ISSN: 1302-1842
Number 44
April 2015

sbe.dpu.edu.tr

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

44

44. Sayı Nisan 2015

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı: 44
Nisan 2015

Number 44
April 2015

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Remzi GÖREN
Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editörler / Editors
Doç. Dr. Fatih ÇELEBİOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Güner TUNCER
Yrd. Doç.Dr. Yavuz ODABAŞI

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Kemal DEMİRCİ
Doç. Dr. Mustafa DURMAN
Yrd. Doç. Dr. Hacı Murat ARABACI

Dergi Sekretaryası / Secretary of Journal
Arş. Grv. Zeynep SEVİNÇ
Arş.Grv. Fadime ÇELİK

Yazışma Adresi / Correspondence Address:
Sosyal Bilimler Dergisi
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 265 20 31
sbe@dpu.edu.tr

ISSN
1302–1842

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 44, NİSAN 2015 / NUMBER 44, APRIL 2015

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM/Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve ASOS İndekste taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

Kapak Tasarımı: Adem DÖNMEZ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 44, NİSAN 2015 / NUMBER 44, APRIL 2015

44.SAYI HAKEM LİSTESİ

PROF. DR. AHMET AĞCA	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. EMEL IŞIKLAR	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. FAİK BİLGİLİ	ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. GÜLTEN EREN GÜMÜŞTEKİN	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. HÜSEYİN AKTAŞ	CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. KADİR ARDIÇ	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MUSTAFA KARAKAYA	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. MUSTAFA KEMAL DEMİRCİ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. NURAY GİRGİNER	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ÖMER SELÇUK EMSEN	ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. SELMA ULUS	MARMARA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. TÜRKER BAŞ	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ZEKAİ ÖZDEMİR	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
PROF. DR. ZEKİ YILDIZ	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ATİLLA AHMET UĞURLU	GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. AYDIN KAYABAŞI	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. CENGİZ DURAN	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. ERCAN TAŞKIN	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MACİDE ÇİÇEK	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MEHMET ACET	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MEHMET ALİ ÇELİKEL	PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. MURAT ATAN	GAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. NURGÜL BOZKURT	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. NURULLAH UÇKUN	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. YASEMİN DENİZ AKARIM	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. YEŞİM BAŞARIR	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. MURAT KİRACI	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
DOÇ.DR. NİYAZİ KURNAZ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
DOÇ. DR. YÜCEL BULUT	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. AHMET ÇALIŞKAN	TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. BURHAN DOĞAN	ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. DURMUŞ ÇAĞRI YILDIRIM	RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. ERCAN YAŞAR	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. FAZLI YILDIZ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. FERHAT PEHLİVANOĞLU	KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. GÖKAN ÖZKUK	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. GÜNER TUNCER	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. HAKAN ÇELİKKOL	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. HAMİDE ÖZYÜREK	TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. KEVSER DEĞİRMENCİ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. METİN YILMAZ	DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
YRD. DOÇ. DR. MÜBERRA YÜKSEL	KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 44, NİSAN 2015 / NUMBER 44, APRIL 2015

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1.MALİYE LİSANS DÜZEYİNDE ALINAN EĞİTİMİN ÇEVRE VERGİSİ BİLİNCİNE ETKİSİ: DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ
İnci AĞACAN, Naci Tolga SARUÇ 1-8

2.İLK VE ORTA ÖĞRETİM OKUL YÖNETİCİLERİNDE TÜKENMİŞLİK (KÜTAHYA İL MERKEZİ ÖRNEĞİ)
Kemal POYRAZ, Hürmüs SÜRÜCÜOĞLU 9-23

3.FATHER-SON CONFLICT IN SAM SHEPARD'S PLAYS
Aydın GÖRMEZ 24-27

4.HAZIR YAZILIMLAR İLE YAPISAL EŞİTLİK MODELLEMESİ: AMOS, EQS, LISREL
Veysel YILMAZ, Semra VAROL 28-44

5.FİNANSAL ORANLARIN FAALİYET ALANLARINA GÖRE DEĞİŞİMİNİN MERKEZ BANKASI SEKTÖR RAPORLARI YARDIMIYLA İNCELENMESİ
Ali AKAYTAY, Kahraman ÇATI, Serkan YÜCEL 45-57

6.MEYVE SUYU ÜRÜNLERİ SATIN ALMA TERCİHİNDE AMBALAJ FAKTÖRÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ
M. Göksel AKPINAR, Mevlüt GÜL, Mükerrem ATALAY ORAL, Ali Şevki AKAY, Sinem GÜLCAN 58-67

7.PARASAL AKTARIM MEKANİZMASI: TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN BEKLENTİ KANALININ GEÇERLİLİĞİ
Sumru BAKAN, Taner AKÇACI 68-78

8.PARASAL AKTARIM MEKANİZMASI VE DÖVİZ KURU KANALI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Cemil ERARSLAN, Esra KATI 79-91

9.TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NDE UYGULANAN DENETİM SİSTEMİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ÖRNEĞİ
Meltem KESKİN KÖYLÜ, Tülay TELLİOĞLU, Naciye GÖKÇE 92-98

10.SANAL ÖRGÜTLERDE BİLGİ PAYLAŞIMI VE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Meltem DİL ŞAHİN 99-112

11.ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ HİPOTEZİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN GEÇERLİLİĞİ
İbrahim ERDOĞAN, Kumru TÜRKÖZ, Muhammed Şehid GÖRÜŞ 113-123

12.FİNANSAL DIŞLANMAYA BAKIŞ
Fatih TEMİZEL 124-128

13.BORSA YATIRIM FONLARININ ENDEKS PİYASALARDA UZUN DÖNEMLİ İLİŞKİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: İMKB-30 ENDEKSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA
Ferit KARAHAN, M. Mesut KAYALI 129-138

14.ERP UYGULAMALARININ ÇALIŞMA YAŞAMI KALİTESİNE ETKİSİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA
Uğur TÜRK, Gültekin YILDIZ 139-148

15.BELEDİYELERDE VİZYON YÖNETİMİ
Serhat TAŞPINAR 149-154

16.ÖZEL ÖĞRETİM KURUMLARINDA FAALİYET TABANLI MALİYETLEME YÖNTEMİNİN KULLANILMASI
Şenay YILMAZ, Rafet AKTAŞ 155-167

17.ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AYLIK HARCAMALARI İLE CEP TELEFONU KULLANIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA
Filiz KADI, Hakan ÖZTUNÇ 168-178

18.GÜNDELİK HAYATTA TOTALİTARİZM: GEORGE ORWELL'IN 1984 ADLI DİSTOPYA ROMANINDA İDEAL TOPLUM TASAVVURLARI
M. Caner MÜFTÜOĞLU, Fatih ÖZBAY 179-189

19.TÜRKİYEDE FUTBOLLA İLGİLİ YAZILI MEDYADA KULLANILAN ARGO, KÜFÜR VE SAVAŞ METAFORLARININ İNCELENMESİ
Zinnur GEREK, Alparslan ÜNVEREN, Salih SEYHAN 190-197

20.273 NUMARALI MANİSA ŞER'İYYE SİCİLLİNDEKİ TEREKE KAYITLARINA GÖRE MANİSA'DA SOSYAL HAYAT (1836-1837)
İlker Mümin ÇAĞLAR 198-206

21.ÖRGÜTSEL SESSİZLİK VE BİREYSEL YARATICILIK PERFORMANSI İLİŞKİSİ: ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞMENİN ARACILIK ROLÜ
Bülent AKYÜZ 207-216

22.YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM İŞLERİNDE MALİYETLERİN TESPİTİ, VERGİLENDİRİLMESİ VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ
Hamide ÖZYÜREK, Derya DUMAN, Samet KAPTAN 217-230

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
SAYI 44, NİSAN 2015 / NUMBER 44, APRIL 2015

ISSN: 1302-1842
Number 44
April 2015

sbe.dpu.edu.tr

MALİYE LİSANS DÜZEYİNDE ALINAN EĞİTİMİN ÇEVRE VERGİSİ BİLİNCİNE ETKİSİ: DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ*

İnci AĞACAN
Arş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi İİBF, Maliye Bölümü, Kütahya

Naci Tolga SARUÇ
Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Maliye Bölümü, İstanbul

ÖZET: Sanayi devrimiyle hız kazanan çevre sorunları günümüzde de artarak devam etmektedir. Tüm bu sorunların ortadan kaldırılması ve kaliteli bir çevrenin geri kazanılması amacıyla devletler çevre sorunlarına karşı kamusal ve piyasa odaklı çözümler aramaya ve politikalar oluşturmaya başlamışlardır. Kamusal çözümlerin başında ise vergisel düzenlemeler gelmektedir. Bu çalışmada Dumlupınar Üniversitesi Maliye Bölümü öğrencilerinden 558 kişi basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilerek öğrencilerin çevre vergilerine bakış açıları, çevre kirliliğine karşı duyarlılıkları araştırılmıştır. Ayrıca, çevrenin korunması için çözüm önerilerinin neler olabileceğine ilişkin görüşlerin demografik özellikler, kişisel özellikler ve lisans eğitimi sonucuna göre nasıl dağıldığı araştırılmıştır. Araştırmanın sonunda üniversite öğrencilerinin çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla çevre vergilerinin kullanılması fikrine olumlu baktıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Vergileri, Eğitim, Anket

ENVIRONMENTAL TAXES AWARENESS OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION: DUMLUPINAR UNIVERSITY SAMPLE

ABSTRACT: Environment problems which pick speed with industrial revolution increasingly go on nowadays. Governments have begun to seek public and market-oriented solutions and policies in order to reduce environmental problems. Imposing taxes on pollution is one of the main public solutions that have been applied in the past. This study has been carried out in order to measure the students' attitudes towards environment taxes. The questionnaire is implemented to 558 students which are selected according to random sample method from the public finance department students in Dumlupınar University. Moreover the study also investigated attitudes towards environment taxes show important differences on demographic features of students**.** In this study, it is come through that university students take a bright view of the idea that taxes are used to prevent environmental pollution.

Keywords: Environmental Taxes, Educatıon, Survey

JEL Sınıflaması: Q5, I

1.GİRİŞ

Çevresel dışsallıkların içselleştirilmesi amacıyla çevre vergilerinin bir araç olarak kullanılması fikri ilk olarak 1918 yılında A.C. Pigou tarafından ortaya atılmıştır. Pigou çevreye zararlı her bir üretim başına, marjinal zarara eşit miktarda vergi alınmasını önermektedir. Çevresel vergilerde amaç çevreye zararlı faaliyetlerin, ürünlerin ya da kirleticilerin çevreye yüklediği maliyetin dikkate alınarak, bu ek sosyal maliyetin zarar verenlerce karşılanmasını sağlamaktır. Bu durum kirleten öder prensibiyle açıklanmaktadır. Böylelikle çevresel vergiler, daha temiz ve kaliteli çevre şartlarına kavuşmanın yanı sıra çevre dostu üretim teknolojileri geliştirilmesine ve çevreye zararlı ürünlerin üretilmesinin sınırlandırılmasına da katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada öncelikle farklı ülkelerde ve ülkemizde çevre vergisi uygulamalarına yer verilmiş ve çevre vergilerine ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Devamında ise Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Maliye Bölümü öğrencilerinin çevre kirliliğine duyarlılıkları ile çevre vergisi bilinçlerini ölçmek amacıyla anket çalışması yapılmıştır. Birinci sınıftan itibaren vergiyle ilgili birçok ders gören maliye bölümü öğrencilerinin çevre kirliliğinin önlenmesinde vergilerin bir araç olarak kullanılmasına ilişkin görüşlerine araştırma soruları içerisinde cevap aranmıştır. Ayrıca Maliye Bölümü öğrencilerinin çevreyi kirlilik bakımından nasıl değerlendirdikleri ile çevrenin korunması için çözüm önerilerinin neler olabileceğine ilişkin görüşlerinin onların demografik özellikler (cinsiyet, gelir düzeyi) ve lisans eğitimi sonucuna göre nasıl dağıldığı araştırılmıştır.

2.YABANCI ÜLKELERDE VE TÜRKİYEDE ÇEVRE VERGİSİ UYGULAMALARI

Çevresel dışsallıkların önlenmesinde verginin bir araç olarak kullanılması fikrini ilk olarak ortaya atan Pigou' ya göre olumsuz bir dışsallığın varlığı durumunda bu dışsallığı yaratan üretim ya da tüketim malının üzerine vergi konularak dışsallık içselleştirilmelidir. Bu görüşe göre vergi, marjinal sosyal maliyet ile marjinal özel maliyet arasındaki olumsuz dışsallık nedeniyle oluşan fark kadar olacaktır (Yüksel, 2013: 184).

Avrupa Birliği Komisyonundaki bir uzmanlık kurulu tarafından çevre vergileri "çevreye zararlı bir birimi ya da parçasını kendisine vergi konusu olarak almış vergi" olarak tanımlanmıştır. O halde bu tanımın kapsamına gaz ve su emisyonları, enerji ürünleri, taşımacılık, çeşitli atıklar ile ozon tabakasına zarar veren maddeler ve kirlilik girmektedir. Bu kapsamda çevre vergileri, çevreye zarar veren faaliyetleri sınırlandırmak veya azaltmak için devlet tarafından alınan vergiler şeklinde tanımlanabilir (Ferhatoğlu, 2003: 3).

* Çalışma "Çevre Kirliliği Sorunları ile Mücadelelerde Türkiye'de Uygulanan Çevre Vergileri ve Çevre Vergisi Bilinci " adlı yüksek lisans tez çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Çevre vergileri özelikle serbest piyasa ekonomisine geçişin yaşandığı 1980'li yıllardan itibaren uygulama alanı bulmuştur. Daha sonra 1990'lı yıllardan itibaren başta İskandinav ülkelerinde olmak üzere Holanda, İngiltere, Almanya gibi diğer Avrupa ülkelerinde de uygulanmaya başlanmıştır (Çelikkaya, 2011:1). 1990 yılında Dünya'da çevre vergileri içerisinde geniş yer tutan karbon –emisyon vergisini ilk uygulayan ülke Finlandiya olmuştur. Daha sonra 1991 yılında İsve'te çeşitli çevre vergisi uygulamaları başlatılmıştır. İsveç'teki bu uygulama ile emek üzerindeki vergi yükü bir miktar da olsa enerji üzerine kaydırılmıştır. İngiltere ve Belçika'da 1993 yılından itibaren, Danimarka'da 1994, Hollanda da 1988 ve Almanya'da ise 1999 yılından itibaren çevre vergileri uygulanmaktadır (Değirmendereli, 2000).

OECD'de çevre politikalarına ilişkin çalışmalar 1970'lerde başlamış ancak çevre vergilerinin uygulanması yönündeki adımlar 1990'larda atılmıştır.1992 yılında Rio 'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı ile birliğe üye ülkelerde çevre vergisi uygulamaları hız kazanmıştır. Avrupa Birliği'nde ise çevre vergileri 1972 yılında hazırlanan 1. Eylem planıyla gündeme gelmiştir ve izleyen çalışmalarla çevre vergilerinin kapsamı ve uygulama alanı genişletilmiştir (Yıldız, 2006: 109). AB çevre vergilerini dört başlık altında toplamıştır. Bunlar; Enerji Vergileri, Kirlilik Vergileri, Doğal Kaynak vergileri ve Taşımacılık üzerinden alınan vergilerdir (Eurostat, 2013: 11).

Türkiye'nin çevre konusundaki hassasiyetleri özellikle 1972 yılında düzenlenen Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı sonrasında ortaya çıkmıştır. Konferansın etkisiyle, Türkiye'nin ulusal çevre politikası, "çevrenin korunmasına ilişkin tedbirlerin ekonomik kalkınmayı engellemeksizin mevzuata dâhil edilmesi şartıyla " ilk kez 1973 – 1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde yer almıştır (Civelek, 2006: 9). Beşinci kalkınma planına kadar olan dönemde çevreye ilişkin düzenlemelerde çevre kirliliğinin azaltılması hususuna yer verilmiştir. Daha sonraları ise kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması ve gelecek kuşaklara kaliteli ve sağlıklı çevre bırakma konuları tartışma konusu olmuştur (Budak, 2000: 423-437).

Çevreyle ilintili vergi kapsamında Türkiye'de çevre kirliliğinin azaltılmasında doğrudan etkisi bulunduğu tartışılan Çevre Temizlik Vergisi, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'na 15.07.1993 tarih ve 3914 sayılı Yasa ile eklenen mükerrer 44 üncü. madde ile düzenlenmiş, daha sonra 1.1.2004 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile değiştirilmiştir. Konutlara ait çevre temizlik vergisi, su tüketim miktarı esas alınarak metreküp başına hesaplanmaktadır. Büyükşehirlerde 24 kuruş, diğer yerlerde 19 kuruş olarak hesaplanan vergi, işyerleri ve diğer şekilde kullanılan binalara ait çevre temizlik vergisi Kanunda belirtilen tarifeye göre alınmaktadır (Gib, 25.12.2014). Çevre Temizlik vergisi dışında çeşitli vergiler de çevresel amaçla ilişkilendirilmektedir. Bunlardan bazıları Motorlu Taşıtlar Vergisi, Özel Tüketim Vergisi ve Katı Atık Vergisidir.

Türkiye'de MTV hariç tutulduğunda çevre vergisi gelirleri düşük seviyelerde kalmaktadır(Satır Reyhan, 2014: 118). Nitekim belediyelerce toplanan Çevre Temizlik Vergisinin çevre kirliliği önleme amacından çok yerel idarelere gelir sağladığı düşünülmektedir (Akdoğan, 2013: 617).

3.LİTERATÜR İNCELEMESİ

Weinstein, Dill ve Nixon (2010) Kaliforniya'da yaşayan halkın yeşil taşımacılık vergilerini[1] destekleyip desteklemedikleri telefonla anket yöntemiyle araştırmışlardır (anket 1500 kişiye uygulanmıştır). Araştırma sonuçlarına göre Kaliforniya' daki halkın çoğunluğu yeşil vergilere olumlu bakmaktadır. Araştırmada demografik faktörlerin yeşil vergilere destek sağlanmasındaki etkisinin çok az olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bazı tutumların ve ulaşım sorunları konusunda bilgi sahibi olmanın düzeyinin yeşil vergilere desteği artırdığı sonucu elde edilmiştir. Ayrıca araştırmada çevreci ve hükümet yanlısı tutum sergileyenlerin yeşil vergilere desteğinin yüksek olduğu sonucu elde edilmiştir (Agrawal vd., 2010: 189).

Green Fiscal Commission tarafından (2007) yapılan çalışmada çevre vergilerine karşı halkın tutumu araştırılmıştır. Anket sonucuna göre cevaplayıcıların %51'i yeşil vergileri kabul ederken %32'si karşı çıkmıştır.

Ekins vd. (2002), tarafından çalışmada iklim değişikliğine neden olan karbon emisyonunun azaltımında enerji vergilerinin ekonomik araç olarak kullanımı konusunda iş adamlarının görüşleri hakkında bilgi almak ve enerji vergilerinin firma stratejileri ve karar mekanizması üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Ayrıca çevre vergilerinin ileriye dönük çevreye faydalarının yanında ekonomiye ne gibi faydalar sağlayacağı da araştırmanın kapsamı içerisindedir. Karbon emisyonunun azaltılmasında ekonomik araçların kullanılması fikri büyük oranda destek görmüştür.

Guardian/ ICM tarafından 2006 yılında yapılan çalışmada Britanya'da yaşayan 18 yaş üstü 1200 kişiye telefonla anket yöntemiyle iklim değişikliğiyle mücadelede yeşil vergilerin kullanılmasına yönelik sorular yöneltilmiştir. Ankete katılanların çoğu çevreye zarar veren mal ve hizmetlerin üzerine vergi konulmasına olumlu bakmaktadır. Çevreye zarar veren davranışların önlenmesi amacıyla yeşil vergilere destek verenlerin oranı % 63 iken vergi yoluyla fiyat artışını reddedenlerin oranı ise % 34'tür (Adam ve Wintour, 2006).

Federal Environmental Agency ve Federal Environmental Ministry tarafından Almanya'da yapılan çalışmada ülke içinde ekolojik vergi reformuna karşı kararsız bir tutum olduğu sonucu ortaya konmuştur. Diğer taraftan 'daha az kirlilik yaratanlar ile çevreyi koruyucu faaliyetlerde bulunanların daha az vergi ödeyeceği' fikriyle ekolojik vergi reformu büyük oranda kabul görmüştür (Knigge ve Görlach, 2005:6).

Oğuz vd. 2011 yılında yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin okudukları sınıf ve çevreye karşı olan tutum, farkındalık ve duyarlılıkları konusunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya konmuştur. Ayrıca lisans düzeyinde eğitim gören

[1] Çevre vergileri literatürde yeşil vergiler, ekolojik vergiler gibi değişik isimlerle adlandırılmaktadır.

1. ve 4. Sınıf öğrencilerinin karşılaştırıldığı çalışmada hem birinci sınıf hem de dördüncü sınıf öğrencilerinin çevre kavramını bile tam ve doğru olarak ifade edemedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Çubuk ve Karacaoğlu'nun 2003 yılında Üniversite Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi adlı çalışmasında cinsiyete göre öğrencilerin çevre duyarlılıkları arasında anlamlı bir farkın olduğu ancak yaş gruplarına göre öğrencilerin çevre duyarlılıkları arasında anlamlı bir fark olmadığı saptanmıştır. Öğrenci görüşlerine göre örgün eğitim kurumlarında hava, su ve toprak kirliliği konusunda yeterli eğitim verilmediği sonucuna ulaşılmış aynı zamanda öğrencilerin önemli bir kısmının; hava, su, toprak kirlenmesi ve ekolojik denge konusunda bilinçlenmeleri için yeterli eğitim almadıklarını ifade ettikleri saptanmıştır.

4.VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. 2013-2014 yılında öğretim gören Dumlupınar Üniversitesi Maliye Bölümü 1, 2, 3, ve 4. sınıfta okuyan toplamda 558 öğrenci çalışmanın araştırma gurubunu oluşturmaktadır. Anket çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öğrencilerin yaş, sınıf, gelir düzeyi gibi demografik özelliklerine ilişkin sorulara, ikinci ve üçüncü bölümde öğrencilerin çevreye karşı duyarlı olup olmadıklarına, çevre kirliliğini önlemeye yönelik finansman araçlarının neler olabileceğine, örgün eğitim kurumlarında aldıkları eğitimin yeterli olup olmadığına ilişkin görüşlerini almaya yönelik sorulara yer verilmiştir.

Ankette Rennis Likert tarafından geliştirilen 5'li Likert ölçeğine (1. Tamamen katılıyorum, 2. Katılıyorum, 3. Kararsızım, 4. Katılmıyorum, 5.Tamamen katılmıyorum) uygun 32 soru yer almaktadır. Öğrencilerin ankette yar alan ifadelere katılımını ölçmeye yönelik Likert ölçekli sorular cinsiyet, gelir düzeyi, eğitim gibi demografik faktörlerle öğrencilerin çevre vergisi bilinçlerini ölçmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Anketin geçerliliğini ölçmek için güvenilirlik analizi yapılmış olup veriler bilgisayar ortamında SPSS 18 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

5.ARAŞTIRMA BULGULARI

Ankete katılan öğrencilerin sınıflara göre dağılımını incelediğimizde öğrencilerin 118'inin 1. Sınıf (%21,1), 130'unun 2. Sınıf (23,3), 116'sının 3. Sınıf (20,8) ve 194'ünün 4. Sınıf (34,8) olduğu görülmektedir. Ankete katılanlar 18-30 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcılar üniversite öğrencisi olduklarından yaş ortalamaları düşüktür ve toplumun genç kesimini temsil etmektedirler.

Öğrenciler birinci öğretim (gündüz) ve ikinci öğretim (gece) olmak üzere iki öğretim türüne göre değerlendirilmiştir. Ankete katılan 558 öğrencinin 310'u normal öğretim 248'i ise ikinci öğretimde okumaktadır.

Çalışmada öğrencilerin görüşlerine göre çevreye olan duyarlılıkları ve çevre vergilerine ilişkin davranışlarının incelenmesinde, anketlerden elde edilen verilerden, frekanslardan, yüzdelerden yararlanılmıştır ve ayrıca bazı istatiksel testler kullanılarak anket verileri yorumlanmıştır.

Öğrencilerin çevreye duyarlılıklarını ölçmeye yönelik çevre kirliliği karşısında takındıkları tavrı ölçmek amacıyla oluşturulan soruların frekans ve yüzdeleri Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Üniversite Öğrencilerinin Çevreye Duyarlılıkları

	Tamamen Katılıyorum		**Katılıyorum**		**Kararsızım**		**Katılmıyorum**		**Tamamen Katılmıyorum**	
	Sayı	**Yüzde**	**Sayı**	**Yüzde**	**Sayı**	**Yüzde**	**Sayı**	**Yüzde**	**Sayı**	**Yüzde**
Cam, metal, kâğıt ve plastik gibi ambalaj atıkları için her mahallede ayrı bir geri dönüşüm kutusu bulunmalıdır.	331	59,3	157	28,1	16	2,9	24	4,3	23	4,1
Ambalaj atıkları geri dönüşüm kutusuna atılmalıdır.	381	68,3	134	24,0	14	2,5	14	2,5	9	1,6
Çevrenin korunması için daha pahalı olsa bile çevre dostu ürünler satın alınmalıdır(Örneğin enerji tasarruflu ampuller, çevre dostu poşetler vs.)	308	55,2	175	31,4	42	7,5	21	3,8	7	1,3
Karbondioksit salınımına neden olan kömür gibi enerji yakıtları yerine çevreyi daha az kirleten enerji kayaklarını(doğalgaz) kullanırım	316	56,6	183	32,8	29	5,2	17	3,0	9	1,6
Vatandaşların katı-sıvı vb. atıklarını doğrudan çevreye	354	63,4	131	23,5	27	4,8	22	3,9	14	2,5

bırakmaları yanlış bir davranıştır										
Çevre kirliliğini önlemeye yönelik kamu spotu oluşturulmalıdır.	304	54,5	193	34,6	29	5,2	9	1,6	12	2,2
Görsel ve işitsel yayınlarda çevre bilinci oluşturulmalıdır.	286	51,3	202	36,2	28	5,0	13	2,3	10	1,8
Çevre eğitimi okullarda ders olarak gösterilmelidir	253	45,3	189	33,9	68	12,2	24	4,3	15	2,7

Tabloda 1'de görüldüğü gibi, öğrencilerin büyük çoğunluğu çevreye duyarlı davranış sergilemektedir. Geri dönüşümün kullanımı ve yaygınlaşması konusunda öğrencilerin %87,4'ü her mahallede ayrı bir geri dönüşüm kutusu bulunmalıdır cevabını vermişlerdir. Yine bu doğrultuda öğrencilerin %92,3'ü ambalaj atıkları geri dönüşüm kutusuna atılması gerektiğini düşünmektedir. Geri dönüşümü desteklemeyen öğrencilerin oranı ise her iki soru için sırasıyla %8,4 ve %4,1'dir.

Çevre dostu ürünlerin kullanımı ve yaygınlaşması konusunda öğrencilerin % 86,6 'sı çevrenin korunması için daha pahalı olsa bile çevre dostu ürünler (Örneğin; enerji tasarruflu ampuller, çevre dostu poşetler vs.) satın alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Çevre dostu ürünleri desteklemeyen öğrencilerin oranı %5,1 'dir.

Karbon gazının azaltılması konusunda öğrencilerin %89,4'ü karbondioksit salınımına neden olan kömür gibi enerji yakıtları yerine çevreyi daha az kirleten enerji kayaklarını(doğalgaz) kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Öğrencilerin %4,6'sı ise bu konuda ters görüş bildirmiştir. Çevreyi kirletme konusunda öğrencilerin %86,9'u katı-sıvı vb. atıkların doğrudan çevreye bırakılmasının yanlış bir davranış olduğunu düşünmektedir. Öğrencilerin %6,4'ü ise bunun yanlış bir davranış olduğunu düşünmemektedir.

Toplumda çevre bilincinin oluşturulması ve çevre bilincinin geliştirilmesi konusunda öğrencilerin %89,1'i çevre kirliliğini önlemeye yönelik kamu spotu oluşturulması gerektiğini düşünmektedir. Aynı şekilde öğrencilerin %87,5'i görsel ve işitsel yayınlarda çevre bilinci oluşturulması gerektiğini ve %79,2'si çevre eğitimi okullarda ders olarak gösterilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Buradan yola çıkarak öğrencilerin toplumda çevre bilincinin oluşturulması gerektiğini düşündükleri sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 2'de öğrencilerin üniversitede aldıkları eğitimin çevre bilinci üzerindeki etkisi ki-kare testiyle analiz edilmiştir.

Ki-kare bağımsızlık testi için kurulan hipotezler;

H_0: Öğrencilerin çevre bilinci üniversitede aldıkları eğitimden bağımsızdır.

H_1: Öğrencilerin çevre bilinci üniversitede aldıkları eğitime bağımlıdır.

Tablo 2: Üniversitede Alınan Eğitimin Çevre Bilincine Etkisi

'Üniversitede aldığım eğitimin çevreye duyarlılığımı artırdığını söyleyebilirim'							
		Tamamen Katılıyorum	**Katılıyorum**	**Kararsızım**	**Katılmıyorum**	**Tamamen Katılmıyorum**	**Toplam**
EĞİTİM		26	41	21	16	13	117
	1.SINIF	%22,2	%35,0	%17,9	%13,7	%11,1	%100
		18	30	36	31	15	130
	2.SINIF	%13,8	%23,1	%27,7	%23,8	%11,5	%100
		20	30	20	22	23	115
	3.SINIF	%17,4	%26,1	%17,4	%19,1	%20,0	%100
		49	55	26	46	17	193
	4.SINIF	%25,4	%28,5	%13,5	%23,8	%8,8	%100
Pearson Ki-Kare Testi : 0,003							

Ki-kare testi sonucuna göre p= 0,003 < 0,05 olduğundan H_0: Öğrencilerin çevre bilinci üniversitede aldıkları eğitimden bağımsızdır hipotezi reddedilir. Yani üniversitede alınan eğitimin öğrencilerin çevre bilinci üzerinde farklılık yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Farklılık daha çok 2. 3. ve 4. Sınıf öğrencileri arasında ortaya çıkmaktadır. Nitekim 2. Sınıf öğrencilerinin % 36,9'u aldıkları eğitimin çevre bilinçlerini artırdığını söylerken, 3. Sınıfta bu oran %43,5'e ve 4. sınıfta ise %59,9'a çıkmaktadır.

Tablo 1 ve 2 birlikte değerlendirildiğinde ankete katılan üniversite öğrencilerinin çevreye duyarlı davrandıkları, en azından bu tür davranışları destekledikleri ve aksi davranışları ayıpladıkları ayrıca çevre dostu ürünlerin kullanımını da büyük oranda destekledikleri sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda öğrencilerin okudukları sınıf düzeyi yükseldikçe çevre konusunda daha da bilinçli hale geldikleri sonucuna varılmaktadır.

Tablo 3'de öğrencilerin çevre vergilerine bakışının cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediği ki-kare analiziyle test edilmiştir.

Ki- kare bağımsızlık testi için kurulan hipotezler;

H_0 = Öğrencilerin çevre vergisi bilinci cinsiyetlerinden bağımsızdır.

H_1= Öğrencilerin çevre vergisi bilinci cinsiyetleri ile bağımlıdır.

Tablo 3: Cinsiyet-Çevre Vergisi Bilinci

Çevre Vergileri Sayesinde Daha Temiz Ve Kaliteli Bir Ortamda Yaşayacağımı Düşünüyorum							
CİNSİYET		**Tamamen Katılıyorum**	**Katılıyorum**	**Kararsızım**	**Katılmıyorum**	**Tamamen Katılmıyorum**	**Toplam**
	Kız	121	96	71	30	11	329
		%36,8	%29,2	%21,6	%9,1	%3,3	%100
	Erkek	83	69	31	30	15	228
		%36,4	%30,3	%13,6	%13,2	%6,6	%100
	Toplam	204	165	102	60	26	557
		%36,6	%29,6	%18,3	%10,8	%4,7	%100
Pearson Ki-Kare Testi :0, 044							

Ki-kare analizine göre p=0,044 < 0,05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Öğrencilerin cinsiyetleri çevre vergisi bilincine bağımlıdır şeklinde kurulan H_1 hipotezi kabul edilir. Ankete katılan kız öğrencilerin %66'sı çevre vergileri sayesinde daha temiz ve kaliteli bir ortamda yaşayacaklarını düşünmektedir. Ankete katılan erkek öğrencilerin ise 66,7 si çevre vergilerine olumlu bakmaktadır. Toplam öğrencilerin ise 66,2'si çevre vergileri sayesinde daha temiz ve kaliteli bir ortamda yaşayacaklarını düşünmektedir.

Tablo 4'te öğrencilerin çevre vergilerine bakışının harcama düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediği ki-kare analiziyle test edilmiştir. Ki- kare bağımsızlık testi için kurulan hipotezler;

H_0 = Öğrencilerin çevre vergisi bilici harcama düzeylerinden bağımsızdır.

H_1= Öğrencilerin çevre vergisi bilici harcama düzeylerine bağımlıdır.

Tablo 4: Öğrencilerin Harcama Düzeylerinin Çevre Vergisi Bilincine Etkisi

Çevre kirliliğini önlemek amacıyla daha yüksek oranda vergi ödemeye razı olurum							
ÖĞRENCİLERİN HARCAMA DÜZEYİ		**Tamamen Katılıyorum**	**Katılıyorum**	**Kararsızım**	**Katılmıyorum**	**Tamamen Katılmıyorum**	**Toplam**
	0-300	33	37	57	28	25	180
		%18,3	%20,6	%31,7	%15,6	%13,9	%100
	301-500	27	65	54	33	24	203
		%13,3	%32,0	%26,6	%16,3	%11,8	%100
	501-800	17	34	41	20	18	130
		%13,1	%26,2	%31,5	%15,4	%13,8	%100
	801 +	5	9	8	2	4	28
		%17,9	%32,1	%28,6	%7,1	%14,3	%100
	Toplam	82	145	160	83	71	541
		%15,2	%26,8	%29,6	%15,3	%13,1	%100
Pearson Ki-Kare Testi : 0,617							

Ki kare testi sonucuna göre p=0,617 > 0,05 olduğundan H_1 hipotezi reddedilmiştir. Yani öğrencilerin harcama düzeyleri ile çevre vergisi bilinci arasında istatiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

Ankete katılan öğrencilerden geliri 0-300 TL arasında olanların 38,9'u, geliri 301-500 TL arasında olanların 45,3'ü, geliri 501-800 TL arasında olanların 39,3'ü ve geliri 800 TL üzerinde olanların ise %50'si çevre kirliliğini önlemek amacıyla daha yüksek oranda vergi ödemeye razı alacaklarını ifade etmişlerdir. Farklı gelir düzeyine sahip öğrenciler aynı oranlarda çevre vergisi ödemeye razı olduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 5'te çevreye duyarlı öğrencilerin çevre vergilerine bakışı ve çevre vergilerinin kullanımına yönelik destek oranlarının aldıkları lisans eğitimiyle ilişkisi incelenmiştir

Öğrencilerin okudukları sınıflar ile çevre vergisi ödeme istekleri arasındaki ilişki Ki-kare analiziyle test edilmiştir. Buna göre kurulan hipotezler;

H_0 = Öğrencilerin çevre vergisi bilinci üniversitede aldıkları eğitimden bağımsızdır.

H_1= Öğrencilerin çevre vergisi bilinci üniversitede aldıkları eğitime bağımlıdır.

Tablo 5: Eğitim ile Çevre Vergisi Bilinci Arasındaki İlişki

Üniversitede aldığım eğitimin çevre vergisi ödeme isteğimi artırdığını düşünüyorum							
		Tamamen Katılıyorum	**Katılıyorum**	**Kararsızım**	**Katılmıyorum**	**Tamamen Katılmıyorum**	**Toplam**
EĞİTİM	**1.SINIF**	17	30	31	26	13	117
		%14,5	%25,6	%26,5	%22,6	%11,1	%100
	2.SINIF	17	26	33	37	16	129
		%13,2	%20,2	%25,6	%28,7	%12,4	%100
	3.SINIF	19	21	22	25	27	114
		%16,7	%18,4	%19,3	%21,9	%23,7	%100
	4.SINIF	20	68	34	50	22	194
		10,3	35,1	17,5	25,8	11,3	%100
Pearson Ki-Kare Testi : 0,006							

Tablo 5'te ki-kare analizi sonucuna göre p=0,006 < 0,05 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Öğrencilerin çevre vergisi bilinci üniversitede aldıkları eğitime bağımlıdır şeklinde kurulan H_1 hipotezi kabul edilir. Yani öğrencilerin aldıkları eğitim ile çevre vergisi bilinci arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

1.sınıfta okuyan öğrencilerin %40'ı üniversitede aldıkları eğitimin çevre vergisi ödeme isteğini artırdığını düşünürken, %33,7'si aldıkları eğitimin çevre vergisi ödeme isteğini artırmadığını ve öğrencilerin %26,5'u ise kararsız olduklarını ifade etmişlerdir. 2. sınıf öğrencilerinin 33,4'ü üniversitede aldıkları eğitimin çevre vergisi ödeme isteğini artırdığını düşünürken, öğrencilerin 41,1'i aldıkları eğitimin çevre vergisi ödeme isteğini artırmadığını ve öğrencilerin 25,6'sı ise kararsız olduklarını belirtmişlerdir. 3. sınıfta okuyan öğrencilerin %35,1'i üniversitede aldıkları eğitimin çevre vergisi ödeme isteğini artırdığını düşünürken öğrencilerin %45,6'sı aldıkları eğitimin çevre vergisi ödeme isteğini artırmadığını ve öğrencilerin %19,3'ü ise kararsız olduklarını ifade etmiştir. Aynı şekilde 4. Sınıflara baktığımızda öğrencilerin % 45,4'ü üniversitede aldıkları eğitimin çevre vergisi ödeme isteğini artırdığını düşünürken, % 37,1'i aldıkları eğitimin çevre vergisi ödeme isteğini artırmadığını ve %17,5'u ise kararsız oldukları görüşünü bildirmişlerdir. Buna göre farklılığın daha çok 2.,3. ve 4. sınıflar arasında ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca aldıkları lisans eğitiminin çevre vergisi ödeme isteğine etki etmediklerini ifade eden öğrencilerin oransal olarak yüksekliği de dikkat çekmektedir.

Aşağıdaki tablo 4'te öğrencilerin eğitim düzeyleri ile çevre vergisi bilinçleri arasındaki ilişki Oneway Anova testi ile analiz edilmiştir. Çevre vergisi bilincini ölçmek için kullanılan sorular:

Tablo 6: Çevre Vergisi Bilincine İlişkin Sorular

1	"Vergiler çevre kirliliğini önlemede en etkili araçlardır".
2	"Hava kirliliğine neden olan fabrikalar daha fazla vergilendirilmelidir".
3	"Su faturası içerisinde hesaplanan çevre temizlik vergisi etkin bir çevre koruma aracıdır".
4	"Çevre kirliliğine yol açan ürünlerden daha fazla vergi alınmalıdır",.
5	"Su faturası içerisinde hesaplanan çevre temizlik vergisi çevre koruma amacına hizmet etmemektedir".
6	"Üniversitede aldığım eğitimin çevre vergisi ödeme isteğimi artırdığını düşünüyorum".
7	"Çevre kirliliğini önlemek amacıyla daha yüksek oranda vergi ödemeye razı olurum".
8	"Çevre vergilerinin kullanım alanı arttıkça karbondioksit(CO_2) emisyonunun azalacağını düşünüyorum".
9	"Kurşunlu benzin daha fazla çevre kirliliğine yol açtığından kurşunsuz benzine göre daha yüksek oranda vergilendirilmelidir".
10	"Çevre dostu ürünlerden daha az vergi alınmalıdır", "Çevreyi daha az kirleten LPG'li araçlar daha düşük oranda vergilendirilmelidir".
11	"Çevre vergileri sayesinde daha temiz ve kaliteli bir ortamda yaşayacağımı düşünüyorum".

Bunun için kurulan hipotezler;

H_0 = Öğrencilerin çevre vergisi bilinçleri lisans eğitim düzeyinden bağımsızdır.

H_1 = Öğrencilerin çevre vergisi bilinçleri lisans eğitim düzeyine bağımlıdır.

Aşağıdaki Tablo 7 'de öğrencilerin çevre vergilerinin kullanılmasına ilişkin sorulan sorulara verdikleri cevapların ortalamaları, standart sapma ve standart hataları gösterilmiştir.

Tablo 7: Sınfların Ortalamaları, Standart Sapma Ve Standart Hataları

Sınıflar	Öğrenci Sayısı	Ortalama	Standart sapma	Standart Hata
1	108	2,2584	,59375	,05713
2	119	2,6364	,63724	,05842
3	108	2,5227	,67439	,06489
4	180	2,3298	,54605	,04070
Toplam	515	2,4261	,62137	,02793

Tablo 7'e göre 1., 2. ve 3. Sınıfların ortalamaları arasında farklılık vardır. 1. ve 4. Sınıfların ortalamaları arasında farklılık yoktur.

Tablo 8:Varyansların Homojenlik Testi

Levene İstatistiği	df1	df2	Sig.
1,372	3	511	,250

Homojenlik testine göre p>0,05 olduğundan %5 güven aralığında varyanslar arasında fark yoktur şeklinde kurulan H_0 hipotezi kabul edilir. Yani varyanslar homojen olarak dağılmışlardır. Varyans homojenliği sağlandıktan sonra anova tablosundaki p değerine bakarak gruplar arasındaki ilişki değerlendirilmiştir.

Tablo 9: Anova Testi

	Kareler Toplamı	df	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Guruplar arası	10,975	3	3,658	9,961	,000

Anova sonucu p=0,00 olduğundan H_0 hipotezi reddedilir yani gruplar arasında farklılık vardır şeklinde kurulan H_1 hipotezi kabul edilir.

Hangi gruplar arasında farklılık olduğu aşağıdaki tablo 10'de gösterilmiştir.

Tablo 10: Sınıfların Ortalamaları Arasındaki Fark

Sınıf		Ortalamaların Farkı	Sig.
1	**2**	-,37795*	,000
	3	-,26431*	,009
	4	-,07138	,1000
2	**1**	,37795*	,000
	3	,11364	,953
	4	,30657*	,000
3	**1**	,26431*	,009
	2	-,11364	,953
	4	,19293	,055
Sınıf		**Ortalamaların Farkı**	**Sig.**
4	**1**	,07138	1,000
	2	-,30657*	,000
	3	-,19293	,055

Yukarıdaki tabloya göre öğrencilerin çevre vergilerinin kullanılmasına ve yaygınlaşmasına yönelik sorulara verdikleri cevapların okudukları sınıflara göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Test sonucuna göre farklılık * işareti olan sınıfların ortalamaları arasında bulunmuştur. Buna göre 1. sınıfların verdikleri cevapların ortalamalarıyla 2. ve 3. Sınıfların ortalamaları arasında farklılık tespit edilmiştir, 1. ve 4 sınıfların ortalamaları arasında farklılık tespit edilememiştir. 2. Sınıfların ortalamaları ile 1 ve 4 sınıfların ortalamaları arasında farklılık tespit edilmiştir. 2. ve 3. sınıfların ortalamaları arasında farklılık tespit edilememiştir. Aynı şekilde 3. sınıfların ortalamaları sadece 1. sınıflarınkiyle 4. sınıfların ortalamaları ise yalnızca 2. sınıfların ortalamalarıyla farklılık göstermiştir.

6. SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgular üniversite öğrencilerinin çevreye duyarlı olduklarını ve çevreye duyarlı davranış sergilediklerini göstermektedir. Ayrıca maliye lisans eğitiminin çevre bilincini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer araştırma bulgularının aksine öğrenciler çevrenin korunması için duyarlı davrandıklarını ifade etmişlerdir. Okudukları sınıf ile üniversitede alınan eğitimin çevreye duyarlılık arasındaki ilişkinin test edildiği ki – kare testi sonucuna göre öğrencilerin okudukları sınıflar ile çevreye duyarlılıkları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Cinsiyete göre öğrencilerin çevre vergisi bilinci arasında istatiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Erkek öğrencilerin bayan öğrencilere göre çevre vergisi bilinçleri daha yüksektir. Öğrencilerin harcama düzeyleri ile çevre vergisi bilinci arasında ilişki bulunamamıştır.

Çevreye duyarlı öğrenciler çevrenin korunması için çevre vergilerinin bir araç olarak kullanılmasına da olumlu bakmaktadırlar. Çevre vergilerinin kirliliğin önlenmesinde bir araç olarak kullanılmasına yönelik sorulara öğrencilerin verdikleri cevaplar okudukları sınıfa göre farklılık göstermektedir. Vergi konusunda yeterli bilince sahip maliye bölümü öğrencilerinin çevreye duyarlı tavır takınmaları, çevreye duyarlı olmaları ve çevre vergilerine karşı olumlu tutum sergilemeleri beklenen sonucu vermektedir. Dolayısıyla çevre vergilerinin çevrenin korunmasında bir araç olarak kullanılabilmesi için öncellikle toplumda

çevre bilinci oluşturulmalıdır. Çevre kirliliği boyutlarının ve gelecekteki risklerin farkında olan bireyler çevre vergilerine gönüllü bir şekilde uyum sağlayacaklardır.

KAYNAKÇA

ADAM, David, Patrick, Wintour (2006), **"**Most Britons Willing To Pay Green Taxes To Save The Environment", http://www.theguardian.com/politics/2006/feb/22/uk.greenpolitics

AGRAWAL, Asha Weinstein; Jennifer Dill; Hilary Nixon (2010), Green transportation taxes and fees: A survey of public preferences in California, Transportation Research Part D, 189-196.

AKDOĞAN, Abdurrahman (2013), *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi: Temel İlke ve Esasları Vergileme ve Vergiler Hukuku, Uygulama Örnekleri*, 11.Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

BUDAK, Sevim (2000), *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası*, Büke yayınları, İstanbul

CİVELEK, Gökhan B. (2006), *Avrupa Birliği'nde Çevre Politikaları Çerçevesinde İskenderun Sanayi Bölgesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

ÇABUK, B., Karacaoğlu, C. (2003), "Üniversite Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:36, Sayı:1-2, 189-198.

ÇELİKKAYA, Ali (2011), "Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye'deki Durumun Değerlendirilmesi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:11, Sayı:2, s.97-120.

DEĞİRMENDERELİ, Ali (2000), "Çeşitli Ülkelerde Uygulanan Ekolojik Vergiler" *Mevzuat Dergisi*, Yıl 3, sayı:33,Eylül, http://www.mevzuatdergisi.com/2000/09a/01.htm.

EKINS, Paul; Clarie ,Monkhouse; Ian, Skinner; Rebecca, Willis (2002), *Next Steps for*

Energy Taxation: A Survey of Business Views, Green Alliance, November.

EUROSTAT (2013), "Environmental Taxes- A statistical guide, Publications Office of the European Union", *Publications Office of the European Union*, Luxemburg.

FERHATOĞLU, Emrah (2003), "Avrupa Birliği'nde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri" *E-Yaklaşım Dergisi*, sayı:3, ss.1-7.

GİB, 43 Seri No'lu Belediye Gelirleri Kanunu Genel Tebliği, *T.C. Resmi Gazete*, 28867 (Mükerrrer) ,30/12/2013, http://www.gib.gov.tr/index.php?id=1079&uid=I2bpQjUfFVIhoPxa&type=teblig (Erişim 25.12.2014)

GREEN FISCAL COMISSION (2007), *Baseline Survey: Public Attitudes to Environmental Taxation*, http://www.greenfiscalcommission.org.uk/images/uploads/Results.pdf ,25.05.2014

KNIGGE, Markus, Benjamin, Görlach (2005), "Effects of Germany's Ecological Tax Reforms on the Environment, Employment and Technological Innovation: Summary of the Final Report of the Project: Quantifizierung der Effekte der Ökologischen Steuerreformauf Umwelt, Beschäftigung und Innovation", *Ecologıc*, August.

OĞUZ, Dicle, Işıl Çakıcı ve Safiye Kavas (2011), "Yüksek Öğretimde Öğrencilerin Çevre Bilinci", *SDÜ Orman Fakültesi Dergisi*, sayı 12,ss.34-39.

SATIR REYHAN, Ayşen, (2014), "Çevre Ekonomisinde Çevre Vergisi Uygulamaları", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* - Yıl 7, Sayı 1, Haziran

YILDIZ, Habib (2006), "Kirliliğin Önlenmesinde Çevre Vergilerinin Rolü", *İktisat İşletme Finans Dergisi*,21. Yıl, Sayı 245, Ağustos, s.103-122.

YÜKSEL, Cihan (2013) ,"Türkiye Ekonomisinde Güncel Ekonomik ve Mali Konular", *Kamu Ekonomisi ve Çevre Sorunları*, Editör: Cansel Oskay, Cihan Yüksel, Ekin Yayınları, Bursa.

İLK VE ORTA ÖĞRETİM OKUL YÖNETİCİLERİNDE TÜKENMİŞLİK (KÜTAHYA İL MERKEZİ ÖRNEĞİ)

Kemal POYRAZ
Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

Hürmüs SÜRÜCÜOĞLU
Kütahya İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Bilim Uzmanı

ÖZET: Bu araştırmanın amacı, okul yöneticilerinin tükenmişliğinin, tükenmişlik alt boyutlarında ve toplam tükenmişlikte hangi düzeyde olduğunu belirlemek ve tükenmişlik alt boyutlarına ilişkin algılarının çeşitli değişkenler açısından incelemektir. Araştırma sonucuna göre; okul yöneticilerinin; duygusal tükenme, kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik puanları az tükenmişlik vardır. Ayrıca duyarsızlaşma alt boyutunda ise çok az tükenmişlik vardır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Sistemi, Okul Yöneticileri, Tükenmişlik, Tükenmişliğin Boyutları, Tükenmişlikle Mücadele Teknikleri

BURNOUT IN PRIMARY AND HIGH SCHOOL ADMINISTRATORS (A CASE STUDY IN KÜTAHYA)

ABSTRACT: The aim of this study is to determine the burnout levels of school administrators according to the dimensions of burnout and total burnout and to analyse their perceptions of burnout dimensions according to the several variables. According to the investigations, schools administrators, emotional exhaustion, personal accomplishment, and total burnout scores are less burnout. There is very little burnout is also the dimension of depersonalization.

Keywords: Education System, School Administrators, Burnout, Burnout Dimensions, Burnout Fighting Techniques

GİRİŞ

Tükenmişlik sendromu, insanda ortaya çıkan fiziksel bitkinlik, uzun süren yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları, yaptığı işe, hayata ve diğer insanlara karşı gösterdiği olumsuz tutumları kapsayan fiziksel ve zihinsel boyutlu bir sendromdur (Maslach ve Jackson; 1981; 99-113). Özellikle insanlarla sık sık yüz yüze iletişim içinde olan bireylerde görülür. Bu nedenle, araştırmada öğrenci, öğretmen, veli ve üst yönetimle sürekli etkileşim içinde olan okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeyleri belirlemek, tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı fark olup olmadığını ve tükenmişlik düzeylerinin cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk durumu, mesleki kıdem, öğrenim durumu, toplam yöneticilik kıdemi, okuldaki öğrenci sayısı, okuldaki öğretmen sayısı, görevi, görev yeri ve sağlık durumu açısından nasıl farklılık gösterdiğini ortaya koymaktır.

Geleceğin büyüklerinin yetiştirildiği kurumun başında olan okul yöneticilerinin fiziksel ve psikolojik durumlarının iyi olması gerekmektedir. Tükenmişlik, yaşam kalitesini düşüren, fiziksel ve psikolojik durumu bozan bir sendromdur. Bu nedenledir ki okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerini en alt seviyeye indirilmesi önem arz etmektedir. Tükenmişliği en alt seviyeye indirebilmek için ise tükenmişliğin ne olduğunun, nasıl mücadele edileceğinin öğrenilmesi gerekir. Tükenmişliğe bireysel ve örgütsel faktörler sebep olmaktadır. Bireysel nedenlere; demografik nedenler (yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuk sahibi olma, eğitim) ile kişisel ve psikolojik nedenler (mesleki kıdem, dış kontrol odaklı olmak, öz-yeterlilikten -kendine yeterlilik- yoksun olmak, kişisel ihtiyaçlar ve motivasyonlar, empati yeteneği, beklenti düzeyi, gerçek kişilik ve benlik imajı, otonomi ve öğrenilmiş çaresizlik, psikolojik dayanıklılık, duyguları yönetme yeteneği) olarak sıralanabilir. Örgütsel faktörlere ise; rol çatışması ve rol belirsizliği, iş ortamı, iş yükü, kontrol, ödüller, aidiyet, birlik ve grup olma duygusu, adalet, çatışma, hizmet ilişkisi ve yönetim şeklinde sıralanabilmektedir.

Tükenmişlik sendromunun varlığı kişilerde fiziksel, psikolojik ve davranışsal belirtilere sebep olmaktadır. Bu belirtiler aşağıda özetlenmiştir. Tükenmişliğin fiziksel belirtileri; uykusuzluk-uyuşukluk,düşük enerji, yorgunluk-bitkinlik duygusu, nedeni bilinmeyen baş ağrıları ve genel vücut ağrıları, kilo kaybı, gastro intestinal sistem (sindirim sistemi) rahatsızlıkları, deri yakınmaları, solunum güçlüğü, kalp hastalıkları, zayıflık hissi, kaza yapmaya eğilim, hastalıklara kolay yakalanma, ürpermeler, grip veya nezleye yakalanmak, sık sık baş ağrısı, bulantı nöbetleri, kas tutulmaları, sırt ağrıları çekmek, psikosomatik şikâyetler, yemek yeme alışkanlıklarının değişmesi ve uyku güçlüğü çekmek şeklinde sıralanabilir (Çiper; 2006;16).

Tükenmişliğin Psikolojik / Ruhsal Belirtileri; Çökkün duygu durumu, çabuk hayal kırıklığı yaşama, geleceğe umutsuz bakma, sıkıntı, huzursuzluk, değersizlik hissetme, kararsızlık, sabırsızlık, tahammülsüzlük, hüzünlü ya da duygusuz hissetme, bazen de umursamazlık (Arabacı, 2010),engellenmişlik hissi ve sinirlilik, korku ve kaygı, depresyon ve bazı psikolojik hastalıklar, görülebilmektedir.

Tükenmişliğin davranışsal belirtileri; çabuk öfkelenme, ani tepki gösterme ve engellenme belirtileri, işe gitmek istemeyiş hatta nefret etme, alınganlık, takdir edilmediğini düşünme, iş doyumsuzluğu, işe geç gelmeler, işe gelmemeler, ilaç, alkol, tütün vb. alma eğilimi ya da alımında artma, özsaygısı ve özgüvende azalma, evlilik, aile çatışmaları ile aile ve arkadaşlardan uzaklaşma, izolasyon, uzaklaşma, içe kapanma ve sıkıntı, teslimiyet, güncellik, suçluluk, içerlemişlik, hevesin kırılması, çaresizlik, kolay ağlama, konsantrasyon güçlüğü, unutkanlık, hareketli olmayış, yansıtma, kendi kendine zihinsel uğraş içinde olma, örgütlemede yetersizlik, rol çatışması, görev ve kurallarla ilgili karışıklık, görevlilere fazla güvenme veya onlardan kaçınma, kuruma yönelik ilginin kaybı, bazı şeyleri erteleme ya da onlardan kaçınma, başarısızlık hissi, çalışmaya yönelmede direniş, arkadaşlarla iş konusunda konuşmaktan kaçınma, alaycı olma ve suçlayıcı olma (Düztaş, 2008; 34), şeklinde sıralanabilir.

Bahsedilen tüm bu belirtiler, bireyin kendini etkilediği gibi örgütsel ve ailesel tüm çevresini etkilemektedir.
Tükenmişlik düzeyini en alt seviyelere indirmek, bireysel ve örgütsel mücadele tekniklerinin bilinmesi ile mümkündür. Bireysel yöntemler; kendini tanıma, gerçekçi hedefler belirlemek, gevşeme, fiziki egzersiz, besleme, sorunları içselleştirmemek, olumluyu

vurgulamak, mizah, özel hayat ve iş hayatı arasında geçiş, iş değiştirme, iletişim becerilerinin öğrenilmesi, zaman yönetimi olarak sıralanabilir. Örgütsel yöntemler ise; yönetim ve örgüt geliştirme, personel seçimi, personel güçlendirme, işe ara vermek, çatışmaların yönetimi, eğitim programları, iş zenginleştirme, sosyal destek sistemleri, olarak sıralamak mümkündür.

TÜKENMİŞLİK KAVRAMININ TANIMI

Greene'nin 1961 yılında yayınlamış olduğu, ruhsal çöküntü yaşamış ve hayal kırıklığına uğramış bir mimarın işini terk edip Afrika ormanlarına kaçışını anlatan "Bir Tükenmişlik Olayı", orijinal adıyla "A Burnt-Out Case", isimli romanında da kendine yer bulan kullanım, "*büyük bıkkınlık ve kişinin işine duyduğu bağlılık ile idealizminin sönmesi*" şeklinde tanımlanmıştır. Daha sonra Tükenmişlik (burnout), 1970'lerde Amerika'da, müşteri hizmetlerinde çalışan insanların yaşadığı mesleki bunalımı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır (Maslach vd.; 2001; 397-422).

Tükenmişlik kavramı ilk olarak 1974 yılında Freunderberger tarafından, "başarısızlık, yıpranma, enerji ve güç kaybı veya insanın iç kaynakları üzerinde, karşılanmayan istekler sonucunda, ortaya çıkan bir tükenme durumu" olarak tanımlanmıştır (Freudenberger, 1974; 159-165; Peker, 2002; 306).

Cherniss (1980)'e göre tükenmişlik; kişinin, doyumsuzluk ya da aşırı stres nedeniyle işten soğuma biçiminde ortaya çıkan bir tepkidir. Bu durumun ortaya çıkmasına sebep olarak da aşırı bağlanmayı gösterir (Akçamete vd., 2001;1).

Freudenberger ve Richelson (1980) tarafından tükenmişlik; kişinin kendini bitirmesi, fiziksel ve zihinsel kaynaklarını tüketmesi ve kişinin kendisinin ya da toplumun değerlerinin empoze ettiği bazı gerçekçi olmayan beklentilere ulaşmak için aşırı derecede çabalayarak kendini yorması (tüketmesi) olarak tanımlanmıştır (Maslach, 1986; 53-75).

Cardinell (1981) tükenmişliği daha geniş bir anlamda ifade ederek "insanın hayatında ortaya çıkan ciddi bir rahatsızlık belirtisi, orta yaş krizi" olarak tanımlamıştır (Basım ve Şeşen, 2006; 16).

Maslach ve Jackson tükenmişliği; insanda ortaya çıkan fiziksel bitkinlik, uzun süren yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları, yaptığı işe, hayata ve diğer insanlara karşı gösterdiği olumsuz tutumları kapsayan fiziksel ve zihinsel boyutlu bir sendrom olarak tanımlamışlardır (Maslach ve Jackson, 1981; 99-113).

Shirom(1989) tükenmişliği, bireysel düzeyde olumsuz duygusal bir yaşantıyı kapsayan, kronik ve sürekli yaşanan duyguya dayanan, bir olgu olarak kabul etmektedir (Shirom,1989;25-48).

Türk Dil Kurumunun güncel Türkçe sözlüğünde tükenmişlik kavramının kelime anlamı olarak, "gücünü yitirmiş olma, çaba göstermeme durumu" olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak tükenmişlik; bireysel, örgütsel ve ailesel nedenlerden dolayı, kişinin kendisini yetersiz, başarısız ve gücünü kaybetmiş hissettiği, işten ve yaşamdan soğuduğunu düşündüğü durumudur. Ayrıca birçok araştırmacı tükenmişliğin, beklentiler, tutumlar, güdüler ve duygular içeren, bireysel düzeyde ortaya çıkan, içsel psikolojik bir deneyim olduğu konusunda karar birliğine varmışlardır (Akçemete vd., 2001, 2).

TÜKENMİŞLİK MODELLERİ

Tükenmişlik kavramını kendi bakış açısıyla değerlendiren bazı araştırmacılar, kendilerine göre bazı modeller oluşturmuşlardır.

Cherniss Tükenmişlik Modeli: İş yükü, müşteri ile yüz yüze ilişki, belirlenmemiş amaçlar, örgüt içi çatışma, olumsuz iş koşulları, destek ve danışmanlık eksikliği gibi örgütsel değişkenlerin, çalışanın kişiliği, evlilikten aldığı doyum, kariyer planları gibi kişilikle ilgili değişkenler ile etkileşim içinde olduğu ve tüm bu stres kaynaklarının zamanla tükenmişliğe neden olduğu belirtilmektedir (Sılığ, 2003; 2).

Perlman ve Hartman Tükenmişlik Modeli: Perlman ve Hartman'ın (1982) yaklaşımı, kişisel değişkenler ve bireyin çevresini yorumlayan bilişsel bir odağa sahiptir (Perlman ve Hartman, 1982; 283-305). Tükenmenin üç boyutu, stresin üç temel semptom kategorisini yansıtan, Fiziksel semptomlar üzerinde odaklaşan fizyolojik boyut (fiziksel tükenme), Tutum ve duygular üzerinde odaklaşan duygusal-bilişsel boyut (duygusal tükenme) ve Semptomatik davranışlar üzerinde odaklaşan davranışsal boyuttur (duyarsızlaşma ve düşük iş verimi) (Oruç, 2007; 14). Bu modelde; "durumun strese götürme derecesi, algılanan stres düzeyi, strese verilen tepki ve strese verilen tepkinin sonucu" olmak üzere dört aşama bulunmaktadır.

Edelwich ve Brodsky Tükenmişlik Modeli: Bu modelde, tükenmişliğin birbirini izleyen ve belirlenebilir aşamalardan geçtiğini ve bir süreç sonunda ortaya çıktığını öne sürülmüştür. Bu modelde; İdealistik Coşku, Durgunluk, Engelleme ve Apati olmak üzere görüldüğü üzere 4 aşama vardır.

Pines Tükenmişlik Modeli: Bu modele göre tükenmişliğin üç boyutundan biri olan fiziksel bitkinlik; enerji azalması, kronik yorgunluk ve güçsüzlük ile karakterize edilmektedir. Tükenmişliğin ikinci boyutu olan duygusal bitkinlik; çaresizlik, umutsuzluk, kapana kısılmış olma, aldanmışlık ve hayal kırıklığı gibi duyguları içermektedir. Modelin üçüncü boyutu olan zihinsel bitkinliğin nitelikleri; bireyin kendisine, yaptığı işe, diğer insanlara ve yaşama karşı olumsuz tutumlar sergilemesi şeklinde sıralanmaktadır (Pines ve Aronson, 1988).

Meier Tükenmişlik Modeli: Bandura'nın öz-yeterlilik modeli temel alınarak geliştirilmiştir (Sürgevil, 2006;32). Meier'e göre tükenmişlik (1983); Bireyin işle ilgili olumlu pekiştirici beklentisinin çok düşük, ceza beklentilerinin çok yüksek olduğu; var olan pekiştiricileri kontrol edebilme yönündeki beklentilerinin düşük olduğu ve pekiştiricileri kontrol edebilmek için gereken davranışları yapmayla ilgili kişisel yeterlilik beklentilerinin düşük olduğu, tekrarlayan iş yaşantılarının sonucu gelişen bir durumdur (Sürgevil, 2006;33). Meier'in tükenmişlik modeli aşağıdaki dört öğe ile açıklanabilir: Pekiştirme Beklentileri (Reinforcement Expectancies): Sonuç Beklentileri (Outcome Expectancies): Yeterli Olma Beklentileri (Self-Efficacy Expectancies), Bağlamsal Bilgi İşleme / Davranışları Anlamlandırma Süreci (Contextual Processing)

Suran ve Sheridan Tükenmişlik Modeli: Suran ve Sheridan'ın (1985) tükenmişlik modelindeki yaklaşımın temelini, Eric Erikson'un (1950, 1959) kişilik gelişimi kuramı oluşturmuştur. Model 4 aşamadan oluşmaktadır. Bunlar Kimlik-Rol Karmaşası, Yeterlilik-Yetersizlik, Verimlilik-Durgunluk, Yeniden Oluşturma- Hayal Kırıklığıdır (Karabıyık Özipek, 2006; 10).
Maslach Tükenmişlik Modeli: Maslach ve arkadaşları tükenmişliği; işi gereği sürekli olarak diğer insanlarla yüz yüze çalışan kişilerde sıklıkla ortaya çıkan (Kozak, 2001; 11-12) üç boyutlu bir sendrom olarak kabul etmektedir. Bireyde tükenme, duygusal tükenme ile duyarsızlaşmanın artması, kişisel başarının ve başarı duygusunun azalması ile ortaya çıkmaktadır (Maslach; 1982).
Ayrıca "Duygusal Tükenme" genel iş stresleri veya iş yükü talepleri ile duygusallaşma hastalık faktörleri ile kişisel başarı ise bireysel ve kişilik faktörleri ile ilişkilidir (Glasberg vd., 2007).
Uygulamada en çok kullanılan Maslach Tükenmişlik Modelinde yer alan üç aşama aşağıda özetlenmiştir.

Duygusal Tükenme

Duygusal tükenme yaşayan kişi insanlara yardım ederken, kendisinden istenen psikolojik ve duygusal taleplerin aşırılığı yüzünden enerji eksikliği ve duygusal kaynakların bittiği duygusuna kapılır. Bu duygusal yoğunluktaki kişi hizmet verdiği kişilere daha önceki kadar özverili ve sorumlu davranamadığını, yetersiz olduğunu düşünerek gerginlik ve engellenmişlik duyguları yaşar (Gezer vd., 2009; 243-250). Maslach'a göre tükenmişliğin en önemli bileşeni duygusal tükenmişlik bileşenidir (Ersoy ve Demirel Utku, 2005; 44). Bu nedenle tükenmişliğin çekirdeğini oluşturan duygusal tükenme, işin işleyişini bozar (Meesters ve Waslander, 2010; 13). Örgütsel ve yönetsel nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan duygusal tükenmişliğe karşı çalışanlar; işten erken ayrılma, işe geç gelme, sık sık rapor ve izin alma, mümkün olduğu kadar işyerinden uzak olmaya çalışma gibi çeşitli tepkiler geliştirmektedirler (Yeniçeri vd., 2009; 88).

Duyarsızlaşma
İşi gereği karşılaştığı diğer insanlara ve işine karşı geliştirilen soğuk, ilgisiz, katı, hatta insani olmayan tutum tükenmişlik sendromunun ikinci ayağı olan duyarsızlaşmayı oluşturur (Musaoğlu, 2008; 17). Kısacası bireyin diğerlerine ilgi göstermemesi, uzaklaşması, aldırış etmemesi ve düşmanca tavırlardan dolayı bireyin kendisini ve hizmet verdiklerini olumsuz bir şekilde algılamasıdır (Serinkan ve Bardakcı, 2009; 118).

Düşük Kişisel Başarı Hissi
Kişisel başarı, kişinin işindeki yeterlik ve başarı duygularını tanımlar. Azalmış kişisel başarı, kendini olumsuz değerlendirme eğilimi, kendini incelemede dahil olmak üzere, değer yada anlamı olmayan kötü iş performansı ile karakterizedir (Borkowski, 2011; 246). Bu nedenle kişisel başarısızlık, kişinin kendisini işinde yetersiz ve başarısız olarak değerlendirmesini ifade eder. Bu aşamada kişi, kişisel olarak başarısızlık duyguları ile doludur. Kişi bunun sonucunda kendine saygısını kaybedebilir. Harcadığı çabanın karşılıksız kaldığını ve başarılarının değerlendirilmediğini, algılandığında ise zaten var olan "stres" giderek artar ve depresyon belirtileri göstermeye başlar. Gösterdiği faaliyetlerin bir değişiklik yapmayacağına inandığında da uğraşmayı bırakır (Gezer vd., 2009; 243-250).

OKUL YÖNETİCİLERİNDE TÜKENMİŞLİK

Okul, eğitim sisteminin en alt ve en önemli kademesidir. Önemli olmasının nedeni okulda geleceği temsil edecek vatandaşların yetiştirilmesidir. Bu nedenledir ki eğitimi veren öğretmenlerin yanında, okulların başarılı olmasını etkileyen en önemli unsurlardan biri olan okul yöneticilerinin de ruh sağlıklarının yerinde olması büyük önem arz etmektedir.

Okul yöneticileri, özel okullarda ya da devlet okullarında görevlerine devam etseler dahi, yönetme gücünü kanun, yönetmelik ve tüzüklerden almaktadırlar. Kanun, yönetmelik ve tüzüklerden ayrı hareket edememeleri de kontrolün tam anlamıyla kendilerinde olmadığının göstergesidir. Sadece belli çerçeve içinde olma durumundadırlar. Bu nedenle, tükenmişlik sendromunun örgütsel nedenlerini en alt düzeye çekmede zorlanırlar. Örneğin iş ortamında yeterli imkanların sağlanması sadece devletin izin verdiği ölçüde yapılabilir. Her okul, ihtiyacını izin verilen ödeneklerle karşılamaktadır. Okulda değişiklik yapılmak istenildiği zaman öğrenci velilerinden para toplamak durumunda kalınmakta, zorunlu olarak para toplanamadığı için sadece gönüllü velilerden para toplanabilmektedir. Zorunlu para toplanıldığı zaman okul yöneticilerine soruşturma açılarak, çeşitli yaptırımlar uygulanmaktadır.

Kamu dairelerinde tüm memurlar 657 sayılı Devlet Memurları Kanununa tabidirler. Devlet Memurları Kanununda ödül ve cezalar açıkça belirtilmiştir. Kanunda ödüllerin üzerinde çok fazla durulmadığı, disiplin cezalarının üzerinde durulduğu görülmektedir. Memurların ceza almasını gerektirdiği bir durum olduğunda hemen soruşturma açılmakta ve soruşturmanın sonucunda da haksız olduğu ispatlanırsa ceza verilmektedir. Personelin ödül almasını gerektiren durumlar ise amirinin inisiyatifine bırakılmıştır. Özellikle üst yönetimde arası iyi olmayan ya da aynı görüşe sahip olmadığını düşündüğü personele ödül vermek istememektedirler. Ayrıca eğitim müfettişleri tarafından yapılan soruşturmaların müfettişin yorum farkı nedeniyle yapılan fiilin aynı olsa bile iki ayrı müfettiş farklı ceza uygulayabilmektedir. Bu nedenle ödül ve ceza uygulamalarında adaletli dağıtım yapmak çok zor olmaktadır. Ayrıca ister okul yöneticileri olsun ister diğer personeller olsun ödül ve ceza durumlarının hakkaniyetli dağıtım olmadığını düşünüldüklerinde ise tükenmişlik görülebilmektedir. Bu nedenle memurlara verilen ödüllerin daha açık bir şekilde kanun, yönetmelik ya da tüzüklerde belirtilmesi gerekmektedir. Böylece adaletsizliğin yaratacağı psikolojik sorunların en aza indirilmesi mümkün olur.

Okul yöneticilerinde mesleki kıdem arttıkça tükenmişlik düzeylerinin azalmasını(Izgar, 2001; 138), en kıdemli okul yöneticilerinin, diğer kıdem gruplarından daha rahat durumda olmalarıyla açıklanabilir (Aksu ve Baysal, 2005; 7-24). Diğer bir deyişle mesleki kıdem ve saygınlık artıkça tükenme azalmaktadır (Aksoy, 2009; 133). Özellikle görevine yeni başlayan yöneticilerin deneyim, bilgi ve tecrübelerinin az olmasından dolayı tükenmişlik yaşamaları muhtemeldir. Ayrıca emeklilik sürelerini tamamlayan, ancak görevlerine devam eden okul yöneticilerinin istediklerinde emekli olabilecekleri için tükenmişlik düzeyleri düşük olması muhtemeldir.

Diğer bir sorun ise okuldaki öğrenci ve öğretmen sayılarıdır. Öğretmen sayısı az olan okullarda kişisel ilişkileri artırmakta, öğretmen sayısı fazla olan okullarda ise denetimi güçleştirmektedir (Izgar, 2001; 138). Denetim güçlüğünü aşma amacıyla daha çok yönetici görevlendirilmektedir. Bu tip okullarda okul müdürünün yanı sıra müdür başyardımcısı ve iki ya da daha fazla müdür yardımcısı görevlendirilmektedir. Eğer görev dağılımı dikkatli ve düzgün yapılırsa, yönetim sorunlarından bazıları kendiliğinden çözülür.

Okul yöneticilerinin görev yeri de tükenmişlik sendromunun görülmesi için bir sebep olabilir. Özellikle İlköğretimin ikinci kademesi ve ortaöğretim öğrencilerinin ergenlikten kaynaklanan sorunları öğretmenleri ve okul yöneticilerinin tükenmişliklerine zemin hazırlayabilir. Yapılan bir araştırmada; lise öğretmenleri anaokulu ve ilköğretim okulu öğretmenlerine göre tükenmişlik puanlarının yüksek olduğu, bunun sebepleri olarak, lise öğrencilerinin yaşadıkları ergenlik dönemi problemlerine ek olarak meslek seçme ve üniversite sınavına hazırlanmalarını gösterdiği, belirtilmektedir (Peker, 2002; 319-331). Ergenlik döneminde değişim yaşayan öğrenciler okuldan daha çabuk uzaklaşmakta, duygusallık ve agresifleşme daha çabuk yaşanabildiğinden öğrenciler arası tartışmalar ve kavgalar daha sık yaşanmaktadır. Sınıf içindeki sorunların bir kısmını öğretmenler çözebilirler, ancak bu konuda okul yöneticilerine de büyük görevler düşmektedir.

Tükenmişlik yaşamaya başlayan okul yönetici içinde bulunduğu okulun tamamını etkilemeye başlayacaktır. Özellikle duyarsızlaşma seviyesi yüksekse, katı, kaba davranışlar sergileyen, kimsenin sorununu umursamayan birey, tüm okulu etkiler. Bu durumda emri altında çalışan personel ezilir. Personelin de bir süre sonra duygusal tükenmişlikleri artar ve kişisel başarı hissi azalır (Cemaloğlu ve Kayabaşı, 2007; 123-155). Öğrencilerin yetiştirilmesinde şiddet ve öfkenin, öğrencilerin ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemesi kaçınılmazdır. Bu gibi durumlar okul içinde huzursuzluk yaratır.

Ayrıca bireysel önlemlerin dışında, kurumsal önlemlerin de alınılması gerekmektedir. Kurumsal önlemleri alabilmek için bürokratik engellerin aşılması gerekmektedir. Özellikle Bakanlık bazında tükenmişliğin sorun olarak kabul edilebilmesi en önemli basamaktır. Böylece sosyal imkânların arttırılması, ödül ve ceza sistemlerin düzenlenmesi, adalet sisteminin gözden geçirilmesi, personel seçme ve yerleştirmede kriterlerin iyi belirlenmesi, hizmet içi eğitim faaliyetlerine daha çok önem verilebilmesi, aktif yönetime katılımın sağlanması gibi önlemler alınabilir.

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı, Önemi, Sınırlılıkları, Sayıtlılar

Araştırmanın amacı; okul yöneticilerinin tükenmişlikleri, tükenmişlik alt boyutlarında ve toplam tükenmişlikte; cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk durumu, mesleki durum, öğrenim durumu, toplam yöneticilik kıdemi, okuldaki öğrenci sayısı, okuldaki öğretmen sayısı, görevi, görev yeri ve sağlık durumuna göre hangi düzeyde olduklarını belirlemektir. Araştırmanın yöneticilerin tükenmişlik düzeylerini ve bunu oluşturan sebepleri betimleyerek, tükenmişliği önleyici tedbirlerin alınması açısından ilgilileri bilgilendireceği beklenmektedir. Ayrıca, Okul yöneticilerin başarısını artırabilmek için Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde düzenlenecek hizmet içi eğitim çalışmalarına katkı sağlaması umulmaktadır. Araştırma, Kütahya İl Merkezindeki (Köy ve Beldeler dahil olmak üzere), İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı ilköğretim okulları ve liselerde 2011-2012 Öğretim Yılında görev yapan yöneticilerle sınırlıdır. Sayıtlıları ise okul yöneticileri anketi yanıtlarken görüşlerini içtenlikle yansıtmışlardır.Maslach Tükenmişlik Ölçeği 'nin okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeyini belirlemede yeterli olduğu varsayılmıştır.

Araştırma Yöntemi, Evreni ve Veri Toplama Araçları

Araştırma, kişisel ve mesleki bilgileri içeren bilgi formu ve Maslach Tükenmişlik Envanteri ile toplanan veriler üzerinden yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma evrenini Kütahya İl Merkezindeki (Köy ve Beldeler dahil olmak üzere), İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı ilköğretim okulları ve ortaöğretimlerde, 2011-2012 Öğretim Yılında görev yapan müdür, müdür başyardımcıları, müdür yardımcıları ile müdür yetkili öğretmenlerden oluşturmaktadır. 70 İlköğretim Okulu, 21 Ortaöğretim olmak üzere toplam 91 kurumda görev yapan 233 okul yöneticisi evreni oluşturmaktadır. Anketlerin doldurulmasında gönüllülük esas olduğu için 233 anketten 188 anket geri dönmüştür. Yapılan incelemeler sonucunda eksik doldurulduğu görülen veya ciddi olarak doldurulmadığı değerlendirilen 2 anket değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Evrendeki bütün yöneticilere ulaşmak mümkün olduğundan örneklem seçimine gidilmemiş, evren üzerinde çalışılmıştır.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ)

Maslach ve Jackson'a göre (1986, 1991), duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve azalan kişisel başarı tükenmişliğin önemli boyutlarıdır. Maslach Tükenmişlik Ölçeği tükenmişlik çalışması için en yaygın kullanılan araçtır (Gorter vd., 1999; 209). Ergin (1992) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 22 maddelik Maslach Tükenmişlik Envanteri -MTE (Maslach Burnout Inventory-MBI) kullanılmıştır. Bu envanterin 235 kişilik (doktor, hemşire, öğretmen, avukat polis vb.) bir grupla ön denemesi yapılmış, bu gruptan elde edilen verilerin analizi sonucunda bazı değişiklikler yapılmıştır. Özgün formu "hiçbir zaman, yılda birkaç kere, her gün" şeklinde 7 basamaklı cevap seçeneklerinden oluşmaktadır. Türkçeye uyarlaması ise "hiçbir zaman, çok nadir, bazen, çoğu zaman, her zaman" şeklinde 5 basamaklı cevap seçeneklerinden oluşmakta(Izgar, 2001; 84-85) olup bu çalışmada da bu hali kullanılmıştır.

Ölçeğin güvenirliği Ergin (1992) tarafından iki yöntemle incelenmiştir. Birincisi ölçeğin iç tutarlılığının hesaplanmasıdır. Toplam 552 doktor ve hemşireden oluşan gruptan elde edilen verilerin iç tutarlılık (Cronbach's Alfa) katsayıları şöyledir: Duygusal tükenme 0.83, Duyarsızlaşma 0.65, Kişisel başarı 0.72'dir. Güvenirlik bir de test-tekrar test yöntemiyle incelenmiştir. Bunun için ilk uygulamadan 2-4 hafta sonra 99 deneğe ulaşılmıştır. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin test tekrar test güvenirlik katsayıları: Duygusal tükenme 0.83, Duyarsızlaşma 0.72, Kişisel başarı 0.67'dir. Bu araştırma için yapılan güvenirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha değerleri; duygusal tükenme α=0.75, duyarsızlaşma α=0.54, kişisel başarı α=0.72 ve toplam tükenmişlik α=0.81 olarak bulunmuştur.

Her bireyin kendisine özgü hesaplanan aritmetik ortalamalara göre yapılan değerlendirmelerde, 0.00 – 0.79 Puan - Çok Az Tükenmiş, 0.80 – 1.59 Puan - Az Tükenmiş, 1.60 – 2.39 Puan- Orta Düzeyde Tükenmiş, 2.40 – 3.19 Puan - Çoğunlukla Tükenmiş, 3.20 – 4.00 Puan- Çok Fazla Tükenmiş olarak kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışmanın ana ve alt problemlerine yanıt aranırken ilk önce Microsoft Excel programında bazı hesaplamalar yapılarak, SPSS 16 (Statistical Packet For Social Science) programından yararlanılmıştır. Elde edilen veriler yüzdelik hesaplamalar, korelasyon, frekans ve aritmetik ortalama, t-test ve Anova işlemleri ile çözümlenmiştir. Gruplar arası farkların nereden kaynaklandığını bulmak için de Tukey ya da LSD testi yapılmıştır. İstatistiksel çözümlemelerdeki anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

ÇALIŞMANIN HİPOTEZLERİ

Çalışmanın Ana Hipotezi

H_1: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları kişisel ve mesleki özelliklerine göre anlamı farklılık göstermektedir.

Çalışmanın Alt Hipotezleri

H_2: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeyleri, tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_3: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_4: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları yaşlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_5: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları medeni durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_6: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları çocuk durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_7: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları mesleki kıdemlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_8: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları öğrenim durumu göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_9: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları toplam yöneticilik kıdemlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{10}: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları okullarındaki öğrenci sayısına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{11}: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları okullarındaki öğretmen sayısına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{12}: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları görevlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{13}: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları görev yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H_{14}: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları sağlık durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

BULGULAR VE YORUM

Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Düzeylerinin Farkına İlişkin Bulgular

Okul yöneticilerinin görüşlerine göre okulu yöneticilerinin tükenmişlik seviyeleri, tükenmişlik alt boyutlarında (Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık) ve toplam tükenmişlik düzeyleri ile bunların puanlarının anlamlı fark gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan ilişkili ölçümler için tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

H_2: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeyleri, tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 1. Okul Yöneticilerinin Tükenmişlik Düzeylerine Göre Dağılımı ve İlişkili ölçümler için Tek-Faktörlü Varyans Analizi Tablosu

	$\overline{X}$	**Tükenmişlik Düzeyi**	**Puan Aralığı**	**%**	**s.d.**	**F**	**P**	**Bonferroni**
DT (1)	1,1	Çok Az	0.00 – 0.79	38,2	743 185 3 555	48,322	0,000*	1-2 2-3 1-4 2-3 2-4
		Az	0.80 – 1.59	45,2				
		Orta	1.60 – 2.39	14				
		Çoğunlukla	2.40 – 3.19	2,15				
		Çok Fazla	3.20 – 4.00	0,54				
D (2)	0,7	Çok Az	0.00 – 0.79	60,8				
		Az	0.80 – 1.59	30,1				
		Orta	1.60 – 2.39	8,6				
		Çoğunlukla	2.40 – 3.19	0,54				
		Çok Fazla	3.20 – 4.00	0				
KB (3)	0,9	Çok Az	0.00 – 0.79	46,8				
		Az	0.80 – 1.59	47,3				
		Orta	1.60 – 2.39	5,38				
		Çoğunlukla	2.40 – 3.19	0,54				
		Çok Fazla	3.20 – 4.00	0				
TT (4)	0,9	Çok Az	0.00 – 0.79	40,9				
		Az	0.80 – 1.59	54,3				
		Orta	1.60 – 2.39	4,84				
		Çoğunlukla	2.40 – 3.19	0				
		Çok Fazla	3.20 – 4.00	0				

Tablo 1. incelendiğinde okul yöneticilerinin duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik puanları arasında anlamlı fark olduğu bulunmuştur (F=48,322, P<0,05). H_2 hipotezi kabul edilir. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Bonferroni Testi yapılmıştır. Tablo 1. değerlendirildiğinde; okul yöneticilerinin duygusal tükenme ortalamaları ($\overline{X}$ =1.09) hem duyarsızlaşma ($\overline{X}$ =0,68), hem kişisel başarısızlık ($\overline{X}$ =0.87) hem de toplam tükenmişlik ($\overline{X}$ =0.88) ortalamalarından anlamlı olarak daha yüksek iken; duyarsızlaşma puanları da hem kişisel başarısızlık hem de toplam tükenmişlik puan ortalamalarından anlamlı olarak daha düşüktür.

Okulu Yöneticilerinin Tükenmişlikleri, Tükenmişlik Alt Boyutlarında ve toplam tükenmişlikte; Cinsiyet, Yaş, Medeni Durum, Çocuk Durumu, Mesleki Durum, Öğrenim Durumu, Toplam Yöneticilik Kıdemi, Okuldaki Öğrenci Sayısı, Okuldaki Öğretmen Sayısı, Görevi, Görev Yeri ve Sağlık Durumuna Göre Hangi Düzeydedir ve Anlamlı Farklılık Göstermekte Midir?

Cinsiyete Göre: Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ilişkin algılarının cinsiyetlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı t testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 2.'de verilmiştir.

H_3: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 2. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Cinsiyete Göre Farkı

	Cinsiyet	N	$\overline{X}$	s.s	s.d	t	p
Duygusal Tükenme	Kadın	9	1,40	0,81	184	1,58	0,12
	Erkek	177	1,07	0,59			
Duyarsızlaşma	Kadın	9	0,76	0,36	184	0,46	0,65
	Erkek	177	0,67	0,53			
Kişisel Başarısızlık	Kadın	9	1,10	0,36	184	1,70	0,09
	Erkek	177	0,86	0,41			
Toplam Tükenmişlik	Kadın	9	1,08	0,43	184	1,57	0,12
	Erkek	177	0,87	0,40			

P<0,05

Tabloda verilen t testi sonuçları incelendiğinde duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik düzeylerinin cinsiyetlerine göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı görülmekte olup, H_3 reddedilmiştir.

Yaşlarına Göre: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin gruplara ilişkin bazı istatistikleri ile tükenmişlik düzeylerinin yaşlarına göre anlamlı ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığı varyans analizi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 3.'de verilmiştir.

H_4: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları yaşlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 3. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Yaşlarına Göre Farkı

		N	$\overline{X}$	s.d.	F	P	Tukey
DT	20 - 30 yaş arası (1)	6	1,48	185	2,555	0,057	
	31 - 40 yaş arası (2)	55	1,12	3			
	41 - 50 yaş arası (3)	69	1,16	182			
	51 yaş ve üstü (4)	56	0,93				
	Toplam	186	1,09				

Tablo 3. (Devam) Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Yaşlarına Göre Farkı

		N	$\overline{X}$	s.d.	F	P	Tukey
D	20 - 30 yaş arası (1)	6	0,67	185	3,419	0,019*	2-4
	31 - 40 yaş arası (2)	55	0,82	3			
	41 - 50 yaş arası (3)	69	0,70	182			
	51 yaş ve üstü (4)	56	0,51				
	Toplam	186	0,68				
KB	20 - 30 yaş arası (1)	6	0,94	185	4,429	0,005*	2-4
	31 - 40 yaş arası (2)	55	0,98	3			3-4
	41 - 50 yaş arası (3)	69	0,91	182			
	51 yaş ve üstü (4)	56	0,71				
	Toplam	186	0,87				
TT	20 - 30 yaş arası (1)	6	1,03	185	4,792	0,003*	2-4
	31 - 40 yaş arası (2)	55	0,97	3			3-4
	41 - 50 yaş arası (3)	69	0,92	182			
	51 yaş ve üstü (4)	56	0,72				
	Toplam	186	0,88				

Tablo 3 incelendiğinde; H_4; duygusal tükenme açısından reddedilmiş, buna karşın duyarsızlaşma, kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik açısından kabul edilmiştir. 31 - 40 yaş arası okul yöneticileri ($\overline{X}$ =0,82), duyarsızlaşma şeklindeki tükenmişliği, 51 yaş ve üstü okul yöneticilerinden ($\overline{X}$ =0,51) daha fazla yaşadığı, 51 yaş ve üstü okul yöneticilerinin ($\overline{X}$ =0,71) hem 31 - 40 yaş arası okul yöneticileri ($\overline{X}$ =0,98), hem de 41 - 50 yaş arası okul yöneticilerinden ($\overline{X}$ =0,91) kişisel başarısızlık şeklindeki tükenmişliği daha az yaşadıkları, ayrıca 51 yaş ve üstü okul yöneticilerinin ($\overline{X}$ =0,72) hem 31 - 40 yaş arası okul yöneticileri ($\overline{X}$ =0,97), hem de 41 - 50 yaş arası okul yöneticilerinden ($\overline{X}$ =0,92) toplam tükenmişliği daha az yaşadıkları, anlaşılmaktadır.

Medeni Duruma Göre: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin gruplara ilişkin bazı istatistikleri ile tükenmişlik düzeylerinin medeni durumlarına göre anlamlı ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için varyans analizi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 4.'de verilmiştir.

H_5: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları medeni durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 4. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Medeni Durumlarına Göre Farkı

		N	$\overline{X}$	s.d.	F	P
DT	Evli	178	1,0772	185	1,024	0,361
	Bekar	5	1,2000	2		
	Dul veya Boşanmış	3	1,5567	183		
	Toplam	186	1,0883			
D	Evli	178	0,6787	185	0,030	0,970
	Bekar	5	0,6400	2		
	Dul veya Boşanmış	3	0,7333	183		
	Toplam	186	0,6785			
KB	Evli	178	0,8710	185	0,046	0,955
	Bekar	5	0,9280	2		
	Dul veya Boşanmış	3	0,8767	183		
	Toplam	186	0,8726			
TT	Evli	178	0,8748	185	0,333	0,717
	Bekar	5	0,9240	2		
	Dul veya Boşanmış	3	1,0567	183		
	Toplam	186	0,8791			

Tablo 4.'de yer verilen sonuçlar incelendiğinde; duygusal tükenme (F=1,024; P>0,05), duyarsızlaşma (F=0,030; P>0,05), kişisel başarısızlık (F=0,046; P>0,05) ve toplam tükenmişlik (F=0,333; P>0,05) düzeylerinin medeni durumlara göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı görülmekte olup, H_5 reddedilmiştir.

Çocuk Durumuna göre: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin gruplara ilişkin bazı istatistikleri ile tükenmişlik düzeylerinin çocuk durumlarına göre anlamlı ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için varyans analizi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 7.'de verilmiştir.

H_6: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları çocuk durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 5. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Çocuk Durumuna Göre Farkı

		N	$\overline{X}$	s.d	F	P
DT	Yok	17	1,1041	185	0,062	0,940
	1	28	1,0518	2		
	2 ve daha fazla	141	1,0936	183		
	Toplam	186	1,0883			
D	Yok	17	0,7529	185	0,220	0,803
	1	28	0,6929	2		
	2 ve daha fazla	141	0,6667	183		
	Toplam	186	0,6785			
KB	Yok	17	0,8929	185	0,160	0,853
	1	28	0,9082	2		
	2 ve daha fazla	141	0,8630	183		
	Toplam	186	0,8726			
TT	Yok	17	0,9165	185	0,086	0,917
	1	28	0,8829	2		
	2 ve daha fazla	141	0,8738	183		
	Toplam	186	0,8791			

Tablo 5.'de yer verilen sonuçlar incelendiğinde; duygusal tükenme (F=0,062; P>0,05), duyarsızlaşma (F=0,220; P>0,05), kişisel başarısızlık (F=0,160; P>0,05) ve toplam tükenmişlik (F=0,086; P>0,05) düzeylerinin çocuk durumlarına göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı görülmekte olup, H_6 reddedilmiştir.

Mesleki Kıdemlerine göre: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin gruplara ilişkin bazı istatistikleri ile tükenmişlik düzeylerinin mesleki kıdemlerine göre anlamlı ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için varyans analizi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 6.'de verilmiştir.

H_7: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları mesleki kıdemlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 6. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Mesleki Kıdemlerine Göre Farkı

		N	$\overline{X}$	s.d.	F	P	Tukey
DT	5 yıl ve daha az (1)	3	1,1833	185	1,138	0,340	
	6-10 yıl (2)	11	1,1718	4			
	11-15 yıl (3)	42	1,2431	181			
	16-20 yıl (4)	32	1,0722				
	21 yıl ve daha fazla (5)	98	1,0149				
	Toplam	186	1,0883				
D	5 yıl ve daha az (1)	3	0,6000	185	1,847	0,122	
	6-10 yıl (2)	11	0,7273	4			
	11-15 yıl (3)	42	0,8571	181			
	16-20 yıl (4)	32	0,6688				
	21 yıl ve daha fazla (5)	98	0,602				
	Toplam	186	0,6785				
KB	5 yıl ve daha az (1)	3	1,0033	185	2,672	0,034*	3-5
	6-10 yıl (2)	11	0,8327	4			
	11-15 yıl (3)	42	1,0321	181			
	16-20 yıl (4)	32	0,9047				
	21 yıl ve daha fazla (5)	98	0,7942				
	Toplam	186	0,8726				
TT	5 yıl ve daha az (1)	3	0,9300	185	2,753	0,030*	3-5
	6-10 yıl (2)	11	0,9082	4			
	11-15 yıl (3)	42	1,0429	181			
	16-20 yıl (4)	32	0,8809				
	21 yıl ve daha fazla (5)	98	0,8035				
	Toplam	186	0,8791				

Tablo 6. incelendiğinde; H_7; duygusal tükenme ve duyarsızlaşma açısından reddedilmiş, buna karşın kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik açısından kabul edilmiştir. Anlamlılığın hangi mesleki kıdem gruplarında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma (Tukey testi) testi yapılmış, test sonuçlarına göre; 11-15 yıl mesleki kıdeme sahip okul yöneticilerinin ($\overline{X}$ =1,0321) 21 yıl ve daha fazla mesleki kıdeme sahip okul yöneticilerinden ($\overline{X}$ =0,7942). Kişisel Başarısızlık şeklindeki tükenmişliği daha fazla yaşadıkları, ayrıca 11-15 yıl mesleki kıdeme sahip okul yöneticilerinin ($\overline{X}$ =1,0429) 21 yıl ve daha fazla mesleki kıdeme sahip okul yöneticilerinden ($\overline{X}$ =0,8035) toplam tükenmişliği daha fazla yaşadıkları, anlaşılmaktadır.

Öğrenim Durumuna Göre: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin gruplara ilişkin bazı istatistikleri ile tükenmişlik düzeylerinin çocuk durumlarına göre anlamlı ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için varyans analizi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 7.'de verilmiştir.

H_8: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları öğrenim durumu göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 7. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Öğrenim Durumuna Göre Farkı

		N	$\overline{X}$	s.d	F	P
DT	Ön lisans	28	0,9875	185	1,284	0,281
	Lisans	142	1,1321	3		
	Yüksek Lisans	13	0,9154	182		
	Diğer	3	0,7033			
	Toplam	186	1,0883			
D	Ön lisans	28	0,6643	185		0,620
	Lisans	142	0,6746	3	0,593	
	Yüksek Lisans	13	0,8154	182		
	Diğer	3	0,4000			
	Toplam	186	0,6785			
KB	Ön lisans	28	0,8007	185	1,337	0,264
	Lisans	142	0,9039	3		
	Yüksek Lisans	13	0,7423	182		
	Diğer	3	0,6267			
	Toplam	186	0,8726			
TT	Ön lisans	28	0,8168	185	1,044	0,374
	Lisans	142	0,9028	3		
	Yüksek Lisans	13	0,8238	182		
	Diğer	3	0,5767			
	Toplam	186	0,8791			

Tablo 7.'de verilen sonuçlar incelendiğinde; duygusal tükenme (F=1,284; P>0,05), duyarsızlaşma (F=0,593; P>0,05), kişisel başarısızlık (F=1,337; P>0,05) ve toplam tükenmişlik (F=1,044; P>0,05) düzeylerinin öğrenim durumlarına göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı görülmekte olup, H_8 reddedilmiştir.

Toplam Yöneticilik Kıdemlerine Göre: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin gruplara ilişkin bazı istatistikleri ile tükenmişlik düzeylerinin toplam yöneticilik kıdemlerine göre anlamlı ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için varyans analizi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 8.'de verilmiştir.

H_9: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları toplam yöneticilik kıdemlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 8. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Toplam Yöneticilik Kıdemlerine Göre Farkı

		N	$\overline{X}$	s.d.	F	P	Tukey
DT	5 yıl ve daha az (1)	51	1,218	185	1,685	0,140	
	6-10 yıl (2)	33	1,104	5			
	11-15 yıl (3)	39	1,146	180			
	16-20 yıl (4)	30	1,01				
	21 – 25 yıl (5)	18	0,784				
	26 yıl ve daha fazla (6)	15	0,985				
	Toplam	186	1,088				
D	5 yıl ve daha az (1)	51	0,8	185	2,670	0,024*	1-5
	6-10 yıl (2)	33	0,806	5			
	11-15 yıl (3)	39	0,672	180			
	16-20 yıl (4)	30	0,593				
	21-25 yıl (5)	18	0,378				
	26 yıl ve daha fazla (6)	15	0,533				
	Toplam	186	0,679				
KB	5 yıl ve daha az (1)	51	0,981	185	5,111	0,000*	1-5
	6-10 yıl (2)	33	1,032	5			1-6
	11-15 yıl (3)	39	0,897	180			
	16-20 yıl (4)	30	0,756				
	21 – 25 yıl (5)	18	0,654				
	26 yıl ve daha fazla (6)	15	0,586				
	Toplam	186	0,873				
TT	5 yıl ve daha az (1)	51	0,998	185	4,314	0,001*	1-5
	6-10 yıl (2)	33	0,98	5			2-5
	11-15 yıl (3)	39	0,905	180			
	16-20 yıl (4)	30	0,787				
	21 – 25 yıl (5)	18	0,604				
	26 yıl ve daha fazla (6)	15	0,7				
	Toplam	186	0,879				

Tablo 8. incelendiğinde; H_9; duygusal tükenme açısından reddedilmiş, buna karşın duyarsızlaşma, kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik açısından kabul edilmiştir. Anlamlılığın hangi toplam yöneticilik kıdemi gruplarında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma (Tukey testi) testi yapılmış, test sonuçlarına göre; toplam yöneticilik kıdemi 5 yıl ve daha az olan okul yöneticileri ($\overline{X}$ =0,80), duyarsızlaşma şeklindeki tükenmişliği, 21 – 25 yıl arasında olan okul yöneticilerinden ($\overline{X}$ =0,38) daha fazla yaşadıkları, toplam yöneticilik kıdemleri 5 yıl ve daha az olan okul yöneticilerinin ($\overline{X}$ =0,98) hem 21 – 25 yıl toplam yöneticilik kıdemi olan okul yöneticileri ($\overline{X}$ =0,65), hem de 26 yıl ve daha fazla toplam yöneticilik kıdemi bulunan okul yöneticilerinden ($\overline{X}$ =0,59) Kişisel Başarısızlık şeklindeki tükenmişliği daha çok yaşadıkları, toplam yöneticilik kıdemleri 6-10 yıl olan okul yöneticilerinin ($\overline{X}$ =1,03) hem 21 – 25 yıl toplam yöneticilik kıdemi olan okul yöneticileri ($\overline{X}$ =0,65), hem de 26 yıl ve daha fazla toplam yöneticilik kıdemi bulunan okul yöneticilerinden ($\overline{X}$ =0,59) Kişisel Başarısızlık şeklindeki tükenmişliği daha çok yaşadıkları görülmektedir. Bununla birlikte, toplam yöneticilik kıdemi 21 – 25 yıl olan okul yöneticilerinin ($\overline{X}$ =0,60) hem toplam yöneticilik kıdemi 5 yıl ve daha az olan okul yöneticileri ($\overline{X}$ =1,00), hem de toplam yöneticilik kıdemi 6-10 yıl olan okul yöneticilerinden ($\overline{X}$ =0,98) toplam tükenmişliği daha az yaşamaktadırlar.

Öğrenci Sayısına Göre: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin gruplara ilişkin bazı istatistikleri ile tükenmişlik düzeylerinin okullarındaki öğrenci sayısına göre anlamlı ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için varyans analizi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 9.'da verilmiştir.

H_{10}: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları okullarındaki öğrenci sayısına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 9. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Öğrenci Sayısına Göre Farkı

		N	$\overline{X}$	s.d.	F	P
DT	0 -100	9	0,9989	185 3 182	0,474	0,701
	101 - 300	47	1,1013			
	301 – 500	33	0,9900			
	501'den fazla	97	1,1237			
	Toplam	186	1,0883			
D	0 -100	9	0,4889	185 3 182	1,532	0,208
	101 - 300	47	0,5745			
	301 – 500	33	0,6909			
	501'den fazla	97	0,7423			
	Toplam	186	0,6785			
KB	0 -100	9	0,6289	185 3 182	1,349	0,260
	101 - 300	47	0,8585			
	301 – 500	33	0,8506			
	501'den fazla	97	0,9095			
	Toplam	186	0,8726			
TT	0 -100	9	0,7044	185 3 182	1,191	0,315
	101 - 300	47	0,8438			
	301 – 500	33	0,8439			
	501'den fazla	97	0,9243			
	Toplam	186	0,8791			

Tablo 9.'da verilen sonuçlar incelendiğinde; duygusal tükenme (F=0,474; P>0,05), duyarsızlaşma (F=1,532; P>0,05), kişisel başarısızlık (F=1,349; P>0,05) ve toplam tükenmişlik (F=1,191; P>0,05) düzeylerinin yöneticilerin okullarındaki öğrenci sayısına göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı görülmekte olup, H_{10} reddedilmiştir.

Öğretmen Sayısına Göre: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin gruplara ilişkin bazı istatistikleri ile tükenmişlik düzeylerinin okullarındaki öğretmen sayısına göre anlamlı ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için varyans analizi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 10.'da verilmiştir.

H_{11}: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları okullarındaki öğretmen sayısına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 10. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Öğretmen Sayısına Göre Farkı

		N	$\overline{X}$	s.d.	F	P
DT	0 - 10	9	1,3456	185 3 182	1,430	0,236
	10 - 25	61	0,9811			
	26 - 50	81	1,1058			
	51 ve daha çok	35	1,1683			
	Toplam	186	1,0883			
D	0 - 10	9	0,7556	185 3 182	2,575	0,055
	10 - 25	61	0,5705			
	26 - 50	81	0,6691			
	51 ve daha çok	35	0,8686			
	Toplam	186	0,6785			
KB	0 - 10	9	0,8778	185 3 182	1,176	0,320
	10 - 25	61	0,8566			
	26 - 50	81	0,8341			
	51 ve daha çok	35	0,9883			
	Toplam	186	0,8726			
TT	0 - 10	9	0,9911	185 3 182	2,251	0,084
	10 - 25	61	0,8023			
	26 - 50	81	0,8688			
	51 ve daha çok	35	1,008			
	Toplam	186	0,8791			

Tablo 10.'da verilen sonuçlar incelendiğinde; duygusal tükenme (F=1,430; P>0,05), duyarsızlaşma (F=2,575; P>0,05), kişisel başarısızlık (F=1,176; P>0,05) ve toplam tükenmişlik (F=2,251; P>0,05) düzeylerinin yöneticilerin okullarındaki öğretmen sayısına göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı görülmekte olup, H_{11} reddedilmiştir.

Görevlerine Göre: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin gruplara ilişkin bazı istatistikleri ile tükenmişlik düzeylerinin görevlerine göre anlamlı ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için varyans analizi ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 11.'de verilmiştir.

H_{12}: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları görevlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 11. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Görevlerine Göre Farkı

		N	$\overline{X}$	s.d	F	P	Tukey / LSD
DT	Müdür (1)	65	0,9315	185 3 18	3,112	0,028*	1-2 1-3
	Müdür Başyrd (2)	15	1,3400				
	Müdür Yardımcısı (3)	103	1,1391				
	Müdür Yetkili Öğrt(4)	3	1,4800				
	Toplam	186	1,0883				
D	Müdür (1)	65	0,5692	185 3 18	1,552	0,203	
	Müdür Başyrd (2)	15	0,7867				
	Müdür Yardımcısı (3)	103	0,732				
	Müdür Yetkili Öğrt (4)	3	0,6667				
	Toplam	186	0,6785				
KB	Müdür (1)	65	0,7677	185 3 18	3,977	0,009*	1-3
	Müdür Başyrd (2)	15	0,7113				
	Müdür Yardımcısı (3)	103	0,9633				
	Müdür Yetkili Öğrt (4)	3	0,8367				
	Toplam	186	0,8726				
TT	Müdür (1)	65	0,7562	185 3 18	3,264	0,023*	1-3
	Müdür Başyrd (2)	15	0,9453				
	Müdür Yardımcısı (3)	103	0,9437				
	Müdür Yetkili Öğrt (4)	3	0,9933				
	Toplam	186	0,8791				

Tablo 11. incelendiğinde; H_{12}; duyarsızlaşma açısından reddedilmiş, buna karşın duygusal tükenme, kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik açısından kabul edilmiştir. Anlamlılığın hangi toplam yöneticilik kıdemi gruplarında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma (LSD testi ve Tukey) testi yapılmış, test sonuçlarına göre; okul müdürleri ($\overline{X}$ =0,9315), hem müdür başyardımcılarından ($\overline{X}$ =1,3400), hem de müdür yardımcılarından ($\overline{X}$ =1,1391) daha az duygusal tükenme yaşadıkları, okul müdürleri ($\overline{X}$ =0,7677), müdür yardımcılarından ($\overline{X}$ =0,9633) kişisel başarısızlık şeklindeki tükenmişliği daha az yaşadıkları, ayrıca okul müdürlerinin ($\overline{X}$ =0,7562), müdür yardımcılarının ($\overline{X}$ =0,9437) toplam tükenmişliğinden daha az yaşadıkları, , anlaşılmaktadır.

Görev Yerlerine Göre: Okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin gruplara ilişkin bazı istatistikleri ile tükenmişlik düzeylerinin görev yerlerine göre anlamlı ölçüde farklılaşıp farklılaşmadığını belirleyebilmek için varyans analizi ile ilgili sonuçlar Tablo 12.'de verilmiştir.

H_{13}: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları görev yerlerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 12. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Görevler Yerlerine Göre Farkı

		N	$\overline{X}$	s.d	F	P	Tukey
DT	İlkokul (1)	110	1,019	185 2 183	2,261	0,107	
	Orta Öğretim (2)	69	1,209				
	Özel Okul (3)	7	0,984				
	Toplam	186	1,088				
D	İlkokul (1)	110	0,602	185 2 183	3,914	0,022*	1-2
	Orta Öğretim (2)	69	0,815				
	Özel Okul (3)	7	0,543				
	Toplam	186	0,679				
KB	İlkokul (1)	110	0,883	185 2 183	1,091	0,338	
	Orta Öğretim (2)	69	0,879				
	Özel Okul (3)	7	0,646				
	Toplam	186	0,873				
TT	İlkokul (1)	110	0,834	185 2 183	2,967	0,054	
	Orta Öğretim (2)	69	0,967				
	Özel Okul (3)	7	0,723				
	Toplam	186	0,879				

Tablo 12. incelendiğinde; H_{13}; duygusal tükenme, kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik açısından reddedilmiş, buna karşın duyarsızlaşma açısından kabul edilmiştir. Anlamlılığın hangi toplam yöneticilik kıdemi gruplarında olduğunu belirlemek için çoklu karşılaştırma (Tukey testi) testi yapılmış, test sonuçlarına göre; ilkokullarda görev yapan okul yöneticileri ($\overline{X}$=0,6018), orta öğretimde görev yapan okul yöneticilerinden ($\overline{X}$=0,8145) duyarsızlaşma şeklindeki tükenmişliği daha az yaşadıkları, anlaşılmaktadır.

Sağlık Durumlarına Göre: Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ilişkin algılarının sağlık sorunu olup olmamasına göre farklılaşıp farklılaşmadığı t testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 13.'de verilmiştir.

H_{14}: Okul Yöneticilerinin tükenmişlik alt boyutlarına ve toplam tükenmişliğe ilişkin algıları sağlık durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Tablo 13. Okul Yöneticilerinin Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarısızlık ve Toplam Tükenmişlik Puanlarının Sağlık Durumuna Göre Farkı

	Sağlık Sorunu?	N	$\overline{X}$	s.s	s.d	t	P
DT	Yok	160	1,078	0,595	184	0,60	0,55
	Var	26	1,154	0,653			
D	Yok	160	0,683	0,498	184	0,26	0,80
	Var	26	0,654	0,651			
KB	Yok	160	0,863	0,425	184	0,78	0,44
	Var	26	0,931	0,346			
TT	Yok	160	0,874	0,393	184	0,45	0,65
	Var	26	0,912	0,451			

P<0,05

Tabloda verilen t testi sonuçları incelendiğinde duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik düzeylerinin sağlık sorunu olup olmamasına göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı görülmekte olup, H_{14} reddedilmiştir.

SONUÇ

Araştırmada, okul yöneticilerinin; duygusal tükenme, kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik puanları az tükenmişlik düzeylerinde olup duyarsızlaşma alt boyutunda ise çok az tükenmişlik düzeyindedir.

Her ne kadar araştırmada oranlar düşük olsa da; Duygusal Tükenme alt boyutunda, "Orta Düzeyde Tükenmiş" okul yöneticilerinin sayısı 26, "Çoğunlukla Tükenmiş" okul yöneticilerinin sayısı 4, "Çok Fazla Tükenmiş" okul yöneticilerinin sayısı ise 1'dir. Duyarsızlaşma alt boyutunda, "Orta Düzeyde Tükenmiş" okul yöneticilerinin sayısı 16, "Çoğunlukla Tükenmiş" okul yöneticilerinin sayısı 1'dir. Kişisel başarısızlık alt boyutunda, "Orta Düzeyde Tükenmiş" okul yöneticilerinin sayısı 10, "Çoğunlukla Tükenmiş" okul yöneticilerinin sayısı 1'dir. Toplam tükenmişlikte ise "Orta Düzeyde Tükenmiş" okul yöneticilerinin sayısı 9'dur. İş ortamında yüz yüze iletişim kurmak zorunda olan okul yöneticilerindeki tükenmişliğin, kişisel, sosyal ve genel uyum düzeylerini olumsuz yönde etkileyebilecek çok güçlü temel bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu nedenle okul yöneticilerinde tükenmişlik önlem alınması gereken bir hastalıktır denilebilir.

Araştırmanın yapıldığı ilin/illerin büyüklüğü de önemlidir. Kalabalık, hareketli ve telaşlı bir hayatın yaşandığı büyük şehirlerde yaşayan insanların iş stresi potansiyelleri ile küçük ildeki yaşayan insanlarınkinden farklı olacaktır. Bu araştırmanın yapıldığı ilin küçük olması da tükenmişliğin az çıkmasında önemli bir etkendir. Ayrıca Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesindeki eğitim müfettişlerinin ilköğretim okullarını yılda 2 kez denetim ya da rehberlik gibi amaçlarla ziyaret etmeleri, ilköğretim okulu yöneticilerine, yönetim, mevzuat ya da öğretmen sorunlarını müfettişlere aktarabilme imkanını sağlamakta ve onlardan aldıkları katkı ya da destek ile stres yapan problemlerini kısmen veya tamamen çözüme ulaştırmaktadır.

Okul yöneticilerinin duygusal tükenme ortalamaları hem duyarsızlaşma hem kişisel başarısızlık hem de toplam tükenmişlik ortalamalarından anlamlı olarak daha yüksek iken; duyarsızlaşma puanları da hem kişisel başarısızlık hem de toplam tükenmişlik puan ortalamalarından anlamlı olarak daha düşük olarak bulunmuştur. Buna göre; okul yöneticileri kendilerini duygusal yönden yorgun ve yıpranmış hissettikleri anlamına gelmektedir. Ancak bu duygusal tükenmişlik durumu orta düzey ile alt düzey arasındadır. Ayrıca okul yöneticilerinin duyarsızlaşma puanının düşüklüğü de, işi gereği karşılaştığı diğer insanlara ve işine karşı geliştirilen soğuk, ilgisiz, katı, hatta insani olmayan tutum sergilemedikleri anlamına da gelmektedir.

Araştırma sonucunda, 51 yaş ve üstü okul yöneticilerinin, duyarsızlaşma, kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlikte bazı yaş gruplarından daha az tükenmişlik yaşadıkları görülmektedir. Bunun nedeni; yaş ile birlikte mesleki deneyim ve olgunluğun artarak, kişilerin iş hayatlarıyla ilgili birçok durumu kabullenir hale gelmeleri ya da problemlerle farklı başa çıkma yöntemleri geliştirmeleri olabilir.

Araştırmada, okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeylerinin, mesleki kıdem değişkenine bağlı olarak, duygusal tükenme ile duyarsızlaşma alt boyutlarında anlamlı ölçüde farklılaşmadığı, ancak kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişliğin anlamlı ölçüde farklılaştığı görülmektedir. 11-15 yıl mesleki kıdeme sahip okul yöneticilerinin 21 yıl ve daha fazla mesleki kıdeme sahip okul yöneticilerinden Kişisel Başarısızlık şeklindeki tükenmişliği daha fazla yaşamaktadırlar. 11-15 yıl mesleki kıdeme sahip okul yöneticilerinin 21 yıl ve daha fazla mesleki kıdeme sahip okul yöneticilerinden toplam tükenmişliği daha fazla yaşamaktadırlar. Bu durum mesleki kıdemin arttığında, bilgi, tecrübe ve olgunluğun artarak bireylerin daha az tükenmişlik yaşadıkları sonucuna ulaştırabilir.

Toplam yöneticilik kıdemleri 5 yıl ve daha az olan okul yöneticilerinin hem 21 – 25 yıl toplam yöneticilik kıdemi olan okul yöneticileri hem de 26 yıl ve daha fazla toplam yöneticilik kıdemi bulunan okul yöneticilerinden Kişisel Başarısızlık şeklindeki tükenmişliği daha çok yaşamaktadırlar. Ayrıca toplam yöneticilik kıdemleri 6-10 yıl olan okul yöneticilerinin hem 21 – 25 yıl toplam yöneticilik kıdemi olan okul yöneticileri hem de 26 yıl ve daha fazla toplam yöneticilik kıdemi bulunan okul yöneticilerinden Kişisel Başarısızlık şeklindeki tükenmişliği daha çok yaşadıkları görülmektedir. Bu sonuç okul yöneticiliğine yeni başlayanlar, kendilerini kanıtlamak için daha deneyimlilere oranla daha fazla çaba göstermekte, Ayrıca okul ortamında meydana gelen sorunlarla başa çıkma yöntemleri gelişmediğinden daha çok tükenmişlik eğilimindedirler. Toplam yöneticilik kıdemi 21 – 25 yıl olan okul yöneticilerinin hem toplam yöneticilik kıdemi 5 yıl ve daha az olan okul yöneticileri hem de toplam yöneticilik kıdemi 6-10 yıl olan okul yöneticilerinden toplam tükenmişliği daha az yaşamaktadırlar. Bu nedenle, yöneticilik kıdemleri arttıkça tükenmişlik düzeyleri düşmektedir, denilebilir. Bu sonuç ise çoğu okul yöneticisinin emeklilik sürelerini doldurdukları, sorun çıkması halinde emekli olabileceklerini düşünmelerinden, deneyimlerinin artması nedeniyle problem çözmede başarılı olduklarından veya çıkabilen problemleri kişiselleştirmemelerinden kaynaklanabilir.

Okul müdürlerinin duygusal tükenmişliği, hem müdür başyardımcılarından, hem de müdür yardımcılarından daha az yaşamaktadırlar. Ayrıca, Okul müdürlerinin kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik düzeyleri müdür yardımcılarınınkinden daha azdır. Bunun nedeni okul müdürlerinin saygınlıklarının çok olduğu, yanında sorumluluklarını paylaşan müdür başyardımcısı, müdür yardımcısı ya da yardımcıları bulunmasının büyük katkısı olduğu sonucuna ulaşılabilir.

İlkokullarda görev yapan okul yöneticileri, orta öğretimde görev yapan okul yöneticilerinden duyarsızlaşma şeklindeki tükenmişliği daha az yaşamaktadırlar. Bunun sebebi ergenlik döneminde olan ortaöğretim öğrencileri ile başa çıkmanın zorluğu, daha fazla katı olmak zorunda kalmalarından kaynaklanabilir.

Araştırmada, duygusal tükenme, duyarsızlaşma, kişisel başarısızlık ve toplam tükenmişlik düzeylerinin cinsiyetlerine, medeni durum, çocuk durumu, öğrenim durumu, okulundaki öğrenci sayısına, öğretmen sayısına ve sağlık sorunu olup olmamasına göre anlamlı ölçüde farklılaşmadığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

ABACI, Figen (2010), "Haftanın Çarpıcı Röportajı", **Gazete Karamürsel**, http://www.gazetekaramursel.com/202-haftanin-carpici-roportaji. html, Erişim Tarihi: 05.01.2011.

AKÇAMETE, Gönül, Sema, KANER ve Bülbin SUCUOĞLU, (2001), Öğretmenlerde Tükenmişlik, İş Doyumu ve Kişilik, Nobel Yayınları, Ankara.

AKSOY, Önder, (2009), "Öğretmen ve Okul Yöneticilerinde A Tipi Kişilik Özellikleri İle Tükenmişlik İlişkileri ve Bayrampaşa İlçesi İlköğretim Okullarında Yapılan Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

AKSU, Ali ve Asuman, BAYSAL, (2005), "İlköğretim Okulu Müdürlerinde Tükenmişlik", Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, Sayı: 24, ss.7-24.

BASIM, H. Nejat ve Harun, ŞEŞEN, (2006b), "Mesleki Tükenmişlikte Bazı Demografik Değişkenlerin Etkisi: Kamu' da Bir Araştırma", Ege Akademik Bakış Dergisi, Sayı:2, Cilt:6, İzmir, ss.15-23.

BORKOWSKİ, Nuncy, (2011), Organizational Behavior in Health Care, Jones and Bartlett Publishers, LLC, United States of America.

CEMALOĞLU, Necati ve Yücel, KAYABAŞI, (2007), "Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyi ile Sınıf Yönetiminde Kullandıkları Disiplin Modelleri Arasındaki İlişki", G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 27, Sayı 2, ss.123-155.

ÇİPER, Ayşe, (2006), "Tükenmişlik Sendromunun Hizmet Kalitesine Etkisi ve Çağrı Merkezi Uygulaması", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

DÜZTAŞ, Mesut, (2008), "Kırsal ve Kentsel Alanlarda Çalışan Okul Yöneticilerinin Tükenmişlik Düzeyleri", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

ERGİN, Canan, (1992)," Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması", VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları, VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Düzenleme kurulu ve Türk psikoloji Derneği Yayını, Ankara: ss.144-155.

Ersoy, Ayten ve Burcu Demirel Utku, (2005), "Konaklama İşletmeleri Muhasebe Müdürlerinde Tükenmişlik Sendromu-1", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 26, s.43-50.

GEZER, Engin, Fatih, YENEL ve Hasan, ŞAHİN, (2009), "Öğretim Elemanlarının Tükenmişlik Düzeyleri ile Sosyodemografik Değişkenleri Arasındaki İlişki", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi - The Journal of International Social Research Volume, 2/6, ss.243-250.

GLASBERG, A. L., S. ERİKSSON and A. NORBERG, (2007), "Burnout and 'stress of conscience' among healthcare personel", Journal of Advanced Nursing, Volume 57, Issue 4, pp.392–403.

GORTER, Ronald C., Gonnie ALBRECHT, Johan HOOGSTRATEN and Michiel A. J. EİJKMAN, (1999), "Factorial validity of the Maslach burnout inventory - Dutch version (MBI-NL) among dentists", Journal of Organizational Behavior, 20, 2; ABI/INFORM Complete, pp.209-217.

IZGAR, Hüseyin, (2001), Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik, Nobel Yayınevi, Ankara.

KARABIYIK ÖZİPEK, Aysun, (2006), "Ortaöğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerde Mesleki Tükenmişlik Düzeyi ve Nedenleri", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

KOZAK, Meryem, (2001), "Türkiye'de Konaklama Sektörü ve Çalışan Kadınların Tükenmişlik Durumları Üzerine Bir Araştırma", Gazi Üniversitesi Turizm Akademik Dergisi, Sayı: 2, ss.11-12.

MASLACH, Christina and Susan E. JACKSON, (1981a), "The Measurement of Experienced Burnout", Journal of Occupational Behavior, 2, pp.99-113.

MASLACH, Christina, (1982), "Burnout: The Cost of Caring, Englewood Cliffs", NJ, Prentice-Hall, Inc., New-Jersey, pp.136-141.

MASLACH, Christina, (1986), Stress, Burnout, and Workaholizm, In R. R. Kilburg, P. E. Nathan, ve R. W. Thoresan (Eds.), Professionals in distress: Issues, Syndromes, and Solutions in Psychology, (pp.53-75). Washington, DC: American Psychological Association.

MEESTERS, Y. and M., WASLANDER, (2010), "Burnout and Light Treatment, Stress and Health", Volume 26, Issue 1, Wiley InterScience (www.interscience. wiley.com). DOI: 10.1002/ smi. 1250, pp.13-20.

MUSAOĞLU, Zeliha, (2008), "Trakya Üniversitesi Öğretim Elemanlarının Sağlıkla İlintili Yasam Kalitesi", Uzmanlık Tezi, Trakya Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Edirne.

ORUÇ, Serap, (2007), "Özel Eğitim Alanında Çalışan Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

PEKER, Ömer, (1995), "Yönetimi Geliştirmenin Sürekliliği", TODAİE Yayınları, No:258, Ankara, ss.9-19.

PERLMAN, Baron and E. Alan, HARTMAN, (1982), Burnout: Summary And Future Research, Human Relations, 35.

PINES, Ayala and Eliot, ARONSON, (1988), Career Burnout: Causes and Cures, Free Press, New York.

SERİNKAN, Celalettin ve Ahmet, BARDAKCI, (2009), "Pamukkale Üniversitesi'ndeki Akademik Personelin İş Tatminleri ve Tükenmişlik Düzeylerine İlişkin Bir Araştırma", Sosyal Bilgiler Dergisi, Sayı:21, ss.115-132.

SHIROM, Arie, (1989), "Burnout in Work Organizations", In C. L. Cooper, & I. T. Robertson (Eds.), International Review of Industrial and Organizational Psychology, Vol. 4 New York: Wiley, pp.25-48.

SILIĞ, Aylin, (2003), "Banka Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

SÜRGEVİL, Olca, (2006), Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu, Nobel Yayınları, Ankara.

YENİÇERİ, Özcan, Yavuz, DEMİREL ve Zeliha, SEÇKİN, (2009), "Örgütsel Adalet ile Duygusal Tükenmişlik Arasındaki İlişki: İmalat Sanayi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", KMU İİBF Dergisi, Yıl:11, Sayı:16, ss.83-99.

FATHER-SON CONFLICT IN SAM SHEPARD'S PLAYS

Aydın GÖRMEZ
Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, aydingormez@hotmail.com

ABSTRACT:Sam Shepard's family plays can be studied in terms of various relationships in a family: between spouses, father and son, mother and daughter, mother and son, and between siblings. However, of these, father-son conflict is the most troublesome and his works from the earlier to the later ones explore father-son relationships repeatedly. The existence of a familial inheritance, handed down from the past generations, is so powerful that everyone in a family seems to be cursed. However far away one lives from his/her roots, or good education he/she acquires, it is still in vain. Guilt or immorality is in the depth of hereditary traits; in fact every family member inherits the predicament in a way. Therefore, Shepard's characters are full of anger and vengeance, and besides there is no good side in his plays.In his real life the playwright reveals that he feels sympathy for his mother but hatred for the father. This article seeks to reveal how severe the familial inheritance and father-son conflict is in Shepard's own life as well as in his plays.

Key Words: Sam Shepard, Family, Father, Son, Conflict.

SAM SHEPARD'IN OYUNLARINDA BABA-OĞUL ÇATIŞMASI

ÖZET: Sam Shepard'ın aile ile ilgili oyunları bir aile içindeki farklı ilişkiler açısından ele alınabilir: eşler arası, baba-oğul arası, anne-kız arası veya kardeşler arası. Ancak bütün bunlar arasından baba-oğul arası çatışma en sancılı olanıdır ve erken oyunlarından son oyunlarına kadar yazarın oyunları tekrar tekrar baba-oğul ilişkilerini inceler.Nesilden nesile geçen ailevi mirasın varlığı o denli güçlüdür ki ailedeki herkes adeta lanetlenmiş gibidir. Birey kendi köklerinden ne kadar uzakta yaşasa da veya iyi bir eğitim alsa da, sonuç değişmez. Suç veya ahlaksızlık kalıtsal özelliklere kazınmış gibidir; temelde ailedeki herkes bu laneti bir şekilde miras alır. Bu nedenle, Shepard'ın karakterleri öfke ve kin doludur ve iyi bir taraftan söz edilemez. Yazar gerçek yaşamında, annesine sempati beslediğini ancak babasından nefret ettiğini açıkça belli eder. Bu makale, Shepard'ın yaşamı yanı sıra oyunlarında da ailevi mirasın ve baba-oğul çatışmasının ne denli şiddetli olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sam Shepard, Aile, Baba, Oğul, Çatışma.

Father-son Conflict

Sam Shepard is one of the American playwrights who examine domestic problems such as household conflicts, notably father-son conflict and functional disorders in a family. His plays such as *Buried Child* (1977), *Curse of the Starving Class* (1978) and *Fool for Love* (1983) hold a mirror to the corruptions in the 1960s and 1970s, and reveal how this decadence penetrates into the nuclear family and society.

Shepard was born into a family in which the father was a drunk and fond of poetry. His father's existence in his life was so effective that he could not help reflecting his predicament concerning his father in his most plays. What he recalls about his father is rather annoying: "He was very strict, my father, very aware of the need for discipline, so called, very into studying and all that kind of stuff. I couldn't stand it – the whole thing of writing in notebooks, it was really like being jailed" (Shewey, 1997: 17). Loneliness is his father's indispensable nature, and he loves desolate and open desert and guns as does Shepard, and finally he distances himself and is estranged from his family and friends because of his alcoholism and bad temper. Shepard's father is a man of disorder and his life is full of fights, quarrels and escapes. Eventually he is run over by a car after fishing and spending time with a Mexican woman.

One day Shepard does not go to school, steals a bicycle with a friend, and is detained by the police. His father becomes very angry and does not even go to release him from the police custody. With this event, his troublesome relationship with his father gets even worse and never improves again. Shepard's sister Roxanne remembers the son and father relationship:

> It was hit and miss, always hit and miss. There was always a kind of facing off between them, and it was Sam who got the bad end of that. It was dad who always set up if it was on or off. Dad was a tricky character because he was a charismatic guy when he wanted to be-warm, loving, kind of a hoot to be around. And the other side was like a snapping turtle with him and Sam it was that male thing. You put two virile men in a room and they're going to test each other. It's like two pit bulls. (Shewey, 1997: 18)

The idea that man can harm his family despite his being far away is one of Shepard's most important theses. And this derives partly from inherited traits. Though the father is not there any longer, he leaves the 'curse' behind, and this passes onto other younger males at home, either it is Shepard himself or his male characters.

In 1956 when Shepard was twelve years old, his family moved to an avocado ranch in Duarte, South California, the setting for the *Curse of the Starving Class* which tells the story of problematic and alienated members of Tate family: Weston, the irresponsible, cruel and alcoholic father in dept and his wife Ella, the shrew mother. And their rebellious children, Wesley, the daydreaming son and Emma, the tomboy daughter are two exact copies of the father and mother. All family members seek to run away from the ranch in the end. For this purpose Weston and Ella try to sell the ranch separately without knowing about each other and everything is then complicated.

In real life Shepard's father reaches quite an old age, becomes a real drunk, and his health deteriorates, evoking Weston, the father character in the *Curse of the Starving Class* (Clum, 2002: 174). Shepard marries drama actress O-Lan Johnson in 1969 and writes *The Holy Ghostly* in the same year. The play is a sort of ghost story of an Indian ritual of a father and his son sitting around a camp fire. It is another play focusing on father-son relationship as an autobiographical document of the author himself. The playwright tries hard to find the reason why his father left home. He partly blames capitalism and the society for it

(Boehnlein, Erstling and Sparr, 1990: 574). Although he tries to understand, reach, and be close to his father towards the end of his father's final years, the playwright feels sympathy for mother throughout his life, but a kind of oedipal hatred for his father claiming that his bigger and better eye comes from his mother, but the smaller and worse one from his father (Hall, 1993: 96). Furthermore, at the end of *Curse of the Starving Class*, after the father leaves and the daughter is blown up, only the mother and the son remain. Why mother and son are left behind in the end is another question remained to be answered. The close relationship between Shepard and his mother might be the answer.

Although Shepard openly emphasizes that he does not feel sympathy with his father and his way of life, he realizes that, like any male, he bears some characteristic similarities with his father (Boehnlein at al., 1990: 573). This nightmarish feeling annoys him though he admits that this is the case. In the works of Sam Shepard, there are traces of a powerful inheritance handed down from the past generations. And the inherited quality is a destructive one cursing each next generation. Although it is mostly a male-based one, the females are affected by it in a way.

The basic conflict in the family in *Curse of the Starving Class* is between the desire to abandon and the desire to unite the family. To illustrate, Emma, the daughter, behaves rebelliously after learning her parents are selling their ranch separately though she already intends to break the ties with them. However, the households want to escape from the family which is utterly bereft of the most essential values constructing a family; it is not a sweet home sheltering happiness or respect any more. As the play advances, it reveals that the son and daughter are not much different from their parents. They naturally reflect what they inherit from their family. That is because they are fed from the same source either in literal or figurative meaning. The names of the children connote those of the parents: Weston and Emma the children of Wesley and Ella. Shepard believes that the children unconsciously live their parents' subconscious realms and fantasies:

> Certain things that occur inside the family often leave marks on the emotional life and are far stronger than fantasy. What might be seen as the fantasy is, to me, just a kind of rumination on those deep marks, a manifestation of the emotional and psychological elements. The thing is not to avoid the issue but to see that it exists. (Boehnlein at al., 1990: 573)

The Tate family, in *Curse of the Starving Class*, sees itself 'cursed,' and condemned to live in misery, chaos and bad luck because they think they carry a cursed trait and are controlled by a strange power. The home they share has become an odd place where they do not live in peace and order, but where they just happen to come across the other members. In fact, living together is a sort of suffering for them. Therefore, the father's offer suggesting a new try to come together is rejected because it is too late for a new start, and it is not an obligation, either.

Past generations have a strong influence on the present families. Weston has poisoned the family, and Wesley has followed in his father's footsteps. The households feel that they are all directed in every aspect. Living far from his home, Weston's father, too, had lived a similar life to that of Weston, so this unconsciously performed tradition would not change and it would last forever. That is why Wesley is certainly obliged to live a cursed life of his ancestors. The fears and pessimism which is thought to exist both in Shepard's own life and in his plays reflect dimensions of familial inheritance and indispensability as the playwright makes Ella say in *Curse of the Starving Class* (1990):

> Do you know what this is? It is a curse. I can feel it. It's invisible, but it's there. It's always there. It comes unto us like nighttime. Everyday I can feel it. Everyday I can see it coming. And it always comes. Repeats itself. It comes even when you do everything to stop it from coming. Even when you try to change it. And it goes back. Deep. It goes back and back to tiny little cells and genes. To atoms. To tiny little swimming things making up their minds without us. Plotting in the womb. Before that even. In the air. We're surrounded with it. It's bigger than government even. It goes forward too. We spread it. We pass it on. We inherit it and pass it down, and then pass it down again. It goes on and on like that without us. (173-4)

A similar situation takes place in some of his other plays: In *Buried Child*, being drunk, Vince begins to behave like his grandfather; in *True West*, the brothers change identities; in *Fool for Love*, the son repeatedly deserts home as his father did in the past. Metaphorically speaking, man, the animal, carries that monster in his DNA. As he grows older, the monster grows, too. And when he grows older enough to destroy, he begins to give harm; he could even bury his own offspring as his parents did earlier. It reflects the idea that every event is the same as those previously experienced by ancestors. The fact that humans are genetically similar is a Shepard's recurrent theme, which is re-enacted again and again in his plays.

All these troubled family interrelationships in his plays are reflections of Shepard's own problems with his father, an incorrigible alcoholic, who abandoned his family. Shepard, on one hand, reflects the undesirable father character, on the other hand, shows the fear to be caught in the same trap of being that problematic father. Shepard's father lives alone in the desert, and cannot get along well with people, and at times writes to Shepard telling that he is proud of him, but he is in misery and in need of money. In such a mood the playwright writes *Curse of the Starving Class* (Shewey, 1997: 108).

In *Buried Child*, Dodge, the father, wants a son from his own blood to leave his seat, symbolically to replace himself. Just before his death, the young Vince comes as the chosen son to continue from where the elder one has left. Now Dodge can die in peace because he has found a true heir for his bequest. Finally the deal is done and again the male decides on what the coming scene should be (Hall, 1993: 101). Dodge's sofa will not be emptied forever; Vince takes his place, the sofa, which stands for a chaotic life or death rather than the life itself.

Vince, the grandson and his girl friend Shelly pay a visit to his grandparents after some six years of leave. First Vince is ignored by every member of the family including his own father Tilden who is busy carrying corn, seemingly with no apparent reason, from the back garden which is said to have yielded no products for a very long time, and who ends up carrying a corpse of a dead child in his lap who was buried just after the birth as a punishment by Dodge since this is an incestuous child of Tilden and his mother.

The indifference by all family members brings Vince to the edge of insanity. It is interesting that he is only recognised by the households when he gets too drunk to behave reasonably. Shelly tries to convince him to leave but Vince is bound and determined not to leave there. When Shelly finds out that Vince is determined to stay, she is astonished and cannot realize it because she thinks that it is just an illogical decision to stay in such a maddening house. Seemingly, the only person who can save herself from the curse of the family is Shelly, because she has the privilege and advantage of having a different heredity (Bigsby, 1985: 243). But Vince is tied to the family by blood and it is impossible for him to break with it:

> SHELLY: You want to stay here?
> VINCE: I've gotta carry on the line. I've gotta see to it that that things keep rolling… I could see myself in the windshield. My face. My eyes. I studied my face. Studied everything about it. As though I was looking at another man. As though I could see his whole race behind him. Like a mummy's face. I saw him dead and alive at the same time. In the same breath… And then his face changed. His face became his father's face. Same bones. Same nose, same breath. And his father's face changed to his Grandfather's face. And it went on like that. Changing. Clear back to faces I'd never seen before but still recognised. Still recognised the bones underneath. The eyes. The breath. The mouth. I followed my family clear into Iowa. Every last one. Straight into the Corn Belt and further. Straight back as far as they'd take me. Then it all dissolved. Everything dissolved. (Shepard, 1990: 129-130)

As a sort of prophecy, looking at his face in the mirror of inheritance, Vince foresees his future as well as his past. It is also true for the playwright himself. He comes to the conclusion that in real life, though he felt hatred for his father and criticised him harshly throughout his lifetime, he begins to behave like his father: he leaves his wife with his son in the middle of the desert, and lives with another woman, so in many ways he begins to identify himself with him and begins to develop empathy for a poor old man.

Vince and the dead body which Tilden carries home seem to be the same characters, and furthermore, it is likely that Shepard emphasizes the idea of being alive and dead at the same time. Shewey sums up this situation saying, "There are mutually exclusive realms existing on stage at the same time, in different dimensions" (Shewey, 2004: 24).

Fool For Love is set in a cheap motel room and tells the incestuous love story of half-siblings, May and Eddie. May is not sure about her feelings, and so has two contradictory fears: Eddie's decision to go or to stay. Therefore, she sometimes tells him to go, sometimes to stay. May does not trust Eddie because she fears that, one day, he might leave her again. The fear of being abandoned is not only May's, but once it was also the fear of May's mother. May's mother had experienced the similar fears previously. Here, we believe, Shepard suggests a universal existential fear for women: being abandoned. This fear makes them anxious all through their lives. And this anxiety may result in further psychological disorders, and even in committing suicide. May's mother was also one of these worried women and killed herself with a shotgun for fear that she might be abandoned. The universality or the similar scenario is again at work, and now again there is a gun which belongs to Eddie who is about to abandon May in the end. Finally Shepard cries the despair of man and his futile struggle to hope while restricted by the strict ties of fate: "…Every time the thing's opened, there is some hoping, some hopeless hoping that goes on. Every time the lights come on, the yearning. We know it's empty. Why keep opening the door? Nobody's put anything in there!" (Shewey, 2004: 25).

Conclusion

Father-son conflict is a common theme repeatedly emphasized in Shepard's plays. There is no good or right side. The father is irresponsible while the son is irrational. The playwright sides with neither of these households, because he concludes that both are to blame. Neither of them is innocent. Moreover, the son is an exact copy of the father. As a matter of fact father is a mirror in which son sees no one but himself. They are in a fight to seek power. There is no wisdom, humanity or altruism, but selfishness. The inherited qualities are so powerful that all the households reflect the single source from which they are derived. As an example, at the end of *Curse of the Starving Class* Weston wears his father's worn-out clothes. In *Buried Child*, the dead child with red hair takes after his mother Halie, and similarly young Vince looks like his father. With the physical resemblances, what the writer tries to give is clear enough: we are all the same; none of us is innocent. Each of us is guilty because guilt or immorality is something deep in our human essence and everyone inherits this evil as a result of an existential destiny. When we were thrown into the world we had already had the curse.

The playwright comes to a conclusion that even though time passes, and ages and generations change, in fact everything is the same, nothing and nobody changes. What is seen as changing is nothing but an illusion. And this unchangeable situation is a universal one which leads to a monotonous, chaotic, and boring life.

The relationship between father and son is one of the most problematic ones not only in his plays, but also in his own life and in general. By criticising the existing family and its affairs, the playwright tries to underline the importance of the family, instead of underestimating it and its functions in contrast with what is being assumed. He dreams of a perfect nuclear family with a strong and responsible father, loyal and dedicative mother and reasonable and guiding grandparents although he knows such a family was very much something in the past.

Although the playwright examines American family, the themes and problems he handles are universal and they concern the whole society. He tries to show that anytime and anywhere the family unity is under threat. The American family, Shepard seems to suggest, has been deprived of its primary function which is to create civilised human beings. Furthermore, the previous families used to have special days and ceremonies which made the family and their interrelations cordial and important, but they are lacking for the time being. He reveals that parents must not forget about the past, and infer lessons in order to deal with the cruelty of the present ones.

WORKS CITED

BIGSBY, C. W. E., (1985). A Critical Introduction to the Twentieth Century American Drama. New York: Cambridge University Press.

---------- (2000). Modern American Drama: 1945-2000. Cambridge: The Press Syndicate of the University of Cambridge.

BOEHNLEIN, J. K., ERSTLING, S. S. and SPARR, L. F. (1990). Sam Shepard and the Dysfunctional American Family: Therapeutic Perspectives. American Journal of Psychotherapy, Vol. XLIV, No.4, Oct.

CLUM, J. M., (2002). The Classic Western and Sam Shepard's Family Sagas. Cambridge Companion to Sam Shepard (Ed. Roudané, M.). Cambridge: Cambridge University Press.

HALL, A. C., (1993). A Kind of Alaska: Women in the Plays of O'Neill, Pinter, and Shepard. Carbondale: Southern Illinois University Press.

SHEPARD, S., (1996). A Lie of the Mind, Plays: 3. London: Methuen Drama.

----------,(1990). Buried Child, Seven Plays. London-Boston: Faber and Faber.

----------,(1990). Curse of the Starving Class, Seven Plays, London-Boston: Faber and Faber.

SHEWEY, D. (2004). Rock-and-Roll Jesus with a Cowboy Mouth. American Theatre. April.

----------, (1997). Sam Shepard. New York: Da Capo Press.

HAZIR YAZILIMLAR İLE YAPISAL EŞİTLİK MODELLEMESİ: AMOS, EQS, LISREL[1]

Veysel YILMAZ
Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü vyilmaz@ogu.edu.tr

Semra VAROL
Okutman Anadolu Üniversitesi, AÖF, semrav@ogu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, yapısal eşitlik modellemesinde kullanılan hazır yazılımları, modelin varsayımları ve analizlerdeki benzerlik ve farklılıklarını karşılaştırmaktır. Bu karşılaştırma için en çok tercih edilen üç hazır yazılım olan AMOS, LISREL ve EQS yazılımları seçilmiştir. Yazılımların tanıtımından sonra uygulama olarak işsiz bireylerin kredi kartı sahipliği ve kredi kartlarına ilişkin tutum ve davranışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesini amaçlayan 5 faktörlü araştırma modeli kullanılmıştır. Karşılaştırmada kullanılan hazır yazılımlarda, yapısal eşitlik modellemesi için gerekli olan varsayımların test edilmesi, model tanımlama, içerdiği tahmin metotları, model uyumunun değerlendirilmesi, çıktıların görünümü ve yorumlanma uygunluğu gibi konular ele alınmış sonuçlar ve yorumlar paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yapısal Eşitlik Modellemesi, LISREL, AMOS, EQS

STRUCTURAL EQUATION MODELING WITH SOFTWARE: AMOS, EQS, LISREL

ABSTRACT: The purpose of this study, structural equation modeling software used is ready, the model's assumptions and analysis is to compare the similarities and differences. The most preferred software AMOS, EQS and LISREL software were chosen for this comparison. After presentation of this software, as a practice, unemployed individuals who have credit cards and identification of factors affecting the attitudes and behaviors aimed at five-factor model are used for research. In this comparison; in using software package, structural equation modeling is necessary for hypothesis testing, estimated to contain methods used goodness of fit index tests, the output of the view and interpretation compliance issues such as discussed results and comments were shared.

Keywords: Structural Equation Modelling, LISREL, AMOS, EQS

JEL Code: C1, C38, C88

1.GİRİŞ

Yapısal eşitlik modellemesi (YEM) gözlenen değişkenler yardımı ile gizil yapıları ölçmeye olanak sağlayan çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir. Temel istatistiksel yöntemlerin aksine yapısal eşitlik modellemesinde doğrudan ölçülemeyen kavramların modele yerleştirilebilmesi tüm gözlenen değişkenlerdeki ölçüm hatalarının modele dahil edilebilmesi yöntemin ilgi çekiciliğini artırmaktadır. Bentler'e (1988) göre yapısal eşitlik modeli, bazı olguları içeren yapısal kuramların çözümlenmesi için doğrulayıcı bir yaklaşım ortaya koyan istatistiksel bir yöntemdir. Tipik olarak, bu teori çoklu değişkenlere ilişkin gözlemler hakkında "nedensel" bir süreci temsil eder (Byrne, 1998).

Sosyal bilimlerde doğrudan ölçülemeyen soyut yapılar araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Bu soyut yapılara faktör ya da gizil değişken adı verilir. Sosyal ve eğitim bilimlerinde sıklıkla araştırmalara konu olan memnuniyet, tükenmişlik, mutluluk, tutum ve sayısal yetenek gizil değişkenlere örnek olarak verilebilir. Örneğin mutluluk gizil değişkeni doğrudan gözlenememesi nedeni ile doğrudan ölçülemez. Aslında gözlenemeyen mutluluk değişkeni, gözlenebilen başka bir veya daha fazla değişkenle bağlantılıdır ve dolayısı ile bu gizil değişkeni ölçmek mümkün olmaktadır.

Klasik yöntemlerin aksine gözlenemeyen değişkenlerin modele yerleştirilebilmesi ve gözlenen tüm değişkenlerdeki ölçüm hatalarının modele dahil edilebilmesi yöntemin ilgi çekici olmasını sağlamıştır. Son yıllarda yaygınlaşan kullanıcı dostu YEM yazılımları (AMOS, EQS, LISREL, SEPATH, RAMONA, SAS, CALIS gibi) araştırmacılara karmaşık gelen yöntemin uygulanabilirliğini kolaylaştırmış ve popülaritesini artırmıştır. Bu çalışmada yapısal eşitlik modellemesinde kullanılan hazır yazılımlardan en çok tercih edilen, AMOS, EQS ve LISREL hazır yazılımları modelin yerine getirmesi gereken varsayımlar temelinde karşılaştırılmıştır.

Bu makalede önce yapısal eşitlik modellemesinin tanımı, yapısı, varsayımları ve adımları anlatılmıştır. Daha sonra AMOS, EQS ve LISREL hazır yazılımlarının tanıtımı yapılmıştır. Son bölümde ise bölümde gerçek veri uygulamasında işsiz bireylerin kredi kartı sahipliği ve kredi kartlarına ilişkin tutum ve davranışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesini amaçlayan 5 faktörlü araştırma modeli kullanılmıştır. Kullanılan hazır yazılımlarda, varsayımların testi, içerdiği tahmin metotları, kullanılan uyum iyiliği testleri, çıktıların görünümü ve yorumlanma uygunluğu gibi konular ele alınmıştır.

[1] Bu makale Semra VAROL'um Prof.Dr.Veysel Yılmaz'ın danışmanlığında yaptığı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

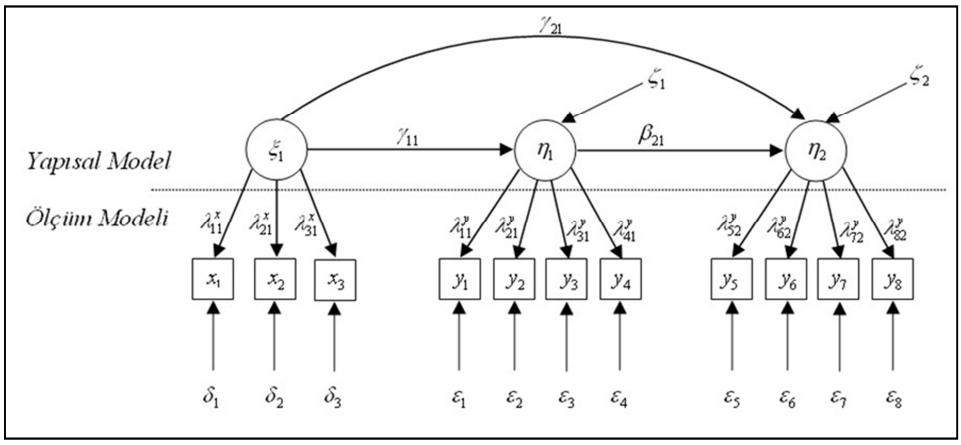
2.YÖNTEM

2.1.Yapısal Eşitlik Modellemesi

Sosyal bilimlerde doğrudan ölçülemeyen soyut yapılar araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Bu soyut yapılara faktör ya da gizil değişken adı verilir. Sosyal ve eğitim bilimlerinde sıklıkla araştırmalara konu olan memnuniyet, tükenmişlik, mutluluk, tutum ve sayısal yetenek gizil değişkenlere örnek olarak verilebilir.
YEM en genel tanımla gizil yapıları gözlenen değişkenler aracılığı ile incelemeye olanak veren tekniklere verilen genel addır. Yapısal eşitlik modellemesinin bazı karakteristik özellikleri şöyledir; (a) Modeller, genellikle doğrudan ölçülemeyen ve muhtemelen (çok) iyi tanımlanmamış teorik veya varsayımsal yapılar açısından tasarlanır, (b) modeller genellikle tüm gözlenen değişkenlerdeki olası ölçüm hatalarını hesaba katar. Bunu her bir ölçüm için bir hata terimini modele dahil ederek gerçekleştirir, (c) modeller genellikle gözlenen değişkenlerin tüm çiftleri arasındaki ilişki göstergelerinin matrislerini (yani, kovaryans ve korelasyon matrisleri) temel alır (Raykov and Marcoulides, 2006).

2.2.Yapısal Eşitlik Modellemesi yapısı

YEM iki parçadan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, gözlenen değişkenleri gizil değişkenlere doğrulayıcı faktör analizi ile bağlayarak uygulanan ölçüm modeli; ikincisi ise birbirine eşzamanlı eşitlik ile sistemleri ile bağlayarak uygulanan yapısal model'dir Şekil 1. üç gizil değişken için basit yinelemeli path diyagramını göstermektedir.(Yılmaz ve Çelik, 2013).

Şekil 1. Path analizi diyagramı YEM' in grafiksel gösterimi

Şekil 1.'de X gözlenen dışsal değişken (exogenous), Y gözlenen içsel değişken (endogenous),ξ gizil dışsal (exogenous) değişken, η gizil içsel (endogenous) değişken, λ gizil değişken ve gözlenen değişken arasındaki bağa ilişkin yapısal katsayı, δ gözlenen dışsal (exogenous) değişkendeki ölçme hatası, ε gözlenen içsel (endogenous) değişkendeki ölçme hatası, ζ gizil içsel (endogenous)değişkenle ilgili ölçme hata terimi, γ dışsal bir değişkenden içsel bir değişkene olan yapısal etki, β içsel bir değişkenin diğer içsel bir değişkene olan yapısal etkisidir.
Yapısal model (gizil değişken modeli), gizil değişkenler arasındaki ilişkileri özetleyen yapısal eşitlikleri kapsar. Yapısal model için yapısal eşitlik:

$$\eta = B\eta + \Gamma\xi + \zeta \qquad (1)$$

şeklindedir. B, mxm boyutlu gizil içsel değişkenler için katsayı matrisidir. Tipik elemanı β_{ij} dir.B 'nin ana diyagonali daima sıfırdır. Burada yer alan herhangi bir sıfır değeri, gizil bir içsel değişken üzerinde başka bir gizil içsel değişkenin etkisinin olmadığını ifade etmektedir. Γ; gizil dışsal değişkenler için mxn boyutlu katsayı matrisidir, elemanları γ_{ij} ile gösterilir. ζ; elemanları ζ_{ij} olan (mx1) boyutlu eşitliklerdeki gizil hataları gösteren matristir. η; mx1 boyutlu gizil içsel değişken matrisidir. ξ; nx1 boyutlu gizil dışsal değişken matrisidir. Gizil dışsal değişkenlerin nxn boyutlu kovaryans matrisi ϕ_{ij} elemanları ile ϕ ' dir. Eşitlikteki mxm boyutlu kovaryans matrisi Ψ' dir, elemanları ψ_{ij} ile gösterilir. Ψ(ψ_{ij}) ' nin ana köşegenindeki her bir elemanı i. eşitliğin içerdiği açıklayıcı değişkenlerce açıklanamayan η_i değişkenine karşılık gelen varyanstır.
Ölçüm modeli gözlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki bağlantıyı gösteren yapısal eşitliklere sahiptir. Her bir gizil değişken çeşitli gözlenen değişkenlerce ölçülür.

Genel biçim:

$$x = \Lambda^x \xi + \delta \qquad (2)$$

Benzer şekilde içsel değişkenlere ait genel biçim;

$$y = \Lambda^y \eta + \varepsilon \qquad (3)$$

şeklindedir.(Yılmaz ve Çelik, 2013).

Eşitlik 1,2 ve 3'te x' ler ξ' nin gözlenen göstergeleridir. ξ, (nx1) boyutlu gizil dışsal değişkenlere ait matristir. Λ^x x' in ξ ilişkili (qxn) boyutlu katsayı matrisidir.δ , elemanları δ_ii olan (qx1) boyutlu x' in ölçüm hatalarının matrisidir. y; elemanları y_i olan (px1) boyutlu matristir. y' ler η' nın gözlenen göstergeleridir. η; (mx1) boyutlu gizil içsel değişkenlere ait matristir. Λ^y ; y'nin η ilişkili (pxm) boyutlu katsayı matristir. ε; elemanları ε_i olan (px1) boyutlu matristir ve bunlar y' nin ölçüm hatalarıdır.

Ölçüm hataları gözlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olan hatalardır. Ölçme hatalarının beklenen değerinin sıfır olduğu, bunların tüm ξ' ler, η'lar ve ζ' lar ile ilişkisiz olduğu varsayımı benimsenir. Θ_δ ve Θ_ε ölçme hatalarının kovaryans matrisleridir. Ana köşegenleri göstergelerle ilişkili hata varyanslarını içerir. Köşegenler dışında yer alan elemanlar ise faklı göstergeler için ölçüm hatalarının kovaryanslarıdır. Ölçülen değişkendeki hata başka bir değişkenle korelasyonlu olabilir (Yılmaz ve Çelik, 2009).

y ve x değişkenleri için tahmini kovaryans matrisi;

$$\Sigma = \begin{bmatrix} \Lambda_y(I-B)^{-1}(\Gamma\Phi\Gamma'+\Psi)[(I-B)^{-1}]'\Lambda'_y + \Theta_\varepsilon & \Lambda_y(I-B)^{-1}\Gamma\Phi\Lambda_x{}' \\ \Lambda_x\Phi\Gamma'[(I-B)^{-1}]'\Lambda'_y & \Lambda_x\Phi\Lambda_x{}' + \Theta_\delta \end{bmatrix} \quad (4)$$

ve varsayımlar ;

$$E(\eta)=0, \qquad E(\xi)=0, \qquad E(\varepsilon)=0, \qquad E(\delta)=0 \quad (5)$$

ε, ξ, η *ve* δ ile ilişkisizdir.

şeklindedir (Bollen, 1989).

2.3.Yapısal Eşitlik Modellemesinin Varsayımları

Yapısal eşitlik modellemesine ait varsayımlar dört başlık altında incelenebilir. Bunlar (a) çok değişkenli normallik, (b) doğrusallık, (c) örneklem büyüklüğü ve (d) ölçek türüdür. YEM 'de çok değişkenli normallik önemli bir varsayımdır. Bu varsayımın ihlali ki-kare değerinin büyük çıkmasına ve sonucun anlamlı olmadığı halde anlamlı çıkmasına neden olabilir. Bu varsayımın ihlalinde ise dağılımdan bağımsız veya ağırlıklı yöntemler önerilmektedir (Raykow and Marcoulides, 2006).

Yapısal eşitlik modellemesinde gizil değişkenler arasında ve gözlenen ile gizil değişkenler arasında doğrusal ilişkilerin olduğu varsayılır (Tabachnick and Fidell, 2007).
YEM büyük örneklem hacmine ihtiyaç duyan bir tekniktir. İdeal bir örneklem büyüklüğü ve parametre oranı 20:1 dir. Örneğin model parametreleri toplam q=10 tane istatistiksel tahmin gerektiriyorsa, ideal bir minimum örneklem 20x10 yani N=200 olacaktır. Daha az ideal örneklem büyüklüğü ve parametre oranı 10:1 dir. Örneğin q=10 için minimum örneklem büyüklüğü 10x10 yani N=100 olacaktır (Kline, 2011).
YEM verilerin sürekli ölçekle ölçülmüş olduğunu varsayar. Ordinal verilerde çok değişkenli normallik şartı sağlanamadığı için dağılımdan bağımsız metodun kullanımı, uygun bir tahmin metodu olarak yaygınlık kazanmıştır.

2.4.Yapısal Eşitlik Modellemesinin Adımları

YEM' in ilk aşamasında konu ile ilgili teori, araştırma ve bilgiler kullanılarak teorik model belirlenir. İkinci aşamada path diyagramı yardımıyla yapısal eşitlikler tanımlanır. Üçüncü aşamada örneklem seçilir ve veri toplanır. Dördüncü aşamada eşitliklerde tanımlanan parametrelerin tahminleri yapılır. Daha sonra hesaplanan uyum iyiliği indeksleri değerlendirilir, bu değerlendirme sonucunda model kabul edilir ya da reddedilir. Gerekirse modelde düzeltmeler (modifikasyon) yapılır ve test tekrarlanır. Son olarak elde edilen sonuçlar raporlaştırılır ve tartışılır.

3.HAZIR YAZILIMLAR

Yapısal Eşitlik modellemesinin model tahmini ve testindeki matematiksel karmaşıklık nedeniyle bilgisayar yazılımlarını kullanmak bir zorunluluktur. Günümüzde çok sayıda program bu amaç için geliştirilmiştir. Bunlardan en bilinenleri, AMOS, EQS, LISREL, Mx, RAMONA, SEPATH, LISCOMP, SAS PROC CALIS ' dir. Bu çalışmada YEM analizi için en yaygın kullanılan AMOS, EQS ve LISREL hazır yazılımları incelenecektir.

3.1.AMOS

İlk olarak 1994 yılında Jim Arbuckle tarafından geliştirilmiştir**. A**nalaysis of **Mo**ment **S**tructures'ın ilk kısaltmasından adın alır. AMOS kovaryans yapı analizi için grafiksel tabanlı bir programdır. Eksik veri varlığında ML tahminlerini hesaplama, birden fazla model karşılaştırma, bootstrap ve Monte-Carlo analizleri yapma yeteneğine sahiptir (Peprah, 2000). Microsoft Windows arayüzü ile geliştirilmiş olmasına rağmen, program araştırmacıların birbirinden tamamen farklı iki model belirleme metodu arasında seçim yapmasına izin vermektedir. AMOS Graphics adlı ilk yaklaşımın kullanımı, araştırmacının doğrudan bir yol diyagramı ile çalışmasına izin verir. AMOS Basic adlı diğer yaklaşımın kullanımı ise, doğrudan denklem ifadeleri ile birlikte çalışılabilmesini sağlar. (a) Mevcut çizim araçlarının çokluğu (b) Bütün bu araçların YEM kurallarına göre düzenlendiği gerçeği

ve (c) Baskı kalitesindeki yol diyagramlarının kolay ve hızlı bir şekilde formüle edilebilmesi nedeniyle, çoğu araştırmacı AMOS Graphics yaklaşımını tercih etmektedir. Bu nedenle bundan sonraki konu anlatımları ve analizler AMOS Graphics üzerinden anlatılacaktır. AMOS Graphics, kullanıcıya, YEM yol diyagramlarında ihtiyaç duyulacak tüm araçları sunmaktadır. Her araç, bir ikon ile temsil edilmektedir ve her aracın bir özel fonksiyonu vardır. Ancak, ikonlara ilave olarak, analizlerle ilgili tüm seçenekler de drop-down menülerde mevcuttur. Analizlerden elde edilen tahminler metin ya da tablo (spreadsheet) formatında olabildiği gibi, bir yol diyagramında grafiksel olarak da gösterilebilir (Byrne, 2001b).

3.2.EQS

EQS in ilk ticari sürümü 1985 yılında Peter Bentler tarafından geliştirilmiştir. EQuationS' ın kısaltmasından adını alır. EQS Yapısal Eşitlik Modelleri temel kavramlarına aşina olan veri analisti ve istatistikçiler için çok değişkenli veri analizi yapmak için geliştirilmiştir. Lineer yapısal denklem sistemlerinin analizi için genel bir matematiksel ve istatistiksel bir yaklaşım uygular (Peprah, 2000). EQS programı, iki ana elemente sahiptir. Bunlardan birincisi, Windows ortamı içindeki bir grafik arayüz, diğeri de kullanıcı el kitabında (Bentler, 2000) tariflenen kurallara ve prosedürlere uyan standart EQS programıdır. Bu kombinasyon, kullanıcının veriyi yönetmesine, gözle kontrol etmesine ve analiz etmesine, yol diyagramları çizmesine ve neredeyse otomatik olarak, EQS'i çalıştırmak için gerekli model spesifikasyonlarını içeren bir veri dosyası oluşturmasına olanak verir. Programın bir Mac sürümü de mevcuttur (Byrne, 2001b).

3.3.LISREL

LInear **S**tructural **REL**ations tabirinin kısaltması olan LISREL, temellerini yapısal veri sistemlerini temsil etmede kullanılan Jöreskog-Keesling Wiley yaklaşımından alır. Bu nedenle, programın komut dili, büyük çoğunluğu Yunan harflerinden oluşan matris cebrinin istatistiksel diline dayanır. LISREL'in YEM modellerinin analizi ile ilgili ön veri analizleri ve destek görevlerini yapamamasından ötürü, programın, LISREL için bir önişleyici görevi görmesi için (PRElis kısaltması buradan gelmektedir) geliştirilmiş PRElis adında bir yardımcı paketi vardır (Jöreskog and Sörbom, 1993). PRElis, veri dosyalarını manipüle etmesi, kaydetmesi ve veri hakkında genel bir bilgi vermesi için etkin bir şekilde kullanılabilmesinden dolayı, tek başına ya da diğer programlarla birlikte de kullanılabilir. LISREL programını daha kullanıcı dostu yapmak amacıyla, Jöreskog ve Sörborn (1993), SIMPlis adı verilen yeni bir komut dili geliştirmişlerdir. Bu dil, hem veri dosyalarının oluşturulmasını, hem de çıkış dosyasında sonuçların rapor edilişini basitleştirmek amacıyla kullanılır, SIMPlis kısaltması da buradan gelmektedir. İki komut dili arasındaki temel fark, SIMPlis komutlarının günlük konuşma dili kullanılarak oluşturulmuş olması ve programı kullanmak için çeşitli LISREL modelleri/ alt modellerinin ve ya Yunan harfleri ve matris notasyonlarının öğrenilmesine gerek olmamasıdır (Byrne, 2001b).

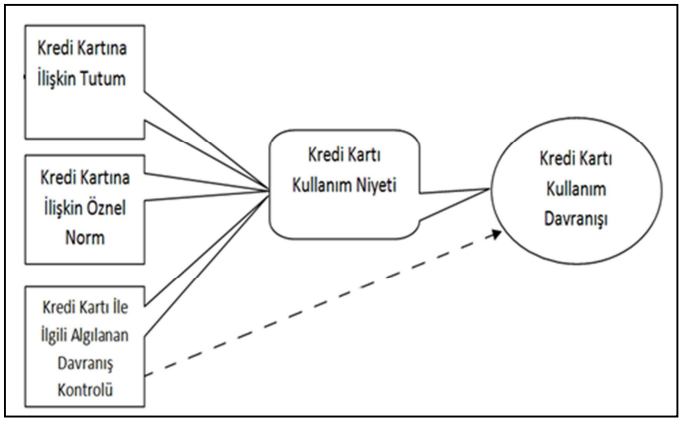
4.UYGULAMA

4.1.Çalışmanın Amacı

Uygulamada, AMOS EQS ve LISREL programları ile elde edilen sonuçların karşılaştırmalı incelemesini yapabilmek için, kredi kartı kullanım davranışını etkileyen etmenleri ve bu etmenlerin etkilerini ölçmeyi amaçlayan bir çalışmanın verileri kullanılacaktır.

Araştırmanın evreni; 2010-2011 yılı Eskişehir ilinde ikamet eden ve İŞ-KUR 'a kayıtlı işsizlerin tümüdür. Araştırmanın gözlem birimi; 2010-2011 yılı Eskişehir ilinde ikamet eden ve İŞ-KUR 'a kayıtlı işsizlerin her biridir. Araştırmanın örneklemi ise 2010-2011 yılı 12.2010 – 04.2011 ayları arasında Eskişehir İŞ-KUR'a kayıtlı işsizlerden rastgele seçilen 400 işçinin tamamıdır.

Araştırma modelinde kredi kartı kullanımına ilişkin olumlu algı, kredi kartı kullanımına ilişkin olumsuz algı, kredi kartıyla ilgili öznel norm, kişinin kredi kartı kullanım niyeti, kredi kartı kullanım davranışı ve kişinin davranış kontrolü olmak üzere 5 faktör vardır. Araştırmada bağımlı değişken kredi kartı kullanımıdır. Kredi kartına duyulan olumlu ve olumsuz algı, kredi kartına ilişkin öznel norm, kişilerin davranış kontrolleri ise bağımsız değişkenlerdir. Bağımsız değişkenler kredi kartı kullanım niyetini etkiler. Kredi Kartı kullanım niyeti de doğrudan Kredi kartı kullanım davranışını etkiler. Araştırma modeli Şekil 2.' deki gibidir.

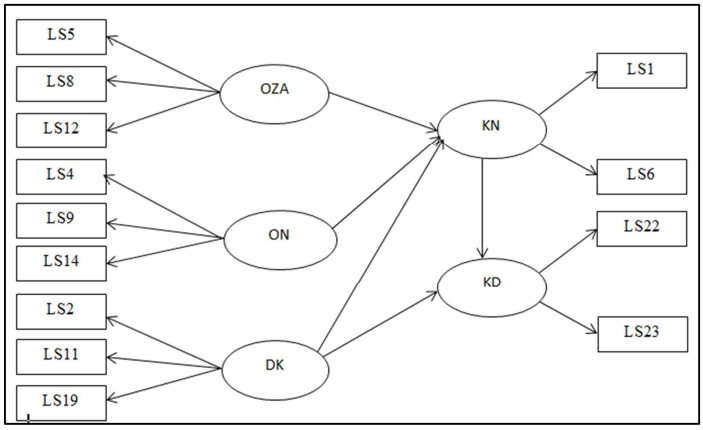
Şekil 2. Araştırmanın Modeli

Model oluşturulurken Ajzen'in planlanmış davranış teorisinin çekirdek modelinden faydalanılmıştır.

Modelde 5 faktör bulunmaktadır. Bunlar; olumsuz algı (OZA), öznel norm (ON), kişinin davranış kontrolü (DK), kullanım niyeti (KN) ve kullanım davranışıdır (KD).

F1=OZA: İşsiz bireylerin kredi kartı kullanımına karşı olumsuz algısı.
F2=ON: Kredi kartıyla ilgili öznel norm.
F3=DK: Kişinin davranış kontrolü.
F4=KN: Kişinin kredi kartı kullanım niyeti.
F5=KD: Kredi kartı kullanım davranışı.

Araştırma modeli için öngörülen model Şeki.3' deki gibidir.

Şekil 3. Araştırma için öngörülen model

4.2. AMOS ile Model Analizi

AMOS ile veri girişi için analizi yapılacak olan ham veri dosyası AMOS Graphics penceresinde *File* menüsünde *Data Files → File Name* seçeneği ile açılan pencerede dosyanın kayıtlı olduğu konum seçilerek, veri dosyası analize dahil edilir. AMOS programı SPSS veri dosyalarının yanı sıra Excel, MS Acsess, Lotus ve Dbase veri dosyalarını da açabilmektedir. File menüsünün yanı sıra araç çubuğunda simgesi tıkanarak aynı işlem yapılabilir.

AMOS programında ön analizler için normal dağılıma aykırılık ve aykırı değerlerin tespiti ile ilgili açıklayıcı istatistiklere ulaşılabilir. AMOS Graphics ekranında ilgili veri dosyası seçildikten sonra analize dahil edilecek değişkenler "*list variables in data set*" seçeneği ile açılan "*Variables in Dataset*" penceresinden tek tek seçilip sürükle bırak ile ekrana aktarılır ve eşitlikler tanımlanmadan normallik testi yapılabilir.

Değişken seçiminden sonra View menüsünden *Analysis Properties* seçeneği yada ikonuna tıklayarak açılan "*Analysis Properties* " (analiz özellikleri) kutusunda "*Output*" sekmesinde "*Test for normality and outliers*" seçeneği seçilir. Seçim yapıldıktan sonra pencere kapatılır. "*Analyze*" menüsünden "*Calculate Estimates*" yada ikonu tıklanır ve işlem gerçekleştirilir. Sonuçları görmek için "*View*" menüsünden "*Text output*" yada ikonu tıklanır. "*AMOS Output*" penceresinde "*Assessment of normality"* seçeneği seçilir.
Kline (2011), normalize çok değişkenli basıklık değeri 8 den büyük ise veri setinin çok değişkenli normal dağılıma uymadığı, 10 dan büyük ise bir sorun , 20 den büyük ise ciddi bir sorun olduğu görüşündedir.
Uygulama verileri ile ilgili ön analizler yapıldığında verilerin çok değişkenli normal dağıma uymadığı görülmektedir. Elde edilen sonuçlar Tablo.1 deki gibidir.

Tablo 1. AMOS çok değişkenli basıklık değeri

	Multivariate	
	kurtosis	c.r
AMOS	19.510	9.867

AMOS ile hesaplanan mardia basıklık değeri 8' den büyük bir değer olduğu için çok değişkenli normal dağılım varsayımı sağlanmamaktadır.

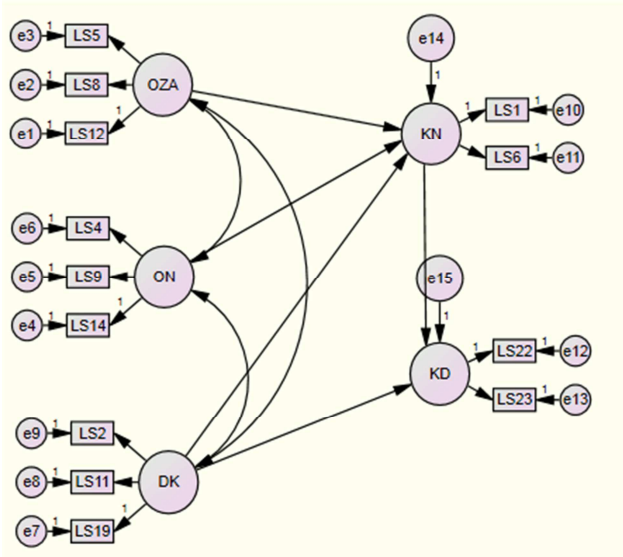
AMOS'ta model tanımlama AMOS Graphics ile yapılır. İlk olarak önceki bölümlerde anlatıldığı şekilde analizde kullanacağımız veri dosyası analize dahil edilir. İkinci olarak çizim aracı paletinden "*List variables in data set*" simgesi tıklanır. Açılan pencere gözlenen değişkenlerin listesi görülecektir. Analizde kullanılmak istenen gözlenen değişkenler sürükle-bırak ile çizim alanına taşınır.

Üçüncü adım ise gizil değişkenlerin eklenmesidir. Bunun için "*Draw a latent variable or add an indicator to a latent variable*" simgesi seçildikten sonra gizil değişken sayısı kadar çizim alanına tıklanır. Çizim aracı paletinden simgesi tekrar tıklanarak seçim iptal edilir. Gizil değişkenleri temsil eden elipslerin üzerine çift tıklanır ve açılan "*object properties*" penceresinden gizil değişkenlere isim verilir.

Dördüncü adım gizil değişkenler ile gözlenen değişkenler arası ilişkileri belirleme aşamasıdır. Çizim paletinde tek yönlü ok yardımı ilişkiler belirlenir.

Son olarak "*Add a unique variable to an existing variable*" simgesi ile değişken üzerine tıklanarak değişkenlere ait hatalar modele dahil edilir. *Plugins→Name unobserved variables* menüsünden bu değişkenlerin isimlendirmesi yapılır.

Sonuç olarak Şekil 4.' deki model elde edilir;

Şekil 4. AMOS ile elde tanımlan model

Tahmin metodunu belirlemek için AMOS'da *View* menüsünden *Analysis Properties* de *Estimation* sekmesi seçilir veya çizim paletinden ikonu seçilir. Açılan pencerede *Discrepancy* altında istenilen tahmin metodu seçilir. Uygulama dosyası normallik varsayımını sağlamadığı için dağılımdan bağımsız tahmin metodu olan "*Asimptotically distribution-free*" tahmin edicisi seçilir.

Output dosyasında çıkmasını istediğimiz seçenekler için *Analysis properties* penceresinde *Output* sekmesi tıklanır ve açılan pencere modifikasyon indeksleri, standardize tahminler ve direk ve dolaylı etkiler kutucukları işaretlenir.

Açılan analiz özellikleri penceresi kapatıldıktan sonra " *Calculate Estimates*" ikonu tıklandıktan sonra hesaplama gerçekleştirilir.

Model değerlendirme aşamasında output dosyasında *Model Fit* seçeneği altında verilen uyum iyiliği indeksleri incelendiğinde χ^2 ve CFI indeksleri zayıf uyumu göstermektedir. GFI, AGFI, RMSEA ve P (<0,05) değeri kabul edilebilir uyumu göstermektedir. AIC' e göre model ret edilmektedir, CAIC' e göre ise gerçeğe en yakın modelin seçiminin sağlandığı görülmektedir. Sonuçlara bakarak model uyumunun sağlandığı söylenebilir.

Tablo 2. AMOS uyum iyiliği indeksleri

Uyum Ölçüsü	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model	Uyum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	3,052	Ret
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0{,}05$	$0{,}05 \leq RMSEA \leq 0{,}08$	0,072	Kabul edilebilir uyum
p değeri (RMSEA<0.05)	$0{,}10 \leq p \leq 1{,}00$	$0{,}05 \leq p \leq 0{,}10$	0,084	Kabul edilebilir uyum
CFI	$0{,}97 \leq CFI \leq 1{,}00$	$0{,}95 \leq CFI \leq 0{,}97$	0,827	Ret
GFI	$0{,}95 \leq GFI \leq 1{,}00$	$0{,}90 \leq GFI \leq 0{,}95$	0,947	Kabul edilebilir uyum
GFI	$0{,}90 \leq AGFI \leq 1{,}00$	$0{,}85 \leq AGFI \leq 0{,}90$	0,916	İyi uyum
AIC	Karşılaştırılan model için AIC'ten daha küçük		205,649>182,0	Ret
CAIC	Karşılaştırılan model için CAIC'ten daha küçük		375,274<635,995	Kabul

Model istenen uyumu sağlasa da parametre tahminlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı incelenmelidir. Output dosyasını açmak için çizim paletinde "*View Text*" ikonu seçilir. Output penceresinde soldaki listeden *Estimates* seçilir. Açılan ekranda hem parametre tahminlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı hem de direk, dolaylı ve toplam etkiler görülebilir.

AMOS çıktısındaki faktör yükleri tahminleri, regresyon ağırlıkları olarak bildirilmiştir. Her parametrenin sağında, tahmini değer (Sütun 1), standart hata (sütun 2) ve kritik oran (sütun 3) bulunmaktadır. Üçüncü sütun yani C.R değeri parametre tahmininin standart hataya bölünmüş hali olup, bir z-istatistiği olarak dağılım gösterir, böylece parametrenin istatistiksel anlamlılığını ifade eder (Byrne B. , 2001b) . Sıfır hipotezi parametre tahminin sıfır olduğunu test eder. Eğer z değeri mutlak değerce 1,96' yı aşarsa 0,05 lik anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezi ret edilir. Parametre tahminlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde sıfırdan farklı olduğu söylenir (Bayram, 2010).

Parametre tahminleri için Tablo.3 incelendiğinde tüm parametrelerin sıfırdan anlamlı derecede farklı olduğu söylenebilir. Tüm parametreler için hesaplanan mutlak z değeri kritik oran olan 1,96 dan büyüktür.

Tablo 3. Amos ile elde edilen parametre tahminleri

Regression Weights: (Group number 1 - Default model)

			Estimate	S.E.	C.R.
F4	<---	F3	.907	.292	3.107
F4	<---	F2	.640	.092	6.993
F4	<---	F1	.197	.082	2.397
F5	<---	F4	.358	.084	4.277
F5	<---	F3	-.944	.289	-3.263
LS12	<---	F1	1.000		
LS8	<---	F1	.772	.087	8.924
LS5	<---	F1	.907	.097	9.384
LS14	<---	F2	1.000		
LS9	<---	F2	.905	.068	13.247
LS4	<---	F2	1.078	.075	14.281
LS19	<---	F3	1.000		
LS11	<---	F3	2.368	.589	4.020
LS2	<---	F3	2.174	.506	4.299
LS1	<---	F4	1.000		
LS6	<---	F4	1.125	.114	9.885
LS22	<---	F5	1.000		
LS23	<---	F5	.967	.190	5.080

Variances: (Group number 1 - Default model)

	Estimate	S.E.	C.R.
F1	.710	.098	7.275
F2	.750	.082	9.118
F3	.098	.043	2.299
e14	.440	.083	5.301
e15	.600	.136	4.422
e1	.739	.099	7.456
e2	1.045	.081	12.949
e3	.795	.083	9.528
e4	.473	.076	6.228
e5	.631	.065	9.751
e6	.680	.074	9.153
e7	.996	.071	14.060
e8	.439	.112	3.913
e9	.744	.099	7.533
e10	.827	.112	7.390
e11	.650	.104	6.226
e12	.803	.152	5.269
e13	.837	.141	5.932

Toplam ve dolaylı etkileri incelemek için output dosyasında *Estimates* seçeneği altında Tablo.4 ile verilen sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre;

- Kişinin davranış kontrolü kredi kartı kullanım davranışını hem doğrudan negatif yönde etkilemekte hem de dolaylı etkilemekte ve kredi kartı kullanım niyeti buna aracılık etmektedir.
- Kredi kartıyla ilgili özel normun kredi kartı kullanım davranışı üzerinde dolaylı etkisi vardır ve kredi kartı kullanım niyeti buna aracılık etmektedir.
- İşsiz bireylerin kredi kartı kullanımına karşı olumsuz algısının kredi kartı kullanım davranışı üzerinde dolaylı etkisinin olduğu ve kredi kartı kullanım niyetinin buna aracılık ettiği görülmektedir.

Tablo 4. AMOS Toplam ve dolaylı etkiler

Standardize toplam etki					
	DK	ON	OZA	KN	KD
KN	0,326	0,635	0,190	0,000	0,000
KD	-0,228	0,233	0,070	0,367	0,000
Standardize direk etki					
	DK	ON	OZA	KN	KD
KN	0,326	0,635	0,190	0,000	0,000
KD	-0,348	0,000	0,000	0,367	0,000
Standardize dolaylı etki					
	DK	ON	OZA	KN	KD
KN	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
KD	0,120	0,233	0,070	0,000	0,000

Tablo 5. AMOS ile elde edilen yapısal eşitlikler ve R^2 değerleri

Yapısal Eşitlik	R^2
KN = 0,190*OZA + 0,635*ON + 0,326*DK	0,422
KD = 0,367*KN - 0,348*DK	0,175

4.3.EQS ile Model Analizi

EQS ile veri girişi için *File-New-ESS EQS Data files* seçeneği seçilip açılan pencerede değişken (Variables) ve olgu (Cases) sayıları ilgili yerlere girilir. Bu işlemin ardından açılan pencere veri girişi gerçekleştirilir. EQS .sav uzantılı SPSS dosyaları açılabilir. *File* menüsünden *Open* seçilerek açılan pencerede dosya türü seçilip çalışılmak istenilen veri dosyası açılabilir.

Ön analizler aşamasında varsayılan olarak, EQS her zaman tek değişkenli (ortalama, standart sapma, çarpıklık, basıklık) ve çok değişkenli (Mardia katsayısı ve normalize edilmiş tahmini) örneklem istatistiklerini kullansa da, çok değişkenli örneklem indeksleri sadece basıklık ile ilgilidir. EQS ayrıca otomatik olarak normalize edilmiş çok değişkenli basıklık tahminine en fazla katkıda bulunan beş olayı otomatik olarak ekranda görüntüler (Byrne, 2001b).

EQS programı ile ön analizleri yapmak için öncelikle veri dosyası açılmalıdır. Veri dosyası açıldıktan sonra *File* menüsünden *New-EDS EQS Diagram files* seçeneği ile diagram penceresi açılır. Diagram penceresinde ikonu seçilip diagram çizim alanında boş bir yer tıklanır ve açılan "*Deploy Measured Variables to Diagram*" penceresinde "Variables List" listesinde değişkenler seçilir ve "*Variables to Use*" listesine aktarılır ve *OK* tıklanır.

Değişkenler diagram penceresine eklendikten sonra oluşan diagram dosyası "*save"* seçeneği ile dosyaya isim verilerek kaydedilir. "*Build EQS*" menüsünden "*Title/Specifications*" seçilir ve "*EQS Model Specifications*" penceresi açılır.

Açılan pencerede File *Info* bölümünde dosya ismi kontrol edilir ve problem yoksa OK seçilir ve *EQS Model File* açılır. Oluşturulan model dosyası kaydedilir. Model dosyasında *Build EQS* menüsünden *Run EQS* çalıştırılır. Model dosyasında hiçbir eşitlik tanımlanmadığı için açılan output dosyasında bizi ilgilendiren sadece açıklayıcı istatistikler ile ilgili çıktılardır.

EQS ile yapılan çok değişkenli normallik testi sonucu Tablo 6.'da gösterilmiştir. Sonuçlar AMOS ile uyumludur, yani veriler çok değişkenli normallik varsayımını yerine getirmemektedir.

Tablo 6. EQS çok değişkenli basıklık değeri

Multivariate		
	kurtosis	c.r
EQS	18,5352	9,3739

EQS ile iki türlü model oluşturulabilir. Birincisi menüler yardımı ile adım adım sözdizimi oluşturulur, ikincisi ise diyagram penceresi yardımı ile model çizilip sözdizimi program tarafından oluşturulur.

Menü yardımı ile sözdizimi oluşturmak için öncelikle analiz edilecek veri dosyası veri girişi bölümünde anlatıldığı şekilde açılır. EQS programının ilginç ve büyük zaman kazandıran bir özelliği, "*Build EQS*" (EQS oluştur) özelliğidir. Kullanıcı, bu seçenekle ilgili diyalog kutularındaki sorulara cevap verdikçe, program veri dosyasını otomatik olarak oluşturur. İlk olarak *Build EQS* menüsünden *Title-Specifications* penceresi açılır.

EQS model title kutusuna model ile ilgili tanımlayıcı başlık girilir. *File info* seçeneğinden doğru veri setinin seçili olup olmadığı kontrol edilir ve istenilen tahmin edici seçilir. ML varsayılan olarak gelen seçenektir. Veri dosyası çok değişkenli normal dağılım varsayımını yerine getirmediği için tahmin edici olarak dağlımdan bağımsız tahmin metodu (Arbitrary Distribution Generalized Least Squares method-Rasgele dağılımlı genelleştirilmiş en küçük kareler-AGLS) seçilir. Tanımlamalar yapıldıktan sonra OK ile işlem tamamlanır.

İkinci olarak *Build EQS* menüsünden *Equations* seçeneği seçilir ve açılan pencerede "*Number of Factors*" kutusuna faktör sayısı girilir. *Structured Means* seçeneği işaretlenir ise sadece modele dahil edilecek değişkenler seçilebilir.

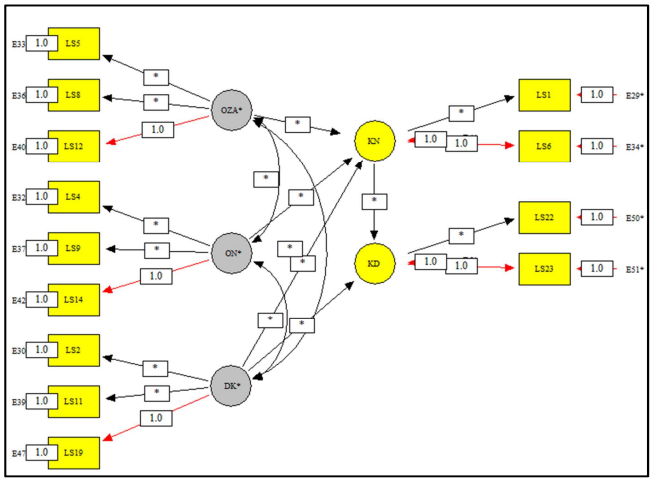
"OK" dedikten sonra açılan *Build Equations* penceresinde ilişkiler "*" ile işaretlenir. Sabitlenen parametreler için "*" yerine "1" değeri girilir.

Üçüncü olarak ise *Build EQS* menüsünden *LMTEST* seçeneği seçilir ve açılan *Build LMtest* penceresinde "*Do you ant EQS to perform Lagrange Multipler test?* " kutucuğu işaretlenir. Lagrange Çarpanlar Testi (LM testi) programa, modelin uyumunun iyi olmaması durumunda modifikasyon endekslerini istemesini söyler. OK seçildikten sonra söz dizimi gibi oluşturulur.

Söz dizim dosyası içinde modeli ve veriyi tanımlayan tüm bilgiler, belli paragraflar içinde, belli ifadeler halinde belirtilmişlerdir. Her ifade bir noktalı virgülle ayrılır ve her paragraf bir kesme işareti ile başlar. Her paragraf içinde, tahmin edilen parametreler bir yıldız işareti ile gösterilir. Örneğin, "/EQUATIONS" paragrafında, V2=+*F1+1E2 ifadesi, 2 numaralı öğenin EE(F1) üzerindeki faktör yükünün serbestçe tahmin edilebileceğini gösterir (Byrne, 2001b).

Diyagram oluşturarak modeli oluşturmak için veri seti açıldıktan sonra *File-New-EDS EQS diagram Files* seçeneği seçilir açılan pencerede sol taraftaki araç çubuklarından V seçeneği seçilir sayfa üzerinde boş bir yere tıklanır açılan değişken listesinden gözlenen değişkenler seçilir. Daha sonra F seçeneği seçilip sayfa üzerinde istenen sayıda faktör çizilir. → yardımı ile ilişkiler diyagram üzerinde çizilir.

Uygulama dosyamız için Şekil 5. 'deki diyagram elde edilir.

Şekil. 5. EQS ile elde tanımlanan model

EQS'te tahmin metodu, girdi dosyasının Metod ifadesinde (ME) tanımlanır yada *Build_EQS* menüsünde *Title/Specifications* seçilir. Açılan pencerede çok değişkenli normal dağılım varsayımı sağlanıyorsa "*Normal theory estimators*" altından ilgili tahmin edici seçilir. Normallik varsayımı sağlanmadığı durumlarda ise "*Non-normal esitmators corrections*" altından istenilen tahmin edici seçilir. *Non-Normal estimators corrections* seçeneği altında *Robust Methods* seçildiği zaman iki farklı uyum istatistiği hesaplanır. EQS' deki bu iki farklı uyum istatistiği bu programı diğer iki programdan ciddi şekilde ayırmaktadır. Bunlardan biri maksimum olasılık χ^2 istatistiğine , diğeri de Satorra-Bentler ölçekli istatistiği adındaki, düzeltilmiş χ^2 değerine dayanır. Sağlam istatistik (robust statistics) denen bu ikinci uyum istatistiği, EQS programının son derece önemli bir özelliği olup, onu diğer mevcut YEM programlarından ayırmaktadır. Temelde, ölçekli istatistiğin hesaplanması, EQS'in verideki çok değişkenli basıklık problemini, hem χ^2 istatistiğinde, hem de standart hatalarda yapılan bir düzeltme ile çözmesine yarar (Byrne B. , 2001b).

Uygulama dosyası çok değişkenli normallik varsayımı sağlanmadığı için dağılımdan bağımsız tahmin metodu olan *AGLS (Arbitrary Distribution Generalized Least Squares – ADF olarak da adlandırılır-)* tahmin edicisi seçilir.

Toplam ve dolaylı etkileri hesaplamak için *Build_EQS* menüsünden *Print* seçilir. Açılan pencerede *Effect Decomposition* seçeneği işaretlenir ve OK ile pencere kapatılır. Modifikasyon indekslerinin hesaplanması için *Build_EQS* menüsünde *LMTEST* seçeneği seçilir. Şekil 6.38 ile gösterilen pencere açılır. Bu pencerede "*Do you want EQS to perform Lagrange Multiplier test* " kutucuğu işaretlenir ve OK ile pencere kapatılır. Sonuçların çıktı ekranında görüntülenebilmesi için *Build_EQS* menüsünde *Output* seçilir. Şekil 6.39 ile gösterilen pencerede işaretli olan kutular işaretlenir. Özellikle "*List EQS results in the log file*" kutucuğu işaretlenmelidir. Aksi taktirde Output dosyasında sonuçlar listelenmez. Seçenekler işaretlendikten sonra Build_EQS menüsünde Run EQS seçilir ve hesaplamalar gerçekleştirilir.

EQS, AGLS tahmin metodu ile çalıştırıldığı zaman program hata verip çalışmayı yarıda kesmektedir. Ancak program tekrar açıldığı zaman tüm parametre tahminleri output dosyasına kaydedilmiş olarak elde edilebilmektedir. Programın çalışması esnasında karşılaşılan bu problemden dolayı parametre tahminleri diyagram üzerinde görüntülenememektedir. Diğer tahmin metotları kullanıldığı zaman böyle bir problem ile karşılaşılmamıştır.

Tablo 7. ile gösterilen uyum iyiliği testleri incelendiğinde sonuçların AMOS ile uyumlu çıktığı görülmüştür. $\chi 2$ ve CFI zayıf uyumu işaret etmektedir. AMOS programından farklı olarak EQS, AGLS uyum indeksleri üretmektedir. Yuan-Bentler düzeltilmiş $\chi 2$ test istatistiği kabul edilebilir uyumu göstermektedir. AGLS uyum indeksi ve düzeltilmiş AGLS uyum indeksi sonuçları AMOS daki GFI ve AGFI ile aynı sonuçları vermiştir. AIC ve CAIC' e göre ise gerçeğe en yakın modelin seçiminin sağlandığı görülmektedir. Test sonuçları genel olarak AMOS ile aynı sonuçları vermiştir.

Tablo 7. EQS uyum iyiliği indeksleri

Uyum Ölçüsü	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model	Uyum
$\boldsymbol{\chi^2/sd}$	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	3,069	Ret
Yuan-Bentler Düzeltilmiş $\boldsymbol{\chi^2}$	$0 \leq \chi^2 \leq 114$	$114 \leq \chi^2 \leq 171$	121,530	Kabul edilebilir uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0{,}05$	$0{,}05 \leq RMSEA \leq 0{,}08$	0,072	Kabul edilebilir uyum
p değeri (RMSEA<0.05)	$0{,}10 \leq p \leq 1{,}00$	$0{,}05 \leq p \leq 0{,}10$	0,084	Kabul edilebilir uyum
CFI	$0{,}97 \leq CFI \leq 1{,}00$	$0{,}95 \leq CFI \leq 0{,}97$	0,826	Ret
GFI	$0{,}95 \leq GFI \leq 1{,}00$	$0{,}90 \leq GFI \leq 0{,}95$	0,947	Kabul edilebilir uyum
AGFI	$0{,}90 \leq AGFI \leq 1{,}00$	$0{,}85 \leq AGFI \leq 0{,}90$	0,916	İyi uyum
AIC	Karşılaştırılan model için AIC'ten daha küçük		60,953<601,541	Kabul
CAIC	Karşılaştırılan model için CAIC'ten daha küçük		-223,418<212,402	Kabul

Tablo 8.' deki parametre tahminleri incelendiğinde tüm parametrelerin sıfırdan anlamlı derecede farklı çıktığı görülmektedir. Tüm parametreler için hesaplanan z istatistiği mutlak değerce 1,96 dan büyük çıkmıştır.

Tablo 8. EQS parametre tahminleri

```
MEASUREMENT EQUATIONS WITH STANDARD ERRORS AND TEST STATISTICS
 STATISTICS SIGNIFICANT AT THE 5% LEVEL ARE MARKED WITH @.
 (YUAN-BENTLER CORRECTED AGLS STATISTICS IN PARENTHESES)

 LS1  =V29 =   .889*F4   + 1.000 E29
            .090
           9.913@
         (  .102)
         (  8.692@
 LS2  =V30 =  2.172*F3   + 1.000 E30
            .504
           4.311@
         (  .575)
         (  3.780@
 LS4  =V32 =  1.078*F2   + 1.000 E32
            .075
          14.322@
         (  .086)
         ( 12.558@
 LS5  =V33 =   .908*F1   + 1.000 E33
            .096
           9.407@
         (  .110)
         (  8.249@
 LS6  =V34 =  1.000 F4   + 1.000 E34
 LS8  =V36 =   .772*F1   + 1.000 E36
            .086
           8.947@
         (  .098)
         (  7.845@
 LS9  =V37 =   .905*F2   + 1.000 E37
            .068
          13.284@
         (  .078)
         ( 11.648@
 LS11 =V39 =  2.369*F3   + 1.000 E39
            .588
           4.028@
         (  .671)
         (  3.532@
 LS12 =V40 =  1.000 F1   + 1.000 E40
 LS14 =V42 =  1.000 F2   + 1.000 E42
 LS19 =V47 =  1.000 F3   + 1.000 E47
 LS22 =V50 =  1.034*F5   + 1.000 E50
            .203
           5.089@
         (  .232)
         (  4.462@
F4  =F4 =   .222*F1   + .721*F2   + 1.021*F3   + 1.000 D4
            .094        .099        .309
           2.359@      7.278@      3.303@
         (  .107)    (  .113)    (  .353)
         (  2.068@   (  6.381@   (  2.896@
 F5  =F5 =   .308*F4   - .912*F3   + 1.000 D5
            .071        .272
           4.332@     -3.353@
         (  .081)    (  .310)
                     (  3.799@   ( -2.940@
```

Elde edilen yapısal eşitlikler ve R^2 değerleri Tablo 9. ile açıklanmıştır.

Tablo 9. EQS ile Yapısal eşitlikler ve R^2

Yapısal Eşitlik	R^2
KN = 0,190*OZA + 0,635*ON + 0,326*DK	0,423
KD = 0,366*KN - 0,347*DK	0,174

Tablo 10'da toplam ve dolaylı etkiler incelendiğinde AMOS ile aynı sonuçların elde edildiği görülür. EQS sonuçları eşitlik şeklinde vermektedir.

Tablo 10. EQS ile elde edilen toplam ve dolaylı etkiler

```
      PARAMETER TOTAL EFFECTS
      F4  =F4  =.190*F1 + .635*F2 + .326*F3 + .760 D4

   F5  =F5  =.366*F4 + .070 F1 +.233 F2 - .228*F3  +.279 D4 + .909 D5

      PARAMETER INDIRECT EFFECTS
      F5  =F5  =   .070 F1   + .233 F2   + .120*F3   + .279 D4
```

4.4.LISREL ile Model Analizi

LISREL de yeni veri girişi için *File* menüsünden *New - PRELIS Data* seçeneği seçilir. Açılan pencerede *Data* menüsünden *Insert Variables* seçeneği ile değişken (variables) sayısı girilir. Bu işlemin ardından *Insert Cases* seçeneği aktif hale gelecektir. *Data – Insert Cases* seçeneği ile de olgu (cases) sayısı girilip veri girişine başlanabilir. LISREL programı SPSS, Dbase, Acsess, Excel, SAS, Statistica, Minitab, Matlab, Lotus, HTML table, ASCII gibi birçok dosya türünü açabilir.

Örneklem istatistiğine dayalı bilgi, PRElis kullanılarak elde edinilir. Eğer veri sürekli ölçekte ise program; ortalama, standart sapma, çarpıklık, basıklık ve minimum ve maksimum frekans değerleri hakkında bilgi sağlar. Her bir çarpıklık ve basıklık değeri ilgili z-istatistiği ve olasılık değeri ile birlikte gelir. Ayrıca, çıktıda her ölçek skoru ile ilgili bir histogram da bulunmaktadır. Veriler sıralı (ordinal) ise, PRElis değişken eşikleri, tek değişkenli, çok değişkenli dağılımların çubuk grafikleri ve korelasyonları ile bunların test istatistikleri hakkında bilgi sağlar (Byrne, 2001b).

Veri setinin çok değişkenli normal dağılıma uyup uymadığını değerlendirmek için *File* menüsünden *Import data* seçeneği ile ilgili ver seti açılır. *Data* menüsünden *Define Variables* seçeneği ile açılan pencerede değişkenlerden herhangi birisi seçilip *Variable Type* tıklanır. Daha sonra açılan ikinci pencerede *"Continuous"* seçilir. Tüm değişkenler için aynı işlemin geçerli olması için *"Apply to all"* kutucuğu işaretlenir ve OK tıklanır ve dosya kaydedilir.

Çok değişkenli test sonuçları için *Statistics* menüsünden *Output Options* seçilir açılan pencerede "*Perform test of multivariate normality*" seçeneği işaretlenir.

LISREL ile yapılan çok değişkenli normallik testi sonucu Tablo 11.' de gösterilmiştir. Çok değişkenli normallik varsayımı sağlanmamaktadır. Çok değişkenli basıklık değeri AMOS ve EQS deki sonuçlara yakın çıkmıştır. Bu nedenle tahmin metodu olarak WLS metodu kullanılmıştır. Model tahmini için oluşturulan söz dizim dosyası Tablo 11'deki gibidir.

Tablo 11. LISREL çok değişkenli normallik testi

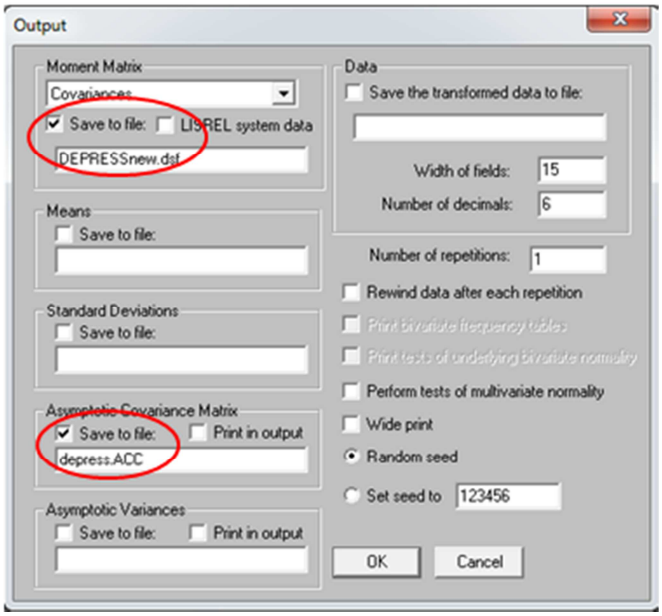
Çok değişkenli normallik testi							
Skewness			Kurtosis			Skewness and Kurtosis	
Value	Z-Score	P-Value	Value	Z-Score	P-Value	Chi-Square	P-Value
735,683	95,647	0,000	2895,931	21,215	0,000	9598,447	0,000

LISREL ile model tanımlama iki şekilde yapılabilir. Birincisi grafik ara yüz yani diyagram penceresi ile model çizilip sözdizimi (syntax) program tarafından oluşturulur, ikincisi *syntax only* seçeneği ile sözdizimi kullanıcı tarafından yazılır.

Her iki yöntemde de öncelikle kovaryans ve asimptotik kovaryans matrisi analizde kullanılacak olan Prelis veri dosyası açılarak hesaplanıp kaydedilir. *Setup* menüsünden *Output Options* seçilerek kovaryans ve asimptotik kovaryans matrisleri Şekil 6' daki gibi tanımlanıp kaydedilir.

Grafik arayüz kullanarak model tanımlama için *File-New* seçeneği ile açılan pencerede *Path Diagram* seçilip tamam tıklanır. Açılan *farklı kaydet* penceresinde dosyaya bir isim verilip istenilen konuma kaydedilir. Kaydetme işleminden sonra açılan diyagram penceresinde *Setup* menüsünden *Variables* seçeneği seçilir ve *Labels* diyalog kutusu açılır. *Labels* penceresinde *Observed variables* altında *Add/Read Variables* seçilir. Açılan pencerede *Browse* seçeneği ile ilgili veri dosyası seçilir. Gözlenen değişkenler listeye eklenir. Daha sonra *Latent Variables* altında *Add/Read Variables* seçeneği seçilip açılan pencerede gizil değişkenler tek tek tanımlanır. Değişken tanımlamaları yapıldıktan sonra OK tıklanır. *Labels* penceresinde *Next* seçeneği yada

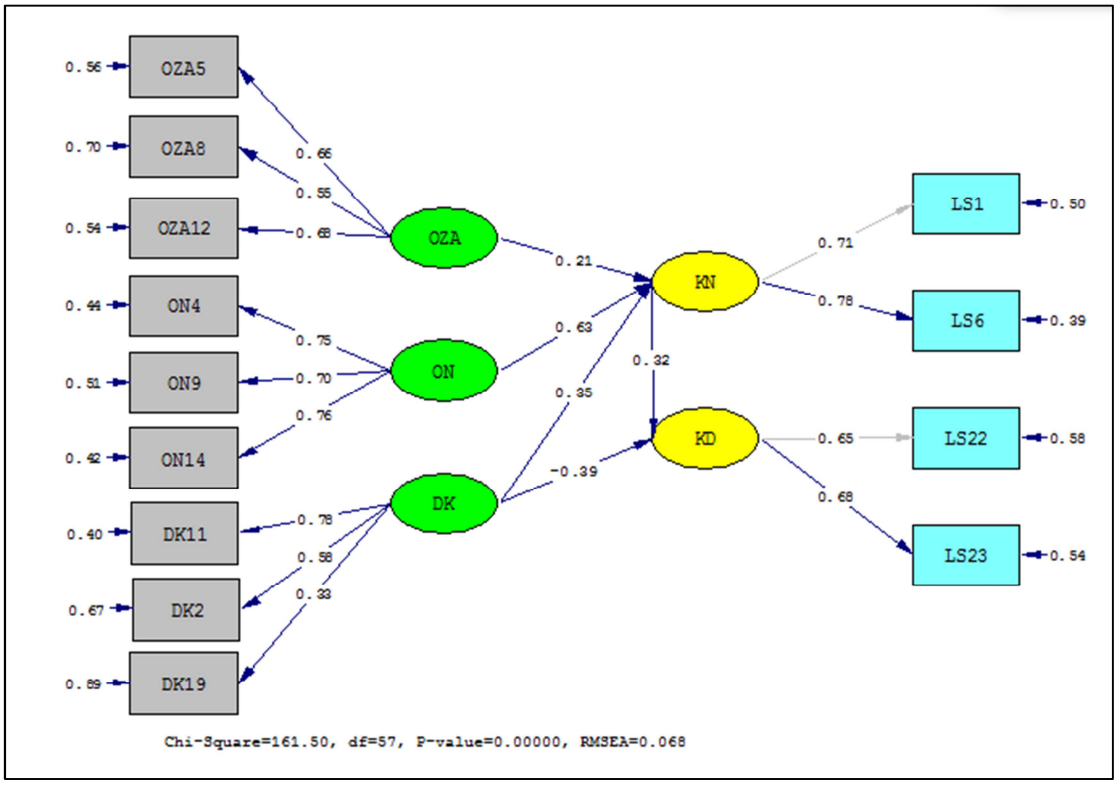
Setup-Data seçeneği ile açılan pencerede *Summary Statistics* alanında *Browse* seçilip kaydedilen kovaryans matrisi, *Weight* alanında ise yine *Browse* seçeneği ile kaydedilen asimptotik kovaryans matrisi seçilir ve OK ile işlem tamamlanır.

Şekil 6. Kovaryans ve asimptotik kovaryans belirleme penceresi

Eğer bir PSF dosyası seçilmiş ise kovaryans matrisi analiz edilecek matris olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda Data penceresini kullanmak gereksizdir (Yılmaz & Çelik, 2009).

Diyagram penceresinde gözlenen ve gizil değişkenler mause yardımı ile çizim alanına taşınır. Gözlenen ve gizil değişkenler çizim alanına taşındıktan *Tek yönlü Path Aracı* kullanarak değişkeler birbirine önerilen modeldeki gibi bağlanır. Şekil 7.LISREL ile tanımlanan modeli göstermektedir.

Şekil 7. LISREL ile tanımlanan model

Çizim tamamlandıktan sonra *Setup* menüsünden *Build SIMPLIS Syntax* seçilip .spj dosyası açılır ve sözdizimi dosyası program tarafından oluşturulur.

Model tanımlamak için kullanılan ikinci yol ise sözdizim dosyası oluşturarak model tanımlamaktır. Bunun için File-New seçeneği ile Syntax Only seçeneği seçilip sözdizim dosyası açılır ve belli kurallar çerçevesinde sözdizimi oluşturulur. Sözdizim (SYNTAX) hazırlama sırasında uyulması gereken kuralar şöyledir; (a) sözdizim yazılmasında Türkçe karakter kullanılmamalıdır, (b) her bir sözcüğün yazılmasında ilk harf büyük olmalıdır, (c) sözcükler ya da değişken tanımlamaları arasında bir boşluk bulunmalıdır, (d) göstergeleri ifade eden sembollerin başında bir harf (büyük yazılacak) bulunmalıdır, (e) analiz göstergelerin sembolleri üzerinden değil, Prelis dosyasındaki sütunların sırası üzerinden yapılmaktadır. Dolayısıyla tanımlama yaparken bu sıraya dikkat edilmelidir (Şimşek, 2007).

Model tahmini için oluşturulan söz dizim dosyası Tablo 11. 'deki gibidir.

Tablo 11. LISREL söz dizimi

```
issizlik lisrel YEM
Observed Variables
LS1 LS2 LS4 LS5 LS6 LS8 LS9 LS11 LS12 LS14 LS19  LS22 LS23
Raw Data from file 'issizlik_lisrel.psf '
Asymptotic Covariance Matrix from File deneme.ACC
Sample Size:  399
Latent Variables  KN KD OZA ON DK
Relationships:
LS5 LS8 LS12 = OZA
LS4 LS9 LS14 = ON
LS2 LS11 LS19  = DK
 LS1 LS6  = KN
LS22 LS23  = KD
KN = OZA ON DK
KD = KN DK
Lisrel Output: XM EF MI   WLS SS
Path Diagram
End of Problem
```

Söz dizim dosyası oluşturulduktan sonra *File* menüsünden *Run LISREL* seçilir ya da komutu seçilir ve program çalıştırılır. Tablo 12. ile verilen sonuçlara göre modelin kabul edilebilir uyum sağladığı görülmüştür. AMOS ve EQS ile sonuçlar karşılaştırıldığında χ^2 testi ve RMSEA da belirgin fark göze çarpmaktadır. AIC' e göre model red edilmektedir, CAIC' e göre ise gerçeğe en yakın modelin seçiminin sağlandığı görülmektedir.

Tablo 12. LISREL ile elde edilen uyum iyiliği indeksleri

Uyum Ölçüsü	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model	Uyum
$\boldsymbol{\chi^2/sd}$	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2/sd \leq 3$	2,83	Kabul edilebilir uyum
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0{,}05$	$0{,}05 \leq RMSEA \leq 0{,}08$	0,068	Kabul edilebilir uyum
p değeri (RMSEA<0,05)	$0{,}10 \leq p \leq 1{,}00$	$0{,}05 \leq p \leq 0{,}10$	0,08	Kabul edilebilir uyum
CFI	$0{,}97 \leq CFI \leq 1{,}00$	$0{,}95 \leq CFI \leq 0{,}97$	0,83	Ret
GFI	$0{,}95 \leq GFI \leq 1{,}00$	$0{,}90 \leq GFI \leq 0{,}95$	0,94	Kabul edilebilir uyum
AGFI	$0{,}90 \leq AGFI \leq 1{,}00$	$0{,}85 \leq AGFI \leq 0{,}90$	0,91	İyi uyum
AIC	Karşılaştırılan model için AIC'ten daha küçük		229,50>182,0	Ret
CAIC	Karşılaştırılan model için CAIC'ten daha küçük		399,12<636,0	Kabul

Parametre tahminleri matrisler halindedir. Tablo 13. ile verilen tahminler incelendiğinde AMOS ve EQS de olduğu gibi tüm tahminlerin anlamlı çıktığı görülmüştür.

Tablo 13. LISREL parametre tahminleri

LAMBDA-Y

	KN	KD
LS1	0.88	- -
LS6	0.98	- -
	(0.11)	
	9.29	
LS22	- -	0.80
LS23	- -	0.84
		(0.17)
		4.87

LAMBDA-X

	OZA	ON	DK
LS2	- -	- -	0.63
			(0.07)
			9.05
LS4	- -	0.91	- -
		(0.05)	
		19.20	
LS5	0.75	- -	- -
	(0.06)		
	12.97		
LS8	0.66	- -	- -
	(0.06)		
	11.01		
LS9	- -	0.76	- -
		(0.05)	
		15.53	
LS11	- -	- -	0.78
			(0.07)
			10.83
LS12	0.83	- -	- -
	(0.06)		
	14.22		
LS14	- -	0.83	- -
		(0.05)	
		16.37	
LS19	- -	- -	0.35
			(0.07)
			5.36

BETA

	KN	KD
KN	- -	- -
KD	0.32	- -
	(0.09)	
	3.64	

GAMMA

	OZA	ON	DK
KN	0.21	0.63	0.35
	(0.08)	(0.09)	(0.07)
	2.58	7.20	5.09
KD	- -	- -	-0.39
			(0.08)
			-4.67

Tablo 13. ‘de verilen toplam ve dolaylı etkiler incelendiğinde AMOS ve EQS ile sonuçların çok benzer olduğu görülmektedir.

Tablo 13. LISREL toplam ve dolaylı etkiler

Total Effects of KSI on ETA			
	OZA	ON	DK
KN	0.21	0.63	0.35
	(0.08)	(0.09)	(0.07)
	2.58	7.20	5.09
KD	0.07	0.20	-0.27
	(0.03)	(0.06)	(0.08)
	2.11	3.34	-3.63
Indirect Effects of KSI on ETA			
	OZA	ON	DK
KN	- -	- -	- -
KD	0.07	0.20	0.11
	(0.03)	(0.06)	(0.04)
	2.11	3.34	3.13
Total Effects of ETA on ETA			
	KN	KD	
KN	- -	- -	
KD	0.32	- -	
	(0.09)		
	3.64		

AMOS' da yapılan toplam ve dolaylı etkilere ait yorumlar burada da aynen geçerlidir. Tablo 14. ile LISREL ile elde edilen yapısal eşitlikler ve R^2 değerleri verilmiştir.

Tablo 14. LISREL ile Yapısal eşitlikler ve R^2 değerleri

Yapısal Eşitlik	R^2
KN = 0.21*OZA + 0.63*ON + 0.35*DK	0.41
KD = 0.32*KN - 0.39*DK	0.17

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

MOS, EQS ve LISREL yazılımları genel olarak birbirine yakın sonuçlar verse de analiz aşamalarında birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır. İlk aşamada yani analizde kullanılacak olan verilerin ön analiz aşamasında AMOS ve EQS birbirine yakın kolaylıktadır. Her iki program da analizde kullanılacak değişkenlerin diyagram ekranına dahil edilmesi ile sonuçları vermektedir. LISREL' de ise Prelis-Data dosyası üzerinden işlemler diğer iki programa göre daha kolay gerçekleşmektedir.

İkinci aşamada yani model tanımlama aşamasında AMOS kullanım kolaylığı olarak ön plana çıkmaktadır. AMOS' da mevcut çizim araçlarının çokluğu ve anlaşılır olması programı kullanıcı dostu yapmaktadır. EQS' te ise menüler yardımı ile adım adım seçimler yaparak programın söz dizi dosyasını otomatik olarak oluşturması EQS' in artısı olarak düşünülebilir. LISREL' de ise her ne kadar grafik ekran ile söz dizim dosyası belli bir noktaya kadar program tarafında oluşturulsa da programı kullanan kullanıcının YEM konusunda ve söz dizim dosyası oluşturma kuralları hakkında detaylı bilgi sahibi olmasını gerektirir.

Üçüncü aşamada ise model tahmininde her üç program da kullanıcıya yeterli oranda tahmin metodu seçeneği sunmaktadır. LISREL ve EQS programlarında AMOS' tan farklı olarak çok değişkenli normalliğin sağlanamadığı ve ADF yöntemini kullanmak için gerekli olan büyük örneklem şartının sağlanamadığı durumlarda Robust- en çok olabilirlik (Robust-ML) tahmin yönteminin olması bu iki programı AMOS' a göre ön plana çıkarmaktadır. Robust ML tahmin yöntemi ile elde edilen Satorra-Bentler düzeltilmiş Ki-Kare istatistiği üretilir. Bu istatistik verideki çok değişkenli basıklık problemini hem χ^2 istatistiğinde hem de standart hatalarda yapılan düzeltme ile sonucu verir.

Uygulama dosyasında çok değişkenli normallik varsayımı sağlanmadığı için tahmin yöntemi olarak ADF yöntemi tercih edilmiştir. AMOS' ta bu metot ADF, EQS' te AGLS, LISREL de ise WLS olarak adlandırılmaktadır. Uyum iyiliği indekslerine ilişkin sonuçlar incelendiğinde AMOS ve EQS' in birebir aynı sonuçları verdiği, LISREL' de ise özellikle χ^2 istatistiğinde daha iyi uyumu gösteren sonuç elde edildiği görülmüştür. AGLS tahmin metodu ile EQS' in diğerlerinden farklı olarak Yuan-Bentler düzeltilmiş χ^2 istatistiğini vermektedir. Bu da eğer asimptotik olarak dağılımdan bağımsız tahmin metodu kullanılacaksa EQS' i tercih etme nedeni olabilir.

Parametre tahminleri incelendiğinde uyum iyiliği testlerinde olan farkın parametre tahminlerinde olmadığı görülmüştür. Her üç program parametre tahminlerinde yakın sonuçları vermiştir. AMOS parametre tahminlerini regresyon ağırlıkları olarak tablo şeklinde, EQS eşitlikler seklinde, LISREL ise tüm parametre tahminlerini matrisler şeklinde sunmaktadır.

Modifikasyon indeksleri üç program tarafından da hesaplanmaktadır. EQS, LISREL ve AMOS' tan farklı olarak çok değişkenli modifikasyon indeksleri üretmektedir. Bu da bir defada birden fazla modifikasyonun tek seferde modele dahil edilmesini sağlar.

Toplam ve dolaylı etkiler LISREL ve AMOS' ta matris olarak, EQS' te ise eşitlik olarak verilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde yapısal eşitlik modellemesine yeni başlayan kullanıcılar için AMOS, kullanım kolaylığı, SPSS ile birlikte çalışması ve Windows işletim sistemi ile uyumlu olması tercih nedeni olabilir. EQS ve LISREL ile Windows işletim sistemi üzerinde çalışırken programın çalışmayı yarıda kesmesi gibi sorunlar ile karşılaşılmasına rağmen AMOS' a göre çok daha ayrıntılı sonuçlar vermesi açısından ileri seviyedeki kullanıcılar için bu iki program daha iyi bir seçenek gibi görünmektedir. Sonuç olarak program tercihi kullanıcının beklentisi ve bilgi düzeyine göre farklılık gösterebilir.

KAYNAKÇA

BAYRAM, N. (2010). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Amos Uygulamaları.* Bursa: Ezgi Kitapevi.

BENTLER, P. M. (2006). *EQS 6 Stuctural Equations Program Manual.* California: Multivariate Software, Inc.

BOLLEN, K. A. (1989). *Structural Equations With Latent Variables.* New York: WILEY, 514 p.

BYRNE, B. M. (1998). *Structural equation modeling with LISREL, PRELIS, and SIMPLIS : basic concepts, applications, and programming.* Mahwah, N.J. : L. Erlbaum Associates,412 p.

BYRNE, B. (2001b). Structural Equation Modeling With AMOS, EQS, and LISREL Comparative Approaches to Testing for the Factorial Validity of a Measuring Instrument. *INTERNATIONAL JOURNAL OF TESTING*, 55-86.

JORESKOG, K., & SORBOM, D. (1993). *Lisrel 8: Sturactural Equation Modeling with the SIMPLIS Command Language.* Scientific Software International.

KLINE, R. B. (2011). *Principles and Pracitce of Structural Equation Modeling.* The Guilford Press.

PEPRAH, S. (2000). *ON USING AMOS, EQS, LISREL,Mx, RAMONA & SEPATH For Structural Equation Modeling.* Gerhard Mels.

RAYKOW, T., & MARCOULIDES, G. A. (2006). *A first Course in Structural Equation Modeling.* London: Lavrance Erlbaum Associates. Publishers.

ŞİMŞEK, Ö. F. (2007). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları. Ekinoks.

TABACHNICK, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics* (Fifth Edition b.). USA: Pearson Education, Inc.

YILMAZ, V., & ÇELİK, H. (2009). *LISREL ile Yapısal Eşitlik Modellemesi-I.* Ankara,Pegem Akademi.

ÇELİK, H. & YILMAZ, V. (2013). *LISREL 9 .1 İle Yapısal Eşitlik Modellemesi*, Ankara, Anı Yayıncılık

FİNANSAL ORANLARIN FAALİYET ALANLARINA GÖRE DEĞİŞİMİNİN MERKEZ BANKASI SEKTÖR RAPORLARI YARDIMIYLA İNCELENMESİ

Ali AKAYTAY
Yrd.Doç.Dr. Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, aliakaytay@duzce.edu.tr

Kahraman ÇATI
Prof.Dr. Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, kahramancati@düzce.edu.tr

Serkan YÜCEL
Öğr.Gör. Düzce Üniversitesi Akçakoca MYO, serkanyucel@duzce.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmanın amacı farklı faaliyet alanlarında faaliyet gösteren işletmelerin finansal oranlarındaki farklılıkları tespit etmektir. TCMB tarafından iki yılda bir hazırlanan Sektör Standart tablolarından 2012 yılına ait 58 alt sektör tablosu incelenmiştir. Araştırmada bu tablolarda yer alan 47 adet likidite, mali yapı, faaliyet, kârlılık oranının tamamına yer verilmiştir. Finansal oranlar konusunda faaliyet alanları arasında anlamlı farklılığın olup olmadığı ANOVA analizi ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda; finansal oranların bazılarının faaliyet alanlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu farklılaşmanın; mallar ve hizmetler arasındaki temel farklılıklar, müşteri yapısı, gerekli duran varlık düzeyleri gibi etkenlerden kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Oranlar, Faaliyet Alanları, TCMB Sektör Raporları

INVESTIGATION OF FINANCIAL RATIOS CHANGES BETWEEN FIELDS OF ACTIVITY USING THE CENTRAL BANK SECTOR REPORTS

ABSTRACT: The aim of this study is to determine the differences in financial ratios of the companies in different fields of activity. 58 sub-sector financial statements of 2012 examined in the study those are published by Central Bank of Turkish Republic once in two years. 47 ratios produced from those financial statements all used in the study as liquidity ratios, financial ratios, activity ratios and profitability ratios. Financial ratios are examined with ANOVA analysis to determine if there are any differences among fields of activity. As a result, it is found that there are differences among in some fields of activity. It has been understood that the main reasons of these differences are; the differences of goods and services, attributes of customers in such fields and the level of fixed assets needed for each field of activity.

Key Words: Financial Ratios, Field of Activity, TCMB Sector Reports

Jel Classification: M41, G21

1.Giriş

Finansal tablolarda yer alan unsurlardan en az ikisinin genelde birbirine bölünmesi suretiyle hesaplanan kesirli sayılara "finansal oranlar", bu oranların işletme açısından ne anlam ifade ettiğini ortaya koymaya yönelik çalışmalara ise "oran analizi" adı verilmektedir. Finansal oranlar, muhasebe bilgi sistemleri tarafından üretilen geniş kapsamlı verilerin özetlenerek, adeta işletmelerin performansı ile ilgili bir ölçü birimi haline getirilmesini sağlar. Böylece işletmenin mevcut mali durum ve performans sonuçlarının; işletmenin geçmişi ve sektörün geneli ile sağlıklı karşılaştırılmasını mümkün kılar.

İşletmelerin finansal durumu, karlılığı ve verimliliği değerlendirilirken finansal tablolarda yer alan mutlak rakamlar yerine, birbiriyle bağlantılı kalemler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan oranların dikkate alınmasının daha kolay ve etkin sonuçlar ürettiği ifade edilmektedir (Akgüç, 2006: 362). Muhasebe bilgi sisteminin ürettiği bilgilerle ilgili taraflar farklı amaçlarla farklı finansal oranları kullanmaktadır. Mali tablolar üzerinde 40'dan fazla oran hesaplanabilmektedir. Ancak oran analizi yapılırken önemli olan çok sayıda oran hesaplayarak rakamlar yığını meydana getirmek değildir. Bu oranların amaca uygun olarak; işletmenin likidite, borç ödeyebilme gücü, mali yapı, verimlilik ve kârlılığını açıklayacak şekilde sınıflandırılması gerekmektedir (Usta, 2008: 108). Bu kapsamda mali tablolar üzerinden hesaplanan finansal oranlar literatürde genellikle aşağıdaki şekilde dört grup altında incelenmektedir (Çabuk vd. 2013: 64):

- Likidite Oranları
- Finansal (Mali) Yapı Oranları
- Devir (Faaliyet) Oranları
- Kârlılık Oranları

İşletmelerin finansal durumu hakkında birçok yorum yapılabilmesine yardımcı olan bu oranlar işletme ortakları, kredi kuruluşları, yatırımcılar gibi paydaşlar tarafından dikkate alınmaktadır. Bu nedenle, işletmelerin finansal analizinin yapılması, ilgili gruplar açısından sağlıklı bir yatırım kararının alınmasında elzemdir (Aktan ve Bodur, 2006).

İşletmelerin faaliyette bulunduğu sektörün özellikleri işletmelerin finansal tablolarının yapısını etkilemektedir. Finansal tabloların yapısı da doğrudan bu tablolardan hesaplanan finansal oranları etkileyecektir. Sektör farklılıklarının hangi finansal oranları ne şekilde ve ne kadar etkilediğinin bilinmesi doğru bir yorumlama yapabilmek için büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın temel

amacı üretim (imalat), ticaret ve hizmet işletmeleri arasında finansal oranlar açısından fark olup olmadığını, fark varsa hangi oranların, hangi faaliyet alanları arasında farklılaştığını ortaya koymaktır.

2.Finansal Oranlar ve Önemi:

Mali tablolarda yer alan kalemler arasındaki oranlar analiz edilerek borç, sermaye ve varlık kalemlerindeki önemli değişmeler hakkında bilgi edinilebilir. Bu nedenle kredi kurumları, finans yöneticileri ve diğer ilgililer işletmenin bazı önemli istatistiklerinin genel bir görünümünü elde etmek istediğinde oran analizini kullanırlar. Zaman içinde bu ölçütler izlenerek, işletmenin performansında önemli değişimler gözlenebilmektedir (Kolb ve Rodriuez, 1996: 33). Oran analizleri genellikle şu şekilde dört grupta incelenmektedir:

Likidite Oranları: Bu gruptaki oranlar işletmelerin kısa vadeli borç ödeme gücünü ölçmek, işletme sermayesinin yeterli olup olmadığını saptayabilmek için kullanılır. (Usta, 2008: 111) Bu nedenle özellikle kredi veren kuruluşlar için daha da önem taşımaktadır. Bu gruptaki oranlar dönen varlık kalemlerin tamamının veya bazılarının hesaplamaya dâhil edilmesi yoluyla hesaplandığı için dönen varlıklarda yer alan "stok ve müşteri yapıları" gibi kalemler bu gruptaki oranların işletmelere göre farklılaşmasına neden olacaktır.

Finansal (Mali) Yapı Oranları: İşletmelerin ne derece borçla finanse edildiğini, finansman riskinin derecesini ve işletmeye kredi sağlayanların emniyet paylarının ne olduğunu gösteren oranlardır (Bolak, 2005: 34).

Devir (Faaliyet) Oranları): İşletmelerin aktiflerinin ne ölçüde etkin yönetildiğini ve aktiflere yapılan yatırımların yeterli ölçüde olup olmadığını gösteren oranlardır. İşletmelerin aktiflerinin devir hızının yüksek olması durumunda, aktiflerin etkin kullanılmakta olduğunu ve bu durumdan karlılığın olumlu yönde etkilendiğini ifade etmek mümkündür (Okka, 2009: 108).

Kârlılık Oranları: İşletmeye ortaklar tarafından getirilen veya dış kaynaklardan sağlanarak yatırımlara tahsis edilen fonların ne derece etkin ve kâr sağlayıcı şekilde kullanıldığını gösteren oranlardır (Usta, 2008: 127). Bu oranlar yardımıyla kârlılığı farklı boyutlardan ölçerek işletmenin ne ölçüde etkin yönetildiği konusunda nihai bilgilere ulaşmak mümkündür.

3.Faaliyet Alanlarına Göre İşletmelerin Sınıflandırılması

İşletmeler faaliyet alanlarına göre genel olarak üç grupta incelenmektedir (Turan vd.2012:4):

1. Endüstri olarak adlandırılan ürünlerin üretimi ile ilgili faaliyetler.
2. Ticaret olarak adlandırılan ürün ve hizmetlerin değişimi ve dağıtımı ile ilgili faaliyetler.
3. Hizmet olarak adlandırılan soyut ürünlerin üretimi ve pazarlanması ile ilgili faaliyetler

Endüstri geniş bir alan olup içinde imalat, madencilik, enerji, ormancılık vb. alanlarda üretim yapan bütün işletmeler bu grupta yer almaktadır. Günümüzde bu gruptaki işletmelerin büyük bölümünü makinelerin kullanımı ile yararlı olan ürünler üreten "imalat" işletmeleri oluşturmaktadır. Bu ürünler somut ürünler olup, son tüketici ya da endüstriyel tüketiciler tarafından kullanılabilir. Ürünlerin tüketiciye aktarılmasını sağlayan ve işletmelerin faaliyetlerinde onlara destek olan işletmeler ise "ticaret" işletmeleridir. Endüstri ve ticaret işletmelerinden ayrı olarak hizmet işletmeleri ise tüketicilere soyut ürünler sağlarlar. Hizmet işletmeleri, endüstriyel ya da son tüketiciye yönelik olarak çalışabilir (Mahajan, 2010: 10).

Faaliyet alanlarına göre işletmeler farklı özellikler göstermektedir. Bu farklılıkların oluşmasının temel nedenlerinden biri mal ve hizmetler arasındaki farklardır. Mallar ve hizmetler arasındaki temel farklılıklar şu şekildedir:

Tablo 1: Hizmetlerle Fiziksel Malların Nitelikleri Arasındaki Farklılıklar

Fiziksel Mallar	**Hizmetler**
Somuttur	Soyuttur.
Hedef standardizasyondur, hep aynı biçimde üretmektedir.	Hedef benzersizdir; her bir müşteri özeldir, kendine özgüdür.
Stoklanabilir	Stoklanamaz.
Müşteri, kullanıcı ya da tüketicidir. Müşteri üretim sürecinde yer almaz.	Müşteri üretim sürecine bizzat katılır.
Müşterinin bulunduğu yere ulaştırılır.	Müşteriler, hizmet sunulan yere giderler.
Sahiplik, transfer edilebilir.	Sahiplik, transfer edilemez.

Kaynak: Özgüven, 2008: Grönrous, 1990

Tablo 1'de yer alan mallar ile hizmetler arasındaki temel farklılıkların, mal üreten (imalat) ve pazarlayan (ticaret) işletmeleri ile hizmet işletmelerin mali tablolarından hesaplanan şu oranları etkileyeceği ve farklılaşmaya neden olması olacağı öngörülebilir:

- Stokların hesaplamaya dâhil edildiği oranlar
- Müşteri ilişkilerini yansıtan oranlar (ticari alacaklar vb. dâhil olan oranlar)

4.Finansal Oranların İşletmelere Göre Değişiminin İncelendiği Bazı Çalışmalar (Literatür İncelemesi)

Finansal oranların işletmelere göre değişimi konusunda literatürde tespit edilen en eski çalışma Schwartz ve Aranson (1967) tarafından sanayi işletmeleri üzerinde yapılmış olan çalışmadır. Çalışmada sonuç olarak aynı sanayi dalındaki işletmelerin finansal oranlarının anlamlı derecede benzer, farklı sanayi dallarındaki işletmelerin finansal oranlarının anlamlı derecede farklı olduğunu tespit etmişlerdir.

Diğer bir çalışma Fletcher (1971) tarafından, beş farklı sanayi dalı üzerinde yapılmıştır. Çalışmada sonuç olarak, farklı sanayi dallarındaki işletmeler arasında yapı farkı bulunduğu bu farkın finansal oranlara yansıdığı sonucuna varılmıştır.

Scott (1972) tarafından yapılan ve farklı sanayi dallarındaki işletmelerin farklı derecede işletme risklerine sahip olduğu ve işletmelerin finansal yapılarının işletme riskleri tarafından etkilendiği varsayımıyla gerçekleştirilen çalışmada varyans analizi kullanılmış ve 12 sanayi dalındaki işletmelerin finansal yapılarının anlamlı derecede farklı olduğu sonucuna varılmıştır.

Finansal oranların imalat sanayi alt sektörleri arasında farklılaşıp farklılaşmadığını araştıran diğer bir çalışma Meriç tarafından 1985 yılında yapılmıştır. Meriç (1985) imalat sanayinde faaliyet gösteren 81 işletmenin verilerini kullandığı çalışmasında sonuç olarak farklı sanayi dalları arasında finansal oranların farklılaştığını tespit etmiştir.

Küçükkiremitçi (1997) İMKB'de işlem gören imalat sektörü işletmelerinin 1995 yılı verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında, imalat sektörünün alt sektörleri arasında finansal oranlar açısından farklılık olup olmadığını tespit etmeye çalışmıştır. Çalışma sonucunda; seçilen 16 orandan 7'sinin sektörlere göre farklılaştığını tespit etmiştir.

Ünsal ve Benli (2004) ise, işletmeleri küçük ve büyük olarak sınıflandırmış ve işletmerin bu sınıflandırma ile oranları arasında farklılık olup olmadığını test etmiştir. Sonuç olarak küçük ve büyük işletmeler arasında finansal oranların farklılaştığını tespit etmişlerdir.

Bu konuda diğer bir çalışma Benli (2005) tarafından yapılmıştır. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) faaliyet gösteren 145 sanayi işletmesinin 2002 yılı verilerinin kullanıldığı çalışmada sanayi alt dalları arasında finansal oranların değişimini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda finansal oranların sanayi alt dallarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir.

Cinca ve diğerleri (2005) ise, Avrupa işletmelerinde işletme büyüklüğünün ve ülke farklılığının etkisini ANOVA, diskriminant ve kümeleme analizleri ile incelemiştir. Veri seti olarak 11 ülkede faaliyet gösteren çeşitli büyüklükteki işletmelerin 14 yıllık verileri kullanılmıştır. Bu veriler üzerinde 15 finansal oran hesaplanarak analize tabi tutulmuştur. Sonuç olarak finansal oranların işletme büyüklüğüne göre değişmediği ancak ülkelere göre farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir.

Başka bir çalışma da Ekşi ve Akçi (2009) tarafından yapılmıştır. Ekşi ve Akçi (2009) çalışmalarında finansal oranların sektörler bazındaki değişimini İMKB'de işlem gören İmalat sanayi alt sektörleri üzerinde incelemiştir. 158 işletmenin verilerinin araştırmaya dâhil edildiği çalışmada "mali yapı" ve "kârlılık" oranlarının sanayi alt sektörleri bazında farklılaştığı tespit edilmiştir.

Finansal oranların işletmelere göre değişimini inceleyen yukarıdaki çalışmaların şu başlıklar altında toplandığı görülmektedir:

- Finansal Oranların Sektörler Bazında Değişimi
- Finansal Oranların İşletme Büyüklüğüne Göre Değişim
- Finansal Oranların Ülkelere Göre Değişimi

Finansal oranların sektörler bazında değişimi konusunda yapılan çalışmaların tamamının imalat sanayi alt sektörleri arasındaki farkları tespit etmeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise yukarıdaki çalışmalardan farklı olarak finansal oranların imalat, ticaret ve hizmet olmak üzere işletmelerin faaliyet alanlarına göre değişimi incelenmiştir.

5.Finansal Oranların Faaliyet Alanlarına Göre Değişiminin İncelenmesi

Araştırma kapsamında finansal oranların imalat, ticaret ve hizmet olmak üzere işletmelerin faaliyet alanlarına göre değişimi incelenmiştir.

5.1.Araştırmanın Veri Seti ve Yöntemi

Bu çalışmada ikincil verilerden faydalanılmıştır. Veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından 2 yılda bir yayınlanan sektör raporlarından elde edilmiş olup, 2012 yılına aittir. TCMB reel sektörde faaliyet gösteren işletmeleri sektörel bazda gruplandırıp, aynı sektörde faaliyet gösteren işletmelerin mali tablolarını birleştirerek sektör tabloları elde etmektedir. Bu

tablolarda içerik olarak:

- Sektördeki işletmelerin finansal oranlarının aritmetik ortalamalarına ve
- Birleştirilmiş (konsolide) sektör tabloları üzerinden hesaplanan oranlara, yer verilmiştir.

TCMB'nin hazırlamış olduğu bu veriler önceki akademik çalışmalarda da veri seti olarak kullanılmıştır. Örneğin: Sayılgan (2011), sermaye yapısını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçladığı çalışmasında TCMB'nin 1996-2008 sektör tablolarından, Akyüz vd. (2013) ise "Orman Ürünleri Sanayisi "nin finansal yapısını incelediği çalışmasında TCMB'nin 1999-2001 yıllarına ait sektör tablolarından faydalanmıştır.

Çalışmanın yapıldığı sırada en son yayınlanan veriler 2012 yılına ait olduğu için 2012 yılı verileri çalışmada esas alınmıştır. TCMB Sektör Tabloları 2012 yılı bazında Türkiye'de reel sektörde faaliyet gösteren 8000'i aşkın işletmenin verilerini içermektedir ve TCMB reel sektörü 18 alt sektöre ayırmıştır. Bu sektörler içerisinde finans sektörü bulunmamakta olup sınıflandırma aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

Tablo 2: TCMB Sektör Sınıflandırması

A-Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	G-Ticaret	M- Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler
B-Madencilik	H-Ulaştırma	N-İdari ve Destek Hizmetleri
C-İmalat	İ- Konaklama	P-Eğitim
D-Enerji	J-Bilgi İşlem	Q-İnsan Sağlığı
E-Su Temini	K- Holding	R-Kültür ve Sanat
F-İnşaat	L-Gayrimenkul	S-Diğer Hizmet Faaliyetleri

Bu 18 sektör kendi içinde alt sektörlere ayrılmış ve alt sektörler bazında finansal oranlar hesaplanarak tablolar oluşturulmuştur. Bu alt tabloların sayısı 120'yi geçmektedir.

Alt sektörlerden imalat ve ticaret alt sektörleri birebir üretim ve ticaret faaliyet alanı tanımlarını karşıladığı için doğrudan araştırmanın veri setine dahil edilmiştir. Hizmet sektörü olarak bir sınıflandırma bulunmadığı için mevcut alt sektörlerden bazılarının hizmet alt sektörleri olarak seçilmesi gerekmektedir. Hizmet işletmesi tanımını karşılayan işletme türleri ise şu başlıklar altında toplanmaktadır (Sayım ve Aydın, 2011):

- Ulaştırma hizmetleri (hava, kara, vb.)
- Haberleşme, bilgi işlem (internet vb.)
- Dağıtım hizmetleri (kargo, posta, vb.)
- Kamu hizmetleri (savunma, belediye vb.)
- Finans hizmetleri (bankalar vb.)
- Emlak hizmetleri
- Turizm hizmetleri (oteller, restoranlar, vb.)
- Medya hizmetleri (TV, radyo vb.)
- Sağlık hizmetleri (hastaneler, vb.)
- Kişisel hizmetler (berberler, vb.)
- Mesleki uzmanlık hizmetleri (avukatlar vb.)
- Tamir ve bakım hizmetleri
- Eğitim hizmetleri (okullar vb.)

Bu listedeki işletme türleri dikkate alındığında, TCMB Sektör Raporlarındaki alt sektörlerden ulaştırma, konaklama, eğitim ve bilgi işlem alt sektörleri hizmet işletmesi sınıfında değerlendirildiği için veri setine "hizmet faaliyet alanı" olarak dâhil edilmiştir.

Tablo 3: Çalışmaya Dâhil Edilen Sektörler ve Tablo Sayıları

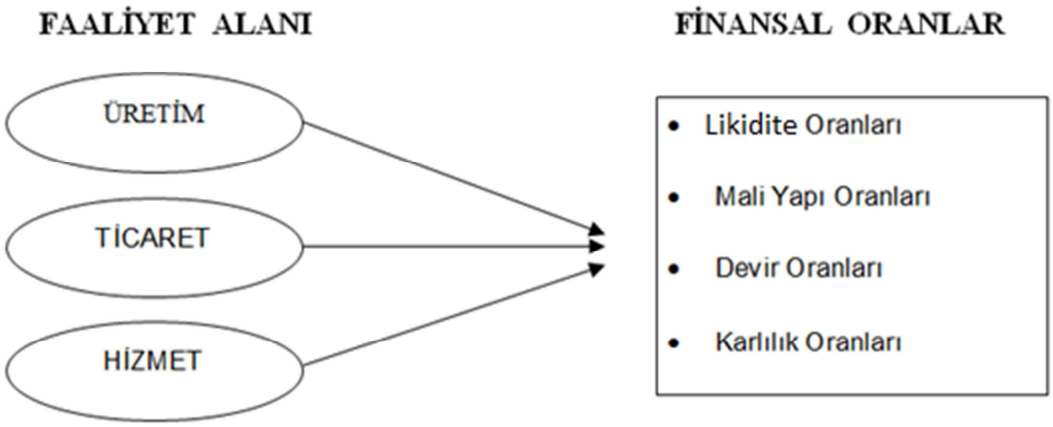
FAALİYET ALANI	ALT SEKTÖRLER	FİNANSAL ORAN TABLOSU SAYISI
ÜRETİM	İMALAT ALT SEKTÖRLERİ	21
TİCARET	TİCARET ALT SEKTÖRLERİ	18
HİZMET	ULAŞTIRMA, KONAKLAMA, EĞİTİM, BİLGİ İŞLEM ALT SEKTÖRLERİ	19

TCMB Sektör Tablolarında 4 başlık altında 47 oran yer almaktadır. Bu oranların tamamı çalışmaya dâhil edilmiştir. Ancak tablolarda yer alan oranların istatistiki olarak test edilebilmesi amacıyla yapılandırılması gerekmektedir. Bu amaçla tablolardan elde edilen veriler oranlar bazında (1-7) aralığında derecelendirilmiş ve bu şekilde veri seti oluşturulmuştur.

Araştırma verileri SPSS 19 programı ile analiz edilmiştir. Araştırma; üretim, ticaret ve hizmet faaliyet alanındaki işletmelerin finansal oranlarının birbirinden anlamlı derecede farklı olup olmadığını belirlemeye çalıştığı için, analiz tekniği olarak ANOVA tercih edilmiştir. Farklılığın hangi gruplar arasında oluştuğunu ortaya koymak için ise Post-Hoc testlerinden "tukey testi" uygulanmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda araştırma modeli şu şekilde oluşturulmuştur:

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Araştırma aşağıdaki hipotezleri test etmeyi amaçlamaktadır:
H1: Üretim ile ticaret faaliyet alanları likidite oranları açısından farklılaşmaktadır.
H2: Üretim ile ticaret faaliyet alanları mali yapı oranları açısından farklılaşmaktadır.
H3: Üretim ile ticaret faaliyet alanları devir oranları açısından farklılaşmaktadır.
H4: Üretim ile ticaret faaliyet alanları kârlılık oranları açısından farklılaşmaktadır.
H5: Üretim ile hizmet faaliyet alanları likidite oranları açısından farklılaşmaktadır.
H6: Üretim ile hizmet faaliyet alanları mali yapı oranları açısından farklılaşmaktadır.
H7: Üretim ile hizmet faaliyet alanları devir oranları açısından farklılaşmaktadır.
H8: Üretim ile hizmet faaliyet alanları kârlılık oranları açısından farklılaşmaktadır.
H9: Hizmet ile ticaret faaliyet alanları likidite oranları açısından farklılaşmaktadır.
H10: Hizmet ile ticaret faaliyet alanları mali yapı oranları açısından farklılaşmaktadır.
H11: Hizmet ile ticaret faaliyet alanları devir oranları açısından farklılaşmaktadır.
H12: Hizmet ile ticaret faaliyet alanları kârlılık oranları açısından farklılaşmaktadır.

5.2.Araştırmanın Bulguları

ANOVA analizi gruplar arasında genel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını göstermektedir. TUKEY testi sonuçları ise farklılık olması durumunda farklılığın hangi değişkenler arasında olduğunu göstermektedir. Sonuçlar yorumlanırken anlamlı bir farklılığın olduğunu kabul etmek için hem ANOVA analizinde hem TUKEY testinde anlamlılık düzeyinin 0,05'ten küçük olması gerekmektedir.

Finansal Oranlara ilişkin olarak veri seti üzerinde yapılan ANOVA analizi ve TUKEY testi sonucunda elde edilen bulgular şu şekildedir:

5.2.1.Likidite Oranlarına İlişkin Bulgular

Likidite Oranları genel olarak işletmelerin kısa vadeli borçlarını ödeyebilme gücünü göstermektedir. Bu oranlarla ilgili faaliyet alanlarına ilişkin yapılan analizler ve yorumları şu şekildedir:

Tablo 4: Likidite Oranlarına İlişkin ANOVA Analizi ve TUKEY Testi Sonuçları

LİKİTİDE ORANLARI		MODELİN GENEL ANLAMLILIK DÜZEYİ	TUKEY TESTİ SONUÇLARI		
			ÜRETİM-TİCARET	ÜRETİM-HİZMET	HİZMET-TİCARET
L1	**1-Cari Oran (Dönen Varlık / KVYK)**	**0,021**	0,378	**0,016**	0,338
L2	**2-Likidite (Asit Test) Oranı (H.D.+M.K + K.V.A. /**	**0,042**	**0,032**	0,531	0,317
L3	3-Nakit Oran (H.D.+M.K/ KVYK)	0,657	0,895	0,863	0,631
L4	**4-Stoklar / Dönen Varlıklar Oranı**	**0,000**	0,141	**0,000**	**0,000**
L5	**5-Stoklar / Aktif Toplamı Oranı**	**0,000**	**0,007**	**0,000**	**0,000**
L6	**6-K.V.A / Dönen Varlıklar Oranı**	**0,003**	0,486	**0,042**	**0,003**
L7	**7-K.V.A / Aktif Toplamı Oranı**	**0,009**	0,192	0,249	**0,006**

KVYK : Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar M.K : Menkul Kıymetler
H.D. : Hazır Değerler K.V.A : Kısa Vadeli Alacaklar

- L1- Cari Oran: İşletmelerin kısa vadeli borçlarının dönen varlıkları ile ödeme güçlerini gösteren cari oran açısından sadece üretim-hizmet faaliyet alanlarında farklılık görülmektedir.
- L2- Asit Test Oranı: Cari oran hesaplamalarından dönen varlıklardaki "stokların" çıkarılması ile kapsamı daraltılarak daha likit varlıklarla borç ödeme gücünü gösteren asit test oranına göre üretim ve ticaret faaliyet alanları arasında farklılık oluştuğu görülmektedir.
- L3- Nakit Oran: Kısa vadeli borçların sadece Hazır değerler ve Menkul kıymetler ile ödenebilme gücünü gösteren nakit oranda ise faaliyet alanları arasında bir farklılık görülmemektedir.

Bu üç oran beraber yorumlandığında diğer oranların analizlerinde de görüleceği üzere üretim-ticaret-hizmet faaliyet alanlarındaki farklılaşmaya neden olan hesap gruplarından ikisinin "stoklar ve ticari alacaklar olduğu görülmektedir. Bu da faaliyet alanlarının stok bulundurma düzeylerinin ve müşteri yapısının birbirinden farklı olduğu anlamına gelmektedir.

- L4- Stoklar / Dönen Varlıklar Oranı
- L5- Stoklar /Aktif Toplamı Oranı

İşletmelerin stok bulundurma düzeylerini ifade eden bu oranlara ilişkin Tablo 4'de yer alan sonuçlara göre üretim, ticaret ve hizmet faaliyet alanlarına göre ciddi farklılıklar göstermektedir.

Üretim ve ticaret faaliyet alanlarında stokların dönen varlıklar içindeki oranının farklılık göstermemesine rağmen, aktif toplamı içerisinde farklılaştığı görülmektedir. Bunun nedeni olarak üretim ve ticaret işletmeleri benzer stok oranlarına sahipken, üretim işletmelerinin ticaret işletmelerine göre daha fazla duran varlık yatırımına yöneldiği, fabrika binası, makine, teçhizat gibi varlıklarının işletme varlıkları içerisinde önemli bir yer işgal ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Hizmet faaliyet alanının ise stok bulundurma düzeyi bakımından üretim ve ticaret faaliyet alanlarına göre tamamen farklı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise hizmet işletmelerinin genellikle yarı mamul, mamul veya ticari mal gibi stok kalemlerine sahip olmadan da faaliyetlerini sürdürebiliyor olmasıdır.

- L6- Kısa Vadeli Alacaklar/ Dönen Varlıklar
- L7- Kısa Vadeli Alacaklar / Aktif Toplamı

Bu oranlar işletmelerin müşterileri ile kredili çalışma durumu hakkında bilgiler sunmaktadır. Tablo 4'teki veriler incelendiğinde hizmet faaliyet alanının bu oranda üretim ve ticaret faaliyet alanlarına göre farklılaştığı, ancak üretim ve ticaret faaliyet alanları karşılaştırmasında bir farklılık olmadığı görülmemektedir. Bununla beraber duran varlıklar dâhil olduğunda üretim ve hizmet faaliyet alanlarının farklılığının ortadan kalktığı anlaşılmaktadır. Bu da hizmet faaliyet alanının da üretim faaliyet alanına benzer şekilde otel, tesis taşıt gibi duran varlık yatırımları gerektirdiğini göstermektedir.

5.2.2.Finansal Yapı Oranlarına İlişkin Bulgular

Finansal Yapı Oranları genel olarak işletmelerin Tablo 5'de görüldüğü üzere dört temel yapı hakkında bilgiler vermektedir. Bu oranlarla ilgili faaliyet alanlarına ilişkin yapılan analizler ve yorumları şu şekildedir:

Tablo 5: Finansal Yapı Oranlarına İlişkin ANOVA Analizi ve TUKEY Testi Sonuçları

FİNANSAL YAPI ORANLARI		MODELİN GENEL ANLAMLILIK DÜZEYİ	TUKEY TESTİ SONUÇLARI		
			ÜRETİM-TİCARET	ÜRETİM-HİZMET	HİZMET-TİCARET
Varlıkların Yapısını Gösteren Oranlar					
F1	**Dönen Varlıklar / Aktif Toplamı**	**0,000**	**0,002**	**0,000**	**0,000**
F2	**Maddi Duran Varlıklar (Net) / Aktif Toplamı**	**0,000**	**0,004**	**0,038**	**0,000**
	Kaynakların Yapısını Gösteren Oranlar				
F3	**Yabancı Kaynaklar Toplamı / Aktif Toplamı**	**0,010**	**0,009**	0,824	0,055
F4	**Özkaynaklar / Aktif Toplamı**	**0,010**	**0,009**	0,824	0,055
F5	**Özkaynaklar / Yabancı Kaynaklar Toplamı**	**0,000**	**0,000**	0,948	**0,000**
F6	**Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar / Pasif Toplamı**	**0,000**	**0,008**	0,697	**0,000**
F7	Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar / Pasif Toplamı	0,186	0,746	0,454	0,167
F8	Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar / Devamlı Sermaye	0,582	0,922	0,766	0,563
F9	**KVYK / Yabancı Kaynaklar Toplamı**	**0,009**	0,081	0,504	**0,007**
Banka Kredisi Kullanımını Gösteren Oranlar					
F10	**Banka Kredileri / Aktif Toplamı Oranı**	**0,015**	0,046	0,868	**0,018**
F11	**Kısa Vad. Banka Kredileri / Kısa Vad. Yabancı Kaynaklar**	**0,000**	0,056	**0,000**	**0,000**
F12	**Banka Kredileri / Yabancı Kaynaklar Toplamı**	0,046	0,499	0,279	**0,037**
Duran Varlıkların Finansman Şeklini Gösteren Oranlar					
F13	Maddi Duran Varlıklar (Net) / Özkaynaklar	0,120	0,121	0,615	0,116
F14	**Maddi Duran Varlıkl.(Net) / Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar**	**0,006**	**0,030**	0,742	**0,006**
F15	**Duran Varlıklar / Yabancı Kaynaklar Toplamı**	**0,000**	**0,000**	**0,000**	**0,000**
F16	**Duran Varlıklar / Özkaynaklar**	**0,009**	0,098	0,453	**0,007**
F17	**Duran varlıklar / Devamlı Sermaye***	**0,000**	0,056	**0,007**	**0,000**

*Devamlı Sermaye: Özkaynaklar + Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar

Finansal yapı oranları genel olarak işletmelerin borçla çalışma düzeyleri ve yatırımların finansmanındaki tercih farklarını ortaya koymaktadır. Tablo 5'deki veriler incelendiğinde şu oranlarda anlamlı farklılıkların olduğu görülmektedir:

- **Varlık Yapısı Gösteren Oranlar**

F1- Dönen Varlıklar / Aktif Toplamı
F2- Maddi Duran Varlıklar (Net) / Aktif Toplamı

Bu iki oran işletmelerin varlık yapılarını ortaya koymaktadır. Tablo 5'deki sonuçlar incelendiğinde bütün faaliyet alanlarındaki varlık yapılarının değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

- Kaynak Yapısını Gösteren Oranlar:

F3- Yabancı Kaynaklar/ Aktif Toplamı
F4- Özkaynaklar /Aktif Toplamı Oranları

Bu iki oran işletmelerin varlıklarının finanse ederken ne derece borç kullandıklarını yani işletmelerin borçluluk düzeylerini göstermektedir. Tablo 4'deki veriler incelendiğinde borçluluk düzeyi konusunda sadece üretim ve ticaret faaliyet alanları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir. Hizmet ve ticaret faaliyet alanları arasında da anlamlılığa yakın bir durum (0,055) görülmektedir. Bu farklılığın işletmelerin gerek duydukları varlıkların yapısından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü bütün analizlerde hizmet ve üretim işletmelerinin birbirine yakın bir varlık yapısı sergilediği, ticaret işletmelerini ise bu iki alana göre farklılaştığı görülmektedir.

F5- Özkaynaklar / Yab. Kay. Top.
F6- K.V.Y.K. / Pasif Top.:

Bu iki oran açısından "ticaret" işletmelerinin açık şekilde diğer iki alandan farklılaştığı görülmektedir. Bu ise ticari işletmelerin sürekli "ticari mal alımı" yaptığı için satıcı işletmeler ile devamlı bir cari hesap ilişkisi içinde olmasından kaynaklanabilir. Ayrıca F3 ve F4 oranlarında görülen "üretim ve ticaret faaliyet alanlarının gereksinim duydukları duran varlıkları uzun vadeli borç veya özkaynak ile finanse etme eğilimi" bu oranları da etkilediği söylenebilir.

F7- Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar / Pasif Toplamı
F8- Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar / Devamlı Sermaye
F9- Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar / Yabancı Kaynaklar Toplamı Oranı:

F7 ve F8 oranlarının analiz sonuçları incelendiğinde faaliyet alanları arasında hiçbir farklılığın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu da işletmelerin uzun vadeli yabancı kaynak kullanımı konusundaki yaklaşımlarının benzer olduğunu, faaliyet alanlarına göre değişim olmadığını göstermektedir.

F9 oranında ise "hizmet - ticaret" faaliyet alanlarının birbirinden farklılaştığı, üretim-hizmet faaliyet alanlarında ise anlamlıya yakın bir farklılaşmanın (0,08) olduğu görülmektedir. Üretim-hizmet faaliyet alanlarında ise herhangi bir farklılaşma görülmemektedir. Bu oran işletmelerin kısa vadeli borç kullanımı göstermekte olup temelde satıcılara olan kısa vadeli borçları içermektedir. Ticaret faaliyet alanının diğer iki alana göre farklılaşmasının nedeni işletmelerin diğer faaliyet alanlarına göre satıcıları ile daha çok cari hesap bazında ilişki içinde olmasıdır.

- Banka Kredisi Kullanımını Gösteren Oranlar:

F10- Banka Kredileri / Aktif Toplamı Oranı
F11- Kısa Vadeli Banka Kredileri / K.V.Y.K
F12- Banka Kredileri / Yabancı Kaynaklar Toplamı

Bu oranlar işletmelerin kullandıkları banka kredilerinin çeşitli bilanço kalemleri karşısındaki durumunu göstermektedir. Tablo 5'deki sonuçlara bakıldığında şu durumlarla karşılaşılmaktadır:

F10- Banka Kredileri/Aktif Toplamı oranı "hizmet-ticaret" ve "üretim-ticaret" faaliyet alanları arasında farklılaşırken, "üretim-hizmet" faaliyet alanı itibariyle bir farklılık olmadığı görülmüştür. F11- Kısa Vadeli Banka Kredileri/ KVYK oranda ise üretim-ticaret faaliyet alanları hariç diğer karşılaştırmalarda farklılık oluşmuştur. F12-Banka Kredileri/ Yabancı Kaynaklar Toplamı oranına bakıldığında hizmet-ticaret faaliyet alanları açısında farklılık görülmekte olup üretim-ticaret ve üretim-hizmet karşılaştırmalarında bir farklılığa rastlanmamaktadır.

Genel olarak bu oranlara bakıldığında diğer oranlarda olduğu gibi bu farklılaşmaların da varlıklar içerisinde bulunan duran varlık miktarı ve bu duran varlıkların finansman şeklinden kaynaklandığı düşünülebilir.

- Duran Varlıkların Finansman Şeklini Gösteren Oranlar:

F13- Maddi Duran Var. (Net) / Özkaynaklar
F14- Maddi Duran Var.(Net) / U.V.Y.K.
F15- Duran Varlıklar / Yabancı Kaynaklar
F16- Duran Varlıklar/ Özkaynaklar
F17- Duran Varlıklar/ Devamlı Sermaye (Özkaynaklar + UVYK)

Bu beş oran işletmelerin duran varlıkları elde etme konusundaki finansal kararlarını yansıtmaktadır. Tablo 5'deki sonuçlar incelendiğinde şu durumlarla karşılaşılmaktadır:

Maddi duran varlıkların özkaynaklarla finansmanı konusunda (F13 oranı) faaliyet alanlarına göre farklılıklar yokken, uzun vadeli yabancı kaynakla finansmanı konusunda (F14 oranı) üretim-hizmet faaliyet alanları hariç diğer karşılaştırmalarda anlamlı farklılıklar görülmektedir. Duran varlıkların yabancı kaynaklar ile finansmanı konusunda (F15 oranı) her üç faaliyet alanı da birbirinden farklılaşırken, "özkaynaklar" ile finansmanı konusundan (F16 oranı) "hizmet-ticaret" haricinde farklılık bulunmamaktadır. Duran varlıkların "devamlı sermaye" ile finansmanı konusunda (F17 oranı) ise "üretim-ticaret" haricinde diğer karşılaştırmalarda farklılık oluştuğu görülmektedir.

Bu oranlar genel olarak yorumlandığında diğer oranlarda da görüldüğü üzere ticaret faaliyet alanı diğer iki alana göre önemli oranda farklılaşmaktadır. Bu da ticaret faaliyet alanının diğer iki alana göre gereksinim duyduğu duran varlık miktarının farklı olduğunu göstermektedir. Duran varlığa gereksinim duyan üretim ve hizmet faaliyet alanlarının ise duran varlığın finansmanı konusunda ciddi anlamda farklılaşmadığı, her iki faaliyet alanını da genel itibarla duran varlıklarını özkaynaklar ile finansman etme eğiliminde olduğu görülmektedir.

5.2.3.Devir Hızı Oranlarına İlişkin Bulgular

Devir hızı oranları genel olarak işletmelerin bilançolarında yer alan kalemleri net satışları ile karşılanma hızını göstermektedir. Bu oranlarla ilgili faaliyet alanlarına ilişkin yapılan analizler ve yorumları şu şekildedir:

Tablo 6: Devir Hızı Oranlarına ANOVA Analizi ve TUKEY Testi Sonuçları

DEVİR HIZI ORANLARI		MODELİN GENEL ANLAMLILIK DÜZEYİ	TUKEY TESTİ SONUÇLARI		
			ÜRETİM-TİCARET	ÜRETİM-HİZMET	HİZMET-TİCARET
D1	**Stok Devir Hızı**	**0,000**	0,315	**0,000**	**0,000**
D2	**Alacak Devir Hızı**	**0,001**	**0,009**	**0,001**	0,780
D3	**Çalışma Sermayesi Devir Hızı**	**0,000**	**0,019**	**0,000**	0,248
D4	Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı	0,245	0,954	0,242	0,427
D5	**Maddi Duran Varlık Devir Hızı**	**0,000**	**0,000**	0,938	**0,000**
D6	**Duran Varlık Devir Hızı**	**0,000**	**0,000**	0,248	**0,000**
D7	**Öz Kaynaklar Devir Hızı**	**0,000**	**0,000**	0,925	**0,000**
D8	**Aktif Devir Hızı**	**0,000**	**0,011**	0,183	**0,000**

Devir hızları işletmelerin aktifinde yer alan bir varlığın belli bir süre içerisinde ne kadar sık yenilendiğini göstermektedir. Devir hızlarına ilişkin bulguların yer aldığı Tablo 6'deki sonuçlar incelendiğinde "Net Çalışma Sermaye Devir Hızı" dışındaki bütün oranların faaliyet alanlarına göre farklılaştığı görülmektedir. Bu oranlara tek tek bakıldığında ise şu durumlar tespit edilmektedir:

- D1- Stok Devir Hızı: Satışların Maliyeti / Önceki D. Stokları + Cari D. Stokları / 2 şeklinde hesaplanan bu oran işletmelerin stokların belli bir dönemdeki yenilenme hızını göstermektedir. Üretim işletmelerinde kullanılan hammadde, yarı mamul ve mamuller ile ticari işletmelerin faaliyet konusunu oluşturan ticari mallar somut varlıklar olup bilançoda yer almaktadır. Hizmet işletmelerinin faaliyet konusunu oluşturan hizmetlerin ise soyut olduğu ve stoklanamadığı literatürde belirtilmektedir. Bu durumun açık bir şekilde stok devir hızına yansıdığı ve hizmet faaliyet alanının diğer iki faaliyet alanından önemli düzeyde farklılaştığı, üretim-ticaret karşılaştırmasında ise fark olmadığı açıkça görülmektedir.
- D2- Alacak Devir Hızı: Net satışların ticari alacaklara bölünmesi ile hesaplanan bu oran işletmelerin satışlarının vade yapısını dolayısıyla müşteri profilini göstermektedir. Bu oran açısından hizmet - ticaret faaliyet alanları hariç diğer karşılaştırmalarda fark oluştuğu görülmektedir. Buna göre hizmet ve ticaret faaliyet alanlarının benzer olup üretim faaliyet alanına göre farklılaştıkları söylenebilir. Buradan da hizmet-ticaret faaliyet alanlarının son kullanıcı olan tüketiciler ile üretim işletmelerin ise daha çok bayiler vb. dağıtıcılar ile çalıştıkları yorumu çıkarılabilir.
- D3- Çalışma Sermayesi Devir Hızı: Net satışların dönen varlıklara bölünmesi ile hesaplanan bu oran dönen varlıkların verimliliğini göstermektedir. Bu oran açısından bakıldığında üretim-ticaret ve üretim-hizmet faaliyet alanlarının birbirinden farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılığın da D2 oranında olduğu gibi faaliyet alanları arasındaki müşteri yapısı farkından kaynaklandığı düşünülebilir.
- D4- Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı: Net satışların dönen varlıklar- KVYK farkına bölünmesiyle hesaplanan bu oran işletmelerin likit varlıklarının verimliliğini göstermektedir. Likidite olanlarından L1- Cari Oran (Dönen Varlıklar/KVYK) ile beraber düşünüldüğünde L1'dekine benzer bir durum görülmektedir. gösteren bu oran açısından faaliyet alanları arasında herhangi bir farklılık oluşmamaktadır. L1'de sadece üretim ve hizmet faaliyet alanlarında bir farklılaşma görünürken burada ise anlamlı olmamakla beraber diğer faaliyet alanlarına göre daha yakın bir durum görülmektedir.
- D5- D6- Maddi Duran Varlık ve Duran Varlık Devir Hızları: Net satışların maddi duran Varlıklar ve duran varlıklara bölünmesi ile hesaplanan bu iki oran işletmelerin ihtiyaç duydukları duran varlıkların yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bu iki oranda üretim-hizmet faaliyet alanları arasında farklılık oluşmazken, ticaret faaliyet alanının ise her iki faaliyet alanı ile farklılaştığı görülmektedir. Üretim faaliyet alanı "fabrika binası, makine-teçhizat" gibi, hizmet faaliyet alanının ise "otel binası, taşıt vb." duran varlık yatırımları gerektirmektedir. Ticaret faaliyet alanının temel faaliyet konusu "ticari mal" alım-satımı olduğu için bu iki faaliyet alanına göre daha az duran varlık yatırımına gereksinim duyması bu sonucun nedeni olarak ele alınabilir. Bu farklılaşma nedeni birçok oranda göze çarpmaktadır.
- D7-Özkaynak Devir Hızı: Net satışların özkaynaklara bölünmesi ile hesaplanan bu oran işletmelerin özkaynaklarının geri kazanım süresi hakkında bilgi vermektedir. Bu oran açısından ise üretim-hizmet faaliyet alanları arasında farklılık oluşmadığı, diğer bir ifadeyle ticaret faaliyet alanının diğer iki faaliyet alanından farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu da diğer oranlarda olduğu gibi işletmelerin gereksinim duydukları duran varlık miktarı ve bu duran varlıkların finansman şeklinden kaynaklandığı söylenebilir.
- D8-Aktif Devir Hızı: Net satışların aktif toplamına bölünmesi ile hesaplanan bu oran işletmelerin toplam bilanço büyüklüklerinin satışlara yansıma oranını göstermektedir. Bu orana göre üretim-hizmet faaliyet alanları arasında farklılık oluşmazken, ticaret faaliyet alanı bu oran açısından diğer faaliyet alanlarına göre farklılaşmaktadır. D7 oranı için yapılan yorum bu oran için de söylenebilir.

5.2.4.Kârlılık Oranlarına İlişkin Bulgular

Kârlılık Oranları genel olarak işletmelerin elde ettikleri kârların tablo7'de yer alan 3 temel grup karşısındaki durumunu göstermektedir. Bu oranlarla ilgili faaliyet alanlarına ilişkin yapılan analizler ve yorumları şu şekildedir:

Tablo 7: Kârlılık Oranlarına İlişkin ANOVA Analizi ve TUKEY Testi Sonuçları

KÂRLILIK ORANLARI		MODELİN GENEL ANLAMLILIK DÜZEYİ	TUKEY TESTİ SONUÇLARI		
			ÜRETİM-TİCARET	ÜRETİM-HİZMET	HİZMET-TİCARET
Kâr ile Bilanço Kalemleri Arasındaki İlişkileri Gösteren Oranlar					
K1	Net Kar (Zarar) / Özkaynaklar Oranı	0,702	0,976	0,800	0,703
K2	Vergi Öncesi Kar (Zarar) / Özkaynaklar Oranı	0,990	1,000	0,993	0,991
K3	**Faiz ve Vergi Öncesi Kar (Zarar) /Pasif Toplamı Oranı (Ekonomik Rantabilite)**	**0,047**	0,892	**0,046**	0,158
K4	Net Kar (Zarar) / Aktif Toplamı Oranı	0,258	0,618	0,233	0,789
K5	Faaliyet Karı (Zararı) / Faaliyetin Gerçekleştirilmesinde Kullanılan Varlık Oranı	0,096	1,000	0,124	0,163
K6	**Birikmeli (Kümülatif) Kârlılık Oranı**	**0,000**	**0,000**	0,072	**0,048**
Kâr ile Satışlar Arasındaki İlişkileri Gösteren Oranlar					
K7	Faaliyet Karı (Zararı) / Net Satışlar Oranı	0,193	0,767	0,449	0,175
K8	**Brüt Satış Karı (Zararı) / Net Satışlar Oranı**	**0,027**	0,157	0,580	**0,022**
K9	Net Kar (Zarar) / Net Satışlar oranı	0,850	0,937	0,841	0,978
K10	**Satılan Malın Maliyeti / Net Satışlar Oranı**	**0,027**	0,157	0,580	**0,022**
K11	**Faaliyet Giderleri / Net Satışlar Oranı**	**0,015**	0,895	**0,043**	**0,021**
K12	**Faiz Giderleri / Net Satışlar Oranı**	**0,020**	0,186	0,427	**0,015**
Kâr ile Finansal Yükümlülük İlişkisini Gösteren Oranlar					
K13	Faiz ve Vergi Öncesi Kar (Zarar) / Faiz Giderleri Oranı	0,176	0,192	0,985	0,285
K14	Net Kar (Zarar) / Faiz Giderleri Oranı	0,086	0,086	0,928	0,206

Tablo 7'daki Kârlılık Oranlarına ilişkin ANOVA Analizi Sonuçlarına göre tespit edilen farklılaşmalar şu şekildedir.

- **Kâr İle Bilanço Kalemleri Arasındaki İlişkileri Gösteren Oranlar:**

Bu oranlar işletmelerin kârlılıklarında bilançolarında yer alan varlık ve kaynak kalemlerinin etkisini göstermektedir. Bu oranlar açısından faaliyet alanlarına göre bir farklılık olup olmadığını gösteren tablo 7'deki sonuçlar incelendiğinde aşağıdaki durumlar ile karşılaşılmaktadır:

- K1- Net Kâr (Zarar) / Özkaynaklar Oranı
- K2- Vergi Öncesi Kâr (Zarar) / Özkaynaklar Oranı

İşletmelerin özkaynaklarının kârlılığını gösteren bu iki oran açısından faaliyet alanlarına göre bir farklılaşma görülmemektedir.

- K3- Faiz ve Vergi Öncesi Kâr (zarar)/ Pasif Toplamı:

Ekonomik Rantabilite olarak tanımlanan bu oranda yalnızca üretim-hizmet faaliyet alanlarının birbirinden biraz farklılaştığı görülmektedir. Bu da bu iki faaliyet alanlarına yapılacak toplam yatırımın (özkaynak + borç) farklı kârlılık düzeyi şeklinde döşünü olacağı şeklinde yorumlanabilir.

- K4- Net Kâr (Zarar) / Aktif Toplamı Oranı
- K5- Faaliyet Kârı (Zararı) / Faaliyetin Gerçekleştirilmesinde Kullanılan Varlık Oranı

İşletmenin sahip olduğu varlıkların kârlılığa etkisini gösteren bu iki oranda faaliyet alanları arasında herhangi bir farklılaşmanın olmadığı görülmektedir.

- K6- Birikmeli (Kümülatif) Kârlılık Oranı:

Dağıtılmamış Kârlar Toplamı (Yedekler) / Varlıklar şeklinde hesaplanan Birikmeli (Kümülatif) Kârlılık Oranı oranında üretim-hizmet faaliyet alanları arasında farklılık oluşmadığı, ticaret faaliyet alanının diğer iki faaliyet alanından farklılaştığı görülmektedir. Bu da diğer oranlarda açıklandığı gibi duran varlık yatırım miktarından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü yapılan yatırımlar ancak uzun vadede kârlılığa katkı sağlayacaktır ve bu durumda dağıtılmamış kârlar toplamı (yedekler)nda kendini gösterecektir.

- **Kâr ile Satışlar Arasındaki İlişkileri Gösteren Oranlar:**

Satışların kârlılığını gösteren bu oranlar arasında oluşan farklar işletmelerin satış konusunu oluşturan mal ve hizmetlerin üretim ve satışında oluşan maliyetlerden kaynaklanmaktadır. Bu varsayım ile bu oranlar incelendiğinde şu durumlarla karşılaşılmaktadır:

- K7- Faaliyet Kârı (Zararı) / Net Satışlar Oranı: Bu oran açısından faaliyet alanlarında göre herhangi bir farklılaşma görülmemektedir.
- K8- Brüt Satış Kârı (Zararı) / Net Satışlar Oranı: Bu oran açısından ticaret-hizmet faaliyet alanları arasında farklılaşmaktadır. Bu da satış konusunu oluşturan ticari mallar ve hizmetlerin maliyetlerinin farklı düzeyde olduğunu göstermektedir.
- K9- Net Kâr (Zarar) / Net Satışlar Oranı: Bu oran açısından faaliyet alanları arasında bir farklılaşma görülmemektedir.
- K10- Satılan Malın Maliyeti / Net Satışlar Oranı: Bu oran açısından ticaret ve hizmet faaliyet alanlarının farklılaştığı görülmektedir. Yine bu farklılaşmanın da mal ve hizmetlerin üretim maliyetlerinin farklı olmasından kaynaklandığı söylenebilir.
- K11- Faaliyet Giderleri / Net Satışlar Oranı: Bu oran açısından ticaret ve hizmet faaliyet alanlarının farklılaştığı görülmektedir. Bu oranın farklılaşması da satılan mal maliyetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü hizmet işletmeleri genellikle ticaret işletmeleri gibi somut bir mal satmamaktadır. Bununla beraber faaliyetlerini sürdürebilmek için ciddi anlamda faaliyet giderine katlanmaları gerekmektedir. Örneğin hizmetin müşteriye ulaştırılacağı bölgedeki kira veya pazarlama faaliyetleri için yapılan giderler farklı düzeyde olabilmektedir.
- K12- Faiz Giderleri / Net Satışlar Oranı: Bu oran açısından ticaret ve hizmet faaliyet alanlarının farklılaştığı görülmektedir. Bu oranı finansal yapı oranlarındaki (F10-11-12) oranları ile beraber incelediğimizde benzerlik görülmektedir. Çünkü F10-11-12 oranları işletmelerin banka kredisi ve KVYK kullanım düzeyini göstermektedir. Bu oranlar da burada olduğu gibi ticaret ve hizmet faaliyet alanları arasında farklılaşmaktadır.

- **Kâr ile Finansal Yükümlülük Arasındaki İlişkileri Gösteren Oranlar**

- K13- Faiz ve Vergi Öncesi Kâr (Zarar) / Faiz Giderleri Oranı
- K14- Net Kâr (Zarar) / Faiz Giderleri Oranı

İşletmelerin kullanmış oldukları dış kaynakların maliyetlerinin kârlılığa etkisini gösteren bu oranlar açısından faaliyet alanları arasında farklılaşmama bulunmamaktadır. Bunlar ve benzeri herhangi bir farklılaşma olmayan oranların için daha gerçekçi yorum yapılabilmesi için daha başka verilere de ihtiyaç vardır. Bu nedenle herhangi bir yorum yapmamak yerinde olacaktır.

6.Sonuç ve Öneriler

Üretim, ticaret ve hizmet faaliyet alanlarındaki işletmelerin finansal oranlarının farklı olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmanın sonuçlarına göre, bazı finansal oranlarda faaliyet alanları arasında önemli farklar bulunurken bazılarında ise herhangi bir farklılaşma olmadığı anlaşılmıştır.

Farklılaşma tespit edilen oranlarda ise farklılaşmaya temelde şu faktörlerin neden olduğu görülmektedir:

- Stok yapısı, stok bulundurma düzeyi
- Duran varlık yatırım düzeyi
- Duran varlıkların finansman şekli
- Müşteri profili
- Satıcı profili
- Brüt Satışlardaki "satılan malları maliyeti" oranı
- Faaliyet Giderleri

Bu faktörleri oranlar bazında değerlendirirsek şu şekilde özetleyebiliriz:

- Stok yapısı, stok bulundurma düzeyi: Hizmetlerin mallar gibi stoklanamıyor olması, hizmet faaliyet alanının hemen hemen stok kalemlerinin dâhil olduğu her oranda diğer iki faaliyet alanı olan üretim ve ticaret faaliyet alanlarına göre farklılaşmasına neden olmaktadır.
- Duran Varlık Yapısı: Üretim ve hizmet faaliyet alanları faaliyetlerini sürdürebilmek için duran varlık yatırımına ticaret faaliyet alanına göre çok daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Örneğin üretim faaliyet alanında faaliyet gösteren işletmeler fabrika binası, depo vb. varlıklara, hizmet faaliyet alanında faaliyet gösteren işletmeler ise otel, tesis, taşıt vb. gibi varlıklara gereksinim duymaktadırlar. Ticaret faaliyet alanındaki işletmeler ise faaliyet gösterecekleri varlıkları kiralama yolu ile de kolay bir şekilde elde edebilmektedirler.
- Duran Varlıkların Finansman Şekli: Duran varlıklar uzun vadeli yatırım oldukları için genellikle finansmanları özkaynaklar ile yapılmaktadır. Bu durum da incelenen oranlarda açık bir şekilde kendini göstermektedir.
- Müşteri Profili: Müşteri yapısının yansıdığı oranlarda ise genellikle "hizmet" faaliyet alanının diğer iki faaliyet alanına göre daha çok farklılaştığı görülmektedir. Bu da "üretim ve ticaret" faaliyet alanlarındaki müşterilerin "açık cari hesap"

müşterileri olup ilişkilerin uzun vadeli olduğu, "hizmet" faaliyet alanı müşterilerinin ise kısa vadeli müşteri olup, genellikle ödemelerini peşin olarak gerçekleştirdikleri şeklinde yorumlanabilir. Çünkü bazı oranlarda bu durumun tersine bazı tespitler yapılmıştır. Bu nedenle bu yargıyı net olarak doğrulayabilmek için farklı parametrelerin dikkate alınması gerektiği düşünülebilir. Bu durum üzerinde ayrıca araştırma yapılması gereken bir konudur.

- Satıcı Profili: Yapılan analizlerde ticaret faaliyet alanındaki işletmelerin KVYK/ Pasif Toplamı oranının diğer iki faaliyet alanına göre farklılaştığı görülmektedir. KVYK'larda ise en çok kullanılan hesaplar satıcılarla olan ilişkileri gösteren Satıcılar ve Borç Senetleri hesaplarıdır. Bu da ticaret işletmelerinin sürekli bir ticari mal sirkülasyonu olduğu için mal temin ettiği işletmeleri ile "cari hesap" şeklinde bir ilişki kurduğunu göstermektedir.
- Satışlardaki "Satılan Malların Maliyeti" Oranı: Satılan malların maliyetinin dâhil olduğu oran hesaplamalarında ticaret ve hizmet faaliyet alanlarının ciddi anlamda farklılaştığı görülmektedir. Bu da ticaret faaliyet alanının satış konusunu somut varlıklar olan ticari malların, hizmet faaliyet alanının satış konusunu ise soyut varlık olan hizmetlerin oluşturmasından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü hizmet üretiminde katlanılan maliyet mal üretiminden çok daha azdır. Hatta örneğin "danışmanlık, uzmanlık vb." gibi bazı hizmet işletmelerinin ürettiği ve sattığı hizmetler için katlandığı tek maliyetin personel giderleri olduğu söylenebilir.
- Faaliyet giderleri: Faaliyet giderlerinin dahil olduğu oranlarda ise yine ticaret ve hizmet faaliyet alanları birbirinden farklılaşmaktadır. Yukarıdakine benzer şekilde mal ve hizmetlerin elde etme maliyetleri birbirinden farklı olduğu gibi, sunum ve satışları da birbirinden farklılaşmaktadır. Örneğin ticaret işletmelerinin temel gideri satılan malların elde edilmesinde oluşurken, hizmetlerin ise sunumu ve satışı esnasında oluşmaktadır. Bu da hizmet işletmelerinin faaliyet giderlerinin daha yüksek olmasına, dolayısıyla farklılaşmaya neden olacaktır.

Finansal oranların faaliyet alanlarına göre farklılaşmalarını tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada yapılan yorumlar genel olarak bilinen ve literatürde yer alan varsayımlara göre yapılmıştır. Ayrıca sadece finansal oranlara bakılarak kesin hüküm vermek de doğru olmayacaktır. Daha kesin hükümlere varabilmek için bilanço dipnotları, müşteri portföy bilgileri gibi daha kapsamlı bilgilere ihtiyaç vardır.

Bunun yanı sıra reel sektördeki üretim, ticaret ve hizmet faaliyet alanları arasındaki farklılaşmaları tespit etmek amaçlandığı için finans sektörü kapsam dışında tutulmuştur. Bundan sonraki çalışmalarda bankalar, aracı kurumlar, sigorta şirketleri vb. gibi çalışma şekilleri ve mali yapıları reel sektörden farklı olan işletmeleri kapsayan çalışmaların yapılması bilimsel açıdan faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akgüç, Ö. (2006) Mali Tablolar Analizi, Arayış Yayıncılık , İstanbul

Aktan, B. ve Bodur B. (2006) Oranlar Aracılığı İle Finansal Durumunuzu Nasıl Çözümlersiniz? "Küçük İşletmeler İçin Bir Rehber" Journal of Yaşar University, 1 (1), 49-67

Akyüz, K.C., Balaban Y. ve Yıldırım İ. (2013) Bilanço Oranları Yardımıyla Orman Ürünleri Sanayisinin Finansal Yapısının Değerlendirilmesi, International Journal of Economics, Y: 5 Number 9, Summer 202, ss.133-144

Benli Y.K. (2005) Sektörel Farklılıkların Oranlar Üzerine Etkisi, Gazi Üni ESEF Dergisi, Sayı: 16,s.14-30

Birgili E. ve Düzer M. (2010) Finansal Analizde Kullanılan Oranlar ve Firma Değeri İlişkisi: İMKB'de Bir Uygulama, MUFAD, Nisan, ss.74-83

Bolak, M. (2005) İşletme Finansı, İstanbul, Birsen Yayınevi.

Cinca C.S., Molinero C.M. ve Larraz J.L.G (2005) Country and Size Effects in Financial Ratios: A European Perspective, Global Finans Journal 16, ss.26-47

Çabuk, A. vd. (2013) Finansal Tablolar Analizi, T.C. Anadolu Üni. AÖF Yayını, Eskişehir.

Ekşi, İ.H. ve Akçi Y. (2009) Sektör Farklılıklarının Finansal Oranlar Üzerindekietkileri: İmkb İmalat Sanayi firmalarında Bir Uygulama, Süleyman Demirel İİBF Dergisi, C.14, S.1, ss.115-126

Feltcher D.H. (1971) An Analysis of Corporate Financial Structure for Five Selected Industries, (Unpublished Ph. D Dissertation), University of Illinois.

Fletcher, D. H. (1971) An Analysis of Corporate Financial Structure for Five Selected Industries, (Unpublished Ph. D Dissertation), University of Illinois

Gronross C. (1990) Servise Management and Marketing, Massachusetts: Lexington Books)

Kolb R.W. ve Ricardo J.R. (1996) Finansal Yönetim (Çev: Ali İhsan Karacan), SPK Yayınları, No: 35, Ankara

Küçükkiremitçi O. (1997). "Sektörel Farklılıkların Finansal Oranlara Etkisi (1995 Yılı İçin İMKB Üzerine Bir Varyans Analizi

Denemesi)", İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 132,ss.19-30.

Mahajan J.P. (2010) Business Organisation and Management Global Media: Mumbai, IND.

Meriç (1985) Farklı Sanayi Dallarındaki İşletmelerin Finansal Karakteristiklerinin Karşılaştırılması, Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, No: 6, Ankara.

Okka, O. (2009) Analitik Finansal Yönetim- Teori ve Problemler, İstanbul, Nobel Yayın Dağıtım

Öcal M.E, Oral E.L., Erdis E., Vural G. (2007) Industry financial ratios—application of factor analysis in Turkish construction industry, Building and Environmet, 42, ss.385-392

Özgüven, N. (2008) Hizmet Pazarlamasında Müşteri Memnuniyeti ve Ulaştırma Sektörü Üzerine Bir Uygulama, Ege Akademik Bakış, ss: 651-682

Sayılgan G. ve Uysal B. (2011) Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Sektörel Bilançoları Kullanılarak Sermaye Yapısını Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Analiz: 1996 – 2008, Ankara Üni. SBF Dergisi, Cilt 66, No.4, 2011, s.101-124

Sayım F. ve Aydın V. (2011) Hizmet Sektörü Özelliklerive Sistematik Olmayan Risklerin Sektör Menkul Kıymetleri İle Etkileşimine Dair Teorik Bir Çalışma, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, s.29, ss. 245-262

Schwartz ve Aronson (1967) "Some Surrogate Evidence in Support of the Concept of Optimal Financial Structure", Journal of Finance, March: 10-18.

Scott, F. D. (1972) Evidence on the Importance of Financial Structure, Financial Management, Summer: 45-50.

Turan N. vd. (2012) İşletme İlkelere, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2626, Eskişehir

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2014), Sektör Bilançoları, http://www.tcmb.gov.tr/sektor/yayinlar.htm (Erişim Tarihi, 05/03/2014)

Usta, Ö. (2008) İşletme Finansı ve Finansal Yönetim, Detay Yayıncılık, Ankara

Ünsal, A. ve Benli K.Y. (2004) İşletme Büyüklüğünün Tahmini: İmkb Gıda-İçki Sektöründe Ampirik Bir Çalışma, Gazi Üni. İİBF Dergisi 6/2, ss.1-12

MEYVE SUYU ÜRÜNLERİ SATIN ALMA TERCİHİNDE AMBALAJ FAKTÖRÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ*

M. Göksel AKPINAR
Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü

Mevlüt GÜL
Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü

Mükerrem ATALAY ORAL
Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Elmalı Meslek Yüksekokulu, Pazarlama Programı

Ali Şevki AKAY
Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama Programı

Sinem GÜLCAN
Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü

ÖZET: Bütünleşik pazarlama iletişiminin önemli bir unsuru olan ambalajlama; ürün geliştirme ve yenileme aşamalarındaki olumlu etkileriyle marka ve işletme imajına katkı sağlamaktadır. Ambalajlamanın önemi günümüzde self-servis sistemi ile süpermarket ve hipermarketlerin gelişimine paralel olarak giderek artmaktadır. Bu önemin artmasında, ambalajın sadece ürünü saran madde olmaktan çıkıp, ürünün kendi reklâmını yapmasını sağlayan ve ürüne değer katan bir faktör olarak ortaya çıkmasının da etkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada, Antalya ili kentsel alan örneklenmesinde hane halklarının meyve suyu ürünlerinde ambalaj faktörüne duyarlılıkları araştırılmıştır. Bu kapsamda meyve sularında ambalaj değişkenlerine yönelik tutum ve satın alma davranışlarına odaklanılmıştır. Çalışmada, 389 hane halkına yüz yüze görüşme yöntemiyle uygulanan anketlerden elde edilen birincil veriler kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, meyve sularında kullanılan ambalaj malzemelerinden cam şişe 4,44'lük ortalama ile en fazla sağlıklı bulanan meyve suyu ambalajı olarak belirlenmiştir. Meyve suyu üreticisi firmalar genellikle 1 lt'lik ambalajlarla meyve suyu üretmektedir. Ancak bu çalışma kapsamında katılımcılara farklı bir miktarda üretimi konusundaki tercihleri de sorulmuştur. Buna göre katılımcıların %72'si 3 lt' lik cam şişede meyve suyu üretiminin yapılmasını talep ettiklerini belirtirlerken, meyve suyu ürün ambalajlarında renk olarak kırmızıyı oldukça cazip bulanların oranı yaklaşık %42 oranında belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Meyve Suyu, Satın Alma Tercihi, Ambalaj Tasarımı, Tüketici Davranışı.

ROLE and IMPACT of PACKAGING PERCEPTION of CONSUMERS on FRUIT JUICE CONSUMPTION: THE CASE of ANTALYA

ABSTRACT: As an important factor of integrated marketing communication, packaging contributes to brand and management with its positive effects during product development and renewal processes. The importance of packaging increases with self-service system, in parallel with the development of supermarkets and hypermarkets. The fact that the package is no longer just a wrapping material for the product but also a factor that contributes and secures it to make its own advertisement is another point that affects this increase. In this study, the precision of Antalya city household for the packaging factor in fruit juice products were evaluated. Within this scope, the attitudes and buying behavior according to the variations of fruit juice package were centered. In the study, primary data which was gained from the surveys made by using face-to-face conversation method with 389 households was used. Following the research, glass bottle used as a packaging material for fruit juices was determined to be considered the healthiest fruit juice packaging. Fruit juice manufacturer establishments usually produce 1 liter package of fruit juice. However, within the context of this study, the participants were asked about their preferences in a production of a different proportion. In related to this, 72% of the participants stated their request in a production of fruit juice in 3 liter glass bottle; the rate of the participants who finds color red on fruit juice product packaging rather catchy was determined to be 42%.

Key Words: Fruit Juice, Consumer Preferences, Package Design, Consumer Behaviors

JEL Classification: M31

1. GİRİŞ

Pazarlama konusunda çalışan akademisyenlerin önemli bir kısmı ambalajı; fiyat, ürün, dağıtım ve tutundurma ile birlikte pazarlamanın beşinci P'si olarak adlandırmaktadır. Bu bakış açısı, ambalajlamayı, pazarlamanın ayrılmaz ve bütünü tamamlayıcı bir parçası olarak görmektedir. Bu bakımdan ambalaj pazarlama karmasına ait diğer elemanları etkilemekte ve onlardan etkilenmektedir. Ambalajın pazarlama aracı olarak kullanımında çeşitli faktörlerin etkisi olduğu bir gerçektir. Örneğin, kendin seç al yöntemi, tüketicilerin demografik özelliklerinde meydana gelen değişimler, tüketicilerin yaşam tarzının değişmesi, firma ve marka imajı gibi faktörler ambalajın pazarlama aracı olarak görülmesindeki başlıca etkenlerdir. Süper ve hiper marketlerin sayısında meydana gelen artışlar tüketicilerin herhangi bir ürünü satın alırken satış elemanı ile değil ürünün ambalajı ile karşı karşıya gelmesi, satın alma davranışında ambalajın etkisini daha da güçlendirmektedir. Ayrıca ambalaj, firmanın veya markasının tüketiciler tarafından tanınmasına yardımcı olmaktadır (Kotler, 2001: 457). Dolayısıyla ambalajın tasarımı veya rengi tüketicileri satın alma davranışına ikna konusunda önem taşımaktadır.

* Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi tarafından 2009.01.0104.005 proje numarası ile desteklenmiştir.

Dünya genelinde ürünün, uygun zamanda uygun yerde olması, gıda ürünleri seçiminde önemli bir değişken haline gelmeye başlamıştır. IGD'nin (Institute of Grocery Distribution) 2002 yılında yaptığı çalışmada son zamanlarda özellikle gençlerde ürün uygunluğunun her geçen gün daha önemli olduğunu ortaya koymuştur (IGD; 2002). Dolayısıyla etkili bir ambalajın ürünün reklamını yapabilmesi, özellikle plansız alışverişlerde ürünlerle baş başa olan tüketicilerin ürün tercihlerini çok yakından etkilemektedir (Underwood, Klein, Burke, 2001: 403). Ambalaja sessiz satış elemanı denilmesinin nedeni, ürünün satışına katkıda bulunmasıdır. Bazen tüketici ürün, ambalajını başka ürünlerin muhafazasında kullanmak amacıyla bile tercih edebilmektedir (Silayoi, Speece, 2004: 607). Ambalajın tüketicinin dikkatini çekme ve ilgi uyandırma konusunda etkisi büyüktür. Müşteriler ambalaj üzerindeki bilgiler sayesinde bir değerlendirme de yapabilirler ki, zaten bunlar satın alma davranışının ilk üç aşamasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla tüketicinin deneme aşamasına gelişinde ambalajın etkisinin çok büyük olduğu söylenebilir (Küçük, 2002: 27). Bir ürünün rekabet avantajı kazanması için ambalaj tasarımı bazı özelliklere sahip olmalıdır. Bunlar; içinde ne olduğu hakkında bilgi, miktarı, raf ömrü ve hangi koşullarda saklanması gerektiği, iletişim için gerekli logo, şekil ve yazılar, marka bilgisi, kullanım talimatları ve optimum kullanım bilgileridir. Bu bilgilere ek olarak ambalaj yasal gereklilikleri de yerine getirmelidir. Örneğin ürün formülasyonundaki bileşenlerin neler olduğu ve miktarının ne olduğu konusunda yasal düzenlemeler olabilir (Nancarrow, Wright, 1998: 110). Başarılı bir ambalajdan söz edebilmek için ambalaj tasarımında müşterinin merkez olarak alınması gerekmektedir. Müşterilerin demografik özellikleri, ihtiyaçları ve istekleri dikkate alınmalı, ambalaj ile müşteriye verilmek istenen mesaj ambalajın tasarlanması aşamasında belirlenmeli ve ambalajın etkin bir şekilde müşterinin ilgisini çekip çekmediği kontrol edilmelidir (Nancarrow, Wright, 1998: 7). IGD'nin 2003 yılında yaptıkları çalışma insanların zaman kısıtları nedeniyle gıda maddesi ambalajındaki görsel elemanlara daha fazla dikkat ettiklerini ortaya koymuştur. Dolayısıyla ambalaj tasarımında görsel özelliklere de gerekli önemin verilmesi gerekmektedir (Gökalp, 2007: 75). Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinin lokomotif sektörlerinden birisi olarak gıda sektörü, özelinde de alkolsüz içecek sektörü ve toplum sağlığını yakından ilgilendiren meyve suyu tüketimi konusu ele alınmıştır. Çalışmanın amacı; tüketicilerin ambalajlı meyve suyuna yönelik yaklaşımlarını belirlemektir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bütünleşik pazarlama iletişimi, hedef nokta ile her noktadaki iletişimi bütünleştirerek, kendi aralarındaki etkileşimden sinerji yaratma hedefinin kılavuzu olarak gündeme gelmiştir. Tüm karar alanlarında belli bir ana planın ve eksenin, tutarlı bir şekilde uzun döneme yayılarak izlenmesini önermektedir (Uztuğ, 2002: 169-170, Tığlı, 2004: 299-300). Bütünleşik pazarlama iletişimi, birbirinden farklı ve tutarsız mesajların ortadan kaldırılarak işletmenin müşterisine hizmet verdiği her noktada iletilen mesajların uyumlaştırılmasıyla gerçekleşen iletişim olarak da açıklanmaktadır. Yeni ürün kavramları gerçekleştirme, reklam yaratma, reklam yeri satın alma, halkla ilişkiler, olay pazarlama, doğrudan pazarlama, sponsorluk, kurumsal kimlik oluşturma ve yönetme gibi pazarlama ve reklamcılığın alanına giren tüm hizmetlerin ve tüm pazarlama iletişiminin bütünleşik bir anlayışla oluşturulmasını ve aynı kaynak tarafından eşgüdümlü olarak yürütülmesini sağlayan bir yaklaşımdır. Bu yönüyle bütünleşik pazarlama iletişimi anlayışı, işletmedeki iletişimin gözden geçirilmesini ve yeniden yapılandırılmasını de gerektirmektedir (Yamamoto 2003: 124-128, Tığlı, 2004: 299-300). Bütünleşik pazarlama iletişimi pazarlama çabaları içinde yer alan bütün farklı parçaların hedef kitleye birleştirilmiş bir mesaj ve imajla ulaşması için koordine edildiği bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Ayrıca, bütünleşik pazarlama iletişimi yaklaşımında, satış merkezli iletişim stratejilerinin yerine, müşterileri merkeze alan bir strateji benimsenmektedir. Buna ek olarak, bütünleşik pazarlama iletişimi zaman içinde müşteriler ve olası müşterilere yönelik çeşitli ikna edici program biçimleri geliştirip yürütürken, seçilen kitlenin davranışını direkt ya da endirekt etkilemeyi amaçlamaktadır (Bozkurt, 2000: 16-17, Tığlı, 2004: 299-300). İşte bu gelişmeler ışığında, bütünleşik pazarlama iletişimi yaklaşımının günümüzde çağdaş pazarlama anlayışına getirdiği en önemli yenilik, işletmenin mal ve hizmetlerine ilişkin pazarlama kararları alırken iletişim boyutunun da düşünülerek alınması gerektiğini ortaya koymasıdır (Belch, Belch, 2001: 10-12, Tığlı, 2004: 299-300). Örneğin ürünün ambalajının yarattığı iletişim, perakende noktasının tüketici ile kurduğu iletişim ve fiyat iletişimi gözardı edilemeyecek önemli konuları arz etmektedir. Örneğin reklamında ve ambalajında çağdaş bir görünüm çizen bir firmanın, arabeske kaçan bir pop müzik yetenek yarışmasında sponsor olarak bulunması, iletişimin entegre olmamasına bir örnektir. Bütünleşik pazarlama iletişimi amaçları bu nedenden ötürü, genellikle pazarlama amaçlarını gerçekleştirmeye yöneliktir. Firma neyi amaçlamakta ise, tüm çabalarını bu amaca yöneltecek şekilde eşgüdümlemelidir. Doğru mesajı, doğru kanallarda, doğru zamanda, doğru hedef kitleye entegre olarak iletmek hedeflenen amaçların gerçekleşmesini sağlar (Tosun, 2003: 8, Tığlı, 2004: 299-300).

3. ÖRNEKLEM ve YÖNTEM

Araştırmanın temel veri kaynağını hane halkı düzeyindeki yatay kesit verileri oluşturmuştur. Bu bağlamda, araştırma alanı için yeter sayıda belirlenen örnek tüketici kitlesi ile yüz yüze görüşme yöntemi ile yapılarak uygulanan anketlerden elde edilen birincil veriler değerlendirmeye alınmıştır. Pazarlama araştırmalarında uygulamada değişik ana kütle büyüklükleri ve tolerans düzeyleri için belirli güven sınırları ve belirli ana kütle varyansı varsayılarak farklı örnek büyüklükleri kullanılmaktadır. Ana kütlenin nitelik itibariyle iki gruba bölündüğü durumlarda (bu çalışmada meyve suyu tüketen ve tüketmeyenler) ve ana kütle büyüklüğünün 500.000'den fazla (Antalya merkez ilçe nüfusu: 775.157) olması koşulunda %95 güven sınırları ve 0,25 (0,5x0,5) varyans için hesaplanan örnek büyüklüğü 384'tür (Kurtuluş, 1998). Araştırma kapsamında hatalı anketler olabileceği varsayımıyla toplam 400 adet hanehalkı ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anketlerin kontrolü sonrasında toplam 389 anket değerlendirilmeye alınmıştır. Araştırmada hane halklarından yüz yüze anket yöntemiyle derlenen orijinal verilerin değerlendirmesi "SPSS 13.0" programında yapılmıştır. Araştırmada, hane halkının meyve suyu konusundaki bilinç düzeyleri ve tüketimine ilişkin tutumları, Likert, Önemlilik, Rating ve Gayret Etme ölçeklerinde hazırlanan puanlama soruları ile ortaya konulmuştur (Likert, 1967, Yurdakul ve Koç, 1997).

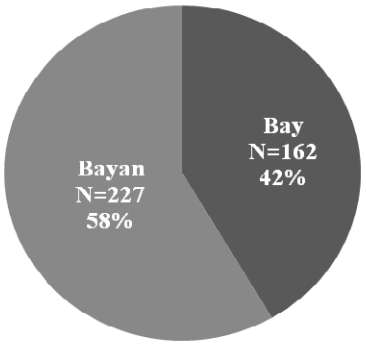
3.1. Tüketicilerin sosyo-demografik profili

Günümüz toplumsal yaşamının en önemli olgularından birisi olan alışveriş ve tüketim, fizyolojik ihtiyaçları gidermeye yönelik bir aktivite olmanın ötesinde yaşam tarzlarının şekillenmesinde rol oynamaktadır (Schiffman and Kanuk, 2000). Buradan yola çıkarak tarım ve gıda maddeleri talebini etkileyen önemli değişkenlerden birisi de tüketici ile ilgili değişkenlerdir. Tüketicilerin sosyo-demografik özellikleri, tüketim ve satın alma davranışları üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu araştırma kapsamında anket

uygulanan örnek tüketici kitlesinin demografik özellikleri; cinsiyet, yaş, meslek, medeni statü, eğitim, hane büyüklüğü ve yaşam tarzı ekseninde değerlendirilmiştir.

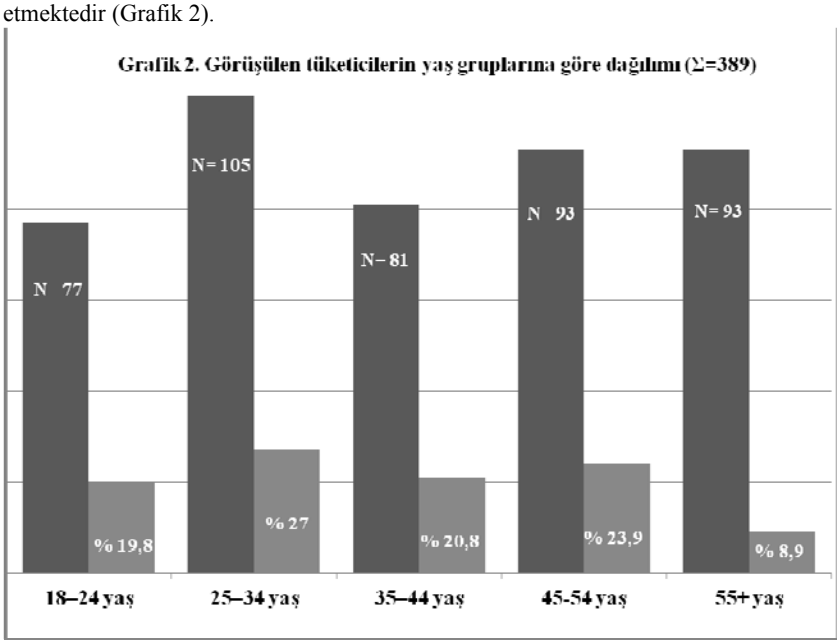
Buna göre, araştırma kapsamında anket uygulamasına katılan toplam 389 deneğin %41,6'sı erkek, %58,4'ü bayan tüketicilerden oluşmakta olup, bu oranların TÜİK 2007 Yılı Genel Nüfus Verileri'ne göre oransal olarak Antalya ili geneli cinsiyet dağılımı ile (bay nüfus % 50,7 ve bayan nüfus % 49,3) uyumlu olduğu görülmektedir (Grafik 1).

Grafik 1. Görüşülen tüketicilerin cinsiyet dağılımı (Σ=389)

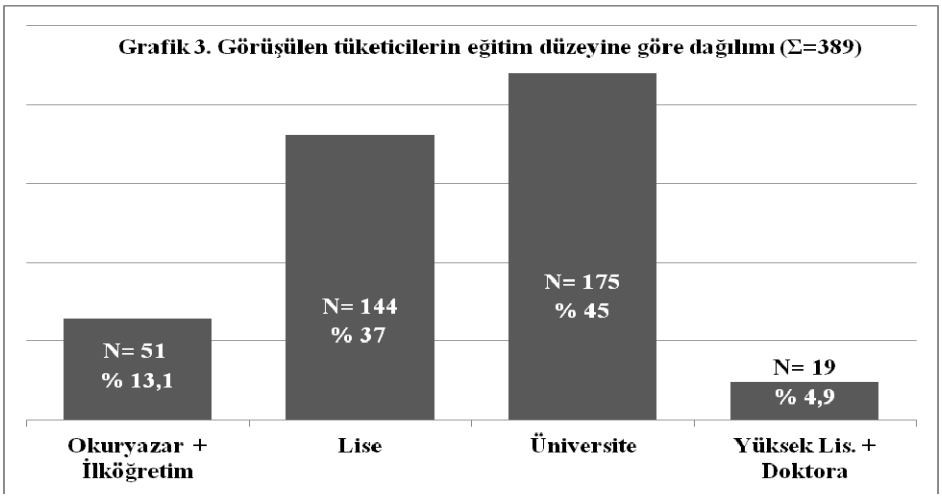

Görüşme yapılan aile bireylerinin dağılımı; toplam 389 denek içerisinde % 41,8'i Anne, % 24'ü Baba, % 16,8'i Yetişkin Kız, % 15,8'i Yetişkin Erkek ve % 1,6'sı ise Aile Büyüğü şeklinde oluşmuştur. 389 kişiden yaklaşık üçte ikisi büyükşehir ve il merkezlerinde doğmuş olduğunu geri kalanlar ise ilçe, kasaba veya köylerde doğduklarını beyan etmiştir. Araştırmaya kapsamındaki katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımlarında popülâsyonun yaklaşık beşte biri genç bireylerden, büyük çoğunluğu orta yaşlı bireylerden ve düşük oranlı bir dilim de yaşlı bireylerden oluşmuştur. Araştırma popülasyonundan ±%5 sapma gösteren örnek hane halkı kitlesinin %47,8'i genç nüfus, %44,7'si orta yaş grubu, %8,9'u da yaşlı nüfusu temsil etmektedir (Grafik 2).

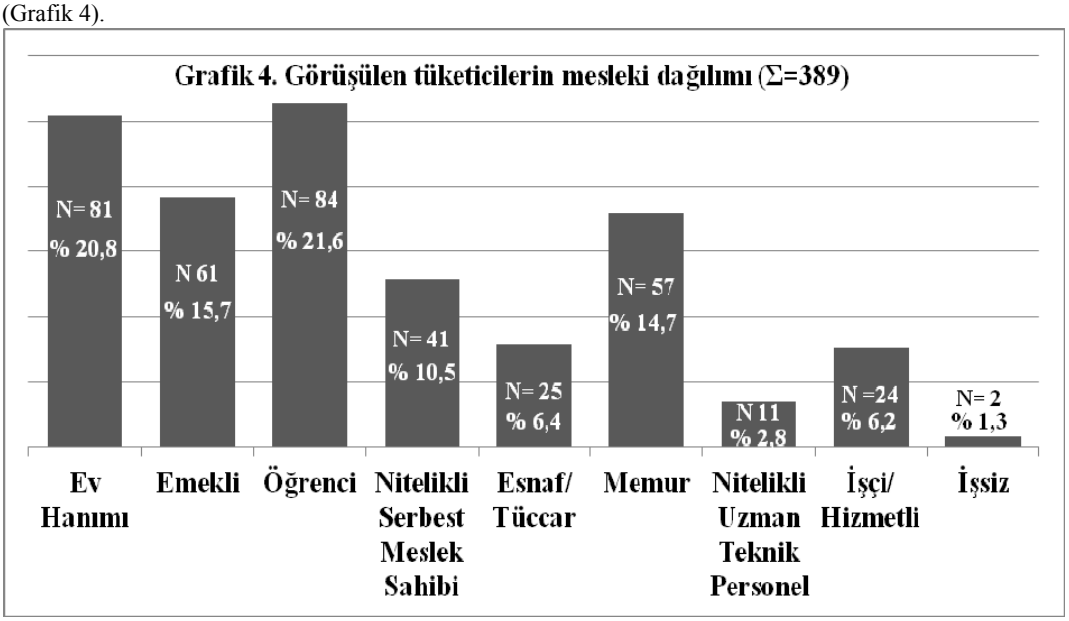
Grafik 2. Görüşülen tüketicilerin yaş gruplarına göre dağılımı (Σ=389)

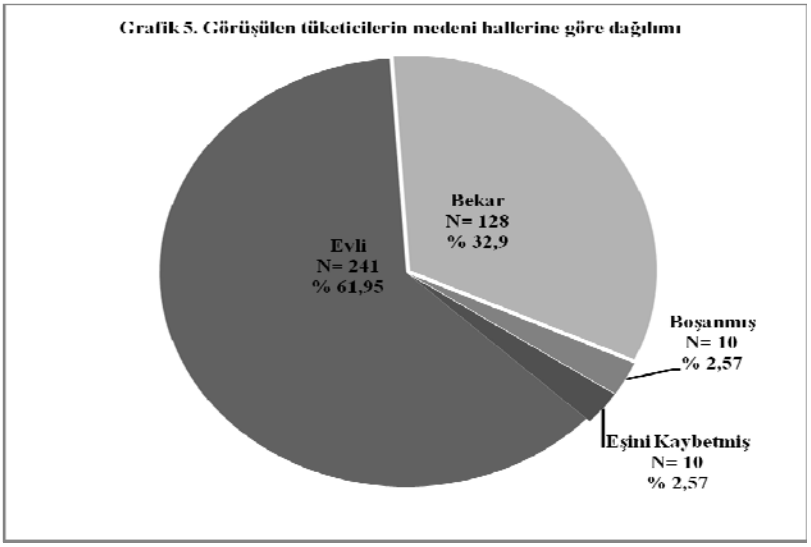
Tüketici davranışını açıklayıcı temel değişkenlerden birisi olarak incelenen örnek kitlenin eğitim seviyesi dağılımında, düşük ve orta düzey eğitim grubunda yer alanlar oransal olarak çoğunluktadır. Deneklerin eğitim durumları incelendiğinde toplam popülasyonun içerisinde en büyük dilim %45 ile üniversite eğitimi alanlardan oluşurken bu gurubu sırasıyla lise mezunları ile okuryazar ve ilköğretim mezunları takip etmiştir (Grafik 3).

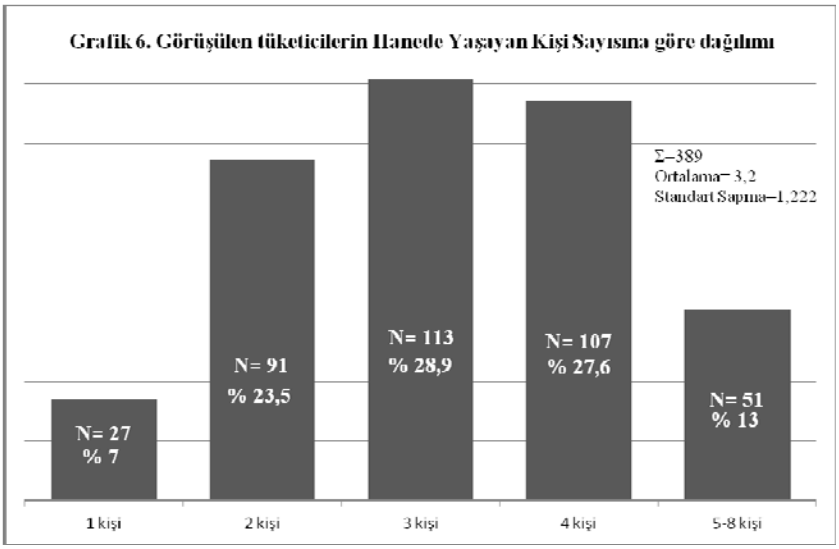
Görüşülen kişilerin ebeveyn olanların eğitim durumuna bakıldığında annelerin büyük çoğunlukta lise babaların ise üniversite eğitimi aldıkları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra babalarda okur-yazar olmayan yokken annelerde 348 deneğin 7 tanesinin okuma yazma bilmediği tespit edilmiştir. Her iki grupta da lisansüstü eğitim alanlar az da olsa bulunmaktadır. Araştırma kapsamındaki ankete katılanların yaklaşık %21'i ev hanımlarından oluşmuş benzer bir oranda da öğrenciler katılım sağlamıştır. Bunların yanı sıra toplam denek sayısının yaklaşık %16'sını emekliler, %41'ini çalışanlar ve %1'ini ise işsizler oluşturmuştur (Grafik 4).

Ankete katılan annelerin %55'i ev hanımı iken %24'ü çalışmakta bunun yanı sıra %19'u emeklilerden oluşmaktadır. Babaların ise yaklaşık %31'i emekli iken çalışanların oranı yaklaşık %66'dır ve bu dilimin yaklaşık %18'erlik gruplarını nitelikli serbest meslek sahipleri ve memurlar oluşturmaktadır. Araştırmanın anket uygulamasına katılan tüketiciler medeni statü dağılımları açısından değerlendirildiğinde, popülasyonun yarısından fazlası evli bireylerden oluşmakta buna karşın yaklaşık üçte biri ise bekar bireyleri kapsamaktadır. Yani %62'lik tüketici kitlesi evli, %32,9'u bekar ve yaklaşık %5,1'i de boşanmış-dul ve eşini kaybetmiş konumunda olan kitleleri temsil etmektedir (Grafik 5).

Örnek kütle, hane halkı büyüklüğü ekseninde değerlendirildiğinde Türkiye ve Antalya ili geneli dağılımının paralelinde 3–4 kişiden oluşan çekirdek aile modelinin çoğunlukta olduğu gözlenmiştir. Çalışmada, ortalama hane büyüklüğü 3,2 kişi olarak belirlenmiş olup, tek kişilik hane oranı %7 iken 5 ve daha fazla kişiden oluşan aile oranı da %13 seviyesinde bulunmuştur (Grafik 6).

4. BULGULAR ve TARTIŞMA

4.1 Meyve Suyu Ürünlerinde Ambalaj Değişkenlerine Duyarlılık

Ambalaj, içine konulan ürünü üretildiği yerden nihai tüketicilere ulaştırılması sırasında dış etkenlerden koruyan ve tanıtan malzemelerdir. Özellikle gıda maddelerinde, üreticiden nihai tüketiciye ulaştırılmasına kadar geçen süreç içerisinde ürünün kalitesinin korunması ancak uygun ve kaliteli bir ambalaj ile olanaklıdır. Tüketiciler ürünü sadece fonksiyonel kullanımı için değil aynı zamanda sembolik anlamı için de satın almaktadır. Bu özelliklerinin yanında ambalaj hem firmanın ismini hem de markasını tüketicilere taşımaktadır. Dolayısıyla artık yöneticiler ambalajın bu önemini kavrayıp, ürünün ambalajında bir farklılık yaratmaya ve bir kimlik kazandırmaya çalışmalıdır (Underwood, 2003: 62). Ambalajlama faaliyeti ürüne uygun gereçlerin veya malzemelerin tasarlanması ve üretilmesi faaliyetlerini kapsar. Etkin bir ambalajı geliştirmek birçok karar alınmasını gerektirir. İlk olarak ambalaj ürüne ne gibi bir hizmette bulunacak sorusuna yanıt aranırken daha sonra ambalajın boyutu, rengi, şekli, malzemesi ve üzerinde bulunacak yazıların ve logoların ne olması gerektiğinin kararı verilmelidir. Bu farklı ambalaj değişkenleri ürüne uygun şekilde uyumlaştırılmalıdır. Ambalajlama değişkenlerinin aynı zamanda fiyatlandırma, reklam ve diğer pazarlama elemanları ile ilgili alınacak kararlarla da uyumlu olması gerekir (Kotler, 2001: 418). Ambalaj, her ne kadar ürünün satışını etkileyen önemli bir faktör olsa da aynı zamanda maliyeti arttırıcı bir unsurdur (Prendergast ve Pitt, 1996). Dolayısıyla doğru ve etkin ambalajlamanın sağlanması güç ancak önemli bir süreçtir. Bu bağlamda bu çalışmada meyve suyu tüketicilerinin ambalaja yönelik bilgi düzeyleri ve beklentileri de araştırılmıştır.

Popülâsyonda, hazır meyve sularının kapağı açıldıktan sonra buzdolabında muhafaza süresinin en fazla 2-3 gün olduğu görüşünün hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Pet şişede satılan meyve sularının tetra-pak ve cam şişelere göre muhafazaya daha uygun olduğu görüşü yaygındır. Bu sonuç tüketicilerin yaklaşık yarısının meyve sularının kapağı açıldıktan sonra tüketim sürelerine ilişkin doğru bilgilenme içerisinde olmadıklarını ortaya koymaktadır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Tüketicilerin Meyve Suyu Ürünlerinin Buzdolabında Muhafaza Sürelerine İlişkin Bilgi Düzeyi

Ambalaj Çeşidi		***2-3gün***	***4-5 gün***	***1 Hafta***	***2 hafta***	***1 ay***	***1-3 ay***
Tetra-pak Kutu	*N*	209	103	55	19	2	1
	%	53.7	26.4	14.2	4.9	0.5	0.3
Cam	*N*	127	98	112	31	17	4
	%	32.6	25.1	28.8	8.0	4.4	1.0
Pet	*N*	265	76	35	7	4	2
	%	68.0	19.5	9.1	1.8	1.0	0.5

Meyve sularının raf ömrüne ilişkin görüşlerde ise %35 ile tetra-pak kutular için 6 ay, %38 ile cam şişeler için 12 ay ve %54 ile pet şişeler için sadece 3 ay olarak belirtilmiştir (Çizelge 3). Meyve sularında %100 ve nektar ürünlerinde ortalama raf ömrü 1 yıl olarak dikkate alınırsa her üç tüketiciden yaklaşık ikisinin bu konuda yanlış bilgilenmeye sahip oldukları sonucunu vermektedir (Çizelge 2).

Çizelge 2. Tüketicilerin Meyve Suyu Ürünlerinin Raf Ömrü Konusunda Bilgi Düzeyi

Ambalaj Çeşidi		***3 ay***	***6 ay***	***12 ay***	***2 yıl***
Tetra-pak Kutu	*N*	125	135	120	9
	%	32.1	34.7	30.8	2.3
Cam	*N*	101	110	149	29
	%	25.9	28.3	38.2	7.6
Pet	*N*	210	105	69	5
	%	53.8	27.0	17.8	1.3

Ankete katılanlar arasından meyve suyu tüketenlere meyve suyu satın alırken, paket üzerindeki bilgilerden hangi bilgileri hangi aşamada okudukları sorulmuştur. Meyve suyu tüketenlerin %78'i üretici firma/marka ile ilgili bilgileri, %53'ü içerik bilgilerini, %59'u net miktarını, %93'ü son tüketim tarihini, %56'sı raf ömrünü, %70'i meyve oranını, %40'ı saklama koşullarını, %76'sı üretim tarihini ve %54'ü besin öğeleri gibi bilgileri ürünü satın almadan önce okuduklarını belirtmişlerdir. Okumadıkları bilgiler olarak ise katılımcıların %60'ı sertifikaları, %82'si parti numarasını ve %46'sı da üretim iznini belirtmişlerdir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Tüketiciler Tarafından Meyve Suyu Ürünlerinde Ambalaj Üzerindeki Bilgilerin Okunma Durumu

Paket Üzerindeki Bilgilerin Okunma Durumu		***1.Ürünü satın almadan önce okuyorum.***	***2:Ürünü satın aldıktan sonra okuyorum.***	***3:Bu bilgiyi okumuyorum***	***Σ***
Sertifikalar	*N*	58	43	149	250
	%	23.3	17.1	59.6	100.0
Üretici Firma /Marka	*N*	194	19	37	250
	%	77.7	7.7	14.6	100.0
İçerik	*N*	133	67	50	250
	%	53.0	26.9	20.1	100.0
Parti Numarası	*N*	17	27	206	250
	%	6.9	10.9	82.2	100.0
Net Miktarı	*N*	146	32	72	250
	%	58.5	12.9	28.6	100.0
Son Tüketim Tarihi	*N*	233	9	8	250
	%	93.2	3.6	3.2	100.0
Üretim İzni	*N*	82	53	115	250
	%	32.8	21.1	46.2	100.0
Raf Ömrü	*N*	141	59	50	250
	%	56.2	23.7	20.1	100.0
Meyve Oranı	*N*	174	37	39	250
	%	69.5	14.9	15.7	100.0
Saklama Koşulları	*N*	99	81	70	250
	%	39.5	32.3	28.2	100.0
Üretim Tarihi	*N*	189	42	19	250
	%	75.5	16.9	7.6	100.0
Besin Öğeleri	*N*	134	65	51	250
	%	53.5	26.1	20.4	100.0

4.2. Meyve Suyu Ürünlerinde Ambalaj Faktörüne Yönelik Tutum ve Davranışlar

Günümüzde tüketiciler, tüketecekleri ürünlerde ambalajın sağlıklı olup olmadığı konusunda da giderek bilinçlenmektedir. Özellikle gıda ürünü ambalajlarının sağlıklı olup olmadığı konusunda gerek yazılı medyadan gerekse internet ortamından edindikleri bilgiler doğrultusunda bu konuya ilişkin duyarlılıklarının da artığı gözlenebilir.

Bu çalışma kapsamında tüketicilerin meyve sularının bulunduğu ambalajları ne derece sağlıklı buldukları da sorgulanmıştır. Buna göre; Meyve sularında kullanılan ambalaj malzemelerinden cam şişenin sağlıklı olduğunu düşünenlerin oranı toplamda %93.7 iken, karton kutunun (tetra pak) sağlıklı olduğunu düşünenlerin oranı %59.8, teneke kutunun sağlıklı olduğunu düşünenlerin oranı %20.3, pet şişenin sağlıklı olduğunu düşünenlerin oranı %6.3 ve stand-up poşetlerin sağlıklı olduğunu düşünenlerin oranı ise sadece %5.5'dir. Ayrıca % 4,44'lük ortalama ve 0,703'lük standart sapma değeri ile cam şişe en fazla sağlıklı bulanan meyve suyu ambalajı olarak belirlenmiştir. Cam şişeden sonra 3,50 ortalama ve 0,958 standart sapma ile tetra pak (karton kutu); 2,63 ortalama ve 0,970 standart sapma değeri ile teneke kutu en sağlıklı ambalajlar olarak belirlenmiştir. Buna karşın pet şişe ve stand-up poşetler nispeten daha az sağlıklı bulunmaktadır (Çizelge 4).

Çizelge 4. Tüketicilerin Meyve Suyu Ürünlerinde Kullanılan Ambalaj Malzemelerine İlişkin Yargıları

		1: Kesinlikle Sağlıksız	***2: Sağlıksız***	***3:Kararsızım***	***4: Sağlıklı***	***5: Kesinlikle Sağlıklı***	***Σ***
Cam Şişe	*N*	3	4	17	158	207	389
	%	0.8	1.0	4.5	40.6	53.1	100.0
Karton Kutu (Tetra Pak)	*N*	14	49	94	194	38	389
	%	3.6	12.5	24.2	49.9	9.9	100.0
Stand-up Poşetler	*N*	71	154	143	16	5	389
	%	18.2	39.5	36.9	4.2	1.3	100.0
Teneke Kutu	*N*	49	130	131	74	5	389
	%	12.5	33.5	33.8	19.0	1.3	100.0
Pet Şişe	*N*	89	181	95	21	3	389
	%	22.9	46.4	24.5	5.5	0.8	100.0

	Ortalama	***Standart Sapma***	***N***
Cam Şişe	4.44	0.703	389
Karton Kutu (Tetra Pak)	3.50	0.958	389
Stand-up Poşetler	2.31	0.860	389
Teneke Kutu	2.63	0.970	389
Pet Şişe	2.15	0.862	389

Ankete katılanlar arasından meyve suyu ürünlerini satın alırken, ambalaj ile ilgili faktörlerden "Kapağın Önceden Açılmamış Olması" kriteri 4.71 ortalama ile en yüksek önem verilen kriter iken, bunu 4.25 ortalama ile "Ambalaj Materyalinin Kaliteli/Sağlam Olması" kriteri ve 4.06 ortalama ile "Ürün ile İlgili Etiket Bilgilerinin Paket Üzerinde Eksiksiz Olarak Belirtilmesi" kriterleri izlemektedir. Tüketiciler tarafından çok önemli görülmeyen ambalaj kriterleri ise 1.53 ortalama ile Ambalajdaki Yazı Rengi, 1.56 ortalama ile Ambalajdaki Yazı Stili ve Ambalajın Renginin Koyu Olması, 1.66 ortalama ile Ambalajın Renginin Açık Olması kriterleridir (Çizelge 5).

Çizelge 5. Meyve Suyu Ürünlerini Satın Alma Kararında Ambalaj Faktörünün Önemlilik Düzeyi

Ambalaj Faktörü		***1:Hiç Önemli Değil***	***2:Biraz Önemli***	***3:Önemli***	***4:Oldukça Önemli***	***5:Çok Önemli***	***Σ***
Miktar Çeşitliliğinin Çok Seçenekli Olması	*N*	35	71	96	25	23	250
	%	14.0	28.4	38.4	10.0	9.2	100.0
Ambalajın Renginin Koyu Olması	*N*	168	42	25	12	3	250
	%	67.1	16.9	10.0	4.8	1.2	100.0
Ambalajın Renginin Açık Olması	*N*	165	40	22	12	11	250
	%	65.9	16.1	8.8	4.8	4.4	100.0
Ambalajdaki Yazı Rengi	*N*	177	33	27	6	7	250
	%	70.8	13.2	10.8	2.4	2.8	100.0
Ambalajdaki Yazı Stili	*N*	177	29	30	6	8	250
	%	70.7	11.6	12.0	2.4	3.2	100.0
Ürün ile İlgili Etiket Bilgilerinin Paket Üzerinde Eksiksiz Olarak Belirtilmesi	*N*	7	21	49	46	127	250
	%	2.8	8.4	19.6	18.4	50.8	100.0
Ambalaj Materyalinin Kaliteli/Sağlam Olması	*N*	8	2	49	51	140	250
	%	3.2	0.8	19.6	20.4	56.0	100.0
Ambalaj Dizaynının Farklı Olması	*N*	89	84	42	18	17	250
	%	35.6	33.6	16.8	7.2	6.8	100.0
Kapağın Önceden Açılmamış Olması	*N*	5	3	14	17	211	250
	%	2.0	1.2	5.6	6.8	84.4	100.0

	Ortalama	**Standart Sapma**	**N**

Miktar Çeşitliliğinin Çok Seçenekli Olması	2.72	1.113	250
Ambalajın Renginin Koyu Olması	1.56	0.940	250
Ambalajın Renginin Açık Olması	1.66	1.107	250
Ambalajdaki Yazı Rengi	1.53	0.974	250
Ambalajdaki Yazı Stili	1.56	1.011	250
Ürün ile İlgili Bilgilerin Paket Üzerinde Eksiksiz Olarak Belirtilmesi	4.06	1.137	250
Ambalaj Materyalinin Kaliteli/Sağlam Olması	4.25	1.008	250
Ambalaj Dizaynının Farklı Olması	2.16	1.185	250
Kapağın Önceden Açılmamış Olması	4.71	0.797	250

Renklerin satın alma davranışları üzerindeki etkisinin olduğu tüm tüketici araştırmalarında ortaya konulmaktadır. Zira renkler tüketicilerin bilinçaltına farklı mesajlar göndermektedir. Renkler uygarlığın ilk çağlarından beri insanlara farklı duygular yaratmıştır. Çoğu zamanlarda insanlar, renklerin psikolojik etkileri ile kararlar almış ve hayatlarına yön vermişlerdir. Renklerin psikolojik etkileri, insanın zihinsel aktivitelerini, fiziksel performansını, psiko-sosyal durumunu etkilemekte, insan-donanım-çevre sistemi içinde önemli bir rol üstlenmektedir" (Sağocak, 2005:3). Parlak renklerin hafiflik (sıvı yağlar), kutlama, rahatlık ve mutluluk duygusu verdiği gözlemlenirken, koyu ve yoğun renklerin daha ciddi bir hava yarattığı bilinmektedir. Ambalaj renklerinde de psikolojik etki yadsınamaz bir olgudur. Bu nedenledir ki ambalajın renklerinin seçilmesi aşamasında, ürünün içeriğinin bilinmesi kadar renklerin psikolojik etkilerinin de biliniyor olması faydalı olacaktır (Erdal, 2013):

Bu noktadan yola çıkarak meyve suyunda ambalaj renginin tüketici üzerindeki etkisini araştırmak üzere tüketicilere belli başlı ambalaj renklerini nasıl buldukları sorulmuştur. Buna göre, meyve suyu ürün ambalajlarında kırmızı rengi oldukça cazip bulanların oranı yaklaşık olarak %42 iken, turuncu rengi %36, sarı rengi %28, beyaz rengi %26, yeşil rengi %24, mavi rengi %18, mor rengi %15 ve pembe rengi yaklaşık olarak %9'dur (Çizelge 6).

Çizelge 6. Meyve Suyu Ürünlerinde Ambalaj Renklerinin Tüketiciyi Etkileme Düzeyi

Ambalaj Rengi		***1:Çok Az***	***2:Az***	***3:Orta Derecede***	***4:Fazla***	***5:Çok Fazla***	***Σ***
Kırmızı	*N*	56	19	71	62	42	250
	%	22.6	7.7	28.2	24.6	16.9	100.0
Sarı	*N*	55	53	72	50	20	250
	%	21.7	21.3	28.9	20.1	8.0	100.0
Mavi	*N*	92	63	50	36	8	250
	%	36.9	25.3	20.1	14.5	3.2	100.0
Yeşil	*N*	70	57	63	50	10	250
	%	27.7	22.9	25.3	20.1	4.0	100.0
Mor	*N*	121	55	38	26	10	250
	%	48.2	22.1	15.3	10.4	4.0	100.0
Turuncu	*N*	57	36	68	58	31	250
	%	22.8	14.4	27.2	23.2	12.4	100.0
Beyaz	*N*	102	40	42	26	40	250
	%	40.6	16.1	16.9	10.4	16.1	100.0
Pembe	*N*	128	57	42	18	5	250
	%	51.2	22.6	16.9	7.3	2.0	100.0
Diğer*	*N*	-	-	-	-	46	46
	%					100.0	100.0

Diğer Renk Önerileri	***N***	***%***
Ürünün doğal rengi	26	56.5
Turkuaz	10	21.7
Lila	6	13.1
Vişne Rengi	4	8.7
Σ	**46**	**100.0**

	Ortalama	***Standart Sapma***	***N***
Kırmızı	3.06	1.381	250
Sarı	2.71	1.236	250
Mavi	2.22	1.182	250
Yeşil	2.50	1.205	250
Mor	2.00	1.191	250
Turuncu	2.88	1.333	250
Beyaz	2.45	1.497	250
Pembe	1.86	1.067	250

Bu çalışmada tüketicilerin ambalajlarda miktar tercihlerinin ne yönde olacağı araştırılmıştır. Buna göre, katılımcıların yaklaşık %52'si farklı miktarlarda olmak üzere cam şişe ile yeni bir ambalaj tasarımı yapılmasını tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Cam şişe tercih eden katılımcıların %72'si 3lt'lik, %69'u 2 lt'lik, %58'i 1,5 lt'lik, %49'u 500 ml'lik ve %36'sı 300 ml'lik cam şişeyi tercih edebileceğini belirtmiştir. Katılımcıların yaklaşık %19'u farklı miktarlarda olmak üzere Tetra Pak ile yeni bir ambalaj yapılmasını tercih ettiğini belirtmişlerdir. Tetra-pakı'ı (dört tabakalı/katlı) tercih eden katılımcıların %30'u bu ambalajlarda 1,5

lt'lik, %19'u 2 lt'lik, %19'u 3 lt'lik ve %17'si 500 ml'lik, %12'si 300 ml'lik olanları tercih edebileceğini belirtmiştir. %8'lik oran ile stand-up poşetler en az tercih edilen ambalaj çeşidini oluşturmaktadır. Miktar bazında baktığımızda, katılımcıların %72'si 3 lt'lik cam şişede meyve suyu üretimini isterken, %30'u 1,5 lt'lik tetra pak kutularda, %21'i 300 ml'lik stand-up poşetlerde, %20'si 500 ml'lik teneke kutularda ve %13'ü 300 ml'lik pet şişelerde meyve suyu istediklerini belirtmişlerdir (Çizelge 7).

Çizelge 7. Tüketicilerin Yeni Gramaj ve Ambalaj Tercih Durumu

		Cam Şişe	Karton Kutu (Tetra Pak)	Stand-up Poşetler	Teneke Kutu	Pet Şişe	Σ
300 ml	N	134	44	77	65	48	368
	%	36	12	21	18	13	100.0
500 ml	N	152	52	17	64	27	312
	%	49	17	5	20	9	100.0
1,5 lt	N	143	74	2	4	25	248
	%	58	30	1	1	10	100.0
2 lt	N	116	33	1	1	18	169
	%	69	19	0	1	11	100.0
3 lt	N	104	27	2	1	11	145
	%	72	19	1	1	8	100.0
Σ	**N**	**649**	**230**	**99**	**135**	**129**	**1242**
	%	**52.2**	**18.5**	**8.0**	**10.9**	**10.4**	**100.0**

5. DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Tüketici odaklı pazarlama anlayışı, hedef kitlenin ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda daha yüksek fayda sağlayan ürünlerin geliştirilmesi sürecini önemli hale getirmektedir. Gıda ürünlerinin adeta moda ürünler olarak değerlendirildiği bir trend de yeni ürün geliştirilmesi süreci artan pazar rekabetinde farklılaşma aracı olarak görülmektedir. Tüketicilerin demografik ve ekonomik yapılarındaki değişimler söz konusu ürünlere yönelen tutum ve tercihleri şekillendirmektedir. Günümüzde firmaların yöneldikleri arayışlardan birisi olarak benimsenen yeni ürün geliştirme stratejisinde ürünün objektif kalite özellikleri yanında ambalaj değişkenleri de odaklanılan bir konudur. Ambalaj konusu gıda ürünlerinin kendine özgü karakteristikleri gereği ürünün dış şartlardan korunması, tedariki, tüketiciye erişim sürecinde ortaya koyduğu fiziksel yararların yanı sıra ürün ve markanın kişiliğini yansıtan özelliğiyle de psikolojik tatmin sağlayan bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Belirtilen unsurlar da bütünleşik pazarlama yaklaşımında marka ve işletme imajını etkileyen yönüyle önemsenmektedir.

Gıda pazarında yeni ürün geliştirme süreci değerlendirildiğinde yeni ürünlerin başarı oranının tüketici ürünlerinde %20, endüstriyel ürünlerde de %40'lar seviyesinde olması bu sürecin iyi yönlendirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu noktada hedef pazar ve tüketici kitlesi kapsamında tüketici tercih ve beklentilerini ortaya koyan mikro veriler yönlendirici rol oynamaktadır. Bu bakış açısıyla gerçekleştirilen çalışmada, meyve suyu ürünlerinde ambalaj faktörünün satın alma tercihi üzerindeki etkisi irdelenmiştir. Ambalaj faktörü olarak renk, stil, tasarım, boyut, malzeme, etiket bilgisi konularına ilişkin tüketici değerlendirmesi yatay kesitte ortaya konulmuştur. Söz konusu değerlendirmeler özellikle sektörde faaliyet gösteren firmaların yeni ürün planlama süreçlerinde tüketici pazar verilerini dikkate almalarını gerekli kılmaktadır. Pazar ve pazarlamanın değişkenlik yapısı içinde tüketici algısı, bilgisi, tutum ve davranışları da dinamik bir yapı göstermektedir.

Gıda ürünlerinin ambalajları konusunda tüketiciler öncelikle televizyonda yayınlanan reklamlar aracılığıyla uyarılmaktadır. Bu yolla bilgilenen tüketiciler, bir markete giderek o ürünü aramakta ve ambalajları sayesinde tanıyarak satın almaktadır. Ambalajların tasarımının tüketiciler üzerinde birçok etkisinin olduğunu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak, ambalaj tasarımında renk unsuru da çok önemli bir etkendir. Ambalajları tasarlamada renkleri kadar öneme sahip bir diğer konu ise, ambalajların niteliğidir. Tetra-pak, alüminyum kutu ve PET şişeler giderek daha ince ve hafif hale getirilerek ambalaj ve ürün maliyetleri düşürülmeye çalışılmaktadır. Tüm bunların yanı sıra ambalaj biçimlerinin, ürünlerin algılanışında da etkisi olmaktadır. Örneğin, aynı alana sahip üçgen formlar kareden, kare ise daireden daha geniş olarak algılanmaktadır. Aynı miktar sıvı alan uzun bir şişe veya bardak, geniş bir şişe veya bardağa göre daha hacimli olarak algılanmaktadır. Renk tercihleri de ürüne ve markaya çekme konusunda etkili unsurlar arasında yer almaktadır.

Ambalajın pazarlama aracı olarak kullanımında hiper marketlerin artması ve bilinçli tüketicilerin sayısında meydana gelen artışların büyük etkisi olmuştur. Ambalaj tüketicilerin dikkatini çekerek, onlarla iletişim kurarak ve aynı zamanda ürünü koruyarak tüketicilerin satın alma kararını çok büyük ölçüde etkilemektedir. Ayrıca, ambalaj firmanın veya markasının tüketiciler tarafından tanınmasına yardımcı olmakta, ürünün hijyenik koşullarda muhafazasını kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda tüketicilerin ambalajlı meyve sularının raf ömrü ve tüketim süresine ilişkin tüketici bilgi düzeyinin düşük seviyede belirlenmesi söz konusu kriterlere duyarlığının zayıf olmasıyla açıklanarak bu konuda toplumsal düzeyde bilgilenme faaliyetlerine ağırlık verilmesi önerilmektedir. Toplum sağlığının sürdürülebilirliğinin önemsendiği bir yapıda firma ve sivil toplum kuruluşlarının desteğinde ürün muhafazası ve tüketimine yönelik bilinç düzeyini artırıcı etkinlikler bilinçli tüketici modülünün geliştirilmesi açısından önemsenmelidir.

Meyve suyu ürünlerinin yapısına, içeriğine uygun olarak seçilen ve başarılı bir şekilde tasarlanan ambalajlar, tüketiciyi etkileyerek ürünün satın alınmasını kolaylaştırmaktadır. Her ürünün özelliğine ve içeriğine uygun olarak geliştirilen ambalaj tasarımında maliyet, uygunluk ve tüketici tercihi kriterleri belirleyicidir. Tüketici odaklı tasarlanan ambalajlar, tüketici fayda maksimizasyonuna katkı sağlarken firma karlılığını da pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca gıda ambalajları, tüketicilerin daha önceden markasını bildiği ürünü rafta gördüğünde tanımasına imkan veren ve tasarımı ile ürünü seçip almasını sağlayan özelliklerde olmalıdır. Böylece ambalaj, tüketicilere mesaj vererek marka kavramının bir parçası haline gelebilmektedir. Ambalaj

özelliklerine ilişkin mikro tüketici verileri değerlendirmesinde ambalaj malzemesi olarak cam ve tetra-pak, gramajda ise daha büyük miktarlarda ürün sunumu talebi görülmektedir. Burada sağlık ve ekonomiklik kriterlerinin tüketici bakışında etkili olduğu sonucu doğmaktadır.

Özellikle kalabalık aileler dikkate alındığında alternatif fiyatlama ile farklı gramajlarda ürün sunumu meyve suyu sektöründe yeni ürün uygulamasının gelişebileceği bir alan olarak önerilebilir. Genel değerlendirmede tüketicilerin daha çok meyve suyu ürününde fiziki unsurlara duyarlılık gösterdiği görülmektedir. Buna karşın meyve suyunun besinsel içeriği ve kullanımına ilişkin etiket bilgilerinin ise daha az önemsendiği çalışma sonuçlarıyla ortaya konulmaktadır. Özellikle markaya duyarlı olan tüketiciler için marka ve ürünün özelliklerini tanımlayan şekilde tasarlanan ambalajlar, tüketicilerin o ürünle iletişim kurmalarına olanak vermektedir. Satın alma kararında psikolojik unsurların (renk, stil vb) belirleyici olduğu tüketici davranış modelinde duygusal bağ kurulan ürün ve markalarda tekrar satın alınma alışkanlığının gelişimi önemsenmelidir.

KAYNAKLAR

BELCH, G.E., BELCH, M.A., (2001): Advertising and Promotion-An Integrated Marketing Communications Perspective, Fifth Edition, McGraw-Hill Irvin.

BOZKURT, İ., (2000). Bütünleşik Pazarlama İletişimi, MediaCat, İstanbul.

BURKE, R., KLEIN, N., UNDERWOOD, R., (2001): 'Packaging Communication: Attentional Effects of Product Imagery', The Journal Of Product& Brand Management, 10(7).

ERDAL, G., (2013): Ambalajın Dili ve Psikolojik Etkisi, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 35 Mart-Nisan 2013 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, ISSN:1694-528X.

GOKALP, F., (2007): 'Gıda Ürünleri Satın Alma Davranışında Ambalajın Rolü', Ege Akademik Bakış, 7(1) 2007: 79–97.

INSTITUTE OF GROCERY DISTRIBUTION (IGD) (2002): Continued Demand for Convenience, www.igd.com/analysis/ (12.02.2005).

INSTITUTE OF GROCERY DISTRIBUTION (IGD) (2003): Communication is Key to Improving Shoppers' Perception of Retailer Brands,www.igd.com/analysis/ (12.02.2005).

INSTITUTE OF GROCERY DISTRIBUTION (IGD) (2003): The Key to a Healthier Diet is Clearer Food Labeling and Healthier Food Choices Say Consumers, www.igd.com/analysis/ (12.02.2005).

KIRDAR, Y., (2005): "Gıda Sektöründe Ambalaj Renginin Seçilmesi Margarin Pazarında Uygulama Örneği", IV. Uluslararası Ambalaj Kongresi ve Sergisi, TMMOB Kimya Mühendisleri Odası Yayınları, Cilt 1., İstanbul.

KOTLER, P., (2001): Marketing Management, The Millennium Edition, Prenticehall, India.

KURTULUŞ, K., (1998): Pazarlama Araştırmaları. Avcıol Basım Yayın, Genişletilmiş Altıncı Baskı, İstanbul.

KÜÇÜK, O. (2002): 'Tüketici Satın Alma Davranışında Ambalajın Rolü',Pazarlama Dünyası, 2, Mart-Nisan.

LIKERT, R., (1967): The Method of Constructing an Attitude Scale, Readings in Attitude Theory and Measurements, John Wiley and Sons Inc., Page: 90-95, New York: 1967.

NANCARROW, C., WRIGHT, L. T., (1998): 'Gaining Competitive Advantage From Packaging and Labelling in Marketing Communications',British Food Journal, 100 (2) 96.

PRENDERGAST, G., PITT, L., (1996): 'Packaging, Marketing, Logistics and theEnvironment: Are There Trade-offs?', International Journal of Physical and Logistics Management; 26 (6).

SAĞOCAK DURAN, M., (2005): "Ergonomik Tasarımda Renk", http://www.trakya.edu.tr/Enstituler/ Fen Bilimleri/fenbilder/index.php., (12.08.08).

SCHIFFMAN, L.G. and KANUK, L.L., (2000): Consumer Behavior, 7th Edition, Prentice Hall.

SILAYOI, P., SPEECE, M. (2004): 'Packaging And Purchase Decisions, An Exploratory Study On The Impact Of Involvement Level And Time Pressure', British Food Journal, 106(8).

TIĞLI, M., (2004): 'Bütünleşik Pazarlama İletişimi Çerçevesinde Fiyat İletişimi ve Yüksek-Düşük Fiyat Düzeylerinin Çağrışımları Üzerine Bir Odak Grup Çalışması', Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XIX, Sayı 1.

TOSUN, N.B., (2003). Pazarlama Halkla İlişkileri ve Reklam: Bütünleşik Pazarlama İletişimi Yönlü Bir Yaklaşım, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

UNDERWOOD, R., (2003): 'The Communicative Power of Product Packaging: Creating Brand Identitty Via Lived and Mediated Experience', Journal of Marketing, 11(1).

UZTUĞ, F., (2002). 'Algılanan Hizmet Kalitesi Açısından Beklentiler ve İletişim', İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:15.

WILLS, P., (1996): Yansıbilim ve Renk Terapisi, Çalışma Kitabı, Çev. Kerem Keskiner, Alkım Yayınevi, Ankara.

YAMAMOTO, G.T., (2003). Bütünleşik Pazarlama, MediaCat, İstanbul.

YURDAKUL, O., KOÇ, A. A., (1997): Gıda Ürünleri Pazarlaması, Çukurova Üniversitesi Genel Yayın No:121, Ders Kitapları Yayın No: 34, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ofset Atölyesi, Adana, ss:257-258.

Yararlanılan İnternet Kaynakları ve Web Siteleri

Dünya Gıda Dergisi, "Ambalajlar, tasarımlarıyla fark yaratıyor" http://www.dunyagida.com.tr/haber.php?nid=1268, erişim:15.01.2014

MEYED, Meyve Suyu Endüstrisi Derneği Resmi web sitesi, http://www.meyed.org.tr

PARASAL AKTARIM MEKANİZMASI: TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN BEKLENTİ KANALININ GEÇERLİLİĞİ

Sumru BAKAN
Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisat Bölümü, sumrubakan@kilis.edu.tr.

Taner AKÇACI
Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisat Bölümü, akcaci@kilis.edu.tr.

ÖZET: Parasal aktarım mekanizması, uygulanan para politikasının reel ekonomiyi hangi kanallar üzerinden, ne kadar sürede ve ne ölçüde etkilediğini ifade etmektedir. Başlıca parasal aktarım mekanizması kanalları; faiz kanalı, tüketim kanalı, reel servet etkisi kanalı, döviz kuru kanalı, kredi kanalı ve beklentiler kanalı şeklinde gruplandırılmaktadır. Söz konusu kanalların hangisinin daha etkin çalıştığı ülke ekonomilerinin yapısı, büyüklüğü ve dışa açıklık derecesine bağlıdır ve ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Bu çalışmada, parasal aktarım kanallarından beklenti kanalının Türkiye ekonomisi için geçerli olup olmadığı test edilmiştir. Çalışmada, 2007:01-2014:01 dönemi için aylık olarak elde edilen rezerv para, reel kesim güven endeksi ve sanayi üretim endeksine ilişkin seriler ADF ve DF-GLS birim kök testine tabi tutulmuştur. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik analizi ile test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, reel kesim güven endeksi ve sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü, rezerv para değişkeninden reel kesim güven endeksine doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile para miktarının artmasıyla sağlanan likidite ve buna bağlı olarak olumlu yönde etkilenen reel kesim güven endeksi sanayinin yatırım ve üretim seviyesini pozitif yönde etkilemektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinde beklenti kanalının geçerli olduğu yönündedir.

Anahtar kelimeler: Parasal Aktarım Mekanizması, Beklenti Kanalı, Nedensellik.

MONETARY TRANSMISSION MECHANISM: EXPECTATIONS CHANNEL VALIDITY FOR THE TURKISH ECONOMY

ABSTRACT: Monetary transmission mechanism explains the influence of monetary policy on the real economy via what channels, how long and to what extent this implies that. Main channels of monetary transmission mechanism are grouped of interest channels, consumer channels, the real wealth effect channel, exchange rate channel, the credit channel and the expectations channel. Which of said channels operate more efficiently vary from country to country in relation to the structure of the national economy, the size of it and the openness degree of country.In this study, it is tested that the expectations channel of monetary transmission channels for Turkey's economy is valid or not.In the study, a monthly basis data sets for the period 2007:01-2014:01 which are obtained from reserve currency, the real sector confidence index and the industrial production index on the ADF and DF-GLS are subjected to unit root test. Causality between variables was tested with analysis of causality developed by Toda and Yamamoto (1995). According to the results, it has been found that casuality relationship istwo-ways between real sector confidence index and industrial production index while there is one-way of that from reserve money into the real sector confidence index. In other words, the liquidity provided by the increase in the amount of money and consequently the positively affected real sector confidence index have a possitive impact on industrial production and investment levels.The final findings demostrate that the expectations channel is valid in Turkish economy.

Key words: Monetary Transmission Mechanism, Expectations Channel, Causality.

Jel Codes : E40, E52

1. Giriş

Parasal aktarım mekanizması para politikasının reel ekonomiyi etkilemesine ilişkin bir gösterge niteliği taşımaktadır. Bir ekonomide uygulanan para politikası bireylerin portföyleri içerisindeki aktiflerin risk ve getirileri üzerinde etkili olabilmektedir. Ekonomide artan para miktarı bir yandan özel sektörü finansal aktif alımına yöneltip faizleri düşürürken faizlerin düşmesi ise yatırımların artmasına neden olabilir. Yatırımlardaki bu artış üretimi ve dolayısıyla, milli geliri arttırdığı gibi, artan üretim de tüketim harcamalarını uyararak milli gelir üzerinde etkili olur. Ayrıca, parasal bir genişleme reel sektörü döviz piyasası üzerinden ihracatı arttırarak da etkiler.

Parasal aktarım mekanizması kanalları; faiz kanalı, tüketim kanalı, reel servet etkisi kanalı, döviz kuru kanalı, kredi kanalı ve beklenti kanalı şeklinde altı grupta toplanabilir. Söz konusu kanalların etkinlik derecesi ülke ekonomilerinin yapısı, büyüklüğü ve açıklık derecesine bağlıdır ve ülkeden ülkeye değişiklik gösterir.

Beklentiler kanalı, ekonomik birimlerin çeşitli makroekonomik büyüklükler üzerinde gelecekte ortaya çıkması beklenen değişimler aracılığıyla çalışan bir kanaldır. Gelecekte ortaya çıkabilecek olay ve koşullar hakkında tam bir öngörü ve güvenin olmadığı ve belirsizliğin var olduğu bir konjonktür içinde ekonomik birimler geçmiş deneyimlere, karar alma sürecinde edinilen bilgilere, ekonominin yapısına ve öngörülen potansiyel değişmelere bakarak gelecekle ilgili beklenti oluştururlar. Para politikasının beklenti kanalı yoluyla ekonomik birimler üzerinde yarattığı etki diğer parasal aktarım mekanizması kanalları içerisinde en belirsiz olanıdır. Bu ise söz konusu birimlerin para politikasının makroekonomik büyüklükleri nasıl değiştireceği yönündeki yorumuna dayanmaktadır. Beklenti kanalının Türkiye ekonomisi için geçerli olup olmadığının araştırıldığı çalışmamızda, öncelikle parasal aktarım mekanizmaları teorik olarak ele alınmış, ardından literatür taramasına yer verilmiştir. Çalışma ampirik analiz ve analiz sonuçlarının değerlendirilmesi ile sonlandırılmıştır.

2. Parasal Aktarım Mekanizması

2.1. Parasal Aktarım Mekanizmasının Tanımı ve İşleyişi

Para politikası, büyük ölçüde ekonomide toplam talep üzerindeki etkisi yoluyla çalışır. Bunun arz kapasitesi üzerinde çok az doğrudan etkisi vardır. Daha doğrusu, para politikası uzun dönemde mal ve hizmetlerin nominal ya da parasal değerini, diğer bir ifadeyle fiyatlar genel düzeyini belirler. Aynı hususu yapmanın eşdeğer bir yolu, uzun dönemde, para politikasının gerçekte paranın değerini belirlediğini- genel fiyat düzeyindeki hareketlerin paranın satın alma gücünü zaman boyunca ne kadar değiştirdiğini söylemektir. Bu durumda, enflasyon bir parasal olgudur. Bununla birlikte, para politikası değişiklikleri kısa ve orta vadede reel ekonomi üzerinde de etkilidir. Para politikası uzun dönemde fiyat düzeyinin dominant belirleyicisi olmakla birlikte, daha kısa dönemde, fiyat düzeyi hareketleri üzerinde daha birçok potansiyel etkiye sahiptir. Para politikası değişikliklerinden onun ekonomi üzerindeki nihai etkilerine kadar devam eden neden sonuç zincirinde birçok bağlantı bulunur (Bank of England, 2014:3-4).

Parasal sektör ile reel sektör arasındaki aktarım mekanizması; para politikasının etkinliğini belirleyen en temel faktördür. Uygulanan para politikası bireylerin portföyleri içerisinde yer alan aktiflerin risk ve getirileri üzerinde etkili olabilmektedir. Para arzı arttığında devletin yükümlülükleri de artar. Emisyon artışı özel sektörün elindeki para miktarını arttırır. Bu para tahvil alımına yönelerek, faizleri düşürür. Düşen faizler ise yatırımları olumlu yönde etkiler. Diğer yandan, genişleyen emisyon finansal portföyün düzeyini de yükseltir. Yani, girişimcilerin risk kriterine göre belirledikleri finansal ve maddi aktifler arasındaki dağılım bozularak toplam aktifler içerisinde finansal aktiflerin payı artar. Bozulan risk yapısını düzeltmek için yatırımcılar finansal varlıkların bir kısmını maddi varlıklarla değiştirmeye yönelir. Yatırımların artması maddi servetleri de arttıracaktır. Maddi servetlerdeki artış ise tüketim harcamalarını uyarır. Parasal bir şok finansal servetlerin değerini yükselterek, bu servet sahiplerini zenginleştirir ve tüketim harcamalarını arttırmalarına ve böylece milli gelir artışına neden olur. Para politikası olumlu veya olumsuz beklentiler yoluyla da ekonomik yapı üzerinde etkili olabilmektedir. Para arzı artışı döviz piyasası üzerinden ithalat ve ihracat miktarını ve dolayısıyla reel sektörü etkiler (Öztürk, 2014:255-256).

2.2. Parasal Aktarım Mekanizması Kanalları

Parasal aktarım mekanizması, nominal para piyasasında yapılan değişikliklerin veya kısa dönemdeki nominal faiz oranının reel değişkenleri ne ölçüde değiştirdiğini açıklamaktadır (Ireland, 2005:1).

Kısa vadeli faiz oranlarını (politika faizi) para politikası aracı olarak kullanan merkez bankalarının faiz kararları ekonomiyi parasal aktarım kanalları yoluyla etkilemektedir. Kısa vadeli faiz oranına ilişkin kararlar söz konusu kanallar yoluyla tüketici ve üreticilerin harcama, tasarruf ve yatırım kararlarını şekillendirmekte ve bu süreç toplam talebi, dolayısıyla ekonomik aktivite ve enflasyonu etkilemektedir (TCMB, 2007:2).

Ekonomide parasal aktarım konusunda birbirinden farklı birçok yol ileri sürülmektedir. Bu aktarım mekanizmalarından bir kısmı para ile reel aktiflerin ikamesini öngörürken, bazıları para ile finansal aktiflerin ikamesi üzerine vurgu yapmaktadır. Bazı aktarım mekanizması kanalları ise aktif iktisat politikalarını, diğerleri müdahaleciliğin olmadığı aktarım yöntemlerini ileri sürer. (Doğan, 2012:212).

Faiz oranları merkez bankalarının fiyat istikrarını sağlamak ve enflasyonu önlemek için kullandıkları temel bir araçtır. Buna göre, merkez bankalarının belirledikleri faiz oranları bankaların ve diğer finans kuruluşlarının kendi müşterileri için belirledikleri faiz oranlarını, verdikleri kredi miktarını, hisse senedi ve bono fiyatları ile döviz kuru ve bekleyişleri etkilemektedir (TCMB, 2004:9).

Tartışılan aktarım mekanizmalarının birçoğunun önemli bir özelliği, (birçok) aktarım kanalı içinde diğer varlık fiyatlarını ve harcamayı etkilemesidir. Ayrıca, faiz oranlarına ilişkin beklentiler, yalnızca cari değeri değil, varlık fiyatlarını ve harcamayı etkiler. Politika stratejilerinin gerek faiz oranlarının beklenen gidişatı ve gerekse enflasyonun görünümünü ve dolayısıyla, reel faiz oranlarını etkileyebilmesinden dolayı, bu faktörlerin her ikisi de para politikası eylemlerinin etkilerine ilişkin beklentilere önem verir. Gerçekte, Woodford (2003) beklentileri yönetmenin bir para otoritesinin başlıca sorumluluğu olduğunu ileri sürmektedir. Yapılan analizlerde, beklentilerin öneminden söz edilmekte ve kanalların içinde reel faiz oranlarından çok, nominal faiz oranlarının önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır (Boivin, Kiley ve Mishkin, 2010:6). Para politikasının reel ekonomiyi etkilediği kanallar, birkaç başlık altında toplanmaktadır. Söz konusu kanallar alt başlıklar halinde açıklanmaya çalışılmıştır (Öztürk, 2014:255-256).

2.2.1. Faiz Kanalı: Keynes Etkisi

Faiz kanalı, diğer adıyla Keynes Etkisi, elli yılı aşkın bir süredir ekonomi literatüründe yer almaktadır. Bu kanal, doğrudan toplam talep yoluyla çalışır. Faiz oranındaki uyarıcı bir politik değişim toplam ürün eğrisini değiştirir ve nominal katılıklar karşısında reel faiz oranlarında bir değişime yol açar. Sonuç olarak, firmaların borçlanma maliyetleri işletme sermayesi ve yatırım harcaması planlarını ve dolayısıyla, toplam talebi etkileyerek değiştirir. Diğer yandan, faiz oranlarındaki bir artış, cari ve gelecekteki tüketimin göreceli fiyatında bir değişim ortaya çıkarır. Yüksek ve dalgalı enflasyona sahip ekonomilerde reel faiz oranı düzeyindeki belirsizlik dikkat çekicidir. Sözü geçen bu dalgalanma ve belirsizlik diğer faktörler arasında, bu basit kanalın etkinliğini azaltır (Sidaoui ve Francia, 2014:369-370) .

Keynes'in temel alındığı modelde, para arzındaki bir daralma reel faiz oranlarını arttırır. Faiz oranlarındaki artış ise sermayenin marjinal verimliliği yoluyla yatırımları, dolayısıyla toplam arzı ve toplam talebi azaltır (Mishkin, 1995:4). Görüldüğü üzere, bu

sistemde para politikası yoluyla faiz oranlarında ortaya çıkacak değişimin reel sektör üzerinde yaratacağı etkiye vurgu yapılmaktadır.

Faiz kanalına göre, genişletici para politikası reel faiz oranlarını düşürerek, sermayenin marjinal maliyetini azaltır. Bu ise yatırımların, toplam talebin ve üretimin artmasına yol açar. Yeni parasal aktarım mekanizması arayışları, Keynes'in aksine, tüketicilerin konut ve dayanıklı tüketim malı alma kararlarını da yatırım kararı olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla, faiz oranlarının düşmesi yatırımların yanı sıra konut ve dayanıklı tüketim malı harcamalarını da etkileyecektir. Reel faiz oranlarının harcamalar üzerindeki etkisi nedeniyle, deflasyonist bir süreçte, nominal faiz oranlarının sıfır olması halinde dahi, para politikası harcamalar üzerinde etkili olacaktır. Nominal faiz oranları sıfır tabanında iken, gelecekteki genişlemeci bir para politikasına bağlılık, beklenen fiyat düzeyini, dolayısıyla beklenen enflasyonu arttırır. Beklenen enflasyondaki bu artış nominal faiz oranlarının sıfır olduğu durumda da reel faiz oranlarının düşmesine yol açarak faiz oranı kanalı üzerinden harcamaları uyarır (Mishkin, 2007:597).

2.2.2. Tüketim Kanalı: Cambridge Etkisi

Klasik Miktar Kuramı'na göre, para arzı artışı ankeslerde artış yaratarak harcamaları arttıracaktır. Para arzının artması dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları talebini arttırır. Dayanıklı ve dayanıksız tüketim mallarına yönelik harcamaların artması fiyatların yükselmesi sonucunu doğurur. Bu teoride, para miktarındaki artışın, elde tutulmak istenen para miktarı ile fiili para miktarı arasında fark oluşturacağı öne sürülür. Fiili para miktarının arzulanan düzeyi aşmaması için bireyler harcamalarını arttırarak mevcut para miktarını arzuladıkları düzeye getirirler. Bu durum "Cambridge Etkisi" olarak adlandırılmaktadır. Cambridge denkleminde gerekli olan para miktarı katsayısı (k) ile ifade edilir ve (k) katsayısı, toplam parasal gelirin ne kadarının nakit olarak tutulduğunu gösterir. Bu teori daha sonra Monetaristler tarafından da benimsenmiş ve para arzındaki artışların para balanslarında istenmeyen artışlara yol açacağı dile getirilmiştir. Bu ise doğrudan mal ve hizmet harcamalarına yönelerek, toplam talebi etkiler. Ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde olduğu varsayımı altında artan talep fiyatlar genel düzeyinin artması sonucunu doğuracaktır (Öztürk, 2014:257).

2.2.3. Reel Servet Etkisi Kanalı: Pigou Etkisi

Reel servet etkisi, "Pigou etkisi" veya "reel balans etkisi" adıyla da anılmaktadır. Buna göre, reel servet miktarındaki değişim doğrudan bireylerin harcamalarını ve faiz oranını değiştirmeksizin ekonomik faaliyeti etkiler. Fiyat değişmeleri bireylerin servetlerinin reel değerini etkilemekte, ankeslerinin reel değerini korumak isteyen bireylerin verdikleri tepkiye bağlı olarak fiyat değişmelerindeki etkinin şiddetini azaltmaktadır. Reel servet etkisi kanalına göre, tüketim harcamaları gelirin yanı sıra servete de bağlıdır. Pigou, tüketimin harcanabilir gelirin değil, servetin bir fonksiyonu olduğunu kabul etmektedir. Reel servet, sermaye stoku ve reel mali aktiflerin toplamından oluşmaktadır. Fiyatlar genel düzeyinin düşmesi veya nominal para miktarının artışı bireylerin reel servetlerini, dolayısıyla harcamalarını arttıracaktır. Tersine, fiyatlar genel düzeyinin artması ise reel serveti ve tüketim harcamalarını azaltır. Para politikasının para arzını arttıran, dolayısıyla fiyatlar genel düzeyini yükselten uygulamaları reel servet etkisi yaratarak tüketim harcamalarının kısılmasında ve fiyatlar genel düzeyinin daha da yükselmesinde fren etkisi yapmaktadır. Fiyatlardaki düşme ile birlikte reel servetleri artan bireyler tasarruflarını kısıp tüketim harcamalarını arttıracaklardır. Buna **"**Pigou etkisi", "servet etkisi" ya da "reel balans etkisi" adı verilir (Öztürk, 2014:257-258).

2.2.4. Döviz Kuru Kanalı

Döviz kuru kanalı da faiz oranlarının değişmesi ilkesinden hareket etmektedir. Söz konusu kanala göre, ulusal faiz oranlarının değişmesi ulusal finansal varlıkların göreli çekiciliğini değiştirmekte, bu da ulusal para talebinde ve dolayısıyla, ulusal paranın değerinde değişmeye neden olmaktadır. Döviz kurunun değişmesi ise, ulusal malların yabancı para cinsinden değerini etkileyerek net ihracatı değiştirir (Öztürkler ve Çermikli, 2007:58).

Dışa açık ekonomilerde döviz kurları temel ekonomik göstergeleri etkileyen en önemli araçlardan biridir. Gelişmiş ülkeler döviz piyasalarına daha az müdahale ettiği halde, gelişmekte olan ülkelerin çoğu döviz piyasalarına aktif olarak müdahale eder. Para otoriteleri de bu durumdan yola çıkarak, kısa vadeli faiz oranları yoluyla döviz kurlarının seyrini etkilemeye çalışır (Cambazoğlu ve Karaalp, 2012:56).

Dışa açık ekonomi koşullarından doğan bu kanalın teorik temelleri esnek döviz kuru sisteminde geçerli olan Mundell-Fleming Modeli'ne dayanır. Mundell-Fleming Modeli, para politikasının döviz kuru aracılığıyla yerli ve yabancı yatırım kararlarının her ikisini de etkilediğini savunur. Para otoritesinin operasyonel hedef olarak seçtiği döviz kurunda meydana getireceği değişiklikler önce dış talebi etkilemekte, ardından toplam harcamalar ve enflasyonu belirlemektedir. Bundan hareketle, döviz kuru kanalı, "para otoritesinin para politikası uygulamalarına bağlı olarak döviz kurunda ortaya çıkaracağı değişiklerin milli gelir ve enflasyon üzerindeki etkileri" şeklinde tanımlanabilir (Büyükakın, Cengiz ve Türk, 2009:176).

Daraltıcı para politikası uygulanması durumunda, reel faiz oranı artış gösterir. Sıkı para politikası yurt içi reel faiz oranını uluslararası reel faiz oranına göre göreceli olarak daha da yüksek kılacaktır. Sonuç olarak, yabancı yatırımcılardan sağlanan fonlar ülkeye akacak ve döviz kuru ihraç ürünlerinin fiyatını rakip mal fiyatlarına oranla göreceli olarak daha da yükselterek değer kazanacaktır. Dolayısıyla, toplam talepteki daralmaya bağlı olarak üretim azalacaktır (Hasin, Majit ve Shabri, 2014:5).

Diğer yandan, daha önce de söz edildiği üzere, döviz kuru kanalı faiz oranlarındaki değişimlerin etkisini de içerir. Para otoritesinin genişletici (daraltıcı) bir para politikası izlemesi reel faiz oranını düşürür (yükseltir). Reel faiz oranlarının düşmesi (yükselmesi) ise sermaye hareketlerinin hacmini hızla değiştirir. Bunun nedeni, yabancı (ulusal) para bazlı mevduatların ulusal (yabancı) para bazlı mevduatlara göre daha cazip hale gelmesidir. Sonuç olarak ulusal para değer kaybederken (kazanırken) döviz kuru değer kazanır (kaybeder). Ulusal paranın değer kaybetmesi (kazanması) ise yurtiçi malları ucuz (pahalı) yurtdışı

malları pahalı (ucuz) hale getirdiğinden net ihracat artmakta (düşmekte) ve dolayısıyla milli gelir yükselmektedir (düşmektedir) (Büyükakın, Cengiz ve Türk, 2009:176).

2.2.5. Kredi Kanalı

Genişletici para politikası sonucu bankaların rezervleri ve mevduatları artacağından verebilecekleri kredi miktarı yükselecektir. Kredi miktarındaki bu artış firmaların yatırım harcamalarının artmasına yol açacak ve toplam talep üzerinde genişletici etki yaratacaktır (TCMB, 2014:6).

Keynesgil görüşe dayanan faiz kanalına getirilen eleştiriler dikkatleri kredi piyasaları ve banka kredilerinin rolüne çevirmiştir. Kredi kanalının temelinde asimetrik bilgi sorunu yer alır. Asimetrik bilgi, finansal kaynak arz edenlerin talep edenler hakkında tam bir bilgiye sahip olmamasıdır. Bu durum piyasanın işleyişini bozmakta ve firmaların asimetrik bilgi sonucu her türlü finansman şeklinden kolayca yararlanma olanağı ortadan kalkmaktadır. Modigliani-Miller Teoremi ortadan kalkar (Cengiz, 2009:235). Modigliani ve Miller (1958) teoremine göre, firmanın sermaye yapısı, sermaye maliyetini ve firma değerini etkilemez. Bu yaklaşımda karın kullanım biçimi firmanın değeri açısından önemli değildir. Önemli olan firmanın kazanma gücüdür. Yatırım kararı firma değerini etkileyen en önemli etkendir. Bu teorem, piyasaların etkin çalıştığı ve vergilerin olmadığı durumda, düşük faizle borçlanmanın olumlu etkisinin, riskteki artışın kapitalizasyon oranını artırması sonucu ortadan kaldıracağını ve firma değerinin değişmeyeceğini varsaymaktadır. Aynı risk kategorisinde olan ve net faaliyet karları eşit olan firmaların değerleri, arbitraj imkânı nedeniyle eşit olacaktır. Arbitraj imkânı, karlılığı göreceli olarak düşük olan firmaların hisse senetlerinin fiyatının düşmesine, karlılığı yüksek olan firmaların hisse senetlerinin fiyatının ise artmasına neden olacak ve belli bir süre sonra piyasada hisse senetlerinin karlılığı eşit duruma gelecektir (Baldemir ve Süslü, 2008:260). Kredi kanalında asimetrik bilgi sorunu nedeniyle piyasaya menkul kıymet ihraç ederek kaynak sağlayamayan küçük ve orta ölçekli işletmeler banka kredilerine bağımlı hale gelmektedir. Bankalar tarafından riskli olarak algılanmaları halinde bu işletmelerin dış finansman primleri artmakta ve kredi arzı daraltılmaktadır. Asimetrik bilginin varlığı firmaların finansal yapı ve durumunu önemli hale getirmekte ve firmaların yatırım kararlarını etkilemektedir. Para otoritesinin banka kredi arzını etkileme derecesi ve borçlananların banka kredilerine bağımlılık derecesi ne kadar yüksek olursa kredi kanalının önemi o derece fazla olmaktadır (Cengiz, 2009:235-236).

Kredi kanalında para politikası ekonomiyi banka kredi kanalı ve bilanço kanalı olmak üzere birbirini tamamlayan iki kanal üzerinden etkilemektedir. Banka kredi kanalı finansal yapı içerisinde bankaların rolü üzerinde durmaktadır. Banka kredi kanalında para, menkul kıymet ve banka kredisi olmak üzere üç farklı aktife yer verilmektedir. Banka kredisi ve menkul kıymetlerin birbirini tam ikame etmediği varsayımı yapılmaktadır (Cengiz, 2009:236). Buna göre, bankalar rezerv edilebilir mevduat talebini önemli bir fon kaynağı olarak görmektedir. Daraltıcı para politikası bankanın toplam rezerv miktarını düşürerek bankanın kredi uygunluğunu da azaltacaktır. Firmaların önemli alt kuruluşları ve hane halkı büyük oranda veya yalnızca banka finansmanına dayandığından, kredi arzındaki düşüş toplam harcamaları da sıkıntıya sokacaktır (Kuttner and Mosser, 2002:17).

Kredi kanalı, büyük firmalardan ziyade sermaye ve para piyasalarından fon ihtiyaçlarını karşılayamayan ve banka kredilerine bağımlı olan küçük ve orta ölçekli firmaların yatırım harcamalarını etkilemektedir (TCMB, 2014:6).

Bilanço kanalında ise para politikasının borçlanan firmaların finansal pozisyonu ve güvenilirliği üzerindeki etkisi üzerinde durulmaktadır. Ödünç alanların finansal pozisyonunu etkileyen para politikası aynı zamanda bunların dış finansman primini de değiştirecektir. Bir firmanın varlık ve yükümlülükleri arasındaki fark anlamına gelen net değeri ne kadar yüksek olursa kredi alma maliyeti o ölçüde düşük olacaktır. Net değeri yüksek firmalar yükümlülükleri için daha fazla teminat göstermek suretiyle net değeri düşük firmalara göre daha uygun koşullarda kredi sağlayabilmektedir. Buna göre, para politikasının nakit akışı ve net değerde meydana getirdiği değişmeler yoluyla firmaların finansman maliyetlerini, kredi elde edebilirliğini ve dolayısıyla yatırım ve tüketim kararlarını etkilemesi bilanço kanalı ile açıklanmaktadır (Cengiz, 2009:235-236).

2.2.6. Beklentiler Kanalı

Beklentiler kanalı, ekonomik birimlerin gelecek dönemlere ilişkin başta enflasyon olmak üzere ekonomik koşullarda yaşanmasını bekledikleri değişimler aracılığıyla çalışan aktarım kanalıdır (TCMB, 2014:5).

Gelecekteki olaylar ve koşullar hakkında tam bir öngörü ve güvencenin bulunmadığı ve belirsizliğin hüküm sürdüğü bir ortamda iktisadi ajanların geleceğe yönelik çeşitli kararlar almak zorunda kalmaları, beklenti oluşturmalarını gerekli kılmaktadır. Beklentiler büyük ölçüde iktisadi büyüklüklerle ilgili geçmiş deneyimlere, karar alma sürecinde edinilen bilgilere, ekonominin yapısına ve beklenen potansiyel değişmelere dayanılarak oluşturulmaktadır. Para politikası ile ilgili karar alma ve uygulama sürecinde dikkate alınması gereken en önemli unsurlardan birisi de iktisadi ajanların oluşturduğu bu beklentilerdir. Para politikasının iktisadi ajanların beklentileri üzerinde ve beklentilerin de uygulanan politikaların etkinliği üzerinde önemli rolü bulunmaktadır. Para politikası, beklentiler üzerinde etkide bulunarak fiili beklentileri değiştirebilmektedir. Uygulanacak politikanın önceden bildirilmesi de yine beklentileri değiştirebilmektedir. Para politikasının beklentileri aynı doğrultuda etkilemesi, yani politikanın doğru bir şekilde algılanması halinde iktisadi ajanların gösterdikleri tepkiler hedeflenen doğrultuda olmakta ve böylece para politikasının etkinliği artmaktadır (Cengiz, 2009:237).

Öte yandan, uygulanan para politikasının iktisadi birimlerin beklentileri üzerinde arzu edilen etkiler ortaya çıkarabilmesi için para otoritesinin güvenilir olması ön koşuldur. Bu amaçla bazı kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiş olmalıdır. Para otoritesinin bağımsızlığı, kurala dayalı para politikası, şeffaflık ve hesap verilebilirlik ile disipline edilmiş bir maliye politikası bu düzenlemeler arasında yer almaktadır. Bu özellikleri taşıyan para otoritesinin ulaşmak istediği hedefleri halka açıklaması halinde iktisadi birimler aynı doğrultuda yönlendirilebilecek ve bu sayede arzulanan etkiler ortaya çıkabilecektir. Aksi halde, aynı

politika uygulamasının etkisi daha az olacak ve hatta yanlış yorumlanması halinde aksi sonuçlara yol açabilecektir (Orhan ve Erdoğan, 2007:88).

Kredibilitesi yüksek bir merkez bankası, fiyat istikrarını sağlama konusunda ekonomide bir güven duygusu yaratıp ekonomik birimlere gelecekte gerçekleşebilecek enflasyon hakkında fikir verebildiği sürece fiyatlarda oluşabilecek gelişmeleri etkileyebilecektir. Merkez bankasının şeffaflık ilkesi doğrultusunda gelecekte uygulayacağı politikaları açıklamasının piyasalar üzerinde hedeflediği etkiyi yaratabilmesi için, ekonomik birimlerin bankanın uygulayacağı politikaların başarıya ulaşacağına inanması gerekmektedir. Bir başka deyişle merkez bankasının yaptığı açıklamalara bağlı kalacağı yönünde güven tesis etmesi büyük önem taşımaktadır. Güvenilir ve şeffaf merkez bankaları ekonomik birimlerin beklentilerini yönlendirebilme yetisine de sahip olmaktadır. Bu bağlamda, geleceğe ilişkin faiz oranı beklentileri, orta ve uzun vadeli faiz oranlarının belirlenmesinde de etkilidir. Başka bir ifadeyle; uzun vadeli faiz oranları, gelecek döneme ait kısa vadeli faiz oranlarına ilişkin piyasa beklentilerine bağlıdır (TCMB, 2014:6-7).

Para politikasının tutumuna ilişkin değişikler enflasyon, istihdam, büyüme, gelecekteki gelir ve kar/zarar şeklindeki kamusal beklentileri etkiler. Beklentilerdeki bu tür değişimler sırasıyla, özel kesim ekonomik faaliyetlerini belirler. Bununla birlikte, para politikasının bu kanal yoluyla etkisi, kamunun para politikasının durumundaki bu tür değişikliklere ilişkin yorumuna bağlı olduğu için, bütün kanallar içerisinde en belirsiz olanıdır. Sözgelimi, halk ekonominin ileride daha büyüyeceğinin işareti olarak politika oranlarında bir düşüş olacağını öngörebilir, bu da tüketim ve yatırıma olan güveni artırır. Öte yandan, bu kesim, güvenlerini ve nihai olarak tüketim ve yatırımı azaltarak, ekonominin geçmişte beklenenden daha da zayıf olduğuna inanabilir (Bank of Thailand, 2014).

Enflasyon tahminleri rehber enflasyon beklentilerine yardım edebilir. Enflasyon beklentileri, uzun dönem faiz oranları için olduğu kadar, yıllık ücret artışlarının ve fiili enflasyonun önemli belirleyicisidir. Böylece, enflasyon hedeflemesi yapan ülkeler kamunun beklentilerini enflasyon hedefini açıklamak aracılığıyla enflasyon çapasına bağlarlar (Bank of Thailand, 2014).

Merkez Bankasının kısa vadeli faiz oranlarını artırması halinde tüketici ve üreticiler merkez bankasının enflasyonla mücadeleye olan bağlılığına inanırlar. Enflasyonun gelecekte izleyeceği seyre yönelik beklentilerini bankanın hedefi ile uyumlu oluştururlar. Bankanın kısa vadeli faiz oranlarını indirmesi halinde ise söz konusu ekonomik birimler bu kez, enflasyonun ve ekonomik görünümün olumlu olduğunu düşünürler. Yine, enflasyonun gelecekte izleyeceği seyre yönelik beklentilerini bankanın hedefi ile uyumlu oluştururlar (TCMB, 2007:2).

3. Literatür Taraması

Literatürde parasal aktarım mekanizması kanallarının işleyişi ile ilgili yapılan çalışmalarda farklı bulgulara rastlanmaktadır. Para politikasının reel ekonomiyi kısa dönemde mi yoksa uzun dönemde mi etkilediği yönündeki tartışmalar da halen devam etmektedir. Sözü geçen konu ile ilgili uluslararası alanda yapılan çalışmalar metodolojik ve analitik içeriklidir. Metodolojik yöntemde Vektör Otoregresyon (VAR) teknikleri kullanılmaktadır (Örnek, 2009:109).

Parasal aktarım mekanizması ile ilgili uluslararası literatürde uzun yıllar faiz oranlarında meydana gelen değişmelerin ekonomi üzerinde yarattığı etkiler analiz edilmiştir. Bu analiz son yıllarda Neo-Klasik akımın temelini oluşturan geleneksel IS-LM analizinden yola çıkılarak yapılmıştır. Söz konusu analizlerde genel olarak para politikasının kısa dönemde reel değişkenleri etkilediği, fakat katı olması nedeniyle fiyatları ve ücretleri etkilemediği ifade edilmiştir. Bununla birlikte, uzun dönemde, para politikasının sadece fiyatları etkilediği üretimi etkilemediği kabul edilmiş ve son yıllarda bu konuda yapılan birçok ampirik çalışmalarda bu sonuçlar desteklenmiştir (King, 2000:52 ve Leeper, Sims ve and Zha,1996:34; Örnek, 2009:109).

Uluslararası alanda yapılan çalışmalar arasında ABD'de Bernanke ve Blinder (1992) ve Bernanke ve Gertler (1995), Hollanda'da Kakes (1998), Arjantin'de Hsing (2004), Japonya'da Morsink ve Bayoumi (2001), Singapur'da Chow (2004), Rusya'da Drobyshewsky vd. (2008) sayılabilir. Türkiye'de ise parasal aktarım mekanizması ile ilgili yapılan çalışmalar arasında Çavuşoğlu (2002), Seyrek vd. (2004) ve Gündüz (2001) sayılabilir. Bu konuda Türkiye'de yapılan son çalışmalardan olan Örnek (2009) ise Türkiye'de paranın reel ekonomiyi etkilemesinde geleneksel faiz oranı kanalının en etkin kanal olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, döviz kuru kanalı da etkin bulunmuştur, fakat banka kredi kanalı ile hisse senedi kanalının çalışmadığı sonucuna ulaşılmıştır. (Ganiyev, Atabaev ve Sulaymanova, 2014:22).

Parasal aktarım mekanizması kanallarının işleyişi ile ilgili Türkiye'de yapılmış çalışmalarda genel olarak döviz kuru kanalı, faiz kanalı ve banka kredi kanalının ele alındığı çalışmalara rastlanmıştır. Beklenti kanalı üzerine yapılan herhangi bir analize rastlanamamıştır. Ülkemizde parasal aktarım mekanizması kanallarının işleyişi üzerine yapılan çalışmaların bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Seyrek, Duman ve Sarıkaya (2001), Türkiye'de parasal aktarım mekanizmasının işleyişi ile ilgili ilk çalışmalardan biridir. Monetarist ve Yeni-Keynesyen Parasal Aktarım Mekanizması arasındaki farkların irdelendiği çalışmada, iki aktarım hipotezi Türkiye verileri ile test edilmiştir. Para arzı, toplam kredi hacmi, faiz haddi, fiyat değişmeleri ve GSMH'daki değişmeleri temsil eden 1968-1996 serilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca analizde değişkenler doğal logaritma şeklinde birinci farkları ile kullanılmıştır. Ekonometrik analiz sonuçları Türkiye verilerini kredi tarafından yönlendirilen Yeni-Keynesyen aktarım mekanizmasından çok paracı hipotezi desteklediğini göstermiştir. Buna göre elde edilen sonuçlar çerçevesinde para arzının kredi hacmine göre içsel olduğu tezi Türkiye ekonomisi için doğrulanamamıştır. Aksine para arzının dışsal ve kredi hacmi başta olmak üzere diğer değişkenleri açıklayabildiği tespit edilmiştir. Ancak açıklama derecesinin çok güçlü olduğunu söylemek zor görülmektedir. Analiz karşılaştırmalı olarak para arzının diğer değişkenlere göre dışsal olduğunu ve para arzından diğer değişkenlere doğru bir istatistiksel belirlemenin zayıf da olsa tespit edildiğini göstermektedir. Buna göre Türkiye'de para arzının

kredi hacmine göre içsel olmadığı, yani Yeni Keynesyen iddianın ampirik olarak geçerli olmadığı söylenebilir. Sonuç olarak, Türkiye'de para arzı hala dışsal görülmektedir.

Kasapoğlu (2007), çalışmasında Türkiye ekonomisinde etkin olarak çalışan parasal aktarım kanallarını VAR modeli ile belirlemiştir. Çalışma sonucunda, Türkiye'de geleneksel faiz oranı kanalının çalıştığına yönelik ampirik bulgular elde edilmiştir. Ayrıca, döviz kurunun reel aktivite üzerinde etkili olmadığı, ancak fiyatlar genel seviyesini önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye'de hisse senedi fiyatları kanalının ve kredi kanalının varlığına yönelik istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilememiştir.

Sarı (2007) tarafından yapılan ve etki-tepki grafikleri ve VAR analizleri kullanılarak yapılan analizde para arzındaki bir değişmenin faiz oranını ve faiz oranındaki değişmenin ise üretimi etkilediği sonucuna varılmıştır. Buna göre, değişkenlerin birbirlerini etkilemeleri ve belirli bir sıra ile süreç içerisinde yer almaları aktarma mekanizmasının Türkiye ekonomisinde işlediğinin göstergesi olabileceği şeklinde bir tespit yapılmıştır.

Türkiye'de yapılan çalışmalar arasında Örnek (2009) tarafından yapılan ve VAR modeli kapsamında etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma yöntemi kullanılarak Türkiye'nin 1990-2006 yılları arası üçer aylık verilerinin analiz edildiği çalışma yer almaktadır. Bulunan ampirik bulgulara göre, Kasapoğlu'nun (2007), çalışmasını destekler şekilde Türkiye'de geleneksel faiz oranı kanalının yanı sıra döviz kuru kanalının da çalıştığı, hisse senedi fiyatı ve banka kredi kanallarının istatistiksel olarak anlamlı çıkmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Analiz sonucunda reel üretim ve enflasyondaki değişimi açıklayan en önemli değişkenin faiz oranı olduğu belirtilmiştir. Banka kredi kanalında para politikasının banka kredi arzı üzerinde etkin bir rol oynamadığının tespit edildiği çalışmada, banka kredilerinin faiz oranlarından bağımsız bir şekilde kullanıldığı şeklinde bir çıkarsama yapılmıştır. Para politikasının İMKB endeksi üzerinde etkin bir rol oynamadığı bulgusu tespit edilmiş ve dolayısıyla, hisse senedi kanalının da etkin çalışmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın, Türkiye'de döviz kuru kanalının işlediğine yönelik bulgulara rastlanmıştır. Kurlar faiz oranı şoklarına büyük tepkiler vermiş olmakla birlikte, bu etkinin zamanla azalarak iki yılın sonunda tamamen ortadan kalktığı ifade edilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'de geleneksel faiz oranı kanalının paranın reel ekonomiye aktarımında en etkili çalışan kanal olduğu belirlenmiştir.

Büyükakın, Bozkurt ve Cengiz (2009) tarafından yapılan çalışmada da, faiz oranı kanalı, Granger Nedensellik Testi ve Toda-Yamamoto Yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada, Granger nedensellik testi esas alınarak elde edilen bulguya göre, faiz oranı ile enflasyon ve faiz oranı ile sabit sermaye yatırımları arasında karşılıklı nedensel ilişkiler mevcuttur. Faiz oranı enflasyon üzerinde doğrudan ve sermaye yatırımları kanalıyla dolaylı etkiye sahiptir. Elde edilen sonuçlar, Türkiye'de faiz kanalının işlediği yönündedir.

Erdoğan ve Yıldırım da yine (2009) yılında yapmış oldukları çalışmada, faiz kanalının işleyişini Türkiye özelinde incelemişlerdir. Çalışmada 1995:01- 2007:09 dönemine ilişkin veriler kullanılarak VAR metodolojisinden yararlanılmış ve faiz oranı kanalının parasal aktarım sürecinde önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, kısa vadeli faiz oranındaki bir değişikliğin yatırım harcamaları ve dayanıklı tüketim malı harcamaları üzerindeki etkisinin kısa süreli olduğu saptanmıştır.

Erdoğan ve Beşballı (2009), VAR yöntemi ile banka kredileri kanalının Türkiye'de işleyişini analiz etmiştir. 1996:06-2006:09 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada elde edilen bulgulara göre, Türkiye'de kredi kanalı kısmen işlemektedir. Kredi kanalının etkinliğini azaltan sorunlar bulunduğu, bunların en önemlilerinin de mali baskınlık ve kamu bankalarının finansal sistem içerisindeki ağırlığı olduğu dile getirilmiştir.

Faiz oranı kanalının irdelendiği bir başka çalışma Doğan (2012) **t**arafından yapılmıştır. 2000:1-2011:3 dönemlerini içeren üçer aylık veriler kullanarak VAR modeliyle oluşturulan çalışmanın ampirik bulguları, faiz oranı artışının üretim hacmini olumsuz yönde etkileyeceği şeklindeki teorik öngörüyü doğruladığı ve Türkiye'de faiz oranı kanalının çalıştığı yönündedir.

Buna göre**,** sözü edilen çalışmalarla ilgili varılan ortak sonucun Türkiye'de faiz kanalının işlediği yönünde olduğu söylenebilir. Ayrıca, ülkemizde parasal aktarım mekanizması kanallarından döviz kuru kanalına da yapılan incelemelerde sıklıkla yer verilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Döviz kuru kanalına ilişkin yapılan çalışmalardan bir tanesi, Büyükakın, Cengiz ve Türk'e (2009) aittir. Söz konusu çalışmada Türkiye ekonomisi özelinde VAR modeli kullanarak 1990:1 -2007:9 dönemi için döviz kuru kanalı incelenmiştir. Çalışmada para politikası şokunun ardından reel döviz kuru, net ihracat, üretim ve fiyatların dinamik tepkisi tahmin edilmiştir.Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'de para politikası şoklarının fiyatlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu ve döviz kurunun parasal aktarım mekanizmasında önemli rol oynadığı saptanmıştır.

Doğan (2011) de yaptığı çalışmada döviz kuru hareketlerini analiz etmiştir. Çalışmanın ilk ampirik bulguları Türkiye'de döviz kuru kanalının çalıştığına dair kanıtlar göstermektedir.

Cambazoğlu ve Karaalp (2012) tarafından yapılan ve döviz kuru kanalının, toplam çıktı ve özellikle fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkinliği yine VAR modeli çerçevesinde sorgulanmıştır. Buna göre, 2003:01-2010:08 dönemi için kısa vadeli faiz oranı, reel efektif döviz kuru, net ihracat hacmi, tüketici fiyat endeksi ve sanayi üretim endeksi olmak üzere toplam beş makro ekonomik değişken ile yapılan sınama sonucunda faiz kanalı etkilerini içeren döviz kuru kanalının Türkiye'de etkin olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada söz konusu dönemler arasında döviz kuru kanalının, parasal genişleme neticesinde reel değer kaybı yaratmasının, toplam talepte pozitif etki doğurduğu ve bunun sonucunda, enflasyon oranının arttığı saptanmıştır.

Görüldüğü üzere, yapılan analizlerde Türkiye'de döviz kuru kanalının da etkin çalışan bir parasal aktarım mekanizması kanalı olduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye dışında yapılan ve henüz çok yeni olan bir çalışma da Ganiev, Atabaev ve Sulaymanova'ya (2014) ilişkindir. Adı geçen çalışmada VAR yaklaşımı kullanılarak Kırgızistan'ın 2003-2011 aylık verileri yardımıyla para arzı, reel üretim, fiyatlar genel düzeyi, faiz oranı, kredi hacmi ve reel döviz kuru arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Kırgızistan'da faiz oranı kanalının etkin çalışmadığı, kredi kanalının reel üretimi, döviz kuru kanalının ise fiyatları etkilediği ortaya konmuştur. Döviz kuru kanalının halen en etkin kanal durumunda olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ışığında Kırgızistan'da reel üretimi artırmada faiz ve kredi kanalının, fiyat istikrarını sağlamada ise döviz kuru kanalının etkin kullanılabileceği söylenebilir.

Ayrıca, Artar (2011) tarafından yapılmış ve yayınlanmış olan bir makalede de Türkiye'de özellikle 2000 yılı sonrasında uygulanan para politikaları ve bu politikaların başarı koşullarını araştırmak amacı ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının politika uygulayıcısı olarak faiz politikası ile enflasyon (TÜFE), sanayi üretimi, İMKB–100, reel efektif döviz kuru ve cari açık olarak seçilmiş makroekonomik değişkenler üzerinde ne ölçüde etkiye sahip olduğu zaman serisi ekonometrisi teknikleri ile analiz edilmiştir. Analiz dönemi olarak enflasyon hedeflemesi ve kur politikası açısından kendi içinde bir bütünlük arz etmesi nedeniyle 2003:01–2008:09 dönemleri seçilmiştir. Analiz sonucunda; TCMB faiz politikasının, kısa dönemde reel ve mali değişkenler üzerindeki etkisinin uzun döneme göre daha sınırlı bir role sahip olduğu görülmüştür.

Öte yandan Düzgün (2010) tarafından "Türkiye ekonomisi üzerinde para politikasının mı yoksa maliye politikasının mı daha etkin olduğu" üzerine bir araştırma yapılmış ve GSYH, para arzı (M2) ve kamu harcaması değişkenleri kullanılmıştır. Kullanılan veriler üçer aylık olup, 1987:Q1-2007:Q3 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada ARDL yaklaşımı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye ekonomisi üzerinde para politikası değil maliye politikası etkili olduğu sonucuna ulaşılmış ve maliye politikasının negatif yönlü bir etki taşıdığı saptanmıştır.

4. Ekonometrik Analiz

4.1. Verilerin İncelenmesi

Çalışmada 2007:01-2013:12 dönemi için aylık olarak elde edilen sanayi üretim endeksi (ENDX), reel kesim güven endeksi (GUVEN) ve rezerv para (PARA) serileri TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'den alınmıştır. Ekonominin likidite düzeyinin ayarlanmasında rol oynayan emisyon; Merkez Bankası tarafından oluşturulan para arzının ana unsurudur. Rezerv para ise, Merkez Bankası'nın yarattığı emisyon ve Merkez Bankası nezdindeki mevduat ve fon hesaplarından oluşmaktadır. Çalışmamızda bağımsız değişken olarak rezerv paranın kullanılmasının nedeni hem güven endeksini etkileyen bir değişken olması hem de Merkez Bankası'nın doğrudan kontrol edebildiği parasal büyüklük olmasıdır.

Çalışmamızda seriler öncelikle Census X12 yöntemi ile mevsimlik etkilerden arındırılmış, daha sonra birim kök testine tabi tutulmuştur. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik analizi yardımıyla araştırılmıştır.

4.2. Durağanlık Sınaması

Ekonometrik analizlerde, iki zaman serisi arasında anlamlı ilişki olmasa bile, serilerin taşıdığı güçlü genel eğilimler dolayısıyla regresyonda yüksek R2 bulunmaktadır. Bu nedenle, regresyonun gerçek veya sahte bir ilişkiyi göstermesi, zaman serilerinin durağan olup olmaması ile yakından ilgilidir (Gujarati, 2001:709). Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, değişkenin bir önceki dönemde aldığı değerinin, bu dönemi nasıl etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkartılabilir. Bu nedenle serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için, serinin her dönemde aldığı değerin daha önceki dönemlerdeki değerleriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir. Bu amaçla geliştirilen birim kök testi ile serilerin durağan olup olmadıkları belirlenebilmektedir.

Bu çalışmada serilerin durağanlıklarını analiz etmek için Augmented Dickey-Fuller (ADF) (1979) ve Elliot, Rothenberg ve Stock (1996) tarafından ileri sürülmüş DF-GLS testi birim kök testi kullanılmıştır. Sıfır hipotezi altında birim kök olduğunu test eden ADF testi, AR sürecine dayanmaktadır. Ayrıca maksimum gecikme uzunluğu olarak Schwert (1989) tarafından önerilmiş olan formül kullanılır. ADF regresyonu aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \rho\, y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \qquad (1)$$

Eşitlik (1)'de ρ uygun gecikme uzunluğunu gösterir. ρ 'nin sıfır olması durumunda seride birim kök olduğunu ifade eden sıfır hipotezi reddedilememektedir. Elliot, Rothenberg ve Stock (1996) tarafından ileri sürülmüş DF-GLS testi, ADF testi ile karşılaştırıldığında, daha iyi bir performansa sahip olduğu ve aynı zamanda bilinmeyen ortalama ve trend söz konusu olduğunda da etkin sonuçlar verdiği ileri sürülmüştür. DF-GLS birim kök testi serileri trendden ayırır ve otokorelasyonu ortadan kaldırır. Asimptotik dağılıma sahip olan bu test, modelde deterministik terimler yer aldığında Dickey-Fuller birim kök testine oranla daha iyi sonuçlar vermektedir (Güloğlu, 2009:16). ADF ve DF-GLS birim kök test sonuçları Tablo 1'de görülmektedir:

Tablo 1. Birim Kök Testi Sonuçları

		ADF Birim Kök Testi			DF-GLS Birim Kök Testi		
		Düzey	Birinci Fark	İkinci Fark	Düzey	Birinci Fark	İkinci Fark
PARA	Sabitli	1.419 (0)	-9.606 (0)		2.645 (0)	-9.119 (0)	
	Trend+ Sabitli	-1.053 (0)	-10.076 (0)		-0.917 (0)	-9.697 (0)	
GÜVEN	Sabitli	-2.188 (1)	-6.086 (0)		-1.679 (1)	-5.392 (0)	
	Trend+ Sabitli	-2.429 (1)	-6.083 (0)		-1.932 (1)	-6.030 (0)	
ENDX	Sabitli	-1.836 (1)	-2.536 (11)	-7.727 (11)	-0.878 (1)	-2.309 (11)	-0.416 (10)
	Trend+ Sabitli	-2.859 (1)	-2.696 (11)	-7.679 (11)	-2.880 (1)	-2.232 (11)	-1.050 (10)

**Parantez içindeki değerler Schwarz bilgi kriterine göre seçilen gecikme uzunluklarını göstermektedir.*

***ADF için %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerindeki MacKinnon (1996) kritik değerleri, sabitli model için -3.512290, -2.897223, -2.585861 trent ve sabitli model için -4.073859, -3.465548, -3.159372; DF-GLS için ise, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde Elliott-Rothenberg-Stock (1996) tarafından geliştirilen kritik tablo değerleri sabitli model için -2.593468, -1.944811, -1.614175 trent ve sabitli model için -3.648400, -3.087600, -2.794000'dir.*

Birim kök sınamasında, t istatistik değerinin kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük ya da küçük olup olmadığına bakılır. t-istatistik değeri ADF testi için, MacKinnon kritik değerinden, DF-GLS testi için Elliott-Rothenberg-Stock (1996) tarafından geliştirilen kritik tablo değerlerinden mutlak değer olarak büyük ise söz konusu değişkenin durağan olduğuna karar verilir. Tablo 1'de görülen test sonuçlarına göre reel kesim güven endeksi ve rezerv para serileri birinci farkında, sanayi üretim endeksi ise ikinci farkında durağandır.

4.3. Nedensellik Analizi

Çalışmada, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik analizi yardımıyla araştırılmıştır. Bu yöntem, Vektör Oto Regresif (VAR) modele dayanır ve modele dahil edilen değişkenlerin birim kök ve eşbütünleşme özelliklerine duyarlı olmadan düzey değerlerinin yer aldığı VAR modelinin tahmin edilmesine olanak tanır.

Toda-Yamamoto nedensellik analizinde, k gecikmeli VAR modeli parametrelerine kısıtlama testleri uygulamak için geliştirilmiş bir Wald testi kullanır. Bu test, k serbestlik dereceli asimptotik olarak X^2 dağılımlıdır. Serilerin düzey değerlerine uygulanabilen bu prosedürün tamamlanması iki adımdan oluşur. Birinci adım, optimal k gecikme uzunluğunun ve sistemdeki seriler için maksimum bütünleşme derecesinin (d_{max}) belirlenmesini içerir. VAR modelinde en uygun gecikme uzunluğunu Olabilirlik Oran Testi (LR), Son Tahmin Hatası (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwarz Bilgi Kriteri (SC) ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) kullanılarak tespit edilmektedir. En uygun gecikme uzunluğu, LR testi dışındaki tüm testlerde, en küçük değere göre belirlenmektedir. Optimal gecikme uzunluğu (k) ve maksimum bütünleşme derecesi (d_{max})'ın belirlenmesiyle birlikte toplamda $k + d_{max}$ gecikme uzunluğuna sahip geliştirilmiş VAR modeli tahmin edilebilir (Koç ve Değer, 2010:88). Buna göre oluşturulan VAR süreci, şu şekilde ifade edilebilir:

$$Guven_t = \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{1i} Guven_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1i} Endx_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \theta_{1i} Para_{ti} + \varepsilon_{1t} \quad (2)$$

$$Endx_t = \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{2i} Endx_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i} Guven_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \theta_{2i} Para_{ti} + \varepsilon_{1t} \quad (3)$$

$$Para_t = \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \alpha_{3i} Para_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{3i} Guven_{ti} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \theta_{3i} Endx_{ti} + \varepsilon_{1t} \quad (4)$$

(2) nolu denklemde yer alan i≤ k için sıfır hipotezi $\beta_{1i} = 0$ olarak test edilir ve alternatif hipotezin kabul edilmesi durumunda sanayi üretim endeksinden reel kesim güven endeksine doğru %5 seviyesinde nedensellik ilişkisi tespit edilir. Benzer şekilde, i≤ k için sıfır hipotezi $\theta_{1i} = 0$ olarak test edilir ve alternatif hipotezin kabul edilmesi durumunda para endeksinden reel kesim güven endeksine doğru %5 seviyesinde nedensellik ilişkisi tespit edilir.

(3) nolu denklemde, reel kesim güven endeksi ve para değişkenlerinden sanayi üretim endeksine doğru nedensellik ilişkisinin varlığını belirlemek amacıyla sırasıyla $H_0 : \beta_{2i} = 0$ ve $H_0 : \theta_{2i} = 0$ hipotezi düzeltilmiş Wald istatistiği kullanılarak test edilmiştir.

(4) nolu denklemde ise reel kesim güven endeksi ve sanayi üretim endeksinden para değişkenine doğru nedensellik ilişkisinin varlığı ise, sırasıyla $H_0 : \beta_{3i} = 0$ ve $H_0 : \theta_{3i} = 0$ hipotezlerinin sınanmasıyla belirlenmektedir. Analizde, VAR sisteminin otokorelasyon (LM testi) ve değişen varyans (White testi) problemi içermemesine dikkat edilmiştir. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları Tablo 2'de görülmektedir:

Tablo 2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	k+dmax	MWALD	p-değeri	Nedensellik
GUVEN≠>ENDX	7	5.936274	0.001	Vardır
ENDX≠>GUVEN	7	5.789279	0.002	Vardır
PARA≠> ENDX	5	0.154609	0.926	Yoktur
ENDX ≠>PARA	5	0.604504	0.614	Yoktur
GUVEN≠>PARA	5	0.071863	0.974	Yoktur
PARA≠>GUVEN	5	1.609510	0.027	Vardır

** Optimal gecikme uzunluğu, SIC bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Reel kesim güven endeksi ve sanayi üretim endeksi için, optimal gecikme uzunluğu, (k=5); maksimum bütünleşme derecesi (dmax=2)'dir. Para ve sanayi üretim endeksi ile reel kesim güven endeksi için optimal gecikme uzunluğu, (k=3); maksimum bütünleşme derecesi (dmax=2)'dir.*

Toda-Yamamoto nedensellik analizinde, asimptotik değerler göz önüne alındığında reel kesim güven endeksi ve sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu durum öncelikle sanayi üretiminin ve dolayısıyla ülke ekonomisinin büyümesinde reel kesimin güveninin ve geleceğe yönelik olumlu beklentilerinin önemini teyit etmektedir. Diğer yandan, sanayi üretiminden reel kesim güvenine doğru tespit edilen nedensellik ilişkisi ise, üretim ve kapasite artışlarının ülkede geleceğe ilişkin olumlu beklentiler yarattığı şeklinde yorumlanabilir. Para değişkeninden reel kesim güven endeksine doğru incelenen nedensellik ilişkisi de istatistiki olarak anlamlıdır. Para değişkeni ile sanayi üretim endeksi arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bu durum para politikasının ülkenin üretim gücüne doğrudan etki etmediği şeklinde yorumlanabilir. Para miktarının artmasıyla sağlanan likidite ve buna bağlı olarak olumlu yönde etkilenen reel kesim güven endeksi sanayinin yatırım ve üretim seviyesini pozitif yönde etkilemektedir. Bu durum, beklenti kanalının Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu şeklinde yorumlanabilir.

5. Sonuç

Para politikasının reel ekonomiyi etkileyip etkilemediği ya da ne kadar sürede etkilediği literatürde henüz tam anlamıyla açıklık kazanamamıştır. Bu bağlamda parasal aktarım mekanizması kanallarının işleyişi ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda genellikle elde edilen bulgular da farklılık göstermektedir.

Parasal aktarım mekanizmasının işleyişi konusunda uluslararası arenada çeşitli ampirik çalışmalar yapıldığı gibi, Türkiye'deki birçok araştırmacı da farklı parasal aktarım mekanizması kanallarının işleyişine çalışmalarında yer vermiştir. Türkiye'de genel olarak döviz kuru kanalı, faiz kanalı ve banka kredi kanalının ele alındığı ampirik çalışmalara rastlanmıştır. Konu ile ilgili yapılan araştırmaların bir kısmından elde edilen sonuçlarda para arzının dışsal ve kredi hacmi başta olmak üzere diğer değişkenleri açıklayabildiği tespit edilmiştir. Söz konusu araştırmalarda ağırlıklı olarak geleneksel faiz oranı ve döviz kuru kanalının etkin çalıştığı, hisse senedi fiyatı ve banka kredi kanallarının istatistiksel olarak anlamlı çıkmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Daha önceki çalışmalardan farklı olarak, bu çalışmada, parasal aktarım kanallarından beklenti kanalının Türkiye ekonomisi için geçerli olup olmadığı test edilmiştir. Çalışmada, 2007:01-2014:01 dönemi için aylık olarak elde edilen rezerv para, reel kesim güven endeksi ve sanayi üretim endeksine ilişkin seriler ADF ve DF-GLS birim kök testine tabi tutulmuştur. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik analizi ile test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, reel kesim güven endeksi ve sanayi üretim endeksi arasında çift yönlü, rezerv para değişkeninden reel kesim güven endeksine doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile para miktarının artmasıyla sağlanan

likidite ve buna bağlı olarak olumlu yönde etkilenen reel kesim güven endeksi sanayinin yatırım ve üretim seviyesini pozitif yönde etkilemektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinde beklenti kanalının geçerli olduğu yönündedir. Merkez Bankası'nın uyguladığı politikalar hem reel kesimin hem de tüketici kesiminin güven seviyesini doğrudan etkilemektedir. İstihdam, üretim ve yatırım kararlarında etkin bir rol oynayan güven faktörünün Merkez Bankası politikalarının oluşturulurken önemle dikkate alınması gerekliliği açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

ARTAR, K.O. (2011), "Türkiye'de Para Politikası Kararlarının Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisi: Vektör Otoregresyon (Var) Analizi, Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 1, Aralık: 1-17, http://www.marmarasosyaldergi.org/makale/2.pdf, 14.04.2014.

BALDEMİR, E. ve SÜSLÜ, B. (2008), "Firmaların Kısa Vadeli Borçlanmalarının Hisse Senedi Fiyatlarının Değişimine Etkisi, Modıglıanı-Mıller Teoremi", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:23 Sayı:2, s:259-268.

BANK OF THAİLAND (2014), "Expectations Channel", http://www.bot.or.th/English/MonetaryPolicy/Understanding/Transmission/Pages/ExpectationChannel.aspx, 25.03.2014.

BANK OF ENGLAND (2014), "The Transmission Mechanism of Monetary Policy", The Monetary Policy Committee Bank of England, s:3-12, http://www.bankofengland.co.uk/publications/Documents/other/monetary/montrans.pdf, 29.12.2014

BOİVİN, J., KİLEY, T. M. ve MİSHKİN, S. F. (2010), "How Has the Monetary Transmission Mechanism Evolved Over Time?", Finance and Economics Discussion Series Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs Federal Reserve Board, Washington, D.C., http://www.federalreserve.gov/pubs/feds/2010/201026/201026pap.pdf, 29.12.2014
http://kosbed.kocaeli.edu.tr/sayi13/buyukakin.pdf, 14.04.2014.

BÜYÜKAKIN, F., CENGİZ, V. ve TÜRK, A. (2009), "Parasal Aktarım Mekanizması: Türkiye'de Döviz Kuru Kanalının Var Analizi" Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:24, Sayı: 1: 171-198.

BÜYÜKAKIN, F., BOZKURT, H. ve CENGİZ, V. (2009), "Türkiye'de Parasal Aktarımın Faiz Kanalının Granger Nedensellik Ve Toda-Yamamota Yöntemleri İle Analizi" Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 33, Temmuz-Aralık,: 101-118

CAMBAZOĞLU, B. ve KARAALP: H. (2012), "Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalı: Türkiye Örneği", Yönetim ve Ekonomi, Cilt:19, Sayı:2: 53-66.

CENGİZ, Vedat (2009), "Parasal Aktarım Mekanizması İşleyişi ve Ampirik Bulgular", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:33, Temmuz-Aralık: 225-247.

DICKEY, D. A. ve FULLER, W. A. (1979), "Distribution of the Estimator for Autoregressive Time Series with a Unit Root", Journal of the American Statistical Association, 74,427-43.

DOĞAN, B. (2011), "Parasal Aktarım Mekanizması ve Döviz Kuru Kanalı: Türkiye Örneği", Econ Anadolu 2011: Anadolu International Conference in Economics II, June 15-17, 2011, Eskişehir, Turkey.

DOĞAN, B. (2012), "Geleneksel Aktarım Mekanizması: Türkiye Örneği", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:33, Ağustos: 211-220.

DÜZGÜN, R. (2010), "Türkiye Ekonomisi'nde Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt.3 / 11 , İlkbahar: 230-237, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/duzgun_recep.pdf, 29.12.2014

ELLİOT, G., ROTHENBERG, T.J. ve STOCK, J.H. (1996). "Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root", Econometrica, (64):813-836.

ERDOĞAN ve YILDIRIM, Ç. D. (2009), "Türkiye'de Faiz Kanalı İle Parasal Aktarım Mekanizması", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Ekim 2009, 4(2),s. 57-72.

ERDOĞAN: ve BEŞBALLI, G. S. (2009), "Türkiye'de Banka Kredileri Kanalının İşleyişi Üzerine Ampirik Bir Analiz", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (1) 2009, 28-41.

GANİYEV, C. ATABAEV, N. ve SULAYMANOVA, B. (2014), "Kırgızistan'da Parasal Aktarım Mekanizmalarının Var Analizi", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 3 Sayı: 9: 19-42.

GUJARATI, D. N. (2001). Temel Ekonometri, (Çev: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen), Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2001.

GÜLOĞLU, B. (2009). " Doğrusal Zaman Serileri Analizi Yayınlanmamış Ders Notları", Pamukkale Üniversitesi, Ekonomi Yaz Seminerleri.

GÜNEY: ve ALACAHAN, D. N. (2012), "Parasal Aktarım Mekanizmaları ve Türkiye Değerlendirmesi, Akademik Bakış, Sayı:33, Kasım-Aralık:1-13.

HASİN, Z. ve MAJİD, A.S.M. (2014), "The Importance of the Islamic Banks in the Monetary Transmission Mechanism in Malaysia", 8th International Conference on Islamic Economics and Finance: 1-20 http://conference.qfis.edu.qa/app/media/229, 21.03.2014.

IRELAND, N.P. (2005), "The Monetary Transmission Mechanism", Working Papers, Federal Reserve Bank of Boston, No: 06-1, http://www.bostonfed.org/economic/wp/wp2006/wp0601.pdf, 08.03.2014.

KASAPOĞLU, Ö. (2007), Parasal Aktarım Mekanizmaları: Türkiye İçin Uygulama, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü
Ankara, http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/ozgurkasapoglu.pdf, 23.02.2014.
KİNG, R. (2000), "The New IS-LM Model: Language, Logic and Limits", Federal Reserve of Richmond Quarterly Economic Review, 86(3), 45–103.

KOÇ, H. ve DEĞER M.K. (2010). "Döviz Kuru Belirsizliği ve Yurtiçi Yatırımlar: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Testleri (1988-2007)", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(3):79-93.

KUTTNER, N. K. ve MOSSER, C.P. (2002), "The Monetary Transmission Mechanism: Some Answers and Further Questions", FRBNY Economic Policy Review / May, http://www.nyfedeconomists.org/research/epr/02v08n1/0205kutt.pdf, 08.03.2014.

LEEPER, E.M., SİMS, C.A. and ZHA, T.A. (1996), "What does monetary policy do?" Brookings Papers on Economic Activity, 2: 1–78.
MİSHKİN, F. (1995), "Symposium on the Monetary Transmission Mechanism", Journal of Economic Perspectives — Volume 9, Number 4 — Fall, — Pages 3–10, http://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.9.4.3, 23.02.2014.

MİSHKİN, F. (2007), Para Bankacılık ve Finansal Piyasalar İktisadı, (Çev) Şahin Serçin, Çiçek, Serkan ve Boz Çiğdem, Library of Congress Cataloguing-in Publication Data, Boston.

ORHAN, O. Z. ve ERDOĞAN, S., Para Politikası, Yazıt Yayın Dağıtım, Ankara

ÖRNEK, İ. (2009), "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması Kanallarının İşleyişi", Maliye Dergisi, Sayı 156, Ocak-Haziran: 104-125, http://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/156/07.%C4%B0brahim.ORNEK.pdf, 14.04.2014.
ÖZTÜRK, N. (2014) Para Banka Kredi, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.

ÖZTÜRKLER, H. ve ÇERMİKLİ, H.A. (2007), "Türkiye'de Bir Parasal Aktarım Kanalı Olarak Banka Kredileri", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Cilt: 44, Sayı:514: 57-67.

SARI, A. (2007), "Faiz Kanalı Yoluyla Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizmalarının İşlerliği" Akademik Fener Balıkesir Üniversitesi Yayınları, Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, No:25, Sayı :8: 15-21, http://bjmer.net/Makaleler/1105463254_15-21%20sar%C4%B1.pdf, 28.03.2014.

SCHWERT, G.W. (1989). "Tests for Unit Roots: A Monte Carlo Investigation," Journal of Business and Economic Statistics, 7, 147-160.

SEYREK, İ., DUMAN, M. ve SARIKAYA, M. (2001), "Parasal Aktarım Mekanizması ve Para Politikası Aracı: Türkiye'de Aktarım Mekanizması", *C.*Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 1: 201-212. http://kutuphane.dogus.edu.tr/makale/13031279/2004/cilt5/sayi1/M0004235.pdf, 30.03.2014.
SİDAOUİ, J.J. ve FRANCİA, R. M. (2014), " The Monetary Transmission Mechanism İn Mexico: Recent Developments", BIS Papers No 35: 365-394, http://www.bis.org/publ/bppdf/bispap35q.pdf, 21.03.2014.
.
TCMB (2004), "Enflasyon" http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/enflasyon.pdf, 03.04.2014.

TCMB (2007), Bülten, Sayı:6, Haziran http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Bulten_Turkce6.pdf, 03.04.1014.

TCMB (2014) "Parasal Aktarım Mekanizması", http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/ParasalAktarim.pdf, 23.02.2014.

TODA, H.Y. ve YAMAMOTO, T. (1995). "Statistical Inference in Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes", Journal of Econometrics, (66):225-250.

PARASAL AKTARIM MEKANİZMASI VE DÖVİZ KURU KANALI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Cemil ERARSLAN
Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, cemilerarslan@hotmail.com

Esra KATI
Öğretim Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, esrakati@windowslive.com

ÖZET: Para politikasındaki değişikliklerin hasıla üzerindeki etkileri parasal aktarım mekanizması yoluyla gerçekleşmektedir. Parasal aktarım mekanizmalarından birisi de, dalgalı kur rejimlerinde net ihracat hacmi üzerinde doğrudan etkili olan döviz kuru kanalıdır. Bu çalışmanın amacı 2001 finansal krizi sonrasında dalgalı kur rejimini benimseyen Türkiye'de döviz kuru kanalının reel ekonomik değişkenler üzerindeki etkinliğini araştırmaktır. Çalışmada Türkiye'nin 2003:Q1-2012:Q4 dönemindeki üç aylık verileri kullanılarak VAR modeli çerçevesinde ampirik bir uygulama yapılmıştır. Kısa vadeli faiz oranı, reel döviz kuru, net ihracat hacmi ve gayri safi yurt içi hasıla büyüklükleri üzerine yapılan sınama sonucunda, döviz kuru kanalının Türkiye'de etkin bir biçimde işlemediği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Para Politikası, Parasal Aktarım Mekanizması, Döviz Kuru Kanalı, VAR Modeli.
JEL: E51, E52, E58.

MONETARY TRANSMISSION MECHANISM AND EXCHANGE RATE CHANNEL: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT: Impact on the output of changes in monetary policy are realized through the monetary transmission mechanism. Exchange rate channel that one of the monetary transmission mechanism ise a make to direct influence on the net export volume in the floating exchange rate regime. The aim of this study is to investigate efficiency of the exchange rate channel on the real economic variables in Turkey that adopted the floating exchange rate regime after the financial crisis in 2001. In study was made an empirical application in the framework of the VAR model using quarterly data for the period Turkey's 2003:Q1-2012:Q4. Test results which on size of short-term interest rate, the real exchange rate, net exports and gross domestic product were observed that the exchange rate channel doesn't work effectively in Turkey.

Keywords: Monetary Policy, Monetary Transmission Mechanism, Exchange Rate Channel, VAR Model.
JEL: E51, E52, E58.

1. Giriş

Para politikasını yürütmekle görevli olan merkez bankaları, nihai hedeflerine ulaşmak için para politikası araçlarını kullanmaktadırlar. Bu bağlamda merkez bankaları açık piyasa işlemleri, reeskont oranları ve yasal karşılık oranları gibi para politikası araçları yoluyla para arzını değiştirmek suretiyle üretim, istihdam ve milli gelir gibi reel ekonomik büyüklükleri etkilemeye çalışmaktadırlar. Ancak uygulamada para arzındaki değişikliklerin reel ekonomi üzerindeki etkisi tam olarak bilinememektedir. Çünkü parasal tabandaki değişmelerin ekonomiyi etkileme kanalları ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bu duruma parasal aktarım mekanizmasının *"kara kutusu (black box)"* da denilmektedir. Bu nedenle para politikalarının ekonominin geneline yönelik etkisi tam olarak bilinmemekte ve aktarım kanallarının işleyişine yönelik literatürde bir uzlaşma sağlanamamaktadır (Bernanke and Gertler, 1995: 27).

Özellikle 2007 yılının ortalarında ABD'de başlayan mortgage krizi 2008/2009 yıllarında AB ülkelerine sıçrayarak küresel bir finansal krizi tetiklemiştir. Bunun üzerine Amerikan Merkez Bankası (FED) başta olmak üzere krize düşen ülkelerde merkez bankaları, finansal krizle mücadele etmek için parasal genişlemeye giderek politika faiz oranlarını düşürmüş ve varlık alım programlarına başlamıştır. Bu da para politikasına ve parasal aktarım mekanizmasına yönelik olarak yapılan çalışmaların sayısında ciddi artışlar yaşanmasına neden olmuştur.

Para miktarındaki değişikliklerin toplam hasıla ve toplam talep üzerindeki etkilerinin ortaya çıkış sürecini içeren parasal aktarım mekanizması ise "faiz kanalı", "kredi kanalı", "döviz kuru kanalı" ve "varlık fiyatları kanalı" ndan oluşmaktadır (Mishkin, 1992: 657-658).

Parasal aktarım süreci, açık piyasa işlemleri ile para politikasındaki değişiklikler yoluyla başlamaktadır. Para miktarındaki değişiklikler ise kısa vadeli faiz oranlarını, döviz kurlarını ve varlık fiyatlarını etkilemektedir. Buna bağlı olarak da reel GSYİH ve enflasyon oranların da değişmeler meydana gelmektedir (Taylor, 1995: 14-15).

2001 yılında yaşanan finansal kriz sonrasında sabit kur sistemini terk ederek dalgalı kur rejimine geçen Türkiye'de, para politikası fiyat istikrarı hedefi doğrultusunda uygulanmaya başlanmıştır. Bu da para politikasının enflasyon beklentilerini kontrol altına tutabilmesine ve küresel şoklara karşı esnek tepkiler verebilmesini sağlamıştır. Böylece enflasyon oranları uzun bir süre sonra kalıcı olarak tek haneye düşürülmüştür (Başçı ve Kara, 2011: 3-4).

Ancak küresel finansal krizle birlikte para politikasının tek bir politika aracına dayanarak reel ekonomiyi etkilemesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Özellikle döviz kurlarındaki oynaklıkların ulusal paraların değerinde meydana getirdiği değişiklikler cari işlemler bilançosu üzerinde negatif etkiler bırakmıştır. Küresel risk iştahındaki artışlarla birlikte gelişmekte olan ülkelere yönelen kısa süreli spekülatif sermaye hareketleri, ulusal paraları aşırı değerlendirerek cari işlemler açıklarının genişlemesine neden olmuştur. Ülkemizde de Türk Lirasının aşırı değerlenmesine yol açan bu süreç sonucunda 2011 yılında cari açıklar 77.2 Milyar $'a ulaşmıştır.

Diğer taraftan TCMB'nin izlediği yüksek faiz ve düşük kur politikası sonucunda, artan toplam talep nedeniyle enflasyon hedefleri de aşılmıştır.

Bu gelişmeler ülkemizde parasal aktarım kanallarının etkinliğinin tekrardan sorgulanmasına yol açmıştır. Ancak literatürde faiz koridoru ve yasal karşılık oranları gibi geleneksel para politikası araçları dışında aktarım mekanizması kanallarına ilişkin olarak genel kabul görmüş bir kuramsal çerçevenin bulunmaması büyük bir eksikliktir.

Gelişmiş ülke merkez bankalarının son dönemlerde izlediği para politikalarına bakıldığında, politika faizlerini düşürerek döviz kurlarını artırmak ve net ihracatı yükselterek küresel krizden çıkmak istedikleri görülmektedir. Kur savaşları adı da verilen söz konusu politikalar, parasal aktarımın döviz kuru kanalı üzerine yapılan çalışmaların sayısında ciddi anlamda artışlar yaşanmasına neden olmuştur. Öte yandan döviz kuru değişiklikleri, net ihracat dışında firma bilançoları, hane halkı gelirleri ve enflasyon oranları üzerinde de doğrudan ve dolaylı etkiler bırakmaktadır. Dolayısıyla parasal aktarımın döviz kuru kanalının etkinliğinin incelenmesi bu açıdan da önem teşkil etmektedir.

Çalışmanın amacı ilgili literatür temel alınmak suretiyle Türkiye'de döviz kuru kanalının etkinliğini incelemektir. Çalışmada Türkiye'nin 2003:Q1-2012:Q4 dönemindeki üç aylık verileri kullanılarak VAR modeli çerçevesinde ampirik bir uygulama yapılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre Türkiye'de parasal aktarımın döviz kuru kanalının işlemediği gözlenmiştir.

Çalışmada öncelikle parasal aktarım mekanizması kanalları üzerinde durulmuş ve literatürde döviz kuru kanalına ilişkin olarak yapılan çalışmaların sonuçlarına yer verilmiştir. Daha sonra ise Türkiye'de döviz kuru kanalının 2003:Q1-2012:Q4 dönemindeki etkinliği VAR modeli yardımıyla test edilmiştir.

2. Parasal Aktarım Mekanizması

Para politikasında meydana gelen değişikliklerin ekonomik sektörlere nasıl yayıldığının incelendiği süreç "parasal aktarım mekanizması" olarak tanımlanmaktadır. Aktarım mekanizmasının iki aşaması bulunmaktadır. Birincisi para arzındaki değişikliklerin finansal sisteme yayılmasıdır. İkincisi ise parasal şokların yol açtığı finansal değişikliklerin reel kesimde meydana getirdiği etkilerden oluşmaktadır (Pétursson, 2001: 1-3).

Bu bağlamda parasal aktarım mekanizması, para miktarındaki artış veya azalışların toplam harcamalar (nominal GSYİH) ve toplam hasıla (reel GSYİH) düzeylerinde meydana getirdiği değişikliklerin hangi yollarla ortaya çıktığının incelenmesini ifade etmektedir (Mishkin, 1992: 657-658).

Para politikasının özellikle kısa dönemde reel ekonomik büyüklükleri etkileyebileceği Keynesyen ve Monetarist iktisatçılarca kabul edilmektedir. Ancak Keynesyenler parasal aktarımın faiz kanalını savunurlarken, Monetaristler ise reel varlık fiyatlarını da analize dahil etmişlerdir. Keynesyenlere göre para arzındaki değişmeler öncelikle faiz oranlarını etkilemekte daha sonra ise yatırımlar ve milli gelir üzerinde etki bırakmaktadır. Monetaristlere göre ise parasal aktarım mekanizması, para miktarındaki değişikliklerin reel varlık fiyatlarını etkilemesi yoluyla işlemektedir (Meltzer, 1995: 51-53).

Parasal aktarım mekanizmasının nasıl işlediğinin bilinmesi aşağıdaki açılardan önem taşımaktadır:

i-) Para politikasından etkilenen finansal değişkenler daha iyi biçimde saptanacaktır. Böylece finansal kesim ile reel sektör arasındaki bağlantıların anlaşılması kolaylaşacaktır.

ii-) Merkez bankaları, finansal piyasalardaki dalgalanmaları daha çabuk fark edecektir. Bu da parasal tedbirlerin daha hızlı biçimde alınmasını sağlayacaktır.

iii-) Merkez bankalarının politika hedeflerini daha doğru biçimde belirlemesine aracılık edilecektir.

iv-) Uygulanmakta olan para politikasından iktisadi birimlerin ne yönde etkileneceği öngörülebilecektir.

Para politikasının hasıla düzeylerini hangi değişkenler aracılığıyla ve nasıl etkileyeceğini açıklayan parasal aktarım mekanizması kanalları "faiz kanalı", "varlık fiyatları kanalı", "döviz kuru kanalı" ve "kredi kanalı" olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır (Mishkin, 1995: 4-5). İzleyen kısımda söz konusu kanallar ayrıntılı olarak incelenmiştir.

2.1. Faiz Kanalı

Parasal aktarımın faiz kanalı, para miktarındaki değişikliklerin faiz oranları aracılığıyla reel ekonomiye yansımasını ifade etmektedir. Para arzı artışları ekonomide likidite etkisine yol açarak nominal faiz oranlarının düşmesine yol açar. Bu da tüketim ve yatırım harcamalarını artırmak yoluyla milli gelirin yükselmesine neden olur (Doğan, 2012: 213). Söz konusu işleyiş şu şekilde gösterilebilir:

$$M_s \uparrow \Rightarrow \dot{I} \downarrow \Rightarrow I \uparrow \Rightarrow AD \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$$

Burada M_s, İ, I, AD ve Y sırasıyla para arzını, faiz oranlarını, yatırım harcamalarını, toplam talep ve milli gelir düzeylerini göstermektedir.

Parasal aktarımın faiz kanalının işleyişi aşağıdaki varsayımların gerçekleşmesine bağlıdır: (Hubbard, 1995: 64-67)

i-) Para arzı değişkeni, yalnızca bağımsız merkez bankaları tarafından belirlenmektedir.

ii-) Merkez bankaları para arzını değiştirmek yoluyla faiz oranlarını da etkileyebilmektedir.

iii-) Faiz oranlarındaki değişiklikler, toplam harcama ve üretim düzeyleri üzerinde istenen yönde değişiklikler meydana getirebilmektedir.

2.2. Varlık Fiyatları Kanalı

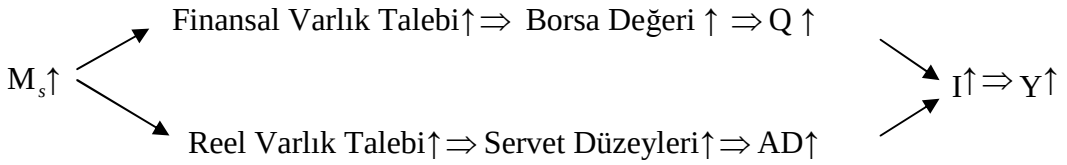
Varlık fiyatları kanalı, hisse senedi fiyatları ve reel varlık fiyatlarındaki değişimlere bağlı olan servet etkisi ile işlemektedir (Eroğlu ve Eroğlu, 2012: 8556).

Parasal aktarım mekanizmasında hisse senedi fiyatlarını içeren iki kanal vardır. Söz konusu kanallar "q teorisi" ve "servet etkisi" dir. "Q" katsayısı, firmanın borsada oluşan piyasa değerinin, sermayenin yenileme maliyetine oranını göstermektedir. Q Teorisi'ne göre, para arzındaki artışlar finansal varlıkların değerini yükseltmektedir. Böylece reel yatırımlar ve milli gelirde yükselişler gözlenir (Tobin, 1963: 409-411).

Para arzı arttığında yatırımcıların hisse senedi talebindeki artışa bağlı olarak bunların fiyatları da yükselmektedir. Bu da borsa değerinin ve Tobin q'sunun artmasına neden olmakta ve yatırım harcamalarını genişletmektedir.

Parasal aktarım mekanizmasının servet etkisi kanalı ise, para arzındaki artışların hisse senedi fiyatlarını yükseltmesiyle başlamaktadır. Böylece finansal servetin değeri ve buna bağlı olarak tüketim harcamaları da artmaktadır. Bu da toplam yatırımlar ile milli gelirin artmasına yol açmaktadır (Mishkin, 1996: 4-5).

Genişletici para politikasının finansal ve reel varlık fiyatları üzerindeki etkileri toplu halde aşağıdaki gibi gösterilebilir:

2.3. Döviz Kuru Kanalı

Açık ekonomi koşulları altında ve Mundell-Fleming modelinin geçerli olduğu bir sistemde, para politikası değişiklikleri döviz kurlarını ve buna bağlı olarak ulusal paranın dış değerini etkilemektedir. Döviz kurundaki değişiklikler, mal ve hizmetlerin yurt içi ve yurt dışındaki nispi fiyatlarını farklılaştırarak ikame etkisine yol açmaktadır. Bu da toplam talep ve arz ile net ihracat ve milli gelir düzeylerinin değişmesini sağlamaktadır. Döviz kurlarındaki değişmelerin ülke ekonomisi üzerindeki üretim ve fiyatlama süreçleri üzerinde büyük bir rol oynaması nedeniyle döviz kuru kanalının anlaşılması oldukça önemlidir (Smets and Wouters, 1999: 489-491).

Uluslararası sermaye hareketlerinin giderek serbestleştiği günümüz ekonomilerinde, merkez bankalarının uyguladıkları para politikaları faiz oranlarını değiştirmek yoluyla döviz kurları ve ulusal paranın değerini etkileyebilmektedir. Bu da ülkeler arasında dış ticaret konu olan mal ve hizmetlerin fiyatları ile dış ticaret hacminin değişmesine yol açmaktadır.

Döviz kuru kanalı, para miktarındaki değişikliklerin döviz kurlarında oluşturduğu etkilerin net ihracata yansıması sonucunda reel hasıla düzeylerinde meydana gelen etkileri incelemektedir. Ulusal para arzındaki daralmalar yurt içi faiz oranlarını yükselterek, ülkeye yönelik yabancı sermaye girişlerinin artmasına yol açar. Böylece döviz kurları düşerken, ulusal para aşırı değerli hale gelir. Bu da yerli malların yabancı mallar karşısındaki değerini yükselterek, net ihracatın azalmasına yol açar. Ancak döviz kuru kanalının etkinliği, kurlardaki değişikliklerin büyüklüğüne ve enflasyona yansıma düzeylerine bağlı olarak değişecektir. Büyük çaplı bir devalüasyon ya da revalüasyon yapılan ve kurlardaki değişmeler ile enflasyon geçişkenliği arasında yüksek bir korelasyon bulunan ülkelerde döviz kuru kanalı daha etkin biçimde işleyecektir (Horvarth and Maino, 2006: 4-6).

Genişletici para politikası uygulaması ise faiz oranlarını düşürerek ulusal paranın değer kaybetmesini sağlar. Bu da ithal edilen malların fiyatlarının ulusal para cinsinden değerini yükseltir. Böylece ithalat düşerken net ihracat ve milli gelir ise artar (Kamin vd., 1998: 12-13). Bu durum şu şekilde gösterilebilir:

$$M_s \uparrow \Rightarrow \text{İ} \downarrow \Rightarrow \text{Döviz Kurları} \uparrow \Rightarrow \text{Ulusal Paranın Değeri} \downarrow \Rightarrow \text{Net İhracat} \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$$

2.4. Kredi Kanalı

Para miktarındaki değişikliklerin banka kredilerini etkilemek yoluyla reel ekonomiye yansıması, kredi kanalını oluşturmaktadır. Banka rezervlerini artıran genişletici para politikası, banka kredilerinin miktarını da yükseltmektedir. Söz konusu kredi artışları ise, yatırım harcamalarının genişlemesine neden olmaktadır (Mishkin, 1996: 9-10).

Kredi kanalının etkin işleyebilmesi iki koşulun sağlanmasına bağlıdır. Söz konusu koşullardan birincisi banka bilançolarının para politikalarından soyutlanamamasıdır. Diğer bir ifadeyle para politikalarındaki değişmeler sonucunda banka bilançoları da etkilenmelidir. İkinci koşul ise ekonomide faaliyette bulunan firmaların, banka bilançolarındaki değişmelerden etkilenmesidir. Buna göre bankaların kredi olanaklarındaki değişmelere firmalar tepki göstermelidir. Örneğin bankaların kredi verme olanakları genişlediğinde, firmalarda daha fazla kredi talebinde bulunmalıdır (Farinha and Marques, 2001: 7-10).

Genişletici para politikaları sonucunda banka rezervleri ve mevduatları artış göstermektedir. Bu da bankaların verebileceği kredi hacminin yükselmesine neden olur. Bu da yatırımcı kuruluşların daha fazla borçlanabilmesine olanak sağlar. Böylece ekonomide toplam yatırımlar artar ve milli gelir düzeylerinde yükselmeler gözlenir (Kashyap and Stein, 2000: 410-412). Parasal aktarımın kredi kanalı şu şekilde gösterilebilir:

$$M_s \uparrow \Rightarrow \text{Banka Rezervleri} \uparrow \Rightarrow \text{Banka Kredileri} \uparrow \Rightarrow I \uparrow \Rightarrow Y \uparrow$$

3. Literatür Araştırması

Literatürde parasal aktarım mekanizmasına yönelik çok sayıda çalışma bulunmasına karşılık, yalnızca döviz kuru kanalının etkinliğini araştıran çalışma sayısı ise görece sınırlıdır. Parasal aktarımın döviz kuru kanalının etkinliğini araştıran çalışmalar incelendiğinde, genellikle söz konusu kanalın finansal piyasalarını serbestleştiren ve dünya ticaretinde görece küçük yer tutan ülkelerde daha etkin çalıştığı bulunmuştur.

Literatürde döviz kuru kanalına ilişkin olarak yapılmış olan en dikkat çekici çalışma Smets ve Wouters (1999)'e aittir. Bu çalışmada VAR modeli yardımıyla Almanya'da 1975-1997 dönemi içinde döviz kuru kanalının etkinliği araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre parasal daralma öngören politikalar, Almanya'da ulusal paranın değerinde ciddi artışlar yaşanmasına yol açmıştır. Böylece yurt içi talep ve milli gelir düşerken ithal mallara olan talep ise artmıştır. Bu da söz konusu dönemde Almanya'da döviz kuru kanalının etkin biçimde çalıştığını göstermektedir.

Camarero vd. (2002), İspanya ekonomisinin 1986-1998 dönemini kapsayan ve VAR modeline dayalı olarak yapmış oldukları çalışmalarında, para arzındaki azalmaların kısa vadeli faiz oranlarını artırmak suretiyle döviz kurlarının ve çıktı seviyesinin düşmesine neden olduğunu bulmuşlardır. Buna göre söz konusu dönemde İspanya'da döviz kuru kanalının etkin biçimde işlediği söylenebilir.

Boughara (2003), Fas ve Tunus ekonomileri üzerine 1988:1-2001:4 döneminde yapmış olduğu çalışmada bu ülkelerde döviz kuru kanalının etkin olarak işlediği sonucuna ulaşmışlardır.

Bredin ve O'Reilly (2004) ise, İrlanda'da para politikası değişikliklerinin döviz kurları, milli gelir ve enflasyon oranları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre genişletici parasal şoklar, faiz oranlarını kısa zaman içinde düşürmekte ve döviz kurlarını artırmaktadır. Böylece ulusal para hızla değer kaybetmekte ve ihracat ile üretim miktarlarında da yükselişler yaşanmaktadır. Buna göre döviz kuru kanalının İrlanda'da etkin biçimde çalıştığı söylenebilir.

Mehrotra (2007) ise, Japonya, Çin ve Hong Kong ekonomileri için VAR modeline dayalı olarak yaptığı analizinde döviz kuru kanalının etkinliğini araştırmıştır. Çalışmada ulaşılan bulgulara göre fiyatların kontrol edilmesi konusunda döviz kuru kanalı Japonya ve Hong Kong'da etkin biçimde çalışırken, Çin'de ise söz konusu kanalın etkinliği oldukça düşüktür.

Nagayasu (2007), Japon ekonomisinin 1970-2004 verileri üzerine yapmış olduğu bir çalışmada para arzındaki değişmelerin döviz kurlarını etkilediğini, fakat kurdaki değişmelerin üretimi ve milli geliri etkileyemediğini bulmuştur. Diğer bir ifadeyle döviz kurlarındaki değişmeler ile reel ekonomik büyüklükler arasında güçlü bir ilişkinin olmadığını saptamıştır. Buna göre söz konusu dönemde Japonya'da döviz kuru kanalının etkin olmadığını söylenebilir.

Döviz kuru kanalının Türkiye'deki etkinliğine ilişkin olarak yapılan çalışmalarda ise, ülkemizde döviz kuru kanalının çoğunlukla etkin biçimde işlediği sonucuna ulaşılmıştır. İzleyen kısımda Türkiye'de döviz kuru kanalına ilişkin olarak yapılan çalışmaların bulgularına yer verilmiştir.

Köse ve Saraçoğlu (1999), Türkiye'nin 1980-1996 dönemi verilerini kullandıkları ve VAR modeline dayalı olarak yapmış oldukları çalışmalarında parasal aktarım mekanizması içerisinde en etkin biçimde işleyen kanalın döviz kuru kanalı olduğunu bulmuşlardır. Onlara göre ülkemizde faiz oranları ile döviz kurları arasında ve kurlar ile de üretim ve milli gelir değişkenleri arasında güçlü bir korelasyon bulunmaktadır. Faiz oranlarının arttığı dönemlerde döviz kurları ile ihracat miktarları ve buna bağlı olarak üretim ile milli gelir de düşmektedir. Tersine faiz oranlarının gerilediği dönemlerde ise kurlarda artış olmakta ve bu da reel üretimi yükseltmektedir.

Gündüz (2001), Türkiye'nin 1986-1998 dönemi verilerine dayalı olarak yapmış oldukları çalışmasında parasal şokların döviz kurlarını belirlediğini ve kurlardaki değişmelerinde ihracat ile ithalat miktarları üzerinde doğrudan etkili olduğunu bulmuşlardır. Buna göre parasal genişleme öngöre politikalar, döviz kurlarını yükselterek ihracatı artırmakta ve ithalatı ise düşürmektedir. Böylece artan ihracat talebine cevap vermek isteyen özel sektörün üretimi de yükselmektedir.

Öztürkler (2002), Türkiye'nin 1986-2001 dönemine ilişkin verilere dayanan çalışmasında genişletici para politikalarının ulusal paraya değer kazandırdığı sonucuna ulaşmıştır. Öztürkler'e göre ülkemizde döviz kuru kanalı tersine bir işleyişe sahiptir. Dolayısıyla genişletici parasal şoklar, beklendiği gibi ulusal paranın değerini düşürmeyip aşırı değerlenmesine yol açmaktadır. Bu da cari işlemler açıklarının yükselmesine neden olmaktadır. Diğer bir ifadeyle Türkiye'de döviz kuru kanalı etkin biçimde işlememektedir.

Sezer (2003), Türkiye'de döviz kuru kanalının oldukça başarılı biçimde işlediği sonucuna ulaşmıştır. Buna göre para arzı verilen şoklara faiz oranları ve döviz kurları güçlü tepkiler vermektedir. Yine döviz kurlarına verilen şoklarda ihracat ve sanayi üretim endeksi üzerinde güçlü etkiler meydana getirmektedir. Dolayısıyla ülkemizde para arzındaki değişikliklerin, döviz kurları aracılığıyla üretim ve ihracat üzerinde teoriyle uyumlu sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

Çiçek (2005), Türkiye'nin 1995-2003 dönemine ait makro ekonomik verilerini kullandığı çalışmasında döviz kuru kanalının reel ekonomi üzerinde sınırlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Türkiye'de parasal aktarımın en etkin biçimde işleyen kanalı faiz kanalıdır. Parasal şoklar faiz oranlarını çok hızlı biçimde değiştirirken, döviz

kurlarındaki değişmeler ise oldukça gecikmeli biçimde gerçekleşmektedir. Öte yandan döviz kurlarının fiyatlar üzerindeki etkisi de üretim üzerindeki etkisinden daha fazladır. Bu da Türkiye'de döviz kuru kanalının görece etkin olmadığını göstermektedir. Başçı vd. (2007), Türkiye'de 2001 finansal krizine kadar döviz kuru kanalının oldukça etkin biçimde işlediğini ancak krizden sonra etkinliğinin azaldığını bulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Türkiye'de döviz kurları, dış ticaret, üretim maliyetleri, risk primi, maliyetler, beklentiler ve enflasyon oranları üzerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Kasapoğlu (2007) ise Türkiye'nin 1990:01-2006:07 dönemine ilişkin çalışmasında, döviz kurlarındaki değişikliklerin hasıladan ziyade enflasyon oranı üzerinde etkili olduğunu bulmuştur. Döviz kurlarındaki değişiklikler, ithal malların fiyatlarını değiştirmek suretiyle enflasyon oranı üzerinde etkili olmaktadır.

Erdoğan ve Yıldırım (2008), VAR modeline dayalı çalışmalarında 1995 ile 2006 döneminde döviz kuru kanalının geçerliliğini araştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ülkemizde döviz kuru kanalı etkin biçimde işlemektedir.

Örnek (2009), VAR yöntemini kullandığı çalışmasında 1990-2006 dönemi içinde ülkemizde faiz kanalı ile döviz kuru kanalının etkin biçimde işlediğini, varlık fiyatları kanalı ile kredi kanalının ise etkin olmadığını bulmuştur.

Büyükakın vd. (2009), 1990 ile 2007 yıllarını kapsayan çalışmalarında ülkemizde para politikası şoklarının varlık fiyatlarını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Cambazoğlu ve Karaalp (2012) ise 2003:1-2010:8 dönemini konu aldıkları çalışmalarında VAR modeli yardımıyla ülkemizde döviz kuru kanalının başarısını analiz etmişlerdir. Faiz oranları, döviz kurları, ihracat miktarları, enflasyon oranları ve üretim düzeylerinden oluşan makro ekonomik değişkenler ile yapılan sınama sonuçlarına göre döviz kuru kanalı Türkiye'de etkin biçimde işlemektedir.

4. Ampirik Analiz

Vektör Otoregresyon (VAR) modeli değişkenlerin kendi değerleri ile diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri üzerine tanımlandığı çok boyutlu doğrusal modellerdir (Temurlenk, 1998: 56).

VAR (Vektör Otoregresif Modeller) modeli zaman serileri analizinde sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir. VAR modeli incelenen tüm değişkenleri birlikte ele alarak belirli bir sistem içinde inceler. Bu modelde en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike, Schwartz, H-Q gibi kriterler kullanılmaktadır. VAR modeliyle yapılan analizlerde değişkenler arasındaki ilişkiyi göstermek açısından iki değişik sonuç alınabilir. Bunlar Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki fonksiyonlarıdır.

Etki-Tepki fonksiyonları ile modelde yer alan değişkenlerin diğer değişkenlere gösterdiği tepkiler ölçülmektedir. Ayrıca VAR modellerinde Varyans Ayrıştırma ile tahmin sonucu elde edilen artıkların analizi yapılabilir. Varyans Ayrıştırma analizi yardımıyla değişkenlere verilen şokların etkileri görülebilmektedir. Böylece değişkenler arasındaki ilişkilerin açıklanma gücü artmış olacaktır. VAR modellerinin uygulanabilmesi için kullanılan seriler durağan olmalıdır. Serileri durağanlaştırmak için ise ADF (Augmented Dickey-Fuller-Genelleştirilmiş Dickey Fuller) ve PP (Philips Perron) testleri kullanılmaktadır. Çalışmamızda durağanlık testi için ADF testinden yararlanılmıştır.

Y_t ve X_t gibi zaman serisi değişkenlerinin ele alındığı bir vektör otoregresyon modeli iki denklemden oluşmaktadır. Birinde bağımlı değişken Y_t, diğerinde ise bağımlı değişken X_t'dir. Her iki denklemdeki açıklayıcı değişkenler, iki değişkenin de gecikmeli değerlerine eşittir (Tarı, 2008: 433-436).

Y_t ve X_t için VAR modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = \beta_{10} + \beta_{11}Y_{t-1} + \cdots + \beta_{1k}Y_{t-k} + \alpha_{11}X_{t-1} + \cdots + \alpha_{1k}X_{t-k} + u_{1t}$$
$$X_t = \beta_{20} + \beta_{21}X_{t-1} + \cdots + \beta_{2k}X_{t-k} + \alpha_{21}X_{t-1} + \cdots + \alpha_{2k}X_{t-k} + u_{2t} \quad (1)$$

Burada, β ve α bilinmeyen katsayılar, u_{1t} ve u_{2t} ise hata terimini ifade etmektedir. VAR modelini aşağıdaki gibi göstermekte mümkündür.

$$Y_t = \alpha_{10} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{11i}\, Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{12i}\, X_{t-i} + u_{1t} \quad (2)$$
$$X_{t=}\alpha_{20} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{21i}\, Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{22i}\, X_{t-i} + u_{2t} \quad (3)$$

Burada, α_{i0} sabit terimi, α_{ijk} k gecikmesine ait parametreyi ve p ise gecikme sayısını ifade etmektedir. Model matrislerle;

$$\begin{bmatrix} Y_t \\ X_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \alpha_{10} \\ \alpha_{20} \end{bmatrix} + \sum_{i=1}^{p} \begin{bmatrix} \alpha_{11i} & \alpha_{12i} \\ \alpha_{21i} & \alpha_{22i} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} Y_{t-i} \\ X_{t-i} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} u_{1t} \\ u_{2t} \end{bmatrix} \quad (4)$$

biçiminde veya kısaca,

$$y_t = c + \sum_{i=1}^{p} A_i\, y_{t-i} + u_t \quad (5)$$

olarak ifade edilmektedir. Bu model iki boyutlu bir VAR modelidir. Çünkü iki değişken içermektedir. Daha genel bir VAR modeli k sayıda değişken için,

$$y_t = c + A_1 y_{t-1} + A_2 y_{t-2} + \cdots + A_p y_{t-p} + u_t \quad (6)$$

biçiminde ifade edilmektedir. Burada, $y_t(K*1)$ değişken vektörü, c $(K*1)$ sabit terimler vektörü, $A_1(K*K)$ parametre matrisi ve $u_t(K*1)$ hata terimleri vektörüdür.

Modele göre tüm değişkenler içseldir. VAR modeli parametreleri doğrudan yorumlanamadığından, etki tepki ile varyans ayrıştırması analizlerine ihtiyaç duyulmaktadır (Tarı, 2008: 435).

Bu çalışmada parasal aktarım mekanizmasının döviz kuru kanalının Türkiye'de etkinliğinin incelenmesi için 2003:Q1-2012:Q4 dönemine ait üç aylık seriler kullanılmıştır. Değişkenlere ait veriler T.C.M.B. Elektronik Veri Dağıtım Sistemi ve TÜİK'den elde edilmiştir. Söz konusu ham veriler çalışmanın sonunda yer alan EK-1'de gösterilmiştir. Analiz sonuçları, *Econometric Views (Eviews 7.0)* paket programından yararlanılarak elde edilmiştir. VAR modeli ile Türkiye'de parasal aktarım mekanizması kanallarından döviz kuru kanalının etkin çalışıp çalışmadığı, etki tepki analizi ile varyans ayrıştırma analizi yardımıyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Tablo 1'de VAR modeline ilişkin değişkenler ve açıklamalar gösterilmiştir.

Tablo 1: VAR Modelinde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Tanımı	Gözlem Aralığı	Veri Kaynağı
LOGPARAARZI	M1- Para Arzı (logaritmik)	2003 - 2012	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
LOGFAIZ	TCMB Gecelik Faiz Oranları (%) (logaritmik)	2003 - 2012	Türkiye İstatistik Kurumu
LOGDVZKR	Reel Efektif Döviz Kuru (logaritmik)	2003 - 2012	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
LOGIHRCT	İhracat (logaritmik)	2003 - 2012	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
LOGGSYIH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (logaritmik)	2003 - 2012	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

4.1. Birim Kök (Durağanlık) Testi Sonuçları

VAR modelinden elde edilen sonuçların doğru olabilmesi için değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarının saptanmasında ADF birim kök testi kullanılmıştır. Mac Kinnon'ın verdiği t-Statistic %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinin, hesaplanan t değerinden mutlak değer olarak büyük olması serinin durağan olduğunu göstermektedir. Yapılan ADF testinde bazı serilerin orjinal halinin durağan olmadığı belirlenmiştir. Modelde kullanılan değişkenlerin birinci farkları alınarak yapılan sınamada serilerden paraarzi, dvkr ve ihrct değişkeninin birinci dereceden, faiz ve gsyih değişkeninin ise ikinci dereceden durağan olduğu görülmüştür.

Tablo 2: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF	%1	%5	%10
paraarzi	-6.760970	-3.626784	-2.945842	-2.611531
faiz	-8.750149	-3.621023	-2.943427	-2.610263
dvzkr	-7.328519	-3.615588	-2.941145	-2.609066
ihrct	-5.778512	-3.615588	-2.941145	-2.609066
gsyih	-4.735652	-3.670170	-2.963972	-2.621007

VAR analizinden elde edilen sonuçlara göre döviz kurunun bir ve iki dönem önceki değeri ile faiz oranları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Benzer şekilde döviz kurunun iki dönem önceki değeri ile para arzı ve GSYİH arasında, ihracatın bir dönem önceki değeri ile döviz kuru ve GSYİH arasında ve GSYİH'ın bir önceki değeri ile ihracat miktarları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Gecikme uzunluğunu belirlemek için yapılan sınamadan elde edilen sonuçlar ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Gecikme Uzunluğu Test Sonuçları

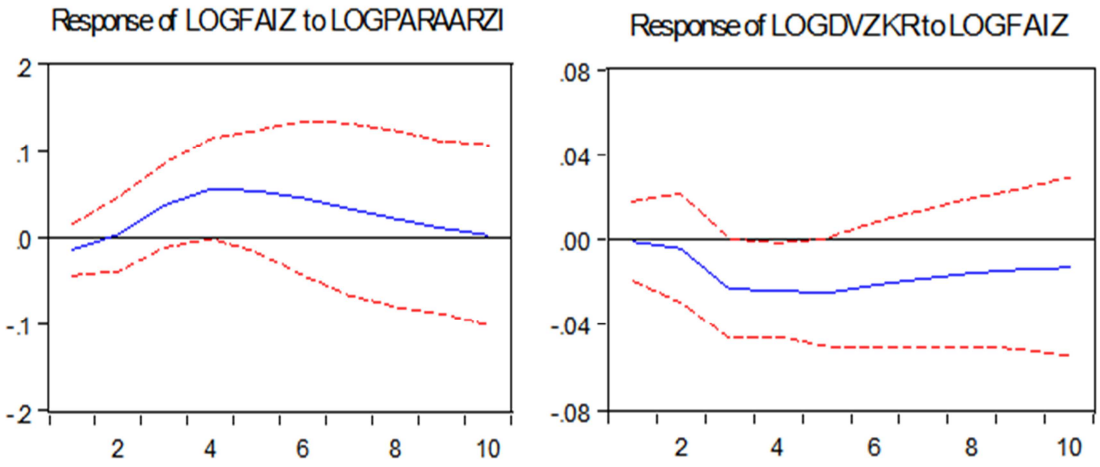
VAR Lag Order Selection Criteria
Endogenous variables: LOGDVZKR LOGFAIZ LOGGSYIH LOGIHRCT LOGPARAARZI
Exogenous variables: C
Date: 12/25/14 Time: 14:58
Sample: 2003Q1 2012Q4
Included observations: 36

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-50.68355	NA	1.52e-05	3.093530	3.313464	3.170293
1	116.8091	279.1544	5.62e-09	-4.822729	-3.503130	-4.362153
2	162.8709	63.97473*	1.90e-09	-5.992829	-3.573564*	-5.148441
3	190.6060	30.81674	2.06e-09	-6.144777	-2.625846	-4.916576
4	231.5741	34.14009	1.41e-09*	-7.031894*	-2.413297	-5.419880*

* indicates lag order selected by the criterion
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
FPE: Final prediction error
AIC: Akaike information criterion
SC: Schwarz information criterion
HQ: Hannan-Quinn information criterion

Bu sonuçlara göre uygun gecikme uzunluğu LR, FP, AIC ve HQ kriterlerine göre dört olarak belirlenmiştir.
Etki tepki analizlerinden elde edilen sonuçlar EK-2'de gösterilmiştir. Grafik 1 ve Grafik 2'de ise etki tepki analizinden çıkan sonuçlar kısaca özetlenmeye çalışılmıştır.

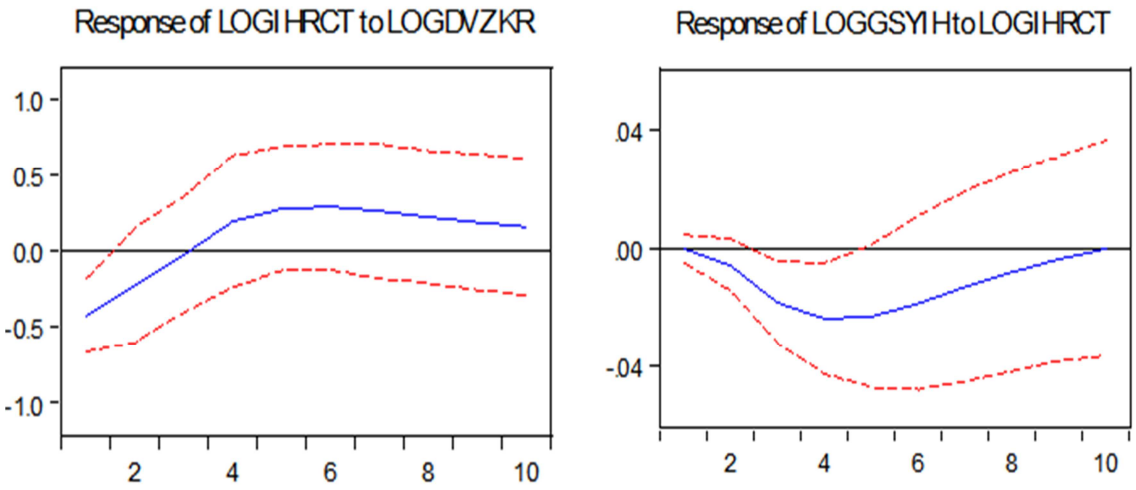
Grafik 1: Para Arzı İçin Etki Tepki Grafiği ve Faiz Oranları İçin Etki Tepki Grafiği

Para arzına verilen bir birimlik şokun faizlere etkisini gösteren grafikte etki başlangıçta pozitif iken yaklaşık olarak dördüncü dönemden sonra etkinin zayıflamaya başladığı görülmektedir. 10. Dönem sonunda ise para arzına verilen şokların faizler üzerindeki etkisinin şok öncesi döneme yaklaşmakta ve etki ortadan kalkmaktadır.

Faiz oranlarına verilen bir birimlik şokun reel döviz kurlarına etkisini gösteren grafikte ise bu iki değişken arasında herhangi bir etkileşimin olmadığı görülmektedir. Bu ise parasal aktarım mekanizmasında bahsedilen teorik beklentilerle uyumlu değildir. Dolayısıyla Türkiye'de inceleme dönemi içerisinde faiz oranları ile reel döviz kurları arasında bir etkileşim bulunamamıştır.

Grafik 2: Reel Döviz Kurları İçin Etki Tepki Grafiği ve İhracat Miktarları İçin Etki Tepki Grafiği

Döviz kuruna verilen bir birimlik şokun ihracata etkisini gösteren grafikte ise etkinin başlangıçta olmadığı, fakat dördüncü dönemden sonra pozitife döndüğü görülmektedir. Buna karşılık söz konusu etki de 7. Dönemden itibaren tekrardan zayıflamaya başlamaktadır. Buna göre ülkemizde çalışmanın kapsadığı yıllar içerisinde ilk dört dönemlik periyot da döviz kurlarındaki artışların ihracat miktarlarını etkilemeyeceği, fakat dördüncü dönem ile yedinci dönem arasında pozitif yönlü bir etkileşimin olduğu söylenebilir.

İhracat miktarlarına verilen bir birimlik şokların, GSYİH'a etkisini gösteren grafiğe göre ise, ihracat miktarlarındaki değişmeler ile GSYİH arasında ne kısa ne de uzun dönemde bir etkileşim gözlenmemiştir. Bu da teorik beklentilerle uyuşmamaktadır.

Tablo 4, 5, 6 ve 7'de ise varyans ayrıştırma sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4: Faiz Oranı İçin Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Variance Decomposition of LOGFAIZ:

Period	S.E.	LOGPARAARZI	LOGFAIZ	LOGDVZKR	LOGIHRCT	LOGGSYIH
1	0.070991	3.938849	96.06115	0.000000	0.000000	0.000000
		(6.70809)	(6.70809)	(0.00000)	(0.00000)	(0.00000)
2	0.107096	1.827378	89.33020	3.259714	4.559177	1.023534
		(5.32831)	(8.16660)	(4.04354)	(5.67259)	(2.15889)
3	0.137797	8.092382	81.22986	2.334298	4.963971	3.379491
		(8.34126)	(11.4163)	(3.04492)	(6.78385)	(3.66825)
4	0.164510	17.25897	71.56533	1.643993	3.867475	5.664233
		(12.9009)	(14.8482)	(3.80789)	(7.59903)	(5.17520)
5	0.185748	21.64257	66.53582	1.367335	3.126737	7.327535
		(15.5402)	(16.8611)	(4.12920)	(7.89091)	(6.10383)
6	0.201207	23.39151	63.56135	1.588141	3.485444	7.973559
		(17.2343)	(17.6584)	(4.86345)	(8.36838)	(6.55861)
7	0.211999	23.39722	61.79548	1.988612	4.853641	7.965053
		(18.1312)	(17.9727)	(5.71240)	(9.33462)	(6.61152)
8	0.219075	22.83743	60.51827	2.215146	6.782122	7.647040
		(18.3911)	(17.9644)	(6.39184)	(10.6981)	(6.43462)
9	0.223780	22.12827	59.38769	2.208167	8.946092	7.329788
		(18.3913)	(18.0450)	(6.65552)	(12.0538)	(6.05188)
10	0.227413	21.43850	58.15105	2.142768	11.07541	7.192270
		(18.2260)	(18.0345)	(6.73742)	(13.1086)	(5.77295)

Tablo 4'e göre faiz oranlarındaki değişmelerin %21'i para arzı, %2,1'i döviz kuru, %11'i ihracat ve %7,1'i GSYİH tarafından kaynaklanmaktadır.

Tablo 5: Reel Döviz Kuru İçin Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Variance Decomposition of LOGDVZKR:

Period	S.E.	LOGPARAARZI	LOGFAIZ	LOGDVZKR	LOGIHRCT	LOGGSYIH
1	0.061699	2.462459	0.240713	97.29683	0.000000	0.000000
		(5.73264)	(4.40120)	(7.37751)	(0.00000)	(0.00000)
2	0.065391	3.721578	1.040521	88.54166	6.055283	0.640958
		(7.44835)	(5.57498)	(11.4392)	(6.73316)	(2.56570)
3	0.074592	4.515946	9.391842	68.09812	16.81403	1.180065
		(7.64391)	(6.92649)	(12.2544)	(9.35768)	(2.68181)
4	0.083531	4.906908	14.69210	56.26321	23.04585	1.091926
		(8.54950)	(7.96552)	(11.9574)	(10.1964)	(2.64785)
5	0.091881	5.220191	18.79684	47.98852	27.01032	0.984126
		(9.32449)	(9.16863)	(11.7254)	(10.8604)	(2.32825)
6	0.097696	5.043909	21.00430	43.11134	29.95408	0.886371
		(10.1073)	(9.93821)	(11.6082)	(11.9024)	(2.12421)
7	0.102301	4.833991	22.17247	39.53793	32.64593	0.809675
		(10.6016)	(10.7024)	(11.7176)	(12.7828)	(2.16513)
8	0.106171	4.685488	22.61163	36.75503	35.18755	0.760300
		(11.1597)	(11.1929)	(11.8566)	(13.5254)	(2.41440)
9	0.109739	4.665258	22.61495	34.40656	37.55109	0.762153
		(11.5055)	(11.6920)	(12.0256)	(14.0158)	(2.79092)
10	0.113150	4.797570	22.36193	32.37072	39.62655	0.843226
		(11.9404)	(12.0316)	(12.2055)	(14.5026)	(3.27974)

Tablo 5'e göre inceleme dönemindeki reel döviz kurundaki değişmelerin %4,7'si para arzı, %22'si faiz, %39'u ihracat ve %0,8'i GSYİH tarafından kaynaklanmaktadır.

Tablo 6: İhracat Miktarları İçin Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Variance Decomposition of LOGIHRCT:

Period	S.E.	LOGPARAARZI	LOGFAIZ	LOGDVZKR	LOGIHRCT	LOGGSYIH
1	0.711605	8.854841	4.102705	31.60808	55.43438	0.000000
		(8.57930)	(4.77688)	(11.8490)	(11.4334)	(0.00000)
2	0.877291	14.28169	2.782267	25.52005	52.11878	5.297220
		(12.8324)	(4.22331)	(11.6283)	(12.8838)	(4.31061)
3	0.972872	18.19588	2.508148	20.79028	47.66373	10.84196
		(14.1941)	(4.16672)	(10.2849)	(13.5664)	(6.39821)
4	1.063574	18.00598	3.306448	22.18951	41.28304	15.21502
		(14.3924)	(5.08466)	(9.95029)	(13.5693)	(7.65530)
5	1.154169	16.89555	3.905486	26.15007	35.68864	17.36026
		(14.1136)	(5.98866)	(11.2857)	(13.7479)	(7.97040)
6	1.231500	16.18175	3.822847	29.87188	31.84536	18.27817
		(14.1720)	(6.48045)	(13.1288)	(13.8169)	(8.04538)
7	1.289443	15.95210	3.494705	32.32325	29.58319	18.64676
		(14.3426)	(6.57406)	(14.5398)	(14.0071)	(8.10866)
8	1.332762	15.87232	3.475669	33.68888	28.32051	18.64262
		(14.5495)	(6.83217)	(15.3636)	(14.0653)	(7.97145)
9	1.367597	15.65699	4.128975	34.21919	27.65367	18.34117
		(14.7631)	(7.24848)	(15.7138)	(14.2480)	(7.78939)
10	1.399538	15.22685	5.548480	34.06774	27.35574	17.80119
		(15.0007)	(7.98413)	(15.7803)	(14.3496)	(7.63929)

Tablo 6'ya göre ihracattaki değişmelerin %15'i para arzı, %5,5'i faiz, %34'ü reel döviz kuru ve %17'si GSYİH tarafından kaynaklanmaktadır.

Tablo 7: GSYİH Miktarları İçin Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Variance Decomposition of LOGGSYIH:

Period	S.E.	LOGPARAARZI	LOGFAIZ	LOGDVZKR	LOGIHRCT	LOGGSYIH
1	0.014030	4.412041	11.80934	1.500264	0.479045	81.79931
		(5.95857)	(10.7311)	(4.20661)	(2.85416)	(11.1595)
2	0.024301	7.640829	8.065860	11.07422	1.552791	71.66630
		(8.59864)	(9.58051)	(9.43390)	(3.21060)	(12.0805)
3	0.037489	3.611436	7.014795	33.32193	5.796844	50.25499
		(6.61744)	(8.91505)	(14.1906)	(5.80916)	(13.8482)
4	0.049423	2.146921	6.080139	46.59349	7.450735	37.72871
		(6.78152)	(8.36514)	(16.1013)	(7.34965)	(14.2176)
5	0.058158	1.754516	4.908996	54.30104	7.669508	31.36594
		(8.30241)	(7.65587)	(16.7477)	(8.77089)	(13.9202)
6	0.063675	1.637852	4.096043	58.73300	7.367215	28.16589
		(10.1090)	(6.97186)	(17.0209)	(9.87696)	(13.6071)
7	0.067108	1.609215	4.220092	60.98787	6.891905	26.29092
		(11.5704)	(6.86830)	(16.9052)	(10.5516)	(13.3028)
8	0.069560	1.651194	5.599068	61.46942	6.424835	24.85548
		(12.6486)	(7.70137)	(16.9337)	(10.9277)	(12.8417)
9	0.071731	1.770856	8.125347	60.49538	6.110706	23.49771
		(13.3726)	(9.04186)	(17.1170)	(11.1647)	(12.2533)
10	0.073955	1.958330	11.36145	58.44663	6.101668	22.13192
		(13.7039)	(10.2464)	(17.2191)	(11.3391)	(11.6207)

Tablo 7'ye göre GSYİH'daki değişmelerin %1,9'u para arzı, %11,3'ü faiz oranları, %58'i reel döviz kurları ve %6,1'i ihracat miktarlarından kaynaklanmaktadır.

Ekonometrik analizden elde edilen sonuçları ise aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

i-) Varyans ayrıştırmasından elde edilen bulgulara göre faiz oranları, en fazla para arzı değişkeninden etkilenmektedir. Para arzından sonra faiz oranlarını sırasıyla etkileyen diğer değişkenler ise ihracat miktarı, GSYİH düzeyi ve döviz kurudur. Etki-tepki analizlerinde ise para arzına verilen bir birimlik şokun faizlere etkisinin başlangıçta pozitif iken yaklaşık olarak dördüncü dönemden sonra etkinin zayıflamaya başladığı görülmektedir. 10. Dönem sonunda ise para arzına verilen şokların faizler üzerindeki etkisinin şok öncesi döneme yaklaşmakta ve etki ortadan kalkmaktadır.

ii-) Varyans ayrıştırması çerçevesinde çalışmanın kapsadığı dönemde reel döviz kurundaki değişmelerin en yüksek düzeyde etkilendiği değişkenler sırasıyla ihracat miktarları, faiz oranları, para arzı ve GSYİH'dır. Etki-tepki analizinden elde edilen bulgulara göre ise, faiz oranlarına verilen bir birimlik şokun reel döviz kurları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı gözlenmiştir.

iii-) Varyans ayrıştırması çerçevesinde çalışmanın ele aldığı dönemde ihracattaki değişmelerin en fazla etkilendiği değişken reel döviz kuru olmuştur. Etki-tepki analizine göre ise ilk dört dönemlik periyot da döviz kurlarındaki artışların ihracat miktarlarını etkilemeyeceği, fakat dördüncü dönem ile yedinci dönem arasında pozitif yönlü bir etkileşimin olduğu bulunmuştur.

iv-) Varyans ayrıştırması analizinden elde edilen bulgulara göre GSYİH'daki değişmelerin çoğu reel döviz kurları ve faiz oranlarından kaynaklanmaktadır. Etki-tepki analizine göre ise ihracat miktarlarındaki değişmeler ile GSYİH arasında ne kısa ne de uzun dönemde bir etkileşim gözlenmemiştir.

5. Sonuç

Parasal aktarım mekanizması, üretim ve istihdamda değişikliklere neden olan para politikası önlemlerinin ekonomiyi etkileme kanalları olarak tanımlanmaktadır. Parasal aktarım mekanizması kanalları, parasal büyüklükler ile reel büyüklükler arasındaki ilişkiyi anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Aktarım mekanizmaları parasal kesimi faizler, krediler, kurlar ve varlık fiyatları yoluyla reel kesime bağlamaktadır.

Para arzındaki değişikliklerin toplam hasıla üzerindeki etkilerini inceleyen parasal aktarım mekanizması kanalları kendi içinde "faiz kanalı", "kredi kanalı", "döviz kuru kanalı" ve "varlık fiyatları kanalı" ndan oluşmaktadır.

Parasal aktarımın faiz kanalı, para arzındaki artışların faiz oranlarını düşürerek yatırım harcamaları ile milli gelirin yükselmesini ifade etmektedir. Kredi kanalı ise, para arzındaki yükselişlerin bankaların mevduat ve kredi hacimlerini artırmaları yoluyla reel yatırım harcamalarının ve milli gelirin yükselmesinden oluşmaktadır. Varlık fiyatları kanalında ise, para arzındaki genişlemeler hisse senedi fiyatları ile reel varlık fiyatlarını artırarak servet etkisinin işlemesine yol açmaktadır. Reel servet düzeylerindeki yükselişler ise toplam talebin ve milli gelirin artmasına neden olacaktır.

Açık ekonomi koşulları altında ve dalgalı kur rejiminin benimsendiği bir sistemde para arzındaki artışların faiz oranlarını düşürmesi, döviz kurlarını artırması (ulusal paranın dış değerini düşürmesi) ve bu yolla net ihracat ile milli gelirin yükselmesi ise döviz kuru kanalını oluşturmaktadır.

Çalışma Türkiye'de döviz kuru kanalının etkinliğini incelemek üzere yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin 2003:Q1-2012:Q4 dönemindeki üç aylık verileri kullanılarak VAR modeli çerçevesinde ampirik bir uygulama yapılmıştır. Bunun için seçilen değişkenler ise para arzı (M1), TCMB gecelik faiz oranları, reel döviz kurları, ihracat miktarları ve GSYİH'dır.

Etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırmasından elde edilen bulgulara göre Türkiye'de 2003:QI-2012:Q4 dönemi için faiz oranları, reel döviz kuru, net ihracat hacmi ve gayri safi yurt içi hasıla büyüklükleri üzerine yapılan sınama sonucunda, döviz kuru kanalının Türkiye'de etkin bir biçimde işlemediği gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

Başçı, E., Özel, Ö. ve Sarıkaya, Ç. (2007). "The Monetary Transmission Mechanism in Turkey: New Developments", *CBRT Research and Monetary Policy Dep.* Working Paper No: 07/04, June, pp.1-28.

Başçı, E. ve Kara, H. (2011). "Financial Stability and Monetary Policy", *Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey, Working Papers, No. 1108,* pp.1-18.

Bernanke, B. S. and Gertler, M. (1995). "Inside the Blacx Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission", *Journal of Economic Perspectives*, Vol.9, No.4, pp.27-48.

Boughara, A. (2003). "What Do We Know About Monetary Policy and Transmission Mechanism in Morrocco and Tunisia?", *The 10th Annual Conference of the Economic Research Forum (ERF),* pp.1-30.

Bredin, D. and O'Reilly, G. (2004). "An Analysis of The Transmission Mechanism of Monetary Policy in Ireland", *Applied Economics*, Vol.36, pp.49-58.

Büyükakın, F., Cengiz, V., Türk, A. (2009). "Parasal Aktarım Mekanizması: Türkiye'de Döviz Kuru Kanalının VAR Analizi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.24, Sayı.1, ss.171-198.

Camarero, M., Ordónez, J. and Cecilio, T. (2002). "Monetary Transmission in Spain: A Structural Cointegrated VAR Approach", *Applied Economics*, Vol. 34, pp.2201-2212.

Cambazoğlu, B. ve Karaalp, H. S. (2012). "Parasal Aktarım Mekanizması Döviz Kuru Kanalı: Türkiye Örneği", *Yönetim ve Ekonomi, Cilt.19, Sayı.2, ss.53-66.*

Çiçek, M. (2005). "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması: VAR (Vektör Otoregresyon) Yaklaşımıyla Bir Analiz", *İktisat İşletme ve Finans,* Ağustos, ss.82-105.

Doğan, B. (2012). "Geleneksel Aktarım Mekanizması: Türkiye Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.33, Ağustos, ss.211-220.

Erdoğan, S. ve Yıldırım, D. Ç. (2008). "Türkiye'de Döviz Kuru Kanalının İşleyişi: VAR Modeli ile Bir Analiz", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:39, ss.95-107.

Eroğlu, İ. and Eroğlu, N. (2012). "Monetary Transmission Channels and a Assessment within the Framework of the 2008 Global Financial Crisis", *African Journal of Business Managment*, C.6, No.29, ss.8554-8563.

Farinha, L. and Marques, C. R. (2001). "The Bank Lending Channel of Monetary Policy: Identification and Estimation Using Portuguese Micro Bank Data", *European Central Bank, Working Paper Series*, No. 102, December, pp.1-51.

Gündüz, L. (2001). "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması ve Banka Kredi Kanalı", *İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Dergisi*, S.18, ss.13-30.

Horvarth, B. and Maino, R. (2006). "Monetary Transmission Mechanism in Belarus", *IMF Working Paper, WP/06/246*, pp.1-24.

Hubbard, R. G. (1995). "Is There a Credit Channel for Monetary Policy?", *Review, Federal Reserve Bank of St. Louis*, May/June, pp.63-77.

Kamin, S., Turner, P. and Van't dack, J. (1998). "The Transmission Mechanism of Monetary Policy in Emerging Market Economies", *BIS Tebliği*, No: 3, pp.5-65.

Kasapoğlu, Ö. (2007). *Parasal Aktarım Mekanizmaları: Türkiye İçin Uygulama.* Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Kashyap, A. K. and Stein, J. C. (2000). "What Do A Million Observations on Banks Say About the Transmission of Monetary Policy?, *American Economic Review*, Vol. 90, No.3, pp.407-428.

Köse, N. ve Saraçoğlu, B. (1999). "Vektör Otoregresyon Yaklaşımı İle Enflasyonla Mücadelede Politika Seçimi: Türkiye Örneği 1980-1996", *İktisat İşletme ve Finans*, Haziran, ss. 12-27.

Mehrotra, A. N. (2007). "Exchange and Interest Rate Channels During a Deflationary Era – Evidence from Japan Hong Kong and China", *Journal of Comparative Economics*, Vol.35, pp. 188-210.

Meltzer, A. H. (1995). "Monetary Credit and (Other) Transmissions Processes: A Monetarist Perspective", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, No. 4, pp.49-71.

Mishkin, F. S. (1992). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*, 3rd Ed., USA: Harper Collins Publishers.

Mishkin, F. S. (1995). "Symposium on the Monetary Transmission Mechanism", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 9, No. 4, pp.3-10.

Mishkin, F. S. (1996). "The Channels of Monetary Transmission: Lesson for Monetary Policy", *NBER Working Paper, No: 5464*, pp.1-27.

Nagayasu, J. (2007). "Empirical Analysis of the Exchange Rate Channel in Japan", *Journal of International Money and Finance*, Vol.26, pp.887-904.

Örnek, İ. (2009). "Türkiye'de Parasal Aktarım Kanallarının İşleyişi", *Maliye Dergisi*, Sayı. 156, ss.104-125.

Öztürkler, H. (2002). "The Monetary Transmission Mechanisms: The Empirical Application To The Turkish Economy", *Doktora Tezi, Faculty of the College of Arts and Sciences of the American University*, Washington.

Pétursson, T. G. (2001). "TheTransmission Mechanism of Monetary Policy: Analysing the Financial Market Pass-Through", *Central Bank of Iceland, Working Papers*, No.14, pp.1-24.

Sezer, B. (2003). "Parasal Aktarım Mekanizmasıve Türkiye'de İşleyişi", *Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Smets, F. R. and Wouters, R. (1999). "The Exchange Rate and the Monetary Transmission

Mechanism in Germany", *De Economist*, Vol.147, No.4, pp.489-521.

Tarı, R. (2008). *Ekonometri*. İstanbul: Avcı Ofset.

Taylor, J. B. (1995). "The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework". *Journal of Economic Perspectives*, Vol.9, No.4, pp.11-26.

Temurlenk, M. S. (1998). "Türkiye'de İktisadi Dalgalanmaların Analizi: Bir Yapısal VAR Modeli Uygulaması", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.12, S.1-2, ss.55-70.

Tobin, J. (1963). "Commercial Banks as Creators Of Money", (in) D. Carson (ed.), *Banking and Monetary Studies*, pp.408-419.

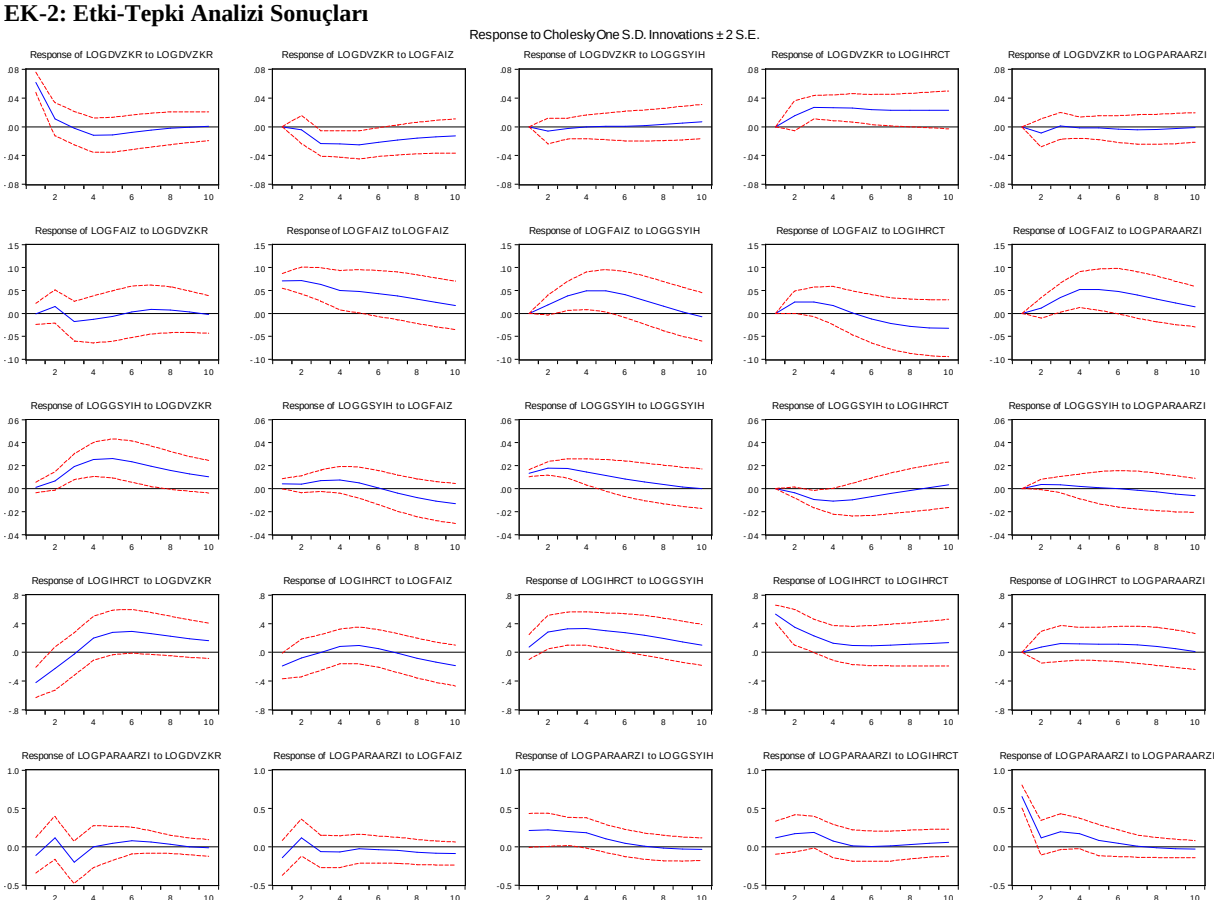
Uzunöz, M. ve Akçay, Y. (2012). "Türkiye'de Büyüme ve Enerji Tüketimi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1970-2010", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.3, No.2, ss.1-16.

EK-1: Veri Seti

Yıllar	Para Arzı Bin TL	Döviz Kuru	Faiz %	GSYİH Milyar $	İhracat Milyar $
2003Q1	23.014.337	1,642	5,1	264,0030	3,623272
2003Q2	24.459.100	1,582	4,8	283,1238	3,663218
2003Q3	25.903.864	1,421	4,1	302,2445	4,090884
2003Q4	27.348.628	1,491	3,1	321,3653	4,364560
2004Q1	28.348.628	1,337	2,9	340,4860	4,693896
2004Q2	37.092.854	1,417	2,4	360,0060	4,980367
2004Q3	45.392.316	1,468	2,2	379,5260	5,394506
2004Q4	53.691.778	1,470	2,1	399,0460	5,477551
2005Q1	61.991.240	1,328	2,05	418,5660	5,906930
2005Q2	64.436.170	1,373	1,85	429,0723	6,023653
2005Q3	66.881.100	1,371	1,8	439,5785	5,770473
2005Q4	69.326.030	1,358	1,75	450,0848	6,341669
2006Q1	71.770.961	1,319	1,65	460,5910	6,357129
2006Q2	72.916.901	1,315	1,63	487,7000	6,588543
2006Q3	74.061.841	1,481	1,8	514,8270	7,105561
2006Q4	75.206.781	1,454	2,23	541,9540	7,139252
2007Q1	76.350.721	1,420	2,25	569,0810	7,737166
2007Q2	78.632.098	1,360	2,15	588,0973	8,465974
2007Q3	80.913.475	1,274	2,075	607,1135	9,013602
2007Q4	77.674.822	1,171	2,00	626,1298	9,613249
2008Q1	72.480.013	1,168	1,95	6.45,1460	1,129988
2008Q2	81.572.857	1,284	1,98	6197.855	1,116299
2008Q3	87.702.160	1,156	1,88	594,4250	1,226976
2008Q4	83.380.932	1,560	1,75	569,0645	9,384943
2009Q1	81.311.982	1,634	1,55	543,7040	8,349203
2009Q2	90.585.547	1,578	1,3	567,6623	7,433582

2009Q3	97.612.768	1,469	1,175	591,6205	8,800835
2009Q4	107.051.398	1,482	1,075	615,5788	9,054044
2010Q1	103.325.122	1,483	9,75	639,5370	8,636103
2010Q2	112.835.822	1,473	9,00	648,7813	9,175556
2010Q3	120.038.916	1,504	8,75	658,0255	9,230684
2010Q4	133.884.898	1,430	8,75	667,2698	1,013667
2011Q1	130.796.394	1,599	8,75	676,5140	1,054291
2011Q2	141.355.992	1,514	9,00	680,2238	1,158400
2011Q3	145.827.010	1,673	9,00	683,9335	1,189260
2011Q4	148.455.145	1,745	1,25	687,6433	1,100040
2012Q1	137.507.082	1,764	1,15	691,3530	1,142168
2012Q2	151.082.849	1,748	1,00	715,0880	1,279762
2012Q3	159.530.243	1,786	9,00	738,8230	1,294208
2012Q4	167.404.833	1,785	8,75	762,5580	1,318824

EK-2: Etki-Tepki Analizi Sonuçları

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NDE UYGULANAN DENETİM SİSTEMİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ÖRNEĞİ[1]

Meltem KESKİN KÖYLÜ
Yrd.Doç.Dr., Aksaray Üniversitesi, Şereflikoçhisar Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksek Okulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü öğretim üyesi, meltemkeskin@aksaray.edu.tr

Tülay TELLİOĞLU
Yrd.Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi, İşletme Bölümü öğretim üyesi, fidanci@aku.edu.tr

Naciye GÖKÇE
Yrd.Doç.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.Fakültesi, İşletme Bölümü öğretim üyesi, ngokce@aku.edu.tr

ÖZET: Çalışmanın konusunu Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yürürlükteki mevzuata göre yapılan iç denetim ile uluslararası standartlar çerçevesinde Sayıştay tarafından yapılan dış denetim oluşturmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki bir ya da iki yıl için atanan subay iç denetçilerin, denetim görevlerini bitirmesini takiben denetlediği birimin başındaki komutanın emrinde yeni görevine başlama ihtimali vardır. Bu yüzden, iç denetim sırasında bağımsız davranamayabilirler. Çalışmanın metodu literatür taraması biçimindedir. Bu çalışma, bağımsız bir iç denetim hizmeti için Amerika Birleşik Devletleri'nin ordu iç denetiminde kullandığı ordu denetim ajansını örnek olarak göstermekte ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nde objektif ve bağımsız bir iç denetim sağlayacak bir model önermektedir.

Anahtar Kelimeler: İç denetim, Türk Silahlı Kuvvetleri, Sayıştay

THE AUDIT SYSTEM APPLIED IN TURKISH ARMED FORCES AND USA SAMPLE

ABSTRACT: The subject of this study is the internal audit which is implemented according to current regulations of Turkish Armed Forces and external audit which is carried out by Turkish Court of Accounts according to international standarts. Internal auditors are appointed by Turkish Armed Forces among military officers for internal auditing for one or two years. There is a probability that after completing their audit mission, the military officers may work under the commander of the unit which they audited previously. Therefore, they may not act independently during their auditing mission in the army. The method of this study is literature review. This study gives the US Army Audit Agency as an example for independence one internal auditing service, and proposes a model which provides an objective and independent internal auditing in Turkish Armed Forces.
Key Words: Internal Auditing, Turkish Armed Forces, Turkish Court of Accounts.
JEL Classification: M41, M42.

1.Giriş

Türkiye, dünyanın en istikrarsız bölgesinde bulunması ve jeopolitik konumu nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) kuruluşundan beri genel bütçeden en büyük payı aldığı bir ülkedir. Türkiye, 1984`den beri iç güvenliğini tehdit eden terör sorunuyla uğraşmaya başlamıştır ve dolayısıyla Türkiye`nin güvenlik harcamaları bütçesi, diğer kalemlerinden biraz daha fazla olmuştur. 2014 yılında, ülkemizin savunma bütçesi % 6,71 artırılmasını kabul edilmiştir. TSK, Milli Savunma Bakanlığı (MSB)'na bağlıdır ve 2014 mali yılı bütçe verilerine göre MSB'nın bütçesi 10 milyar 908 milyon $ olmuştur. Bu rakam, 2013 yılında 10 milyar 180 milyon $ olan bütçeye kıyasla %7,15 artış göstermiştir. 2014 mali yılında, Türkiye'nin savunma bütçesi, genel bütçeden %3,7'lik pay almıştır. Savunma bütçesinin yaklaşık yarısı personel harcamaları (maaş, sağlık, emeklilik) geri kalan bölümüyse yeni ekipmanların tedariki, bakımı ve onarımı için kullanılmıştır. (http://www.byegm.gov.tr erişim tarihi 26.02.2015. T.C.Başbakanlık BasınYayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü)

Bütçede büyük yeri olan askeri harcamalar, ülke menfaatleri açısından öncelik ve farklılık içerse de, diğer kamu harcamalarında olduğu gibi, verimli kullanılması ve bunun uluslararası standartlarla denetlenmesi söz konusudur. Uluslararası standartların oluşturulma çalışmaları, Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları Teşkilatı (International Organisation of Supreme Audit Institutions-INTOSAI) tarafından 1983 yılında başlamış ve Haziran 1992 yılında yayınlanmıştır. Bu teşkilat, 2010 yılında Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde yapılan Güney Afrika Deklarasyon ile yüksek denetim kurumlarını kamu sektörünün denetiminde Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları Standartlarının (International Standards of Supreme Audit Institutions-ISSAI) kamu sektörü denetimi için ortak bir çerçeve olarak kullanılması öngörülmüştür. Söz konusu standartlar ile tüm dünyadaki yüksek denetim kurumları arasında ortak bir dil oluşturulması ve uluslararası işbirliğinin gelişimi amaçlanmaktadır. Denetimde uluslararası standartların kullanılmasına özel önem veren Sayıştay, bu standartları doğru ve anlaşılabilir şekilde dilimize kazandırmak için kapsamlı bir çalışma başlatmıştır. (www.sayistay.gov.tr/yayin/yayin2.asp?id=125 erişim tarihi 25.02.2015)

TSK'da gerçekleştirilen denetimlerde, kendisine tahsis edilen bütçenin yürürlükte bulunan mevzuata göre harcanıp harcanmadığının kontrolü yapılırken, aynı zamanda uluslararası standartlara uygun olup olmadığını da incelenmektedir.
Hiç bir etki veya baskı altında kalmaksızın denetçinin yaptığı denetim faaliyetleri ve bu faaliyetler sonucu vereceği kararlarında tamamen yansız davranması anlamına gelen bağımsızlık, TSK'de ayrı açıdan bir değerlendirme konusunu gündeme getirmektedir. MSB bünyesinde iç denetim birimi başkanlığınca tayinle atanan müfettiş üst subay (Milli Savunma Bakanlığı Hesap Teftiş Yönetmeliği 4.madde (c) ve (ç) bendi ve 6.madde), bu görevi tamamlayıp herhangi bir zamanda veya yerde (926

[1] Bu çalışma, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora programı Muhasebe-Finansman Anabilim dalında 06.12.2012 tarihinde savunulan tezden üretilmiştir.

numaralı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu 118.madde) birliğini denetlediği komutanın emrinde göreve başlama ihtimalinin olması, bağımsızlıklarına gölge düşebileceği anlamına gelebilmektedir.

TSK`daki bir diğer denetim, Sayıştay tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi adına yapılan denetimdir. Sayıştay'ın TSK'yı denetimine ilişkin olarak 2004 yılındaki Anayasa'nın 127.maddesinde yapılan değişikle TSK'nın elinde bulunan devlet mallarının denetiminde diğer kamu kurumlarından farklı bir denetim usulü belirlenmiştir. Ayrıca bu değişiklik TSK elinde bulunan devlet mallarının denetiminde "milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik" esas getirilerek ayrı bir kanunla çerçevesi çizilmiş ve farklı bir denetim uygulanacağı belirtilmiştir Altındal (2010ss.7-15).

ABD'de ordu dış denetimi Amerikan Sayıştay'ı (Government Accountibility Office-GAO)tarafından, ordu iç denetimi ise Ordu Denetim Ajansı (Army Audit Agency-AAA) tarafından yapılmaktadır. Ajansın misyonu, tarafsız ve bağımsız denetim hizmetleri sağlayarak Amerikan ordusuna hizmet etmektir (http//:www.hqda.army.mil/aaaweb/career.htm.e.t.2014). Çalışmada, Ajansın tarafsız ve bağımsız çalışması nedeniyle bu ülke modeli üzerinde durularak, adı geçen sistemin TSK açısından uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. Literatür Araştırması

Çalışma ile ilgili yapılan literatür incelemesinde MSB'lığı Denetim Birimi Başkanlığı denetçilerin yaptıkları iç denetim ile ilgili kısıtlı çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalar içinde ''Türk Silahlı Kuvvetleri Sosyal Tesislerinde Muhasebe ve Denetim Organizasyonu'' Eski (2004) konusunu içeren bir çalışmanın olduğu görülmüştür. TSK'daki denetim işlevini MSB'nın Denetim Birimi Başkanlığı üstlenmiş ve yapılan çalışmaların muhasebe işlemlerinin denetimi üzerine olduğu anlaşılmıştır. Eski (2004,s. 239).

TSK'lerinde iç denetim, MSB İç Denetim Birimi Başkanlığına bağlı iç denetçiler tarafından Milli Savunma Bakanlığı Hesap Teftiş Yönergesi (2002) ve Millî Savunma Bakanlığı İç Denetim Yönergesine (2010) bağlı olarak uygulamaktadır. Bu yönetmelikler, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile uluslararası iç denetim standartları doğrultusunda hazırlanmıştır. 10.12.2003 tarihli ve 5018 sayılı bu kanunun beşinci kısmında "iç kontrol sistemi" düzenlenmiş ve iç kontrol ile ilgili tüm açıklamalar yapılmıştır. Bundan başka, tüm kamu idarelerinde tutarlı, kapsamlı ve standart bir kontrol sisteminin kurulması ve uygulanması amacıyla 26.12.2007 tarihindeki Resmi Gazete'de Kamu İç Kontrol Standartları yayınlanmıştır (26.12.2007 tarihli 26738 sayılı Resmi Gazete).

Türkiye'deki kamu mali yönetiminde, iç denetim ile ilgili pek çok yayın mevcuttur. ''Türk Kamu Mali Yönetiminde ve İç Denetim ve İç Denetim Algısı''konulu çalışması ile Gürkan (2009), kamu iç denetçisini, iç denetçinin görevlerini, denetçinin niteliklerini ve atanmasını, iç denetim koordinasyon kurulu ve görevleri sırasıyla 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun 63, 64, 65, 66. Maddelerine göre açıklayarak mevcut Türk teftiş ve denetim sisteminin genel değerlendirmesi yapmıştır. Gürkan, Türk kamu mali yönetiminde iç denetimin algısı ile ilgili uygulamayı çalışmasına katarak şu sonuca ulaşmıştır: Ülkemiz mali yönetim ve kontrol sistemine ilişkin yasal çerçevenin, AB müktesebatına (AB Hukuk sistemine verilen isim) uygun olmadığını; Şeffaflık, hesap verebilirlik, mali saydamlık, performans denetimi gibi genel kabul görmüş uluslararası standartların uygulamasının bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca ülkemiz iç denetim sisteminin, uluslararası standartlarda yer alan ilkeler ile AB Türkiye İlerleme Raporları, Ulusal Programlar ve Hükümet Programlarında belirtilen hususlar çerçevesinde etkin bir şekilde uygulanabilmesi için iç denetim biriminin fonksiyonel bağımsızlığının tam olarak sağlanması gerekliliğinden bahsetmiştir. Ayrıca iç denetimin uluslararası standartlara göre, faaliyette bulunduğu kamu idarelerinin teşkilat yapılarını da gösterilecek şekilde yapılandırılması gerekliliği vurgulamıştır. Gürkan (2009, s.128 -192). Güler (2010) 'de, bunlara ek olarak, Sayıştay'ın kamu mali yönetim ve kontrol sistemi destekler mahiyette faaliyette bulunarak, kamudaki iç denetim sisteminin gelişmesinin sağlanacağını değerlendirmektedir. Güler (2010, s.152).

Binici ve Türkyener (2010), 832 sayılı Sayıştay Kanunu (1,28,38 ve ek 12.maddeleri) ve 5018 sayılı kanun (2,3,68 ve 81.maddeleri) ile birlikte ikincil mevzuatlar çerçevesinde MSB ve İçişleri Bakanlığı'nın denetiminin gerçekleştirildiğinden bahsetmektedir. Binici ve Türkyener (2010, s.102). Binici ve Türkyener (2010) Kamu denetçiliği kurumu 2012 yılında 6328 sayılı kanunla kurulmuştur. yasama, askeri nitelikli işlemler ve yargı denetimi kamu denetçisinin yetki alan dışında tutulmuştur Türk silahlı kuvvetlerinin idari işlem,eylem ve denetim kapsam dışında bırakılması yerine yasal bir düzenleme ile uzman denetçilerin iyi bir eğitimden geçirilerek denetim mekanizmasının içine alınmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Aktel, Kerman, Altan, Burhan (2013, s.29-33)

MSB Denetim Birimi Başkanlığı ile ilgili denetimin bağımsızlığı konusunda yapılan çalışmalar ise, daha çok kamu denetimini kapsamaktadır. Denetimlerin en kritik meselelerinden biri olan bağımsızlıkla ilgili olarak Yavuz (2011) ''Bağımsız Denetim Kuruluşları ve Bağımsız Denetçiler Üzerinde Kamu Denetimi ve Gözetimi'' Yavuz (2011, ss.147-162) adlı makalesi ile katkıda bulunmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunca Bağımsız Denetim Yönetmeliği (26.12.2012 tarihli 28509 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır) oluşturulmuş ve hukuksal boyutu tamamlanmıştır. Özellikle bahsi geçen yönetmeliğin 5. Bölüm Madde 22' de bağımsızlık ve bağımsızlığın korunması hükmü yer almaktadır. Ayrıca Türkiye Denetim Standartlarından, Bağımsız Denetim Standardı 200 (Bağımsız Denetçinin Genel Amaçları ve Bağımsız Denetimin Bağımsız Denetim Standartlarına Uygun Olarak Yürütülmesi, 01.01.2013 tarihinde yürürlüğe girmiştir) çerçevesinde Açıklayıcı Hükümler ve Uygulama kısmını A.16.paragrafında da denetçinin bağımsızlığına ilişkin hüküm bulunmaktadır.

Çelikay (2014)'da iç denetim biriminin bağlı olacağı departman konusunun bağımsızlığını etkilemesi durumunu ele almış, denetim yapacak birimin denetim raporunu doğrudan kurum yöneticisine sunmasının iç denetim faaliyetlerinde bağımsızlığı sağlamanın iyi bir yolu olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Fransa'da yapılan bir araştırma ile iç denetimin hem yönetime hem denetim komitesine rapor vermesinin bağımsızlık ve objektifliği garanti altına alma konusundan bahsetmiştir. Çelikay (2014, s.122-123)

MSB denetçileri ile, denetçi bağımsızlığı konusunda fikirlerini almak için görüşmeler yapılmıştır. Bu konuyla ilgili yetkili kişiler ve iç denetim birimi, bağımsız ve objektif şekilde faaliyetlerini yürüttüğünü ifade etmektedir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken unsur, bu komutanların denetim görev süreleri bittikten sonra, denetledikleri karargahlarda ya da birliklerde başka bir görevde bulunmaları söz konusu olabilmektedir. Görüşmelerde, MSB denetçileri, iç denetim görevinde bulunan bir komutanın, üst yöneticilik dışında başka bir hiyerarşik kademeyle ilişkilendirilmediğini söylemekteyse de, bu göreve atanan denetçi komutan, zaman içinde denetlediği birliklerde kendisinden sıralı/kıdemli amirlerinin astı olarak görev yapma olasılığını ortadan kaldırmamaktadır. Yine MSB denetçileri, denetim görevleri süresince bağımsızlıklarını Millî Savunma Bakanlığı Teftiş Hizmetleri Yönergesine dayanarak ileri sürmüşlerdir. İç denetçiler denetim birimi başkanlığından tayinle ayrıldıktan sonra çeşitli idari faaliyetlerde de görev alabilirler. Yine denetçiler denetim görevi ile mevcut iç denetim faaliyetinde kuruma değer kattıklarını ifade etmektedir ve iç denetim biriminin danışmanlık fonksiyonunu etkin olarak yerine getirdiklerini de savunmuşlardır. MSB İç Denetim Birimi Başkanlığınca, denetçinin uluslararası iç denetim standartlarına uygun ölçüde yetkilendirildiklerinin altını çizmektedirler. İç Denetim Birimi Başkanı, iç denetçilerin iş performansı ile ilgili performansı geliştirmeye yönelik olarak, iç denetçilerle düzenli değerlendirme toplantıları yaptıklarını ve iç denetim için gerekli yeteneğe, tecrübeye sahip olduklarını ifade etmişlerdir (Milli Savunma Bakanlığı Hesap Teftiş Yönetmeliği 4.madde (c) ve (ç) bendi ve 6.madde), (926 numaralı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu 118.madde).

İç denetim hizmetlerinin dışarıdan satın alınması kararı ile bu kararı etkileyen faktörler ve satın alınmaya yönelik özelliklere ilişkin çalışmasında uyguladıkları anket sonucunda Dinç ve Gerekan (2008); şirket ortak ve yöneticilerinin yaklaşık yarısının iç denetimde dış kaynak kullanmayı düşünmediklerini tespit etmişlerdir Dinç ve Gerekan, (2008,s. 86). MSB'lığı denetçilerinin büyük bir kısmı, bu konuda TSK'lerinin dışarıdan alınacak iç denetim hizmetinin güvenlik açısından zafiyet yaratacağı görüşünü savunmaktadır. Aynı şekilde, dışarıdan sağlanacak bir hizmetin birlik özelliklerini de tam olarak kavrayamayacağı görüşü hakimdir. Ancak denetim sınıfı gibi gruplanma yapısının uygun olacağı görüşünü benimseyen denetçi komutanlara da rastlanmıştır.

3. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde İç Denetim Süreci , İç Denetçi Yetki ve Sorumlulukları

MSB'lığı İç Denetim Birimi Başkanlığı; İdari Kısım, Plan ve Koordinasyon Kısmı ile iç denetçilerden oluşmaktadır. İç Denetim Birimi Başkanlığı üst yöneticiye bağlı olarak faaliyetlerini yürütür (MSY 187-İç Dnt, 2010,ss. 2-7).

3.1. Türk Silahlı Kuvvetleri'nde İç Denetim Süreci

TSK'da, Milli Savunma Bakanlığı (MSB)`na bağlı asker kökenli denetim elemanları ile yapılan denetim, iç denetim olarak tanımlanmaktadır. TSK, devletin diğer genel ve katma bütçeli kurum ve kuruluşları gibi denetlenerek, harcamaların kontrol altına alınması ve bu harcamaların, yürürlükteki mevzuata uygun olup olmadığının kesin sonuca bağlanması bu güne kadar süre gelen iç denetim işlemi ile yapılmaktadır. Hali hazırda, TSK'daki iç denetim, MSB bünyesinde yer alan iç denetim birimi başkanlığınca kendi yönetmelikleri doğrultusunda tayinle atanan müfettiş subaylar tarafından yapılmaktadır (Milli Savunma Bakanlığı Hesap Teftiş Yönetmeliği 4.madde (c) ve (ç) bendi ve 6.madde), (926 numaralı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu 118.madde)

İç denetim süreci, İç Denetim Birimi Başkanlığınca denetim evresinin belirlenmesi ile başlar. Denetim evresi, her mali yılın başlangıcında sonuna kadar geçen süre içinde planlanır. Denetim evreleriyle birlikte denetim alanları da başkanlıkça belirlenir. Denetim alanları, her mali yılda düzenli olarak denetlenen alanlardır. Risk kriterlerinin belirlenmesi, tanımlanması, derecelendirilmesi ile başkanlıkça yapılan çalışmalar planlamaya eklenir. Planlama aynı zamanda denetim alanlarındaki önceliğinde belirlemesi bakımından önemlidir. Başkanlık bu hazırlıklarını tamamladıktan sonra bir mali yıl içinde yapılacak alan içi denetim planını hazırlayarak bakanlık (MSB) onayına sunulur. Bakanlık onayı alındıktan sonra plan, "Denetim Planı" haline getirilir. Denetim Planı yıllık programı şekline dönüştürülür. Bu program görevlendirme yazısı ile denetleyicilere ve bilgilendirme yazısı ile de denetlenecek birimlere yayınlanır (MSY 187-İç Dnt., 2010,ss. 2-7).

Yıllık Denetim Programını alan İç Denetçi, denetimin süre planı ve kontrol listelerinin hazırlanması ile denetim amaçlarının belirlenmesini sağlar. Denetçi, bilgi toplama ve ön araştırma ile denetim hazırlıklarına başlar. Eğer gerek duyarsa denetleyeceği birimlerden bilgi ve belge ister. Gelen bu bilgi ve belgelerdeki verileri değerlendirerek risk kontrol matrisini hazırlar ve denetim kapsamını belirler (MSY 187-İç Dnt, 2010,ss. 4-6).

İç Denetim Başkanlığının göndermiş olduğu bilgilendirme yazısını alan denetlenen birim, denetlenme hazırlıklarına başlar. Ayrıca iç denetçi tarafından istenen bilgi ve belgeleri eksiksiz olarak denetçiye gönderilir.

Denetlenen birime gelen İç Denetçi, ilk önce bireysel çalışma planını hazırlar. Denetlemeye başlamadan önce hazırlamış olduğu denetleme testlerini hazırlar ve uygular. Bu testlerle, denetlenen birimin denetime hazırlanma derecesi öğrenilir. Testin neticesinde elde edilen bulguların oluşturularak yapılacak denetleme ile ilgili öneriler geliştirilir böylece risk değerlendirmesi de yapılır. Denetim süresince yolsuzluk ve usulsüzlük bulgularına rastlanıp rastlanmadığı araştırılır. Eğer rastlanılırsa, bu bulgular üst yöneticiye ve Bakanlık ile denetlenen birlik ve kuruma gönderilir. Bulgular incelenir ve yasal işlem yapılıp yapılmamasına karar verilerek denetim kapanış toplantısı yapılır (MSY 187-İç Dnt,2010,ss. 1-3).

Kapanış toplantısında denetimin sonuçları ve eylem planının değerlendirilmesi yapılır. Değerlendirmenin sonunda iç denetçi tarafından iç denetim raporu hazırlanır. Bu rapor İç Denetim Birim Başkanlığına sunulur. İç denetim Birim Başkanlığı, iç denetçiden gelen bu raporu üst yöneticiye (Bakanlığa) sunarak bu rapor hakkında değerlendirme bekler. Raporun üst yöneticinin değerlendirmesi doğrultusunda ilgili adreslere dağıtımı yapılır. Denetlenen birlik raporda belirtilen hususların uygulanması ve sonuçların periyodik olarak İç Denetim Başkanlığına bildirilmesini sağlar. İç Denetim Başkanlığı, denetlenen birim tarafından kendisine gönderilen sonuçları, izleme değerlendirmelerini de katılarak iç denetim rapor özetinin hazırlanması için iç denetçiye gönderir (MSY 187-3 (B), 2006,ss. 2-8).

İç denetçi, eylem planı tümüyle sonuçlanana kadar uygulamaların izlemesini yaparken, diğer taraftan raporun özetini İç Denetim Başkanlığına sunar. İç Denetim Başkanlığı bu özeti üst yöneticiye (Bakanlığa) sunar.

Sonuç olarak iç denetçi tarafından yapılan denetim sonucunda, yolsuzluk ve usulsüzlük dışında denetimde görülen maddi hatalar denetçi tarafından izlenir ve giderilmesi sağlanarak dosya kapanır. Denetimde görülen usulsüzlükler, Sayıştay Başkanlığının ilgili dairelerinde yargılanarak ya yasal yolla dosyanın kapatılması için sorumlular hakkında adli mahkemelerinde kanuni tahkikat başlatılır ya da dosya Sayıştay'ca yasal takibe gerek olmaksızın İç Denetim Başkanlığına iade edilir (MSY 187-İç Dnt, 2010,ss. 6-7).

3.2. Hesap İç Denetimi

Hesap İç Denetimi, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile uygulanmakta olan özel kanunlar, yönetmelikler ve ikmal talimatlarındaki esaslara bağlı kalmak kaydıyla, devlet bütçesi veya birim bütçesinin usulsüz sarfı ile haksız fiile uğrayıp uğramadığının tespiti ve devre hesabının devlet adına kesin olarak sonuçlandırılması işlemidir (MSY 187 (3B), 2006, md 2). Bahsi geçen yönergeye göre hesap iç denetimi yapılmaktadır.

3.3. Durum İç Denetimi

Durum iç denetiminde ise hesap ve özel iç denetimi ile ilgili olup, Saymanlık ve Birimlerin kayıtlarında gösterilen mal, para, pul ve diğer her çeşit kıymetlerin yerinde görülerek bunların yeri, depolama şekli, miktarı ve nitelikleri bakımından kontrol edilmesidir (MSY 187 (3B), 2006, md 26).

Kontrol edilen, sayılan, tartılan veya ölçülen her kalem mal veya diğer maddeler için iç denetimi yapılan dönemi izleyen yıl veya yıllara ait bütün giriş ve çıkışlar, belge ve kayıtlardan kontrol edilir ve sonuçta o gün kasa, depo, ambar, kiler ve saymanlıkça desteklenen birlik ve kurumlarda (mutemet, mal sorumluları üzerinde bulunanlar da dahil) bulunması gerekenlerin miktarları tespit edilerek sayımda bulunan miktarlarla karşılaştırılır. (MSYT 187-1(A), 2008, md 26).

Durum iç denetimi mal saymanlıkları ve birimlerin durum iç denetimlerini içermektedir.

3.3.1. Mal Saymanlıkları Durum İç Denetimi

Depo ve/veya ambarlarda bulunan malın miktarı ve durumu ile bunlara ilişkin kayıtlarının tutulup tutulmadığı, iç denetçi veya iç denetim kurulunca gerekli görülen malın sayılması ile ilgili kontrol yapılır. Sayman ve sorumluların önünde yapılan bu sayımların sonucu, "Durum İç Denetiminde Sayılan Tartılan/Ölçülen Malları Gösterir Çizelge" doldurulur (MSY 187 (3B), 2006,ss. 4-14).

3.3.2. Birimlerin Durum İç Denetimi

TSK'da yer alan birimler şunlardır; İhale Komisyon Başkanlıkları, İç Tedarik Dairesi Başkanlığı Satın alma Sekreterliği, Dış Tedarik Birimleri, yapım işleri ihaleleri, İnşaat Emlâk ve NATO Enfrastrüktür Bölge Başkanlığı İnşaat Şube Müdürlükleri, Muayene Ve Kabul Komisyon Başkanlıkları, Ordu Evleri, Kadrolu Askeri Gazinolar ve Sosyal Tesislerin, Türk Silahlı Kuvvetleri Özel Eğitim Merkez Komutanlıkları (askeri kamplar), askeri dergiler, Milli Savunma Bakanlığı Öğrenci Yurt Müdürlükleri, Dernekler, Milli Savunma Bakanlığı ve bağlı kuruluşlar bünyesindeki vakıflar, döner sermayeli birlik veya kurum döner sermaye saymanlıkları, kantinler, kadrosuz askerî gazinolar ile kadrosuz sosyal tesisler ve askeri müzelerdir.

Denetçiler, yukarıda sayılan bu birimlerin denetimini MSB Teftiş Hizmetleri Yönergesi (MSY 187, 2006) doğrultusunda yapmakta ve yerinde görülerek tespit ve kontrol edilme işlemini gerçekleştirilmektedir.

3.4. İç Denetçi Yetki ve Sorumlulukları

İç denetçi, nesnel risk analizlerine dayanarak idarenin yönetim ve kontrol yapılarını değerlendirebilecek, kaynakların etkili, ekonomik ve verimli kullanılması bakımından incelemeler yapacak ve önerilerde bulunacak bir karakterdedir. İç denetim uzun eğitim ve sistematik çalışmayla sağlanacak belirli bilgi birikimini gerektirmektedir. Mesleğe girmek için uzun ve özel bir eğitime ihtiyaç vardır. Wilson ve Root (1989 pp.1-9).

İç Denetçinin temel görevi, harcama sonrasında yasal uygunluk denetimi yapmak, idarenin harcamalarının, mali işlemlere ilişkin karar ve tasarruflarının, amaç ve hedeflere, uygunluğunu denetlemek ve değerlendirmek ve mali yönetim ve kontrol süreçlerinin sistem denetimini yapmak ve bu konularda önerilerde bulunmaktır (MSB 4734 Sayılı Kanunun İstisna 3/B Maddesi Kapsamındaki Mal ve Hizmet Alımlarına İlişkin İç Tedarik Yönergesi, 2003,ss. 7-15).

İç Denetçi, denetim sonuçları çerçevesinde iyileştirmelere yönelik önerilerde bulunmak ve bunları takip etmek, denetim sırasında veya denetim sonuçlarına göre soruşturma açılmasını gerektirecek bir duruma rastlanıldığında, ilgili idarenin en üst amirine bildirmek, idarece üretilen bilgilerin (faaliyetlere yönelik olarak düzenlenen her türlü raporlar, istatistiki bilgiler, çizelgeler gibi doküman) doğruluğunu denetlemek, suç teşkil eden durumlara ilişkin tespitlerini üst yöneticiye bildirmekten de sorumludur (MSY 187 3(B), 2006,md 3.1-.3.2).

İç denetçi görevlerini yerine getirirken, denetim için her türlü bilgi, belge ve dokümanlar ile nakit, kıymetli evrak ve diğer varlıkları talep edebilir. Denetlenen birim çalışanlarından, iç denetim faaliyetinin gereği olarak yardım alınabilir, yazılı ve sözlü bilgi istenebilir ve denetim faaliyetinin gerektirdiği imkânlardan yararlanılabilir.

İç denetçi, görevlerini yerine getirirken, mevzuata, belirlenen denetim standartlarına ve etik kurallara uygun hareket etmek durumundadır. Mesleki bilgi ve becerilerini sürekli olarak geliştirmek zorundadır. Yetki ve ehliyetini aşan durumlarda İç Denetim Birimi Başkanını haberdar etmek zorundadır. Verilen görevin tarafsız ve bağımsız olarak yapılmasına engel olan durumların bulunması halinde, İç Denetim Birimi Başkanına bu durumun bildirilmesi gerekmektedir. Denetim raporlarında kanıtlara dayanmak ve değerlendirmelerinde tarafsız olmak zorundadır. Denetim esnasında elde ettiği bilgilerin gizliliğini

korumalıdır (MSB 4734 Sayılı Kanunun İstisna 3/B Maddesi Kapsamındaki Mal ve Hizmet Alımlarına İlişkin İç Tedarik Yönergesi, 2003,md 3-1).

4. İç Denetimin Sonuçlandırılması

İç denetim sonucunda yapılan denetim, "Borçsuz", "Borçlu", "Adli İşlemde Borçlu" ve "Adli İşlemde Borçsuz" şeklinde dosya ile kapatılır.

İç Denetimin "Borçsuz" Sonuçlanması; İç denetçiler tarafından yapılan Durum ve Hesap iç denetimleri sonunda; herhangi bir hazine zararı ve açık bulunmadığının anlaşılması durumunda ve iç denetimi alınan yıl ile ilgili bir borç söz konusu değil ise dosya "Borçsuz" kapatılır.

İç Denetimin "Borçlu" Sonuçlanması durumu; ordu malı ve diğer kıymetlerde eksik tespit edilmiş ise, ordu malının tedariki, depolanması, dağıtımı, sarfı, muhafazası, elden çıkarma ve kayıt silme işlemleri, ilgili mevzuata uygun yapılmamış ve bu sebeple malzemenin miktar ve niteliğinde hazine aleyhine bir değişme meydana gelmiş ise, çeşitli nedenlerle mallarda ve diğer maddelerde hasar ve zarar meydana gelmiş ise, yapılan harcamalar veya elden çıkartmaların mevzuata aykırı olması nedeniyle hazine zararı meydana gelmiş ise, durum denetiminde, cari yılın hesaplarında bir açıkla karşılaşılması halinde. denetim dosyası ve sandık "Borçlu" kapatılır (MSYT 187-3B, 2006, md 36)

İç Denetimin "Adli İşlemde Borçsuz" Sonuçlanması; MSYT.187-1 (A) md.37 ye göre; iç denetim esnasında yapılan sayımlarda veya belge karşılaştırmaları sonucunda dikkati çekecek derecede fazla mal tespit edilmiş ve iç denetçi tarafından suç unsuru bulunduğuna kanaat getirilmiş ise; sorumluların adli mercilere intikal ettirilmesi olayıdır. Mahkemeden sorumlular hakkındaki kararını takiben olay üzerine sayım düzeltme belgesi düzenlenerek fazla mallar irada alınır ve içinde bulunulan yıla dahil edilir, iç denetim dosyası "Adli İşlemde Borçsuz", sandık "Borçsuz" düzenlenir.

"Adli İşlemde Borçlu" sonuçlanması durumu ise; MSYT.187-3(B) md 35 ye göre, iç denetim sırasında iç denetimi alınan hesap yılına ait tespit edilen hazine zararı veya açık ilgili birlik komutanlığı ve kurum amirliğince hesap iç denetiminden önce mahkemeye iletilmiş ve dava sonuçlanmamış olma durumudur.

5. T.C. Sayıştay Denetimi

Türk Silahlı Kuvvetleri'ni denetleyen bir başka kurumda Türk Sayıştay'ıdır. Türkiye'de kamu yönetiminin denetiminde en üst düzeyde yetkili olan organ, yasama organıdır. Yasama denetimi, parlamenter demokrasinin temelini oluşturur. Anayasamız, genel ve katma bütçeli kuruluşların denetleme yetkisini, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) adına Sayıştay'a vermiştir. Sayıştay, bu kuruluşların gelir, gider ve mallarını TBMM adına denetlemenin yanı sıra, sorumluların hesap ve işlemlerini yargı yoluyla hükme bağlamak ile görevlendirilmiştir. Altındal, (2010, s.7)

MSB ve İçişleri Bakanlığının dış denetimi, 832 sayılı Sayıştay Kanunu (1,28,38 ve ek 12.maddeleri) ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (2,3,68,81.maddeleri) başta olmak üzere çeşitli kanun ve yönetmelikler çerçevesinde yapılmaktadır Binici, ve Türkyener (2010, s.102).
Sayıştay denetçilerinin çalışma sistematiğini yani denetimin planlanmasını, uygulanmasını ve raporlanmasını uygulayarak geliştiren ve denetçinin rolünü kamuya daha doğru şekilde açıklayan standartlar olarak kabul edilen ISSAI, 2010 yılında kamu sektörünün denetimi için ortak bir çerçeve olarak kullanılması öngörülmüştür. Standartları oluşturma çalışmalarına INTOSAI tarafından 1983 yılında başlanmış ve Haziran 1992 yılında yayınlanmıştır. Kamu denetimine ilişkin bu standartlar, ülkemizde Sayıştay'ın yapmış olduğu çalışmalar sonucu dilimize çevrilmiştir. Bu çalışmada, ISSAI'nin üç düzeyi (kurucu ilkeler, yüksek denetim kurumlarının işleyişi ve temel denetim ilkeleri) yer almaktadır. ISSAI, henüz uygulanmaya başlandığından denetçilerin beklentilerinde ve çalışmalarında farklılıklar olabilecektir. Parlak ve Parlak (2014, s.10).

Sayıştay, her yıl düzenli ve planlı olarak TSK'yı denetlemekte ve MSB denetiminde, Teftiş Daire Başkanlığı ve Özel Teftiş Kurulunu'nun yaptığı iç denetim verileri ile ilgilenmemektedir.

Sayıştay denetimini yaparken, denetimine giren işlemlerle ilgili her türlü bilgi ve belgeyi Devlet, özel idare, belediye ve diğer bütün resmi kurum ve kurullarla diğer gerçek ve tüzel kişilerden isteyebilmektedir (Sayıştay Kanunu 29.madde). Ordu evleri kanunen Sayıştay denetimi kapsamında bulunmamakla birlikte, bağlı bulunduğu komutanlığın ihalelerin denetiminin yapılabilmesi için ilgili belgelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ordu evlerinde çalışan kamu personelinin giderleri, elektrik, su, doğalgaz faturaları, servis hizmetleri, bakım onarım işleri ile ilgili mal alımları gibi harcamalar komutanlık bütçesinden karşılanmaktadır. Binici, ve Türkyener (2010, s.103).

6085 sayılı kanunla daha önce yapılamayan performans, proje ve program denetimleri bu kanunun 03.12.2010 tarihinde yürürlüğe girmesi ile zorunlu hale gelmiş, yani askeri harcamaların denetim kapsamı genişletilmiştir. Bu kanun ile, Sayıştay, TSK denetiminde düzenlilik denetimi adı altında mali tabloları, gelir, gider ve malların yasal düzenlemeler ile uygunluk ve kamu denetimini, diğer kamu kurumlarında olduğu gibi yapmaktadır. Denetçiler, hesapların ve belgelerin kanunlara ve mevzuatlara uygunluğunu incelemektedir. Fakat savunma, güvenlik ve istihbarat ile ilgili kamu idarelerinin sahip olduklar devlet mallarının denetleyerek ve bu denetim sonucunda raporlar hazırlayarak kamuoyuna duyurulmasına ilişkin esasların ilgili kamu kurumlarının görüşleri alınarak Sayıştay tarafından hazırlanıp Bakanlar Kurulu'nca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenecektir. Yeni getirilen düzenleme ile TSK içinde döner sermaye birimleri de dış denetim altına alınmıştır. 2012 itibariyle ordu evleri, askeri gazinolar, askeri kamplar, askeri kantinler ve benzeri kuruluşların Sayıştay tarafından denetlenmesi zorunlu hale gelmiştir. Altay (2011, s.301).

6. Amerika Birleşik Devletleri Ordu Muhasebe Denetimi

Bağımsız denetim konusunda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) deneyime sahiptir. Bu deneyimden Avrupa Birliği ve birçok ülkede faydalanmıştır. ABD sivil denetim alanında olduğu gibi ordusu denetim alanında güçlü bir geleneğe sahiptir.

Amerikan Ordusunun iç denetimini "Ordu Denetim Ajansı" (U.S. Army Audit Agency- AAA) üstlenmiştir (www.hqda.army.mil/.../USAAA_Strategic e.t 2012).

Ordu Denetim Ajansı Genel Müdürlüğü Fort Belvoir, Virginia'dadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde 19 ve 3 yurt dışı olmak üzere 22 saha ofisine sahiptir. Ajansta (607 sivil ve 1 askeri) 608 personel denetim konusunda yetkilidir (http://en.wikipedia.org/United_ States_Army_Audit_Agency e.t. 2012).

Ordu Denetim Ajansı, ABD Ordusunda sadece iç denetim yapan bir kuruluştur. Ajansın misyonu, tarafsız ve bağımsız denetim hizmetleri sağlayarak Amerikan Ordusuna hizmet etmektir. Ajans, bu misyonu gerçekleştirmek için, genel kabul görmüş devlet denetim standartları ile bir ordunun varlığını sürdürme, fonksiyon, program ya da etkinliğe uygun olarak, bağımsız, kapsamlı ve objektif değerlendirmeler yapmaktadır. Bu standartlara uygun olarak, Ajans denetimlerini mali denetim, uygunluk ve performans denetimi şeklinde yapmaktadır (http://www.hqda.army.mil/aaaweb/ career.htm e.t.2012).

Ordu Denetim Ajansı, dünyada ABD ordusunun denetimini yapmak üzere üç yurt dışı (Kore, Hawaii ve Almanya'daki ABD askeri birlikleri) bürosunda denetim işlevini gerçekleştirmektedir. Ajans; Ordu Denetim Başkanı, Denetim Başkanı Baş Yardımcısı ve her biri alanındaki operasyonlarının belirli açılardan sorumlu olan üç yardımcı denetçiler (Genel, Tedarik ve Lojistik) ile denetimini yapmaktadır (http://www.hqda.army.mil/.../USAAA_Strategic e.t 2012).

Amerika ordu denetimi ile ilgili birimlerden biri de Amerikan Sayıştay'ı (Government Accountability Office-GAO) dır. 50 eyaletten oluşan ABD'de her eyalette görev yapan Federe Devlet Sayıştaylarının yanı sıra Washington'da 1921'de kurulan, bağımsız bir organ olan Federal Sayıştay bulunmaktadır. Köse, (2007,s.165). Federal Sayıştay (Amerikan Sayıştay'ı) ve Eyalet Sayıştay'ları birbirleriyle bağlantılı olmaksızın denetim yapmakta, ancak birbirleriyle işbirliği içinde bulunmaktadır. Alptürk (1991,s.42).

Amerikan Sayıştay'ı Ordu Denetim Ajansı'nın denetim verilerini kullanarak denetimini yapmaktadır. Bu denetim, mali ve performans denetiminden düzenlilik denetimine ve politika analizine kadar geniş bir denetim yelpazesini içermektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, T.C. Sayıştay'ı MSB Teftiş Dairesi Başkanlığı'nca yapılan denetim ile ilgilenmeyip, denetim faaliyetlerini kendi yöntemleriyle yapmaktadır. Bu yönüyle, Sayıştay'ın denetim faaliyetlerini baştan yapması, harcanan zaman ve maliyetlerde artışa neden olmaktadır.

7. Sonuç

TSK'nın denetimini iç denetim ve kamu denetimi olarak iki yönden değerlendirmek gerekir. Birinci yönü MSB'lığı İç Denetim Birimi Başkanlığı tarafından kendi bünyesinde oluşturulan ve denetçileri atama ile göreve getirilen iç denetim, ikinci yönü ise, Sayıştay tarafından her yıl düzenli ve planlı olarak yapılan kamu denetimi faaliyetleridir.

TSK, diğer kamu ve kuruluşlarından farklı olarak "yurt savunması" gibi hayati bir görevinin olması, ülkede yaşayan herkesin yaşamlarını huzur ve güvenlikli sürdürmesi iç ve dış tehditlerden uzak endişesiz bir ortamda gerçekleştirilmesi için düzenlenmiş, eğitilmiş bir kurumdur. Bu kurum, görevlerini yerine getirebilmek ve idamesini sağlamak için ihtiyaç duyduğu tüm malzemeyi devlet bütçesi kanalıyla tedarik etmek zorundadır. Bu zorunluluk, her yıl planlanan Genel Bütçeden belli bir oranda pay alması ve yıl içinde planlı ihtiyaçlarını yerine getirmesidir. Dolayısıyla, devlet bütçesinden almış olduğu her kuruşun hesabı, (harcamalarının yürürlükte bulunan mevzuata uygun harcanıp harcanmadığının) yine anayasal bir kuruluş olan Sayıştay tarafından denetlenmektedir. Kamuoyunda oluşturulan yanlış algının tersine TSK, devlet tarafından denetlenen bir kurumdur. INTOSAI tarafından oluşturulan ISSAI'nın kullanılmasına Sayıştay'ca verilen destek ve önem, ülkemizde TSK'daki dış denetime yansıyarak denetim kalitesini yükseltecektir.

Halen TSK`da uygulanan sistemde iç denetim, askeri personel tarafından, dış denetim ise, Sayıştay`ın sivil personeli tarafından yapılmaktadır. MSB iç denetçisi, TSK`nın çeşitli kademelerinde çalışmış, tecrübeli personellerden atanmakta ve bir aylık süreli bir kurs verilerek göreve başlamaktadır. Bu personel, genelde iki ve ya dört yıl süre ile görev yapmaktadır. Bu personelin yapacağı denetime getirebilecek en büyük ve haklı eleştiri, "tarafsızlıkları" konusunda olmaktadır. Zira TSK atama sistemi gereği bu personel, denetledikleri birliklerde ya çalışmış ya da çalışma ihtimalinin olması durumudur. Başka bir ifade ile, "emir komuta ilişkisinin" yapılan denetimin tarafsızlığına gölge düşürmesi olasılığının olmasıdır. Çünkü her denetlenen birliğin bir üst birliği, aynı zamanda denetleyicilerin sıralı amirleri olabilme durumudur. Bir iç denetçinin çalışmış olduğu bir birlikte bir sonraki yıl o birlikte denetim yapması ihtimalinin olması (tersi olması da mümkün olabilir), denetlemenin özüne aykırı olduğu gözükmektedir.

Bu olasılık, ne kadar sağlıklı bir denetleme yapılırsa yapılsın, denetlenen ve denetçi üzerindeki şaibeyi ve şüpheleri yok edememektedir. Bu nedenle asker için güvenlik ve istihbarat konularında zafiyet yaratmayacak, sivil toplum içinde askeri harcamaların denetiminde tatmin edici sonuçları için bir sistemin veya yeni düzenlemelerin getirilmesi gerekli görülmektedir.

ABD'de iç denetim "Ordu Denetim Ajansı" tarafından yapılarak, tarafsızlık ve bağımsızlık ilkesine bağlı kalınmaktadır. TSK'da ise iç denetim,askeri personelin geçici olarak görevlendirilmesi yoluyla yapılması tarafsız ve bağımsızlıkları konusunda tereddütlere neden olmaktadır.

Bu tereddütleri en aza indirebilmek/ ortadan kaldırabilmek için, TSK'nin ordu iç denetiminde, MSB'lığındaki, askeri hâkim sınıfı gibi bağımsız bir askeri sınıf kurulmalıdır. Bu sınıf "denetçi" adı altında ya üniversitelerde TSK nam ve hesabına okutulmalı ya da bu tür eğitim almış üniversite mezunlarından denetçi temin edip temel askeri eğitimden sonra yemin ettirerek MSB`lığı iç denetim dairesinde istihdam ettirilmelidir. Bu personel, idari bakımdan MSB`lığına bağlı olmakla beraber denetim bakımından Sayıştay'ın kontrolünde bağımsız çalışmalıdır. Atama, terfi ve sicil konularında askeri amirlerden soyutlanmalı, emir-komuta baskısı kaldırılmalıdır.

Bu çalışmada baz alınan ülke olan ABD, ordu iç denetiminde bağımsız denetim firması olan Ordu Denetim Ajansını kullanmaktadır. Bu durum ordu iç denetimine farklı bir bakış açısı getirmektedir. Bu ülkede Ordu Denetleme Ajansı, Maliye Bakanlığı yetkisinde çalışmaktadır. Görevi, askeri tesislerin ve birliklerin denetimi ve muhasebe hesaplarının kontrolü olan ajans, bağımsız hizmet vererek hem kamuoyuna hem de Amerikan ordusuna hizmet vermektir.

Amerika Sayıştay'ı yaptığı denetim faaliyetlerinde "Ordu Denetim Ajansı" nın tüm verilerinden yararlanmakta ve işbirliği içerisinde hareket etmektedirler. Bu yönüyle, yapılan hem iç hem de dış denetimlerde güvenilirlik düzeyi yükselmekte, ayrıca zaman ve maliyetlerde tasarruf sağlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Aktel, M., Kerman, U., Altan, Y., Lamba, M., Burhan, O. (2013) Türkiye İçin Yeni Bir Denetim Modeli Kamu Denetçiliği. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *5* (9), 29-33.

Alptürk, G. (1991). Amerikan Sayıştay'ı ve Performans Denetimi. *Sayıştay Dergisi*, Sayı:4 (Özel Sayı), 43-55.

Altay, U. (2011). Türkiye'de Askeri Harcamaların Denetiminde Yeni Sayıştay Kanunu'nun Getirdiği Açılımlar, *Dış Denetim Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, 301.

Altındal, H. (2010). Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Adına Sayıştay Tarafından Denetimi:Değişen Anayasa Ve Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Sayıştay Dergisi* Sayı:79, 7-15.

Binici, Ş. (2010). *Savunma Harcamalarının Sayıştay Denetiminde Karşılaştırmalı Bir Analiz: Türkiye, ABD, Fransa ve Almanya Örneği.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Binici, Ş.ve Türkyener C.M.(2010). Askeri İhalelerin Sayıştay Denetimi, *Dış Denetim Dergisi*, Ekim-Kasım-Aralık, 102-103.

Çelikay, Ş. (2014). Türkiye'de İç Denetimin Kamu ve Özel Sektör Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması, *MÖDAV*, 1, 122-123.

Dinç, E. ve Gerekan, B. (2008). İç Denetim Hizmetlerinin Dışarıdan Satın Alınması Kararını Etkileyen Faktörler ve Bazı Nitelikler Açısından Farklılıkların Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,*13* (3), 67-88.

Eski, S. (2004). *Türk Silahlı Kuvvetleri Sosyal Tesislinde Muhasebe Ve Denetim Organizasyonu*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Göksu, H.T. (2010). Savunma Harcamalarının Denetimi:Teorik Gerekçe ve Türk Sayıştay'ının Normatif Konumu. *Sayıştay Dergisi*, Sayı:76, 47-61.

Güler, C. (2010). Kamuda Yeni Denetim Sistemi: İç Denetim. *Dış Denetim Dergisi*, Sayı:3, 145-153.

Gürkan, N.Z. (2009). *Türk Kamu Mali Yönetiminde İç Denetim ve İç Denetim Algısı*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Köse, Ö. (2007). *Dünya'da ve Türkiye'de Yüksek Denetim*. Ankara: 145.Yıl Yayınları.

Milli Savuna Bakanlığı 4734 Sayılı Kamu İhale Kanunu İstisnalar (3.B) Mal ve Hizmet Alımları Yönergesi (2009). Ankara:Genelkurmay Basımevi.

Millî Savunma Bakanlığı Denetleme ve Değerlendirme Yönergesi (2006). MSY 187-3(B).

Milli Savunma Bakanlığı Hesap Teftiş Yönetmeliği (2002), Resmi Gazete Sayısı: . 24907.

Millî Savunma Bakanlığı İç Denetim Yönergesi (2010), MSY 187- İç Dnt., Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Özeren, B. (2006). INTOSAI: Kamu Kesimi İç Kontrol Standartları Rehberi.

Parlak, M. ve Parlak Z. (2014). Sayıştay Denetçilerinin İlgili Algıları, Beklentileri ve Görüşleri Üzerine Bir Anket Çalışması. *Sayıştay Dergisi* Sayı:92, 10.

Wilson, J. D.ve Root, S. J. (1989), *Internal Auditing Manual*, Second Edition. New York: Macmilan.

Yavuz, M. (2011). Bağımsız Denetim Kuruluşları ve Bağımsız Denetçiler Üzerinde Kamu Denetimi ve Gözetimi, *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı:107, 147-162.

26.12.2007 tarihli 26738 sayılı Resmi Gazete

26.12.2012 tarihli 28509 sayılı Resmi Gazete (Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunca Bağımsız Denetim Yönetmeliği)

832 Sayılı Sayıştay Kanunu

926 numaralı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu

http://www.byegm.gov.tr (e.t. 26.02.2015). (T.C.Başbakanlık BasınYayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü)

http://www.sayistay.gov.tr/yayin/yayin2.asp?id=125 (e.t.25.02.2015)

http://en.wikipedia.org/United_States_Army_ Audit_Agency (e.t. 2012)
http://www.hqda.army.mil/aaaweb/ career.htm (e.t. .2012).
http://www.hqda.army.mil/.../USAAA_Strategic (e.t 2012).

SANAL ÖRGÜTLERDE BİLGİ PAYLAŞIMI VE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ ETKİLEŞİMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Meltem DİL ŞAHİN
Dr., meltem.dil@gmail.com

ÖZET: Bilgi toplumuna geçiş ile birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerinin yoğun kullanımı örgütlerde sanallaşma sürecini başlatmıştır. Sanal örgüt olarak adlandırılan yeni ve dinamik yapıda coğrafi dağınıklık, kişiselleştirilmiş uygulamalar, bilgi ve iletişim teknolojilerine dayanma, fiziksel olarak uzakta çalışanların yer alması gibi geleneksel örgütten oldukça farklı özellikler görülmektedir. Bununla birlikte, temelde iletişimi içeren bilgi paylaşımı olgusunun sanal örgütlerde nasıl gerçekleştiği ilgi çekici bir konu olmaktadır. Ayrıca sanal örgütlerde insan kaynakları yönetimi, dinamik yapısı ve doğrudan insanla ilişkili olması açısından bilgi paylaşımına katkı sağlayabilecek bir süreç olarak görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, sanal örgütlerde bilgi paylaşımı ve insan kaynakları yönetimi etkileşimini araştırmaktır. Bu amaçla, sanal örgütün kavramsal çerçevesi, sanal örgütlerde İKY ve bilgi paylaşımı ile ilişkisi literatür taraması yoluyla açıklanmaktadır. Çalışmanın son bölümü, sanal örgütlerde bilgi paylaşımı-İKY etkileşimine ilişkin bir araştırmayı içermektedir. Kalite ve danışmanlık şirketinin sanal çalışanlarına uygulanan ankette bilgi paylaşımı ve İKY işlevleri ile ilgili tutumları ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiş ve 5`li Likert tipi ölçek kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanal Örgüt, Sanal Örgütte Bilgi Paylaşımı, Sanal Örgütlerde İnsan Kaynakları Yönetimi.

AN EXAMINATION OF THE INTERACTION BETWEEN KNOWLEDGE SHARING AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT IN VIRTUAL ORGANIZATIONS

ABSTRACT: With the transition to knowledge society insentive usage of knowledge and communication technologies leads to virtuality process in organizations. New and dynamic structure expressed as virtual organization has displayed the characteristics differ from traditional organizations, such as geographical distribution, personalized applications, based on knowledge and communication technologies, employees operating remotely from each other. Besides this, how knowledge sharing factbasically including communication- takes place in virtual organization is an interesting subject. Also human resources management in virtual organizations seen as a process contributed to knowledge sharing in terms of HRM`s structure of being dynamic and directly related to human.The aim of this study is to examine the interaction of the knowledge sharing and human resources management in virtual organizations. With this aim, the conceptual framework of the virtual organization, HRM in virtual organization and the relationship with knowledge sharing are explained through the literature review. The last chapter of the study includes the research about the interaction of knowledge sharing and HRM in the virtual organization. The survey questions measuring the attitudes related to knowledge sharing and HRM functions take place in the survey that is applicated to the virtual employees of quality and consultancy firm. In the survey Likert Scale is used.

Key Words: Virtual Organization, Knowledge Sharing in Virtual Organization, Human Resources Management in Virtual Organization

JEL Kodu: M190 Business Administration: Other

1.1. Sanal Örgüt Tanımı

1990`lı yıllar boyunca, tele-çalışma, sanal ofis, sanal örgüt biçimlerini içeren çeşitli formlardaki uzaktan çalışma konusu popülerlik kazanmış ve bu konuya ağırlık verilmiştir. Ancak uzaktan çalışma konusu yeni değildir. 1928`de Forster (The Machine Stops) kısa öyküsünde, çoğu insan ilişkileri işlevlerinin sanal düzeyde olacağı bir dünyanın spekülatif bir tanımını sunmuştur. Wiener 1950`de (The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society), uygun teknolojilerle birlikte 20. yüzyılın ortalarında uzaktan çalışmanın gerçekleştirilmesi için önerileri tartışmıştır (Igbaria, Tan, 1997, p.257).

Uygulamada yıllar öncesinden sanal örgüt özellikleri taşıyan örgütlerin varlığından sözedilmektedir. Yiyecek, giyecek ve hediyelik eşyalar satan seyyar satıcıların, ilk sanal örgütlenmeler olabileceği öne sürülmektedir. Gezici satış personeli de yıllarca sanal bir yapıda çalışmaktadır. Kendi evlerinde ofisleri bulunan satış temsilcileri, sadece seyahat için değil, aynı zamanda ürünlerini dağıtmak için de araçları ile müşteriden müşteriye gezmektedir. Satış temsilcilerinin işletme merkezinde geçirdiği tek zaman, aracına ürün stoğu yapmak için geçirdiği anlardır (Colky, 2002, pp.12-13).

Bununla birlikte, 1970`lerde Massimo Menichetti İtalya`nın Prato bölgesindeki tekstil endüstrisinde iş yapma şeklini değiştirerek, geniş, hiyerarşik örgüt yapısından sanal örgüte geçen ilk kişi olarak anılabilir. Menichetti 1970`lerin başında, kendisine miras kalan büyük tekstil imalathanesini 3 yıllık zarardan sonra, geniş ürün çeşitliliği yaratmak, düşük pazar fiyatları ve iç maliyetlerin artmasını karşılamak için, işlevsel olarak uzmanlaşmış gruplara bölerek sanal örgüt modeli oluşturmuştur (Voss, 1996, p.12).

Literatürde sanal örgütle ilgili değişik tanımlamalarla karşılaşılmaktadır. Kısaca sanal örgüt, fiziksel bir tesisten ziyade mantıksal bir kuruluş olarak ifade edilebilir. Bununla birlikte sanal örgütü, sadece bir ağ yapısı olarak, işletmenin bağımsız bölümlerinin bir kombinasyonu olan ağ yapısı olarak, sınırlılıkları ya da sınırlarının olmayışı açısından, müşteri odaklı olması özelliğiyle ve geçici ve esnek doğası ile ele alan tanımlamalara rastlanılmaktadır (Colky, 2002, p.8-12).

İşin yeniden yapılandırılmasında sanal örgütler, diğer örgütlerin maddesel zorluklarıyla engellenmeyen ve yenilikçi bir çerçeve olarak ele alınmaktadır. Örneğin, sanal örgütler teleçalışma, ortak masalar, grup teknolojisi ve güçlendirilmiş sanal takımlar gibi "çalışma uygulamalarını kolaylaştıran siber teknoloji" olarak karakterize edilmektedir. Bazı sanal örgütler, sadece siber alanda (internetin sağladığı bilgi alt yapısı (Seyidoğlu, 2001, s.117) varlığını sürdürmekte ve hem fiziksel hem de sanal pazar alanlarıyla ilişki kurabilmektedir. Bu yaklaşım, bireyin ve geçici takımların malları ve hizmetleri geliştirmesini, pazarlamasını ve

dağıtmasını siber alanda gerçekleştirebileceği bir düzeye getirmektedir. Bununla birlikte, sanal örgütler kurum süreçlerini bağlamak ve tepkilerini içsel veya dışsal bir güdüyle gerçek zamanda örgütlemek için bilgisayar ve bilgi teknolojilerini kullanmaları temeline dayandırılmaktadır. Bu tip sanal örgütler, değiştirilebilir iş sorumlulukları, değiştirilebilir otorite hattı, herhangi bir maddesel yapıdan ziyade iletişim ve bilgiyle ilgili olan, iş uygulamalarıyla tedarikçiler ve müşterilerle örgüt arasındaki mesafeyi belirsiz hale getirme, bir bilgi akışı, geçirgen içsel ve dışsal sınırlar ile karakterize edilebilir (Thorne, 2005, p.580).

Sanal örgütler, üretmek yerine, ürüne değer katarak yeniden üretmek için ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Bu durumda iş yaşamındaki örgütlerin temel sorunu, varlığını sürdürme ve karlılık sorunundan, örgüt doğasının bir enformasyon süreci olarak yeniden tasarımlanması ve tanımlanmasıyla örgütün sürekli olarak yeniden oluşturulması sorununa doğru yeniden şekillendirilmiştir. Sanal örgütlerin, örgütleri teknolojik sistemler ya da siber alanda bilgi akışı olarak yeniden tanımlaması, yeniden üretime devamlı ulaşılmasını ve insan ilişkilerinin, bürokratik kuralların, işletme geleneklerinin, ofis dosya dolaplarının ve örgütün diğer maddi varlıklarının yönetimin doğrudan amaçları arasında olmasını önleyerek, örgütte değişiklik yapmayı kolaylaştırmaktadır (Thorne, 2005, p.584).

Bir diğer görüşe göre sanal örgüt, nitelikleri, maliyetleri ve piyasaları paylaşma amacıyla bilgi ve iletişim teknolojileri ile birbirine bağlantılı olan bağımsız işletmelerin geçici veya sürekli bir bilgisayar ağıdır (Talukder, 2003, p.92).

Mowshowitz`in geliştirdiği "Switching Modeli`ne göre, sanal örgüt bir örgüt tipi ya da formundan öte, bir yönetim paradigması`dır. Bu açıdan sanallık da bir türden çok bir derece konusudur. Bu durumda, belli bir işletmenin ya da girişimin bazı işlevleri, süreçleri ve yapıları sanal şekilde örgütlenirken, diğerleri sanal şekilde örgütlenmeyebilir (Mowshowitz, Kawaguchi, 2004, p. 53).

Sanal örgüte dışardan bakıldığında ise, sanal örgüt işletme, tedarikçiler ve müşteriler arasındaki geçirgen ve sürekli değişen ortak yüzeylerle birlikte sınırsız olarak algılanmaktadır. Örgüte içinden bakıldığında ise, geleneksel ofislerin, bölümlerin ve faaliyette olan dairelerin gereksinime göre sürekli şekil değiştirmesi nedeniyle örgüt yine şekilsiz görünecektir. Otorite hattı değiştikçe iş sorumlulukları değişmekte, hatta işletmede bazı müşterilerin ve tedarikçilerin işletmenin kendi çalışanlarından daha fazla zaman geçirmesi sonucu çalışan tanımı da değişmektedir (Dawidow, Malone, 1993, p.5).

Sonuç olarak sanal örgüt, bilgi ve iletişim teknolojilerini bir kolaylaştırıcı gibi kullanarak, bilgi paylaşımı ve bu paylaşılan bilgiyle birlikte ortaklaşa ürün üretmek için, ulusal sınırların içinde veya dışında bir çok yerde konumlandırılmış ve bu konumlar arasında iletişim kurma gereksinimi duyan bir örgüttür (Igbaria, Tan, 1997, p.50).

1.2 Sanal Örgütlerde İnsan Kaynakları Yönetimi

Günümüz iş dünyasında, örgüt yapıları yassılaşma eğilimi göstermekte ve çalışanlar daha çok güçlendirilmiş hale gelmektedir. Sanal veya stratejik ortaklık, ortak girişimler gibi en azından paylaşılan örgüt yapıları alıcıların, satıcıların, müşterilerin ve üreticilerin arasındaki geleneksel otorite hattını bulanık hale getirmektedir. Bununla birlikte, 20 yüzyılda planlama, örgütleme, yöneltme ve denetim gibi yönetim işlevleri geliştirilerek, 21. Yüzyılda yönetimin anahtar konuları ve fırsatları, örgütler arasında ve örgütteki ilişkilerin nasıl etkili bir şekilde yönetileceğine dayandırılmaktadır. Bu yeni kültürlerarası ilişkiler, denetim alanı gibi geleneksel yönetim ilkelerini bozmaktadır. Bazı örgüt yapılarında, çalışanlar kendi otorite hattı ve personel işlevi hizmetini görmektedir. Hatta sanal örgütlerde, kurmay/hat personel ayrımı gibi farklılıklar ortadan kalkmaktadır (Harvey, Buckley, 2002, pp. 373-374).

Sanal örgütler, örgütsel yapıdan çok, yapılan iş tarafından şekillenmektedir. Bu açıdan, çalışanların değişen koşullara daha çabuk uyum sağlayabilmesi ve yönetimde yaşanan sık değişimlere alışık olması beklenmektedir. Bu nedenle de örgütte yer alan insan kaynağının sürekli olarak yeniden eğitim ve öğretime tabi tutulması gerekir. İnsan kaynağının bilgi sağlayabilmesi, iletişim kurabilmesi ve karar alma sürecine katkıda bulunabilmeleri için teknoloji ile desteklenmeleri de gerekmektedir (Franks, 1998, p.130).

Geçmişte İKY, çalışanları örgüt için performans sergilemelerine yönelik motive etmeye odaklanmıştır. Verimli davranışları artırmak için tazminat programları ile diğer örgütlerle rekabet edebilmek için ek ödemeler, tazminatlar oluşturmaktadır. Sanal örgütte ise İKY`nin odak noktası, bireysel gereksinimler ile örgüt gereksinimlerini birleştirmeye doğru genişlemektedir. Bu durum İKY`ni, yönetimi ve çalışanları sanal örgüte hazırlayan bir değişim ajansı haline getirmektedir. Buna göre İKY`nin hedefleri (Snell, 1994, p.36);

-Yönetimin örgütün stratejik hedeflerini tanımlamasında ve İK önceliklerini örgütün öz endüstri/işi ile dengelenmesinde,

-Örgütün pazar fırsatlarını elde etmek için, kaynaklarını uyumlaştırmasında, artırmasında ve yeterli hale getirmesinde,

-Örgütün temel yeteneklerinin değerlendirilmesinde ve bu yeteneklerin tamamlanıp tamamlanmadığını veya nasıl tamamlanacağını belirlemede yardımcı olmak üzere oluşturulur.

Geleneksel İK süreçleri olarak, personel seçme ve işe alma, sosyal yardımlar ve ek ödemeler ile çalışanlar arasındaki iletişim sanal örgütlerde de hala daha önemini korumaktadır. Ancak sanal örgütlerde değişen şey, her bir sürecin sahip olduğu hedefler ile süreçlerin nasıl yerine getirildiğidir. Sanal örgütlerde yürütülen insan kaynakları uygulamalarının genel olarak açıklaması aşağıdaki işlevler dâhilinde sunulmaktadır (Snell, 1994, pp. 37-40; işgören bulma, işe alma, ödüllendirme ve tazminat sistemleri, sosyal haklar, eğitim ve geliştirme, iletişim ile kariyer yönetimi işlevlerinde yararlanılmıştır);

-İşgören bulma ve işe alma: Sanal örgütler, kendi gereksinimlerine uygun olan adayları bulmada ülke çapında veritabanına giriş yaparak insan kaynağına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu tip bir veritabanı, örgüte anlamlı ve tam zamanında elde edilen

enformasyon sağlar. Ayrıca sanal örgütlerin aradığı insan kaynağının gerekli becerilere, yeteneklere ve sadece işverenin söylediğini yapan değil, örgüte nasıl katkıda bulunabileceğini belirleyebilen bir tedarikçi anlayışına sahip olması beklenmektedir. Dolayısıyla, statik iş tanımları ve işe alma türleri, geçerliliğini yitirmektedir. Belirli alanlarda kariyer gelişimini tanımlayan politika el kitaplarının önemi azalmaktadır. Çünkü sanal örgütlerde yürütülen dinamik işler ve dinamik kadro, iş tanımlarının ve işe alma prosedürlerinin sürekli gözden geçirilerek yenilenmesini gerektirir.

İşgören bulma ve işe almada iş tanımlarından elde edilen bilgilerden yararlanılır. İş tanımları, iş analizinin bir uzantısı ve sonucudur. İş analizi ile bir işin ne olduğu, niçin ve nasıl yapıldığı ve o işin yerine getirilmesi için ne gibi bilgi, yetenek, ustalık ve sorumluluk gerektiği saptanır (Sabuncuoğlu, 2000, ss.52-62). Buna göre, iş analizi açısından geleneksel ve sanal örgütler arasındaki farklılıklar belirlenerek, sanal örgütlerde yürütülen işgören bulma ve seçme işlevlerinin temelindeki değişim daha anlaşılır hale gelebilir.

Tablo 1: İş Analizi Açısından Karşılaştırma

Geleneksel Faktör (Sanal olmayan örgütlere uygun)	Sonuç	Yeni Gelişen Faktör (Sanal örgütlere uygun)	Sonuç
• İşbölümü ve işgücü yönetiminde rütbelerin açık ve net ayrımı	• İşin sınırlarıyla ve değeriyle meşgul olma	• İşlevlerarası sorumluluklar ve işgücü yönetimindeki rütbe ayrımlarının belirsizleşmesi	• İş sınırlarının ve sorumluluklarının yayılması
• Statik işler	• Sabit ve uzun süreli iş gerekleri	• Dinamik çalışma görevleri	• Sürekli akış içinde olan çalışma gerekleri
• İş arkadaşları ile en az düzeyde etkileşim	• İş aktiviteleri dahilinde analiz	• İş arkadaşlarıyla yüksek düzeyde etkileşim	• Etkileşimli aktivitelerin analizi
• Üstlere hesap verme yükümlülüğü	• Zorunlu amir etkileşiminin önemi	• İçsel ve dışsal müşterilere hesap verme yükümlülüğü	• Zorunlu müşteri etkileşiminin önemi
• Teknoloji ile tek yönlü ilişki	• Kurallarla belirlenmiş iş sorumlulukları	• Teknoloji ile çift yönlü ilişki	• Çalışanların kendi başlarına belirledikleri sorumluluklar
• Uzun dönemli istihdam	• Statik çalışma aktiviteleri ve istihdam koşulları	• Kısa dönemli istihdam	• Sürekli gelişen bir dizi çalışma aktiviteleri ve istihdam koşulları
• Kültürel homojenlik	• Teknik görevlere vurgu	• Kültürel çeşitlilik	• Duygusal ve kişilerarası görevlere vurgu
• Bütçe durgunluğuna tolerans	• Zaman harcayan analitik süreçler	• Maliyet sınırlaması	• Akışa uygun analitik süreçler

Kaynak: Sanchez ve Levine (1999)`den aktaran: Kathryn M. DeCaprio, "Job Analysis and Competency Assessment in Virtual Organizations", **Human Resource Management in Virtual Organizations**, Edt.Robert L. Heneman, David B. Greenberger, Information Age Publishing, USA, 2002, p. 134-135.

Ayrıca, geleneksel örgütlerde, çalışanların hepsi sürekli ve düzenli insan kaynağı olarak yer almaktadır. Sanal örgütlerde ise işgücü birçok işletmenin çalışanlarından oluşmakta ve hem düzenli hem de geçici insan kaynağını içermektedir. Bununla birlikte, işletmenin tek başına sorumluluk üstlenmesinden, sorumluluğun çalışanlarla paylaşılmasına doğru bir değişim yaşanmaktadır. İşletme büyümeden ve temel yeteneklerin korunmasından sorumluyken, çalışanlar temel becerilerini yenilemekten, kalıcı hale getirmekten ve geliştirmekten sorumludurlar (Crandall, Wallace, 1997, p. 27-36).

-Ödüllendirme ve Tazminat Sistemleri: Yeni bir oluşum olarak sanal örgüte uygun davranışlar ve katkıların ödüllendirilmesi için tazminat planlarının gözden geçirilmesi gerekir. İKY`nin, iş ortaklarıyla çalışırken iş stratejileri ile uyum sağlamak için de tazminat planlarını yenilemeleri gerekmektedir. Çünkü statik ödeme planları yeni sanal çalışana uygun özendiricileri sağlamamaktadır ve İKY`nin farklı takımlara farklı tazminat programları oluşturması söz konusudur. Tazminat planlarının değişmesi ile birlikte, işlerinin gerektirdiği yeni beceriler geliştiren, örgüte katkıda bulunan ve zamanla birlikte gelişen ve değişen çalışanlar ödüllendirilmektedir.

Ödüllendirmede çalışanlara doğrudan görünür ve açık olan parasal ödüllerin yanı sıra, sanal örgütte parasal olmayan veya dolaylı ödüller de önemli rol oynamaktadır. Dolaylı ödüller genellikle; gelişim, tanınma ve çalışma ortamını içermektedir. Gelişim, eğitimi, danışman yöneticiliği (mentorluk), görüşü, profesyonel büyümeyi ve terfiyi kapsamaktadır. Tanınmanın unsurları ise, çalışma dışı saatler, hediyeler, ödüller, övgüler ve iş genişletme veya iş zenginleştirme gibi iş görevleri olarak sıralanmaktadır. Çalışma ortamı olarak da, fiziksel alan ile işin psikolojik anlamlılığı kastedilmektedir. Söz konusu parasal olmayan ödüllerin önemli olmasının nedeni, örgüt kültürünün bir sembolü haline gelmesinden kaynaklanmaktadır (Heneman, Greenberger, 2002, p.252).

Geleneksel olarak, bir kişinin ücret düzeyi, yapılan işin tahmini işgücü pazar değeri ile belirlenmektedir. Sanal örgütte ise, toplam tazminat veya karşılıklar çalışanların becerilerini çekirdek iş süreçlerinde kullanmasının doğrudan etkisi ile yürütülmektedir. Dolayısıyla bireylerin kritik süreçlere etkileri arttıkça; bireyler bu süreçlerin kalitesini, finansal sonuçlarını ve verimliliğini

geliştirmeye ve arttırmaya çalıştıkça, daha fazla ücret elde edebilir ve istihdamını güvence altına alabilir (Jordan, 2002, pp.34-35).

-Eğitim ve Geliştirme: Maliyetlerin düşürülmesi, entelektüelliğin artırılması, uygunluğun sağlanması, kullanım kolaylığı, teknoloji maliyetlerinin düşürülmesi ve coğrafik olarak dağılmış çalışanlara 24 saat boyunca ulaşılabilir eğitim verilmesi gereksinimleri sonucunda, öğrenme teknolojilerinin kullanımı artış göstermektedir. Öğrenme teknolojileri, bilgiyi dağıtan ve beceri gelişimi ile bilgi edinimini kolaylaştıran elektronik teknolojilerdir. Söz konusu teknolojileri eğitimde kullanan sanal örgütler, geleneksel eğitim yöntemlerine kıyasla daha kısa sürede ve daha az maliyetle istenen sonuca ulaşabilmektedir (Heneman,Greenberger, 2002, p.192).

Eğitim her örgütte gerekli olmakla birlikte, sanal İKY örgütün gereksinimleri doğrultusunda her bireyin yeterliliklerini ortaya çıkarmaya yarayan bir eğitim geliştirmelidir. Buna göre, geniş, ağır, zaman harcayan eğitim dönemleri bir kenara bırakılarak, çalışanlar örneğin yolda, evde, yemekhanede, özel eğitim odalarında nerde ve ne zaman uygun olursa, isteğe göre eğitim verilmesi yoluna gidilmektedir. Yeni eğitim programları, çalışanların öğrenme hızını geliştirmelerini sağlayan ve bireysel güçleri ve gereksinimlerine en iyi uyan özel eğitim araçlarına ulaşmalarını sağlamaktadır. Ayrıca bu yeni eğitim anında performans rapor kartları oluşturmakta ve böylece çalışanlar, hangi konuda gelişmeleri gerektiklerini anlamaktadırlar.

Sanal örgütlerde genellikle bireyselleştirilmiş tam zamanında eğitim verilmektedir. Söz konusu eğitimin özellikleri; multimedya tabanlı elektronik eğitmen ya da eğitim kitabı; çalışanın becerileri, zekası ve gereksinimlerine göre kişiselleştirilmiş olması; katılımcılara gerçek dünyada varolan durumlarla ilgili simulasyonlarla doğrudan etkileşimde bulunma fırsatını vermesi; daha sonra işyerinde elektronik danışmanlar olarak kullanılabilecek uzman sistemlerin eğitimde kullanılması şeklinde sıralanabilir (Jarvenpaa, Ives, 1994, pp.25-58).

-İletişim: Sanal örgütlerde iletişimin fiziksel olarak yüzyüze gerçekleşmemesinin olumlu ve olumsuz yanları bulunmaktadır. Birbirine güven duymanın yanı sıra, yüzyüze görüşmede ilk dakikalarda karşı tarafla ilgili genel bir bilgi edinilebilir. Örneğin, yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durumu gibi demografik özelliklerin yanı sıra yüz ifadeleri, göz teması, bedenin duruşu, giyimi, ses tonu gibi özelliklerden kişiyle ilgili ön bilgiler edinilebilir. Ancak, bu bilgiler aynı zamanda önyargılara da neden olabilir. Göz teması kurmama veya beden dilinden bilgi edinememe sonucu güven eksikliğinin olması bir olumsuzluk olarak görülmekle birlikte, kişinin dış görünüşünün yaratacağı önyargıların elektronik iletişimde edinilmemesi olumlu bir yön olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, elektronik ortamda iletişim kurarak görüşme yapma, taraflara anonimlik kazandırmaktadır. Anonim olma da, bireylerin kişiliklerinin görüşülen konudan ayrı tutulmasına, daha objektif değerlendirme yapılabilmesine ve değişik çözüm seçeneklerinin oluşturulmasına yardımcı olabilmektedir. Görüşmeyi elektronik ortamda gerçekleştiren kişilerin, eşit düzeyde iletişimi gerçekleştiriyor olması da statü farklılıklarının daha az hissedilmesine ve böylece daha fazla katılımın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır (Heneman, Greenberger, 2002, pp.263-291). Ancak, coğrafi olarak dağılmış çalışanların yüzyüze görüşememeleri nedeniyle iletişimin kişiselleştirilememesi, yanlış anlamaların anında düzeltilememesi gibi sorunların kısmen bertaraf edilmesi ve sanal takımın zamansal ritimlerinin oluşturulması ile etkin bir şekilde faaliyette bulunması için belirli zamanlarda yüzyüze görüşmenin gerçekleştirilmesi gerektiği de belirtilmektedir (Heneman, Greenberger, 2002, p.236).

Doğru aracın kullanılması ile belirli bir çalışan grubunda güncel bilgiyi hedef alan sanal örgütte, hem ortam hem de mesaj önemli olmaktadır. İKY örgütteki sanal kültürü teşvik etmek için çalıştığından, iletişim süreci çalışanların kendine güvenen ve kendi kendini motive eden bireyler haline gelmeleri için, onları motive etmeye ve eğitilmelerine odaklanmaktadır. Sürekli iletişim ile birlikte İKY, çalışanların 'güvenlik olmadan fırsatlar sunan bir ortam ile sürekli değişen bir çevrenin yarattığı güven gereksinimi' paradoksunu anlamasına ve benimsemesine yardım etmektedir. Ayrıca İKY, el kitapçıkları, rehberler, bültenler gibi geleneksel yazılı iletişim araçlarını ek bilgi talebi yaratmak üzere kullanmaktadır. Genellikle çalışanların bilgi talebi; bilgisayar ilan araçları, e-mail, direkt telefon hattı, interaktif CD ROM, ağ bağlantılı bilgisayar bültenleri, telefonla etkinleştirilen erişim sistemleri, video ve ses kasetleri, ses yanıt sistemi gibi birçok elektronik ortamla karşılanır.

-Performans Değerleme: Yöneticilerin özellikle performans değerlemede; performansı belirleme, kolaylaştırma ve cesaretlendirme çabalarını iyi bir şekilde yerine getirmeleri gerekmektedir. Bu çabalar geleneksel örgütlerde önemli olduğu kadar, sanal örgütlerde önemlidir ve hatta bir zorunluluk halini almaktadır. Sanal bir takımda performansın belirlenmesi, tüm takım üyelerinin sorumluluklarını anlamaları açısından temel bir gerekliliktir. Performansın tanımlanması ve belirlenmesinde, belirli, zorlayıcı hedefler ortaya konmalı ve daha önceki hedeflere ne ölçüde ulaşıldığı tespit edilmelidir. Böylece çalışanlar ve yöneticiler gerçekten nelerin ölçmede dikkate alındığına odaklanabilirler. Daha yararlı olması için performans ölçümlerinin işletmenin stratejik yönü, iş amaçları ve müşteri gereksinimleri ile ilişkilendirilmesi yerinde olmaktadır. Performansı kolaylaştırmada ise, yöneticilerin; başarılı performansın önünü tıkayan engelleri ortadan kaldırması ve işin zamanında ve doğru yapılması için gereken yeterli kaynakları sağlaması olmak üzere iki temel sorumluluğu bulunmaktadır. Maksimum performansın önündeki engeller; zaman aşımına uğramış eski araçlar ve teknoloji, kritik bilginin elde edilmesinde yaşanan ertelemeler, iş süreçlerinin verimsiz bir şekilde dizayn edilmesi konularını içermektedir. Bu engellerin aşılması da yöneticilerin sorumluluğundadır. Performansı cesaretlendirmede ise, çalışanların gerçekten değer verdiği, zamanında ve adil olan uygun ödüllerin sağlanması önemli olmaktadır. Performansın ödüllerle özendirilmesinde, çalışanlara ücret, sosyal haklar, serbest zaman, teknolojinin iyileştirilmesi veya profesyonel gelişim için fırsatlar gibi neyin önemli olduğunun sorulması daha iyi sonuçlar yaratabilir (Cascio, 2000, pp.81-90).

Sanal örgütlerle ilgili teknoloji, coğrafi dağılım ve güven konuları performans değerleme işlevini de etkilemektedir. Teknoloji karmaşıklaştıkça, ilk düzey yöneticilerin kontrol alanı artmakta, bu da yeni teknolojiler eklendikçe, gözetimcilerin değerlendirmesi gereken kişi sayısını artırmaktadır. Kontrol alanının artması, gözetimcinin çalışanın performansını gözlemlemesi için daha az zaman ayırmasına, performans değerlendirme yapmak için daha fazla zaman ayırmasına, her bir çalışanın performansını değerlendirmede daha büyük bir karşılaştırma grubuna sahip olmasına yol açmaktadır. Ancak sanal örgütlerde gözetimci veya üstlerle yüzyüze ilişki olmadığı veya çok az olduğu için, geleneksel örgütlerde yaşanan ast-üst ilişkisine kıyasla

teknolojinin değerlendirme süreci ile ilişkisi önemini kaybetmektedir. Bu açıdan sanal örgütlerde daha az iş arkadaşı ve daha az doğrudan etkileşim gibi çalışanlar üzerindeki baskılar azalmaktadır ve bu durum performans değerlemenin motivasyonel kullanımını daha pratik ve etkili hale getirmektedir. Ayrıca, teknolojiyi bizzat kullanan çalışanlar, gözetimcilerinden daha uzman hale gelmekte ve bu da gözetimcilerin güçlerini kaybetmelerine neden olabilmektedir. Teknolojinin bir diğer etkisi, yüzyüze görüşme olmadığı ve iş arkadaşları ile değerlendiriciden informel geribildirim alamadığı için değerlendirilen kişi neleri başardığını öğrenmek istediğinde, formel geribildirim önemli olmaktadır. Ayrıca değerlendirme sürecinde, coğrafi olarak dağılma nedeniyle performansın gözlem yoluyla ve davranışsal açıdan yapılması mümkün değildir. Bu durumda sanal örgütlerde performans değerleme, müşterilere hızlı cevap verebilme, görevleri teslim tarihine yetiştirme, ürünün tamamlanması gibi ürünler, raporlar ve ulaşılan diğer sonuçlara dayandırılarak yapılmaktadır (Heneman, Greenberger, 2002, pp.234-237).

-Kariyer Yönetimi: Doğrusal, paternalistik ve terfiyle eşleştirilen kariyer başarısına ilişkin geleneksel anlayış değişmektedir. Geleneksel kariyer yönetiminde, işler çalışanların yetenekleri doğrultusunda yapılandırılmakta olup, oldukça paternalistik bir süreç izlenmekteydi. Örgüt iyi performans gösterenleri terfi, yönetim kademesine çıkma fırsatları ile ödüllendirir; çalışanların kariyer hedeflerini belirlemelerinde, hedeflerine ulaşmalarını sağlayacak kariyer yollarını göstermede ve zayıf yanlarını geliştirmeleri için eğitim gibi birçok gelişim aktivitelerini sağlamada oldukça çaba gösterirdi. Sanal örgütte ise, bireylerin geniş bir aralıkta yer alan rollere uyum sağlamaları için geniş bir aralıkta bulunan yeterliklere sahip olması gerekmektedir. Ürün ve hizmetlere yönelik sürekli değişen pazar talepleri, farklı türlerdeki yeterliliklere olan talebi de değiştirmektedir. Bunun sonucunda örgütler, kariyer geliştirmede daha az paternalistik olma eğilimindedir. Ayrıca, sanal örgütlerde gelecekteki kariyer yolları ve gelişim planları ile ilgili daha fazla belirsizlik bulunmaktadır. Kariyer yönetiminden, sanal örgütle birlikte çalışanın kendisi de sorumludur ve yönetim daha çok destekleyici ve yardımcı rollerde bulunmaktadır (Heneman, Greenberger, 2002, pp.208-211).

Çalışanların kendi kariyerleri ile ilgili daha fazla sorumluluk üstlenmeleri beklenmektedir. İyi davranışların bir sonucu olarak fırsat ve ödül bekleyen pasif çalışanlardan, sorunları çözen, ilerleme için fırsatları belirleyen ve değişen sorumlulukları rahatlıkla karşılayabilen proaktif bireyler olmaya doğru gelişim göstermeleri gerekir. Sanal örgütlerin değerli çalışanları, işverenlerine her zaman ne yapacaklarını sormaz; sanal çalışanlar, örgütün stratejik vizyonuna ulaşmada uzmanlıklarına ve deneyimlerine dayanarak kendi önerilerini geliştirirler.

-Sosyal Haklar: Son yıllarda sosyal haklar, herkese uyar anlayışı taşıyan uygulamadan uzaklaşarak, bireysel gereksinimleri ve tercihleri karşılamak üzere isteğe göre uyarlanabilen bir dizi seçime doğru değişmektedir. Siparişe göre üretime benzer şekilde çalışanlar insan kaynakları yönetiminden esnek sosyal yardım seçimleri beklemektedir. İşgücü çeşitlilik gösterdikçe, sosyal hakların çeşitliliği ve zamanlaması çalışanların taleplerini karşılamak için artmaktadır. İK bölümleri; çocuk bakımı yardımları, yaşlı bakımı sevk hizmeti, araç ve ev sigorta poliçeleri, hizmet sağlayıcılar, mesai saatleri dışındaki düzenlemeler gibi, oldukça geniş kapsamlı bir dizi geleneksel olmayan yararlar sunmaktadır.

-Sağlık ve Güvenlik: Bir çalışanın sanal bir takımın veya örgütün üyesi olması durumunda, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak ev ortamında ek saatler harcaması gerekmektedir. İnsan kaynakları politikaları yeniden gözden geçirilerek, çalışanları fiziksel ve duygusal stresten korumaya çalışmalıdır. Örneğin; çalışanın izole edilmiş hissini önlemeye çalışabilir, telefonda ya da bilgisayar başında aşırı vakit geçirmenin yarattığı fiziksel strese karşı önlemler alınabilir ya da ergonomik gereksinimleri karşılamayan bir bilgisayar iş istasyonunun yarattığı gerilimi azaltıcı çalışmalar yapılabilir (Edwards, 2004).

Bir şebeke yapısı olarak sanal örgütte insan kaynakları yönetimi, güçlendirilmiş bilgi çalışanları, sürekli beceri kazandırma, bireyselleştirilmiş insan kaynakları uygulamaları ve iyi oluşturulmuş örgütsel bir hafıza gerektirmektedir. Çalışanlar, örgütsel performansla ilgili bilgi aldıklarında, örgütsel performansa katkıda bulundukları için korunduklarında, örgütsel performansı anlamak ve katkıda bulunmak için bilgiye ve becerilere sahip olduklarında ve örgütün yönünü ve performansını etkileyecek kararları alma gücüne sahip olduklarında kendilerini güçlendirilmiş hissetmektedirler (Jarvenpaa, Ives, 1994, pp.25-58). Buna göre sanal örgütte de, insiyatif alabilen ve kendi kendini geliştiren, yöneten, denetleyen çalışan profili güçlendirilmiş personel anlayışı ile örtüşmektedir. Bu açıdan insan kaynakları yönetiminin, personeli güçlendiren, destekleyen ve gelişimlerine katkıda bulunan işlevleri önem kazanmaktadır.

1.3. Sanal Örgütlerde İnsan Kaynakları Yönetiminin Bilgi Paylaşımına Etkisi

Geleneksel bir örgütte insanların sahip olduğu bilgi, yüzyüze iletişim, gözlem, yanında çalışarak öğrenme, deneyimlerin aktarılması gibi fiziksel olarak aynı ortamda bulunmanın getirdiği aktivitelerle paylaşılabilir. Sanal bir örgütte ise, özellikle yüzyüze iletişimin ve gözlemin yerini teknolojinin sunduğu araçlar almaktadır. Dolayısıyla, geleneksel örgütlerde iletişimi kolaylaştıran bir unsur olarak, sanal örgütlerde ayırıcı ve faaliyetlerinin dayandığı temel bir çatı olarak teknolojik altyapının bilgi paylaşımı ile uyumlu hale getirilmesi önemlidir. Ayrıca hem geleneksel hem de sanal örgütte bilgi paylaşımı için, uygun kültürel altyapının oluşturulması gerekir. Bu açıdan, bireysel tutumlar göz ardı edilirse genel olarak bilgi paylaşımı için uygun ortamın yaratılmasında, kültürel altyapı ile teknolojik altyapının önemli olduğu görülmektedir (Franks, 1998, p.130).

Coğrafi olarak dağılmış ağ yapılarında bilişimsel destek, iletişim ve işbirliğini canlandırmak yerine, işle ilgili bilgi sağlayan web siteleri ve e-mail aracılığıyla oluşturulan tartışma grupları ile gerçekleştirilmektedir (Santoro, Borges, Rezende, 2006, p.726). Bu nedenle, sanal örgütlerde web siteleri ve e-mail gruplarının ötesinde intranet, groupware, e-konferans gibi daha üst düzeyde teknolojik araçların kullanılması yoluyla bilgi temelli iletişimin sağlanması, işbirliği ve koordinasyonun etkin bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Ancak sanal örgütler ve takımlar, etkin olmayan koordinasyon ve bilgi akışı ile zamanında bilginin paylaşılması konularında zorluk yaşamaktadır. Bu zorluğu aşmada sanal örgütler bilgi havuzları oluşturarak, bilginin etkili bir şekilde dağıtılmasını sağlamaktadırlar. Aynı zamanda bilgi havuzları kullanımı, sanal takımlarda etkin olmayan koordinasyonu da azalmaktadır, çünkü takım üyeleri bilgiyi nerden kazanabileceklerini bilmektedirler ve gerekli bilgiyi aramada zaman kaybı olmamaktadır (Karayaz, 2008, p.294).

Sanal örgütlerde paylaşım kültürü oluşturma ise; yönetim desteği, örgüt üyelerinin katılımı, bilgi paylaşımında karşılıklılık ve ödül sistemleri ile birlikte nitelendirilmektedir. Böylelikle hem yönetimin hem de örgüt üyelerinin sosyalleşmesi ve birbirleriyle etkileşimde bulunması kolaylaştırılır. Bunun sonucunda güven unsurunun geliştirilmesi ve bilgi paylaşımında gönüllülük esasının gerçekleştirilmesi mümkün olabilir (Lin, Hung, Chen, 2009, p.936). Ayrıca bilgi paylaşımında ortak dil kullanma ve paylaşım sonucunda elde edilmesi beklenen çıktılar da önem kazanmaktadır. Paylaşılan bir dil, iletişimi kolaylaştırarak yanlış anlamaları giderir ve bireysel çekinceleri en aza indirir. Bilgi paylaşımının karşılıklı olmasına benzer şekilde, bireylerin paylaşım sonucu umduğu yararlar da motive edici bir unsur olmaktadır (Chiu, Hsu, Wang, 2006, p.1884).

Sanal örgüt içi düzenlemelerde, güven ve çatışma özellikle ortaklıkların ilk aşamalarında önemli rol oynamaktadır. Güvenin zayıf olduğu ve ödüllerle cezalar yoluyla motive edildiği durumda, etkili özdeşleşme ve çatışmanın üç türünün yönetimi, çalışanlar arasındaki ilişkiyi sağlamlaştırmada ve güven oluşturulmasında kritik bir unsur olmaktadır. Roller, sorumluluklar, ardışıklık ve zaman ölçekleri gibi süreç unsurlarını anlama veya etkileme gereksiniminden doğan süreç çatışması iyi yönetildiğinde, güveni kuvvetlendirir ve görev çatışmasının faydalarından yararlanılmasını sağlar. Benzer şekilde, iyi yönetilen görev çatışması, güven geliştirme sürecini kolaylaştırır ve çalışanların paylaşılan bilgide ve çatışmanın içinde yer alan anlaşmazlıkta daha açık davranmalarını sağlar. Böylece çalışanlar öğrenmeye ve bilgi yaratmaya yönlendirilirler. Eğer örgütün ilk aşamalarında süreç çatışması iyi bir şekilde yönetilmezse ve güvenin de kırılgan olduğu düşünülürse, sadece temel konularla ilgili tartışmalara ve tatminsizliğe değil, aynı zamanda işlevsel olmayan ilişki çatışmasına da yol açabilir. İlişki çatışması sonucunda da ortak bağlar zayıflar ve güvensizlik oluşur (Akiyoshi, 2008, p.613). Bu açıdan bilgi paylaşımı için örgütün kuruluş aşamasından itibaren çatışma yönetiminin etkin bir şekilde yürütülmesi ve bireylerarası güvenin sağlanması gerekmektedir.

Sanal örgütlerde insan kaynakları yönetimi, bilgi yönetimi ile oluşturduğu stratejik işbirliği sonucu bilgi paylaşımı ortamına önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak bu katkıları yaparken insan kaynakları yönetimi, zaman baskısı ile baş etmek amacıyla çalışanları elde tutmada, tutumlarını değiştirmede, yeniden eğitim vermede ve ödül sistemlerini değiştirmede duruma göre büyük sorunlarla karşılaşabilir ya da önemli fırsatlar yakalayabilir. Bu durum sadece eski işleri hızlı bir şekilde yapma sorunu değildir. Aynı zamanda insan kaynakları yönetiminin, işletmenin tedarik zincirindeki her bir üye ile ilgili ve her bir üyeden bilgileri toplama ve kullanmaya dayanarak eski işleri farklı bir şekilde yapmaya çalışması anlamına gelmektedir (Coates, 2001, p.7). Dolayısıyla, ağ yapılarının ve sanal örgütlerin ortaya çıkması ile birlikte insan kaynakları yönetimi, eski şişede yeni şarap (Tanyılmaz, 2004) sunmanın ötesinde yeni şişede isteğe göre çeşitli şaraplar sunabilmelidir.

Sanal örgütlerde bilgi paylaşımı tutumlarının değiştirilmesinde ve geliştirilmesinde, bilgi paylaşımı davranışlarının motive edilmesinde ve bilgi paylaşım kültürünün oluşumuna destek sağlanmasında yönetimin çalışmaları, altyapı ve uyumlaştırma çabalarının yanı sıra, insan kaynakları yönetiminin yürüttüğü destekleyici ve geliştirici işlevlerin de önemli bir payı bulunmaktadır. Sanal örgütte yürütülen insan kaynakları işlevleri dinamik, esnek olmasının yanı sıra kişiye özel uygulamaları ile de geleneksel olarak yerine getirilen insan kaynakları işlevlerinden ayrılmaktadır. Bununla birlikte sanal örgütte insan kaynakları yönetiminin geleneksel olana kıyasla, daha teknoloji yoğun ve bilgi odaklı olması beklenir. Bu açıdan, söz konusu insan kaynakları işlevlerinin sanal örgüt çerçevesinde bilgi paylaşımına etkileri şu şekilde öngörülebilir;

-İş analizi yapılan işin ne derecede bilgi yoğun olduğu ve mutlaka bilgi paylaşımı gerektirip gerektirmediği araştırılarak, iş tanımı kapsamına bilgi paylaşımı ile ilişkili yetenekler dahil edilerek,

-İş tanımında yer alan bilgi paylaşımı ile ilişkili yetenekler doğrultusunda, işgören seçme aşamasında bilgi ve teknik donanım ile birlikte iletişime, paylaşıma açık olma gibi özelliklere dikkat edilerek, örgütün bilgi paylaşma ortamına uygun adaylar ile uygun olmayan adaylar ayırt edilerek,

-Çalışanların örgütün sanal yapısına uyum sağlaması, teknolojik yapının işleyişini ve bilgi akışını öğrenmesi, gerekirse bilgi paylaşımına yönelik olumsuz tutumlarının bertaraf edilmesi ve gelişiminin sağlanması için yeterli eğitim sağlanarak,

-Çalışanların paylaşılan vizyon, misyon ve amaçlar ile bütünleştirilmesi yoluyla örgüte güven duyması sağlanarak,

-Çalışanların nadiren de olsa, yüzyüze gelebilecekleri ya da interaktif ve informel etkileşimde bulunabilecekleri ortamlar oluşturup veya aktiviteler düzenleyip birbirlerine güvenmelerini sağlayarak,

-Örgüt içi bilgi paylaşımı davranışlarının performans değerlemede göz önünde bulundurularak ve bilgi paylaşımı davranışlarının önemli bir performans göstergesi olduğu bilincinin yerleştirilmesi gerçekleştirilerek,

-Ödüllendirmede bilgi paylaşımı davranışlarının değerlendirilmesi ve gerek maddi gerekse manevi ödüller ile bilgi paylaşımı davranışları arasında ilişki kurulması sağlanarak,

-Bilgi paylaşımı, açık iletişim ve güven odaklı motivasyon çalışmaları yürütülerek,

Sanal örgütlerde insan kaynakları yönetimi, bilgi paylaşımına olumlu katkılarda bulunabilir. Bununla birlikte, bilgi paylaşımı çalışmalarında üst yönetimin desteği de göz ardı edilemeyecek bir unsurdur. Dolayısıyla, insan kaynakları yönetiminin üst yönetim ile uyumlu ve dayanışmalı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmesi ve bilgi yönetimi ile düzenli etkileşimde bulunması gerekmektedir.

2.1. Sanal Örgütlerde Bilgi Paylaşımı-İKY Etkileşimine İlişkin Bir Araştırma

Sanal örgütlerde bilgi paylaşımı sürecinin başarısını etkileyebilecek bir unsur olarak insan kaynakları yönetiminin yürüttüğü işlevler ile sanal örgütlerde bilgi paylaşımı ile insan kaynakları yönetiminin etkileşiminin belirlenmesi için yürütülen araştırmaya ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır.

2.1.1 Araştırmanın Problemi
Araştırmanın problemi "Sanal Örgütlerde Bilgi Paylaşımı Olgusuna İnsan Kaynakları Yönetiminin Yaptığı Katkıların Neler Olduğu ve Belirlenen Katkılar Doğrultusunda Sanal Örgütlerde Bilgi Paylaşımının Etkin Bir Şekilde Yerine Getirilmesi için İnsan Kaynakları Yönetiminde Yapılması Önerilen Değişikliklerin Neler Olabileceği "dir.

2.1.2. Araştırmanın Amacı
Araştırmanın amacı, gelecekte ekonomide önemli bir rol oynayacağına inanılan sanal örgütlerin bilgi paylaşımı sorununu incelemek ve sanal örgütlerin insan kaynakları yönetimini nasıl gerçekleştirdiği hakkında bilgi vererek, insan kaynakları yönetiminin bilgi paylaşımı sorununa getirdiği katkıları araştırarak çözüm önerileri getirmektir. Bu kapsamda araştırma amacının hareket noktası, sanal örgütler olup; odak noktası, bilgi paylaşımı sorunu ile insan kaynakları yönetimi olarak öne çıkmaktadır. Buna göre araştırmanın ana amacı, "sanal örgütlerde insan kaynakları yönetiminin bilgi paylaşımı üzerine etkisini" belirlemektir.

2.1.3. Araştırmanın Önemi
Bilgi yönetimi literatüründe sıklıkla değinilen bilgi paylaşımına uygun bir ortam oluşturulmadığı takdirde, bilgi teknolojilerinin işe yaramayacağı ve bilgi akışının etkin olamayacağı yolundaki görüşler de bilgi paylaşımının önemini ortaya koymaktadır.

Bilgi paylaşımının istenilen biçimde ve kendiliğinden olabilmesi için insan kaynaklarının harekete geçirilmesi gerekmektedir. Özellikle insan kaynaklarının sahip olduğu bireysel bilgilerinin ve uzmanlıklarının açığa çıkarılması, diğerleriyle paylaşılması ve böylece bireysel bilginin örgütsel bilgiye dönüştürülmesi önemlidir. Bunu gerçekleştirmek için üst yönetimin desteğinin yanısıra insan kaynakları yönetiminin de katkısı sağlanmalıdır. Hatta bilgi paylaşımı için insan kaynaklarının eğitilmesi, motive edilmesi ve performans değerleme, kariyer yönetimi, ücret belirleme, ödüllendirmelerle de bunun desteklenmesi gerekir. Bu açıdan insan kaynakları yönetimi stratejik bir öneme sahiptir.

Bu açıdan, insan kaynakları-bilgi ilişkisi örgüt ortamında incelendiğinde, bilgi yönetimi ile insan kaynakları yönetiminin etkileşimi, insan kaynaklarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları ve insan kaynakları yönetiminin bilgi paylaşımına katkıları ön plana çıkmaktadır. Özellikle sanal örgütlerin yapısı ve işleyişi bilgi yönetimine uygun olmakla birlikte, bazı bilgi paylaşımı sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Ayrıca, sanal örgütlerin insan kaynakları yönetimi de araştırılmaya değer önemli bir konu olmakla birlikte, bilgi paylaşımı sorununa çözüm sunabilecek niteliktedir.

2.1.4. Araştırmanın Varsayımları
Araştırmanın varsayımları şunlardır:

-Öngörülen süre içerisinde, gereken bilgiyi vermeye yetecek kadar kaynak taranmıştır.
-Araştırmanın uygulama bölümü literatüre uygun olarak gerçekleştirilmiştir.
-Araştırmanın anket soruları belirlenen hipotezleri ölçmeye yönelik hazırlanmıştır.
-Seçilecek örneklemin anakütleyi temsil ettiği varsayılmaktadır.
-Anket sorularına verilen cevapların, bireylerin gerçek düşüncelerini yansıttığı kabul edilmektedir.

2.1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları
Konu olarak ve uygulamanın yapılacağı örgüt türü olarak sanal örgütlerin seçilmesi bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Sanal örgüt konusu ile ilgili Türkçe kaynak olmasına rağmen, kapsam itibariyle sınırlı kalmaktadır. Ayrıca, araştırma aşamasında Türkiye`de faaliyet gösteren sanal işletmelerin hangileri olduğu ve bu işletmelere ulaşma çabaları da araştırmanın bir diğer sınırlılığını oluşturabilir.

Bununla birlikte, genel olarak işletmelerin üçüncü kişilere bilgi vermekten kaçınmaları; araştırma sonuçlarının olumsuz çıkması halinde –işletme bilgilerinin verilmeyeceği belirtilmesine rağmen- işletmelerinin prestijinin olumsuz etkileneceği düşüncesi ve temelde güven eksikliği gibi sorunlar da ortaya çıkabilmektedir.

Araştırmada evrenin belirlenmesi zorluğu ve, araştırma örnekleminin bir sanal işletme çerçevesinde belirlenebilmesi de önemli bir sınırlılığı oluşturmaktadır.

2.1.6. Araştırmanın Yöntemi
Araştırma bir sanal örgüte sahip işletmenin sanal çalışanlarına anket yönteminin uygulanmasını içermektedir. Anket sorularının hazırlanmasında, araştırma amaçlarına uygun olarak değişkenler belirlenmiş ve ilgili değişkenlerle ilgili dört farklı kaynaktan (Barreto, 2003; Chen, 2004; Holste, 2003; Willem, Buelens, 2007) yararlanılarak sorular oluşturulmuştur. Anket soruları, sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına karşı tutumlarını insan kaynakları yönetiminin belli uygulamaları açısından ve sanal örgütlerde insan kaynakları yönetiminin bilgi paylaşımına katkıda bulunup bulunmadığını belirlemeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Anket formunda 5`li Likert tipi ölçek kullanılmıştır.

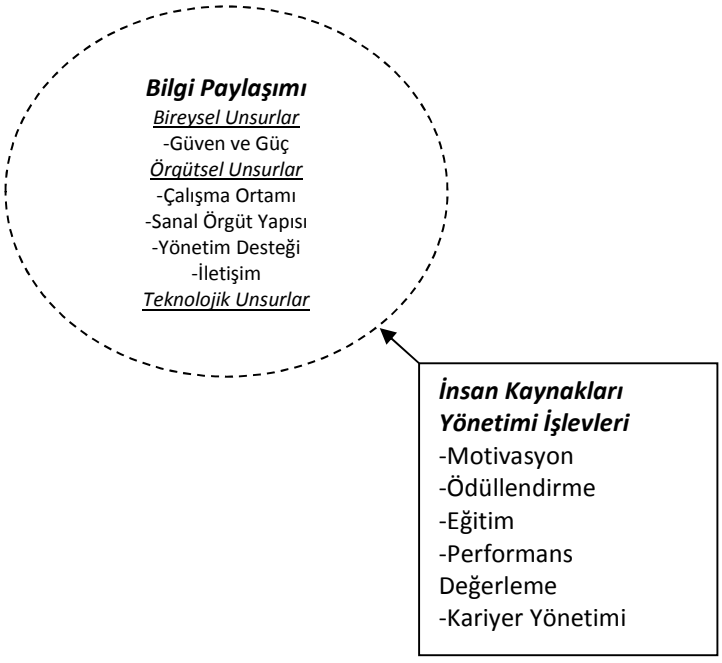
2.1.6.1. Araştırmanın Hipotezleri
Araştırmanın hipotezleri;

H1 : Destekleyici bir çalışma ortamının algılanması ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.
H_2 : Üst yönetimin desteğinin algılanması ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.
H3 : Sanal yapıya ilişkin olumlu algılamalar ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.
H_4 : Çalışma ilişkilerine yönelik artan güven algısı ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır .

H_5 : Çalışma ilişkilerinde artan güç algısı ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.
H_6 : İletişim biçimi ile ilgili olumlu görüşler ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.
H_7 : Bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin olumlu algılar ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.
H_8 : Sanal örgüt çalışanlarının motivasyon uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.
H_9 : Sanal örgüt çalışanlarının ödüllendirme uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.
H_{10} : Sanal örgüt çalışanlarının eğitim uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.
H_{11} : Sanal örgüt çalışanlarının performans değerleme uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.
H_{12} : Sanal örgüt çalışanlarının kariyer yönetimi uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.
H_{13} : Sanal örgüt çalışanlarının insan kaynakları yönetiminin yürüttüğü işlevler ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.

2.1.6.2.Araştırmanın Modeli
Bireysel, örgütsel ve teknolojik öğeler bir bütün olarak bilgi paylaşımı sürecini etkilemektedir. Sanal örgütler açısından ise, bu öğelerin içerdiği bazı değişkenler örgütün yapısı ve işleyişi nedeniyle daha fazla önem kazanmaktadır. Bireysel öğelerin içerisinde yer alan güven ve güç; örgütsel öğeler içerisinde yer alan yönetici desteği, iletişim, çalışma ortamı; teknolojik öğelerin içerisinde yer alan bilgi ve iletişim teknolojileri sanal örgütlerde bilgi paylaşımının yürütülmesinde önemli boyutlar olarak görülmektedir. Bununla birlikte, örgütsel öğelerde yer alan motivasyon ve ödüllendirme işlevlerine insan kaynakları yönetiminin görev alanlarının genişlemesi gerekçesine dayanarak, insan kaynakları yönetiminin değişkenleri olarak yer verilmektedir. Araştırma problemine ve araştırma amaçlarına dayanarak, söz konusu araştırmanın modeli şu şekilde gösterilebilir.

Şekil 1: Sanal Örgütlerde Bilgi Paylaşımı ve İKY Etkileşimine Yönelik Bir Araştırma Modeli

2.1.6.3. Örneklem Seçimi
Sanal örgütlerin dağınık yapısı ve araştırma için izin alınması konusunda yaşanan sıkıntılar sonucunda, araştırmanın örneklemi kartopu örnekleme yöntemi ile seçilmiştir.

Örneklem seçme sürecinde sanal örgüt yapısına sahip olduğu belirlenen beş işletmeye araştırmanın amacını içeren izin formu ile birlikte anket ve soru formu gönderilmiştir. Üç işletme yöneticisi ile doğrudan görüşme yapılabilmiş ve sadece bir işletmeden bilgileri gizli kalmak koşuluyla anket uygulamak için gerekli izin alınabilmiştir. Söz konusu işletme kalite denetimi ve danışmanlık hizmetlerinde bulunan, toplam 87 çalışanı bulunan bir işletme olup, yasal koşullar gereği merkezi bir ofisleri bulunmaktadır.

2.1.6.4. Veri Toplama Yöntemi
Araştırma amacına uygun olarak, istatistiksel değerlendirme olanağı verdiğinden anket yöntemi ile yorum yapma olanağı sağladığından görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Böylece iki farklı yöntem uygulayarak, görece sakıncaları azaltılmaya çaba gösterilmektedir. Bununla birlikte, sanal bir çalışan bir hafta süreyle gözlemlenerek araştırma için altyapı oluşturulmuştur.

Anket formları, çalışanların bir kısmına yöneticiler ve e-mail aracılığıyla ulaştırılmış; ardından çalışanlar tarafından cevaplamanın daha kolay olacağı gerekçesiyle internet üzerinden anket soruları talep edilmiş ve çevrim içi anket hizmeti sunan bir internet sitesi aracılığıyla anketlerin geri kalanı toplanmıştır. 87 çalışandan 75 kişi ankete katılmıştır. Buna göre anketin geri dönüşüm oranı % 86 olarak bulunmuştur. Bununla birlikte, elde edilen anketlerin 10`u geçersiz olup, değerlendirmeye alınmamış ve böylece değerlendirmeye alınan anket sayısı 65 ile sınırlı kalmıştır.

2.2. Verilerin Analizi

Araştırmada ulaşılan örneklemden elde edilen veriler SPSS 16.0 paket programına girilerek analize tabi tutulmuştur. Eksik bırakılan ya da tekrarlayan seçeneklerden oluşan anketler analiz kapsamına alınmamıştır.

Araştırma verilerinin analizinde öncelikle anket formunda yer alan ölçeklerin güvenilirliğine yer verilmiştir. Ardından ankete katılanların demografik özellikleri frekans dağılımı ile ortaya konularak ve demografik özelliklere göre oluşturulan grupların ölçek puanlarının ortalama, standart sapma değerleri belirlenerek betimsel istatistik bulgularına yer verilmiştir. Ankette yer alan Likert ölçeği, standartlaştırılarak sıralama ölçek düzeyi, aralıklı ölçek düzeyi haline getirilerek parametrik testlere uygunluğu sağlanmıştır. Bilgi paylaşımı tutumları ile alt boyutlar arasındaki ilişki ise, Korelasyon analizi ile ortaya konulmuştur. İnsan kaynakları yönetimine ilişkin işlevlere yönelik algıların bilgi paylaşımına yönelik tutumları etkileyip etkilemediği ve ne derecede etkilediği çoklu regresyon modeli ile analiz edilmiştir.

2.3. Araştırma Bulguları

Araştırma bulguları kapsamında ölçeğin güvenilirlik analizi, betimsel istatistik bulguları ile bağıntısal istatistik aracılığıyla anket sorularının analizine ve son olarak soru formunun analizine yer verilmiştir.

2.3.1. Güvenilirlik Analizi

Araştırma ölçeğinin güvenilirlik analizi Cronbach`ın Alfa Katsayısı ile belirlenmiştir. Buna göre ölçeğin bir bütün olarak güvenilirlik değeri aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Ölçeğin Tamamının Güvenilirlik İstatistiği

Cronbach'ın Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
0,924	32

Ölçeğin tamamına yönelik Cronbach`ın Alpha Katsayısı, 0,924 olarak bulunmuştur. Bu değer $0,80 \leq \alpha < 1,00$ olduğundan ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir. Araştırma ölçeğinin genel bilgi paylaşımı ölçeği ile insan kaynakları yönetimi işlevlerine ilişkin ölçeğinin ayrı ayrı güvenilirlik analiz sonuçları da aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 3: Genel BP ile İKY Ölçeklerine İlişkin Güvenilirlik İstatistiği

	GenelBP Ölçeği	İKYÖlçeği
Cronbach`ın Alpha Katsayısı	0,891	0,873
Madde Sayısı	22	10

Genel Bilgi Paylaşımına yönelik ölçeğin Cronbach`s Alpha Katsayısı, 0,891 olarak bulunmuştur. Bu değer $0,80 \leq \alpha < 1,00$ olduğundan ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir. Benzer şekilde İKY işlevlerine yönelik ölçeğin Cronbach`s Alpha Katsayısı, 0,873 olarak bulunmuştur. Bu değer $0,80 \leq \alpha < 1,00$ olduğundan ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

2.3.2. Betimsel İstatistik Bulguları

Araştırmanın anket yöntemine katılan 65 kişinin demografik özelliklerine göre betimsel istatistikleri aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 4: Demografik Özelliklerle ilgili Değişkenlerin Frekans Dağılımı

Cinsiyet	**Frekans**	**Yüzde**	**Medeni Durum**	**Frekans**	**Yüzde**
Kadın	29	44,6	Bekar	34	52,3
Erkek	36	55,4	Evli	31	47,7
Yaş	**Frekans**	**Yüzde**	**Öğrenim Durumu**	**Frekans**	**Yüzde**
20-25	10	15,4	Lise ve altı	1	1,5
26-30	25	38,5	Yüksekokul	8	12,3
31-35	18	27,7	Üniversite	39	60,0
36-40	9	13,8	Yükseklisans	17	26,2
41 ve üstü	3	4,6			
Kıdem	**Frekans**	**Yüzde**	**Pozisyon**	**Frekans**	**Yüzde**
0-5 yıl	32	49,2	Personel	60	92,3
6-10 yıl	18	27,7	Yönetici	5	7,7
11 yıl ve üstü	15	23,1			

Araştırmaya katılanların demografik özelliklerine ilişkin betimsel istatistikler frekans dağılımı ile analiz edilmiştir. Demografik özellikler cinsiyet, öğrenim durumu, medeni durum, kıdem ve pozisyon değişkenleri açısından incelenmiş ve her bir değişken alt sınıfları itibariyle gruplandırılmıştır.
Sonuç olarak, araştırma örnekleminin cinsiyet ve medeni durum değişkenleri itibariyle gruplarda hemen hemen eşit yer aldığı görülmektedir. Yaş değişkeni açısından araştırmaya katılanların % 81`inin 20-35 yaş aralığında bulunduğu dikkate alındığında, örneklemin genç-yetişkin statüsünde olduğu söylenebilir. Öğrenim durumu açısından ise, örneklemin büyük çoğunluğunun beklenildiği gibi üniversite eğitimi almış olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, araştırmaya katılanların yaklaşık yarısı ilk beş yıl içinde olduğundan işletmedeki kariyerinin başlarındadır. Pozisyon değişkenine açısından ise, büyük ağırlıkla yönetici olmayan personelin ankete katıldığı görülmektedir.

2.3.3. Bağıntısal İstatistik Bulguları

Bağıntısal istatistik bulguları kapsamında; bilgi paylaşımına yönelik tutumların bilgi paylaşımının alt boyutları ile ilişkisinin Pearson korelasyon analizi aracılığıyla ortaya konulması, sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları ile insan kaynakları yönetimi işlevlerine ilişkin algılamaları arasındaki etkileşimin çoklu regresyon analizi ile belirlenmesi yer almaktadır.

2.3.3.1. Bilgi Paylaşımının Alt Boyutları ile İlişkisi

Bilgi paylaşımının alt boyutları olarak çalışma ortamı, üst yönetim desteği, sanal örgüt yapısı, güven, güç, iletişim ve bilgi ve iletişim teknolojileri ele alınmıştır. Bilgi paylaşımı ölçeği ile her bir değişken arasındaki korelasyon katsayıları ve anlamlılık düzeyleri (α=0,001) tek bir tablo ile şu şekilde ifade edilebilir.

Tablo 5: Bilgi Paylaşımı ile Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	**Pearson K.K.**	**P**
BP-Çalışma Ortamı	0,773*	0,000
BP-Yönetim Desteği	0,710*	0,000
BP-Örgüt Yapısı	0,700*	0,000
BP-Güven	0,756*	0,000
BP-Güç	0,510*	0,000
BP-İletişim	0,181	0,149
BP-Teknoloji	0,227	0,069

Bilgi paylaşımı ölçeğinin alt boyutları ile ilişkisi Pearson Korelasyon analizi ile saptanmaktadır. Bilgi paylaşımı ile alt boyutlar arasındaki korelasyon analizi sonucuna göre; bilgi paylaşımı tutumları ile destekleyici bir çalışma ortamına yönelik algılamalar arasında yüksek düzeyde (r=0,773; p<0,01), pozitif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur. Bilgi paylaşımı tutumları ile üst yönetim desteğinin algılanması arasında yüksek düzeyde (r=0,710; p<0,01), pozitif yönde bir ilişki olduğu saptanmaktadır. Benzer şekilde bilgi paylaşımı tutumları ile sanal örgüt yapısına ilişkin algılamalar arasında da yüksek düzeyde (r=0,700; p<0,01), pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bilgi paylaşımı tutumları ile güven algısı arasında da yine yüksek düzeyde (r=0,756; p<0,01), pozitif yönlü bir ilişki ortaya konmuştur. Ancak, bilgi paylaşımı tutumları ile güç algısı arasında anlamlı bir ilişki olmakla birlikte, orta düzeyde (r=0,510; p<0,01), pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Buna karşın, bilgi paylaşımı tutumları ile iletişim biçimine ilişkin görüşler arasında anlamlı bir ilişki (p=0,149 > 0,01) saptanmamıştır. Ayrıca, bilgi paylaşımı tutumları ile bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin görüşler arasında da anlamlı bir ilişki (p=0,069 > 0,01) bulunmamıştır. Bu durumda $\mathbf{H_6}$ ve $\mathbf{H_7}$ hipotezleri reddedilmektedir.

2.3.3.2. Sanal Örgütte Bilgi Paylaşımı-İKY Etkileşiminin Tutumlar İtibariyle Analizi

Sanal örgütte çalışanların oluşturduğu örneklemin anket sorularına verdikleri cevaplar doğrultusunda elde edilen veriler, bilgi paylaşımına ilişkin tutum ölçeği ve insan kaynakları yönetimi işlevlerine yönelik ölçek olmak üzere temelde iki değişkeni ölçme

amacı ile kullanılmıştır. İnsan kaynakları yönetimi işlevlerinin bilgi paylaşımı tutumlarını etkileyip etkilemediği genel hipotezi oluşturulmuştur. Bununla birlikte, insan kaynakları yönetimi işlevleri ölçeğinin alt boyutları olarak ele alınan, motivasyon, ödüllendirme, eğitim, performans değerlendirme ve kariyer yönetimi uygulamalarına ilişkin görüşlerin bireylerin bilgi paylaşımı tutumlarını etkileyip etkilemediği belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 6: Bilgi Paylaşımı-İKY İşlevleri arasında Ayrı Ayrı Oluşturulan Basit Doğrusal Regresyon Modelleri

Bağımsız Değişken	R^2	F	Sig.	Sabit	Değişken Katsayısı	Beta	t	Sig.
1-Motivasyon	0,511	65,747	0,000	13,025	0,725	0,715	8,108	0,000
2-Ödüllendirme	0,184	14,201	0,000	27,072	0,435	0,429	3,768	0,000
3-Eğitim	0,083	5,739	0,020	33,654	0,300	0,239	2,396	0,020
4-Perf. Değ.	0,417	45,034	0,000	16,779	0,647	0,646	6,711	0,000
5-Kariyer Yön.	0,325	30,264	0,000	20,026	0,580	0,570	5,501	0,000

Bilgi paylaşımı ile insan kaynakları yönetimi işlevleri arasında oluşturulan modellerden ilki, bağımsız değişken olarak motivasyon işlevinin belirlendiği modeldir. Tablodaki F istatistiği ve bu istatistiğin anlamlılık düzeyini gösteren Sig. Değeri (F=65,747; p<0,05)`ne göre bilgi paylaşımını motivasyonla açıklamada kurulan model istatistiksel olarak anlamlıdır.
2. Modelin bağımsız değişkeni ödüllendirme olup modele ilişkin F istatistiği ve bu istatistiğin anlamlılık düzeyini gösteren Sig. Değeri (F=14,201; p<0,05)`ne göre bilgi paylaşımını ödüllendirme ile açıklamada kurulan model istatistiksel olarak anlamlıdır.

3. Model, bağımsız değişken olarak eğitim işlevinin alındığı modeldir. Model istatistiksel olarak (F=5,739; p<0,05) anlamlı bulunmakla birlikte, anlamlılık düzeyi (Sig.=0,020) nispeten düşüktür.

Bağımsız değişken olarak performans değerlendirme değişkeninin belirlendiği 4. Modele ait F istatistiği ve bu istatistiğin anlamlılık düzeyini gösteren Sig. Değeri (F=45,034; p<0,05)`ne göre bilgi paylaşımını performans değerlendirme değişkeni ile açıklamada kurulan model istatistiksel olarak anlamlıdır.

Son modelde ise, bağımsız değişken olarak kariyer yönetimi işlevi alınmaktadır. Tablodaki F istatistiği ve bu istatistiğin anlamlılık düzeyini gösteren Sig. Değeri (F=30,264; p<0,05)`ne göre bilgi paylaşımını kariyer yönetimi değişkeni ile açıklamada kurulan model istatistiksel olarak anlamlıdır.

Sanal örgüt çalışanlarının insan kaynakları yönetiminin yürüttüğü işlevler ile ilgili olumlu görüşlerinin, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını etkileyip etkilemediğini test etmek için de regresyon analizinden yararlanılmıştır. Buna göre, bilgi paylaşımı ölçek puanları bağımlı değişken, insan kaynakları yönetimi işlevlerine ilişkin ölçek puanları bağımsız değişken olarak atanmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan modele ait bulgular aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 7: Bilgi Paylaşımı-İKY İşlevleri arasında Regresyon Analizi

Bağımsız değişken	R^2	DW	F	Sig.	Sabit	Değişken Katsayısı	Beta	t	Sig.
İKY	0,443	1,632	50,105	0,000	15,056	0,682	0,665	7,072	0,000

Bilgi paylaşımı ile insan kaynakları yönetimi arasında kurulan modele göre, R^2 değeri, 0,443 olarak hesaplanmıştır. Bu açıdan, bilgi paylaşımındaki değişimlerin %44`ünün insan kaynakları yönetimi değişkenine bağlı olduğu söylenebilir. Tablodaki Durbin Watson (DW=1,632) istatistiği 1,5-2,5 aralığında yer aldığından modelde otokorelasyon olmadığını göstermektedir. Ayrıca, F istatistiği ve bu istatistiğin anlamlılık düzeyini gösteren Sig. Değeri (F=50,105; p<0,05)`ne göre bilgi paylaşımını insan kaynakları yönetimi değişkeni ile açıklamada kurulan model istatistiksel olarak anlamlıdır. Modelin katsayılarının tahmin değerlerine bakıldığında, değişken katsayısı 0,682 olarak bulunmuştur. Buna göre, insan kaynakları yönetimi değişkenindeki bir birim artış, bilgi paylaşımı değişkenini 0,682 birim arttıracaktır. Bu katsayıya ilişkin t değeri de (Sig.=0,000) her düzeyde anlamlı bulunduğundan, insan kaynakları yönetimi değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre, modelin ifadesi; BP=15,056+0,682İKY şeklinde belirtilebilir. (BP=Bilgi paylaşımı; İKY=İnsan Kaynakları Yönetimi)

2.4. Araştırma Bulguları Çerçevesinde Hipotezlere İlişkin Genel Değerlendirme

"Sanal örgütlerde insan kaynakları yönetiminin bilgi paylaşımı üzerine etkisini" belirleme ana amacını taşıyan araştırmanın hipotezleri ve bunlara ilişkin sonuçlar şu şekilde belirtilebilir;

Tablo 8: Araştırma Hipotezlerinin Test Sonuçları

No	Hipotez Cümlesi	Kabul/Red
H_1	Destekleyici bir çalışma ortamının algılanması ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.	**KABUL**
H_2	Üst yönetimin desteğinin algılanması ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.	**KABUL**
H_3	Sanal yapıya ilişkin olumlu algılamalar ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.	**KABUL**
H_4	Çalışma ilişkilerine yönelik artan güven algısı ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.	**KABUL**
H_5	Çalışma ilişkilerinde artan güç algısı ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.	**KABUL**
H_6	İletişim biçimi ile ilgili olumlu görüşler ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.	**RED**
H_7	Bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin olumlu algılar ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.	**RED**
H_8	Sanal örgüt çalışanlarının motivasyon uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.	**KABUL**
H_9	Sanal örgüt çalışanlarının ödüllendirme uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.	**KABUL**
H_{10}	Sanal örgüt çalışanlarının eğitim uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.	**KABUL**
H_{11}	Sanal örgüt çalışanlarının performans değerleme uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.	**KABUL**
H_{12}	Sanal örgüt çalışanlarının kariyer yönetimi uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.	**KABUL**
H_{13}	Sanal örgüt çalışanlarının insan kaynakları yönetiminin yürüttüğü işlevler ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkiler.	**KABUL**

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Kabul edilen hipotezler doğrultusunda araştırmanın sonuçları şu şekilde belirtilebilir;

-Destekleyici bir çalışma ortamının algılanması ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır.

-Üst yönetimin desteğinin algılanması ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır.

-Sanal yapıya ilişkin olumlu algılamalar ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır.

-Çalışma ilişkilerine yönelik artan güven algısı ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır.

- Çalışma ilişkilerinde artan güç algısı ile sanal örgüt çalışanlarının bilgi paylaşımına yönelik tutumları arasında olumlu bir ilişki vardır.

-Sanal örgüt çalışanlarının motivasyon uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkilemektedir.

-Sanal örgüt çalışanlarının ödüllendirme uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkilemektedir.

-Sanal örgüt çalışanlarının eğitim uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkilemektedir.

-Sanal örgüt çalışanlarının performans değerleme uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkilemektedir.

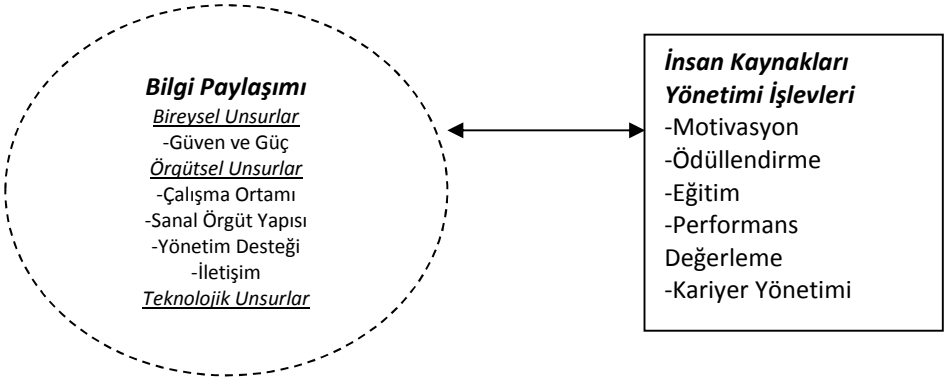
-Sanal örgüt çalışanlarının kariyer yönetimi uygulamaları ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkilemektedir.

-Sanal örgüt çalışanlarının insan kaynakları yönetiminin yürüttüğü işlevler ile ilgili olumlu görüşleri, bilgi paylaşımına yönelik tutumlarını olumlu etkilemektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, incelenen örgütün insan kaynakları yönetimi işlevleri uygulanırken, bilginin etkin bir şekilde paylaşılabilmesi için gerekli koşulların sağlanması da göz önünde bulundurulmaktadır. Bu açıdan da, bilgi paylaşımı ile insan kaynakları yönetiminin süreç olarak karşılıklı etkileşimde bulundukları belirtilebilir.

Sonuç olarak sanal örgütlerde bilgi paylaşımı ve insan kaynakları yönetimi etkileşimine yönelik model şu şekilde önerilmektedir;

Şekil 2: Sanal Örgütlerde Bilgi Paylaşımı ve İKY Etkileşimine Yönelik Önerilen Araştırma Modeli

Tüm bu açıklamalar göz önüne alındığında sanal örgütler, bilgi yönetimi ve bilginin paylaşımı konularının ortak öğesi bilgi olarak görülmekle birlikte, bilgiye sahip olan kaynak olarak insan unsuru ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu görüşü destekler şekilde, örgüt başarısı için insan kaynaklarının bilgi paylaşımı doğrultusunda isteklendirilmesi gereği de "örgütün kalbine giden yolun insandan geçtiği"ni göstermektedir. Dolayısıyla işletmeler, bilgi teknolojilerine sahip olsalar bile, insan kaynaklarını bilgi paylaşımına ikna edemedikleri ve insan kaynaklarına gereken önemi vermedikleri sürece, ileri teknolojiye sahip-geri kalmış bir örgüt olarak yerlerinde sayacaklardır.

KAYNAKÇA

Akiyoshi, M. (2008). "Knowledge Sharing Over the Network", *Thin Solid Films*, Elsevier Ltd., 517 (4), 1512-1514.

Barreto, C. (2003). "The Motivators and Effects of Formalized Knowledge Sharing Between Employees Through Knowledge Management Initiatives: A Multi-Case Study Approach", Doctora Dissertation, *Graduate School of Syracuse University*, December.

Cascio, W.F. (2000). "Managing a Virtual Workplace", *The Academy of Management Executive*, 14 (3), Briarcliff Manor, August, 81-90.

Chen, L.Y. (2004). "An Examination of the Relationships among Leadership Behaviors, Knowledge Sharing, and Organization`s Marketing Effectiveness in Profesional Service Firms that have been Engaged in Strategic Alliances", Doctora Dissertation, *H.Wayne Huizenga School of Business and Entrepreneurship, Nova Southeastern University.*

Chiu, C.M., Hsu M.H., Wang E.T.G. (2006). "Understanding Knowledge Sharing in Virtual Communities: an Integration of Social Capital and Social Cognitive Theories", *Decision Support Systems*, Elsevier Ltd., 42 (3), 1872-1888.

Coates, J. F. (2001). "The HR Implications of Emerging Business Models", *Employment Relations Today*, ABI/INFORM Global, 27 (4), Winter, 1-8.

Colky, D.L. (2002). "A Critical Examination of The Virtual Organization and The Mutual Dependencies of Trust, Communicaiton and Colaborative Learning", Doctora Dissertation, *Department of Counseling, Health and Adult Education, Northern Illinois Uni.*, Dekota, Illinois.

Crandall, N. F., Wallace M.J. (1997). "Inside the Virtual Workplace: Forging a New Deal for Work and Rewards", *Compensation and Benefits Review*, 29 (1), Saranac Lake, Jan/Feb, 27-36.

Dawidow, W.H., Malone M.S. (1993). *The Virtual Corporation*, Harper Collins Publishers, New York.

Edwards, A. (2004). *Implementing Virtual Teams: A Guide to Organizational and Human Factors*, Gower Publishing Ltd., e-versiyon.

Franks, J. (1998). "The Virtual Organisation", *Work Study*, 47 (4), London, 130-134.

Harvey, M., Buckley, M.R. (2002). "Assessing the 'Conventional Wisdoms' of Management for the 21st Century Organization", *Organizational Dynamics*, Elsevier Science Inc., 30 (4), 368-378.

Heneman, R.L., Greenberger, D.B. (Ed.) (2002). *Human Resource Management in Virtual Organizations*, Information Age Publishing, USA.

Holste, J.S. (2003), "A Study of the Effects of Affect-Based Trust and Cognition-Based Trust on Intra-Organizational Knowledge Sharing and Use", Doctora Dissertation, *Regent University, School of Leadership Studies*, July.

Igbaria, M., Tan M. (Ed.) (1997). "The Microeconomics of Remote Work", *The Virtual Workplace*, Idea Group Publishing, USA.

Jarvenpaa, S. L., Ives, B. (1994). "The Global Network Organization of the Future: Information Management Opportunities and Challenges", *Journal of Management Information Systems*, 10 (4), Armonk, Spring, 1994, 25-57.

Jordan J.L. (2002). "Virtual Human Resources: Understanding External Variables on Technology Acceptance and Use" , *Alliant International University*, Ph.D. Dissertation Los Angeles, United States.

Karayaz, G. (2008), "Utilizing Knowledge Management for Effective Virtual Teams", *The Business Review, Cambridge*, 10(1), Hollywood, Summer, 294-300.

Lin, M.J., Hung, S.W., Chen, C.J. (2009). "Fostering the Determinants of Knowledge Sharing in Professional Virtual Communities", *Computers in Human Behavior*, 25, Elsevier Ltd, 929-939.

Mowshowitz, A., Kawaguchi A. (2004). "Quantifying The Switching Model of Virtual Organization", *JITTA: Journal of Information Technology Theory and Application*, 6(4), Hong Kong, 53-74.

Sabuncuoğlu, Z. (2000*). İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Santoro F.M., Borges M.R.S., Rezende E.A. (2006). "Collaboration and Knowledge Sharing in Network Organizations", *Expert Systems with Applications*, Elsevier Ltd., 31(4), 715-727.

Seyidoğlu, H. (2001). *İngilizce-Türkçe, Ekonomi ve İşletmecilik Terimleri Açıklamalı Sözlük*, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

Snell, N.W. (1994). "Virtual HR: Meeting New World Realities", *Compensation and Benefits Review*, ABI/INFORM Global, 26(6), Nov/Dec, 35-43.

Talukder, M.I. (2003). "The Perception of Professionals and Management Personel on the Virtual Organization", *The Journal of Computer Information Systems*, 43(3), Stillwater, 92-99.

Tanyılmaz, K. (2004) "Eski Şişede Yeni Şarap: 'Esnek Güzeldir!', *http://www.antimai.org/bs/kurtar01.htm*.

Thorne, K. (2005)."Designing Virtual Organizations? Themes and Trends in Political and Organizational Discourses", *The Journal of Management Development*, 24 (7), Emerald Group Publishing Ltd, 580-606.

Voss, H. (1996). "Virtual Organizations: The Future is Now", *Strategy & Leadership*, 24(4), Chicago, 12-16.

Willem A., Buelens M. (2007). "Knowledge Sharing in Public Sector Organizations: The Effect of Organizational Characteristics on Interdepartmental Knowledge Sharing", *Journal of Public Administration Research and Theory*, Oxford University Press, J Part , January 17(4), 581-606.

ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ HİPOTEZİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN GEÇERLİLİĞİ

İbrahim ERDOĞAN
Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü. erdogan@balikesir.edu.tr

Kumru TÜRKÖZ
Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü. kumru.turkoz@balikesir.edu.tr

Muhammed Şehid GÖRÜŞ
Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, S.B.F., İktisat Bölümü. msgorus@ybu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada, çevresel bozulma ve gelir seviyesi arasında ters-U şeklinde bir ilişki bulunduğunu varsayan Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezinin 1975-2010 döneminde Türkiye ekonomisi için geçerliliği araştırılmaktadır. Bu amaçla, gelir seviyesi ile çevresel bozulmayı ifade eden karbondioksit (CO_2) değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişki ARDL Sınır Testi ile incelenmiş ve değişkenler arasındaki nedenselliğin belirlenmesi için Toda-Yamamoto (1995) Granger nedenselliği testinden yararlanılmıştır. Elde edilen ekonometrik sonuçlara göre, ÇKE hipotezinin uzun dönemde Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasında ters-N şeklinde bir ilişki bulunmuş, fakat elde edilen katsayıların istatistiki olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Diğer yandan, Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi sonuçlarına göre gelir seviyesinden CO_2 emisyonuna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Kuznets Eğrisi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi, ARDL Sınır Testi.

VALIDITY OF ENVIRONMENTAL KUZNETS CURVE HYPOTHESIS FOR THE TURKISH ECONOMY

The primary objective of this paper is to test the validity of Environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis with respect to Turkish economy for the period of 1975 and 2010. EKC hypothesis assumes an inverted U-shaped relationship between environmental degradation and income. The method employed in this study for investigating the EKC hypothesis in the long-run is ARDL Bound Test. Meanwhile, the causal relationship between income and CO_2 is examined with the Toda-Yamamoto (1995) Granger Causality Test. The econometric results obtained on the Turkish economy in the long-run does not validate the EKC hypothesis. An inverted N-shaped relationship is found between the aforementioned variables, wheras the coeffcicients of the variables are found to be statistically insignificant. Meanwhile, the Toda-Yamamoto (1995) Causality Test indicates that there is an unidirectional causality from income (PPP) to CO_2 emissions.

Keywords: Environmental Kuznets Curve, Toda-Yamamoto Causality Test, ARDL Bound Test.

Jel Classifications: C22, O4, Q5

1. Giriş

Dünya genelinde meydana gelen çevresel bozulmalar ve çevre kalitesinin azalarak gelecek nesilleri tehdit eden boyutlara ulaşması, son dönemde çevreye olan ilgiyi artırmaktadır. Çevre, pek çok alanla olduğu gibi ekonomi ile de etkileşim halindedir. Ekonomik büyüme, hava kirliliği ve çevresel bozulma yoluyla doğaya zarar vermekte, çevresel bozulma ise ekonomik gelişmenin maliyetini artırmaktadır.

Bir ekonomi içerisinde faaliyet gösteren işletmeler, üretim için gerekli hammadde ve doğal kaynakların bir bölümü çevreden sağlamaktadır. Hammaddelerin üretim sürecinde kullanılmasıyla beraber çevresel atıklar oluşmaya başlamaktadır. Bu atıklar, üretilen malların tüketimi sonucu oluşan atıklarla beraber göz önüne alındığında ciddi miktarlara ulaşmaktadır. Bunların bazıları geri dönüşüm yoluyla tekrar üretim sürecine dâhil edilse de büyük bir miktarı çevreye bırakılmakta, bu durum ise çevresel sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Ulucak ve Erdem, 2012: 80).

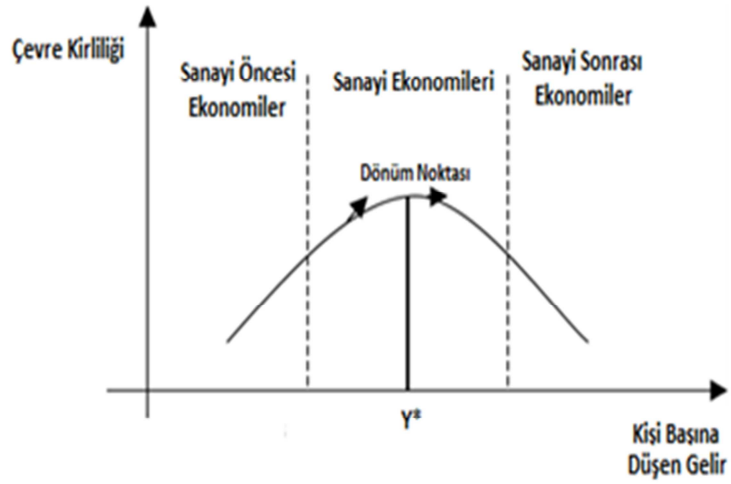
Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezi de uzun dönemdir tartışmalara konu olan çevresel bozulma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmaktadır. ÇKE hipotezi çevresel bozulma ile kişi başına düşen gelir düzeyi arasında ters-U biçimli bir ilişkinin olduğunu belirtmektedir.

Birinci bölümde Çevresel Kuznets Eğrisi teorik bakımdan ayrıntılı olarak incelenmiş, ikinci bölümde bu konuda yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde bu ilişkinin tahmini için kullanılacak yöntem ve veri seti açıklanmış, uygulanacak ekonometrik model tanıtılmış ve modelin uygulaması yapılmıştır. Son bölümde ise elde edilen ampirik bulgular değerlendirilmiştir.

2. Teorik Çerçeve

Simon Kuznets (1955), ekonomik kalkınmanın gelir adaletsizliği üzerindeki etkilerini değerlendirdiği çalışmasında, gelir dağılımı adaletsizliği ile kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkiyi ters-U şeklinde bir eğriyle ifade etmiştir. Benzer yaklaşım 1990'lı yıllarda çevre kirliliği göstergeleri ile kalkınmanın bir göstergesi olan kişi başına gelir arasında da kurulmuştur (Grossman ve Krueger, 1991). Çevre kalitesi ile kişi başına gelir düzeyi arasında ters-U biçimli ilişki bulan Grossman ve Krueger, Kuznets'ın bulduğu eğriye benzerliği nedeniyle bu çalışmalarını 'Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE)' olarak adlandırmışlardır. ÇKE yaklaşımına göre, kalkınma sürecinin başlarında doğal kaynakların kullanılma oranları ve ortaya çıkan

atıklar yüksek düzeydedir. Ancak kalkınma ilerledikçe çevre dostu teknolojiler gelişirken, ekonomik yapının hizmetler sektörüne kayması ve bilgi toplumuna geçiş, çevresel koşullarda iyileşmeye sebep olmaktadır (Öztürk, 2007: 56).

Şekil I: Çevresel Kuznets Eğrisi
Kaynak: Panayotou, 1993: Empirical Tests and Policy Analysis of Environmental Degradation at Different Stages of Economic Development

Şekil I'de ÇKE gösterilmektedir. Buna göre, çevre kirliliği gelir düzeyi Y* seviyesine yükselinceye kadar artmakta, söz konusu düzeyden itibaren azalan bir seyir izlemektedir. Sanayileşmenin ilk evresinde insanlar temiz hava ve temiz suyu da kapsayan makro çevre sorunları yerine, iş bulmak ve gelir elde etmek gibi mikro ölçekli sorunlarla ilgilenmektedirler. Toplumlar bu aşamada çevre kirliliğini azaltmak için gerekli olan gelir seviyesine ulaşamamakta ve çevreyi korumaya yönelik kanuni düzenlemeler yetersiz kalmaktadır. Gelir seviyesinin yükselmesiyle beraber çevresel denge değişmektedir. Bu değişimle beraber daha temiz sanayi üretimi oluşmakta, insanların çevre bilinci artmakta ve yasa düzenleyici kurumlar daha etkin şekilde çalışmaktadırlar. ÇKE boyunca çevresel kirlilik miktarı orta seviye gelir düzeyinde azalma eğilimi göstermektedir. Refah seviyesi yüksek ülkelerde ise eğri negatif eğimlidir (Dasgupta vd., 2002).

Gelir düzeyi ile çevre kirliliği arasındaki ters-U biçimli eğrinin açıklanmasında pek çok faktör etkili olmaktadır. Bunlar arasında; üretim ve tüketim alışkanlıkları, ekonomik aktivitelerin yoğunluğu, gelir adaletsizliği, enerji kullanım yoğunluğu ve çevresel kaliteye olan eğilimler bulunmaktadır (Piontkivska, 2000). Ancak, temelde ÇKE ilişkisi ele alınırken sıklıkla başvurulan açıklamalar, ölçek etkisi, kompozisyon etkisi ve teknolojik etkidir. Bu etkilerden ilki olan ölçek etkisi, ÇKE'nin pozitif eğimli olan bölümünü açıklarken, kompozisyon etkisi ve teknolojik etki ise negatif eğimli bölümünü açıklamaktadır (Grossman ve Krueger, 1991).

Ölçek etkisi, ülke ekonomilerinin büyümesi ile birlikte üretim ölçeğindeki artışları belirtmektedir. Üretim ölçeğinin büyümesi sonucu meydana gelen çıktı miktarındaki artış üretim sürecinde daha çok hammadde ve doğal kaynak kullanımını gerektirir. Üretimde daha fazla doğal kaynak kullanılması hem doğanın tahrip olmasına hem de doğaya daha fazla atık ve emisyon bırakılmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, iktisadi büyüme, çevre üzerinde negatif etkisi olan bir ölçek etkisi sergilemektedir.

Ölçek etkisinin tersine, ekonomik büyümenin kompozisyon etkisi ve teknoloji etkisi kanalıyla çevre üzerinde olumlu etkisi de bulunmaktadır. Kompozisyon etkisi, gelir artışının çevre üzerindeki pozitif etkilerini açıklamaktadır. Kompozisyon etkisi ekonomik faaliyetlerde görülen yapısal değişim ve dönüşümleri ifade etmektedir. Ülkelerin gelirlerinin artması ile birlikte ekonominin yapısı değişmekte ve tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan da bilgi ekonomisine geçiş süreçleri yaşanmaktadır. Tarımdan sanayi sektörüne doğru geçiş ile birlikte kaynak kullanımındaki artışlar çevre bozulmalarına, sanayi üretimindeki artışlar ise çevre kirliliğine neden olmaktadır. Diğer yandan, iktisadi büyüme ve kalkınmanın devamı ile birlikte, sanayi sektöründen hizmetler ve bilgi sektörüne doğru bir geçiş söz konusu olmaktadır. Hizmetler ve bilgi sektörlerinde sanayi sektörüne göre daha az fiziksel sermaye daha çok beşeri sermaye kullanılmaktadır. Üretim sürecinde fiziksel sermayenin öneminin göreceli olarak değer kaybetmesi doğal kaynaklar ve hammadde kullanımında azalmalara sebep olmaktadır. Bunun sonucunda ise çevre bozulmalarında ve kirlilik seviyelerinde düşüşler meydana gelmektedir (Başar ve Temurlenk, 2007: 2).

Zenginleşen ülkeler Ar-Ge faaliyetlerine daha çok kaynak aktarabileceği için, iktisadi büyümeyle birlikte teknolojik gelişme de sağlanacak ve kirli teknolojiler yerini daha temiz, daha çevre dostu teknolojilere bırakacaktır. Böylelikle teknolojik gelişmeler sonucu elde edilen yeni üretim teknikleri çevre kalitesini artırmaya başlayacaktır. Bu da iktisadi büyümenin yaratacağı teknolojik etkidir. Şekil 1'de görüldüğü gibi, ÇKE hipotezine göre, iktisadi büyümenin ilk aşamalarında çevresel bozulmayı artıran ölçek etkisi baskın olacaktır. Ancak sonrasında kompozisyon etkisi ve teknolojik etkinin baskın hale gelmesi sonucu çevresel bozulma azalmaya başlayacaktır (Dinda, 2004: 435-436).

ÇKE hipotezi, yukarıda da bahsedildiği gibi bir ülke zenginleştikçe çevresel bozulmanın artacağını, ancak belli bir gelir düzeyine ulaşıldıktan sonra gelirdeki artışın çevre kalitesine olumlu katkıda bulunacağını iddia etmektedir. Ancak çevre kalitesinin bozulması sadece gelirle ilişkilendirilmemektedir. Bu sebeple ÇKE pek çok yönden eleştirilmektedir. Çevre kalitesini belirleyen dış ticaret, ekonominin genel yapısı, nüfusun ve ekonomik faaliyetlerin alansal dağılımı gibi önemli değişkenler bulunmaktadır. ÇKE konusundaki eleştirileri 7 madde halinde sıralamak mümkündür (Stern vd., 1996):

(1) **Eşanlılık ve geri döndürülemezlik**: Çevresel zararlar kolaylıkla ortadan kalkmaz ve geri döndürülmesi uzun bir sürece yayılabilir. Yaygın bir çevre kirliliği ekonomik büyüme için zararlı olabilir ve büyüme hızını yavaşlatabilmektedir.

(2) **Dış ticaretin etkileri**: Gelişmiş ülkeler fiziksel sermaye yoğun ve kirlilik yoğun üretimlerini kendi ülkelerinde azaltırken, bu tür malları gelişmekte olan ülkelerden dış ticaret yoluyla karşılamaktadırlar. Böylelikle gelişmiş ülkelerde çevre kirliliği azalırken, gelişmekte olan ülkelerde çevre kirliliği ciddi oranlarda artabilmektedir.

(3) **Ekonometrik sorunlar**: Modeller farklı yöntemlerle oluşturulduğunda hipotezi desteklemeyen sonuçlar verebilmektedir. Modellerde kullanılan açıklayıcı ve açıklanan değişkenler çalışmalarda farklılık göstermektedir.

(4) **Hava konsantrasyonuna karşı emisyon**: Bir çok çalışma kentlerdeki hava kirliliği düzeylerinin ölçülmesine dayanır. Ancak, bu alanlardaki kirlilikte düşme görülse bile, çok geniş bir alana salınan toplam emisyon hacmi artmış olabilmektedir.

(5) **Asimptotik davranış**: Çevre kirliliği düzeylerinin sıfıra yaklaşacağını öngören fonksiyonel formlar, kaynak kullanımının kaçınılmaz olarak atık üreteceğini öngören görüş ile çelişmektedir. Deneysel bulgular çevre kirliliği düzeylerinde bir azalmaya işaret etse bile, gelir seviyesindeki artışla birlikte tüketimdeki artış bu değerleri tekrar yükseltecektir.

(6) **Ortalamaya karşı medyan gelir**: ÇKE'deki dönüş noktasının tahminine yönelik çalışmalar, gelir yükseldikçe kirlilikte bir azalma olacağı beklentisi ile kişi başına düşen gelire dayanmaktadır. Fakat Gini katsayılarından da anlaşılacağı gibi dünya gelir dağılımı oldukça bozuktur. Yani ortalamanın altında olan insan sayısı ortalamanın üstünde olan insan sayısından çok daha fazladır. Bu düşük medyan gelire sahip olan insanların fazlalığı önümüzdeki yıllarda küresel kirlilikte bir artışa sebep olacaktır.

(7) **Çevresel sorunların toplanması**: Ekonomik kalkınma ile birlikte bazı kirlilik oranlarında azalma görülürken, bazılarında artış ortaya çıkar. Örneğin, sülfür ve nitrojen oksitten, karbon dioksit ve katı atıklara olan dönüşümde bir azalma görülebilirken, kişi başına toplam atık miktarı azalmayabilmektedir.

3. Ampirik Literatür

Çevresel Kuznets Eğrisi hakkında yabancı literatürde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Fakat Türkiye için yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Çalışmalarda kullanılan ekonometrik yöntemler çeşitlilik göstermekle birlikte genellikle Panel Veri Analizinin kullanıldığı görülmektedir. Türkiye için yapılan çalışmalarda kullanılan ekonometrik yöntem, ele alınan değişkenler ve seçilen dönem farklılıkları nedeniyle Türkiye için üzerinde uzlaşılan bir sonuca ulaşılamamıştır. Çevresel Kuznets Eğrisi kapsamında kirlilik ve gelir arasındaki ilişki incelenirken analize farklı kirlilik göstergelerinin yanı sıra sanayinin GSYİH içindeki payı, okuryazarlık oranı, ticarete açıklık, kişi başına enerji tüketimi, nüfus yoğunluğu gibi değişkenler de dâhil edilebilmektedir.

Türkiye için yapılan analizlerin bazılarında ÇKE hipotezinin varlığı tespit edilmiş olmasına rağmen genellikle çevresel kirlilik ve gelir seviyesi arasında N veya ters-N şeklinde ilişkiler bulunmuştur. ÇKE ile ilgili çalışmalar, çevre ekonomisi literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Çevre kirliliği ve gelir seviyesi arasındaki ilişkinin tahmin edildiği önemli çalışmalardan bazıları şunlardır:

Shafik ve Bandyopadhyay (1992) çevresel kuznets eğrisinin varlığını araştırdıkları çalışmalarında, kirlilik göstergesi olarak temiz sudan yoksunluk, kentsel temizlikten yoksunluk, partikül madde seviyeleri, sülfüroksit (SO_2), orman alanlarındaki değişim, yıllık çölleşme oranı, göllerdeki çözünmüş oksijen oranı, göllerdeki atıl koliform, kişi başı kentsel atık ve kişi başı emisyon miktarı olmak üzere on farklı değişken kullanmıştır. Çalışmada gelirin bütün çevresel kirlilik göstergelerini etkilediği ve başlangıçta artan gelirle birlikte su kirliliği hariç bütün kirlilik göstergelerinin kötüye gittiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre sadece su kirliliği gelir arttıkça monoton olarak azalmaktadır.

Panayotou (1993) ise kesit veri analizini kullandığı çalışmasında, kirlilik göstergeleri olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çölleşme oranı ve hava kirliliği göstergelerini ele almıştır. Çalışmada kişi başına gelirle hava kirliliği ve çölleşme oranı arasında ÇKE ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Çölleşme oranı için dönüm noktasının kişi başına gelirin 800-1200 arasında olduğu durumda, kirlilik için kişi başına gelirin 3800$ ve 5000$ arasında olduğu durumda ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Açıklayıcı değişken olarak nüfus yoğunluğunu da kullanan Panayotou, nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu ülkelerde çölleşme oranının da daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Grossman ve Krueger (1995) tarafından 42 ülke için ÇKE hipotezinin araştırıldığı çalışmada, panel veri analizi kullanılmıştır. Bu çalışmada, hava kirliliği göstergesi olarak sülfürdioksit, havzalarda bulunan oksijen seviyesi, havzalardaki kirlilik seviyesi ve havzalarda kirliliğe neden olan ağır metallerden oluşan etkenler olmak üzere dört temel kirlilik göstergesi kullanılmıştır. Çalışmada ekonomik büyümenin durağan bir şekilde çevresel bozulmaya neden olmadığı aksine ekonomik büyümenin başlangıçta çevresel kaliteyi bozduğu sonraki dönemlerde ise büyüme devam ettikçe çevresel kalitenin iyileşmeye başladığı sonucuna ulaşılmıştır. Modelde farklı kirlilik göstergeleri için dönüm noktaları farklı olsa da genel olarak söz konusu durumlarda dönüm noktası 8.000$'ın altında gerçekleşmiştir. Çalışmada bulunan sonuçlar diğer çalışmalar ile uyumludur. Örneğin, Dünya

Bankası Kalkınma Raporu'nda (1992) kişi başına gelir ve sülfürdioksit arasında çalışmada bulunan sonuç ile uyumlu bir dönüm noktası olduğu görülmüştür.

Genellikle ÇKE varlığının araştırıldığı çalışmalar ülkelerarası düzeyde ve yatay kesit analizi kullanılarak incelenmiştir. Tek ülke ele alınarak yapılan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu çalışmalardan en önemlisi Egli (2004) tarafından Almanya için zaman serisi kullanılarak yapılan çalışmadır. Egli çalışmasında Almanya'nın 1966-1999 dönemine ait yıllık verileri kullanmış ve modele bağımsız değişken olarak gelirin yanı sıra sanayinin GSYH'daki payı ile kirliliğe neden olan ihraç ve ithal mallarını dâhil etmiştir. Kirlilik göstergesi olarak ise sülfürdioksit (SO_2), nitrojen oksit (NO_2), karbondioksit (CO_2), karbonmonoksit (CO), amonyak (NH_3), methan (CH_4), partiküllü maddeler (PM) ve uçucu organik maddeler (NMVOC) olmak üzere sekiz farklı değişken kullanmıştır. Çalışmada nitrojenoksit ve amonyak için ÇKE ilişkisi bulunmuş ve kirliliğin azalmaya başladığı dönüm noktalarının nitrojenoksit için 15.200 €, amonyak için ise bu noktanın 17.500 € olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak diğer altı kirlilik göstergeleri için ÇKE ilişkisine rastlanamamıştır.

Richmond ve Kaufmann (2006) çalışmalarında, gelir, enerji kullanımı ve karbon emisyonları için ÇKE yaklaşımının geçerli olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışmada ekonomik aktivite, enerji kullanımı ve karbon emisyonları arasındaki ilişkinin ülkelerin kalkınmışlık düzeylerine bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. OECD ülkeleri için gelir ve kişi başına enerji kullanımıyla, kişi başına karbon emisyonu için hesaplanan dönüm noktası daha düşük seviyelerde iken, OECD üyesi olmayan ülkeler için gelir ile ne enerji kullanımı ne de karbon emisyonu arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Aksine bu ülkeler için söz konusu ilişkinin pozitif olduğu görülmüştür.

Başar ve Temurlenk (2007) çalışmalarında, 1950-2000 dönemi için Türkiye'de Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerliliğini test etmişlerdir. Regresyon analizinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre Türkiye'de ÇKE hipotezinin varlığı tespit edilememiştir. Gelir ile CO_2 miktarı arasındaki ilişki ÇKE'de olduğu gibi ters-U şeklinde bulunamamış, gelir düzeyi ve kişi başına CO_2 miktarı ile fosil yakıtların kullanımından dolayı ortaya çıkan emisyon değerleri arasında ters-N şeklinde bir ilişki elde edilmiştir.

Akbostancı vd. (2009) çalışmalarında, ÇKE hipotezinin Türkiye için geçerliliğini araştırmışlardır. İki ayrı ekonometrik yöntemin kullanıldığı çalışmanın ilk modelinde, 1968-2003 dönemini kapsayan yıllık verilerle zaman serisi analizi yapılmıştır. Modelde açıklanan değişken olarak CO_2 emisyonu, açıklayıcı değişken olarak ise kişi başına düşen milli gelir düzeyi kullanılmıştır. Johansen eşbütünleşme yönteminin kullanıldığı çalışmanın sonucunda değişkenler arasında monoton artan bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. İkinci modelde ise 1992-2001 dönemi için 58 ili kapsayacak şekilde panel veri analizi kullanılmıştır. Modelde hava kirliliği ile gelir seviyesi arasındaki ilişki sınanmıştır. Hava kirliliği göstergeleri olarak SO_2 (sülfür dioksit) ve PM_{10} (partikül maddeler) emisyonları kullanılmıştır. Elde edilen ampirik bulgularda ise gelir seviyesi ve çevresel bozulma arasında N şeklinde bir ilişki bulunmuştur. Sonuç olarak iki modelde de ÇKE hipotezinin Türkiye için geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aslan (2010) çalışmasında, 1968-2005 döneminde Türkiye için ÇKE hipotezinin geçerliliğini test etmiştir. Çalışmasında bağımlı değişken olarak kişi başına düşen CO_2 emisyonunu, bağımsız değişkenler olarak ise kişi başına gelir düzeyi ve nüfus yoğunluğunu kullanmıştır. Çalışmada Engle-Granger yöntemiyle eşbütünleşme ilişkisi bulunmuş, daha sonra ise basit EKK yöntemi ile değişkenler arası uzun dönemli ilişki tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda gelir ve çevre kirliliği arasında N şeklinde bir ilişki bulunmuştur. Bunun yanında, eğrinin dönüm noktaları 2526,503 TL ve 3145,58 TL olarak hesaplanmıştır.

Arı ve Zeren (2011) çalışmalarında, CO_2 ve kişi başına gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi test ederek 2000-2005 dönemleri arasında bazı Akdeniz ülkelerinde Çevresel Kuznets Eğrisi'nin varlığını sınamışlardır. Çalışmada ele alınan ülkeler arasında; Arnavutluk, Cezayir, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Mısır, Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Lübnan, Malta, Fas, Slovenya, İspanya, Suriye, Tunus ve Türkiye bulunmaktadır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre; değişkenler arasındaki ilişkinin N şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

Saatçi ve Dumrul (2012) çalışmalarında, 1950-2007 dönemi verilerini kullanarak Türkiye için çevre kirliliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Kejriwal yapısal kırılmalı birim kök testini ve eş-bütünleşme analizini kullanarak test etmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, bu iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. İlişkinin şekli ÇKE hipotezinde olduğu gibi ters-U şeklinde bulunmuştur.

Erataş ve Uysal (2014) ortak hazırladıkları çalışmalarında, kısaca BRICT olarak sınıflandırılan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye için gelir düzeyi ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi Westerlund ECM panel eş-bütünleşme testi ile tahmin etmiştir. Çalışmada 1992-2010 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır. Elde edilen ampirik sonuçlara göre bu analizin yapıldığı beş ülke için ÇKE hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bu ülkeler için hesaplanan eşik değeri ise yaklaşık olarak 3200$ olarak hesaplanmıştır.

4. VERİLER VE EKONOMETRİK YÖNTEM

4.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada, literatür ve teorilerde kullanılan modeller değerlendirildiğinde gelir seviyesi ve çevresel bozulma arasındaki ilişki ÇKE hipotezi çerçevesinde incelenmiş ve aşağıdaki gibi bir model oluşturulmuştur:

$$LnCO_2 = \alpha_0 + \alpha_1 LnPPP + \alpha_2 LnPPP^2 + \alpha_3 LnPPP^3 \quad (1)$$

Model (1)'de kullanılan CO_2 karbondioksit salınım miktarını, PPP satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen gelir seviyesini, PPP^2 kişi başına düşen gelir seviyesinin karesini, PPP^3 ise kişi başına düşen gelir seviyesinin küpünü temsil etmektedir. Değişkenler arasındaki analizi kolaylaştırmak için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır. α_0 sabit katsayı, α_1, α_2 ve α_3 ise modelden tahmin sonucu elde edilecek katsayılardır. Modelde kullanılan veriler 1975-2010 dönemini kapsayacak şekilde yıllık bazda ele alınmıştır. Çalışmada kirlilik göstergesi olarak CO_2 seçilmiştir. Bunun temel nedeni; hem atmosferde bulunma yoğunluğunun çok fazla olması hem de diğer gazlara oranla CO_2'nin kirlilik üzerinde en fazla etkiye sahip olmasıdır. Bağımlı değişken CO_2'ye ait veri seti Dünya Bankası (WB)'nın resmi internet sitesinden temin edilirken, PPP bağımsız değişkenine ait veri seti ise Kalkınma Bakanlığı (2014)'nın resmi internet sitesinden alınmıştır.

Modelin tahmini sonucu kişi başı gelir ve kirlilik arasında görülebilecek ilişkiler aşağıdaki gibidir (Aslan, 2010: 69-70):

1) $\alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = 0$. Bu durumda CO_2 ve PPP arasında bir ilişki bulunmamaktadır.
2) $\alpha_1 > 0$ ve $\alpha_2 = \alpha_3 = 0$. CO_2 ve PPP arasında monoton artan lineer bir ilişki bulunmaktadır.
3) $\alpha_1 < 0$ ve $\alpha_2 = \alpha_3 = 0$. CO_2 ve PPP arasında monoton azalan lineer bir ilişki bulunmaktadır.
4) $\alpha_1 \geq 0$, $\alpha_2 < 0$ ve $\alpha_3 = 0$. CO_2 ve PPP arasında ters-U şeklinde bir ilişki vardır.
5) $\alpha_1 \leq 0$, $\alpha_2 > 0$ ve $\alpha_3 = 0$. CO_2 ve PPP arasında U şeklinde bir ilişki vardır.
6) $\alpha_1 \geq 0$, $\alpha_2 \leq 0$ ve $\alpha_3 > 0$. CO_2 ve PPP arasında N biçiminde bir ilişki vardır.
7) $\alpha_1 \leq 0$, $\alpha_2 \geq 0$ ve $\alpha_3 < 0$. CO_2 ve PPP arasında ters-N biçiminde bir ilişki vardır.

4.2. ARDL Eşbütünleşme Modeli

Literatürde en sık karşılaşılan ve kullanılan eşbütünleşme testleri, hata terimine dayalı iki aşamalı Engle-Granger (1987) yöntemi ile sistem yaklaşımına dayalı Johansen (1988) ve Johansen & Jesulius (1990) yöntemidir (Altıntaş, 2013: 11-13). Bu eşbütünleşme testlerinin uygulanabilmesi için değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik olması gerekmektedir. Bu durum eşbütünleşme testleri için önemli problemlerden biridir. Fakat Pesaran ve diğerleri (1996), farklı dereceden bütünleşik değişkenler arasındaki ilişkinin sınanmasına olanak tanıyan ARDL yaklaşımını önermişlerdir (Bahma-ni-Oskooee vd., 2002: 150). Daha sonra Pesaran ve Pesaran (1997), Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen bu yaklaşım son dönemlerde eşbütünleşme analizlerinde oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Esen vd., 2012: 256-258). Bu yaklaşımın en önemli avantajı bağımlı ve bağımsız değişkenlerin bütünleşme dereceleri dikkate alınmaksızın değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığının araştırmasıdır (Altıntaş, 2013: 11-13).

ARDL eşbütünleşme metodunda izlenecek sınır testi denklemi şu şekildedir:

$$\Delta \ln Y = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{n} \alpha_{1i} \Delta \ln Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \alpha_{2i} \Delta \ln X_{t-i} + ... + \alpha_3 \ln Y_{t-1} + \alpha_4 \ln X_{t-1} + ... + \varepsilon_1 \quad (2)$$

Denklemdeki Δ simgesi serilerin birinci farkını ifade etmektedir. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığı sınır testi uygulanması ile bulunmaktadır. Öncelikle, değişkenlerin gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz-Bayesian Kriteri (SBC) kullanılarak belirlenmekte ve en uygun gecikmede model çözülmektedir. Ardından Wald katsayı testi uygulanarak F istatistiği hesaplanmaktadır. Son olarak, ARDL modelinde eşbütünleşmenin varlığının sınanması için aşağıdaki hipotezler test edilmektedir (Çağlayan, 2006):

H_0: $\alpha_3 = \alpha_4 = \ldots = 0$ (Eşbütünleşme yoktur)

H_1: $\alpha_3 = \alpha_4 = \ldots \neq 0$ (Eşbütünleşme vardır)

Elde edilen F istatistiği Pesaran vd. (2001) çalışmasındaki alt ve üst değerlerle karşılaştırılır. Değer, Pesaran üst sınır değerinden yüksek ise değişkenler arasında eşbütünleşme vardır, alt sınır değerinden küçük ise eşbütünleşme yoktur sonucuna varılır. Elde edilen değer alt ve üst sınırlar arasında kalırsa eşbütünleşme hakkında kesin bir yorum yapılamamaktadır (Esen vd., 2012: 256-258). Değişkenler arasında eşbütünleşmenin tespit edilmesi halinde değişkenler arası uzun ve kısa dönem ilişkisi incelenmelidir.

Değişkenler arası uzun dönem ilişkisini incelemek için aşağıdaki ARDL modeli kullanılır:

$$\ln Y = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{1i} \ln Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{n} \alpha_{2i} \ln X_{t-i} + \sum_{i=0}^{r} \alpha_{3i} \ln X_{t-i} + ... + \varepsilon_1 \quad (3)$$

Değişkenlerin gecikme uzunlukları AIC ve SBC değerleri dikkate alınarak bu değerleri en küçük yapan gecikme uzunluğu uygun gecikme uzunluğu olarak seçilmelidir. Daha sonra modele Wald testi uygulanarak bağımsız değişkenlerin katsayıları tahmin edilir.

Zaman serileriyle yapılan analizlerde serilerin durağan olup olmaması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Eğer seriler durağan durumda değillerse analizde sahte regresyon problemiyle karşılaşma ihtimali yüksektir. Bu da değişkenler arasındaki ilişkinin

hatalı çıkmasına sebep olabilir. Sahte regresyon problemini ortadan kaldırabilmek için serilerin seviyede ve farktaki durağanlıklarının incelenmesi ve durağan hale getirilmesi gerekmektedir (Kwiatkowski vd., 1992: 159-178).

Çalışmada kullanılan zaman serilerindeki durağanlık düzeyleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi yapılarak incelenmiştir.

Tablo I: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

		Sabitli		**Sabit ve Trendli**	
		Seviye	**1. Fark**	**Seviye**	**1. Fark**
ADF Test İstatistiği	**$LnCO_2$**	-0,71614	-5,96808***	-2,53582	-5,85440***
	LnPPP	-1,17554	-6,28695***	-2,55529	-6,21917***
	$LnPPP^2$	0,84558	-5,75792***	-1,74278	-5,92202***
	$LnPPP^3$	1,85924	-5,09096***	-0,90691	-5,74400***
Kritik Test Değerleri	**1% level**	-3,63290	-3,63940	-4,24364	-4,25287
	5% level	-2,94840	-2,95112	-3,54428	-3,54849
	10% level	-2,61287	-2,61430	-3,20469	-3,20709

*** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Yapılan birim kök testi sonuçlarına göre, ADF test istatistiği değerleri hem bağımlı değişken hem de bağımsız değişkenler düzey değerinde durağan çıkmamıştır. Bu dört zaman serisinin de birinci farkları alındığında ADF istatistiklerinin mutlak değerleri sırasıyla 1%, 5% ve %10 kritik değerlerinden büyük olmaktadır. Bu sonuçlara göre her dört seri de %1 anlamlılık düzeyinde birinci farklarında durağandır.

Seriler düzey değerlerinde durağan olmadıklarından dolayı değişkenler arasındaki ilişkiyi sınamak için eşbütünleşme analizinin yapılması gerekmektedir (Enders, 2004: 335).

Model (2)'ye göre denklem çözüldüğünde bağımlı değişken olan CO_2 salınımı için en uygun gecikmenin Akaike ve Schwarz değeri en düşük olan ikinci gecikmede olduğu görülmektedir. Akaike değeri -3,601171 Schwarz değeri ise -2,87613 olarak bulunmuştur. Çözülen gecikmede otokorelasyon sorununa rastlanılmamıştır. İkinci gecikmeye uygulanan Wald testi sonucunda F- stat değeri hesaplanmış ve 4,31789 olarak bulunmuştur.

Tablo II: ARDL (2,2,2) Modeli İçin Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	Uygun Gecikme
Akaike	-3,60171
Schwarz	-2,87613
R^2	0,76978
LM Değeri	0,07450
F-stat	4,31789

$$dLnCO_2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{2} \alpha_{1i} dLnCO_{2_{t-i}} + \sum_{i=0}^{2} \alpha_{2i} dLnPPP_{t-i} + \sum_{i=0}^{2} \alpha_{3i} dLnPPP^2{}_{t-i} + \sum_{i=0}^{2} \alpha_{4i} dLnPPP^3{}_{t-i} + LnCO_{2_{t-1}} + LnPPP_{t-1} + LnPPP^2{}_{t-1} + LnPPP^3{}_{t-1} + \varepsilon_1 \quad (4)$$

Elde edilen sonuçlara göre oluşturduğumuz yeni model Denklem (4)'deki gibidir. Modelin F istatistiği değeri 4,31'dir. Hesaplanan F değerinin Pesaran (Pesaran vd., 2001: 300-302)'dan alınan kısıtlanmamış sabit terim ve trendsiz modeldeki kritik değer tablosu ile karşılaştırıldığında %10, %5 ve %2,5 anlam düzeyinde üst kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumda modelin uzun dönem denklemine göre çözülmesi gerekmektedir.

Tablo III: Pesaran (2001) Sınır Testi Kritik Değerleri

	0,10		0,05		0,025		0,010	
k	**I(0)**	**I(1)**	**I(0)**	**I(1)**	**I(0)**	**I(1)**	**I(0)**	**I(1)**
3	2,57	3,46	2,86	3,78	3,13	4,05	3,43	4,37

k, modeldeki bağımsız değişken sayısını belirtmektedir.

4.3. Uzun Dönem İlişkisi

Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi uzun dönemde geçerli olduğu için değişkenler arası uzun dönem ilişkisinin tahmin edilmesi gerekir. Hata düzeltme modeliyle kısa dönem ilişkisinin tahmin edilmesi, ÇKE hipotezinin uzun dönemde geçerli olması yanıltıcı sonuçlar elde edilmesine sebep olabilmektedir. Bu yüzden, çalışmada sadece uzun dönem katsayıları tahmin edilmeye çalışılacaktır. Uzun dönemli ilişkinin incelenmesi için gerekli olan model aşağıdaki gibidir:

$$LnCO_2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{1} \alpha_{1i} LnCO_{2_{t-i}} + \sum_{i=0}^{1} \alpha_{2i} LnPPP_{t-i} + \sum_{i=0}^{0} \alpha_{3i} LnPPP^2 + \sum_{i=0}^{0} \alpha_{4i} LnPPP^3 + \varepsilon_1 \qquad (5)$$

İlk olarak, bu modeldeki değişkenler için en uygun gecikme bulunmalıdır. Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerinin küçüklüğüne göre çözülen model, Denklem (5)'deki gibidir. Uygun gecikmede çözülen denklemde otokorelasyon sorununa rastlanılmamıştır.

Model en uygun gecikmeyle çözüldüğünde elde edilen bulgulara Wald Testi uygulanmıştır. Testin sonuçları Tablo IV'teki gibidir:

Tablo IV: ARDL (1,0,0) Modeli İçin Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	**Katsayı**	**Olasılık Değeri**
LnPPP	-0,84689	0,45
LnPPP^2	0,82049	0,21
LnPPP^3	-0,15622	0,18
C	0,74178	0,24

Tablo V: Tanımlayıcı İstatistikler

R^2	0,9821
Düzeltilmiş R^2	0,9791
F-İstatistiği	319,7441 (0,000)
BG Serisel Korelasyon (LM)	1,5905 (0,4515)
Değişen Varyans (White)	0,6901 (0,7737)
Normallik (Jarque-Bera)	0,5471 (0,7606)

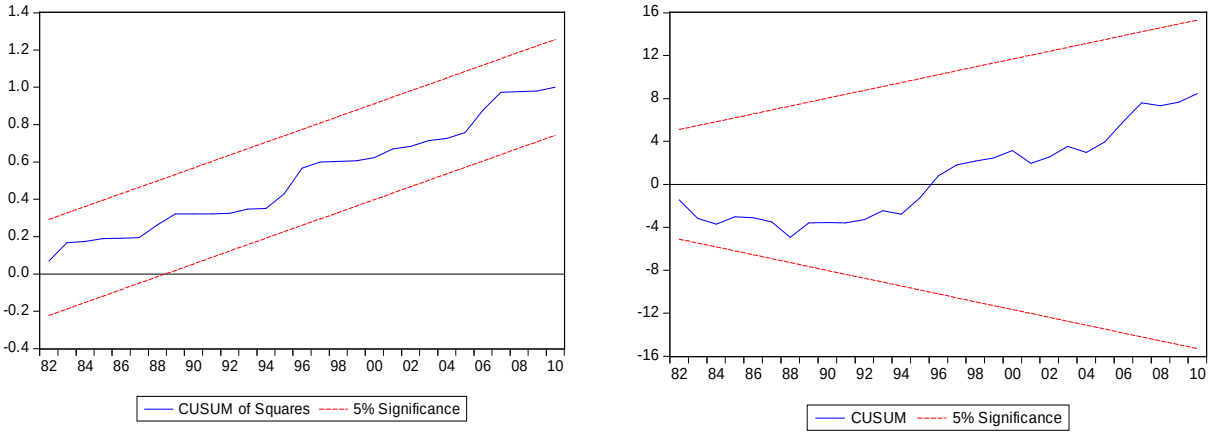
Uzun dönem denklemine göre çözülen modelin sonuçlarına göre R^2 0,9821, düzeltilmiş R^2 ise 0,9791 olarak hesaplanmıştır. Modelde otokorelasyon (LM), değişen varyans (White) ve normallik (JB) sorunlarına rastlanılmamıştır.

Elde edilen bulgulara göre CO_2 değişkenini etkileyen bağımsız değişkenlerin katsayıları istatistiki olarak anlamlı değillerdir. Fakat katsayıların işaretlerine bakıldığında $\alpha_1<0$, $\alpha_2>0$ ve $\alpha_3<0$ şeklinde olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre gelir ve çevresel bozulma arasında ters-N şeklinde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.4. Cusum ve Cusum-Q Testleri

Ardışık artıklar ile hesaplanan CUSUM testi, veri setinde genel hatlarıyla kırılmanın olup olmadığı hakkında bilgi vermektedir. Hangi dönemde kırılma olduğu hakkında net bir bilgi vermez. Hangi dönemde kırılma olduğunun belirlenmesinde CUSUM-Q testi kullanılmaktadır. Ardışık artıkların kareleri ile hesaplanan bu test kullanılarak belli bir güven aralığında modelin artıklarının grafiği çizilerek güven sınırları tespit edilir. Güven sınırları dışına çıkıldığı durumda yapısal değişiklik olduğuna, çıkılmadığı durumda ise yapısal değişiklik olmadığına karar verilir.

Grafik I: CUSUM VE CUSUM-Q Testi Sonuçları

CUSUM testinde ardışık artıkların tahmininin uzun dönemde aynı işaretli olması ve uzun süre aynı görünümde kalması belirsizliği ifade edebilir. Sağdaki grafikte, %5 aralığından sapma olmaması ve değerlerin zamanla değişen işaretli olması yapısal kırılmanın olmadığına işaret etmektedir.

CUSUM-Q testi ile varsa yapısal kırılmanın dönemi de tespit edilir. Sol taraftaki grafikte, belirtilen aralık dışında sapmalar görülmemiştir. Buna dayanarak modelin uzun dönemli ilişkisinde yapısal kırılma yoktur sonucuna ulaşılmaktadır.

4.5. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Engle ve Granger (1987)'e göre iki zaman serisi hem birinci farklarında durağan yani I(1) hem de eşbütünleşik ise aralarında en az tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olmalıdır. Bu çalışmada, eşbütünleşme ilişkisi tespit edildiği için değişkenler arasında en az bir nedensellik ilişkisinin bulunması beklenmektedir. Çalışmada, gelir seviyesi ve çevre kirliliği arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı Toda ve Yamamoto (1995) yaklaşımına dayalı Granger Nedensellik testi ile iki ayrı model üzerinden incelenecektir. Model alınacak nedensellik denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\ln X = \nu + \sum_{i=1}^{m} \sigma_i \ln X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{m+d_{max}} \sigma'_j X_{t-j} + \sum_{i=1}^{n} \varphi_i \ln Y_{t-i} + \sum_{j=n+1}^{n+d_{max}} \varphi'_j \ln Y_{t-j} + \varepsilon_1 \qquad (6)$$

Y değişkeninden X değişkenine doğru bir nedenselliğin olup olmadığının test edilmesi için öncelikle bağımlı değişken olan X yalnız bırakılarak uygun gecikme bulunur. Daha sonra serilerin maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) denkleme eklenerek çözülür. Bir sonraki adımda denkleme bağımsız değişken Y eklenir ve uygun gecikmede çözülür. Sonrasında serilerin maksimum eşbütünleşme derecesi (d_{max}) denkleme eklenir. Son olarak denkleme yer alan φ katsayılarının anlamlı olup olmadığı Wald testi uygulanarak sınanır (Toda ve Yamamoto, 1995).

Gelir seviyesinden CO_2 emisyonuna doğru nedenselliğin varlığının tespiti için kullanılacak denklem uygun gecikmeleriyle beraber Denklem (7)'deki gibi hesaplanmıştır.

$$\ln CO_2 = \nu + \sum_{i=1}^{1} \sigma_i \ln CO_{2t-i} + \sum_{j=1+1}^{1+1} \sigma'_j CO_{2t-j} + \sum_{i=1}^{3} \varphi_i \ln PPP_{t-i} + \sum_{j=3+1}^{3+1} \varphi'_j \ln PPP_{t-j} + \varepsilon_1 \qquad (7)$$

CO_2 emisyonundan gelir seviyesine doğru nedenselliğin varlığının tespiti için kullanılacak denklem uygun gecikmeleriyle beraber Denklem (8)'deki gibi hesaplanmıştır.

$$\ln PPP = \nu + \sum_{i=1}^{1} \sigma_i \ln PPP_{t-i} + \sum_{j=1+1}^{1+1} \sigma'_j PPP_{t-j} + \sum_{i=1}^{2} \varphi_i \ln CO_{2t-i} + \sum_{j=2+1}^{2+1} \varphi'_j \ln CO_{2t-j} + \varepsilon_1 \qquad (8)$$

Wald testi sonucu elde edilen nedensellik sonuçları Tablo VI'daki gibidir.

Tablo VI: Toda-Yamamoto (1995) Yaklaşımına Göre Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	**Sıfır Hipotezi (H_0)**	**Olasılık Değeri (X^2)**	**Sonuç**
PPP → CO_2	PPP, CO_2'nin Granger Nedeni Değildir.	0,0719	H_0 Reddedilir.
CO_2 → PPP	CO_2, PPP'nin Granger Nedeni Değildir.	0,5010	H_0 Reddedilemez.

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi sonuçlarına göre gelir seviyesinden CO_2 salınımına doğru %10 anlamlılık düzeyine göre tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yani gelir seviyesi karbondioksit salınımının Granger nedenidir sonucuna ulaşılmaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak yapılan ampirik çalışmayla 1975-2010 döneminde Türkiye'de Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda değişkenlerin katsayılarının istatistiki olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Fakat katsayılar incelendiğinde, sırasıyla (-), (+) ve (-) işaretli oldukları görülmüştür. Bu sonuca göre, Türkiye için çevre kirliliği ve gelir seviyesi arasında ters-N şeklinde bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre gelir seviyesi çevresel bozulmayı belirli bir seviyeye kadar azaltmakta, sonra artırmakta, sonrasında ise tekrar azaltmaktadır. Elde edilen bu sonuç Başar ve Temurlenk (2007)'in çalışmasıyla paralellik göstermektedir. Türkiye için test edilen ÇKE hipotezi çalışmalarının farklı sonuçlar vermesinin nedenleri arasında uygulanan ekonometrik yöntemlerin farklılığı, seçilen dönemlerin farklılığı ile bağımlı ve bağımsız değişkenlerin seçimindeki farklılıklar gösterilebilir.

Değişkenler arasında Toda-Yamamoto (1995) yaklaşımına göre Granger Nedensellik ilişkisinin incelenmesi sonucunda ise gelir seviyesinden karbondioksit salınımına doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.

Türkiye'nin sanayi öncesi, sanayi ekonomisi ve sanayi sonrası ekonomi evrelerini belirgin şekilde yaşayamamış olması Türkiye'de çevre kirliliği ve gelir seviyesi arasındaki ilişkinin ÇKE hipotezindeki gibi ters-U şeklinde olmamasının sebeplerinden biri olarak sayılabilir. Sanayi devrimiyle beraber gelişen ve dönüşen Avrupa ekonomilerinin 200 yıllık sanayileşme sürecini Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler çok kısa bir zaman dilimine sığdırmaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda bu ülkeler hem büyüme hem de kalkınma konusunda ciddi sıkıntılar yaşamışlar ve halen de yaşamaktalardır. Özellikle toplumda yeterli çevre bilincinin oluşmaması, sürdürülebilir kalkınmanın göz ardı edilmesi, çevre dostu teknolojilere geçişteki yapısal ve ekonomik sorunlar ile çevreyle ilgili hukuki ve yasal düzenlemelerin yetersizliği ekonomik büyüme gerçekleşirken çevresel bozulmaların azalmasını engelleyici birer faktör olarak göze çarpmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması gelecek kuşakların refahı için üstüne düşülmesi gereken en önemli konulardan biridir. Ekonomik büyüme ile beraber çevre bilincinin de artması ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının yaygınlaşması çevresel bozulmaların azalmasına yardımcı olacaktır. Bu konuda ülkedeki politika yapıcılar, yasa koyucular, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve girişimciler birlikte hareket etmelidir. Devlet tarafından sanayicilere verilecek teşvikler ve toplumun çevre konusunda bilinçlendirilmesi çevresel sorunların azalmasına katkı sağlayabilecek uygulamalar arasında gösterilebilir.

KAYNAKÇA

Akbostancı, E., Türüt-Aşık, S., & Tunç, G. İ. (2009). The Relationship Between Income And Environment In Turkey: Is There An Enviromental Kuznets Curve?., *Energy Policy*, 37(3), pp.861-867.

Altıntaş, H. (2013). Türkiye'de Petrol Fiyatları, İhracat Ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ve Dinamik Nedensellik Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), ss.1-30.

Arı, A., & Zeren, F. (2011). CO_2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(2), ss.37-47.

Aslan, F. (2010). *İktisadi Büyümenin Ekolojik Sınırları ve Kalkınmanın Sürdürülebilirliği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.

Bahma-Ni-Oskooee & Chi Wıng Ng. (2002). Long-Run Demand For Money In Hong Kong: An Application Of The ARDL Model. *International Journal Of Business And Economics*, 1(2), pp.147-155.

Başar, S., & Temurlenk, M. S. (2007). Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), ss.1-12

Çağlayan, E. (2006). Enflasyon, Faiz Oranı ve Büyümenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkileri. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 21(1), ss.423-438.

Dasgupta, S., Laplante, B., Wang, H., & Wheeler, D. (2002). Confronting The Environmental Kuznets Curve. *Journal Of Economic Perspectives*, 16(1), pp.147-168.

Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets Curve Hypothesis: A Survey. *Ecological Economics*, 49(4), pp.431–55.

Egli, H. (2004). The Environmental Kuznets Curve: Evidence From Time Series Data For Germany. *Center Of Economic Research*, 3(28).

Enders, W. (2004). *Applied Econometric Series* (3rd ed.). NY: John Willey & Sons.

Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-Integration And Error Correction: Representation, Estimation, And Testing. *Econometrica*, 55(2), pp.251-276.

Erataş, F., & Uysal, D. (2014). Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımının "BRICT" Ülkeleri Kapsamında Değerlendirilmesi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(1), ss.1-25.

Esen, E., Yıldırım, S., & Kostakoğlu, S. F. (2012). Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması: ARDL Modeli Uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), ss.251-567.

Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental Impacts Of A North American Free Trade Agreement. *National Bureau Of Economic Research*, 3914, pp.1-57.

Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1995). Economic Growth And The Environment. *The Quarterly Journal Of Economics*, 110(2), pp.353-357.

Johansen, S. (1988). Statistical Analysis Of Cointegration Vectors. *Journal Of Economic Dynamics And Control*, 12(2), pp.231-254.

Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estmation And Inference On Cointegration With Application To Money Demand. *Oxford Bulletin Of Economics And Statistics*, 52(2), pp.169-210.

Kuznets, S. (1955). Economic Growth And Income Inequality. *The American Economic Review*, 45(1), pp.1-28.

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing The Null Hypothesis Of Stationarity Against The Alternative Of A Unit Root. *Journal Of Econometrics*, 54(1), pp.159-178.

Öztürk, L. (2007). *Sürdürülebilir Kalkınma*. İmaj Yayınevi, Ankara.

Panayotou, T. (1993). Empirical Tests And Policy Analysis Of Environmental Degradation At Different Stages Of Economic Development. *International Labour Organization*, No:292778.

Pesaran, M. H., & Pesaran, B. (1997). *Working With Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis*. Oxford University Press, Oxford.

Pesaran, M. H., & Smith, R. J. (1998). Structural Analysis Of Cointegrating VARs. *Journal Of Economic Survey.* 12(5), pp.471-505.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (1996). Testing For The Existence Of A Long-Run Relationship. *Faculty Of Economics, University Of Cambridge*, No. 9622.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationship. *Journal Of Applied Econometrics*, 16(3), pp.289-326.

Piontkivska, I. (2000). *Is Economic Growth A Cause Or Cure For The Environmental Degradation: Testing Environmental Kuznets Curve Hypothesis*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kiev-Mohyla Academy, Kiev, Ukrayna.

Richmond, A. K., & Kaufmann, R. K. (2006). Is There A Turning Point In The Relationship Between Income And Energy Use And/Or Carbon Emissions?. *Ecological Economics*, 56(2), pp.176-189.

Saatçi, M., & Dumrul, Y. (2011). Çevre Kirliliği Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisinin Türk Ekonomisi İçin Yapısal Kırılmalı Eş-Bütünleşme Yöntemiyle Tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37, ss.65-86.

Shafik, N., & Bandyopadhyay, S. (1992). Economic Growth And Environmental Quality: Time Series And Cross Section Evidence. *Policy Research Working Paper No. Wps904*, The World Bank, Washington DC, USA.

Stern, D. I., Common, M. S., & Barbier, E. B. (1996). Economic Growth And Environmental Degradation: The Environmental Kuznets Curve And Sustainable Development. *World Development*, 24(7), pp.1151-1160.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler. <http://www.kalkinma.gov.tr> (Erişim Tarihi: 20.12.2014)

Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference In Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes. *Journal Of Econometrics*, 66(1), pp.225-250.

Ulucak R., & Erdem E. (2012). Çevre-İktisat İlişkisi Ve Türkiye'de Çevre Politikalarının Etkinliği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4(6), ss.78-98.

World Bank (2014). Elektronik Veri Tabanı. <http://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 20.12.2014)

FİNANSAL DIŞLANMAYA BAKIŞ

Fatih TEMİZEL

Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ftemizel@anadolu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada finansal dışlanma kavramı Türkiye örneğinde incelenmiştir. Kavramın gelişimi, türleri, nedenleri, ölçümü ve finansal dışlanma riski altındakiler uluslararası literatür çerçevesinde ele alınmıştır. Finansal Dışlanmanın Türkiye örneğinde ele alınmasının önündeki engeller belirlenmiştir. Çalışma ile Finansal Dışlanmanın Türkiye'deki varlığının tüm boyutları ile tespit edilmesi gerekliliği ortaya konmaktadır. Bu konuda daha sonraki araştırmaların yönü ve derinliği ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Türkiye'de Finansal Dışlanmaya ilişkin yapılacak araştırmaların akademik çevreler, finans sektörü profesyonelleri, düzenleyici ve denetleyici otoritelerin katkılarını alarak, halkın refahının artırılmasına yönelik önemli potansiyel taşıdığı ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Dışlanma, Finansal Okuryazarlık, Finansal Ürün, Kredi Dışlaması, Banka Dışlaması

A LOOK AT FINANCIAL EXCLUSION

ABSTRACT: This study examines financial exclusion in Turkey. The development and evolution, types, causes and measurement of financial exclusion and those under the risk of financial exclusion are reviewed in light of extant international literature. Impediments to examination of financial exclusion in the Turkish context are also identified. The study stresses the importance of identifying all dimensions of financial exclusion in Turkey. Evaluations about the depth and direction of future studies are offered. It is also advocated that future studies on financial exclusion in Turkey, with the support of academic circles, financial sector professionals and regulatory authorities, has potential to contribute to public welfare.

Keywords: Financial exclusion, Financial Literacy, Financial Product, Credit Exclusion, Banking Exclusion

JEL Kodlar: F65, G21, D14

1.Giriş

1980 'lerden bugüne hem ulusal hem de uluslararası alanda finansal ürün ve hizmet kullanan insan sayısı artmaktadır. Bu artış finans sektöründeki yapısal değişikliklerden etkilenmektedir. Bankacılık hizmetleri sürekli biçimde önem kazanmaktadır. Sosyal ilişkiler giderek finansallaştığından, daha sık parasal terimler ile ifade edilmektedir. Sonuç olarak tüketicilerin çoğunluğu bir banka hesabı sahibi olmuştur ya da olmaktadır. Öte yandan nüfusun bir bölümü de bu gelişme ile birlikte bankacılık ve diğer finansal hizmetlerin kapsama alanı dışında kalmaktadır. Bu kesim için finansal dışlanma ve finansal dışlanmışlık ifadesi kullanılmaktadır.

Finansal dışlanma, bu araştırma kapsamında bireylerin bütçesine ve ihtiyaçlarına uygun banka hesabı, cari hesap, kredi, tasarruf ve sigorta gibi finansal ürün ve hizmetleri elde edememeleri olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası literatürde de üzerinde görüş birliği sağlandığı gibi finansal dışlanmışlık çok boyutlu bir kavramdır. Bu boyutlar; finansal hizmetlere erişimi, finansal hizmetlerin kullanım koşullarını, fiyatını, pazarlama yöntemlerini ve bireyin kendi kendini dışlaması gibi başlıkları içermektedir.

Bu çalışmada finansal dışlanma kavramına dikkat çekmek ve Türkiye örneği üzerinden kavramın önemine vurgu yapmak amaçlanmaktadır. Finansal Dışlanmada Türkiye'nin konumunu tespit etmeye çalışan göstergelerin uluslararası alandakiler ile uyumu-uyumsuzluğu belirlenerek eksikler ortaya konmaya çalışılmaktadır. Son tahlilde Finansal Dışlanma alanında Türkiye'ye ait veri seti üretilmesine ilişkin ampirik çalışmalara duyulan gereksinim ifade edilmektedir. Bu sayede Türkiye'deki finansal dışlanmanın tanımlanması, ölçümü ve yönetimi için gerekli ortamın hazırlanabilmesinin ön koşullarının oluşumuna katkı verilmesi hedeflenmektedir.

2.Finansal Dışlanma

Finansal Dışlanmışlığın resmi bir tanımı bulunmamaktadır. Buna karşın bu alanda çalışma yapanların üzerinde fikir birliğine vardıkları bazı göstergelerden söz edilebilir. Bunlardan en önde geleni bir banka hesabına sahip olamamaktır. Diğer göstergeler ise uygun maliyetli kredilere erişememek, tasarruf ürünlerini kullanamamak ve ev sigortası başta olmak üzere sigorta ürünlerini kullanamamaktır. Finansal dışlanmışlığa ilişkin literatürdeki ilk çalışmalarda ağırlıklı olarak banka hizmetlerine ve bu hizmetleri sunan birimlere coğrafi olarak erişememek üzerinde durulmuştur. Bu nedenle finansal dışlanma çoğunlukla erişim kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonraki zamanlarda literatürde finansal dışlanmışlığın ele alınış biçimi değişmiştir (Corr, 2006: 9).

Finansal Dışlanmışlık kavramını fiziksel ve coğrafi engeller nedeniyle finansal ürün ve hizmetlere ulaşamamak şeklinde ele alan yaklaşım son on yılda değişikliğe uğramıştır. Akademisyenlerin ve politika yapıcıların katkıları ile tanım, Avrupa Komisyonu tarafından ifade edilen halini almıştır (Helen vd. 2011: 27).

Avrupa Komisyonunun 2008 tarihli finansal dışlanmışlık tanımı; İnsanların ait oldukları toplumun ihtiyaçlarına uygun ve normal bir sosyal yaşam sürmelerini sağlamakta kullanabilecekleri finansal hizmet ve ürünleri normal piyasa koşullarında elde edebilmede, kullanabilmede karşılaştıkları zorlukları kapsayan süreç şeklinde yapılmıştır (Helen vd. 2011: 11).

İlk olarak ortaya çıktığı dönemde finansal dışlanmışlık fiziksel ve coğrafi engellere odaklanmıştır. Daha sonraları konu ile ilgili literatür, finansal ürün ve hizmetlere erişim ve kullanım güçlüklerine neden olan faktörleri tanımlayıcı biçimde gelişim göstermiştir. Adı geçen faktörler üç başlık altında toplanmaktadır. Birincisi arz yönlü faktörler – finansal hizmetlerin kullanımını caydırıcı uygulamalar- ikinci grup faktör talep yönlü –müşterilerin finansal ürün ve hizmet kullanımını red etmeleri- üçüncü ve son grup faktör ise toplumsal faktörlerdir (Helen vd. 2011: 27).

Finansal Dışlanmışlık kavramı hem arz cephesinde yer alan faktörleri hem de talep cephesinde yer alan faktörleri kapsamaktadır. Arz cephesindeki faktörler dışlanmanın hizmet sunma maliyeti, coğrafi koşullardan kaynaklanan fiziksel erişim sorunları, uygun hizmet sunumunun gerektirdiği donanımlar ve teknolojik dışlanmışlık nedeniyle oluşabileceğini ifade etmektedir. Talep cephesindeki faktörler ise bireyin kendini dışlamasından kaynaklanabilen finansal dışlanmayı ifade etmektedir. Literatürde bireylerin sadece nakit kullanan bir nesilden gelmeleri, finansal araçları kullandıklarında bütçeleri üzerindeki kontrolü kaybetme korkusu ve yetersiz finansal okuryazarlık gibi gerekçeler ile finansal ürün kullanımından çekinebildikleri görülmektedir (Helen vd. 2011:11-12).

Finansal Dışlamanın dereceleri olduğunu ifade edenler finansal olarak aşırı finansal ürün sahipliği olanlardan başlayan, bankacılık sistemi dışında kalanlara kadar uzanarak burada sonlanan uzun bir liste bulunduğunu belirtmektedir (Corr, 2006: 10). Bir de finansal dışlanmada Güney Afrika gibi özel örnekler bulunmaktadır. Güney Afrika finansal dışlanma konusundaki tanımlara genel olarak uyum gösterirken, gelişmiş ülkeleri de aşan uzun dönemli sigorta sahipliği ile dikkat çekmeyi başarmaktadır. Bu nedenle finansal dışlanmanın tek tip olmadığı konusunda bir görüşün doğmasına neden olmaktadır (Hawkins :302).

2.1.Finansal Dışlanmanın Nedenleri

Çalışmada finansal dışlanma nedenleri üç başlıkta ele alınmaktadır. Bunlar arz yönlü faktörler, talep yönlü faktörler ve toplumsal faktörlerdir.

2.1.1.Arz Yönlü Faktörler

Arz Yönlü Faktörler; Coğrafi Dışlanma, Teknolojik Dışlanma, Erişim Dışlanması, Koşul Dışlanması, Fiyat Dışlaması, Pazarlama ve Bilgisel Dışlanma şeklinde ele alınmaktadır.

Coğrafi Dışlanma

Coğrafi dışlanma kavramı özellikle bankacılık hizmetlerine ve hizmet birimlerine erişim ile ilgilidir. Bu konudaki tartışmalar kırsal kesimde yaşayan yoksul toplulukların ihtiyaçlarını karşılayan finansal hizmetlerdeki coğrafi dışlanma etkisinin gözlenmesi üzerine ABD ve İngiltere 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında finansal hizmetlerin yeniden yapılandırılması çerçevesinde şekillenmiştir. Fiziksel dışlanma hareket yaşlılık sakatlık, özel ya da toplu taşıma araçlarının bulunmaması gibi nedenlerle hareket yeteneğinin sınırlanması şeklinde ortaya çıkabilmektedir(Helen vd. 2011:28).

Teknolojik Dışlanma

Teknolojik gelişmeler (internet, akıllı telefon vb) tüketicilerin geleneksel bankacılık hizmetlerine erişim yollarını da değiştirmektedir. Teknolojik dışlanma yeni teknolojileri kullanarak bankacılık hizmeti almaktan çekinen, bu konuda uyum sorunu bulunan müşterileri kapsayan bir kavramadır. Bazı toplumsal gruplar coğrafi nedenlerle de teknolojiyi kullanma şansı bulamamaktadır. Bu sayede coğrafi dışlanmışlığı ortadan kaldırabilme potansiyeli olan bir imkan kullanılamamaktadır. Yaşlı ve düşük gelirli ailelerin internet ve telefon bankacılığı gibi kanallardan finansal hizmet alamaması da bu grupta ele alınabilir(Helen vd. 2011:28).

Erişim Dışlanması

Bazı toplumsal grupların finansal hizmetlere erişimini risk algıları nedeniyle sınırlandırmaları da erişim dışlanması olarak tanımlanmaktadır. Okuryazarlık kabiliyetinin olmaması ya da düşük olması da bu grupta değerlendirilmektedir.

Koşul Dışlanması

Finansal ürünlere eklenen kullanım koşulları, bazı toplumsal grupların finansal ürün kullanımı için engel oluşturmaktadır. Faiz oranları, asgari mevduat bulundurma gereği, para aklama düzenlemelerinin zorunlu kıldığı kimlik tanımlamaları bazı marjinal grupların koşullar nedeniyle finansal dışlanmasına yol açmaktadır.

Fiyat Dışlaması

Bu kavram finansal ürünlerin fiyatları nedeniyle kullanılamamasını tanımlamaktadır. Bankacılık hizmet ücretleri, faiz oranları, sigorta primleri gibi uygulamalar nedeniyle tüketicilerin finansal hizmet alamamaları bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Pazarlama ve Bilgisel Dışlanma

Pazarlama faaliyetlerinin yapısı gereği her ürün grubu için farklı hedef kitleler bulunmaktadır. Özellikle de düşük karlılık sağlanabilecek gruplar çoğu zaman hedef dışı bırakılmaktadır. Bu nedenle toplumsal grupların bir bölümü bir takım finansal ürünlerin-hizmetlerin varlığından bile haberdar olamamaktadır. Finansal Bilginin, tavsiyenin ve eğitimin olmaması finansal ürün ve hizmetleri kullanım dışı bırakabilmektedir. Eksik ve yetersiz bilgilenme tüketiciler için uygun olmayan finansal ürünlerin kullanılmasına da neden olabilmektedir (Helen vd. 2011:28).

2.1.2.Talep Yönlü Faktörler

Talep Yönlü Faktörler sıklıkla bireyin kendi kendisini finansal ürün-hizmetlerden dışlaması ile ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Kendini finansal ürünlerden geri çekmek sosyo kültürel nedenlerden psikolojik nedenlere kadar çok çeşitli nedenlere dayalı olarak bireyin finansal ürünlere erişimini engelleyerek dışlanmasına yol açmaktadır. Yaşlı bireylerin genellikle nakit çağının nesli olması bu türden bir dışlanmaya örnektir. Bu grubun teknolojik gelişmelere mesafeli duruşu da dolaylı olarak kendi kendisini dışlamasına ilişkin bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Bazı yazarlar talep yönlü faktörlerin bireylerin finansal okuryazarlıklarından etkilenebildiğini ifade etmektedir. Bu grubu finansal dışlanmışlıktan kurtarmak için bilgilendirmenin ve kendi ihtiyaçlarına uygun finansal ürün-hizmetlerin tanıtılması gerektiği belirtilmektedir. Mevcut yapıda finansal ürünlerin varlığı yeterli olmamaktadır. Birey, finansal okuryazar olduğunda uygun tavsiyeler eşliğinde kendisi için yararlı finansal kararlar inşa edebilmektedir (Helen vd. 2011:28).

2.1.3.Toplumsal Faktörler

Bireylerin finansal hizmetlere erişimi ve kullanımı ile ilgili olarak etkili olabilen bir dizi sosyal faktör tanımlanmıştır. Demografik değişikler, sosyal yardım programları ve finansal piyasaların serbestleşmesi bu kapsamdadır. Boşanma oranlarının yükselmesi, yaşlıların yalnız yaşamaları, sosyal yardım programları çerçevesinde yapılan ödemlerin şekli, finansal piyasaların serbestleşmesi ile birlikte daha tüketici dostu finansal ürünlerin tasarlanması finansal dışlanmışlık üzerinde etkili olduğu öngörülen sosyal faktörlerdendir (Helen vd. 2011:29).

2.2.Finansal Dışlanmanın Türleri

Finansal dışlanma alanında çalışan akademisyenler, finansal kurumlar ve politika yapıcıların finansal dışlanmışlığı ölçerken referans olarak üzerinde fikir birliğine vardıkları temel finansal hizmetler dört başlıkta toplanmaktadır. Adı geçen dört başlık aynı zamanda finansal dışlanmanın türlerine ilişkin temel çerçeveyi belirlemektedir. Bunlar;

- Banka Hizmeti Dışlanması
- Kredi Dışlanması
- Tasarruf Dışlanması
- Sigorta Dışlanmasıdır (Helen vd. 2011: 29).

2.2.1.Banka Hizmeti Dışlanması

Bu terim finansal işlemler ile ilişkili olarak kullanılmak üzere bir banka hesabının bulunmaması-kullanılamamasıdır. Bunun nedenleri genel olarak finansal dışlanmanın nedenleri olarak gösterilebilir. Günümüzde birey, işletme, devlet gibi farklı ekonomik aktörler arasında yürütülen finansal işlemler, banka hesaplarına elektronik transferler şeklinde gerçekleştirilmektedir. Konu üzerinde daha derin biçimde düşünüldüğünde banka hizmeti dışlamasının finansal işlem dışlanmasını da içerdiği görülmektedir. Bir yandan maaş, sosyal yardım ödemelerini banka hesabı aracılığı ile elektronik olarak alamamak diğer yandan satın almaları veya faturaları elektronik olarak ödeyememek, çek yazamamak, ihtiyaç halinde nakit para çekim işlemi yapamamak bu sürecin ilk akla gelen sonuçlarıdır (Helen vd. 2011: 29). Birçok ülkede bankacılık hizmetlerinin tamamından yararlanabilmenin ön koşulu bir banka hesabının bulunmasıdır. Bir banka hesabına sahip olmamak birey açısından yaşamın farklı alanlarından sorunlarla karşılaşmak için uygun zemini hazırlamaktadır. Bir işe girmek üzere olan birey için maaşının yatacağı bir hesabın olmaması çalışan ve işveren için problem olmaktadır (Helen vd. 2011: 30). Bu dışlanma türünde temel belirleyici ülkeden ülkeye değişmekle beraber kimlik tanımlama kuralları, banka hesap kullanım koşulları, bankacılık hizmet ücretleri başlıklarında toplanmaktadır(Kempson,2006:4).

2.2.2.Kredi Dışlanması

Kredi Dışlaması kavramı uygun koşullarda kredi kolaylıklarından yararlanamamayı tanımlamaktadır. Kredi dışlaması bazen farklı engellerin üst üste gelmesi sonucu ortaya çıkabilmektedir. Bireyin kredi risk değerleme süreci sonunda kredi alamaması ile krediye eklenen şartların krediyi uygun olmaktan çıkarması aynı anda gerçekleşebilir. Bu durumda birey kredi dışlanması ile karşı karşıya kalabilir. Kredi dışlanmasına maruz kalan bireyin çoğu zaman resmi kurallar ile düzenlenmiş piyasada başka bir seçeneği bulunmamaktadır. Bu durumda finansal ihtiyaçların karşılanabilmesi için tefeciler ile karşı karşıya kalınmaktadır. Kredi dışlanması sonucunda tefeciler ile karşı karşıya kalan bireyler kendilerini kısa sürede ekonomik, sosyal sorunların içinde bulmaktadır (Helen vd. 2011: 31).

2.2.3.Tasarruf ve Sigorta Dışlanması

Tasarruf ve sigorta dışlanması, banka ve kredi dışlamasından farklı bir yapı göstermektedir. Bu tür dışlanmada tasarruf ve sigorta ürünlerine ulaşamamaktan çok bu alandaki ürünlere ilişkin özelliklerin bilinememesi ön plandadır (Helen vd. 2011: 32).

3.Finansal Dışlanmanın Ölçülmesi

Uluslararası alanda finansal dışlanmışlığı ölçmede kullanılan çeşitli göstergeler geliştirilmiştir. Bunlardan AB bölgesinde yürütülen en detaylı çalışma İngiltere'de gerçekleştirilmektedir. Bu ölçeğe göre en dikkat çeken kriter banka hesabı veya cari hesabı olmayan birey ve-veya hanehalkı sayısıdır. Bunu sırasıyla uygun maliyetli krediye sahip olamamak, tasarrufları değerlendirememek, sigortadan faydalanamamak, para yönetimi tavsiyesi alamamak izlemektedir. Göstergelerden anlaşılabileceği üzere finansal dışlanmışlığın birincil ölçümü farklı türden finansal ürünlere sahip olmamaktır. İkincisi ise farklı türden finansal ürün-hizmet kullanabilmek konusunda bireysel yeterliliklerdir. Buradan hareketle ikincil ölçüm ile bireyin düzenli tasarruf edebilme olanakları, küçük ölçekli kredileri ödeyebilme gücü, sigorta poliçesi satın alabilme kapasitesi dikkate alınmaktadır. Üçüncül ölçümde bazı finansal ürünlerin sahipliğini etkileyebilecek bireysel faktörlerin incelenmesi yararlı kabul edilmektedir. Bu kapsamda demografik, sosyo-ekonomik faktörler ile etnik yapı, konut mülkiyeti ve konumu gibi değişkenler değerlendirmeye katılmalıdır. Finansal dışlanmışlık genellikle aile düzeyinde ölçülmektedir. Bununla birlikte bireysel ölçümün de faydalı olabileceği düşünülmektedir. Özellikle aile içi eşitsizlikler nedeniyle bireysel ölçüm sonuçları değer kazanmaktadır (Corr, 2006: 28).

Finansal dışlanmışlığı ölçebilmek için aşağıdaki kriterleri karşılayabilecek uygunlukta bir veri toplama seti- ölçeği geliştirmek gerekmektedir. Söz konusu kriterler;

- Nüfusun çoğunluğu için ortak yaygın olan bir finansal hizmet,
- Düşük gelir ile ilişkilendirilebilecek ve bir tercih ya da seçenek oluşturmayacak,
- Kolayca ölçülebilir, güvenilir ve zamanlı veri,
- Zaman içinde kendi arasında ve ülkeler arası karşılaştırmaya uygun,
- Yönetsel faktörler ve politika değişikliklerinin manipülatif etkilerinden bağımsız ve çıktı odaklılıktır (Corr, 2006: 27).

4.Finansal Dışlanma Riski Altındakiler

Finansal dışlanmışlığı belirlemek üzere yapılmış çok sayıda çalışma literatürde yer almaktadır. Bu çalışmaların üzerinde hemfikir olduğu konu hem ekonomik hem de sosyal açıdan dezavantajlı toplumsal grupların finansal dışlanmaya en açık konumda bulunduklarıdır. Düşük gelir grubunda yer almak, Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında yapılan karşılaştırmalarda görüldüğü üzere finansal dışlanmaya en yakın aday olmak için temel bir koşul olmuştur. Finansal dışlanmaya en yakın adayların diğer karakteristik özellikleri genç birey olmak, yaşlı birey olmak, düşük eğitime sahip olmak, yalnız yaşamak, bir azınlık grubuna mensup olmak ve refahı başkalarına bağımlı olmak şeklinde sıralanmaktadır(Helen vd. 2011: 29).

Finansal dışlanma riski en çok düşük gelirliler için geçerlidir. Finansal Dışlanma, fakir grupların fakirlikten kurtulma çabalarını engellemenin yanı sıra giderek daha da fakirleşme ile sonlanmasına neden olmaktadır. Finansal dışlanmanın düşük-dar gelirli tüketicilere etkisi birkaç biçimde ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

- Ailelerin sınırlı parasal kaynaklarını bankacılık sistemi dışında değerlendirmeleri daha maliyetli ve daha fazla zaman alıcı olmaktadır.
- Banka hesabı olmayan bireylerin paralarını elde tutma ya da depolama güvenliği bulunmamaktadır.
- Fatura ödemeleri giderek daha zorlaşmaktadır. Bu sonuç üzerinde giderek daha fazla sayıda şirketin fatura tahsilatlarını bankacılık sistemi aracılığı ile gerçekleştirmeye başlaması etkili olmaktadır.
- Temel finansal hizmetleri finans endüstrisi dışındaki araçlar ile temin etmek, düşük gelirliler için daha yüksek işlem maliyetlerine neden olmaktadır. Para transferi, çek tahsilatı vb bu konuda örneklendirilebilir.
- Uygun maliyetli kredilere erişimin sınırlanması düşük gelirliler için daha yüksek faiz oranları anlamına gelmektedir.
- Gelecek için tasarruf biriktirmek zorlaştığında değişen yaşam koşularına (boşanma, işsizlik, hastalık vb) uyum sağlayabilme yeteneği de zayıflamaktadır.
- Ev sigortası gibi ürünlere erişimin olmaması beklenmeyen gelişmeler (yangın, hırsızlık vb) karşısında çaresizliği artırmaktadır.
- Banka hesabı olmayanların iş bulma olanakları da azalmaktadır. Günümüzde ücret ve diğer çalışma hakları karşılıklarının yapılabilmesi için giderek artan oranda banka hesabı kullanılmaktadır.
- Finansal tavsiye ve yönlendirmelere erişemeyen bireylerin finansal durumlarını iyileştirebilecek gelişmeleri de değerlendiremedikleri gözlenmektedir (Corr, 2006: 2-3) .

5. Dünya'da ve Türkiye'de Finansal Dışlanma

Gelişmiş ülkelerde yapılan çalışmalara göre yetişkin nüfusun %1-17 arasındaki bölümü herhangi bir banka hesabı ya da benzeri ürüne sahip değildir(Kempson- Atkinson- Pilley;2004:2).

İrlanda da 2008 yılı hane halkı verileri kullanılarak yapılan bir araştırmaya göre, dört temel finansal ürünün her birinin finansal dışlanması ile ilişkili sosyo-demografik hane halkı özellikleri tespit edilmiştir. En önde gelen finansal dışlanma türü olarak banka hesabı sahibi olmamak ile ilgili verinin % 20 olduğu belirlenmiştir. Eş deyişle banka hesabı sahibi olmayan hane halkı oranı % 20 dir. Detaylı incelendiğinde özellikle aktif olmayan (işsiz, hasta, engelli) nüfusun ve düşük eğitime sahip nüfusun yoğunlukta olduğu belirlenmiştir. Sıralama bekar ve çocuklu yetişkinler, gelir dağılımında en altta yer alanlar şeklinde devam etmektedir. Dikkat çeken bir başka sonuç ise riskli grupların sıralamasının kredi dışlaması, tasarruf dışlaması ve sigorta dışlaması için de kendisini aynen tekrar ettiğidir (Helen vd. 2011: 67-68).

Bir başka araştırmaya göre yedi yetişkin Avustralyalıdan bir tanesi tam finansal dışlanmaya maruz kalmıştır. Tam finansal dışlanma banka hesabı, kredi kartı, sigorta dahil olmak üzere temel finansal ürünlerden hiçbirini kullanamayan bireyleri tanımlamaktadır (Connolly vd. 2011: 8).

İngiltere'de 1.5 milyon hanehalkının yaklaşık % 7'si hiçbir finansal ürüne sahip değildir (Kempson ve Whyley;1999:4). İngiltere'de yapılan bir çalışmaya göre ise Müslümanların dini inançlarına uygun finansal ürünlere erişim ve kullanım olanakları son derece sınırlıdır. İngiltere' de yaşayan Müslümanlar inançlarına uygun finansal ürünleri bulamadıkları için finansal olarak dışlanmışlardır. Çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlardan en çarpıcı olanı finansal dışlanma nedenlerine yeni bir boyut kazandırmasıdır. İhtiyacı tam olarak karşılayabilecek finansal ürünün bulunamaması da başlı başına bir finansal dışlanma nedeni olarak tespit edilmektedir (Warsame, 2009).

Gana'da ise finansal dışlanma iki ana nedenle ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi kırsal bölgelerde gözlenen coğrafi dışlanma, ikincisi ise hanehalkının sosyo-ekonomik statüsüne dayalı olarak ortaya çıkan finansal dışlanmadır(Osei-Assibey,2009:232).

Günümüzde giderek artan sayıdaki bilimsel çalışma uygun finansal hizmetlerin hanehalkının refah düzeyinin yükseltilmesine ve küçük işletmelerin faaliyetlerini arttırmalarına yardımcı olabileceğini göstermektedir. Daha derin finansal aracılık sistemine sahip ekonomilerin daha hızlı büyüme ve gelir eşitsizliğini azaltma eğilimi gösterdiklerine dair kanıtlar da mevcuttur(www.worldbank.org/tr/).

Sermaye Piyasalarında 2013 yılı verilerine göre Türkiye'de 1,095,162 adet yerli bireysel sermaye piyasası yatırımcısı bulunmaktadır(Merkezi Kayıt Kuruluşu, Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği).

Türkiye'deki Bireysel Emeklilik Sisteminde katılımcı birey sayısı ise 23.01.2015 tarihi itibari ile 5.136.353 olarak belirlenmiştir(Emeklilik Gözetim Merkezi).

Dünya Bankası'nın Küresel Finansal tabana yayılma (Global Findex) Veri Tabanı, dünya genelinde 2,5 milyar yetişkinin — toplam yetişkin nüfusun yaklaşık yarısı— düzenlemeye tabi finansal kuruluşlar tarafından sunulan finansal hizmetlere erişimlerinin olmadığını göstermektedir. Yüksek gelirli ülkelerde hesap penetrasyonu (bir finansal kuruluşta hesap sahibi olan yetişkinlerin oranı) neredeyse evrensel düzeyde iken (yetişkinlerin yüzde 89'u resmi bir finansal kuruluşta hesabı olduğunu bildirmiştir), bu oran gelişmekte olan ekonomilerde sadece yüzde 41'dir. Türkiye'de yetişkinlerin yüzde 58'i resmi bir finansal

kuruluşta hesabı olduğunu bildirmiştir. Benzer ülkeler ile karşılaştırıldığında Türkiye'deki hesap penetrasyonu daha ileri düzeyde olmakla birlikte, yetişkin nüfusun yine de önemli bir bölümü (yüzde 42) bir finansal kuruluşta hesabı olmadığını bildirmiştir (Türkiye Finansal Tabana Yayılma Konferansı 2014).

Türkiye'de banka hesabı sahibi olanların neredeyse tamamına yakını bir kredi kartına da sahip bulunmaktadır. Türkiye'de banka hesabına sahip bireylerin yaklaşık olarak üçte biri hesaplarına internet aracılığı ile ulaşmaktadır. Banka hesabı ile elektronik ödeme yapanların oranı % 11 düzeyinde gözlenmektedir (Measuring Financial Inclusion in Turkey).

6.Sonuç

Finansal Yetkinlik ya da bilgi eksikliği vb. nedenlerle finansal ürünleri kullanamamak şeklinde belirlenen finansal dışlanma, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ortak problemidir. Sorunun şiddeti gelişmekte olan ülkelerde daha yüksek biçimde hissedilmektedir. Türkiye özelinde finansal dışlanma sorununun nedenlerinin ve boyutlarının belirlenebilmesi, analiz edilebilmesi ve çözüm önerileri geliştirilebilmesi için ampirik bulgulara dayalı araştırma projelerine ihtiyaç bulunmaktadır (Eken, 2008: 61). Yukarıda Türkiye'deki resmi parça parça ortaya koymaya çalışan sayılar bu alandaki araştırmaların ne kadar gerekli olduğunu da belirtmektedir.

Finansal Dışlanma alanında yapılacak Türkiye'ye ilişkin araştırma projelerinde farklı sosyo-ekonomik statülerin dikkate alınması özellikle önerilebilir. Böylece finansal dışlanmaya maruz kalan toplum kesimleri daha iyi tanımlanabilir. Hedef odaklı çözüm önerileri geliştirilebilir. Uluslararası karşılaştırmalar yapılabilir. Uygun koşulların varlığı halinde finans sektörüne yönelik girişim olanakları ilgililere aktarılabilir.

Türkiye'deki finansal dışlanmanın teşhis edilip tanımlanması, bu konuda uluslararası karşılaştırmaların olanaklı hale gelmesini ve sorunun çözümüne yönelik uluslararası deneyimlerden yararlanılabilmesinin de önünü açacaktır. Bu nedenle finansal dışlanma riski en yüksek olan yoksul gruplardan, dini ve etnik gruplara, üniversite öğrencilerinden, çalışan aktif nüfusa, göçmenlerden, köylü nüfusa kadar geniş bir yelpazede veri seti oluşturacak saha çalışmalarının ilgili literatüre önemli katkı sunma potansiyeli taşıdığı değerlendirilmektedir. Adı geçen niteliklere sahip araştırmaların finans sektörü profesyonellerine ve finans sektörünü düzenleyen denetleyen otoritelere yardımcı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Corr, C. (2006). *Financial Exclusion in Ireland: An Exploratory Study and Policy Review*, Combat Poverty Agency 2006 First published 2006, By the Combat Poverty Agency Bridgewater Centre Conyngham Road Islandbridge Dublin 8. s. 2-3

Connolly, C., Georgouras, M., Hems L. & Wolfson L. (2011). Measuring Financial Exclusion in Australia, *Centre for Social Impact (CSI)* – University of New South Wales, 2011, s.8

Eken H. (2008). Tüketicilerin Aşırı Borçluluk ve Finansal Dışlanma Nedenleri, *Maliye Finans Yazıları*, Yıl. 22, Sayı. 79. s. 61-80.

Hawkins P. A. *Measuring consumer access to financial services in South Africa***,** IFC Bulletin No 33

Kempson, E. & Whyley, C. (1999). *Kept out or opted out? Understanding and combating financial exclusion.* The Policy Press. Great Britain

Kempson, E., Atkinson, A. & Pilley O. (2004). Policy level response to financial exclusion in developed economies: lessons for developing countries. *The Personal Finance Research Centre University of Bristol.* September 2004 Report

fKempson, E. (2006). Policy level response to financial exclusion in developed economies: lessons for developing countries. *The Personal Finance Research Centre University of Bristol.* Paper for Access to Finance: Building Inclusive Financial Systems May 30-31 2006 World Bank, Washington DC

Measuring Financial Inclusion in Turkey –Metlife (2015). https://www.metlife.com/ Erişim Tarihi: 09.02.2015

Osei-Assibey, E. (2009). Financial Exclusion: What Drives Supply and Demand For Basic Financial Services in Ghana? Savings and Development - No 3 - 2009 - XXXIII

Russell, H., Maître, B. & Donnelly, N. (2011). Financial Exclusion and Over-indebtedness in Irish Households, Social Inclusion Research Report No. 1, Published by Department of Community, Equality & Gaeltacht Affairs Dún Aimhirgin, 43 - 49 Mespil Road Dublin 4, Ireland. And The Economic and Social Research Institute Whitaker Square, Sir John Rogerson's Quay Dublin 2, Ireland. ISBN: 978-1-908109-04-0 *Department of Community, Equality & Gaeltacht Affairs 2011* (PRN: A11/0288) Dublin, Ireland 2011 s. 67-68

Türkiye Finansal Tabana Yayılma Konferansı (2014). 3-4 Haziran 2014 İstanbul, Türkiye

Türkiye Sermaye Piyasası (2013). Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği Mayıs 2014, http://www.tspb.org.tr/ Erişim Tarihi: 09.02.2015

Warsame, M. H. (2009). *The role of Islamic finance in tackling financial exclusion in the UK*. Doctoral thesis, Durham University. Available at Durham E-Theses Online: http://etheses.dur

http://www.egm.org.tr/ Emeklilik Gözetim Merkezi Erişim Tarihi: 09.02.2015

https://www.mkk.com.tr/ Merkezi Kayıt Kuruluşu Erişim Tarihi: 09.02.2015

http://www.tspb.org.tr/ Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği Erişim Tarihi: 09.02.2015

http://www.worldbank.org/tr/ World Bank Erişim Tarihi: 09.02.2015

BORSA YATIRIM FONLARININ ENDEKS PİYASALARDA UZUN DÖNEMLİ İLİŞKİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: İMKB-30 ENDEKSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA[1]

Ferit KARAHAN
Arş. Gör. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İşletme Bölümü, Kütahya, ferit.karahan@dpu.edu.tr

M. Mesut KAYALI
Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, Kütahya, mesutkayali@yahoo.com

ÖZET: Bu çalışma, Türkiye endeks piyasalarında 7 Nisan 2009 tarihinde işlem görmeye başlayan IST30 Borsa Yatırım Fonu'nun İMKB-30 spot ve vadeli endeks piyasalara olan uzun dönemli öncül ardıl ilişkisine etkisini araştırmaktadır. Araştırmada, fonun işlem öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem kurgulanmıştır. Fon öncesi dönemde 427, fon sonrası dönemde ise 548 günlük kapanış değerleri araştırma verilerini oluşturmaktadır. Spot ve vadeli endeks işlemler arasındaki uzun dönemli öncül ardıl ilişkisinin test edilmesinde eşbütünleşme testi, VECM ve Granger VECM analizleri kullanılmıştır. Çalışmada uzun dönemde endeksler arasında bir öncül ardıl ilişkinin varlığı ve fon sonrası dönemde de bu ilişkinin devam ettiği bulgusuna ulaşılmıştır. Her iki dönemde de vadeli endeks piyasaları spot endeks piyasalara öncülük etmektedir. Bu sonuç, Subrahmanyam (1991) ve Gorton ve Pennacchi (1993)'nin teorik argümanlarıyla uyumludur.

Anahtar Kelimeler: Endeks Yatırım Araçları, Öncül Ardıl İlişkisi, Zaman Serisi Analizleri, Borsa Yatırım Fonları
Jel Sınıflaması: C22, G14, G15

THE IMPACT OF EXCHANGE TRADED FUNDS ON THE LONG TERM RELATIONSHIP OF INDEX MARKETS: AN EMPRICAL ANALYSIS ON THE ISE-30 INDEX

ABSTRACT: This study examines how the inception of IST30 Exchange Traded Funds on April 7, 2009 impacts the long term lead-lag relationship between ISE-30 spot and futures index markets in Turkey. Using detailed data from Borsa Istanbul, we form two periods before and after the introduction of IST30 ETF. First period includes 427 days before and second period includes 548 days after introduction of IST30 ETF. We used cointegration test, vector error correction model and Granger VECM tests to examine long term lead-lag relationship between spot and futures index markets before and after the inception of IST30 ETF. Consistent with our first hypothesis, we find long term lead-lag relationship and index futures lead spot index in both periods. This result is compatible with theoretical arguments of Subrahmanyam (1991) and Gorton and Pennacchi (1993).

Keywords: Index Instruments, Lead Lag Relationship, Time Series Analysis, Exchange Traded Funds
JEL Classification: C22,G14,G15

1. GİRİŞ

Borsalarda piyasa fiyatını belirleyen temel faktör yatırımcıların menkul kıymetlere olan arz ve talepleridir. Genel ekonomik durum, menkul kıymete konu olan sektörün durumu, piyasa performans bilgileri, menkul kıymetin ait olduğu şirket veya şirketler hakkında bilgiler yatırımcıların arz ve taleplerinin oluşmasını etkileyen başlıca unsurlardır. Menkul kıymet piyasalarında yatırımcıların eşit koşullarda ve aynı zamanda bilgilendirilmesi piyasanın düzgün bir biçimde işleyebilmesini sağlamaktadır. Piyasaya ulaşan yeni bilgiler yatırımcıların düşüncelerini değiştirmekte ve yatırım kararlarını yeniden gözden geçirmelerine neden olmaktadır.

Son yıllarda finansal piyasalarda yatırımcılar için farklı alternatifler geliştirilmiştir. Zamanla yenilenen ve finansal ürünlerin çeşitlendirildiği piyasalarda oluşan her farklı uygulama yatırımcılar tarafından yoğun ilgi görmektedir. Bu yatırım alternatiflerinin en dikkat çekenlerinden bir tanesi endeks yatırım araçlarıdır. Dünyada son 20 yıllık geçmişe bakıldığında endeks piyasalara ilginin dikkate değer bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Endeks vadeli işlem sözleşmeleri ve borsa yatırım fonları, endeks menkul kıymetlerin en fazla dikkati çeken yatırım araçlarıdır. Ülkemizde de yeni bir araç olan borsa yatırım fonları bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Özellikle 2000 yılından itibaren tüm dünyada hızla yaygınlaşmaya başlayan borsa yatırım fonları, gelişmiş ülkelerin sermaye piyasalarında alternatif bir yatırım aracı olarak ortaya çıkan bir fon türüdür. Borsa yatırım fonları menkul kıymet borsalarında hisse senedi gibi alınıp satılabilen ve işlem görebilen fonlardır. Yatırım fonu, yatırım ortaklığı ve hisse senetlerinin özelliklerinin bir araya gelmesi şeklinde de düşünülebilen ve ülkemizde ilk olarak 2005 yılında faaliyet göstermeye başlayan borsa yatırım fonları, yatırımcılar için önemi gitgide artan bir alternatif olmuştur.

2. LİTERATÜR

Endeks piyasalarla ilgili yapılan çalışmalarda yeni bir endeks yatırım aracı sistem içerisine girdiğinde piyasada bilgi akışının hızlanması (Chan, 1992; Kawaller vd., 1987; Stoll ve Whaley, 1990; Harris vd., 1994; Choi ve Subrahmanyam 1994; Chu vd., 1999; Chu ve Kayalı, 2006; Kayalı ve Çelik, 2010), piyasanın likiditesinde artış yaşanması (Hegde ve McDermott, 2004; Richie ve Madura, 2007; De Winne vd., 2011), içerdikleri hisse senetlerinde volatilite düzeylerinin düşmesi (Grossman S. J., 1988; Hill ve Jones, 1988; Edwards, 1988; Lee ve Ohk, 1992; Kasman ve Kasman, 2008; Pilar ve Rafael, 2002) bulgularına ulaşılmıştır. Bununla birlikte piyasada gösterge niteliğinde bir yatırım aracı olması, içerdiği hisse senetlerine doğru etkin bilgi akışı sayesinde

[1] Bu Makale Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce Kabul Edilen, Ferit KARAHAN'ın Prof. Dr. M. Mesut KAYALI'nın Danışmanlığında Yazdığı, "Borsa Yatırım Fonlarının Endeks Piyasalarında Uzun Dönemli İlişki ve Volatilite Üzerindeki Etkisi: İmkb-30 Endeksi Üzerine Bir Uygulama " Başlıklı Doktora Tezinden Derlenmiştir.

daha etkin fiyatlandırılması (Engle ve Sarkar, 2006; Gorton ve Pennacchi, 1993; Chu ve Hsieh, 2002), endeks arbitrajı ile daha etkin bir yapının oluşması (Fremault, 1991; Ackert ve Tian, 2000; Kurov ve Lasser, 2002), konuları üzerinde durulmaktadır

Ülkemizde endeks menkul kıymetlerin piyasalara etkisi üzerine yapılan akademik çalışmalar vadeli işlem sözleşmeleri ile endeks arasındaki ilişki konularına yoğunlaşmaktadır. Vadeli işlem sözleşmelerinin endeks üzerinde öncül yapıya sahip olduğu bulgusuna ulaşan çalışmaların (Özen vd., 2009; Kayalı ve Çelik, 2010) yanı sıra endeksin vadeli işlem sözleşmeleri üzerine öncül bilgiye sahip olduğunu içeren çalışmalar da (Sevil vd., 2008; Başdaş, 2009; Kasman ve Kasman, 2008) literatürde yer almaktadır. Borsa yatırım fonları ile ilgili çalışmalar da ülkemizde yer almaktadır (Kayalı, 2007a; Kayalı, 2007b; Kayalı, 2007c; Gozbasi ve Erdem, 2010; Kayalı ve Ünal, 2009; Kayalı ve Çelik, 2010).

Chu vd. (1999) S&P 500 endeksi üzerine yaptığı fiyat oluşumu ile ilgili çalışmasında futures piyasaların hem spot hem de borsa yatırım fonu fiyatlandırmasında öncül olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Çalışmada piyasa yapısı ve menkul kıymet oluşumu ile ilgili dört farklı hipotez üzerinden hareket edilmiştir. Kaldıraç hipotezi ile özel bilgi sahibi yatırımcıların öncelikle futures piyasalara yatırım yaptıklarını ifade eden çalışma, işlem maliyeti hipotezi ile yatırımcılara en düşük fiyat adımları ile hareket eden piyasanın öncü olacağı vurgusunda bulunmuştur. Uptick kuralı[2] hipotezi ile bu kuralın futures piyasalarda yer almamasından ötürü daha etkin fiyatlama sağlandığı ve futures fiyatların diğer yatırım araçlarından daha etkili bir yapıya sahip olduğu savunulmuştur. Son hipotez olan; piyasa derinliği hipotezi ile piyasa mikro yapısını en iyi yansıtan araçların borsa yatırım fonları ve futures sözleşmeler olduğu iddia edilmiştir. Fiyat oluşumunda futures piyasaların öncül gösterge olması ise kaldıraç hipotezindeki üstünlüğü ve uptick kuralının işlememesi nedenlerine bağlı olarak açıklanmıştır. Çalışmada her üç piyasa arasında fiyat hareketlerinin uzun dönemli stokastik bir trendle birbirlerine bağlı oldukları fakat piyasadaki şoklara eş zamanlı cevap vermedikleri vurgulanmaktadır.

Hisse senedi piyasalarında yapılan çalışmalar ele alındığında, Kawaller vd. (1987) Standart & Poor's 500 endeksi futures ve spot piyasaları arasında dakikalık göstergelerle yaptıkları çalışmalarında, yine Hasbrouck (2003) Standart & Poor's 500 endeksi futures ve spot piyasalara yaptığı çalışmasında, spot fiyatların futures fiyatları takip ettiği bulgusuna ulaşmıştır.

Kayalı ve Çelik (2010) çalışmalarında İMKB30 endeksinin IST30 borsa yatırım fonunun işleme başlamasından sonraki süreçte üç farklı piyasada fiyat oluşumunu incelemişlerdir. Çalışmanın kapsamı 7 Nisan 2009 ve 6 Haziran 2010 tarihleri aralığındadır. Çalışma sonucunda İST30 BYF ve İMKB30 vadeli endeks sözleşmesi ile İMKB30 spot endeks ve İMKB30 vadeli endeks sözleşmesi arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Fakat aynı ilişkinin İMKB30 spot endeks ve İST30 BYF arasında bulunmadığı vurgulanmaktadır. Vadeli piyasaların, İMKB30 spot endeks ve İST30 borsa yatırım fonu için öncül olduğu çalışmada ifade edilmektedir. Bu piyasalar için zayıf formda etkinlik hipotezi ise reddedilmiştir.

Özen vd. (2009) 4 Şubat 2005-27 Şubat 2009 tarihlerini kapsayan ve İMKB30 endeksi ile İMKB30 üzerine düzenlenen futures sözleşmeleri arasındaki kısa ve uzun dönemli fiyat ilişkilerini ortaya koymaya çalıştıkları araştırmalarında, 1024 günlük verileri hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik analizleri ile test etmişlerdir. Sonuçta uzun dönemde vadeli piyasadan spot piyasaya doğru, kısa dönemde ise İMKB'den VOB'a doğru nedensellik ilişkisi bulmuşlardır.

Sevil vd. (2008) Şubat 2005-Eylül 2007, Başdaş (2009) Şubat 2005-Mayıs 2008 döneminde futures piyasalarla spot piyasalar arasında öncül-ardıl ilişkisini test etmişler ve spot fiyatların futures fiyatlara öncül gösterge olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buna ilave olarak Başdaş çalışmasında öncül ardıl ilişkisini dört model çerçevesinde karşılaştırmıştır.

Subrahmanyam (1991) ve Gorton ve Pennacchi (1993) teorik çalışmalarında sepet menkul değerlerin yatırımcıların ilgisini çekme nedenlerini bu yatırım araçlarının çok sayıda menkul kıymet içermesinden dolayı ters seçim maliyetlerinin düşük olması ve çok sayıda menkul kıymet yerine tek bir menkul kıymete yatırım yapma olanağı ile işlem maliyetlerinin düşük olmasına bağlamaktadırlar. Subrahmanyam (1991) çalışmasında sepet menkul kıymetlerin dayanak varlıklara göre piyasa fiyatının oluşması ile ilgili bilgiyi daha fazla yansıttığı sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte daha sonra yaptığı çalışmasında (Jegadeesh & Subrahmanyam, 1993) elde ettiği bulgularla bu düşüncesini destekleyici sonuçlara ulaşmıştır. Sepet menkul kıymetler bir piyasa göstergesi olarak endeks piyasalarında dayanak varlıklardan daha önce ve daha fazla bilgiye ulaşır ve bilgi akışını hızlandırırlar. Yatırımcılar öncül gösterge olarak bir ekonominin genel seyrini endeks piyasalardan takip ederler ve yatırım kararlarını alırken endeks piyasaların fiyat hareketlerinden yararlanırlar (Chan, 1992; Kawaller vd., 1987; Stoll ve Whaley, 1990; Harris vd., 1994; Choi ve Subrahmanyam, 1994; Chu vd., 1999; Chu ve Kayalı, 2006; Kayalı ve Çelik, 2010).

Grossman ve Stiglitz (1980) etkin bir piyasada bilgi maliyetinin ve risk düzeylerinin azalışının özel bilgi sahibi kişilerin daha büyük pozisyon almalarını sağlayarak fiyat sisteminin bilgi kalitesini arttıracağını savunmaktadır. Yazarlara göre, özel bilgi sahibi olmayan bir alım-satımdaki artış, özel bilgi sahibi yatırımcıların da sayısını arttıracak ve bu artış ile birlikte bilgi kalitesinde bir artış yaşanacaktır. Bilgi maliyetindeki artış ise özel bilgi sahibi yatırımcıların oranını düşürecektir.

Bu varsayımlar altında endeks yatırım araçlarının sayısının, niteliğinin ve çeşitliliğinin artması bilgi kalitesi, bilgi çeşitliliği ve etkinliğinin üzerinde bir artış yaratması beklenen bir durumdur. Örneğin, borsa yatırım fonlarının piyasaya girişi ile birlikte endeks yatırım araçlarına yatırım yapma kolaylığı ve maliyeti sayesinde bilgili piyasa yatırımcılarının bu alana daha fazla yatırım yaparak piyasayı daha etkin bir yapıya ulaştırmaları öngörülebilir.

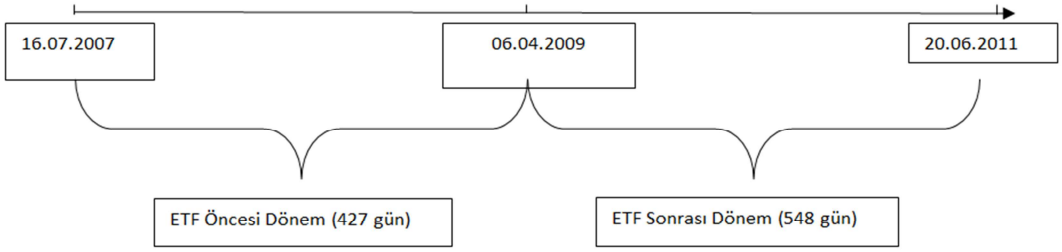
[2] Spot piyasalarda uptick kuralı, endeksi oluşturan her bir hisse senedi üzerinden açığa satış işlemlerinde uygulanarak yatırımcıların hisse senedinin fiyatının düşeceği beklentisi ile yüksek fiyattan satış yapma olanağı verdiği için spot piyasalarda beklentileri olumsuz yönde etkileme ve dolayısıyla endeksin piyasayı bunalıma sürükleyici şekilde aşağı yönlü hareket etmesine sebep olabildiğinden borsa yönetimleri bu kuralı spot piyasalarda uygulamaktadır (Çelik, 2012).

Bütün bu teorik ve ampirik bulgular değerlendirildiğinde, çalışmanın hipotezi aşağıdaki gibi ifade edilebilir:
H: İST30 Borsa Yatırım Fonu'nun İMKB'de işlem görmeye başlaması, İMKB-30 endeks piyasasındaki uzun dönemli ilişkide bir değişiklik yaratmaz.

3. VERİ

Bu çalışmada veri seti iki dönem olarak ele alınmaktadır. Birinci dönem İST30 borsa yatırım fonunun işleme başlama tarihinden önceki dönem verilerini ele almaktadır (16.07.2007- 06.04.2009). İMKB30 endeksinin kapanış değerleri ve VOBİMKB30 kapanış değerlerinden 427 adet günlük veri borsa yatırım fonu öncesini oluştururken ETF sonrası dönemde 548 adet günlük kapanış fiyatları veri setini oluşturmaktadır (07.04.2011). Veriler İMKB'nin kendi sitesinden ve VOB verileri de vadeli işlemler ve opsiyon borsasının sitesinden elde edilmiştir. Çalışmada analizler E-views 5.1. programı kullanılarak yapılmıştır.

Çalışmanın Aralığı

Hisse senetlerini temsilen endeksin günlük kapanış fiyatlarının doğal logaritması ve birinci dereceden farkları alınarak, endeks kapanış fiyatı serilerinden aşağıdaki gibi getiri endeks serileri oluşturulmuştur. Pt, t anındaki İMKB-100 kapanış fiyatı endeks değeridir.

$$R_t = \ln\left(\frac{P_t}{P_{t-1}}\right)$$

4. METODOLOJİ

Serilerin durağanlık analizleri yapıldıktan sonra değişkenler arası uzun dönemli ilişki test edilmiştir. Uzun dönemli ilişkinin test edilmesinde cointegration (eşbütünleşme) analizi kullanılmıştır. Literatürde eşbütünleşme analizinin test edilmesinde üç farklı yöntem kullanılmaktadır. Bunlar Engle ve Granger (1987) iki adımlı yöntem, Engle ve Yoo (1987) üç adımlı yöntem ve VAR temelli Johansen (1990) yöntemidir. Engle ve Granger ve Engle ve Yoo yöntemlerinin "sınırlı örneklem" gibi bir takım sınırlılıkları bulunmaktadır. Fakat Johansen yöntemi bu sınırlılıkların üstesinden geldiğinden dolayı bu çalışmada kullanılması öngörülmektedir. VAR temelli Johansen yöntemi aşağıdaki şekilde modellenir;

$$y_t = \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-2} + ... + \beta_k y_{t-k} + \zeta_t$$

Eşitlikte y_t I(1) değişken vektörünü ve ζ_t hata terimi vektörünü göstermektedir. Eşitlik aşağıdaki şekilde yazılabilir;

$$\Delta y_t = \prod y_{t-k} + \Gamma_1 \Delta y_{t-1} + \Gamma_2 .\Delta y_{t-2} + ... + \Gamma_{k-1} \Delta y_{t-(k-1)} + \zeta_t$$

Burada ; $\prod = (\sum_{j=1}^{k} \beta_i) - I$ ve $\Gamma_i = (\sum_{j=1}^{i} \beta_j) - I$

Çalışmanın devamında değişkenler arasında uzun dönemli dengeli bir ilişkinin varlığını tespit etmek amacı ile Vector Error Correction Model (VECM) modeli uygulanacaktır. Basit VECM modeli aşağıdaki şekilde yazılabilir;

$$\Delta z_t = \alpha_1 \Delta y_t + \alpha_2 (z_{t-1} - \theta y_{t-1}) + \zeta_t$$

Burada $z_{t-1} - \theta y_{t-1}$ ifadesi hata düzeltme terimini, θ ifadesi z ve y değişkenleri arasında uzun dönemli ilişkiyi temsil ederken, α_i ifadesi ise z ve y değişkenleri arasındaki kısa vadedeki ilişkinin değişimini göstermektedir.

Son olarak değişkenler arası ilişkinin yönünün tespitinde VECM Granger nedensellik testi uygulanacaktır.

$$\Delta z_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p} \alpha_i \Delta z_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \phi_i \Delta y_{t-i} + \psi_1 \varepsilon_{t-1} + \nu_t$$

$$\Delta y_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^{p} \sigma_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \gamma_i \Delta z_{t-i} + \delta_1 \varepsilon_{t-1} + \xi_t$$

Burada ; δ_1 ve ψ_1 hata terimi katsayılarını ifade etmektedir. 0 hipotezi burada y değişkeninin z değişkeni veya z değişkeninin y değişkeni üzerinde herhangi bir Granger nedensellik ilişkisi bulunmadığı yönündedir (Brooks, 2002).

5. AMPİRİK Bulgular

Verilerin açıklayıcı istatistikleri aşağıdaki gibidir;

Tablo 1: Verilere ait açıklayıcı istatistikler

		Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	St. Sapma	Kurtosis	Skewness	n
BYF Öncesi Dönem	İMKB 30	-0.001509	-0.002595	0.127255	-0.097398	0.027200	5.205.647	0.270354	427
	VOB İMKB 30	-0.001550	-0.002830	0.096570	-0.099722	0.028032	4.393.055	0.058260	427
BYF Sonrası Dönem		Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	St. Sapma	Kurtosis	Skewness	n
	İMKB 30	0.001440	0.002290	0.069652	-0.065474	0.016457	4.329.816	-0.020380	548
	VOB İMKB 30	0.001453	0.001465	0.060558	-0.065377	0.016524	4.425.193	0.126699	548

Durağanlık Analizi

Uygulamada kullanılan veri setleri zaman serisi olduğu için analize geçmeden önce ele alınan dönem içerisinde serilerin durağan olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Durağanlık testlerinde genellikle birim kök testleri yani "unit root test" kullanılmaktadır. Birim kök testlerinde amaç serinin birim kök içerip içermediğini araştırmaktır. Eğer seri birim kök içeriyorsa o seri durağan değildir. Bu nedenle çalışmada, öncelikle analize alınan serilerin durağanlıkları test edilmiş ve durağan olmayan serilerin durağan hale getirilmesi ve analize durağan şekilde katılması sağlanmıştır. Ele aldığımız zaman serilerinin durağanlıkları, durağanlık testlerinde yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller-ADF) (1979) birim kök testleri ile saptanmıştır. Eğer mutlak değer ADF, Mac Kinnon kritik değerinden büyükse, seri durağandır, aksi takdirde durağan değildir. Kurulacak hipotezimiz aşağıdaki gibidir;

H0: birim kök var; seri durağan değil

H1: birim kök yok; seri durağan

Tablo 2 : BYF Öncesi Dönem Birim Kök Testi Sonuçları

	Fiyat				
BYF Öncesi Dönem		Trendsiz Model		Trendli Model	
		Test İst. (t değ)	Olasılık Değ. (p değ)	Test İst. (t değ)	Olasılık Değ. (p değ)
	İMKB 30	-0.930899	0.7780	-2.821.073	0.1904
	VOB İMKB 30	-0.901607	0.7874	-2.918.188	0.1577
	Getiri				
	İMKB 30	-1.957.928	0.0000	-1.955.810	0.0000
	VOB İMKB 30	-1.947.027	0.0000	-1.949.151	0.0000
BYF Sonrası Dönem	Fiyat				
		Trendsiz Model		Trendli Model	
		Test İst. (t değeri)	Olasılık Değ. (p değeri)	Test İst. (t değ)	Olasılık Değ. (p değ)
	İMKB 30	-2.722.410	0.0708	-2.103.772	0.5420
	VOB İMKB 30	-2.711.369	0.0727	-2.077.015	0.5570
	Getiri				
	İMKB 30	-2.247.826	0.0000	-2.269.573	0.0000
	VOB İMKB 30	-2.242.048	0.0000	-2.264.272	0.0000

**Trendsiz model için %1, %5 ve %10 anlam düzeyinde MacKinnon Kritik değerleri sırasıyla 3.45, -2.87, -2.57'dir. Trendli model için ise -3.97, -3.42, -3.13'dür.

Durağanlık testinde kullanılan diğer bir yöntem de serilerin otokerelasyon (ACF) ve kısmi otokorelasyon (PACF) grafiklerinin incelenmesidir. VOBİKMB30 ve Spot İMKB30 getiri endekslerine ilişkin ACF ve PACF grafikleri incelendiğinde, her iki seriye ait sıralı gecikmeler güven aralığı içinde kaldığından seriler durağandır.

Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme analizinden önce, durağan olmayan zaman serileri arasında istikrarlı bir uzun dönem ilişkisinin var olup olmadığının sınanması gerekmektedir. Engle ve Granger, ele alınan serilerin düzey değerlerinin durağan bir yapıya sahip olmamaları durumunda dahi, ilgili seriler arasında oluşturulabilecek doğrusal bir bileşimin, bu seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya çıkarabileceğini öne sürmüşlerdir. Başka bir ifadeyle, eş bütünleşme yaklaşımı, durağan olmayan değişkenlerin doğrusal kombinasyonlarının uzun donemde durağan olmasına ve zaman serileri arasındaki uzun dönemli ilişkinin modellenmesine ve tahmin edilmesine yönelik bir yaklaşımdır.

Tablo 3 : BYF Öncesi Dönem Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	H0	Özdeğer (eigenvalue)	İz Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık **
İMKB 30 -VOB İMKB 30	r=0	0.083525	38.22851	15.494471	0.0000*
	r≤1	0.002305	0.985528	3.841466	0.3208

	H0	Özdeğer (eigenvalue)	Max-Eigen İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık **
İMKB 30 -VOB İMKB 30	r=0	0.083525	37.24299	14.26460	0.0000*
	r≤1	0.002305	0.985528	3.841466	0.3208

* % 5 anlamlılık düzeyinde bos hipotezin reddedildiğini gösterir.
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999)'e göre olasılık (p-values) degerlerini gösterir.
İz Testi sonuçlarına gore eşbütünleşme vektör sayısı görülmektedir. Değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden H0: r = 0 hipotezi için İz test istatistiği değeri %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyük olduğu için, söz konusu boş hipotez reddedilmiştir. Buna karşılık, değişkenler arasında en çok 1 (H0:r ≤1) eşbütünleşik ilişki olduğunu iddia eden hipotez ise kabul edilmiştir. Bu sonuçlara göre, sistemde bir adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır. İz testi % 5 anlamlılık düzeyinde 1 tane eşbütünleşme eşitliği olduğunu gösterir.

Tablonun ikinci kısmı ise Maksimum Öz Değer testi sonuçlarını göstermektedir. Bu teste göre değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden H0: r = 0 hipotezi için Maksimum Öz Değer test istatistiği değeri %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyük olduğu için, H0 hipotezi reddedilmiştir. Buna göre, Maksimum Öz Değer test sonuçları da, sistemde bir adet eşbütünleşme vektörü olduğu sonucunu vermektedir. Yapılan eşbütünleşme testi sonuçlarına göre hem Trace hem de Maximum Öz Değe istatistiğine göre, değişkenler arasında 1 adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır. Bu durumda durağan olmayan değişkenlerden oluşan sistem, uzun dönemde ortak denge noktasına doğru hareket etmektedir.

Tablo 4: BYF Sonrası Dönem Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	H0	Özdeğer (eigenvalue)	İz Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık **
İMKB 30 -VOB İMKB 30	r=0	0.058125	42.21158	15.494471	0.0000*
	r≤1	0.017138	9.455757	3.841466	0.0021*

	H0	Özdeğer (eigenvalue)	Max- Eigen İstatistiği	%5 Kritik Değer	Olasılık **
İMKB 30 -VOB İMKB 30	r=0	0.058125	32.75582	14.26460	0.0000*
	r≤1	0.017138	9.455757	3.841466	0.0021

* % 5 anlamlılık düzeyinde bos hipotezin reddedildiğini gösterir.
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999)'e göre olasılık (p-values) degerlerini gösterir.

Değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden H0: r = 0 hipotezi icin İz test istatistiği değeri %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyük olduğu için, söz konusu boş hipotez reddedilmiştir. Buna karşılık, değişkenler arasında en çok 1 (H0:r ≤1) eşbütünleşik ilişki olduğunu iddia eden hipotez ise reddedilmiştir. Bu sonuçlara göre, sistemde iki adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır. İz testi % 5 anlamlılık düzeyinde 2 tane eşbütünleşme eşitliği olduğunu gösterir.

Maksimum Öz Değer testi sonuçlarına göre değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden H0: r = 0 hipotezi için Maksimum Öz Değer test istatistiği değeri %1 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden buyuk olduğu için, H0 hipotezi reddedilmiştir. Buna gore, Maksimum Oz Değer test sonuçları da, sistemde bir adet eşbütünleşme vektörü olduğu sonucunu vermektedir Yapılan eşbütünleşme testi sonuçlarına göre hem Trace hem de Maximum Öz Değer istatistiğine göre, değişkenler arasında 2 adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır. Bu durumda durağan olmayan değişkenlerden oluşan sistem, uzun dönemde ortak denge noktasına doğru hareket etmektedir.

Vecm Testi

Eşbütünleşme konusundaki ilerlemeler, durağan olmayan ve eşbütünleşik olmayan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi için VAR, durağan olmayan ancak eşbütünleşik olan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi için ise vektör hata düzeltme modelinin (VECM) kullanılmasının daha uygun olduğunu desteklemektedir (Brooks, 2002). Bunun nedeni, VAR modelinde değişkenlerin birinci farklarının kullanılmasının uzun dönem ilişkisini ortadan kaldırması ve yalnızca kısa donem ilişkilerin gözlenebilmesine olanak tanımasıdır. Bundan dolayı değişkenler arasındaki kısa ve uzun donem dinamiklerinin tespit edilmesine olanak sağlamayan standart Granger nedensellik testinin yerine, hata düzeltme modeline dayalı nedensellik testi (VECM Granger Nedensellik) uygulanmakta ve kısa ve uzun donem ilişkileri ayırt edilebilmektedir.

Tablo 5: BYF Öncesi Dönem VECM Tahmini testi sonuçları

VOBIMKB30- SPOTIMKB30		
	DL SPOT	DL VOB
EC_{t-1}	0.039061** [0.28008]	0.280344 [1.95074]
DL $SPOT_{t-1}$	-0.292197 [-1.69808]	0.002726 [0.01538]
DL VOB_{t-1}	0.349830** [2.08991]	0.063257 [0.36673]

[.] İşareti t değerlerini gösterir D fark operatörünü, L log operatörünü EC ise hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

Tablo spot ve vadeli İMKB 30 sözleşmelerinin birbirleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Uzun dönemli ilişki göstergesi olarak hata düzeltme terimi 0,039061 değeri ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilmektedir. Dahası kısa dönemli ilişki parametresi olarak 0.349830 değeri, kısa dönemde de anlamlı bir ilişkinin varlığının ifadesidir.

Tablo 6 : BYF Sonrası Dönem VECM Tahmini testi sonuçları

VOBIMKB30- SPOTIMKB30		
	DL SPOT	DL VOB
EC_{t-1}	0.047877**	0.244647
	[0.33104]	[1.66923]
DL $SPOT_{t-1}$	-0.570742	-0.209496
	[-2.89394]	[-1.04822]
DL $SPOT_{t-2}$	-0.311733	-0.147493
	[-1.73070]	[-0.80805]
DL VOB_{t-1}	0.616655**	0.242399
	[3.17448]	[1.23136]
DL VOB_{t-2}	0.289192	0.122891
	[1.60538]	[0.67319]

[.] İşareti t değerlerini gösterir D fark operatörünü, L log operatörünü EC ise hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

Uzun dönemli ilişki göstergesi olarak hata düzeltme terimi 0.047877 değeri ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilmektedir. Dahası kısa dönemli ilişki parametresi olarak 0.616655 değeri, kısa dönemde de anlamlı bir ilişkinin varlığının ifadesidir.

Granger Vecm Testi

VECM Granger analizine göre "Vadeli Piyasa Spot piyasa üzerinde nedensel bir etkiye sahip değildir" hipotezi reddedilir. Buna göre %5 anlam düzeyinde vadeli piyasa spot piyasa üzerinde nedensel bir etkiye sahiptir denilebilir.

Tablo 7: BYF Öncesi Dönem Granger VECM testi sonuçları

Boş hipotez	Wald Testi (x^2)	Olasılık Değeri
Vadeli Piyasa Spot piyasa üzerinde nedensel bir etkiye sahip değildir	4.367737	0.0366**
Spot piyasa Vadeli Piyasanın üzerinde nedensel bir etkiye sahip değildir	0.000236	0.9877

VECM Granger analizine göre "Vadeli Piyasa Spot piyasa üzerinde nedensel bir etkiye sahip değildir" hipotezi reddedilir. Buna göre %5 anlam düzeyinde vadeli piyasa spot piyasa üzerinde nedensel bir etkiye sahiptir denilebilir.

Tablo 8: BYF Sonrası Dönem Granger Vecm Testi Sonuçları

Boş hipotez	Wald Testi (x^2)	Olasılık Değeri
Vadeli Piyasa Spot piyasa üzerinde nedensel bir etkiye sahip değildir	10.09663	0.0064**
Spot piyasa Vadeli Piyasanın üzerinde nedensel bir etkiye sahip değildir	1.225808	0.5418

6. SONUÇ

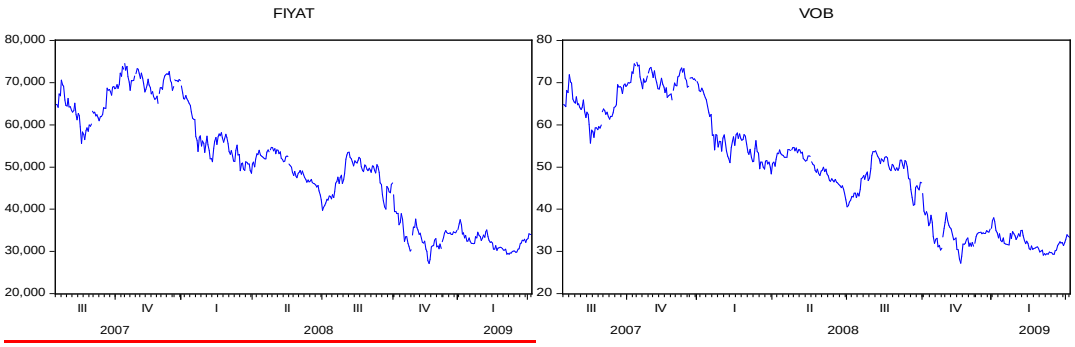
Bu çalışma, İST30 Borsa Yatırım Fonu'nun, İMKB'de işlem görmeye başlamasından önceki ve sonraki dönemde, İMKB-30 endeks piyasasında uzun dönemli ilişkisi üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışmada, İST30 Borsa Yatırım Fonu'nun piyasaya girişi ile birlikte var olan endeks piyasaları üzerindeki etkileri öncül ardıl ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Araştırma yöntemi olarak İST30 Borsa Yatırım Fonu'nun işleme başlama tarihi baz alınarak öncesi ve sonrası piyasa hareketleri üzerinden anlamlı modeller oluşturulmaya çalışılmıştır. 06.04.2009 tarihi ile işleme başlayan İST30 Borsa Yatırım Fonu'nun öncesinde 427 gün (16.07.2007 tarihinden başlayarak) sonrasında 548 gün (20.06.2011 tarihine kadar) çalışmanın veri aralığını oluşturmaktadır. Her iki dönem için İMKB-30 endeksine ait spot ve vadeli piyasa verileri kullanılmıştır. Kullanılan veriler borsada işlem gördükleri gün sonu kapanış değerleri üzerinden hesaplamalara tabi tutulmuştur. Veriler İMKB'nin kendi sitesinden ve VOB verileri de vadeli İşlem ve Opsiyon Borsasının sitelerinden elde edilmiştir.

Öncelikle serilerin durağanlık analizleri yapılmış olup seriler durağan hale getirildikten sonra değişkenler arası uzun dönemli ilişki test edilmiştir. Uzun dönemli ilişkinin test edilmesinde eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Borsa yatırım fonlarının işleme başlamadan öncesi dönemde uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi analizlerinde çıkan sonuçlar hem trace hem de maximum özdeğer istatistiğine göre bir adet eşbütünleşme varlığına işaret etmektedir. Borsa yatırım fonu sonrasında ise iki adet eş bütünleşme vektörü bulunduğuna işaret etmekte, bu durumda durağan olmayan değişkenlerden oluşan sistem uzun dönemde ortak denge noktasına doğru hareket etmekte olduğunu göstermektedir.

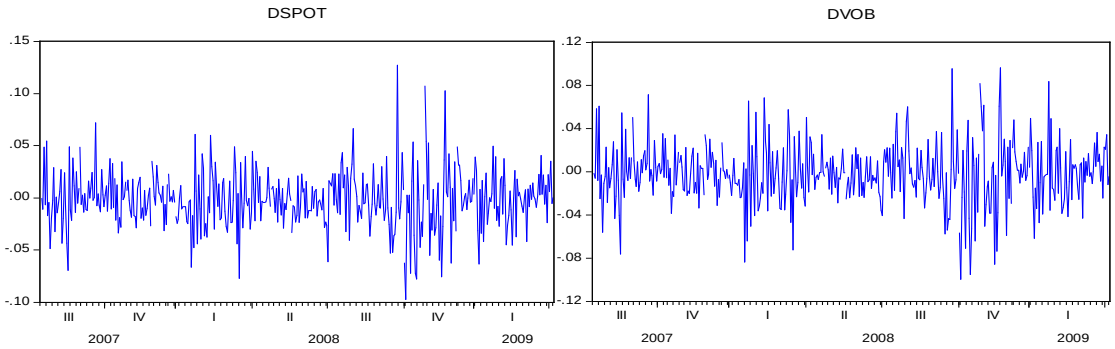
Değişkenler arası uzun dönemli dengeli bir ilişkinin varlığını tespit etmek amacıyla Vector Error Correction Modeli kullanılmıştır. VECM analizi sonuçlarına göre borsa yatırım fonunun işleme başlamasından önceki dönemde spot ve vadeli sözleşmelerin birbirleri arasındaki ilişkiyi gösteren uzun dönemli ilişki göstergesi olarak hata düzeltme terimi 0,039061 değeri ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilmektedir. Kısa dönemli ilişki parametresi olarak 0.349830 değeri, kısa dönemde de anlamlı bir ilişkinin varlığının ifadesidir. Borsa yatırım fonu işleme başlamasından sonraki dönemde ise spot ve vadeli sözleşmelerin birbirleri arasındaki ilişkiyi gösteren uzun dönemli ilişki göstergesi olarak hata düzeltme terimi 0.047877 değeri ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığından söz edilebilmekte, kısa dönemli ilişki parametresi olarak 0.616655 değeri, kısa dönemde de anlamlı bir ilişkinin varlığının ifadesidir. Her iki dönem ortak olarak incelendiğinde endeksler arasındaki katsayı değerlerindeki artış oluşan bağın borsa yatırım fonu işlem tarihi ile birlikte artış gösterdiği sonucuna ulaştırmaktadır.

İlişki yönünün tespitinde uygulanan Granger VECM testi sonucunda, her iki dönemde de vadeli piyasaların spot piyasalara nedensel bir etkiye sahip olduğu hipotezi reddedilmiş ve bilgi akışının vadeli piyasalardan spot piyasalara doğru öncül gösterge olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Analiz sonuçları, bu çalışmanın hipotezi olan "H: İST30 Borsa Yatırım Fonu'nun İMKB'de işlem görmeye başlaması, İMKB-30 endeks piyasasındaki uzun dönemli ilişkide bir değişiklik yaratmaz." hipotezini destekleyici niteliktedir. Subrahmanyam (1991) ve Gorton ve Pennacchi (1993)'nin çalışmalarına paralel olarak borsa yatırım fonlarının piyasaya girişi ile birlikte piyasadaki öncül ardıl ilişkisinin yönünde bir değişim olmamakta ve hatta birbirleri arasındaki bağ ve bilgi akışı olumlu düzeyde etkilenmektedir. Bu durum ise piyasada bilgi akışı hızının yeni bir endeks yatırım aracının işlem görmesi ile birlikte olumlu etkilendiğini ifade etmektedir.

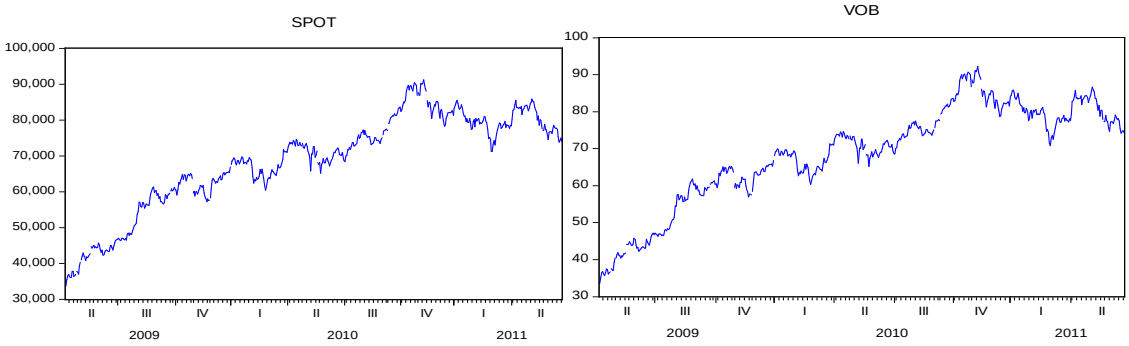
BYF öncesi dönemde spot ve futures piyasalarının günlük fiyat grafikleri

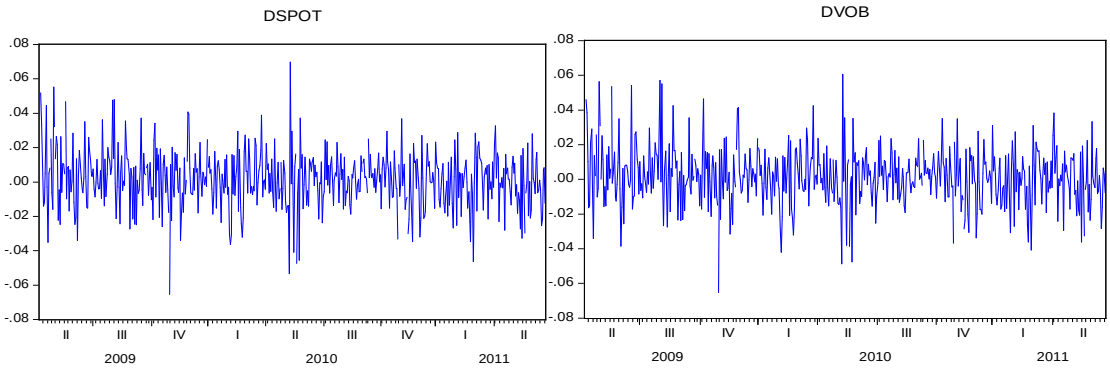
BYF öncesi dönemde spot ve futures piyasalarının günlük getiri grafikleri

BYF Sonrası Dönem Fiyat Serisi Grafikleri

BYF öncesi Dönem Getiri Serisi Grafikleri

KAYNAKÇA

Ackert, L. F., ve Tian, Y. (2000). Arbitrage and valuation in the market for standard and poor's depositary receipts. *Financial Management*, s. 71-88.

Akerlof, G. A. (1970, August). The Market for Lemons: Quality Uncertainty and Market Mechanism. *The Ouarterly Journal of Economics*, s. 488-500.

Başdaş, Ü. (2009, October). Lead-Lag Relationship between the Spot Index and Futures Price for the Turkish Derivatives Exchange. SSRN *Working Paper.*

Brooks, C. (2002). Introductory Econometrics for Finance. Cambridge University Press.

Chu, Q. C., VE Hsieh, W.-L. G. (2002). Pricing efficiency of the S&P 500 index market evidence from the Standard & Poor's depositary receipts. *The Journal of Futures Markets*, s. 877–900.

Chu, Q. C., ve KayalI, M. M. (2006). Standard & Poor's Depositary Receipts and the Market Quality of S&P 500 Index Futures. *Applied Econometrics and International Development*, s. 107-120.

ÇELİK, İ. (2012). *Vadeli İşlem Piyasasında Fiyat Keşfi.* İstanbul: İMKB.

Deville, L. (2008). Exchange Traded Funds: History, Trading and Research. M. D. C. Zopounidis içinde, *Handbook of Financial Engineering* (s. 1-37). Paris: Dauphine University, CNRS, DRM-CEREG.

De winne, R., GressE, C., ve Platten, I. (2009). How does the Introduction of an ETF Market with Liquidity Providers Impact the Liguidity of the Underlying Stocks? *Economomics Papers from University Paris Dauphine.*

De winne, R., Gresse, C., ve Platten, I. (2011, June). Liquidity, Risk Sharing Benefits from the Introduction of an ETF. *Working Paper*.

Edwards, F. R. (1988). Does Futures Trading Increases Stock Market Volatility? *Financial Analysts Journal*, s. 63-69.

Elton, E. J., Gruber, M. J., Comer, G., ve Lİ, K. (2002, July). Spiders Where Are the Bugs. *The Journal of Business*, s. 453-472.

Engle, R., VE Sarkar, D. (2006, Summer). Premiums-Discounts and Exchange Traded Funds. *Journal of Derivatives*, s. 27-45.

Floros, C., ve Vougas, D. V. (2007). Lead-Lag Relationship between Futures and Spot Markets in Greece: 1999 - 2001. *International Research Journal of Finance and Economics*, s. 168-174.

Fremault, A. (1991, October). Stock Index Futures and Index Arbitrage in a Rational Expectations Model. *The Journal of Business*, s. 523-547.

Gastineau, G. (2001). An Introduction to Exchange Traded Funds. *The Journal of Portfolio Managemen***t,** 88-96.

Gorton, G. B., ve Pennacchi, G. G. (1993, January). Security Baskets and Index-Linked Securities. *The Journal of Business*, s. 1-27.

Gozbasi, O., ve Erdem, E. (2010, Ocak). Are Exchange-Traded Funds Effective Instruments To Invest In Islamic Markets? Early Evidence From Dow Jones Djim Turkey Etf. *İktisat İşletme ve Finans*, s. 119-142.

Grossman, S. J. (1988a, July). "An Analysis of the Implications for Stock and Futures Price Volatility of Program Trading and Dynamic Hedging Strategies. *The Journal of Business*, s. Vol. 61, No. 3pp. 275-298.

Grossman, S. J. (1988b, July). Program Trading And Market Volatility: A Report On Interday. *Financial Analysts Journal*, s. 18-28.

Grossman, S., VE Stiglitz, J. (1980). On the Impossibility of Informationally Efficient Markets. *American Economic Review*, 399-414.

Gujarati, D. (1994). *Basic Econometrics.* New York: McGraw-Hill.

Hasbrouck, J. (2003, December). Intraday Price Formation in U.S. Equity Index Markets. **The** *Journal of Finance*, s. 2375-2399.

Hegde, S. P., ve Mcdermott, J. B. (2004). The Market Liquidity of Diamonds, Q's, and Their Underlying Stocks. *Journal of Banking & Finance*, s. 1043–1067.

Hill, J. M., ve Jones, F. J. (1988, July). Equity Trading, Program Trading, Portfolio Insurance, Computer Trading and All That. *Financial Analysts Journal*, s. 29-38.

Jegadeesh, N., ve Subrahmanyam, A. (1993, April). Liquidity Effects of the Introduction of the S&P 500 Index Futures Contract on the Underlying Stocks. *The Journal of Business*, s. 171-187.

Kasman, A., VE Kasman, S. (2008). The impact of futures trading on volatility of the underlying asset in the Turkish stock market. *Physica A* , s. 2837–2845.

Kawaller, I. G., Koch, P. D., VE Koch, T. W. (1987 , December). The Temporal Price Relationship Between S&P 500 Futures and the S&P 500 Index. *The Journal of Finance*, s. Vol. 42, No. 5 pp. 1309-1329.

Kayalı, M. M. (2007a). Pricing Efficiency of Exchange Traded Funds in Turkey: Early Evidence from the Dow Jones Istanbul 20. *International Research Journal of Finance and Economics*, s. 14-23.

Kayalı, M. M. (2007b). Do Turkish Spiders Confuse Bulls and Bears?: The Case of Dow Jones Istanbul 20. *Investment Management & Financial Innovations*, s. 72-79.

Kayalı, M. M. (2007c). Borsa Yatırım Fonlarında Hatalı Fiyatlama Ve Arbitraj Fırsatları Dow Jones İstanbul 20 Örneği. *11. Ulusal Finans Sempozyumu*, (s. 325-333). Zonguldak.

Kayalı, M. M., ve Çelik, S. (2010). Price Discovery in Turkish Index Markets: Empirical Evidence from ISE-30 Index. *International Research Journal of Finance and Economics*, s. 226-237.

Kayalı, M. M., ve Ünal, S. (2004). İndeks hisseler ve indeks arbitrajına etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 1-13.

Kayalı, M. M., ve Ünal, S. (2009, April). Tracking Accuracy of Large and Small-CAP ETFS: an Empirical Analysis of The Istanbul Stock Exchange. *South East European Journal of Economics and Business*, s. 4(1):107-112.

Kurov, A. A., ve Lasser, D. J. (2002, March). The Effect of the Introduction of Cubes on the Nasdaq-100 Index Spot-Futures Pricing Relationship. *The Journal of Futures Markets*, s. 197-218.

Lee, S. B., VE Ohk, K. Y. (1992, October). Stock Index Futures Listing and Structural Change in Time-Varying Volatility. *The Journal of Futures Markets*, s. 493-505.

Lin, C.-C., Chan, S.-J., VE HSU, H. (2006). Pricing efficiency of exchange traded funds in Taiwan. *Journal of Asset Managemen***t**, s. 60-68.

Özen, E., Bozdoğan, T., VE Zügül, M. (2009). The Relationship of Causality Between the Price of Futures Transactions Underlying Stock Exchange and Price of Cash Market: The Case of Turkey. *Middle Eastern Finance and Economics* , s. 28-37.

Pilar, C., ve Rafael, S. (2002). Does derivatives trading destabilize the underlying assets? . *Applied Economics Letters*, s. 107-110.

Richie, N., ve Madura, J. (2007). Impact of the QQQ on Liquidity and Risk Of The Underlying Stocks. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, s. 411–421.

Sevil, G., Sayilir, Ö., ve Yalama, A. (2008). Lead-Lag Relationships between Spot and Future Stock Markets in Turkey. *Academy of World Business Marketing & Management Development*, (s. 72-77). Brazil.

Stoll, H., ve Whaley, R. (1990). The dynamics of stock index and stock index futures returns. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, s. 25, 441–468.

Subrahmanyam, A. (1991). A theory of trading in stock index futures. *The Review of Financial Studies*, s. 17-51.

ERP UYGULAMALARININ ÇALIŞMA YAŞAMI KALİTESİNE ETKİSİ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Uğur TÜRK
Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, ugurturk@sakarya.edu.tr

Gültekin YILDIZ
Prof.Dr. ,Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü , yildizg@sakarya.edu.tr

ÖZET: Bu araştırmanın amacı; ERP uygulamalarını bünyelerine entegre eden firmaların bu entegrasyon neticesinde farklı düzeylerde çalışmakta olan personellerinin "Çalışma Yaşam Kaliteleri" üzerinde ne tür olumsuz etkiler oluşturabileceğini incelemeye yöneliktir. Bu amaçla ilk olarak çalışmanın ana iskeletini oluşturan "Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP)" ve "Çalışma Yaşamı Kalitesi (QWL)" kavramları ana hatlarıyla ele alınacak ardından ERP ile Çalışma Yaşamı Kalitesi arasındaki farklı bileşenler üzerindeki etkileşim incelenecektir. Daha sonra, ERP uygulamasını kullanım amaç ve düzeyine göre belirlenen 3 farklı düzeydeki çalışma grubunun, ERP Kullanım amaç ve şekillerine göre Çalışma Yaşamı Kalitelerinde ortaya çıkan değişim yapılan nitel araştırma ile analiz edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışma sonunda ERP'nin çalışanlar üzerindeki olumsuz etkilerinin örgüt piramidinde bulunulan pozisyona göre değişebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ERP, Çalışma Yaşamı Kalitesi, Çalışma İlişkileri, Bilişim Teknolojileri.

EFFECTS OF ERP USAGE ON QUALITY OF WORK LIFE: A QUALITATIVE STUDY

ABSTRACT : The purpose of this research suggests that the company integrate ERP applications within the firm hovewer, as a result of the integration, it became evident that employees perform at differing levels which could negatively impact their QWL. Therefore, first of all the main subject of this study ERP and QWL will be discussed and different components with this intraction evaluated between ERP and QWL. Later, the ERP application intended use and the level of which is determined by three different levels of the working group, the ERP intended use and according to their Working Quality life of the change occurred in the qualitative research and analysis and will be evaluated. At the end, the negative impact of ERP on employees' organizations may be varied according to the position in the pyramid has been concluded.

Keywords: ERP, Qality of Work Life, Working Relation, Information Technology.
JEL Classification: L86, j81, j53

1. Giriş

Günümüzdeki rekabet şartları içersinde işletmelerin başarılı olmalarının yolu, işletmelerin sahip oldukları insan kaynağına yatırım yapmaları ve onların bulundukları Çalışma Yaşamı Kalitesini arttırmaktan geçmektedir. Çalışma yaşamının kalitesini oluşturan unsurlarla, bilişim teknolojilerinin temel unsurlarının çalışan kökenli olması sebebiyle aralarında önemli bir etkileşim söz konusu olmaktadır. Genel olarak ERP uygulamalarının farklı açılardan Çalışma Yaşamı Kalitesine etkide bulunduğu belirtilebilir; bu etkinin yönü ve şeklinin tespiti, ERP uygulamaların verimliliği ve çalışma yaşamının kalitesinin iyileştirilmesi ve arttırılması bakımından büyük önem teşkil etmektedir.

Bu çalışma, ERP uygulamalarının çalışma yaşamının kalitesiyle ilişkili olan ofis tipi işler (Beyaz Yakalı Çalışanlar) üzerindeki potansiyel etkilerini belirlemek ve incelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışma yaşamının kalitesi üzerinde yapılan en önemli tartışma konularından bir tanesi de "bilgi teknolojilerinin iş yapma şekillerini kolaylaştırmasına karşın; buna zıt olarak çalışanların yeteneklerinin yok ederek çalışanların yaratıcılık özelliklerinin ortadan kalkmasına ve standart iş yapma şekilleri ve süreçleri nedeniyle çalışanların işlerine karşı yabancılaşmasına sebep olduğuna" yönelik tartışmalardır (Howg, 1990:238).

Bu kapsamda değerlendirildiğinde makalenin temel amacı; bünyelerine ERP uygulamaları entegre eden firmaların, bu entegrasyon neticesinde ERP'nin farklı düzeylerde çalışmakta olan personellerin çalışma yaşam kaliteleri üzerinde olumsuz etkileri olup olmadığı bu etkilerin ne şekilde ve nasıl gerçekleştiğini incelemeye yöneliktir.
Bu amaçla, Sakarya'daki 1. ve 2. Organize Sanayi Bölgelerinde faaliyette bulunmakta olan ve bünyelerinde ERP uygulamalarını faal olarak kullanmakta olan 5 farklı firmadan organizasyon düzeyindeki 3 farklı grupta çalışmakta olan 5'er kişilik ve toplamda 30 kişilik çalışan grubu ile gerçekleştirilen fenomenolojik ve yarı yapılandırılmış görüşmelerin analizine ve araştırma neticesinde elde edilen bulguların değerlendirilmesine yer verilecektir.

2. Çalışmanın Kuramsal Çerçevesi

2.1. ERP Kavramı Hakkında

Bilişim sistemleri organizasyonda süreçleri desteklemek, karar vermek ve kontrol etmek için enformasyon sağlayan, organize edilmiş prosedürler seti şeklinde tanımlanır. Veri ve talimatlardan oluşan girdileri işleyerek çıktıları kullanıcılara veya diğer sistemlere iletmektedir.

Günümüzde bilişim sistemlerinin geldiği noktada ERP uygulamaları önemli bir yer almaktadır. ERP sistemlerinin temel özelliği Satış, Dağıtım, Malzeme Yönetimi, Üretim, İnsan Kaynakları, Finans v.b. işletme fonksiyonlarıyla yazılım entegrasyonunun sağlamasıdır. ERP yazılımları genel olarak çok çeşitli endüstrilerde kullanıldığından, ERP sistemlerine yatırım yapan firma sayısı hızla artmaktadır. Söz konusu ERP yazılımları bilişim teknolojilerinin en geniş ve en karmaşık uygulamalarını temsil etmektedirler (Akca ve Ozer, 2012:80).

2.1.1. ERP'nin Tanımı ve Genel Özellikleri

En temel tanımıyla ERP, işletme içinde uygulanan süreçlerde oluşan tüm bilgi varlığını, işletmenin en stratejik kararlarına ve sistemin doğru, etkin ve verimli bir şekilde işleyebilmesine yardımcı olmak adına, bütünleştirmeye yönelik yazılımlardır. Bu tanımdan yola çıkacak olursak, ERP yazılımları işletmede departmanlardan çok, iş süreçlerini hedef alır ve bu iş süreçleri arasındaki bilgi akışını bütünleştirmek için kendi içinde modüllerden oluşan bir yapıdır (Boztas ve Özmızrak, 2012:70).

ERP, sözcüklerinin baş harfleriyle oluşturulmuştur. Her ne kadar dikkat çekecek kadar kısa bir zaman içinde başka fonksiyonlara ve sektörlere hitap eden bir duruma geldiyse de ERP'nin kökleri imalattadır. ERP uygulamasının gerçekleştirilmesi örgütsel değişim üzerinedir. ERP sistemi, basit bir şekilde işletmenin her yönüne hizmet veren bütünleşik bir enformasyon sistemi olarak tanımlanabilir. İşlemleri ele alır, kayıtları tutar, gerçek zamanlı enformasyonu sunar, planlama ve kontrolü kolaylaştırır. Bununla birlikte etkinliği, uygulama döngüsünün başarısının bir çıktısıdır (Şaylan, 2011:7-8).

ERP uygulaması sadece bir enformasyon teknolojisi projesi olarak görülmemelidir. Çok disiplinli bir takım çalışmasıdır. İşletmenin kalbine kadar girer, politikaları, uygulamaları, güç odaklarını tersyüz eder. Kimleri rahatsız ettiği konusunda bir ayrım yapmaz. Pek çoğu anlık ve bir daha kullanılmayacak da olsa, yetenek setlerinin değişmesini talep eder. Başarılı olunduğu takdirde cömertçe ödüller sunar, işlemler hızla gerçekleştirilir. Zamanında gelen enformasyon neler olup bittiğinden haberdar olmayı sağlar. Eylemler daha proaktiftir (Harwood, 2004:1).

2.1.2. Firmaları ERP Kullanmaya Yönelten Temel Nedenler

ERP sistemi uygulamalarını mecbur kılan birçok faktör vardır. Şirketin bilgi ihtiyacını karşılayacak tek bir kurum kaynağını elde etme, tek bir defada aynı veriye ulaşma ve iş sistemlerini mümkün olduğu kadar tek bir platform içinde entegre etme gibi faktörler, başlıca faktörlerden sadece birkaçıdır, fakat ERP sistemi son dönemde sadece bu işletme içi iş sistemlerini entegre etme yeteneğinden dolayı değil, şirket içi süreçleri internet vasıtasıyla şirketin ortaklarıyla birleştirme yeteneğinden dolayı da tercih edilmektedir.

Birçok üretici, ürün yenileme, daha hızlı teslimat ve daha iyi kalite konusunda artan taleplerle başa çıkma çabalarında teknolojinin yardımına başvurur. Teknoloji, üretimde bu gibi gelişmelere imkân verdikçe, üretim süreci daha karmaşık olmuştur. Çünkü şirketler, muhasebe, satın alma, stok ve planlama gibi her fonksiyonel bölümün ihtiyaçlarını karşılamak için ayrı ayrı bilgisayar sistemleri geliştirmişlerdir. Bu sistemlerin her biri eski ana sistemlere bağlı olup, belli bir fonksiyonel birimde otomasyon sağlayabilir ve o birimin daha etkin çalışmasına imkân verebilir. Fakat bütününde böyle sistemler, birbiriyle uygunsuz otomasyon adacıklarını çoğaltır ve firmaların tüm teknoloji ve ekipman potansiyelini kullanmasını önleyerek, entegrasyon ve koordinasyon eksikliğine neden olur. Bir işletmedeki birbiriyle uyuşmayan sistemlerin ve bu uyuşmayan sistemler ile ilişkili problemlerin üstesinden gelmek ve böylece işletmenin büyüme ve gelişme yeteneğini artırmak için son yıllarda birçok işletme düzgün veri akışı sağlayan entegre ERP sistemini uygulamaktadır (Düzakın ve Sevinç, 2002: 196-197).

2.2. Çalışma Yaşamı Kalitesi Hakkında

2.2.1. Çalışma Yaşamı Kalitesi Kavramı

Çalışma yaşamı kalitesi (QWL) kavramı ilk kez 1962 yılında kullanılmıştır. Çalışma yaşamı kalitesi kavramından Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve diğer sanayileşmiş ülkelerin birçoğu etkilenmiştir. Çalışma yaşamı kalitesi çok boyutludur, dengeli bir iş-yaşam için **bireyin çalışma yaşamı içindeki genel memnuniyetini** göstermektedir. Bu, örgüte aidiyet duygusunu vermektedir. Benlik duygusu, layık olma duygusu, değerli ve saygın olma duygularını içermektedir. Çalışma yaşam kalitesi teknikleri bir kuruluşta personelin psikolojik ihtiyaçlarını tatmin etmektedir (Permarupan et al, 2013: 268).

Günümüzde organizasyonel performansı belirleyen en önemli unsurun, üretim faktörleri arasında öne çıkan ve diğer üretim faktörlerini (sermaye, doğal kaynaklar ve müteşebbis) yönetip yönlendiren emek (insan) faktörü olduğu artık daha fazla kabul edilmeye başlanmış ve bu konu üzerinde yapılan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bununla birlikte, 1980'li yıllarda insan kaynakları yönetimi uygulamalarının gelişmesiyle "Çalışma Yaşamı Kalitesi" kavramı gelişim göstermiştir. Bu kavram organizasyonların bünyelerindeki çalışanlarla geliştirilmesi gereken bir boyuttur. Son dönemde sıkça duyulmaya başlanan "Çalışma Yaşamı Kalitesi", işin ve çalışma ortamının insancıllaştırılması sürecini ifade eden bir kavramdır. Buradaki amaçlardan birisi, çalışana önem vermek ve insani değerlerini öne çıkarmak, diğer bir amaç ise organizasyonel etkinlik ve verimliliğin sağlanması için gerekli çalışma ortamının oluşturulması olarak ifade edilebilir.

2.2.2. Çalışma Yaşamı Kalitesinin Önemi

Çalışma yaşamının kalitesi, çalışanlar için önemli olan kriterler listesinde yer almaktadır. Yaklaşan iş gücü sıkıntısı göz önüne alındığında, akıllı işverenler çalışanları için önemli olan şeylere dikkat edeceklerdir. Çalışma yaşamında yüksek bir kaliteye sahip olan çalışanlar kendilerini daha fazla dengede hissederler. Bu günün çalışanları sadece işten daha fazlasını arıyorlar. Çalışanlar ihtiyaç duydukları desteği aldıkları, büyüme ve tanınma istekleri hissettikleri bir ortamda çalışmak istiyorlar. Çalışma yaşamı kalitesi insanların yanı sıra örgütsel etkinlik üzerinde de bir etkiye sahiptir. İşin her boyutunda kişinin algı ve duyularını kapsar (Arulsenthilkumar et al, 2012: 109).

Çalışma yaşamı kalitesinin temel amacı, örgütsel başarının sağlanmasıyla birlikte iş görenler için de uygun çalışma koşullarını geliştirmektir. İşgören açısından oldukça önemli olan çalışma yaşamı kalitesinin sağlanması örgütün etkililiğinin de belirleyicisidir. İşletmeler içinde bulundukları rekabet ortamında örgütsel başarıyı yakalamak için müşteri memnuniyetini artırmak ve sadık müşteriler yaratmak için her yıl yüklü miktarda paralar harcamaktadır. Ancak, gerek sektörel gerekse bilimsel alanda yapılan son araştırmalar memnun müşteri yaratmaya giden yolun önce mutlu çalışanlar yaratmaktan geçtiğini göstermektedir.

Çalışma yaşamı kalitesi, bireyin işten elde ettiği maddi kazançları ile birlikte çalışmaktan zevk aldığı iş arkadaşları ve üretim sonucu sağladığı bir mutluluk olarak akla gelmektedir. Bireyin iş ortamını değerli, yaptığı işi anlamlı ve kendisini geliştirici

bulması, çalışma yaşamı kalitesi açısından önemlidir. Bu durum bireyin genel yaşamdan keyif alması ve mutlu olmasını sağlamaktadır. Bireyin çalışma yaşamından beklentilerinin karşılanma derecesi genel yaşamdan doyum sağlamasının yönünü belirlemektedir. Çalışma yaşamı kalitesinin düşük olması ya da kalitesizliği bireyin genel yaşam düzeyini olumsuz etkilediği de görülmektedir. Çalışma yaşamında görülen olumsuzluklar bireyin çalışma dışı yaşamını, dolayısıyla genel yaşam doyumlarını olumsuz etkilemektedir. Çalışma yaşamı kalitesi kapsamında, işletmeler iş görenlere karşı çalışma koşullarıyla ilgili olarak; çalışma saatleri, iş güvenliği ve İşgören sağlığı, iş güvencesi, adil değerlendirme sistemi, ücret yönetimi, kişisel gizlilik hakkının sağlanması konusunda sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir (Demir, 2011: 455).

2.3. ERP Uygulamaları Kullanımının Çalışma Yaşamı Kalitesine Etkileri

ERP uygulamalarının çalışma yaşamı kalitesi bakımından sonuçlarını, ERP uygulamalarının işin kalitesine ve niteliğine etkileri, çalışma yaşamının sosyal yönüne etkileri, iş yapma yöntem ve şekline olan etkileri, işin anlam ve değerine olan etkileri ve kariyer gelişimine olan etkileri başlıkları altında aşağıda kısaca açıklamaya çalışacağız.

2.3.1. İşin Kalitesine ve Niteliğine Etkisi

Organizasyonlarda ERP sistemlerinin uygulanması karmaşıktır. Çalışanları işlerinde daha verimli ve etkin hale getirdiği için genellikle takdir edilmektedir. Yöneticiler ERP sistemini sadece organizasyondaki önemli bir teknolojik eser olarak düşünmemeli, aynı zamanda bunu iş tasarımı ve organizasyonel değişim stratejilerinin önemli bir anahtarı olarak görmeleri de gerekmektedir (Morris and Venkatesh, 2010:156-157).

ERP sistemleri güncel bilgiye dayalı stratejik ve taktik karar desteği ile şirketlere dinamizm sağlar ve yöneticilerin stratejik ve taktik yönetim düzeyinde, doğru ve güncel bilgilere yönetim karar destek sistemleri ile erişim sağlar (Uçaktürk and Villard, 2013: 4).

2.3.2. Çalışma Yaşamının Sosyal Yönüne Etkisi

ERP uygulamaları, temelinde %100 teknik içerikle üretilen projeler değildir. Büyük bir ağırlığı genel kanının aksine sosyal ilişkiler üzerine kurulmaktadır. Bu nedenledir ki bir ERP projesinin başarıya ulaşmasının temel taşlarından biri o projeyi yöneten ve kullanan insani faktörlerdir. ERP sistemleri sadece bir yazılım olmayıp örgütsel bütünlüğü sağlayan bir ağdır. Bu ağ tüm çalışanların ortak bir payda üzerine iş yapmalarına ve birbirlerine katkı sağlamalarına yol göstermekte ve yardımcı olmaktadır (Üstüner, 2012: 23).

ERP uygulamalarında uyum, kişilerin sosyo-kültürel yapıları, değerleri, geçmiş ve gelecek deneyimlerine bağlıdır. Ortamda kullanılan teknoloji de ERP uyumluluğu açısından önemlidir. İş yapış biçimlerinde verimliliği arttırmak için ise ya kullanıcıların iş yapış biçimlerini sisteme adapte etmeniz, ya da ERP sistemini kullanıcılara uyacak şekilde ölçeklemeniz gerekir. Yani bir şekilde çalışanlarımızı, işlerini ERP sistemi üzerinde yapmanın daha pratik ve daha verimli olduğuna ikna edeceğiz, ya da belli bir şekilde iş yapmaya zorlayacağız (ERP ve ötesi, 2014:1).

2.3.3. İşin Anlam ve Değerine olan Etkisi

Çalışanları bir ERP kullanıcısı olmanın onların mesleki gelişiminde çok önemli bir yapı taşı olduğuna inandırmak, onları bu sistemin ve işleyişin gerçek birer parçası olduğunu ifade etmek gerekir. Böylelikle, motive olmuş kullanıcılarla çalışma hayatı daha da verimli hale gelebilecektir (Tekiner, 2011:1).

ERP takımın kendine özel iş istasyonları (workstation), veri tabanı, LAN'ı olmalıdır. Bu yaklaşım bazı masraf kalemlerinin artmasına yol açsa da takımda bağımsızlık ve özgürlük hissini arttıracak. Özgün, yaratıcı çözümleri kamçılayacak, sahiplik ve iş bitirme hırsını besleyecektir. ERP uygulamalarının başarısı için ayrıca iyi takım üyesi olma yetkinlikleri, örneğin; takım arkadaşlarının desteklenmesi gibi, özellikle şirkete yeni katılan çalışanlar için özellikle ödüllendirilmelidir (Kalaycı, 2005:3).

ERP uygulamalarının başarısını arttırmak ve işlerine anlam katmak için, çalışanların yaşam kalitelerinin yükseltilmesi amacı ile çalışanların iş değeri algılarını olumlu yönde etkilemek için, işin ilgi çekici olması, çeşitlilik, zihinsel teşvik, bağımsızlık, ücret, iş güvenliği ve prestij gibi konularda örgütlerin çalışanlarına bu imkânları sunması önem arz etmektedir (Kalaycı, 2005:3).

2.3.4. Kariyer Gelişimine olan Etkisi

ERP eğitimi almış olan çalışanlar ve bu eğitimi benimsemiş olanlar şirketler için kıymetlidir. Kıymetli elemanların ise beklentileri yüksektir. Eğer siz bu beklentileri karşılayamazsanız başka bir şirket karşılayabilir. Bu nedenle elinizde hazır yetişmiş ve kendini geliştirip, bilgi birikimi ile ERP uygulamalarına hâkim olan çalışanları kaybetme olasılığınız bulunmaktadır. Çalışana kariyer gelişimi ile çalışma yaşam kalitesinin yükseltilmesine olanak sağlayarak elinizde bulunan ERP uygulamalarında yetenekli çalışanlarınızın başka firmalara yönelmelerinin önüne geçebilirsiniz (Amin, 2013: 39).

Çalışan açısında da bakıldığında bu tarz sistemleri öğrenmek kendi yetkinliklerini geliştirmekle birlikte özellikle farklı kurumsal firmalardaki sistemlere kolay uyum sağlayabilmeleri ve ön plana çıkabilmeleri noktasında birer öncelik halinde dönüşmektedir (Amin, 2013: 39).

3. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kısıtları

Bu çalışmanın temel amacı; bünyelerine ERP uygulamaları entegre eden firmaların bu entegrasyon neticesinde ERP'nin farklı düzeylerde çalışmakta olan personellerin "Çalışma Yaşam Kaliteleri" üzerinde olumsuz etkiler oluşturup oluşturmadığı, eğer olumsuz etkiler oluşturuyorsa bu etkilerin ne şekilde ve nasıl gerçekleştiğini incelemeye yöneliktir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde daha önce bu alanda yapılmış olan çalışmalar daha çok ERP uygulamalarının teknik yönü ve firma performansına olan katkılarını belirlemeye yönelikken; yapılan bu çalışma ERP uygulamalarının Çalışma Yaşamı Kalitesine etkilerini belirlemeye yönelik olması sebebiyle farklılık göstermekte ve çıkacak olan sonuçları itibariyle yeni araştırma konularına zemin hazırlamaktadır.

Araştırmanın amacına uygun olarak bu çalışmada fenemolojik bir araştırma yürütülmesi sebebiyle oluşturulan çalışma grubunun şekillenmesinde belirlenen kriterleri bu çalışmanın temel kısıtları ve sınırlılıkları olarak belirtmemiz mümkündür.

4. Araştırmanın Model ve Dizaynı

Taşıdığı amaç ve dayandığı kuramsal yaklaşımla da uyumlu olarak bu araştırma nitel bir desende tasarlanmıştır. Bu amaçla, araştırmanın veri analizinde insanların deneyimlerini açığa çıkaran ve grup içerisindeki bireylerin olgulara verdikleri anlamları paylaşmaya odaklanan nitel araştırma yöntemi olan Fenomenolojik Yaklaşım tercih edilmiştir.

Fenomenoloji; çevremizdeki fenomenler hakkında insanların deneyimlerini, algılarındaki farklılıkları açığa çıkarmaya odaklanan ampirik bir çalışmadır. Herkesin algıları, anlamaları ve deneyimleri farklı olduğu için fenomenleri tanımlama biçimleri de farklı olabilir. Fenomenoloji, nitel araştırmanın doğasına uygun olarak kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymayabilir ancak, bir olguyu daha iyi tanımaya ve anlamaya yardımcı olacak sonuçlar sağlayacak örnekler, açıklamalar ve deneyimler ortaya koyabilir. Bu yönüyle hem bilimsel literatüre hem de uygulamaya önemli katkılar sunabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:75).

Özetle, Fenomenolojik yaklaşım, geleneksel olarak deneklerle yapılan ve onların incelenen olay ve olgulara ilişkin öznel bakış açılarını ortaya koymaya çalışan bir analiz yöntemidir. Bu çalışmada da temel amacımız, çalışanların kullanmakta oldukları ERP yazılımlarının kendilerinin Çalışma Yaşamı Kalitelerinde ne tür farklı değişiklikler oluşturduğunu ortaya çıkarmaya yönelik olmasından ötürü bu yöntem tercih edilmiştir. Böylelikle kişilerin (öznel) tecrübelerinden, kişisel deneyimlerinden yararlanarak bu etkinin ne yönde ve nasıl gerçekleştiği değerlendirmeye ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

4.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunun belirlemesinde, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme, örneklemin problemle ilgili olarak belirlenen niteliklere sahip kişiler, olaylar, nesneler ya da durumlardan oluşturulmasıdır.

Bu yüzden öncelikli olarak yapılan alan çalışması kapsamında belirlenen temel ölçütleri kısaca belirtmekte fayda görüyoruz (*Araştırmaya Dahil Edilme ve Araştırmadan Dışlanma Ölçütleri)*

İşletmeler baz alınırken belirlenen kıstaslar;

- Sakarya ilindeki Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet göstermesi,
- Bünyelerinde ERP yazılımlarının kullanılması,
- ERP uygulamalarının tüm departmanlarda kullanılmakta olması,
- İlgili ERP modüllerinin aktif olarak kullanılmakta olması,

Çalışan beyaz yakalı personel açısından gerekli olan kısıtlar;

- ERP kullanıyor olmak,
- ERP'nin görev ve iş tanımı içersinde yer alması,
- İşinin her aşamasından düzenli olarak ERP kullanmak,
- Örneklem kısmına giren bir pozisyonda ve departmanda çalışıyor olmak,
- Çalışmakta olduğu firmada ERP entegrasyonundan önce ve sonra çalışıyor pozisyonda bulunmak.

Yukarıda belirtilen ilgili kıstaslara uygun olarak, 5 farklı firmada 3 farklı pozisyonda çalışmakta olan çalışanlar araştırma kapsamında değerlendirmeye alınmışlardır. Bu çalışanlar 5 farklı departmanda aynı pozisyonda çalışmakta olan personellerden seçilmiştir ve toplamda 30 çalışanla yarı yapılandırılmış fenomelojik bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Buna göre; ERP programını günlük işlerinin yürütümünde aktif olarak kullanan beyaz yakalı çalışanlar, orta ve üst düzey yöneticiler ile firma sahipleri ile görüşmeler yapılmıştır. Bu kapsamda kişilerin ERP sisteminden almış olduğu çıktılar ve kullanım amaçları açısından aşağıdaki 3 farklı grup yapısı ayrımı oluşturulmuştur.

4.2. Çalışma Grubun Genel Yapısı

1. Grup Çalışan: ERP üzerinden (düzenli ve sürekli) veri girişi yapan beyaz yakalı çalışanlar. Bu kapsamda firmalardan devamlı olarak bu işlemi yapmakta olan muhasebe, satınalma, satış ve pazarlama v.b. departmanlarda çalışmakta olan beyaz yakalı personeller seçilmiştir.

2. Grup Çalışan: Sisteme dönem dönem veri giren, fakat genellikle mevcut verilere istinaden bir takım operasyonel ve yönetsel kararların alınmasında rol oynayan orta kademe yöneticiler. Bu kapsamda firmalarda alt düzeyde çalışmakta olan personellerin girmekte olduğu verilerden yola çıkarak belirli operasyonel ve yönetsel karar vermekte olan şef, bölüm müdürü, departman müdürü, müdür yardımcısı pozisyonunda yer almakta olan orta düzey yöneticiler seçilmiştir.

3. Grup Çalışan: Sistem üzeriden düzenli raporlama alarak (haftalık-aylık) firmanın kritik yönetsel ve stratejik kararlarının alınmasında rol oynayan üst düzey yöneticiler ve firma sahipleri. Bu pozisyon kapsamında daha çok firmalarda üst düzey yönetsel ve firmayla ilgili stratejik kararların alınmasında söz sahibi olan yöneticiler, genel müdürler, genel müdür yardımcıları veya firma sahipleri ile görüşmeler yapılmıştır.,

4.3. Veri Toplam Aracı

Araştırmada, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Oluşturulan sorular fenenomojik bakış açısıyla organize edilmiş ve görüşmenin soru cevap tarzında değil karşıdaki kişilerin araştırmaya konu olan

yaklaşımla ilgili görüş ve düşünceleri, bu alanda yaşamış oldukları tecrübelerle ilgili görüşleri görüşme sırasında ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.
Aynı zamanda görüşmelerden katılımcılara kendilerine verilen bilgi formlarını doldurmaları istenmiştir. Buradaki temel amaç görüşme yapılması planlanan kişinin araştırmadan dışlanma ve araştırmaya dahil edilme kriterlerine uyup uymadığını analiz etmeye yöneliktir. Yapılan bu basit anket çalışması aynı zamanda çalışanlarla yapılan birebir görüşmelerde vermiş olduğu cevapların anketteki bulgularla karşılaştırılması ve yanıtlarının farklı açılardan analize tabi tutulmasına imkan verecektir.

4.4. Verilerin Çözümlenme Süreci

Bu araştırmada analiz süreci uygulama öncesinden başlamış, uygulama sırasında ve sonrasında devam etmiştir. Verilerin analizinde Creswell'in ön gördüğü süreç dikkate alınmış ve analiz aşağıda belirtilen aşamalarla gerçekleştirilmiştir (2003:190-194).

I. Aşama: Geniş bir literatür taramasından elde edilen bilgilere dayanarak ERP ve QWL kavramları ile ilgili anlamlı öğeler ve yapısal özellikler belirlenmeye çalışmıştır. Ayrıca araştırmanın amacı doğrultusunda görüşmelerin ana hattını oluşturmak üzere genel kategorileri ve temaları önceden belirleyerek; verilerin analizi için çalışma gruplarının genel yapısı şematize edilmiştir (Çizelge 1).

Bu doğrultuda, ERP uygulamalarıyla ilgili olarak çalışanları ERP kullanım düzeyine göre 3 düzeyde ele alınmış ve ERP kullanım fonksiyonuna göre çalışandan 3 grupta kategorize edilmeye çalışılmıştır. Bu düzey aynı zamanda analiz için birer genel kategori olarak kabul edilmiş, literatür bilgilerinden oluşturulan temaların her biri kendileri ile uyumlu olduğu düşünülen kategorilerin içerisine yerleştirilmiştir.

Çizelge 1. Kategoriler ve Temsil Ettiği Çalışan Grupları

Kategori(ler)	Temsil Ettiği Çalışan Grubu	Grubun Faaliyet Biçimi Çalışmakta Olduğu Departman(lar)
1. Grup Personel	ERP üzerinden (düzenli ve sürekli) veri girişi yapan beyaz yakalı çalışanlar.	Bu kapsamda firmalardan devamlı olarak bu işlemi yapmakta olan muhasebe, satınalma, satış ve pazarlama v.b. departmanlarda çalışmakta olan beyaz yakalı personeller seçilecektir.
2. Grup Personel	Sisteme dönem dönem veri giren, fakat genellikle mevcut verilere istinaden bir takım operasyonel ve yönetsel kararların alınmasında rol oynayan orta kademe yöneticiler.	Bu kapsamda firmalarda alt düzeyde çalışmakta olan personellerin girmekte olduğu verilerden yola çıkarak belirli operasyonel ve yönetsel karar vermekte olan şef, bölüm müdürü, departman müdürü, müdür yardımcısı pozisyonunda yer almakta olan orta düzey yöneticiler seçilecektir.
3. Grup Personel	Sistem üzeriden düzenli raporlama alarak (haftalık-aylık) firmanın kritik yönetsel ve stratejik kararlarının alınmasında rol oynayan üst düzey yöneticiler ve firma sahipleri.	Bu pozisyon kapsamında daha çok firmalarda üst düzey yönetsel ve firmayla ilgili stratejik kararların alınmasında söz sahibi olan yöneticiler, genel müdürler, genel müdür yardımcıları veya firma sahipleri ile görüşmelerin yapılması planlanmaktadır.

II. Aşama: Görüşmeler sonucunda, elde edilen veriler tekrar tekrar okunarak her bir görüşmede elde edilen veriler; araştırma için önceden belirlenen kavramsal çerçeveye göre kodlanmıştır. Bu kodlama Çizelge 2'de görüleceği üzere personelin anlatısı - anlatının özeti (ön anlamı)- alt tema – tema - kategori şeklinde kurgulanan bağlantı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Çizelge 2. Verileri Kodlanmasına İlişkin Bir Örnek
(A1: Çalışan Açısından İşin Anlam ve Değeri" Temasının Kodlanması)

Örneklemin Anlatısı	Anlatının Özeti (ön anlama)	Kod (lar)	Tema	Kategori
(K-1) "...ERP kullanımından önce çok daha yoğun ve aktif çalışıyordum, bireysel ve departman olarak sürekli farklı şeyler araştırıp bunları nasıl raporlayabileceğimiz konusunda aktif tartışmalarımız oluyordu, erp ile birlikte süreçler ve iş akışları daha belli olduğundan işimizin aslında yapılış şekli değişti...işlerimiz rutine girdi ve bu rutinlik içinde devamlı olarak benzer talimat ve yönergeleri uygulamaya çalışıyoruz bu da aslında biraz sıkıcı olan bir husus bazen işimi yapmama veya bekletme isteğim oluşuyor [1]".	Çalışan aslında erp öncesi yoğunluğunda daha memnun olduğunu ifade etmekte. ERP sisteminin getirmiş olduğu düşünsel ve zihinsel aktivitelerin azalmasının işiyle ilgili olarak bir takım yabancılaşma unsurlarının ortaya çıkmasına sebep olduğunu belirtmektedir.	Çalışanların işlerine karşı yabancılaşma boyutu	**Çalışan Açısından İşin Anlam ve Değeri**	**1. Grup Personel**
(K-2) "...sürekli olarak aynı işleri yapmak sıkıcı gelmekte, onay mekanizması gibi çalışıyorum, zaman zaman önüme gelen uyarıları okumadan onaylıyorum. ERP ile birlikte işimin yapılış biçimi basitleşti, biz genelde sistemin yönlendirmelerine göre işlerimizi yönetmeye çalışıyoruz [2]".	Denek sürekli benzer işlerin yapılmasının işlerin sistem sayesinde basitleştiğini ve yalınlaştığını ifade etmektedir.	İşlerin basitliği ve yalınlığı		
(K-3) "...erp'ye geçiş aşamasında gerçekten hevesliydim, erp'yi kullanmaktan yine de mutluyum, fakat sebebini bilmemekle birlikte işimi kendim her aşamasını kurgulayamamamdan ötürü biraz tatminsizlik yaşamaktayım...fakat erp sistemleri kullanmak gerek bana gerekse firmama işlevsellik ve kurumsallık kattığı düşüncesindeyim [3]".	ERP'nin çalışanlar açısından oluşturduğu bir takım olumsuz etmenler, çalışanların işlerine karşı olan motivasyonl unsurlarının azalmasına, işlerine karşı olan heves ve isteklerinin azalmasına sebep olmaktadır.	İşini sevme ve işiyle övünme düzeyi		

K1,K2,K3: Araştırmaya katılan beyaz yakalı personeller,
A1,A2: Araştırmacının soruları,
[1], [2], [3]...: Katılımcıların görüşleri.

III. Aşama: III. Aşamada her bir personel için yapılan veri kodlaması, tek bir çatı altında toplanarak tüm vakaların veri kodlamaları bütünleştirilmiş; böylece veriler toplu olarak incelenmiştir. Verilerin incelenmesi sonucunda ortaya çıkan temaların altında yer alabilecek olan daha ayrıntılı kodlar da listeye dahil edilerek alt temalar oluşturulmuştur.

Çizelge 3. Araştırmanın Tematik Çerçevesi

KATEGORİ (ler)			ÜST TEMA (lar)	TEMA (lar)	KOD (lar)
1. Grup Personel (Alt Kademe Çalışanlar)	**2. Grup Personel** (Orta Kademe Çalışanlar)	**3. Grup Personel** (Üst Kademe Çalışanlar)	**SİSTEM BOYUTU**	**A.** İşin Kalitesi ve Niteliği	▪ Bulunulan pozisyon, ▪ İşin değeri, ▪ Standart süreçler, ▪ İşlerin tekrar sıklığı, ▪ İşlerin nitelik ve nicelik durumu,
				B. Çalışma Yaşamının Sosyal Yönü	▪ Çalışma saatlerinin düzeni, ▪ Dinlenme için ayrılan zamanın kalitesi, ▪ Çalışma yaşamının sosyal boyutu, ▪ İş ve özel yaşam dengesi, ▪ İş haricindeki zamanın kalitesi,
				C. İşin Yapılma Yöntemi ve Şekli	▪ Sanal iş yapma şekil ve yöntemleri, ▪ Sanal iş süreçleri, ▪ Sanal çalışma ortamı, ▪ Sanal yetkilendirme, ▪ Sanal denetim alanı,
			ÇALIŞAN BOYUTU	**D.** İşin Anlam ve Değeri	▪ Çalışanların işe karşı olan tatmin düzeyleri, ▪ Çalışanların performans düzeyleri, ▪ Çalışanların işlerine karşı yabacılaşma boyutu, ▪ İşini sevme ve işiyle övünme düzeyi, ▪ Çalışanların öz değerleri,
				E. Kariyer Gelişimi Boyutu	▪ Mevcut yeteneklerin korunması ve geliştirilmesi, ▪ Yeni yetenek(lerin) kazanımı, ▪ Yeni fikirlerin değerlendirilmesi, ▪ Çalışanların zihinsel üretkenlikleri, ▪ Yeni fırsatlar oluşturma imkanı,

IV. Aşama: Ortaya çıkan kavramsal çerçevedeki sıralamaya göre temaların ve alt temaların içerikleri, araştırmaya katılan kişilerin ifadelerinden yapılan alıntılarla desteklenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada daha önce de belirtildiği gibi 5 farklı firmadan 3 farklı düzeyde (pozisyonda) çalışmakta olan toplam da 30 kişilik grupla fenemolojik görüşme gerçekleştirilmiştir. İzleyen kısımda araştırmanın analiz bölümünde elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve yorumlanmasına yer verilecektir.

5. Bulgular ve Yorum

Yapılan incelemeler neticesinde tespit edilen en önemli husus, bulunulan pozisyonla ERP kullanım amacının Çalışma Yaşamı Kalitesi üzerindeki etkisinin değiştiği yönündeki tespittir. Söyle ki, araştırmaya katılan deneklerin Çalışma Yaşam Kaliteleri alt kademelerden üst kademelere doğru çıkıldıkça daha olumlu yönde (pozisyonun getirmiş olduğu sorumluluklar nötr varsayılmıştır) etkilediği bu da çalışanının işini daha fazla sevmesi, benimsemesi ve motive olması anlamına geldiği belirlenmiştir. Zıt olarak, üst kademeden alt kademelere doğru ilerledikçe ve ana iş veri girişine doğru yöneldikçe, standart süreçlerin ve uygulamaların getirmiş olduğu yoğunluk ve rutinlik kişilerin işlerine karşı işlerini sevmemelerine, motivasyonlarının düşük olmasına ve işlerine karşı yabancılaşmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Bu sebepten ötürü örgüt piramitinde ERP kullanımının çalışma yaşamı kalitesine etkilerinin farklı biçimlerde olduğu belirlenmiştir.

Bu etkileşimde asıl etkili olan husus kişilerin pozisyonları ve bunun neticesinde ERP'den yararlanma amaç ve maksatlarıdır. ERP uygulamaları, üst kademede yer alan personeller tarafından çok önemli bir unsur olarak değerlendirilip, işlerine kayda değer anlam kattıklarını ifade ederken; aynı durum alt pozisyonlara doğru inildikçe işin aşırı teferruata inildiğini alt kademe çalışanlar tarafından dile getirilmekte ve ERP kullanımına yönelik bir tutum içersine büründükleri, bu sebeplerden ötürü işlerine karşı olumsuz bir tavır içersine girdikleri yapılan fenomelojik görüşmeler neticesinde tespit edilmiştir.

Yukarıda yer alan tespitlerden yola çıkarak, ERP uygulamalarına geçiş süreci ile birlikte işletmelerde ciddi anlamda reorganizasyon ve değişim süreçlerinin de birlikte gerçekleştiği bunun neticesinde çalışanların iş yapma şekil ve yöntemlerinde ciddi değişikliklerin oluştuğu yapılan görüşmelerden ortaya çıkarılan tespitler arasında yer almaktadır. Bu değişim süreci neticesinde kişilerin eski ve yeni iş yapma şekil yöntemleri, onların çalışma yaşam kalitelerine etkilerinin farklı düzeylerde olmasına neden olmaktadır. Bu etki 1. grupta pozitif yöndeyken 3. grupta negatif yönde olabilmektedir. 2. Gruptaki ise personeller üzerinde genellikle pozitif bir etki oluşturduğunu belirtmek mümkündür.

1. Grupta yer almakta olan çalışanlar ERP kullanımına fiili olarak geçiş süreci ile birlikte katılımcıların belirtmiş oldukları ifadelere göre işlerinde önemli derecede artış söz konusu iken, işleri kendi kontrollerinden çıkmış buna istinaden de işlerine karşı sorumluluk sahibi olma bilinçleri azalmış ve bunun neticesinde işlerine karşı olan eski tutkularında önemli azalmalar meydana gelmiştir.

Aynı zamanda eskiden işleri kendi kontrolleri ve yönetiminde organize olurken, ERP süreci ile birlikte o güç ellerinden alınmış ve diğer çalışanlarla (ast-üst veya aynı düzeydeki çalışanlarla) ortak bir paydada paylaşım sürdürmek zorunda kalmışlardır. Bunun neticesinde bu grupta yer alan çalışanların mevcut işlerine karşı olan tutkuları azalmış, motivasyonları düşmüş ve işlerine karşı yabancılaşmaya başlamışlar.

Başka bir açıdan değerlendirildiğinde, 1. Grup personelin işlerindeki yönetsel üstünlüklerinin ERP uygulamaları ile kendi ellerinden alınması onların işlerine karşı olan bağlılıklarının bir derece azalmasına ve işlerinin başkaları tarafından da kolaylıkla yapılabilir bir pozisyona gelmesine olanak tanımıştır. Ayrıca, işlerinin kendi açılarından anlam ve değerinin azalması neticesinde, kendi kariyer gelişimlerine de olumsuz bir takım etkiler oluşturacağı yapılan görüşmelerde dile getirilen diğer olumsuz etkilerdendir. Belirlenen sonuçları itibariyle 1. Grupta yer alan personeller için ERP uygulamalarını kullanmanın, Çalışma Yaşam Kaliteleri açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabileceğini belirtmek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.
2. Grupta yer almakta olan çalışanlar bulundukları pozisyon itibariyle EPR uygulamalarını hem yönetsel hem de uygulama noktasında daha aktif olarak kullanmaktadırlar. Bu çalışanların ERP kullanımları ile birlikte iş yapma, karar verme ve kendilerine bağlı olarak çalışan personelleri yönlendirme noktasında eskiye nazaran daha aktif oldukları yapılan görüşmelerde dile getirilen hususlar arasında yer almaktadır.

Bununla birlikte, mevcut süreçlerin işletilmesinde ve yönetiminde işlerin bir sistem üzerinden daha aktif olarak takip edilebilirliğinin gelişmesi yapılan işin kalitesi ve niteliğinde olumlu gelişmeler gerçekleştirmiştir. Orta kademe yöneticileri gerek sistem üzerinden bir takım raporlamalar alabilmekte, gerekse bir fiil veri girişi ile kendisine bağlı çalışanlar veya bağlı çalıştığı üst yöneticiler için bir takım veriler sisteme girebilmektedirler. Bu işlemler kendilerinin eskiye nazaran daha aktif olabilmelerine imkan verebilmektedir.

Yukarıda belirtilen nedenlerden ötürü ERP uygulamaları orta kademede yer alan 2. grup çalışanların işlerine yüklemiş oldukları anlam ve değeri yükseltmesi, kaliteli ve nitelikli bir iş yaptıklarının bilincine varmalarına yardımcı olması, işlerinde daha proaktif rol almalarına etki etmesi, iş yapma şekil ve yöntemlerini daha doğru ve akıcı şekilde kullanmalarına ve bunların neticesinde kariyer gelişimlerine daha olumlu etkiler oluşturması açılarından Erp uygulamaları 2. grup çalışanlara yönelik pozitif etkileri söz konusudur. Bunun aksine Erp kullanımının getirmiş olduğu bir takım interaktif uygulamalar neticesinde çalışanların işlerinden mental olarak kopamamalarına bunun neticesinde iş ve özel yaşam arasındaki dengede bir takım sorunların oluşmasına neden olabilmektedir. Belirlenen sonuçları itibariyle 2. Grupta yer alan orta kademe yöneticiler için ERP uygulamalarını kullanmanın Çalışma Yaşam Kaliteleri açısından genellikle olumlu sonuçlar doğurduğunu belirtmek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

ERP kullanımının gerek kullanım gerekse oluşturduğu imkan ve fırsatlardan dolayı olumlu etkilerinin en çok 3. Grupta yer almakta olan üst düzey yöneticiler üzerinde olduğu belirlenmiştir. Öncelikli olarak, bu gruptaki çalışanlar bulundukları pozisyon itibariyle vermiş oldukları kararlar firmaları açısından stratejik ve önem arz eden kararlardır. Bu kararları verirken doğru verilerle ve en kısa sürede karar vermeleri gerekmektedir. Bunun içinde firmalarının kendi içsel dinamiklerini en iyi şekilde analiz edebilmeleri ve her türlü kayda değer bilgiye anında ulaşabilmeleri gerekmektedir. ERP uygulamaları da buna imkan veren en önemli bilişim teknolojisidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ERP uygulamalarının üst düzey yöneticilere olumlu etkiler oluşturduğunu belirtmek doğru bir tespittir.

ERP'nin üst düzey yöneticilere sunduğu imkanlar neticesinde bu kişiler interaktif olarak tüm raporlamalara ve şirketle ilgili tüm girdi ve çıktı verilerine anında ulaşabilme imkanına sahip olabilmektedir. Bunun getirmiş olduğu kolaylıklar neticesinde bu grupta yer almakta olan yöneticilerin bulundukları pozisyonun zorluğuna rağmen ERP uygulamalarını kullanmanın, kendilerinin iş yapabilmelerine kayda değer katkı sağladıkları ve almış oldukları kararların daha tutarlı olduğu ve böylece işlerinin kalitesinde ve niteliğinde olumlu gelişmeler olduğu yapılan görüşmelerde ifade edilmiştir.

Erp kullanımı ile birlikte bu grubun işten almış olduğu iş tatmininde olumlu etkilerinin olduğu belirlenmiştir, aynı zamanda Erp'nin sunduğu interaktif uygulamalar neticesinde işlerinde yönettikleri kişilerle iletişimlerinin daha formal şekle büründüğü tespit edilmiştir. Bu formelliğin bir noktada olumsuz olarak değerlendirilmesi de mümkündür. İş yaşam dengesi açısından olumlu etkileri olmakla birlikte ERP uygulamalarının sunduğu kolaylıklar her an iş yapma veya raporları inceleme kolaylığı sağlaması bu gruptaki çalışanlar için mesai kavramının ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Belirlenen sonuçları itibariyle 3. Grupta yer alan üst kademe yöneticiler için ERP uygulamalarını kullanmanın Çalışma Yaşam Kaliteleri açısından genellikle olumlu sonuçlar doğurduğunu belirtmek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

6. Sonuç ve Öneriler

ERP ile ilgili en önemli konu aslında teknik konular yanında mevcut kullanıcıların Çalışma Yaşam Kaliteleri üzerindeki uzun süreli etkilerini bilmekten geçmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, ERP uygulamaları bir yazılımdan çok daha öte bir anlam ifade etmektedir. ERP uygulamaları bir nevi firmanın beyni gibidir ve firma kültürü ile entegre olan uygulamalardır. Çalışanlar açısından düşünüldüğünde ERP uygulamaları Çalışma Yaşam Kalitelerini oluşturan kariyer planlama, iş gücü ve iş kalitesi, işin anlam ve değeri, motivasyon v.b. diğer tüm bileşenleri farkı şekillerde etkileyebilmektedir.

Bu çalışmada ERP'nin ÇYK'si üzerinde oluşturabileceği muhtemel olumsuz etkiler üzerinde durulmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi bu çalışmada sadece olumsuz etkilerin ele alınmasının temel nedeni bu alanda daha önce bir çalışmanın yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu noktada farklı etkinin sebeplerinin ve sonuçlarının çok iyi şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde ERP'nin kullanım amaç ve gayesi tam olarak karşılığını bulacaktır. Genelde bunlar firmalar açısından göz ardı edilmekte olan konular olarak ele alınmaktadır. Zorlukların sadece kurulum aşamasında olacağı dile getirilmekte ve buna göre kısa süreli planlar dikkate alınmaktadır. Fakat, ERP uygulamalarının kullanımının etkileri çok daha uzun süreli olabilmekte, hatta çalışanların işlerine karşı yabancılaşmasına ve motivasyonlarının düşmesine kadar olumsuz sonuçlar oluşturabileceğinin bilinmesi gerekmektedir.

Burada şu konu belirtilmeli ki, ERP firmaların gelişimine ciddi derece de katkı sağlayan uygulamalardır. Öyle ki, ERP uygulamaları bir nevi değişim gibidir ve firmaların kültürlerini dahi etkileme özelliğine sahiptir. ERP'nin gerçekten tam anlamıyla doğru kullanıldığı durumlarda tüm departmanların, kısımları ve bireylerin, erp öncesi döneme göre işlerindeki performanslarında (çıktı unsurunda) ciddi anlamda kalite ve performans anlamında ciddi kazanımların olduğu aşikardır.

Bu makale çalışmasında ERP'nin olumsuzluklarından ziyade, daha geniş bir perspektifte ÇYK'ne yönelik olumsuz etkilerin olup olmadığını, eğer böyle bir etki mevcut ise bu etkinin farklı erp kullanım düzeylerine göre farklılık gösterip göstermeyeceği üzerinde durulmuştur.

Yukarıdaki açıklamalar neticesinde yapılan çalışmadan aşağıda yer alan sonuçlar çıkarılmıştır.

ERP uygulamalarının kullanımının farklı çalışma gruplarına göre olumsuz etki düzeyinin ve şeklinin farklı şekilde olacağıdır. Çalışma grupları belirlenirken tez çalışmasının 2.2.2. ve 2.2.3. kısımlarında detaylı olarak açıklanan gruplar erp kullanım düzeylerine göre belirlenmiştir. Bu düzeyler aşağıda kısaca ifade edildiği gibi örgüt kademesinde bulunan pozisyona göre belirlenmiştir.

1. Grup : ERP üzerinden (düzenli ve sürekli) veri girişi yapan beyaz yakalı çalışanlar.
2. Grup: Sisteme dönem dönem veri giren, fakat genellikle mevcut verilere istinaden bir takım operasyonel ve yönetsel kararların alınmasında rol oynayan orta kademe yöneticiler.
3. Grup: Sistem üzeriden düzenli raporlama alarak (haftalık-aylık) firmanın kritik yönetsel ve stratejik kararlarının alınmasında rol oynayan üst düzey yöneticiler ve firma sahipleri.

Yapılan çalışma, ERP'nin oluşturulan 3 farklı çalışma grubuna göre etki düzeyinin farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu görüşme çalışanlarla yapılan fenemonolojik araştırmalar sırasında ortaya çıkarılan en önemli sonuçtur. ERP uygulamaları kullanım şekli organizasyon kademesinde bulunulan pozisyona göre belirlenmektedir. ERP'nin ÇYK'ne olan etkinin belirleyen en önemli ölçüt bu olmaktadır.

ERP kullanım amaç ve gayesi genellikle örgüt piramidinde üst kademelere alt kademeler doğru inildikçe ERP sistemin genel işleyişi itibariyle yapılan işlerin stratejik değeri ve önemi azalmakla birlikte işlerin o derece de yoğunluğu ve sistemsel gereksinimleri ve bu gereksinimlerin karşılanma düzeyi önem kazanmaktadır. Başka bir ifade ile üst kademelerden alt kademeler doğru inildikçe işlerin genel değerinin ve stratejik öneminin azalmasının etkisi kendisini ERP uygulamalarında da hissettirmekte ve ERP bu etkinin sürekliliğini sağlamakla birlikte oluşturmuş olduğu süreklilik ve girilmesi gereken veriler sebebiyle işlerin aşırı derecede standardize etmekte, tüm detaylar sisteme yüklenmekte bu da alt kademelerde çalışmakta olan beyaz yakalı personellerin işlerine karşı olan tutum ve davranışlarının olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktadır. Örgüt yapısından alt kademelere doğru inildikçe ve ana iş veri girişine doğru yöneldikçe, standart süreçlerin ve uygulamaların getirmiş olduğu yoğunluk ve rutinlik kişilerin işlerini sevmemelerine, motivasyonlarının düşük olmasına ve işlerine karşı yabancılaşmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Bu etkileşimde belli bir kademede oluşan olumsuz bir etki üst kademelere doğru çıkıldıkça olumlu olarak karşılanabilmektedir. Buda yukarıda belirtildiği gibi bulunulan pozisyonun erp'yi ne amaçla ve nasıl kullanmakta olduğundan kaynaklanmaktadır.

Yukarıda belirlenen temel unsurla birlikte özellikle belli demografik unsurların ve kullanıcıdan/kullanılan yazılımdan/organizasyondan kaynaklı bazı temel faktörlerin bu etkide belirleyici unsur oluşturabileceği tespit edilmiştir. Konu demografik faktörler açısından ele alındığında "yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, kıdem, çalışılan departman ve bulunulan pozisyonun" bu kapsamda ele alınması mümkündür. Yapılan görüşmeler sırasında, çalışma gruplarında yer alan çalışanların vermiş oldukları yanıtlar değerlendirildiğinde aşağıda yer alan sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan görüşmelerdeki bulgulardan yola çıkarak, özellikle yaş seviyesi düşük olan genç nesil çalışanların ileri yaştaki kişilere göre erp'nin oluşturabileceği olumsuzluklardan daha az etkilendikleri belirlenmiştir. Bunun temel sebebi ise genç personellerin değişime ve yeniliğe daha açık olmalarından kaynaklanmaktadır. Konu cinsiyet faktörü açısından değerlendirildiğinde, cinsiyet faktörünün bu ilişki üzerinde belirleyici bir etkisinin olduğuna yönelik bir bulguya rastlanmamıştır. Eğitim açısında ise, eğitim seviyesi yüksek olan çalışanların, eğitim seviyesi daha düşük olan çalışanlara nazaran erp kullanımları konusunda daha fazla hevesli oldukları ve erp'nin olumlu etkilerini daha fazla dile getirdikleri belirlenmiştir. Kıdem unsuru açısından konu ele alındığında, kıdem seviyesi düşük olan çalışanların kıdem seviyesi yüksek olan çalışanlara göre erp kullanımlarından daha memnun oldukları tespit edilmiştir. Kıdem seviyesi yüksek olan çalışanların değişime olan dirençlerinden ötürü yenilikleri daha dirençle karşılamaları sebebiyle erp'nin kendi ÇYK'lerine olumsuz yönde etkiledikleri dile getirilmiştir. Konu çalışılan departman ve pozisyon açısından değerlendirildiğinde, dökümantasyon açısından daha fazla detay gerektiren; müşteri ilişkileri, depo, satınalma, v.b. bölümlerdeki çalışanların, finans, satış v.b. birimlerdeki çalışanlara göre bu etkiden daha fazla olumsuz şekilde etkilendiği; aynı şekilde pozisyon olarak daha alt seviyede bulunan çalışanların üst kademelerde yer alan şef, amir, müdür v.b. pozisyonda yer alan çalışanlara göre olumsuz etkilerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

ERP'yi daha uzun kullanan çalışanların, daha az kullananlara göre olumsuz etkisinin daha fazla olduğu, bununla birlikte mesai saatleri içersinde ve mesai haricinde erp kullanım düzeyi fazla olan çalışanların düşük olan çalışanlara göre olumsuz etkisinin daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak, ERP uygulamalarının ÇYK üzerinde bir takım olumsuz etkilerinin olduğu, bu olumsuz etkilerinin yönünü ve şiddetinin örgüt bünyesinde bulunulan pozisyona göre farklılık gösterdiği, bu olumsuz etkinin yönetsel anlamda üst kademelerden alt kademelere doğru inildikçe arttığı; bu olumsuz etkilerinin çalışanların ÇYK'i anlamında (1) işlerinin kalite ve niteliğini, (2) işlerinin sosyal yönünü, (3) iş yapma şekil ve yöntemlerini, (4) işlerinin anlam ve öneminin ve (5) kariyer gelişimlerini etkilediği; bu olumsuz etkilerinin daha çok, yabancılaşma, motivasyon kaybı, stres, işten ayrılma, devamsızlık v.b. sonuçlar şeklinde ortaya çıktığı yapılan alan çalışması neticesinde belirlenen tespitler arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Akça Yasar ve Özer Gökhan, 2012, Teknoloji Kabul Modeli'nin Kurumsal Kaynak Planlaması Uygulamalarında Kullanılması, Business and Economics Research Journal, Volume: 3, Number: 2, pp. 79-96.

Arulsenthilkumar S. Saravanaraj M. G. And Punitha N, 2012, Quality Of Work Life for Employees in Supermarkets with Reference to Coımbatore, Abhinav-National Monthly Refereed Journal of Research in Commerce & Management, Vol: 1, Issue No: 8, ISSN 2277-1166, pp. 108-116.

Amin Zulkarnain, 2013, Quality of Work Life in Indonesian Public Service Organizations: The Role of Career.

Boztaş Mesut ve Özmızrak Murat, 2012, Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) Yazılımları Kurulum ve Kullanım Sürecinin Bilgi Yönetimi Kavramıyla Etkileşimi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 21, s. 65-79.

Creswell, J. W. ve Miller, D. L. (2003). Determining Validity in Qualitative Inquiry,*Theory Into Practice*, 39 (3), 124-130.

Demir Mahmut, 2011, İşgörenlerin Çalışma Yaşamı Kalitesi Algılamalarının İşte Kalma Niyeti ve İşe Devamsızlık İle İlişkisi, Ege Akademik Bakış, Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 3, s. 453-464.

Development and Personal Factors, International Journal of Applied Psychology, Vol: 3, No: 3, pp. 38-44.

Düzakın Erkut ve Sevinç Selma, 2002, Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP), Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: XXI, Sayı: 1, s. 189-218.

ERP ve Ötesi, 2014, ERP Kullanıcıları Neden Mutsuz, http://www.erpveotesi.com/erp-kullanicilari-neden-mutsuz.

Harwood Stephen, 2004, ERP Kurumsal Kaynak Planlaması Yapısı, Seçimi, Kurulumu, Bileşim Yayınları, İstanbul.

Howg LeWayne, 1990, Informantion Technology and Quality of Work Life, Journal of Business and Psychology, Vol:5, No:2, pp.237-260.

Kalaycı Orhan, 2005, Yazılım Projelerinde Başarının Mimarları Proje Yöneticileri, Nitelik Yazılım Süreç kalitesi ve Yönetim Danışmanlığı Yayını, s. 1-5.

Morris G. Michael and Venkatesh Viswanath, 2010, Job Characteristics and Job Satisfaction: Understanding the Role of Enterprise Resource Planning System Implementation, MIS Quarterly, Vol: 34, No: 1, pp. 143-161.

Permarupan P. Yukthamarani, Al- Mamun1 Abdullah and Saufi1 A. Roselina, 2013, Quality of Work Life on Employees Job Involvement and Affective Commitment between the Public and Private Sector in Malaysia, Asian Social Science, Vol: 9, No: 7, pp. 268-278.

Şaylan Onur, 2011, Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) Sisteminde Kritik Başarı Faktörlerinin ve Kullanıcı Memnuniyetinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Tekiner Öznur, 2011, Ektam Makine IFS ERP Projesi Söyleşisi, http://www.ifsworld.com/tr-tr/news/2011/tr-2011-04-14-ektam-makine-soylesi.

Uçak Türk And Villard Michel, 2013, The Effects Of Management Information And ERP Systems On Strategic Knowledge Management And Decision-Making, 9th International Strategic Management Conference, Procedia - Social and Behavioral Sciences, p. 1-8.

Üstüner Tarık, 2012, İdeal Bir Proje Yöneticisi Nasıl Olmalı? Projedeki esas aktör; proje yöneticisidir, ERP ve Ötesi, Workcube e-iş sistemleri yönetim ve teknoloji tanıtım bülteni, s. 22-23.

Yıldırım, A. ve Şimşek, A. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5.Baskı), Ankara, Seçkin Yayınevi.

BELEDİYELERDE VİZYON YÖNETİMİ

Serhat TAŞPINAR
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Doktora Öğrencisi, (serhattaspinar@gmail.com)

ÖZET: Bu çalışmanın amacı, 2005 yılında çağdaş kamu mali yönetim sistemi kurulması amacıyla getirilen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu ile kamu kurumlarının hayatına giren stratejik planlama kavramının ayrılmaz bir parçası olan vizyon kavramının genel değerlendirilmesinin yapılarak Belediyeler üzerinde uygulama alanının işlerliğinin ölçülmesidir. Bu amaçla vizyon kavramının kelime anlamı ve genel anlamları, vizyonun metodolojisi ile işlevleri üzerinde durulacak ve etkili bir vizyonda olması gereken özellikler anlatılarak etkili bir vizyonun işletmeler üzerindeki öneminden bahsedilecek olup, uluslararası ölçekli şirket vizyonları ile ülkemiz belediye vizyonları arasındaki farklar karşılaştırılarak çözüm önerileri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vizyon, Vizyon Yönetimi, Belediyelerde Vizyon

VISION MANAGEMENT IN MUNICIPALITY

ABSTRACT: The aims of this study, a general assessment of the vision concept is to measure the effectiveness of applications area on municipalities. The vision entered into force with No 5018 Public Financial Management and Control Law in 2005 and it became integral part of strategic planning concept in public institutions. For this purpose, focused on vision concept of word meaning, its general meaning, the methodology and its functions, described features that should be an effective vision, discussed the importance of an effective vision on businesses and an international scale company's visions and municipalities in our country's differences will be compare and then propose solutions about them.

Key Words: Vision, Vision Management, Vision in Municipality

1.GİRİŞ

Dünyada son yirmi beş yılda, başta bilgi ve iletişim teknolojileri olmak üzere, her alanda yaşanan hızlı değişim, vatandaşların kamu kurumlarının hizmet performansını yetersiz bulması ve kamu harcamalarının ülkelerin mali sistemleri üzerinde yarattığı baskı gibi çeşitli nedenlerle, pek çok ülkede kamu yönetimi reformları uygulamaya konmuştur. Bu reformların kapsamları ve yaklaşımları ile izlenen stratejiler ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Ancak, kamu yönetimi üzerine yapılan araştırmalar, reformlar kapsamında en yoğun olarak benimsenen aracın stratejik planlama olduğunu göstermektedir (Berry, 2007: 342). Stratejik planlamanın ayrılmaz bir parçaları olan misyon, vizyon ve temel değerler kavramlarının kamu kurumlarındaki etkisinin de düşük olduğu değerlendirildiğinde konu hakkında bir çalışma yapılması kaçınılmaz olmuştur. Bütün kamu kurumlarını ve kavramları ilgilendiren bir çalışma yapmanın zorluğundan dolayı Belediyeler bazında vizyon üzerinde çalışma yapılmıştır.

2.VİZYON KAVRAMI

Vizyon, gelecekle ilgili senaryo kurgulamak ve bu senaryo doğrultusunda sanki gerçekleşmiş gibi hareket etmektir de denebilir. (Heintel, 1995:115-116 ve Heinze, 1995:80-81). Vizyon kelimesi; sezgi, düş görme, trans anlamlarını da içermektedir (Kozlu, 1996:1). "Vizyon, önemli ölçüde mevcut durumdan daha fazla istenen bir durumun ifadesidir." (Ackoff, 1998:27). Başka bir tanım ile gelecekte varılmak istenen hedef veya amaç olarak da tanımlanabilir.

Vizyon, bir kurumun geleceğini şekillendirmeye yönelik bir kavram olduğu için, beklenmedik durumları azaltır ve beklenmedik durumlarda da yapılabilecek önlemleri ortaya koyar. Bu durum ise kurumun başarısını artırır ve benzer kurumlar arasında öne çıkmasını sağlar. Vizyon, yön gösterdiği için, gereksiz birçok işlemin ve verimsiz bir sürü için önüne geçilmesine katkı sağlar. Nitekim vizyons (ACKOFF, 1998)uz bir kurum, rotasız bir gemiye benzetilmektedir. Bir başka deyişle vizyonun varlığı, kurumu, yaratıcılığa ve rasyonel davranışa iterken, yokluğu, kaosa ve başarısızlığa sürükleyeceği ifade edilmektedir. Ancak vizyondan beklenen yararların sağlanmasında, her ne kadar daha çok üst düzeye ilişkin bir işlev gerekli olsa da vizyonun oluşturulması sürecinde çalışanların katılımının önemi vurgulanmalıdır. Vizyon oluşumuna katkı sağlayan bireylerin, vizyonu benimsemesi ve uygulamasının çok daha sorunsuz olacağı açıktır. (Ülgen ve Mirze, 2004:180)

Vizyon, örgütün geleceğine ışık tutan, adeta temel bir yasa oluşturur. Bunlar tüm yönetim faaliyetlerini yönlendirerek gelecek için rehber görevi görür ve birçok düzenleme, bu doğrultuda gerçekleştirilir. Hedeflere ulaşılması konusundaki ilkeler, vizyon sayesinde ortaya konur. (Quigley, 1998:25)

Vizyonun, temelde geleceği görme ve tasarlama olarak ifade edilebileceği hatırlanırsa, gelecek yönelimli bir kavram olduğu için, günümüz yöneticilerinin doğal olarak vazgeçilmez bir özelliği haline geldiği görülmektedir. Bugün kurumların geleceğine şekil veren ve gelecekte bulunabileceği noktanın belirlenmesinde, özellikle üst düzey yöneticilerin vizyonları belirleyici olmaktadır. Nitekim stratejik karar alma noktasında bulunan bir yöneticinin, yürütmeye ilişkin görevleri yerine getiren bir yöneticiden daha vizyon sahibi, daha bilge olması gereği söz konusudur.(Stoney, 2001: 31)

Vizyon kuruluşun ideal geleceğini sembolize eder. Kuruluşun uzun vadede neleri yapmak istediğinin güçlü bir anlatımıdır. Vizyon bir kuruluşun farklı birimleri arasında birleştirici bir unsurdur. Bundan dolayı, birçok işlevi yerine getiren kuruluşlarda daha da önemli bir role sahiptir.

Vizyon bildirimi kuruluşun ulaşmayı arzu ettiği geleceğin iddialı ve gerçekçi bir ifadesidir. Bu ifade, bir yandan çalışanları ve karar alıcıları ilerlemeye teşvik etmeli, diğer yandan da ulaşılabilir olmalıdır. Vizyon bildirimi, misyon bildirimi ile birlikte kuruluş planının çatısını oluşturur. (Kamu Kurumları için Stratejik Plan Hazırlama Kılavuzu: 25)

3.BELEDİYELER İÇİN VİZYON

2005 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunun 9'uncu maddesi; *"Kamu idareleri; kalkınma planları, programlar, ilgili mevzuat ve benimsedikleri temel ilkeler çerçevesinde geleceğe ilişkin **misyon ve vizyonlarını oluşturmak**, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, performanslarını önceden belirlenmiş olan göstergeler doğrultusunda ölçmek ve bu sürecin izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla katılımcı yöntemlerle stratejik plan hazırlarlar…"* ile birlikte Belediyeler için stratejik plan hazırlama zorunluluğu ile birlikte vizyon bildirimi hazırlama sorumluluğu da getirilmiştir. 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5216 sayılı Büyükşehir Kanunu gereği mahalli idareler seçimlerini izleyen 6 ay içinde;

- Bütün Büyükşehir Belediyeleri
- Nüfusu 50.000'nin üzerindeki Belediyeler

Stratejik plan dolayısı ile vizyon bildirimi hazırlama mecburiyetindedirler.

Kamu İdarelerinde Stratejik Plan Hazırlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in 5'inci maddesi (c) maddesinde; *" Stratejik planların doğrudan doğruya kamu idarelerince ve idarelerin kendi çalışanları tarafından hazırlanması zorunludur. İhtiyaç duyulması hâlinde idare dışından temin edilecek danışmanlık hizmetleri sadece yöntem ve süreç danışmanlığı ile eğitim hizmetleri konularıyla sınırlıdır…"* denilmiştir.

Yukarıdaki mevzuat hükümleri çerçevesinde kamu idareleri stratejik plan hazırlama danışmanlık hizmetini sadece yöntem ve süreç danışmanlığı ile eğitim hizmetleri konularıyla sınırlı olmak üzere satın alabilecek diğer konularda kendi çalışanları tarafından hazırlayacaklardır. Dolayısı ile Belediyelerde vizyonlarını kendi çalışanlarının hayal güçleri ölçüsünde hazırlayabileceklerdir. Belediyelerin vizyonlarını belirlerken takip etmeleri gereken süreçleri aşağıda açıklayacağız.

3.1.Vizyon Metodolojisi

Belediyeler vizyon bildirgelerini hazırlarken aşağıdaki metedolojiyi takip edebilirler(Kotter, 1990: 81);

- **İlk Plan:** Vizyon sürecinin ilk basamağı olan bu noktada, piyasa ihtiyaçlarının hayallerde belirlenmesidir.
- **Yol gösterici koalisyon:** İlk planın oluşturulmasından sonra, bunun üzerine geniş bir insan grubunun tesis edilerek koalisyonun sağlanması gerekir.
- **Takım Çalışması:** Grupta etkili bir takım çalışması, vizyonun başarısı için gereklidir. Amaç, vizyonun gerçekleşmesinde herkesin katkısını sağlamaktır.
- **Aklın ve Duyguların Rolü:** Hem analitik ve hem de hayallere dayalı sezgisel bakış açısı sürecin gelişimi için son derece önemlidir.
- **Zaman Çerçevesi:** Vizyon tek toplantıda ya da oturumda oluşturulamayabilir. Bu durum aylar hatta yıllar alabilir. Vizyonu betimleyen kısa ifadeler, uzun süre içinde hazırlanmalıdır. Zira kurumun gelecekteki kişiliğine şekil vermek söz konusudur.
- **Son Ürün:** Sürece ilişkin sonuçlar, yönetici için yapılabilirliği, esnekliği, taşınabilirliği faktörlerini de kapsayarak en kısa sürede gerçekleştirilmelidir.

Gelecek kavramı kurumdan kuruma değişiklik göstermekle birlikte ulaşılması istenen vizyon için belirli bir yıl belirlenebileceği gibi uzun dönemli hedefe ulaşmaya yönelik vizyonlarda belirlenebilir.

Örneğin; Garanti Bankası, *"Avrupa'da en iyi banka olmak"* vizyonu için bir süre belirlememiş Avrupa'nın en iyi bankası olduğunda vizyonunu gerçekleştirmiş olacaktır.

Ancak Ülker Bisküvi Sanayi A.Ş. vizyonunu *"Özellikle unlu mamullerde, tüketicinin en çok tercih ettiği marka konumunu daha da güçlendirerek sürdürmek ve dünya pazarlarında gelecek 10 yıl içerisinde ilk 5 firma arasında yer almak."* şeklinde belirleyerek vizyonu için bir süre öngörmüştür.

3.2.Vizyonun İşlevleri

Vizyon oluşturmada vizyonun işlevleri şunlardır(Miller, 1992: 21):

- Vizyon, insanlara kılavuzluk ederek onlara yol gösterir.
- Yaratıcılık ve yenilikçiliği destekler.
- Vizyon insanlara olumlu konuları çağrıştırmaktadır.
- Vizyon, insanlara ilham kaynağı olur.
- Vizyon, insanlara geri bildirim verir.
- Vizyon, insanlara serbest düşünme, bağımsızlık ve özgürlük hissi verir
- Vizyon, aydınlatıcıdır.
- Vizyon, davranışsal uyarılar ve çekicilik kazandırır.
- Vizyon, ateşler ve hayran bırakır.
- İtici güç ve alışkanlıklar yaratır.
- Yüksek performansta uzun süreli çalışmayı olumlu kılar
- Parlak hedefler için, çalışanı motive eder.
- Kapasiteyi geliştirir.

3.3.Etkili bir Vizyon İçin Yapılması Gerekenler

Etkili bir vizyon tasarlanırken hem üst yönetici hem çalışanlar hem de paydaşların aklında kalması ve doğru çağrışımlar yapması gerekmektedir. Vizyonu internet sitelerine konularak unutulan bir kavramdan çıkarma adına aşağıdaki özelliklere sahip olması gerekmektedir.

-Etkili bir vizyon aşağıdaki özelliklere sahiptir:

- İdealisttir; yürekten gelmesi, hissedilmesi gerekir.
- Özgündür; kuruluşun vizyonunu diğerlerinden ayırt edici özelliğe sahiptir.
- Çekicidir; kuruluş çalışanları kadar diğer paydaşların da ilgisini çeker.
- Kısa ve akılda kalıcıdır.
- İlham verici ve iddialıdır.
- Gelecekteki başarıları ve ideal olanı tanımlayıcıdır.

-Etkili Bir Vizyon Bildirimi için Cevaplanması Gereken Sorular

- Kuruluşun ideal geleceği nedir?
- Kuruluş; çalışanları ve yararlanıcılar tarafından nasıl algılanmak istiyor?
- Hesap verme sorumluluğunu taşıyan idari ve siyasi otoriteler nasıl bir gelecek öngörüyor?

Etkili bir vizyon hazırlamak isteyen Belediyeler 20. Yüzyılın sonları ve 21. Yüzyıl ile başlayan Yeni Kamu Yönetimi vizyonu çerçevesinde hazırlamaları yerinde olacaktır. Yeni Kamu Yönetim Anlayışı ve Uygulaması(Dinçer ve Yılmaz, 2003: 30-31):

- Piyasaya saygılıdır ve mümkün olduğu ölçüde piyasa araçlarını kullanır.
- Hukukun güvencesi altında, sivil toplum kuruluşlarına ve bireylere geniş bir alan tanır.
- Yerel ve yerinden yönetim yapılarını öne çıkarır.
- Stratejik yönetim anlayışı içinde öncelikli alanlara yoğunlaşır, performansa ve kaliteye dayanır,
- Bilgi teknolojilerini yönetimin bütün süreçlerine yayar ve kullanır.
- Çok çalışmaktan ziyade akıllı ve programlı çalışmayı öngörür,
- Mevzuatta kısalıktan ve sadelikten yanadır.
- Yatay organizasyon yapısı ve yetki devrini gerektirir.
- Katılımın gelişmesi için gerekli güvenli ortamını ve mekanizmaları oluşturur.
- Sorumluluğunun gereği olarak hesap verir, herkesin bilgi edinme hakkı olduğuna inanır.
- Çalışanları geliştirir, güçlendirir ve yetkilendirir.
- Grup ya da ekip çalışmasına önem verir, çalışanların görüş ve eleştirilerinden yararlanır.

3.4.Vizyon Tasarımdan Sonra Yapılacaklar

Vizyonun tasarım süreci kadar takip süreci de çok önemlidir. Vizyonun bütün personel ve paydaşlara benimsetilmesi ve bunun devamı adına aşağıdaki adımların uygulanması gerekmektedir(Dubrin, 1996: 15):

- Vizyonunuzu insanlara sıklıkla hatırlatın.
- Vizyon tam olarak uygulandığında, daha fazla ödül ve heyecanın çalışanlar için gerçekleşeceğini söyleyin.
- Vizyona doğru gidişi periyodik olarak ölçün. Örneğin niyetiniz, hizmet alanında dünya çapında bir sonuç almaksa, paydaşlarınızın memnuniyet oranlarını sürekli takip edin.
- Vizyonu tasarlayanlara, vizyonun ne denli iyi gidip gitmediğini sorarak sahiplik duygusu oluşturun.
- Örgütsel vizyonlarla bireysel vizyonları karşılaştırın. İnsanlardan yazılı olarak örgüt vizyonlarının kariyer hedeflerine ne kadar uyumlu olduğunu isteyin.
- Vizyonu canlı ve ayakta tutmak için değişen koşullarla uyumlaştırın.

4.ULUSLARARASI ÖLÇEKLİ ŞİRKETLERİN VİZYON ÖRNEKLERİ VE BAZI BELEDİYELERİN VİZYONLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1.Uluslararası Ölçekli Şirket Vizyonları

Vizyonun hayatımıza 21. Yüzyıl ile birlikte girdiği değerlendirildiğinde vizyon tasarımını yıllardır yapmakta olan uluslararası işletmelerin vizyon örnekleri hayal gücümüzü zorlama adına önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Tablo-1: Uluslararası Ölçekli Şirket Vizyonları

Şirket[1]	Vizyon	Şirket[2]	Vizyon
Nike	Rekabet, kazanma ve rakiplerini ezme duygusunu tecrübe etmek	**Chrysler**	Chrysler Amerika'dır.
Sony	Halkın faydalanması için teknolojiyi ilerletme ve uygulamanın sevincini yaşamak	**Apple**	Herkese bir bilgisayar
Walt Disney	İnsanları mutlu etmek	**CNN**	En yaygın dillerde yayın yapan, her ulusun izlediği küresel ağ sistemi
Marykay Cosmetics	Kadınlara sınırsız fırsatlar verebilmek		

Tablo-1'de bulunan uluslararası ölçekli şirketlerin belirlediği vizyonların ortak özellikleri aşağıdaki gibidir;

Tablo-1'deki Vizyonlar:

- Paydaşların kafalarını karıştırmayacak şekilde kısa ve akılda kalıcıdırlar.
- İddialı ve kendinden emin olduğu kadar ayakları da yere basmaktadır.
- Olması gerektiği gibi mütevazı değildirler.
- Diğer hiçbir vizyona benzememektedir dolayısı ile özgündürler.
- İnsanları ateşleyici ve yol göstericidirler.
- Çalışanlarını motive edecek niteliktedirler.

4.2.Bazı Belediyelerin Vizyon Değerlendirmeleri

Tablo-2 de değerlendirmeye konu olan vizyonların idealist, özgün, kısa ve akılda kalıcı olması ve ilham verici ve iddialı sınıflandırmaları Belediyelerin stratejik planlarını hazırlarken uymak zorunda oldukları Devlet Planlama Teşkilatının[3] 2006 yılında yayımlamış olduğu Kamu İdareleri için Stratejik Plan Hazırlama Kılavuzundaki değerlendirmelerden alınmıştır. Değerlendirmeler usul üzerinden yapılmış olup esasa girilmemiştir. Belediyelerimizin halk ile iç içe olması sebebiyle vizyonlarını hazırlarken halkın da desteğini almaları, vizyonlarını kısa ve akılda kalıcı hazırlamaları ve insanlara ilham verici özellikleri çağrıştırmaları açısından önem arz etmektedir. Belediyeler için 5 yılda bir seçim yapılması vizyon gereksinimini olumsuz etkileyen en büyük etmendir. Seçimle iş başına gelecek olan üst yöneticilerin etkili bir vizyon ile halkın karşısına çıkmaları vatandaş üzerinde olumlu etki oluşturacaktır.

[1] James Collins, Jerry Porras, Building Your Company's vision, Harward Business Rewiev, Sep-Oct,1996, s.69

[2] Kaynak: Johannes C. Brengelmann, Davranış Pisikolojisi Açısından Vizyoncu ve Karizmatik Yönetim, Ullrich Sollman ve Roderich Heinze, Vizyon Yönetimi, Yönetim Dizisi, İstanbul, 1995, s.28

[3] Devlet Planlama Teşkilatı 2011 yılında Kalkınma Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

Tablo-2: Bazı Belediyelerin Vizyon Değerlendirmeleri

Kurum	Vizyon	İdealist	Özgün	Kısa ve Akılda Kalıcı	İlham Verici ve İddialı
İstanbul Büyükşehir Belediyesi	Sürdürülebilir ve Yenilikçi çözümlerle hayatı kolaylaştıran, şehircilik ve medeniyet adına küresel değer üreten marka kentin yerel yönetimi	✓	✓	X	X
Ankara Büyükşehir Belediyesi	Dünya Belediyelerine, hizmet anlayışı ve sunumda esin kaynağı olmak.	✓	✓	✓	✓
İzmir Büyükşehir Belediyesi	İzmir Büyükşehir Belediye Vizyonu Uygarlıkların mirasını yaşatan, doğayı koruyan, bilgiyi esas alan yönetim anlayışıyla, kentli ile geleceğin İzmir'ini kuran çağdaş, güvenilir belediye olmak.	✓	✓	X	✓
Bağcılar Belediyesi	Şehir bilinci yüksek, çağın hayat standartlarına sahip örnek bir kent oluşturmak.	✓	✓	✓	X
Çankaya Belediyesi	Yeni Nesil Belediyecilik anlayışı ile Çankaya'yı 21. yüzyılın çağdaş kent yapılanmasının en güzel ve seçkin örneklerinden biri yaparak model bir kent yaratmak.	✓	✓	X	✓
Büyükçekmece Belediyesi	"Daha Çağdaş Büyükçekmece, Daha Mutlu Büyükçekmeceli" hedefimiz doğrultusunda, mutluluk şehri Büyükçekmece'yi insanımıza sunmak için çalışan, imkânlarını hizmete dönüştürürken, çağın gerektirdiği tüm teknolojik değerleri kullanan, insanın ihtiyacı olan tüm hizmetleri sorumluluk alanında bilen, kaliteli, öncü ve seçkin bir kurum olmak.	✓	✓	X	X
İngiltere Manchester Belediyesi	Dünya standartlarında bir şehir olma isteğini başararak, Konsey'in başlıca önceliklerini inşa etmek yoluyla sakinlere daha iyi fırsatlar sağlayarak, ekonomik büyümeyi sürdürerek, karmaşık ailelerin bağımlılıklarını azaltarak ve kamu sektörü reformunu destekleyerek Manchester Topluluk Stratejisine ulaşmaya katkıda bulunmaktır.	✓	✓	X	✓
Canada Belcarra Belediyesi	Toplum mirasını göz önünde bulundurarak gelecek nesillere yaşama gücü, sağlık, güvenlik ve sivil toplum hareketinin aktarılmasını sağlamak.	✓	✓	✓	✓

Tablo-2' de değerlendirilmesi yapılan Belediyelerin vizyonlarının ortak özellikleri aşağıdaki gibidir.

Tablo-2' deki Ülkemiz Belediyelerine ait Vizyonların Özellikleri:

- Uzun yazıldıklarından akılda kalıcı değildirler.
- Birçoğu ilham verici ve iddialı değildir.
- Birçoğunun kullandığı "şehir bilinci yüksek", "doğaya saygılı", "tarihi değerlere sahip çıkan" gibi ifadeler birçok belediyenin vizyonunda kullanılmıştırlar.
- Ülkemizde yeni kamu mali yönetim anlayışının yeni olması nedeniyle Belediyelerin Stratejik Planları ve ya Faaliyet Raporlarının dolayısı ile vizyonlarının bilinme oranları düşüktür.
- Birçok Belediyenin Stratejik Plan ve Vizyonlarını Kanuni bir zorunluluk olarak hazırladıkları görülmektedir.

5.SONUÇ

Vizyon gelecekle ilgilidir. Söz konusu gelecek genellikle şirketlerin, kurumların ve kuruluşların planlama dönemlerinin ötesinde bir gelecektir. Söz konusu geleceğe ulaşana kadar şirketin içinde bulunduğu sektör, endüstri, teknoloji, ürünler, demografik koşullar, resmi mevzuat, yaşam tarzları ve hatta tüketiciler, müşteriler eğilimler sonucu değişecek, evrim geçirecek, tekamül edecektir ve hatta çığır atlatacak atılımlar meydana gelebilecektir. Söz konusu gelişimler şirketleri de değişime zorlayacaktır. İşte mevcut dış ve iç koşulları çok iyi derinliğine bilip, uzak görüşlülüğü, ileri görüşlülüğü ile geleceğin bugünden canlı, heyecan veren, iddialı imgelerini oluşturup bunu bugünden vizyonuna aktarabilen, vizyonuna ulaşabilmek için güçlerini ve kaynaklarını bugünden mobilize edebilen şirketler mutlaka söz konusu geleceğe ulaşıldığında rakiplerinden daha avantajlı ve üstün durumda olacaklardır.(http://strateji-nedir.blogspot.com.tr/2011/07/vizyon-neden-gereklidir.html)

Stratejik yönetim kitaplarımızın çoğunda misyonun vizyondan önce geldiğini anlatan yazılar bulunmaktadır. Hâlbuki geleceği planlamadan misyonunuzun olmasının bir anlamı yoktur. Vizyon hem misyonu hem de stratejik hedefleri kapsamaktadır. Şirket kuran girişimciler için önce gelecekte hedefledikleri yer vardır sonrasında o hedefe gitmek için belirlemeleri gereken misyonları olacaktır. Anlaşılacağı üzere geçmişte ne kadar önem verilmese de vizyon şirketlerin vazgeçilmezi haline gelmiştir.

21. yüzyıl dünyasının gelişen teknoloji ve standartlara uyum sağlamak mecburiyetinde olan Belediyeler tıpkı özel bir şirket gibi stratejik planlarını, misyon ve vizyon bildirimlerini hazırlamakla yükümlüdürler. Bu yükümlülüklerini kanun ve nizamların öngördüğü bir zorunluluk olarak görüp geçiştirmek yerine halka hizmet yolunda kullanmaları gerektiği düşünülmektedir. Yönetime gelen üst yöneticilerin vizyonları aynı zamanda bulundukları il, ilçe veya beldenin de vizyonu olacaktır. Bu yüzden ülkenin gelişimi adına yerel yönetimlerin önemi gittikçe artmaktadır. Dolayısı ile özellikle yerel yönetimlerde liderin vizyonunun önemi tartışılmazdır. Belediye yönetimlerinin seçimle iş başına geldiği de düşünüldüğünde etkili bir vizyonun önlerindeki diğer seçimlere de olumlu yansıyacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

ACKOFF, Russell L. (1998), "A Systemic View of Transformational Leadership", Systemic Practice and Action Research, Vol. 11, No: 1.

HEİNTEL, Peter. (1995), "Vizyon ve Öz Yapılanma", Vizyon Yönetimi: Önceden Düşürülmüş Başarı, I.B., (Der.) Ullrich Sollmann ve Roderich Heinze, (Çev.) Veli Karaöz, Evrim Yayınları, İstanbul.

HEİNZE, Roderich. (1995), "Vizyon Yönetimi: Arthur Schlingensiepen'in Galaksilerarası Vizyon Arama Gezisi", Vizyon Yönetimi: Önceden Düşürülmü_ Başarı, I.B., (Der.) Ullrich SOLLMANN ve Roderich Heinze, (Çev.) Veli Karaöz, Evrim Yayınları, İstanbul.

KOZLU, Cem. (1996), Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri, 4. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın No: 335, Ankara

KOTTER, J. P.,Leading Change, Devoloping A Vision And Strategy, Hardward Business Scholl Press, Boston, 1990.

ÜLGEN, Hayri ve S. Kadri Mirze. (2004), İşletmelerde Stratejik Yönetim, Literatür Yayınları, İstanbul.

STONEY, Christopher. (2001) "Strategic Management or Strategic Taylorizm? A Case Study into Change Within a UK Local Authority", The International Journal of Public Sector Management, Vol. 14, No: 1.

QUİGLEY, Joseph V. (1998), Vizyon Oluşturulması Geliştirilmesi ve Korunması, (Çev.) Berat Çelik, Yeni Çizgi Yayınları, I.B., İstanbul, , s. 25.

DİNÇER, Ömer ve Yılmaz, Cevdet.(2003) "Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 1 Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim" T.C. Başbakanlık, Ankara.

ÖZEL ÖĞRETİM KURUMLARINDA FAALİYET TABANLI MALİYETLEME YÖNTEMİNİN KULLANILMASI[1]

Şenay YILMAZ
Öğr. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, senay.yilmaz@dpu.edu.tr

Rafet AKTAŞ
Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, raktas@ybu.edu.tr

ÖZET: Rekabetin hız kazandığı günümüz piyasalarında doğru bilgiye ulaşmak kurumlar için her geçen gün daha fazla öneme sahip olmaktadır. Gün geçtikçe hızla büyüyen ve önemi artan Özel öğretim kurumları için de maliyetlerini doğru olarak belirleyebilmek bu nedenden dolayı gittikçe önem kazanmaktadır. Özel öğretim kurumlarının sayılarının artması rekabeti de beraberinde getirmiştir. Özel öğretim kurumları için maliyetlerini doğru hesaplayabilmek, piyasada rekabet edebilmeleri için önem arz etmektedir. Bu çalışma, faaliyet tabanlı maliyet yönteminin özel bir öğretim kurumunda uygulanabilirliğini incelemek, amacıyla yapılmıştır. Ankara ilinde faaliyet gösteren özel bir öğretim kurumu model olarak seçilerek faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin uygulanabilirliği ve geleneksel maliyet yöntemi ile arasındaki farklar aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maliyet, Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi, Özel Öğretim Kurumu.

ACTIVITY BASED COSTING METHODS USING IN PRIVATE EDUCATION INSTITUTIONS

ABSTRACT: In the markets of nowadays in which the rate of competition has been increasing even more, to be able to get access to correct information is becoming ever more important for the institutions. Thus, it is also becoming more important for the private education institutions, which have been increasingly growing and gaining significance, to be able to determine the costs correctly. The increasing of the number of private education institutions brought the competition with. It is important that to be able to calculate their costs correctly in order to be able to compete in the market for the private education institutions. This study has been done to be able to assess the applicability of activity based cost management in a private education institution. A private education institution in Ankara was chosen as a model and the differences between the applicability of management through activity based costing and traditional costing systems were tried to be explained.

Key Words: Costing, Activity Based Costing Method, A private Education Institution.

GİRİŞ

Hızla artan küresel rekabet ve teknolojik değişim, öncelikle işletmelerin yönetim yaklaşımlarında değişimin gereğini ortaya çıkarmıştır. İşletmeler, yeni üretim teknolojilerine geçerken, muhasebe sistemlerini de değiştirmeleri gerekir. Özellikle maliyet hesapları açısından bu değişime ayak uydurabilmek önemlidir. Çünkü işletmelerin maliyet yöntemleri ile üretim yapısı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu ilişki olmazsa maliyet muhasebesinden beklenen sonuçlar alınamaz. Maliyet yöntemlerinde yeni arayışlar, gelişmelerin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu arayışlar, daha ziyade genel üretim giderlerinin mamullere dağıtılması noktasına odaklanmıştır. İşletmelerin ileri üretim teknolojilerini kullanmaları, genel üretim giderlerinin üretim maliyeti içindeki payının artmasına neden olmuştur. Bu giderlerinin artması sonucunda, bu giderlerin mamul ve hizmet maliyetine yüklenmesinde ve hizmet ya da üretim işletmesi birimlerinin maliyetlerinin belirlenmesi ve doğru yönetim kararlarının alınabilmesi açısından daha belirgin ve gerçekçi değerlerin hesaplanmasını gerekli hale getirmiştir. Bu gereklilik faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi, öncelikle mamul üreten işletmeler için tasarlanmış olmasına rağmen, günümüzde önemi gün geçtikçe artan hizmet sektöründe faaliyet gösteren hizmet işletmelerinde de kullanılmaktadır. Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi genel üretim giderlerinin birinci aşamada faaliyetlere ve ikinci aşamada ürünlere dağıtan geleneksel yönteme göre daha karmaşık ama doğruluk derecesi daha fazla bir yöntem olarak literatürde yerini almaya başlamıştır. Özel öğretim kurumları da gittikçe artan rekabet ortamında rakipleri ile baş edebilmeleri için maliyetlerini daha doğru ve hızlı hesaplayabilmelidirler.

Bu çalışmanın temel amacı genel üretim giderlerinin mamul ve hizmetlere yüklenmesinde faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemini genel hatlarıyla açıklamak ve Ankara'da faaliyet gösteren özel bir ortaöğretim kurumunda (Özel Lise) faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin daha doğru maliyetlemeye olanak verip vermediğini araştırmaktır.

1.Öğretim Kurumlarının Yapıları

Türkiye'de öğretim kurumları, devlete ait öğretim kurumları ve özel öğretim kurumları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Devlete ait öğretim kurumlarında eğitim örgün eğitim ve yaygın eğitim olarak iki farklı şekilde yapılmaktadır. Özel öğretim kurumları ise sadece örgün eğitim hizmeti vermektedirler.

1.1.Devlete Ait Öğretim Kurumları

Türk milli eğitim sistemi, örgün eğitim ve yaygın eğitim olmak üzere, iki ana bölümden kurulur (Milli Eğitim Temel Kanunu, madde 18). Örgün eğitim; okul öncesi eğitimi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsar. Yaygın eğitim ise, örgün eğitim yanında veya dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerinin tümünü kapsamaktadır.

[1] Bu çalışma "Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi ve Özel Öğretim Kurumunda Uygulanması" başlıklı tezden türetilmiştir.

1.2.Özel Öğretim Kurumları

Özel öğretim kurumları, okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, özel eğitim okulları ile çeşitli kursları, uzaktan öğretim yapan kuruluşları, dershaneleri, motorlu taşıt sürücüleri kursları, hizmet içi eğitim merkezleri, öğrenci etüt eğitim merkezleri, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri ile benzeri özel öğretim kurumlar gibi çeşitlere ayrılmıştır (Özel Öğretim Kurumları Kanunu, madde 2). Çalışmamız özel bir ortaöğretim kurumunda gerçekleştirildiğinden diğer eğitim kurumlarına ait bilgiler verilmeden bu bölümde sadece özel ortaöğretim kurumlarına ait bilgiler açıklanacaktır.

1.3.Özel Öğretim Kurumlarına İlişkin Mali Hükümler

Özel öğretim kurumları kanununda kurumlar, faaliyetlerini sadece kazanç sağlamak için düzenleyemezler. Ancak, Türk Millî Eğitiminin amaçları doğrultusunda eğitimin kalitesini yükseltmek, gelişmelerine fırsat ve imkân verecek yatırımlar ve hizmetler yapmak üzere gelir sağlayabilirler (Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği, madde 12).

Özel öğretim kurumları yönetmeliğine göre ücret tespitinin nasıl yapılacağı açıklanmıştır. Kurumlar öğrenci ve kursiyer ücretlerini; veli veya kursiyerlerle yapacakları özel sözleşmelerinde sağlayacaklarını belirttikleri eğitim ve öğretim imkânlarına, gelişmelerine imkân verecek yatırım ve hizmetler ile diğer işletme giderlerine göre tespit ederler (Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği, madde 53-1).

Özel öğretim kurumları yönetmeliği madde 54'te ise ücretler şu esaslara göre ilan edilir; Kurumların öğrenim ve diğer ücretleri, kurumlarca her yıl tespit edilerek ocak ayından itibaren mayıs ayının sonuna kadar ilan edilir. Bu ilanlarda ders yılı veya ders saati ücretiyle birlikte, peşin veya süreli ödemeler ve kurumca belirlenecek diğer indirimler belirtilir. Öğrenci ve kursiyerlere; yetiştirme kursu, yemek, servis, pansiyon, etüt ve benzeri hizmetleri verecek kurumlar, bu hizmetler için alacakları ücretleri de aynı tarihlerde ayrıca tespit ve ilan ederler. Bu Yönetmelikte belirtilenlerin dışında öğrenci ve kursiyerlerden, bağış ve yardım da dâhil olmak üzere hiçbir ad altında ücret alınamaz. Kurumlar, ücretlerini ilan etmeden önce öğrenci ve kursiyerlerden ücret tahsil edemez. Kurumlar ücret ilanlarını, Millî Eğitim Bakanlığının Bilişim Sistemleri (MEBBİS) programına işleyerek alınan çıktının bir örneğinin süresi içinde doğrudan bağlı bulundukları millî eğitim müdürlüğüne verir ve belirtilen süre sonuna kadar kurumda velilerin görebilecekleri bir yere asar. Mayıs ayından sonra açılan kurumlar ise bu işlemi kurum açma izni aldıkları tarihten itibaren bir ay içinde yaparlar. Kurumlar ilan ettikleri ücretlerin altında bir ücretle de kayıt yapabilirler ancak, ilan edilen ücretin üzerinde ücret talep edemezler. Süresi içinde ücret ilanı yapmayan kurumlar bir önceki yılın ücretini alır. Ücretlerin alınma şekli ise Özel öğretim kurumları yönetmeliği madde 55'te anlatılmıştır. Öğrenci ve kursiyer ücretlerinin; Özel okul öncesi eğitim kuramlarında, ilkokul, ortaokul, özel eğitim ve ortaöğretim okullarının bütün sınıflarında ve özel öğrenci etüt eğitim merkezlerinde yıllık olarak hesap edildiği belirtilmiştir.

2.Faaliyet Tabanlı Maliyetleme

Geleneksel maliyetleme yöntemleri genel üretim giderlerinin dağıtımında her mamule aynı payı yüklemektedir. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM) yönteminin ortaya koyduğu yenilik bu noktadadır. Genel üretim giderlerinin dağıtımında gider yerleri yaklaşımı yerine, olanaklar ölçüsünde değişik mamullerin gerektirdiği faaliyetler temel alınmaktadır. (Erdoğan, 1995: 543). Buradan hareketle FTM yönteminin gerekliliği, geleneksel sistemdeki maliyetlerin mamullere yüklenmesi için kullanılan, hacim tabanlı anahtarlar nedeniyle ortaya çıkan yanlışlıkların giderilebilmesi temel amacına dayanmaktadır (Kurşunel vd., 2008: 5).

FTM yöntemi, ürünlerin işletmenin kaynaklarını faaliyetler bazında tükettiği, dolayısıyla dolaylı giderlerin faaliyetler bazında sınıflandırılması gerektiği anlayışı ile hareket eden ve ürün ile dolaylı giderler arasında sadece üretim hacmine bağlı olmaksızın çeşitli seviyelerde doğrusal ilişki kuran bir maliyet ve yönetim anlayışı olarak tanımlanabilir (Öker, 2003: 32). Şakrak ise bu yöntemi, üretim maliyetlerinin çıktı, ürün ya da hizmetler olarak ifade edilebilen maliyet taşıyıcılarına doğru olarak yüklenmesi için kullanılan matematiksel işlem diye tanımlamıştır (Şakrak, 1997: 180).

FTM yöntemi geniş bir perspektifte ise şöyle tanımlanabilir; bir işletmeye ait faaliyetler ve mamuller ile ilgili bir veri tabanı oluşturan, işleyen ve onu koruyan bir bilgi sistemidir. FTM yöntemi gerçekleştirilen faaliyetleri tanımlar, bu faaliyetlerle ilgili maliyetleri izler ve bu faaliyetlere ait maliyetlerin mamullere yüklenmesinde çeşitli dağıtım anahtarları kullanır. Bu dağıtım anahtarları, mamullerle ilgili faaliyet tüketimlerini yansıtır (Pekdemir, 1998: 40).

2.1.Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin Amaçları

FTM yöntemi endirekt maliyetlerin yapısını anlamak ve kontrol etmek amacıyla geliştirilmiştir. FTM yönteminin amacı, toplam maliyetler içindeki her geçen gün artmakta olan ve çeşitli faaliyetlerin neden olduğu endirekt maliyetleri izlemektir (Cooper, 1989: 38-49). FTM yönteminin temel amacı ise, ürün maliyetlerine yönelik olarak Genel Üretim Giderlerinin ortaya çıkmasına sebep olan faaliyetlerin maliyetiyle ilgili faaliyetin oluşumunu gerekli kılan ürünü ilişkilendirmektir. FTM yöntemi temelde iki ana amaca hizmet etmektedir (Ülker ve İskender, 2005: 194).

- İşletme faaliyetlerinin tüketimi, maliyeti ve alanını tanımlayarak detaylı bilgi sağlar,
- Yöneticilere alacakları kararlar için doğru maliyet bilgileri sunar

Bu iki ana amacın dışında, FTM yönteminin amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Ülker ve İskender, 2005: 194; Eker, 2002: 240);

- Düşük katma değere sahip, diğer bir ifadeyle de mamul ve hizmet üretiminde değer yaratmayan faaliyetlere ait maliyetleri ortadan kaldırmak ya da en düşük düzeye indirmek,
- Kârlılığı arttırmak üzere gerçekleştirilen katma değeri yüksek faaliyetlerin kolaylaştırılmasında, etkin ve verimli bir bilgi tabanı sağlamak,

- Problemlerin temel nedenlerinin saptanmasını ve bu etkenlerin düzeltilmesini sağlamak,
- Zayıf varsayımlar ve yetersiz maliyet dağıtımından yanlışlıkları ortadan kaldırmak olarak sıralanabilir.

2.2.Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin Kurulması

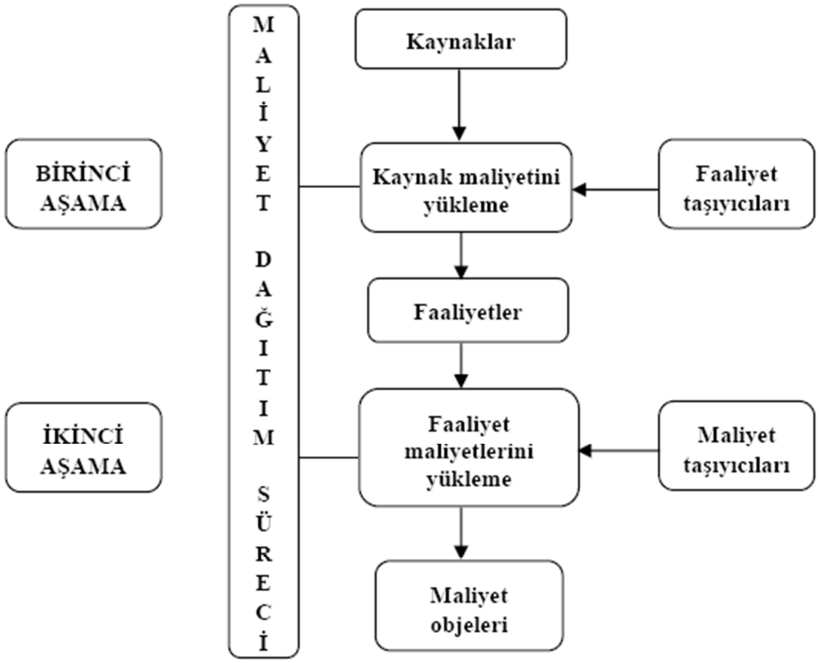
FTM yöntemi, maliyetleri ilk olarak faaliyetlere, daha sonra mamullere yükleyen bir yöntemdir (Alkan, 2005: 45). FTM yönteminde temel olarak iki aşamadan söz edilebilir. İlk aşama işletmedeki tüm üretim faaliyetlerini amaca uygun olacak bir şekilde (ürün bazında, müşteri bazında, vb.) belirlemek ve bu faaliyetleri ortak faaliyet havuzlarında topladıktan sonra bu faaliyetlerin maliyetlerini belirlemektir. Faaliyetlerin maliyetleri belirlendikten sonra ikinci aşama bu maliyetlerin ürünlere aktarılması aşamasıdır (Öker, 2003: 36-37).

FTM yöntemini uygulayacak olan işletmelerin yerine getireceği faaliyetler genel olarak aşağıdaki gibidir (Pekdemir, 1998: 59-60);

- Birbiriyle ilişkili veya ilgili faaliyetlerin tanımlanması,
- Faaliyetlerin faaliyet merkezlerince organize edilmesi,
- Her bir faaliyete ilişkin maliyetlerin belirlenmesi,
- Maliyetlerin mamullere yüklenmesinde faaliyet tabanına dayalı olarak dağıtım anahtarlarının tanımlanması
- Faaliyet maliyetlerinin ürünlere yüklenmesi

FTM yönteminin yapısı şekille ifade edilmek gerekirse Şekil 1'deki gibi ifade edilebilir.

Şekil 1: Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin Yapısı

Kaynak: EKER, 2002: 243

2.3.Hizmet İşletmelerinde Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin Uygulanması

Başlangıçta mal üreten işletmeler için kullanılmak üzere tasarlanan ve bu işletmeler tarafından kullanılan FTM yönteminin yararları nedeniyle hizmet üreten işletmeler tarafından da geniş kabul görerek uygulanmaya başlanmıştır (Cooper ve Kaplan 1991: 372). FTM yönteminin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi, maliyetlerin ortaya çıkmasına neden olan faaliyetlerin belirlenebilmesi ve sunulan hizmet için bu faaliyetlerden ne kadar tüketildiğinin tespit edilmesine bağlıdır. Bu açıdan FTM yönteminin hizmet işletmelerinde kullanılmasının temeldeki amacı, mal üreten firmalardan farklı değildir. Ama maliyet doğuran temel faaliyetleri belirlemek ve bir iş, hizmet, sözleşme veya müşteri için verilen her bir hizmette bu faaliyetlerden ne kadarının gerçekleştiğini dikkatlice takip etmek gerekmektedir. Hizmet işletmelerinde de faaliyetleri, faaliyet maliyet havuzlarını ve maliyet etkenlerini belirlemek için mal üreten işletmelerdeki genel yaklaşım kullanılır (Erden, 2003: 7).

Hizmet üreten işletmeleri mal üreten işletmelerden ayıran birçok özellik vardır. Bu özelliklere bağlı olarak, hizmet üretimi yapan işletmelerde, FTM yönteminin uygulanmasını zorlaştıran iki temel problem söz konusudur. Bunlardan birincisi, hizmet üreten işletmelerdeki maliyetlerin büyük bir kısmının, üretim düzeyindeki faaliyetlere ait maliyetlerden oluşma eğilimi içinde olmasıdır. Üretim yeri düzeyindeki faaliyetlere ait maliyetlerle de, müşteriye sunulan faturalandırılacak belirli bir hizmet arasında doğrudan ilişki kurmak çoğu zaman mümkün olmayabilir. Diğer problem ise, hizmet üretimi yapan işletmelerde çalışanlar tarafından yapılan faaliyetlerin çoğunun tekrarlanmayan işlere ait faaliyetleri de içermesidir. Bu tür işleri kayıtlara geçirmek kolay olmadığı için faaliyet verilerini elde etmek de oldukça zorlaşmaktadır (Rotch, 1990: 8).

Pekdemir ise hizmet işletmeleri ile mal üreten işletmeler arasında maliyet yöntemi geliştirilmesi açısından bazı farklılıkların olduğunu belirtmiştir. Bunlar (Pekdemir, 1998: 77);

- Hizmet işletmelerinde çıktıların kesin bir şekilde tanımlanması mal üreten işletmelere göre daha zordur,
- Gereksinimlerin karşılanmasındaki faaliyetlerin gerek nitelik gerekse nicelik olarak tahmin edilmesi mal üre işletmelere göre daha zordur,
- Birleşik veya ortak maliyetlerin toplam maliyet içindeki payı mal üreten işletmelere göre daha fazladır. Dolayısıyla maliyetler ile ürünler arasında ilişki kurmak daha zordur.

Bu zorluklarına rağmen FTM yöntemi, hava yolu işletmeleri, tren yolu işletmeleri, oteller hastaneler, bankalar, sigorta şirketl telefon şirketleri, finansal hizmet veren kuruluşlar gibi hizmet sektöründe yer alan çeşitli işletmeler için de kullanılması gere bir araç niteliğinde görülmektedir (Weygandt vd., 1999: 146).

3.Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin Özel Öğretim Kurumunda Uygulanması

Özel bir öğretim kurumunda öğrenci maliyetlerinin FTM yöntemi ile daha doğru hesaplanabilmesine olanak tanıyıp tanımadığının saptanmasına yönelik bir uygulamada (Yılmaz ve Coşkun'un 2012 yılında özel eğitim kurumlarında yaptıkları çalışmada da FTM yöntemi uygulamışlardır) aşamaların neler olduğu ve maliyet hesaplama aşamaları açıklanmaya çalışılmıştır.

3.1.Öğretim Kurumuna Ait Temel Bilgiler

Çalışmaya konu olan özel öğretim kurumu Ankara'da 2001 yılında faaliyet göstermeye başlamıştır. Öğretim kurumunda müdür, 4 müdür yardımcısı (bir müdür başyardımcısı ve 3 şube müdür yardımcısı), 38 öğretmen ve 14 idari personel olmak üzere toplam 57 personel çalışmaktadır.

Öğretim kurumunda Lise 1, Lise 2 ve Lise 3 şubelerinde öğrenci liste kayıt fiyatı eşittir ve bütün şubelerde 5.800 TL'dir. Eğitim kurumunun Lise 1. sınıf öğrenci sayısı 126, Lise 2. sınıf öğrenci sayısı 180 ve Lise 3. sınıf öğrenci sayısı 108 olmak üzere kurumundaki toplam öğrenci sayısı 414'tür.

Çalışmaya konu olana eğitim kurumunun muhasebe sisteminde hizmet üretim maliyetleri Tablo 1.'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Öğretim Kurumuna Ait Hizmet Üretim Maliyetleri

HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ
1- İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ
2- ÜCRET GİDERLERİ
3- EĞİTİM GİDERLERİ
3.1. Rehberlik Giderleri
3.2. Doküman Giderleri
3.3. Zümre Giderleri
3.3.Mezuniyet Giderleri
3.5. Eğitsel Faaliyet Giderleri
3.6. Kulüp Faaliyet Giderleri
3.7. Kırtasiye Giderleri
4- DIŞARDAN SAĞLANAN FAYDA ve HİZMETLER
4.1. Elektrik Su Yakıt Temizlik Giderleri
4.1.1. Temizlik Giderleri
4.1.2. Elektrik Giderleri
4.1.3. Su Giderleri
4.1.4. Yakıt Giderleri
4.2. Haberleşme Giderleri
4.2.1. Telefon Giderleri
4.2.2. Posta Giderleri
4.2.3. İnternet Giderleri
4.2.4. Kargo Giderleri

4.3. Bakım Onarım Giderleri
4.3.1. Bina Bakım Onarım Giderleri
4.3.2. Taşıt Bakım Onarım Giderleri
4.3.3. Makine Bakım Onarım Giderleri
4.4. Müşavirlik Giderleri
5- ÇEŞİTLİ GİDERLER
5.1. Seyahat Giderleri
5.2 Mahkeme Giderleri
6- VERGİ RESİM ve HARÇLAR
6.1. MTV (Motorlu Taşıtlar Vergisi) Giderleri
6.2. Eğitim Öğretim Harçları
7- AMORTİSMANLAR ve TÜKENME PAYLARI

Öğretim kurumuna ait hizmet üretim maliyetlerinin tutarları Tablo 2'de özet olarak verilmiştir.

Tablo 2. Hizmet Üretim Maliyetleri

HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	**TUTAR**
1- İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ	58.610 TL
2- ÜCRETLER	1.250.100 TL
3- EĞİTİM GİDERLERİ	386.915 TL
4- DIŞARDAN SAĞLANAN FAYDA ve HİZMETLER	208.723 TL
5- ÇEŞİTLİ GİDERLER	21.597 TL
6- VERGİ VE HARÇLAR	2.681 TL
7- AMORTİSMAN ve TÜKENME PAYLARI	117.890 TL
TOPLAM GİDER	2.046.516 TL

3.2.Geleneksel Maliyet Yönteminde Öğrenci Maliyetinin Hesaplanması

Öğretim kurumunun toplam yıllık gideri 2.046.516 TL olarak ortaya çıkmıştır. Öğretim kurumunda öğrenci birim maliyetleri, tek bir dağıtım anahtarı olarak öğrenci sayısı kullanılarak hesaplanmaktadır. Toplam yıllık gider öğrenci sayısına bölündüğünde, öğrenci birim maliyeti; 2.046.516 TL / 414 öğrenci = 4.943 TL/öğrenci olarak hesaplanmıştır.

3.3.FAALİYET TABANLI MALİYET UYGULAMASI

Bu aşamada, çalışmaya konu olan özel öğretim kurumundaki öğrenci maliyetleri faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemine göre hesaplanmıştır.

3.3.1.Faaliyetlerin Belirlenmesi ve Gruplandırılması

Faaliyet tabanlı maliyet yönteminin uygulanabilmesi için ilk olarak öğretim kurumunun faaliyetleri belirlenmiş ve bu faaliyetler gruplandırılarak faaliyet havuzları oluşturulmuştur. Öğretim kurumuna ait faaliyetler ve faaliyet havuzları Tablo 3'de sunulmaktadır.

Tablo 3. Faaliyetler ve Faaliyet Havuzları

<table>
<tr><th>FAALİYET HAVUZLARI</th><th colspan="3">FAALİYETLER</th></tr>
<tr><td>Faaliyet–1 Kayıt</td><td colspan="3">• Kayıt için veli ve öğrencinin okula gelip kayıt kabul ofisi ile görüşmesi
• Okula ilk kez kayıt yaptıracak öğrencilerin Lise–1, Lise–2 veya Lise–3 Müdür Yardımcıları ile görüştürülmesi
• Müdür Yardımcılarının öğrencilere seviye tespit sınavı uygulaması
• Öğrenci sınavlarının bilgi işlem tarafından ölçme değerlendirmeye tabii tutulması
• Sınavda başarılı olan öğrencilerle müdür yardımcısının kayıt durumunu değerlendirmesi
• Kayıt yaptırmaya hak kazanan öğrencilerden kayıt yaptırmak isteyenlerin muhasebe ofisine yönlendirilerek muhasebe kaydını yaptırması
• Muhasebe kayıt işlemlerini tamamlayan öğrencinin Büro Ofisinde okul kaydını yaptırması
• Kayıtlı olan Lise 1 ve Lise 2 öğrencilerinin muhasebe kayıtlarını yenilemek için muhasebe ofisinde muhasebe kayıt işlemlerini yaptırması</td></tr>
<tr><td>Faaliyet –2 Zümre</td><td colspan="3">• Öğretmenlerin eğitim dönemi öncesindeki hazırlık çalışmaları
• Öğretmenlerinin eğitim dönemi öncesinde zümre çalışmaları
• Eğitim zümre raporunun okul yönetimine sunulması
• Yabancı dil öğretmelerinin dil eğitimi için yurtdışına gönderilmeleri
• Şube öğretmenlerinin aylık zümre çalışması yapmaları ve önceki zümre kararlarının kontrol edilmesi ve raporlanması</td></tr>
<tr><td>Faaliyet –3 Öğrenci Oryantasyonu</td><td colspan="3">• Yeni kayıt yaptıran öğrencilere eğitim dönemi öncesinde ders anlatımı
• Derslerin sonunda öğrencilerin sınava tabi tutulması ve değerlendirilmesi
• Başarı sırasına göre öğrencilerin kendi seviyesindeki sınıflara yerleştirilmeleri
• Oryantasyon eğitimi sırasında sosyal ve kültürel faaliyetlerin düzenlenmesi</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Faaliyet -4 Eğitim Öğretim</td><td>Lise 1</td><td>Lise 2</td><td>Lise 3</td></tr>
<tr><td>• Matematik
• Fizik
• Kimya
• Biyoloji
• İngilizce
• Fransızca
• Tarih
• Edebiyat
• Coğrafya
• Beden
• Din Kültürü
• Rehberlik</td><td>• Matematik
• Fizik
• Kimya
• Biyoloji
• İngilizce
• Fransızca
• Beden
• Sağlık
• Milli Güvenlik
• Geometri
• Proje
• Rehberlik</td><td>• Matematik
• Fizik
• Kimya
• Biyoloji
• İngilizce
• Beden
• Rehberlik
• Geometri
• Felsefe
• Edebiyat
• Din Kültürü
• Rehberlik</td></tr>
<tr><td colspan="3">Derslerin anlatımı, sınavların yapılması ile ölçme ve değerlendirme faaliyetleri</td></tr>
<tr><td>Faaliyet –5 Yaz Okulu</td><td colspan="3">• L–2 Öğrencilerine Yaz Okulu Eğitimi ve sosyal faaliyetler
• L–3 Öğrencilerine ÖSS hazırlık çalışmaları ve sosyal faaliyetler</td></tr>
<tr><td>Faaliyet –6 Kulüp Faaliyetleri</td><td colspan="3">• Resim kulübü Faaliyetleri
• Müzik kulübü Faaliyetleri
• Futbol Kulübü Faaliyetleri
• Tiyatro Kulübü Faaliyetleri
• Okul Gazete Kulübü Faaliyetleri
• Gezi Kulübü Faaliyetleri
• Ney kursu Faaliyetleri
• Çevre Kulübü Faaliyetleri
• İzcilik Kulübü Faaliyetleri</td></tr>
</table>

Faaliyet –7 Veli Toplantıları	• Velilerin toplantıya davet edilmesi için telefon edilmesi posta gönderilmesi • Sınıf toplantıları • Öğrenci durumlarının SMS ve posta ile velilere gönderilmesi • Ara karnelerinin posta ile gönderilmesi
Faaliyet –8 Öğrenci Sertifika Programları	• Öğrencilerin uluslararası dil sertifikası için yapılan faaliyetler • Avrupa Bilgisayar Yetkinlik Sertifikası için yapılan faaliyetler
Faaliyet –9 Öğrenci ve Veli Rehberlik Faaliyetleri	• Öğrenci rehberlik seminerleri • Anne- Baba eğitimi • Öğrencilere kişilik testi uygulanması • Kişilik testlerinin değerlendirilmesi • Sorunlu öğrencilerle Psikolojik Rehberlik ve Danışmanlık servisinin görüşmesi • ÖSS hazırlık seminerleri
Faaliyet –10 Okul Yönetimi, Muhasebe, Danışma, Temizlik, Ulaşım ve Güvenlik Hizmetleri	• Okul yönetimi • Temizlik faaliyetleri • Güvenlik faaliyetleri • Okul personelleri için ulaşım faaliyetleri • Okulun telefon ve karşılama hizmetlerinin faaliyetleri • Muhasebe faaliyetleri • Okulun resmi işlerinin yürütülmesi
Faaliyet -11 Tadilat ve Tamirat	• Eğitim araçlarının bakım- onarımları • Makine ve demirbaş bakım ve onarımları • Okul binasının iç ve dış çevresinin tadilat ve tamiratları
Faaliyet -12 Mezuniyet	• Mezuniyet gecesinin düzenlenmesi (davetiyeler, yemek, gece organizasyonu, tören vb.) • Öğrencilerin Muhasebe Ofisi ve Büro ofisinden mezuniyet işlemlerinin yapılması

3.3.2.Birinci Aşama Maliyet Etkenlerinin Seçilmesi

Öğretim kurumunda öğrenci maliyetlerinin belirlenmesinde ilk olarak öğretim kurumunun giderlerini faaliyet havuzlarına dağıtmak için maliyet etkenlerinin oluşturulması gerekmektedir. Oluşturulan bu maliyet etkenleri Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Birinci Aşama Maliyet Etkenleri

HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	**BİRİNCİ AŞAMA MALİYET ETKENLERİ**
1- İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ	Eğitim öğretim faaliyetlerine direkt aktarılacaktır. (Faaliyet 4)
2-ÜCRET GİDERLERİ	Faaliyetlerde çalışma süreleri
4- EĞİTİM GİDERLERİ	
Rehberlik Giderleri	Öğrenci ve veli rehberlik faaliyetlerine direkt olarak aktarılacaktır. (Faaliyet 9)
Doküman Giderleri	Eğitim öğretim faaliyetlerine direkt aktarılacaktır. (Faaliyet 4)
Zümre Giderleri	Zümre faaliyetlerine direkt aktarılacaktır. (Faaliyet 2)
Mezuniyet Giderleri	Mezuniyet faaliyetlerine aktarılacaktır. (Faaliyet 12)
Eğitsel Faaliyet Giderleri	Kulüp Faaliyetlerine direkt aktarılacaktır. (Faaliyet 6)
Kulüp Faaliyetleri	Kulüp Faaliyetlerine direkt aktarılacaktır. (Faaliyet 6)
Kırtasiye Giderleri	Okul Yönetimi, Muhasebe, Danışma, Temizlik, Ulaşım ve Güvenlik, Kayıt ve Mezuniyet faaliyetlerine direkt aktarılacaktır. (Faaliyet 10,
4-DIŞARDAN SAĞ. FAYDA ve HİZMETLER	
Elektrik Su Yakıt Temizlik	Kullanılan alan (m^2) x kullanılan süre (bu giderin dağıtımı için belirlenen dağıtım anahtarı kullanılarak katsayı oluşturulmuştur)
Haberleşme	Eğitim öğretim, Veli Toplantıları, Öğrenci ve veli rehberlik faaliyetlerine ve Okul Yönetimi, Muhasebe, Danışma, Temizlik,
Bakım Onarım	Tadilat ve Tamirat (F15), ve Okul Yönetimi, Muhasebe, Danışma, Temizlik, Ulaşım ve Güvenlik faaliyetlerine direkt aktarılacaktır.
Müşavirlik Giderleri	Okul Yönetimi, Muhasebe, Danışma, Temizlik, Ulaşım ve Güvenlik faaliyetlerine direkt aktarılacaktır. (Faaliyet 10)
5-ÇEŞİTLİ GİDERLER	
Seyahat Giderleri	Okul Yönetimi, Muhasebe, Danışma, Temizlik, Ulaşım ve Güvenlik faaliyetlerine direkt aktarılacaktır. (Faaliyet 10)
Mahkeme Giderleri	Okul Yönetimi, Muhasebe, Danışma, Temizlik, Ulaşım ve Güvenlik faaliyetlerine direkt aktarılacaktır. (Faaliyet 10)
6-VERGİ RESİM ve HARÇLAR	
MTV Giderleri	Okul Yönetimi, Muhasebe, Danışma, Temizlik, Ulaşım ve Güvenlik faaliyetlerine direkt aktarılacaktır. (Faaliyet 10)
Eğitim Öğretim Harçları	Eğitim öğretim faaliyetlerine direkt aktarılacaktır.(Faaliyet 4)
7- AMORTİSMAN ve TÜKENME PAYLARI	Demirbaşlar: Eğitim öğretim faaliyetlerine direkt aktarılacaktır.(Faaliyet 4)

3.3.3.Faaliyet Maliyetlerinin Hesaplanması

Birinci aşama maliyetlerin faaliyet havuzlarına dağıtımı yapılmış ve maliyet havuzu Tablo 5'teki gibi oluşturulmuştur.

Tablo 5. Maliyet Havuzları

HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	Faaliyet –1 Kayıt	Faaliyet –2 Zümre	Faaliyet –3 Öğrenci Oryantasyonu	Faaliyet -4 Eğitim Öğretim	Faaliyet –5 Yaz Kampı	Faaliyet –6 Kulüp Faaliyetleri ve Grup Çalışmaları	Faaliyet –7 Veli Toplantıları	Faaliyet –8 Öğrenci Sertifika Programları	Faaliyet –9 Öğrenci ve veli Rehberlik Faaliyetleri Hizmetleri	Faaliyet –10 Okul Yönetimi, Muhasebe, Danışma Temizlik, Ulaşım ve Güvenlik hizmetleri	Faaliyet –11 Tadilat ve Tamirat	Faaliyet –12 Mezuniyet	**TOPLAM**
1- İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ	-	-	-	58.610	-	-	-	-	-	-	-	-	**58.610**
2-ÜCRETLER	46.320	81.530	33.320	716.106	109.760	7.050	26.065	1.175	10.120	194.730	18.180	5.740	**1.250.096**
3- EĞİTİM GİDERLERİ													
Rehberlik Giderleri	-	-	-	-	-	-	-	-	96.453	-	-	-	**96.453**
Doküman Giderleri	-	-	-	52.075	-	-	-	-	-	-	-	-	**52.075**
Zümre Giderleri	-	29.672	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**29.672**
Mezuniyet Giderleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	42.415	**42.415**
Eğitsel Faaliyet Giderleri	-	-	-	-	-	51.742	-	-	-	-	-	-	**51.742**
Kulüp Giderleri	-	-	-	-	-	96.513	-	-	-	-	-	-	**96.513**
Kırtasiye Giderleri	4.575	-	-	-	-	-	-	-	-	10.450	-	3.020	**18.045**
5-DIŞARDAN SAĞLANAN FAYDA ve HİZMETLER													
Elektrik Su Yakıt Temizlik	2.954	1.222	1.783	78.851	4.278	5.499	3.889	5.347	3.413	13.904	4.889	714	**126.750**
Haberleşme	-	-	-	4.210	-	-	18.320	-	5.842	4.360	-	-	**32.732**
Bakım Onarım	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.921	34.320		**37.241**
Müşavirlik Hizmetleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12.000	-	-	**12.000**
6-ÇEŞİTLİ GİDERLER													
Seyahat Giderleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19.243	-	-	**19.243**
Mahkeme Giderleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.354	-	-	**2.354**
7-VERGİ RESİM ve HARÇLAR													
MTV Giderleri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.371	-	-	**1.371**
Eğitim Öğretim Harçları	-	-	-	1.310	-	-	-	-	-	-	-	-	**1.310**
8-AMORTİSMAN ve TÜKENME PAY.													
Amortisman ve Tükenme Payları	1.019	422	615	79.692	1.476	1.897	1.344	1.844	1.177	26.479	1.686	246	**117.890**
I. AŞAMA TOPLAM GİDER	**54.868**	**112.846**	**35.718**	**990.854**	**115.514**	**162.701**	**49.618**	**8.366**	**117.005**	**287.812**	**59.075**	**52.135**	**2.046.512**

3.3.4.İkinci Aşama Maliyet Etkenlerinin Seçimi

Faaliyetlere ait toplam maliyetlerin bulunmasından sonra faaliyet maliyetlerinin hizmetlere yüklenmesi ikinci aşama maliyet etkenleri ile yapılır. Bunun için her faaliyet merkezine uygun maliyet etkeninin seçilmesi gerekir. Öğretim kurumda muhasebe görevlileri ile yapılan mülakatlar sonucunda ikinci aşama maliyet etkenleri belirlenmiştir. Kurumun ikinci aşama maliyet etkenleri Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6. İkinci Aşama Maliyet Etkenleri

FAALİYET MERKEZLERİ	**İKİNCİ AŞAMA MALİYET ETKENLERİ**
Faaliyet –1 Kayıt	Yeni kayıt öğrenci sayısı
Faaliyet –2 Zümre	Öğretmen sayısı
Faaliyet –3 Öğrencilerin Oryantasyonu	Lise 1.sınıf öğrenci sayısı
Faaliyet –4 Eğitim Öğretim	Toplam öğrenci sayısı
Faaliyet –5 Yaz Kampı	Yaz okuluna katılan öğrenci sayısı
Faaliyet –6 Kulüp Faaliyetleri	Kulüp faaliyetlerine katılan öğrenci sayısı
Faaliyet –7 Veli Toplantıları	Veli toplantı sayısı
Faaliyet –8 Öğrenci Sertifika Programları	Sertifika Programlarına katılan öğrenci sayısı
Faaliyet –9 Öğrenci ve Veli Rehberlik Faaliyetleri	Bölümlere (Lise 1-2-3) yapılan rehberlik hizmeti sayısı
Faaliyet–10 Okul Yönetimi, Muhasebe, Danışma Temizlik, Ulaşım ve Güvenlik Faaliyetleri	Toplam öğrenci sayısı
Faaliyet –11 Tadilat ve Tamirat	Toplam öğrenci sayısı
Faaliyet–12 Mezuniyet	Mezun öğrenci sayısı

Bundan sonraki aşamada maliyetler çıktılara yüklenmiş bu durum Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Maliyetlerin Çıktılara Yüklenmesi

Faaliyet Merkezleri	**Yükleme Oranları**	**Lise 1. Sınıf Maliyetleri**		**Lise 2. Sınıf Maliyetleri**		**Lise 3. Sınıf Maliyetleri**	
		Dağıtım Anahtarı Ölçütü x Yükleme Oranı	Faaliyet Maliyetleri	Dağıtım Anahtarı Ölçütü x Yükleme Oranı	Faaliyet Maliyetleri	Dağıtım Anahtarı Ölçütü x Yükleme Oranı	Faaliyet Maliyetleri
Faaliyet–1 Kayıt	304,82 TL/ yeni kayıt öğrenci	126 x 304,82	38.408 TL	43 x 304,82	13.107 TL	11 x 304,82	3.353 TL
Faaliyet–2 Zümre	2.969,6 TL/öğretmen	11,59 x 2.969,6	34.418 TL	16,53 x 2.969,6	49.088 TL	9,88 x 2.969,6	29.340 TL
Faaliyet–3 Öğrenci Oryantasyonu	283,48 TL/Lise 1. sınıf öğrenci	126 x 283,48	35.718 TL	-	-	-	-
Faaliyet–4 Eğitim Öğretim	2.393,37 TL/öğrenci	126 x 2.393,37	301.564 TL	180 x 2.393,37	430.806 TL	108 x 2.393,37	258.484 TL
Faaliyet–5 Yaz Kampı	401,1 TL/ Yaz okuluna katılan öğrenci	-	-	180 x 401,1	72.197 TL	108 x 401,1	43.317 TL
Faaliyet–6 Kulüp Faaliyetleri	650,8 TL/ Kulüp faaliyetlerine katılan öğrenci	72 x 650,8	46.859 TL	178x 650,8	115.842 TL	-	-
Faaliyet–7 Veli Toplantıları	3.544,14 TL/veli toplantısı	4x 3.544,14	14.177 TL	6 x 3.544,14	21.264 TL	4 x 3.544,14	14.177 TL
Faaliyet–8 Öğrenci Sertifika Programları	66,395 TL/ Sertifika Programlarına katılan öğrenci	126 x 66,395	8.366 TL	-	-	-	-
Faaliyet–9 Öğrenci ve Veli Rehberlik Faaliyetleri	8.357,5 TL/rehberlik faaliyeti	4 x 8.357,5	33.430 TL	6 x 8.357,5	50.145 TL	4 x 8.357,5	33.430 TL
Faaliyet–10 Okul Yönetimi, Muhasebe, Danışma Temizlik, Ulaşım-Güvenlik Faaliyetleri	695,2 TL/öğrenci	126 x 695,2	87.595 TL	180 x 695,2	125.136 TL	108 x 695,2	75.081 TL
Faaliyet–11 Tadilat ve Tamirat	142,7 TL/öğrenci	126 x 142,7	17.978 TL	180 x 142,7	25.686 TL	108 x 142,7	15.411 TL
Faaliyet–12 Mezuniyet	482,73 TL/mezun öğrenci	-	-	-	-	108 x 482,73	52.135 TL
TOPLAM BÖLÜM MALİYETLERİ		**618.513 TL**		**903.271TL**		**524.728 TL**	
ÖĞRENCİ BİRİM MALİYETİ **(Toplam Maliyet/Bölümdeki Öğrenci Sayısı)**		**618.513 TL / 126= 4.908 TL**		**903.271TL / 180= 5.018TL**		**524.728 TL /108=4.858 TL**	

3.3.5.Geleneksel Maliyet Yöntemine Ve Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemine Göre Elde Edilen Verilerin Karşılaştırılması

Geleneksel maliyet yöntemi ve FTM yöntemine göre hesaplanan öğretim kurumunun hizmet maliyetini sonuçları karşılaştırılarak farklılıklar tespit edilmiştir. Sonuçlar Tablo 8'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 8. Geleneksel Maliyet Yöntemine ve Faaliyet Tabanlı Maliyet Yöntemine Göre Hizmet Maliyetinin Karşılaştırılması

	HİZMET MERKEZLERİ		
	LİSE 1. SINIF	**LİSE 2. SINIF**	**LİSE 3. SINIF**
Geleneksel Maliyet Yöntemi	4.943 TL/öğrenci	4.943 TL/öğrenci	4.943 TL/öğrenci
Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi	4.908 TL/öğrenci	5.018 TL/öğrenci	4.858 TL/öğrenci
İki Maliyet Sistemi Arasındaki Fark	35 TL/öğrenci	(75 TL/öğrenci)	85 TL/öğrenci

Tablo 8'de görüleceği gibi iki yöntemin sonuçları birbirinden farklı çıkmıştır. Geleneksel maliyet yöntemine göre her bir faaliyet merkezine ait hizmet maliyetleri 4.943 TL olarak her bölüm için eşit dağıtılmıştır. FTM yöntemi ise bu maliyetleri faaliyet merkezlerine uygun dağıtım anahtarları ile dağıtmıştır. Lise 1. sınıf öğrenciye 4.908 TL/öğrenci, Lise 2. sınıf öğrenciye 5.018 TL/öğrenci ve Lise 3. sınıf öğrenciye 4.858 TL/öğrenci tutarında bir maliyet yüklenmiştir.

Öğretim kurumunun Lise1 faaliyet merkezine öğrenci başına 35 TL daha fazla maliyet yüklemiş bulunduğu ve Lise1'in FTM yöntemine göre kârlılığını öğrenci başına 35 TL daha az tespit ettiği anlaşılmaktadır. Aynı durum Lise3 faaliyet merkezi içinde geçerlidir. Kurumun Lise3 faaliyet merkezine 85 TL daha fazla maliyet yüklemiş bulunduğu ve Lise3'ün FTM yöntemine göre karlılığını öğrenci başına 85 TL daha az tespit ettiği anlaşılmaktadır. Lise2 faaliyet merkezinde ise durum tam tersidir. Hizmet birim maliyeti FTM yöntemine göre öğrenci başına 75 TL daha fazladır. Geleneksel yönteme göre öğrenci başına maliyet 4.943 TL iken, FTM yöntemine göre öğrenci başına maliyet 5.018 TL'dir.

4.Sonuç

Son yıllarda rekabetin üst düzeyde yaşandığı alanlardan biri de özel öğretim kurumlarıdır. Çok hızlı gelişen ve değişen bir piyasada eğitim kurumlarının rakipleri ile baş edebilmesi için doğru bilgiye ulaşabilmeleri gerekmektedir. Eğitim kurumlarının kalitesi öğrencilerine bilgi ve daha fazla imkânlar sunmaları ile ölçülmektedir. Bunun sonucunda ise maliyetleri yükselmektedir. Bu nedenle eğitim kurumları, maliyetlerini planlayabilmek için yeni arayışlar içerisine girmektedirler.

Özel öğretim kurumlarında öğrencilerin okulu aynı kurumda bitirmeleri gerekmemektedir. Bu nedenle şubeler arasında sayı farklılıkları oluşmaktadır. Ortaya çıkan bu sonuca göre eğitim kurumunun lise 2. sınıflarında öğrenim gören öğrenciler için daha fazla yatırım yaptığı görülmektedir. FTM yöntemine göre yapılan hesaplamalarda ise en yüksek maliyetin bu öğrencilerde olduğu görülmektedir. Ve bu öğrencilerin sayısı lise 1. sınıf ve lise 3. sınıf öğrencilerden daha fazladır. Daha istikrarlı bir kârlılığın sağlanması açısından Özel öğretim kurumlarının yöneticileri bu farklılıkları en az seviyeye indirmenin yollarını araştırmalıdırlar.

Eğitim kurumlarında faaliyet tabanlı maliyet yönteminin uygulanması uzun süreli ve maliyeti yüksek bir uygulamadır. Yöntemi uygulamanın uzun süreli olmasına karşın artan rekabet ortamında eğitim kurumlarının maliyetlerini geleneksel maliyet yöntemi yerine faaliyet tabanlı maliyet yöntemi ile daha iyi hesaplayıp eğitim piyasasında rekabet edebilmelerini sağlamaları kendileri için faydalı olacaktır. Farklı eğitim ve sosyal hizmetler sunan özel öğretim kurumlarının yöntemin faydalarına bakarak daha doğru karar vermelerini sağlayacak olan maliyet verilerine ulaşabilmek için faaliyet tabanlı maliyet yöntemini uygulamaları eğitim kurumuna pozitif katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

ALKAN, Alper Tunga, (2005), "Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi ve Bir Uygulama", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13, ss. 39 -56.

COOPER, Robin, (Spring 1989), "The Rise of Activity-Based Costing--Part Four: What do Activity-Based Cost Systems Look Like?", Journal of Cost Management, spring, pp. 38-49.

COOPER, Robin and Robert, S. KAPLAN, (1991), The Design of Cost Managament Systems, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, Inc.

EKER, Melek Çakır, (2002), "Genel Üretim Giderlerinin Faaliyete Dayalı Maliyet Yönetimine Göre Dağıtımı ve Muhasebeleştirilmesinde 8 nolu Ana Hesap Grubunun Kullanımı" Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt XXI, Sayı: 1, ss. 237–256.

ERDEN, Selman Aziz, (2003), "Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Bağımsız Denetim Firmaları Örneği," Mali Çözüm Dergisi, Sayı: 64, ss. 98-114.

ERDOĞAN, Nurten, (1995), Faaliyete Dayalı Maliyetleme Maliyet Muhasebesinde Yeni Bir Yaklaşım, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

KURŞUNEL, Fahri, ALKAN, Alper Tunga ve Ahmet, BÜYÜKŞALVARCI, "Faaliyet Tabanlı Maliyet / Yönetim Sisteminin İşletme Etkin Karar Verme Sürecine Etkisi Üzerine" www.akademikbakis.org/sayi11/makale/alpertunga.doc (17.12. 2014).

Milli Eğitim Temel Kanunu,

http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/temelkanun_0.html (06.02.2015).

ÖKER, Figen, (2003), Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Üretim ve Hizmet İşletmelerinde Uygulamalar, Literatür Yayınları, İstanbul.

Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği,

http://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_01/19020908_17012015yonetmelik.pdf (05.02.2015).

Özel Öğretim Kurumları Kanunu,

http://mevzuat.meb.gov.tr/html/ozelogretimkanun_1/ozelogrkanun_1.html (05.02.2015).

PEKDEMİR, Recep, (1998), Faliyet Tabanlı Maliyetleme ve Genel İmalat Maliyetleri, TESMER Yayınları, İstanbul.

ROTCH, William, (1990), "Activity-Based Costing in Service Industries", Journal of Cost Managament, summer, pp. 4-14.

ŞAKRAK, Münir, (1997), Maliyet Yönetimi Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar, Yasa Yayınları, İstanbul.

ÜLKER, Yakup, İSKENDER, Hüseyin, (2005), "Doğru Maliyet Hesaplamada Güvenilir Bir Sistem Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve John Dere Örneği," Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 13, ss. 189–217.

WEYGANDT Jerry J., Donald E. KIESO, Paul D. KIMMEL, (1999), Managerial Accounting: Tools for Business Decision Making, John Wiley & Sons, Inc., New York.

YILMAZ, Metin, COŞKUN, Ali, (2012), "Ortaöğretim Kurumlarında Öğrenci Birim Maliyetlerinin Hesaplanmasında Modern Bir Yöntem" Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 33, ss. 277-290.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AYLIK HARCAMALARI İLE CEP TELEFONU KULLANIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Filiz KADI
Doç. Dr. Fatih Üniversitesi İİBF-Ekonomi Bölümü, fkadi@fatih.edu.tr,

Hakan ÖZTUNÇ
Yard. Doç. Dr. Fatih Üniversitesi İİBF- Ekonomi Bölümü, hoztunc@fatih.edu.tr

ÖZET: Ülkemizde cep telefonu kullanımı gün geçtikçe artmakta özellikle üniversite gençliği için neredeyse zorunlu tüketim maddesi olarak algılanmaktadır. Bu çalışma üniversite gençliğinde cep telefonunun zorunlu bir unsur olup olmadığının yanı sıra üniversite gençliğinin cep telefonu kullanımında kendi ekonomik harcama düzeylerine uygun davranıp davranmadıklarını araştırmaktadır. Ayrıca GSM operatörlerinin üniversitelilere uygun konuşma ve mesajlaşma gibi paketlerinden de yararlanarak ekonomik harcama düzeylerinden bağımsız kullanımda bulunup bulunmadıklarını incelemektedir. Cep telefonu konuşma süresi, gönderilen cep telefonu mesajları, telefon cihazının maliyeti, cep telefonu kullanım yılı ve telefon fatura ve kontör harcamaları faktörlerine bakılarak gençlerin üç farklı harcama grubuna ayrıştığı diskriminant analizi kullanılarak ortaya koyulmuştur. Analiz sonuçlarına göre aylık harcama açısından sırasıyla telefon fatura ve kontör masrafları, telefon cihazı, konuşma süresi ve sms sayısında farklılık vardır.

Anahtar Kelimeler: İletişim, Cep telefonu, SMS, Aylık harcama, diskriminant analizi

Jel codes: C83, E21, L86, L96

AN AMPRICAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MONTHLY EXPENDITURE AND THE CELL PHONE USE OF THE UNIVERSITY STUDENTS

ABSTRACT: Day by day the usage of phones are increasing, especially for university students, phones are like a must have consumer's item for them. This study examines whether or not phones are really a need for the university students and whether the students act according to their economic consuming budgets. Also, by getting help from GSM operators' appropriate talking and messaging plans for students, we tried to see if the students acted independently from their budgets. Talk time on the phone, sent text messages, cost of the phone, years the phone has been used, and phone bills are the factors used to analyze youth in three different factors using the discriminate analysis. According to the analysis results, there were differences in terms of monthly expenditure respectively; phone bills, phone device, talk time, and sms.

Key words: Communication, Mobile phone, SMS, monthly spending, discriminant analysis

Jel codes: C83, E21, L86,

1.Giriş

Hayatımızın her anını etkileyen teknolojik gelişmeler inovasyon ekonomisi, bilişim teknolojiler, e-ticaret hatta e-devlet gibi kavramları günlük hayatımızın içine sokmuştur. Özellikle bilgi ve iletişim alanında meydana gelen baş döndürücü hızdaki gelişmeler gerek mal gerekse finans piyasalarında ülke sınırlarını tanımayacak hale gelmesiyle dünyayı küçük bir köy haline getirmiştir. Küreselleşme sürecinde meydana gelen karşılıklı etkileşim süreçleri içerisinde kuşkusuz neden-sonuçları itibariyle birbirini besleyen en önemli faktörün başında iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler gösterilmektedir. Başka bir deyişle telekomünikasyonun küreselleşme sürecinin hem belirleyeni hem de belirleneni olmuştur.

İletişim sektöründe meydana gelen değişiklikler ve yenilikler sadece iş hayatını ve finans piyasalarını değil toplumsal hayatımızın bütününe etkiler meydana getirmiştir. Bilgi toplumunun temelini oluşturan iletişim sektörü artık kendi başına ekonomik ve ticari bir değer olarak gerek kitlesel gerekse bireysel haberleşmede stratejik bir sektör konumundadır. Son zamanlarda sektörde yaşanan gelişmeler, teknolojik rekabet sektörün ekonomideki ağırlığını artırmaya başlamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak artan yatırımlarla birlikte iletişim hizmetleri çeşitlenerek daha da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Maliyetlerin düşmesi, fiyatların ucuzlaması, ucuzlayan hizmetlere talep artışını beraberinde getirmiştir. Şüphesiz iletişim çağının hızlı gelişmelerinin günlük hayatımıza yansıması en çok cep telefonu ve internet kullanımı şeklinde olmuştur. Cep telefonu sahipliği rakamları bu konuyla ilişkin bir fikir vermesi açısından ele alındığında tabloyu net biçimde ortaya koymaktadır. 1995 yılında 8 milyon cep telefonu kullanıcısı varken bu rakam birkaç yıl sonrasında önce 1 milyar kişiye 2013 itibariyle de 6 milyar kişiye ulaşmıştır. Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin (ITU) belirttiğine göre, dünya çapında tam 6 milyar cep telefonu abonesi bulunmaktadır. Dünya nüfusunun 6.97 milyar olduğunu göz önüne alırsak, her 100 kişiden 86'sında cep telefonu olduğunu söyleyebiliriz. Yani tahmini olarak dünyanın %86'sı cep telefonu kullanıyor. (http://www.teknokulis.com/Haberler/Mobil/2012/10/15/dunyadaki-cep-telefonu-abone-sayisi-6-milyara-ulasti)

Araştırma şirketi Statista'nın verilerine göre, başta gelişmekte olan piyasalarda artan satışlarla dört yıl içinde 1 milyar kişi daha cep telefonu sahibi olacaktır. (aktif haber http://www.aktifhaber.com/dunyada-kac-kisi-cep-telefonu-kullaniyor-864139h.htm,25 mart 2014 erişim tarihi) Uluslararası Telekomünikasyon Birliğinin ITU raporuna göre 2013 sonu itibariyle cep telefonu sahipliğinin 6.8 milyar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Raporda 157 ülkenin bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim ve kullanma gelişim indeksine yer verilmiştir. Bu indekse göre Güney Kore son üç yılda olduğu üzere ilk sırada yer almaktadır. Türkiye ise 69. Sırada bulunmaktadır. Adı geçen rapor dünya genelinde teknoloji kullanımı ve yaygınlığı giderek artarken

iletişim fiyatları azalmakta olduğuna vurgu yapmaktadır. Buna göre geniş bant internet erişim hizmetleri son 4 yılda %82 oranında azalmıştır. (http://www.posta.com.tr/ekonomi/HaberDetay/Dunyada-kisi-basina-1-cep-telefonu.htm?ArticleID=197737)

Yıllar itibariyle Türkiye Hanehalkı bilişim teknolojileri araştırma sonuçlarının yer aldığı tablo 1 ve 2, Türkiye'deki bilgisayar ve internet kullanım oranlarının yıllar içindeki seyrini ortaya koymaktadır. Araştırma verilerine göre her geçen yıl bilgisayar ve internet kullanımı artış göstermiştir. Bu artış 2004- 2013e %32,2'den %70,6 ya ulaşmıştır. Özellikle 16-24 ve 25-34 yaş arasındaki bireylerin bilgisayar ve internet kullanım oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yaş ve bilişim teknolojileri kullanım arasında bir ilişkinin olduğu; gençlerin daha fazla yeni teknoloji kullanımına açık olduğu ileri yaşlarda olan bireylerin genel kullanım oranına göre düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Türkiye'de Yaşlara ve Cinsiyete göre Bilgisayar Kullanım Oranları

Yıl	Toplam (%)	16-24 yaş arası		24-34 yaş arası			35-44 yaş arası			45-55 yaş arası		
		Kadın (%)	Erkek (%)	Toplam (%)	Kadın (%)	Erkek (%)	Toplam (%)	Kadın (%)	Erkek (%)	Toplam (%)	Kadın (%)	Erkek (%)
2004	32,2	44,4	21,1	19,8	26,4	13,1	13,1	19,2	7,1	7,9	12,9	2,8
2005	34,1	43,8	25,0	20,9	27,6	13,9	13,2	19,2	7,1	8,8	14,2	3,3
2007	54,6	67,3	40,7	35,1	44,7	25,5	26,8	36,6	17,1	17,1	26,8	7,5
2008	57,9	69,6	47,0	43,3	54,8	31,8	31,6	41,6	21,5	20,4	28,3	12,5
2009	62,2	76,4	49,1	46,6	58,6	34,5	31,8	42,1	21,3	20,2	28,9	11,6
2010	65,2	78,5	52,7	52,0	62,4	41,6	36,9	46,9	26,9	23,2	33,6	12,7
2011	67,7	77,9	58,3	57,1	67,5	46,7	41,7	52,6	30,6	24,1	34,3	13,9
2012	68,5	81,1	56,4	59,1	70,0	48,1	43,6	54,3	32,7	26,7	36,3	17,0
2013	70,6	82,0	59,5	59,6	70,0	49,1	47,0	58,2	35,6	26,1	36,2	15,9

Kaynak: Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması Sonuçları, 2004-2013 TUİK

Aynı şekilde Türkiye'de bireylerin kullandıkları haberleşme ve iletişim tercihlerinde de farklılaşmalar söz konusudur. Türkiye'de geçen zamanla mobil telefon abonesi sayısında artış yaşanmış; 1994 yılında 80.000 abone ile başlayan mobil telefon sektörü 2010 yılı itibariyle 61,8 milyon aboneye ulaşmıştır.(BTK 2010: 35) Aralık 2013 itibarıyla Türkiye'de yaklaşık %90,917 penetrasyon oranına karşılık gelen toplam 69.661.108 mobil abone bulunmaktadır. Temmuz 2009'da sunulmaya başlanan 3G hizmeti Aralık 2013 itibarıyla 49.266.163 milyon aboneye ulaşmıştır. (BTK 2014:35)

Ülkemizde 2004 yılından itibaren sabit telefon abone sayısı düşüş trendi içerisine girmiş olup, 2013 yılı ikinci çeyrek verilerine göre 13,9 milyon seviyelerindedir.

(http://www.btk.gov.tr/kutuphane_ve_veribankasi/raporlar/arastirma_raporlari/dosyalar/sabitmobilikamesi.pdf erişim tarihi 25 mart 2014)

Tablo 3 Türkiye'deki sabit ve cep telefonu abonelik oranlarını göstermektedir. Tablodan görüldüğü üzere yllar içinde cep telefon sahipliği oranı hem toplam da hem de kırsal ve kentlerde artış göstermişken; sabit hatların kullanım oranı da buna paralel azalış trendine girmiştir. 2013 itibariyle sabit hat aboneliği oranı toplamda 37,9'a gerilemiştir.

Tablo 2: Tükiyede Yaşlara ve Cinsiyete göre İnternet Kullanım Oranları

Yıl	16-24 yaş arası			24-35 yaş arası			35-44 yaş arası			45-55 yaş arası		
	Toplam (%)	Kadın (%)	Erkek (%)	Toplam (%)	Kadın (%)	Erkek (%)	Toplam (%)	Kadın (%)	Erkek (%)	Toplam (%)	Kadın (%)	Erkek (%)
2004	26,6	38,3	15,9	15,7	21,5	9,9	9,4	13,9	4,9	5,5	9,3	1,7
2005	27,8	37,4	18,8	16,7	22,5	10,6	9,7	14,3	5,0	6,3	10,1	2,4
2007	50,4	63,5	36,2	32,3	41,5	23,1	23,8	33,2	14,4	14,8	23,2	6,5
2008	54,8	67,1	43,4	41,4	52,3	30,4	29,3	37,7	20,8	19,4	27,1	11,6
2009	59,4	74,1	46,0	45,1	57,2	32,9	30,2	40,3	19,9	18,6	26,7	10,5
2010	62,9	76,6	49,9	50,6	60,9	40,2	34,7	43,5	25,7	22,4	31,9	12,9
2011	65,8	76,5	55,9	55,1	65,4	44,9	39,7	50,4	28,9	22,7	32,1	13,2
2012	67,7	80,6	55,4	58,5	69,6	47,2	42,6	53,3	31,8	25,5	34,8	16,2
2013	68,7	80,1	57,5	58,8	69,1	48,4	45,6	56,7	34,4	24,9	34,7	15,1

Kaynak: Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması Sonuçları, 2004-2013 TUİK

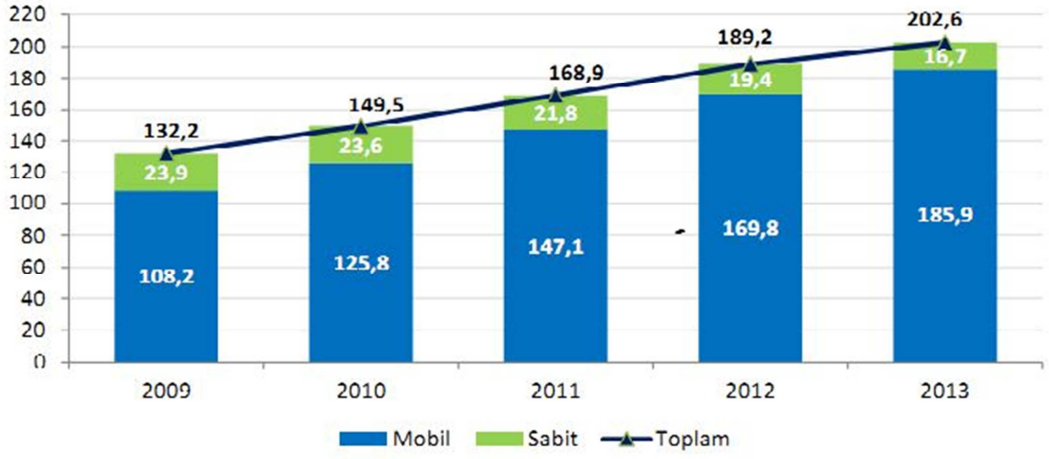
Tablo3: Cep ve Sabit Hat Abonelik Oranları

Yıl	Cep telefonu toplam(%)	Kent (%)	Kırsal (%)	Sabit telefon Toplam (%)	Kent (%)	Kırsal (%)
2004	53,7	62,4	38,8	81,6	84,5	76,5
2005	72,6	79,9	59,9	81,3	83,6	77,4
2007	87,4	90,3	80,1	72,7	74,2	68,9
2008	88,1	90,2	82,8	68,4	68,9	67,0
2009	87,6	89,6	82,9	61,9	63,1	58,9
2010	90,5	92,8	85,0	56,1	58,8	49,4
2011	91,9	93,6	87,7	51,4	55,1	41,9
2012	93,2	95,1	88,5	45,5	47,4	40,9
2013	93,7	95,6	89,1	37,9	40,6	31,5

Kaynak: Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması Sonuçları, 2004-2013 TUİK

Şekil 1'de Türkiye elektronik haberleşme sektöründe sabit ve mobil işletmecilerin oluşturduğu toplam trafik miktarına ve dağılımına yer verilmektedir. Toplam trafiğin dağılımına bakıldığında yıllar itibarıyla mobil arama trafik miktarı artarken sabit arama trafik miktarının düştüğü görülmektedir. 2013 yılında, bir önceki yıla göre toplam trafik miktarı %7 artarak 202,6 milyar dakikaya ulaşırken bu trafiğin yaklaşık %92'sini mobil trafik oluşturmuştur.

Şekil 1: Toplam Yıllık Arama Trafik Miktarları, (Milyar Dakika)

Kaynak:Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü 2013 raporu

Diğer yandan ise 2013 yılının getirdikleri arasında belki de en önemli ve dikkat çekici olanı, cep telefonu sahibi kişi sayısının TV izleyici sayısını geride bırakması olmuştur. IAB İnternet Ölçümleme Araştırması sonuçlarına göre 2011 yılında, 12 yaş üstü bireylerde internet kullanım oranı %40 iken, bu oran 2013 yılında %45'e çıkmış durumda. Yıllar içinde akıllı telefon penetrasyonunun da artmasıyla birlikte mobil internet kullanımı da aynı doğrultuda artış göstermiştir. 2011 yılında mobil internet kullanımı %10 iken, 2013 yılında %19'a; Online video izleme oranları ise %12'den %15'e yükselmiştir. TGI Araştırması'na göre Türkiye'deki 15 yaş üstü bireylerin %85'i cep telefonu sahibidir ve akıllı telefon sahiplik oranı ise %30'dur. Akıllı telefonlar, geride bıraktığımız yıllarda en yüksek artışı gösteren cihazların başında gelmektedir. Başka bir mobil cihaz olan tabletler de yıllar içinde artış göstermiş olmasına rağmen sahiplik oranı diğer cihazlara kıyasla hala düşük seviyelerde kalmıştır. Yine aynı araştırma sonuçları bilgisayar sahipliği ile ilgili olarak, masaüstü bilgisayarların düşüşü, dizüstü bilgisayarların ise yükseliş trendinde olduğunu belirtmiştir. http://www.connectedvivaki.com/turkiyede-medya-tuketimi-sekil-degistiriyor/. Öyleki ebeveynlerin ifadesiyle "cep telefonları gençlerin bir uzvu haline gelmiştir".

2.Literatür Taraması

Türkiye'de cep telefonu kullanımına yönelik yapılan araştırmalar daha çok tüketici tercihlerini belirlemeye yönelik olarak yapılmıştır. Çalışmaların bu kısmında özellikle cep telefonu talebi ve üniversite öğrencilerine yönelik olarak gerçekleştirilen araştırmaların bazıları özetlenmiştir.

Kocaeli üniversite öğrencilerinin cep telefonu kullanımını ve nedenlerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmada Aydın (2004) ki-kare yöntemi ile öğrencilerin gelir seviyeleri ile telefon giderleri ve telefon tarifeleri (ön ödemeli, faturalı) arasında anlamlı bir ilişki varken cinsiyet ile telefon kullanmaya başlama zamanları ve gelir düzeyleriyle cep telefonu tercih sebepleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur.

Gülmez (2005) Cumhuriyet ve Gaziosmanpaşa üniversitesinde öğrenim gören öğrencilerin cep telefonu satın alma ve kullanmalarında etkili olan faktörlerin belirlenmeye yönelik araştırmada toplamda 725 öğrenci ile görüşmüş ve bu öğrencilerden elde ettiği verilere göre; öğrencilerin %90'ının cep telefonu kullanıyor olmasına karşın %10'unun ise özgürlüğü kısıtladığı, maddi imkânsızlık ve gereksiz harcama gibi sebeplerden dolayı cep telefonu kullanmadıkları sonucuna varmıştır. Çalışmada öğrencilerin faturalı hat veya kontörlü hat kullanımına etki eden faktörler diskriminat analizi yoluyla analiz edilmiştir. Buna göre ailenin aylık geliri ve öğrencinin aylık harcama miktarının faturalı veya kontörlü hat seçimini belirlediği ortaya konulmuştur.

Totten, Lipscomb, Cook ve Lesch (2005), Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Colorado, Connecticut, Louisiana ve Kuzey Dakota eyaletlerinde öğrenim gören 383 üniversite öğrencisi üzerinde uyguladıkları araştırmalarında Kruskal-Wallis ve Mann Whitney U non-parametrik teknikleri kullanarak, öğrencilerin genel cep telefonu kullanım kalıplarını belirlemeyi amaçlamışlar ve araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun cep telefonu sahiplik süresinin bir yıldan daha fazla olduğunu, öğrencilerin cep telefonu sahiplik ve kullanımlarının coğrafi bölgeye göre farklılık gösterdiğini ifade etmişlerdir.

Atatürk Üniversitesi öğrencilerine uyguladıkları anket çalışmasında Özer vd (2006) öğrencilerin hat seçimine etki eden faktörleri logit-probit yöntemi kullanarak incelemişlerdir. Çalışma erkek hem de kız öğrencilerin büyük çoğunluğunun kontörlü hattı tercih ettiğini tespit etmiştir. Çalışmanın sonuçları aylık harcamalar arttıkça faturalı hat tercihinin arttığını, üst sınıflarda da benzer şekilde faturalı hat kullanımının artığını ortaya koymuştur.

Baron ve Ling (2007), Amerika Birleşik Devletleri'nde iki köklü üniversitedeki 93 öğrenci üzerinde yaptıkları çalışmada nitel veri analizi kullanmışlar ve öğrencilerin cep telefonu kullanımlarının cinsiyet, ekonomik durum ve Amerikan kültürüne özgü diğer faktörlere göre değiştiğini öne sürmüşlerdir.

Jenaro, Flores, Gomez-Vela, Gonzalez-Gil ve Caballo (2007), Salamanca Üniversitesi'nde öğrenim gören 337 öğrenci üzerinde yapılan anket çalışması sonucunda elde edilen veriler ışığında, üniversite öğrencilerinin sorunsal internet ve cep telefonu

kullanımını psikolojik, davranışsal ve sağlık konularıyla ilişkilendirerek incelemişler. Araştırmanın analiz sonuçlarına göre, internet kullanımı yüksek kaygıyla ile; cep telefonu kullanımı ise cinsiyet, yüksek kaygı ve uykusuzluk ile ilişkili bulunmuştur.

Kore'deki birinci sınıf üniversite öğrencilerinin cep telefonu, elektronik sözlük, kısa mesaj, bilgisayar ve internet kullanımlarını araştırdığı çalışmasında Meurant (2007), nitel veri analizi ile üniversite öğrencilerinin en fazla cep telefonu olmak üzere araştırılan bütün bilgi teknoloji aracılarını yaygın bir şekilde kullandığını ifade etmiştir.

Beranuy, Oberst, Carbonell ve Chamarro (2009), İspanya Ramon Llull Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerinin sorunsal internet ve cep telefonu kullanımını inceledikleri araştırmada 4 farklı fakültede öğrenim gören 365 öğrenciye anket uygulamışlardır. T testi ve MANOVA kullanılan araştırmanın sonuçları, üniversitenin öğrencilerinin uyumsuz internet ve cep telefonu kullanımlarını psikolojik açıdan ortaya koymuştur. Kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre internet ve cep telefonu kullanımı açısından daha negatif skorlara sahip oldukları belirtilmiştir.

Karagöz vd. (2009) Düzce üniversitesi meslek yüksekokulunda öğrenim gören 200 öğrenci ile yaptıkları anket verilerine dayalı olarak öğrencilerin cep telefonu ve operatör tercihlerinde etkili olan değişkenlerin demografik özelliklere bağlı olarak farklılık gösterip göstermediğini Kruskal-Wallis ve Mann Whitney U non-parametrik teknikleri kullanarak araştırmışlardır. Araştırma sonucu; öğrencilerin cep telefonu ve operatör tercihlerinde etkili olan değişkenlerin, demografik özelliklere bağlı olarak, ortalama %12 oranında farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Durak Batıgün ve Kılıç (2011), üniversite öğrencilerinin internet bağımlılığı ve kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla Ankara ve İstanbul illerindeki çeşitli özel ve devlet üniversitelerinde okumakta olan 1198 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları çalışmada hiyerarşik regresyon analizi kullanmışlardır. Verilerin analiz sonuçları öğrencilerin internet bağımlısı olarak tanımlanabileceğini ve erkeklerin kadınlara göre daha çok internet bağımlısı olabileceklerini ve üst gelir düzeyine sahip kişilerin düşük gelir grubundaki kişlere oranla daha çok internete bağımlı olduklarını ortaya koymuştur.

Ömürbek ve Şimşek (2012) Süleyman Demirel Üniversitesinde öğretim gören 502 öğrencileri üzerinde anket çalışması yaparak elde edilen verilerle öğrencilerin cep telefonu markası tercihinde etkili olan özelliklerin neler olduğu analitik hiyerarşi prosesi kullanarak tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışma sonucu cep telefonu seçiminin başında kullanım özelliği yer aldığı ortaya koymuştur.

Özaşçılar (2012), üniversite öğrencilerinin cep telefonu kullanım stillerini belirlemek amacıyla, İstanbul ilinde öğrenim gören ve 18-25 yaş aralığındaki 6'şar kişilik 4 odak grup çalışması yapmış ve sonuç olarak cep telefonu kullanım stillerinin kullanıcıların cinsiyet ve günlük yaşamları bakımından şekillendiğini, üniversite öğrencileri için cep telefonunun bireysel güvenlikten çok bir iletişim aracı olduğunu vurgulamıştır.

Ege üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerine yönelik yaptıkları çalışmada Karaaslan ve Budak (2012) faktör analizi ve ki-kare istatistiği analizini kullanmışlardır. Cinsiyetin cep telefonu kullanımına etkisinin olduğunu kız öğrencilerin iletişim kurma açısından erkek öğrencilere göre cep telefonuna yönelimleri daha fazla olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Ayrıca öğrencilerin yüzde yüzünün cep telefonu kullandığını ve % 82 sinin telefonlarını sürekli açık tuttuklarını bunun sonucunda da teknolojiyi tüm yaşam alanlarına hızla taşıyan bir üniversite gençliğinin varlığına dikkat çekmişlerdir.

Dumlupınar Üniversite'sinde öğrenim gören öğrencilerin cep telefonu ilk talebi ile yenileme talebini etkileyen faktörleri belirlemek üzere Uzgören vd (2012) yapmış oldukları çalışmada anket uygulaması yapmışlardır. Çalışma verileri öğrencilerin cep telefonu ilk talebini önemli derecede etkileyen faktörlerin telefonun dayanıklılığı, artırılabilir hafızası ve kamera kalitesi gibi teknik özellikler olduğunu; yenileme talebini ise özellikle mevcut telefonun arızalanması, marka güvenirliliği, model, kullanım kolaylığı ve teknolojik yenilikler gibi faktörlerin etkilediği ki-kare analizi kullanarak ortaya koymuşlardır.

Oktay vd. (2013) Atatürk Üniversitesi'nde öğrenim gören lisans öğrencilerinin internet ve cep telefonu kullanımlarını tespit etmek ve bu iletişim araçlarının kullanımlarında etkili olan faktörleri ortaya koymak amacıyla 481 lisans öğrencisiyle anket yapılmıştır ve anket verileri Lojistik Regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Öğrencilerin, internet kullanımına ilişkin kurulan modelde, öğrencilerin yaşı ve anne eğitim düzeyi; cep telefonu kullanımına ilişkin kurulan modelde, ailedeki birey sayısı, anne eğitim düzeyi ve harç kredisi alıp almadığı değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı bulunan değişkenlerdir. Genel olarak anket araştırması sonuçları internet ve cep telefonu kullanımının açıkça bir değişkene bağlı olmadığını; bu iletişim araçlarının günümüzde Atatürk Üniversitesi lisans öğrencileri için bir tercih olmaktan çıkarak bir ihtiyaca dönüştüğünü ifade etmektedir.

3.Diskriminant Analiz Modeli

Çok değişkenli analiz tekniklerinden olan diskriminant analizi iki ya da daha fazla grubun eldeki değişkenlere bağlı olarak karşılaştırılmasını yapar. Doğrusal diskriminant fonksiyonunun yapısı :

$$D = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \cdots + \beta_n X_n \quad (1)$$

şeklindedir. Denklemde X_n data setinin değişkenlerini tanımlarken, β_n'de gruplar arasında en iyi ayırımı gösteren parametrelerdir (Tatlıdil, 2002:256-285).

(1)'de verilen fonksiyona diskriminant fonksiyonu denir. Bu fonksiyonun özelliği gruplar arası varyansın grup içi varyansa göre daha büyük olması şeklindedir. Bu durum aşağıdaki gibi ifade edilir;

$$f(\beta_1, \beta_2, \ldots, \beta_n) = \frac{A'BA}{A'WA} \quad (2)$$

Burada A: n x 1 boyutlu katsayılar vektörü, B: n x n boyutlu gruplar arası varyans matrisi, W: n x n boyutlu grup içi varyans matrisidir. A' ise A matrisinin transpozesidir (Aldrich,1997:162-176).

İki boyutlu uzaydaki noktaların B doğrusuna izdüşümlerinin arasında çakışma az olacaktır. Böylece fonksiyon bireye ait iki ayrı değişken değerini tek bir diskriminant fonksiyon değerine dönüştürmaktedir. Bu durumda iki grup olması halinde tek bir ayırıcı fonksiyon olmakta, İkiden çok grup olması durumunda bir tane ayırıcı fonksiyon yeterli olmamaktadır. Grupların bir eksiği kadar ayırıcı fonksiyona ihtiyaç vardır. Bununla beraber ayırıcı fonksiyonların ilki grupların arasında en büyük ayırımı sağlayan bağıntı olacaktır. Öteki fonksiyonlar birincinin ulaşamadığı kısımlar da ayırım yapacaktır. İkiden çoklu gruplarda (2)'deki denklemin yerine özdeğerler kullanılır (Sharma, 1996: 287-317).

$$\lambda_i = \frac{A'BA}{A'WA} \quad (3)$$

λ_i özdeğerlerinden elde edilen özvektörler belirtilen şartları sağlayan fonksiyonlar olacaktır. Verilen (3) denklemin A'ya göre türev alınıp gerekli düzenlemeler yapılarak W^{-1}B – λI=0 sonucu elde edilir. Böylece λ_i özdeğerleri W^{-1}B – λI=0 determinantının çözümünde bulunur ve m=min (k-1,n) olarak bulunur. $\lambda_1\ \lambda_2, \ldots, \lambda_m$ özdeğerlerine karşılık gelen m tane özvektör aranan ayırıcı fonksiyonlar olacaktır. Ayrıca fonksiyonun değişkenlerinin ayırıcı etkileri veya fonksiyona katkı miktarının bilinmesi özellikle yorumlama aşamasında önemli olduğundan formülün aşağıdaki gibi standarize edilmesi yerinde olur (Tabachnick ve Fidell, 2013: 377-438):

$$\beta_i^{*(j)} = (\beta_i^{(j)} W_{ii})^{1/2} \quad \text{i=1,2, ... , n ve j=1,2,..., m} \quad (4)$$

İkiden çok gruplarda diskriminant fonksiyonunun etkinliğini Wilks tarafından geliştirilen Lambda varyans kriteri ile test edilir (Wilks, 1938: 23-40).

$$\Lambda = \frac{|W|}{|T|} = \frac{|W|}{|W+B|} \quad (5)$$

W ve T sırasıyla grup içi ve toplam varyans matrisleridir. Önerilen Λ değerinin küçük bulunması gruplar arası farklılık için önemli bir işarettir. Gruplardaki birey sayısının yeterince büyük olması durumunda p=N-1-(n+m)/2 olmak üzere test istatistiğinin değeri şöyledir;

$$\chi^2 = -m \log(\Lambda) \sim \chi^2_{n(m-1);\alpha} \quad (6)$$

Burada test istatistiği serbestlik derecesi n(m-1) olan χ^2 dağılımına sahiptir (Albayrak, 2006: 309-438).

Bireylerin sınıflandırılmasında kullanılan fonksiyon incelenirse bireylerin n tane değişken (veya özellik) göz önüne alındığı ve bu değişkenlere göre birbirlerine olan uzaklıklarına dayalı ayırma fonksiyonlarının elde edildiği görülür. Sınıflandırmalar da herhangi bir bireyin bir grubun ortalama vektörüne uzaklığı da bulunabilmektedir.

$$d_{ij}^2 = \left(x_i - \bar{x}^{(j)}\right)' C^{-1} \left(x_i - \bar{x}^{(j)}\right) \; i = 1, \ldots, n; j = 1, \ldots, k \quad (7)$$

d_{ij}^2 :uzaklığı, C: kitle varyans-kovaryans matris tahminini göstermek üzere bireyin hangi sınıfta sınıflanacağı bulunur. Diskriminant analizi sonuçlarının geçerliliğinin önemli bir göstergesi de doğru sınıflandırma yüzdesinin büyüklüğüdür (Tatlıdil, 2002 : 256-285).

4.Metodoloji ve Bulgular

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin aylık harcama giderlerinde cep telefonu kullanımına bağlı olarak teknoloji giderlerinin göreli önem sırasını belirlemeyi, üniversitelilerin aylık harcama gruplarına ayrılmasında teknoloji giderlerine göre en doğru sınıflandırmayı yapmayı amaçlanmaktadır. Üniversite öğrencilerinin harcama gruplarını belirlemede teknoloji ve özellikle cep telefonu kullanımının etkinliğini göstermek için yapılan analizde bir vakıf üniversitesi Meslek Yüksek Okulunun değişik bölüm ve sınıflardan üniversite öğrencileri örneklem seti olarak seçilmiştir. Yaptıkları harcamalar açısından düşük- orta-yüksek diye tanımlanabilen hedef öğrenci kitlesi üzerinde yapılan ankette 512 öğrenciden 210'undan istenen bilgilere ulaşılmıştır. Bu çalışma üç ayrı harcama grubunda cep telefonu kullanımının öğrencilerin bütçelerindeki farklılığı belirlemektedir. Üç harcama grubunu karşılaştırmada beş farklı değişken göz önünde tutulmuştur; telefon için yapılan toplam masraf (tel masraf), telefonun cihaz fiyatı (telchz), cep telefon kullanım yılı (telyıl), günlük telefon konuşma dakikası (teldakika) ve günlük cep telefonundan atılan mesaj adedi (sms).

Çok değişkenli analiz tekniklerinden olan diskriminant analizi iki ya da daha fazla grubun eldeki değişkenlere bağlı olarak karşılaştırılmasını yapar. Doğrusal diskriminant fonksiyonunun yapısı $D = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \cdots + \beta_i X_i$, şeklindedir ve X_i data setinin değişkenlerini tanımlarken, β_i'de gruplar arasında en iyi ayırımı gösteren parametrelerdir .İstatistiklerde IBM SPSS 20.0 paket programı kullanılmıştır.

Tablo 4: Tanımlayıcı Grup İstatistikleri

Aylık Harcama		Ortalama	Standart Sapma	Grup Örneklem Hacmi
	tel chz	466,33	197,17	75
	tel yıl	4,59	0,76	75
	teldakika	23,20	12,10	75
	sms	27,73	14,43	75
1.Grup	tel masraf	17,87	11,89	75
	tel chz	596,74	244,76	69
	tel yıl	4,55	0,93	69
	teldakika	26,52	12,93	69
	sms	33,41	10,27	69
2.Grup	tel masraf	27,39	16,46	69
	tel chz	703,03	260,82	66
	tel yıl	4,79	0,54	66
	teldakika	32,42	14,58	66
	sms	32,65	12,19	66
3.Grup	tel masraf	37,50	19,26	66
	tel chz	583,57	252,80	210
	tel yıl	4,64	0,77	210
	teldakika	27,19	13,67	210
	sms	31,14	12,68	210
Toplam	tel masraf	27,17	17,84	210

Araştırmaya konu olan öğrencilerin grup istatistiklerinin yer aldığı Tablo 1'de aylık harcama seviyelerine göre üç farklı grup yer almaktadır. Birinci grup aylık ortalama 40-200 TL harcama yapanları, ikinci grup aylık 201-400 TL harcama yapanları, üçüncü grup ise 401 TL ve üstü harcama yapanları göstermektedir. Buna göre aylık harcama seviyelerine göre öğrencilerin telefon cihazlarına ayırdıkları ortalama bütçeleri (tel chz), günlük cep telefonu ile konuşma dakikaları (teldakika), günlük attıkları mesaj sayıları (sms) ve bunlara bağlı olarak da aylık cep telefonu için yaptıkları fatura ödemeleri ile farklılaştıkları gözlemlenir. Ancak kaç yıldır telefon kullandıklarına (tel yıl) dair elde edilen bulgularla aylık harcama miktarları arasında önemli bir farklılık görülmemiştir. Düşük harcama grubunda ortalama telefonun cihazına verilen miktar 466,33 TL iken orta harcama grubunda 596.73 TL, yüksek harcama grubunda 703.03 TL olmaktadır. Her üç grubunda cep telefonuyla tanışma ve kullanıyor olma süreleri neredeyse aynıdır (4.5-4.7 yıl). Düşük harcama grubunda günlük ortalama mesaj atma 27.33 , orta grupta 33.4, yüksekte de 32.65'tir. Mesaj atma da orta ile yüksek gider grubu arasında doğrusal yönde fark olmasa da telefonda konuşma sürelerinde doğru orantılı fark vardır: 23.20 dakika, 26.50 dakika. ve 32.42 dakika. Aylık harcamalara uyumlu olarak telefon giderleri de ortalama olarak 1.grup için 17.86 TL, 2.grup için 27.39 ve 3.grup için 37.50 TL olmuştur.

Tablo 5: Korelasyon Matrisi

Korelasyon	telchz	telyıl	teldakika	sms	tel masraf
tel chz	1				
tel yıl	0.099	1			
teldakika	0.103	0.113	1		
sms	0.116	-0.037	0.121	1	
tel masraf	0.302	0.11	0.412	0.055	1

Karşılıklı korelasyon katsayılarının yer aldığı Tablo 2 bağımsız değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini yansıtmaktadır. Karşılıklı korelasyonların düşük çıkması her bağımsız değişkenin kendi başına modele katkı sağladığının göstergesidir. Buna göre araştırmada kullanılan verilerin birbiri yerine geçebilecek nitelikte ilişkili olmadığı söylenebilir. Konuşma süresi ve aylık cep telefonu ödemesi arasında korelasyon katsayısı en yüksek olandır ki (0.412) bu da tüketim miktarına bağlı olarak harcamanın

artış göstermesi adına beklenen bir durumu göstermektedir. Diğer yandan telefon cihazının parasal değeri ile aylık cep telefonu masrafları arasındaki korelasyon da biraz yüksek olmasına rağmen beklenen bir durumdur (0.302).

Tablo 6: Grup Ortalamaları Eşitliği Testi

	Wilks' Lambda	F	sd_1	sd_2	p
tel chz	0,851	18,062	2	207	0,000
tel yıl	0,982	1,898	2	207	0,152
teldakika	0,922	8,718	2	207	0,000
Sms	0,959	4,414	2	207	0,013
tel masraf	0,797	26,436	2	207	0,000

Tablo 3'te verilen değişkenlerin değişik ayrım gruplarında toplanabileceği ve yapılan gruplandırmaların anlamlı olduğu gösterilmiştir. Tablodaki yüksek çıkan F değerleri ve anlam düzeyinin ($p<0.05$) yeterliliğine bakarak, aylık harcama giderlerinde yapılan teknoloji masraflarının, telefon cihazına verilen paranın ve telefonda kaç dakika konuşulduğunun çok ayrımcı özellikte olduğu bunun yanında atılan sms'lerinde anlamlı olduğu fakat diğerleri kadar kuvvetli olmadığı görülmüştür. Telefonun kaç yıldır kullanıldığı ise anlamlı bir ayrımcı değişken değildir ($p=0.152$). Bu durumda aylık gider gruplarını belirlemede yapılan teknolojik masraflar, cep telefonun cihaz parası, cep telefonunda konuşulan dakika miktarı ve atılan SMS sayısı etkili faktörlerdir ancak kişinin kaç yıldır cep telefonu kullandığı hiç etkili bir faktör değildir.

Tablo 7: Öz değerler

Fonksiyon	Özdeğer	Varyans Oranı	Kanonik Korelasyon
1	0,352	93,5	0,51
2	0,024	6,5	0,154

Üç tane Aylık harcama grubu için iki diskriminant fonksiyonu oluşturulmuştur. Birinci diskriminant fonksiyonu varyans değişiminin %93.5 'ini, ikinci fonksiyonda geri kalanı (%6.5) karşılamaktadır. Birinci fonksiyonun modeli ayrımlaması %51 korelasyonludur. Bağımsız değişkenlerle model arasında orta seviyede bir uyum söz konusudur. İkinci fonksiyon ise kalan kısmın sadece %15'ini karşılamaktadır. Özdeğerlerden elde edilen fonksiyonlar aylık harcama grupları üç olduğundan en fazla iki olarak Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 8: Wilks' Lambda

Fonksiyon	Wilks' Lambda	Ki-Kare	sd	p
1 ve 2	0.722	66.818	10	0.000
2	0.976	4.929	4	0.295

Tablo 5, Wilks' Lambda değerlerini ve aylık harcamalarda oluşturulan fonksiyonların anlamlılığını göstermektedir. Birinci fonksiyonunun Wilks' Lambda serbestlik derecesi 10 ve 66.82 Ki-kare değeri ile ($p=0.000$) anlamlıdır. İkinci fonksiyon için aynı şeyi söylemek olası değildir. Bu sonuç bir önceki tablonun sonuçlarına paralel bir yorum içermektedir. Bu durumda yapılan harcamaların ayrımını sadece birinci fonksiyonla yapmak daha yerinde olacaktır.

Tablo 9. Yapısal Matris

	Fonksiyon
	1
tel masraf	0,850
tel chz	0,703
tel dakika	0,480
sms	0,287
tel yıl	0,174

Tablo 6'da diskriminant fonksiyonunun aylık harcamalarda değişkenlere göre tahmin gücü gösterilmektedir. Birinci fonksiyonda teknolojiye yapılan masraflar (teknomas) en yüksek ve pozitif yönde bir tahmin edicidir. Aylık harcama gruplarının ayrımında cep telefonu faturasına yapılan harcama en belirgin faktördür. İkinci faktör olarak telefon cihazına (telchz) harcanan miktar yer

alırken cep telefonu ile konuşulan dakika sayısı (teldakika) ve atılan mesaj adedi (sms) sonra gelmektedir. Cep telefonunu kullanım yılı süresi (telyıl) tahmin edici olarak çok düşük bir etkisi olduğu burada da görülmektedir. Mesaj atma yük değerlerinde sınırda kabul edilebilirse de telefon kullanım yılının aylık harcama gruplarını belirleme de etkisi çok zayıftır.

Buradan elde edilen Diskriminant fonksiyonu;
D = (.002 Telchz) + (.062 kacyıl) + (.11 kacdakika) + (.015 Sms) + (0.4 Teknomas)-3.289 şeklindedir.
İkinci fonksiyon anlamlı olmadığından denklemi yazılmamıştır.

Tablo 10. Doğru Sınıflandırma Sonuçları

	Aylık Harcama	Tahmin Edilen Grup Eleman ve Yüzdeleri			Toplam
		1.Grup	2.Grup	3.Grup	
Sayı	1. Grup	53	15	7	75
	2. Grup	29	18	22	69
	3. Grup	11	19	36	66
Yüzde	1. Grup	70,7	20	9,3	100
	2. Grup	42	26,1	31,9	100
	3. Grup	16,7	28,8	54,5	100

D diskriminant fonksiyonu kullanılarak aylık harcamaları gruplara ayırma da doğru sınıflandırma Tablo 7'de verilmiştir. Üç aylık harcama grubu içinde 1.grupta %70,7 seviyesinde doğru sınıflandırma, 2. Grupta %26,1 seviyesinde doğru sınıflandırma, 3. Grupta da %54,5 seviyesinde doğru sınıflandırma yapılmıştır. Toplamda doğru sınıflandırma %51 olup, üç farklı kategori için beklenen sınıflandırma başarısının üstündedir. Bu durumda yapılan araştırma analiz sonuçlarında, öğrencileri aylık harcamalarına göre yapılan doğru sınıflandırmada da teknolojik masraflar, telefon cihazına verilen miktar, telefonda konuşma süreleri ve attıkları mesajlar etkili olurken telefon kullanım yılının bir önemi olmadığı ortaya konulmuş olur.

5.Sonuç ve Öneriler

Günümüzde iletişim araçlarının en önemli göstergesi cep telefonu özellikle üniversite gençliği tarafından çok fazla kullanılmaktadır. Her ne kadar kullanımı yaygın olsa da bu dikkatsiz bir kullanım değildir. Üniversite gençliği her ne kadar cep telefonu ve onun sunduğu iletişim teknolojilerine bağımlı gibi görünse de masraf kalemleri içinde yaptığı harcamalara geliri doğrultusunda pay ayırmaktadır. Öğrenciler gelir dağılımı ve gider bütçesine bağımlı olarak cep telefonu ve teknolojileri kullanmaktadır. Cep telefonu için yapılan fatura masrafı en etkili harcama gider faktörü olurken, daha sonra en etkili ayrım faktörü telefonun cihazıdır. Bu durumda üniversiteli bir gencin telefon markası ve buna bağlı olarak cihazın fiyatı aslında aylık harcama giderinin de önemli bir göstergesi olmaktadır.

Toplumda cep telefonu sosyo-ekonomik düzeye ilişkin bir gösterge olarak kabul edilmekte, bütçesi ne olursa olsun herkesin elde edebildiği ve kişilerin yanlarından ayırmadıkları hayatlarının bir parçası haline gelen bir meta olmuştur. Üniversite öğrencilerinin aylık harcamaları baz alarak yapılan ayrıştırma analizine göre cep telefonu ile konuşma süresi atılan mesaj sayısı ve aylık fatura veya kontör masrafı arasında anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür. Buna göre aylık harcamaları düşük olan öğrenciler daha az telefonla konuşmakta, daha az cep telefon mesajı göndermekte dolayısıyla daha az fatura veya kontör ödemesi yapmaktadırlar. Yüksek aylık harcama yapan öğrenciler ise daha fazla süre ile konuşmakta daha fazla cep telefonu mesajı göndermekte, daha fazla fatura masrafı ve telefon cihazına daha fazla ödeme yapmaktadırlar.

Bu çalışmanın diğer bir sonucu da herkesin cep telefonu kullandığı ve bu kullanım yaşının gittikçe düştüğü ile ilgili ortaya koyulan tespitlerle örtüşmektedir. Üniversite öğrencileri ortalama 4.6 yıldır cep telefonu kullanmaktadırlar. Ankete katılan öğrenciler günlük ortalama 27 dakika cep telefonuyla konuşmakta ve 31 adet mesaj göndermektedirler. Cep telefonuyla tanışma döneminin değişik harcama seviyelerine sahip öğrenciler açısından önemli ayrışım söz konusu değildir. Düşük ve orta gelir seviyesine sahip öğrenciler 4,5 yıl önce cep telefonuyla tanışmışken yüksek gelirli aileden gelen öğrenciler 4,7 yıl öncesinde ilk defa cep telefonuna sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu toplumuzda cep telefonuna sahip olma yaşının her gelir seviyesinde aynı döneme rastladığını dolayısıyla gençlerin gelir seviyesinden bağımsız biçimde birbirinden etkilendiklerini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında elde edilen araştırma sonuçlarının daha önceki çalışmalarla paralel olduğu tespit edilmiştir.

GSM şirketleri tarifelerinde harcamalara dikkat etmeleri yerinde bir davranış şekli olacaktır. Her gelir seviyesine uygun tarifeleri çıkarmak toplumun her kesimine hitap etmeyi kolaylaştıracaktır. Zaten araştırmada ortaya çıkan başka bir sonuç mesajlaşma tarifelerinin ayrımda az fark meydana getirdiğidir. Mesajlaşma için düşük harcama grubu ile yüksek harcama grubu arasında ayrım olsa da orta ve yüksek harcama grupları arasında SMS sayısı bakımından önemli bir fark yoktur.

Cep telefonu cihazına her harcama grubu kendi bütçesiyle doğru orantılı para ayırmaktadır. Bu durumu göz önüne alındığında, GSM şirketleri tarifelere ekledikleri taksitli telefon satışlarını daha pahalı telefonları düşük gelir gruplarına verebilmek adına iyi bir pazarlama stratejisi olarak düşünebilirler. Bunun yanında bu tür stratejilerde dikkat edilmesi gereken nokta da teknolojiye ayrılan masraf kaleminin gider gruplarının yapısıyla doğru orantılı olduğudur. Yani cep telefonunun cihazı satılırken aylık

masrafın yapılabilecek minimum düzeyde artırılmasına dikkat edilmelidir. Bu anlamda cihaz satışlarında taksit sayısının fazla olması iyi bir seçenek olabilir.

Üniversiteliler her ne kadar tarife paketi kullansalar da bu paketleri bütçelerine göre aldıkları ve buna bağlı olarak da paket şeklinde tarifelerin cep telefonu kullanımlarını artırdığı ortadadır. Ortalama günlük cep telefonu konuşma süresi, internet kullanımı gibi eklemeler hariç 27 dakikadır. Üniversite gençliği neredeyse günde yarım saatini telefonda iletişimle geçirmektedir. Telefonda çok konuşma alışkanlığının kazandırılması GSM şirketlerinin hedeflerinden en önde gelenidir. Böylece sunulan paketlerin kullanıcıya maliyeti azalsa da paket aşımlarından maliyetlerin fazlasıyla çıkartıldığı da bir gerçektir. Konuşma sürelerinde paket aşımlarına bakarak da dar gelir grubu veya yüksek gelir grubu belirlenebilmekte, çünkü bir grup ile diğeri arasında konuşma süreleri arasında anlamlı fark vardır. Konuşmaya alışılsa da yüksek harcama grubu tarife aşımını dert etmemekte veya paketi başta ona göre seçmekte diğer grupların ise daha dikkatli olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, Ali Sait (2006), *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 309-438.

ALDRICH, John (1997). "R.A. Fisher and the making of maximum likelihood 1912-1922" *Statistical Science* 12 (3): 162–176.

AYDIN, Kenan (2004), "Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Kullanımı ve GSM Operatörü Tercihleri Üzerine Bir Çalışma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 9 (1), 149-164.

AYDIN, Serkan (2009), " Kişisel ve Ürün Temelli Yenilikçilik: Cep telefonu Kullanıcıları Üzerine Ampirik Bir Uygulama", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 188-203.

BARON, Naomi S. ve LING, Rich (2007). "Emerging Patterns of American Mobile Phone Use: Electronically-Mediated Communication in Transition", *Proceedings of Mobile Media International Conference*, Sydney, Australia.

BERANUY, Marta, OBERST, Ursula, CARBONELL, Xavier ve CHAMARRO, Ander (2009). "Problematic Internet and Mobile Phone Use and Clinical Symptoms in College Students: TheRole of Emotional Intelligence", *Computers in Human Behavior*, 25(5), 1182-1187.

ÇELİK, Burçe (2011), **"**Cellular Telephony in Turkey: A Technology of Self-Produced Modernity"**,** *European Journal of Cultural Studies*, 14(2), 147-161.

DURAK BATIGÜN, Ayşegül ve KILIÇ, Nevin (2011). "İnternet Bağımlılığı ve Kişilik Özellikleri, Sosyal Destek, Psikolojik Belirtiler ve Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiler", *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 1-10.

GÜLMEZ, Mustafa (2005), "Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Satın Alma ve Kullanımını Etkileyen Faktörler: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitelerinde Bir Uygulama", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 37-62.

ITO, See M. ve OKABE Daisuke, "Technosocial Situations:Emergent Structurings of Mobile E_mail Use", *Cambridge MA: MIT Press.*

JENARO, Cristina, FLORES, Noelia, GOMEZ-VELA, Maria, GONZALEZ-GIL, Francisca ve CABALLO, Cristina (2007), "Problematic Internet and Cell-Phone Use: Psychological, Behavioral, and Health Correlates", *Addiction Research and Theory*, 15(3), 309-320.

KARAASLAN, İlknur ve BUDAK, Leyla (2012), " Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Özelliklerini Kullanımlarının ve Gündelik İletişimlerine Etkisinin Araştırılması", *Journal of Yasar University*, 26(7), 4548-4525.

KARAGÖZ, Yalçın; ÇATI, Kahraman ve KOŞOĞLU, Murat Cenk, "Cep Telefonu ve Operatör Tercihinde Etkili Olabilecek Faktörlerin Demografik Özelliklere Bağlı Olarak Ġrdelenmesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:23, 2009, s.7-24.

MEURANT, Robert. C. (2007), "A Preliminary Survey of the Use of Cell Phones, Electronic Dictionaries, SMS, Email, Computers and the Internet by Korean College EFL Students with Respect to Patterns of L1:L2 Language Use and the Associated Language Learning Strategies Used in Accessing Online Resources", *International Conference on Multimedia and Ubiquitous Engineering*, Seoul, South Korea

OKTAY, Erkan ve ÇELİK, Ali K. (2013)" İnternet ve Cep Telefonu Kullanımının Lojistik Regresyon Yardımıyla Analizi: Atatürk Üniversitesi Lisans Öğrencileri Örneği", *International Journal of Social Science*, 6 (1), 479-496.

ÖMÜRBEK, Nuri ve ŞİMŞEK, Ali (2012), "Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Tercihlerinin Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Belirlenmesi", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5 (1), 116-132.

ÖZAŞÇILAR, Mine (2012), "Genç Bireylerin Cep Telefonu Kullanımı ve Bireysel Güvenlik:
Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonunu Bireysel Güvenlik amaçlı Kullanımları*", Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 43-74.

ÖZER, Hüseyin, ÖZÇOMAK, M. Suphi ve OKTAY, Erkan (2006), "Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Hat Tercih Olasılığının Belirlenmesi: Atatürk Üniversitesi Örneği", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 39-52.

SHARMA, Subhash (1996),Applied Multivariate Techniques, John Wiley & Son's, USA, 287-317.

TATLIDİL, Hüseyin (2002), Uygulamalı Çok Değiskenli İstatistiksel Analiz, Ziraat Matbaacılık, Ankara, 256-285.

TOTTEN, Jeff W, LIPSCOMB, Thomas J, COOK, Roy A. ve LESCH, William (2005), "General Patterns of Cell Phone Usage Among College Students: A Four-State Study", *Services Marketing Quarterly*, 26(3), 13-39.

WILKS, Samuel S. (1938), "Weighting systems for linear functions of correlated variables when there is no dependent variable". Psychometrika, volume 3, 23–40

TABACHNICK Barbara G., FİDELL Linda S. (2013), Using Multivariate Statistics,6th ed., Pearson,USA,377-438

UZGÖREN, Ergin (2012), " Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Talebini Etkileyen Faktörler:-Dumlupınar Üniversitesi Öğrencilerine Yönelik Uygulama", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(1)

İnternet Kaynakları

AKTİF HABER, "Dünyada kaç kişi cep telefonu kullanıyor.", http://www.aktifhaber.com/dunyada-kac-kisi-cep-telefonu-kullaniyor-864139h.htm (04.10.2013).

BİLGİ TEKNOLOJİLERİ VE İLETİŞİM KURUMU, "Sabit-Mobil İkamesi Raporu", http://www.btk.gov.tr/kutuphane_ve_veribankasi/raporlar/arastirma_raporlari/dosyalar/sabitmobilikamesi.pdf (Kasım, 2013).

CONNECTED VIVAKI BUSİNESS INTELIGENCE, "Türkiye'de medya tüketimi şekil değiştiriyor" http://www.connectedvivaki.com/turkiyede-medya-tuketimi-sekil-degistiriyor/ (09.01.2014).

DOĞAN GAZETECİLİK A.Ş., "Dünyada kişi başına 1 cep telefonu", http://www.posta.com.tr/ekonomi/HaberDetay/Dunyada-kisi-basina-1-ceptelefonu.htm?ArticleID=197737 (08.10.2013).

TUİK, www.tuik.gov.tr.

TURKUVAZ GAZETE DERGİ BASIM A.Ş., "Dünyadaki cep telefonu abone sayısı 6 milyara ulaştı." http://www.teknokulis.com/Haberler/Mobil/2012/10/15/dunyadaki-cep-telefonu-abone-sayisi-6-milyara-ulasti (15.10.2012).

GÜNDELİK HAYATTA TOTALİTARİZM: GEORGE ORWELL'IN 1984 ADLI DİSTOPYA ROMANINDA İDEAL TOPLUM TASAVVURLARI[1]

M. Caner MÜFTÜOĞLU

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Antalya / Kaş, emir-ayaz@hotmail.com

Fatih ÖZBAY

Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü fatih.ozbay@dpu.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada ünlü İngiliz romancı George Orwell'ın "1984" adlı distopik romanı sosyolojik olarak incelenmiştir. Romanın ana gövdesini oluşturan ideal toplum tasavvurları, gelecek toplumlarının totalitarizme dönüşme potansiyelleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. İnsanoğlu yaşamının ilk anından bu yana içerisinde yaşadığı dünyayı değiştirme ve kendine yaşam alanı oluşturma gayesi içerisinde olmuştur. Bu çaba onu hem fiziksel hem de zihinsel açıdan geliştirmiştir. Böyle bir çabanın ürünü olan ütopyalar da onun daha iyi bir yaşam sürme isteğini, ideallerini ve arayışlarını dile getirmektedir. Bu ideallerinde her yönüyle daha iyi, daha güzel veya daha müreffeh bir toplum ya da dünya sistemi tasarlanmakta olduğu söylenebilir. Bu romanda totaliter yaklaşımlarla bireyler üzerinde tahakküm kurulduğu; bireysel ve toplumsal farklı kimliklerin benzeştirme çabası içinde yok edildiği; düşünmeyen ve sorgulamayan bireylerin arzulandığı; adalet, özgürlük ve eşitliğin dağılımının toplumun tüm kesimleri için mutluluk üretemediği yaşam alanları resmedilmiştir. Ayrıca iktidarın sosyal adalet, eşitlik ve özgürlük alanlarını daraltarak tahakküm aracı haline dolayısıyla totalitarizme dönüştürmesi distopik bir toplum kurgusunun korku ve zorbalık üretme potansiyellerine karşı uyarılar içermektedir. İncelenen bu romanda iktidarlarca tasarlanan dünyanın uzunca bir süre varlığını koruyamadıkları görülmektedir. Orwell'ın bu eseri yazdığı dönem ve gelecek için iktidar gücünün totalitarizme dönüşmesini ve buna bağlı olarak yaşanılan sorunlar hakkında gelecek toplumlarına önemli projeksiyonlar sunmakta, yerinde sosyolojik tespitler ve uyarılar yaptığını görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Sosyolojisi, Ütopya, Distopya, Totalitarizm, 1984.

ENVISION OF SOCIETY IN GEORGE ORWELL'S DISTOPIAN NOVELS WITHIN THE SCOPE OF LITERARY SOCIOLOGY: EXAMPLES OF 1984

ABSTRACT: British novelist George Orwell's dystopian novels 1984 are sociologically scrutinised in this study.Envisions of ideal society that constitutes the main frame of the novels are evaluated within the frame of future generations' potentials of becoming totalitarian. From the very first moment of life, mankind has always had the object of transforming the world he lives in and providing living space for himself.This effort has developed him both mentally and physically.Utopias, being the product of such efforts, give utterance to his wish to pursue a better life, his ideals, and searching.It can be said that a better, nicer and more prosperous or better world system is being projected in his ideals in all aspects. In this novel, living spaces where the totalitarianism and tyranny are at their peaks, where different individual and societal identities are suppressed for the sake of homogenization, where unthinking and unquestioning people are desired, where the distribution of justice, freedom, and equality cannot bring happiness to whole society are being portrayed.Besides, it also includes warnings against the dystopic social order's potential of creating fear and tyranny when social equity, equality and realm of freedom are narrowed down by the government; that is, when the government becomes totalitarian and a tool of tyranny.In the novels, it is observed that the world designed by the government cannot maintain its continuity for long. This novel by Orwell has given significant projections and warnings, and made valid sociological observations for the period he lived and for the future about the problems that might arise when the power of government is transformed into totalitarianism.

Keywords: Sociology of Literature, Utopia, Distopia, Totalitarianism, 1984.

1. Giriş

Bu makalede, George Orwell'ın oldukça geniş yankı uyandırmış olan *1984* adlı romanı edebiyat sosyolojisi çerçevesinde incelenmiştir. Edebiyat sosyolojisi iki disiplinin ortak inceleme nesnesi olan insan öğesine dayanmaktadır (Anar ve Özbay, 2013: 2). Bunun içindir ki, edebiyat ve sosyoloji ortak bir yönde ilerler ve içinde barındırdığı kavrayış havuzu ortak değerlerden oluşmaktadır. Her ikisi de tarihi, kültürü, siyaseti ve yaşam şekilleriyle insanı ele alır ve insana dair olanı inceler. Her iki bilim dalı da insan ve topluma dair olanları anlamaya anlamlandırmaya çalışırlar (Can ve Özbay, 2014: 61).

İnsan hayal eden bir varlıktır. Daha iyi, daha güzel yaşama arzusuyla hareket eder. Geleceğe dönük tasavvurlar kurar. Onun bu tasavvurları edebiyatta ütopya özelliği taşıyan eserler şeklinde ortaya çıkmıştır. İnsanın kendisi için daha iyi ve daha güzel bir toplum ya da dünya sistemi tasarlamasının, bilinmeyen başlangıcı sebebiyle, ortaya çıkış tarihini kesin bir şekilde belirlemek oldukça güçtür. Bu sebeple ütopyanın yazın alanında bir ürün olarak ortaya konan kısmını incelemek mümkündür.

Geçmişten günümüze kadar hemen her toplumda ideal olan bir toplum ve toplumsal yaşam alanı tasavvurları var olagelmiştir. Bir anlamda ilk insanın yazgısının bir parçası olarak tarihsel süreçte hemen her dönemde *yitirilmiş bir cennet arayışı* vardır. Adeta günahın, kötülüğün ve suçun olmadığı ama sınırsız zenginlik ve özgürlüklerle dolu müreffeh bir yaşam arzulanmıştır. Kısacası ütopik ideal toplum hayalleri kurulmuştur. Ütopyaların tam tersi olarak da özellikle 20. yüzyılın milyonlarca insan ölümleri ve korkutucu marjinal ideolojilerinin etkileriyle oluşturulan distopik toplum kurgularına sahip hayaller de kurulmuştur. Kimi zaman gelecek toplumlarına birer uyarı niteliğinde, kimi zaman ise var olan işaretlerden yola çıkarak oluşturulan projeksiyonlarla distopyalar kurgulanmıştır.

[1] Bu makale, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD'da "Edebiyat Sosyolojisi Çerçevesinde George Orwell'ın Distopya Romanlarında Toplum Tasavvuru: 1984 ve Hayvan Çiftliği Örnekleri" Adlı Yüksek Lisans Tezinden Türetilmiştir.

İnsanın düşünce dünyası ile paralel bir gelişme gösteren ütopya, tarihteki birçok olaydan etkilenmiş ve kendisi de toplumların gelişimine etkide bulunmuştur. İnsanoğlunun dünyayı daha yakından ve ayrıntılı bir şekilde ele alması, bilimin hızlı bir şekilde ilerlemesini sağlamış ve bu gelişim insan aklına olan güveni de aynı çizgide arttırmıştır. İnsanın aklına ve bilime olan güveni, onun doğayı her boyutuyla ele geçirmesini sağlarken insan için güzel bir gelecek umudu da doğmuştur. Özellikle Aydınlanma döneminden sonra batı toplumları hızla ilerlemiş ve akıl, insanlığın en değerli hazinesi olarak algılanmıştır. Bütün bu gelişmeler karşısında ütopya da kendini geliştirmiş ve bu alanda ortaya konan ürünler giderek artmıştır.

2. Ütopya ve Distopya

Ütopya kelimesi, kavram olarak türünün sınırlarını ve anlam alanını olumlu yönde çizer. Distopyalar (Anti-ütopyalar) ise ütopyaların taşlanması, eleştirilmesi, hatta küçük düşürülerek yeniden yorumlanması fikri üzerine kurulur. Bu ütopyalar, *kendinden önce tasarlanan mükemmel ülkelerin var olamayacağını, belirlenen ilkelerin insanlığı mutlak kötülüğe ve felakete sürükleyeceğini* ironik bir dille ve çoğu zaman gülünçleştirerek verirler. Ütopyalarda insana has "değişim" ve "dönüşüm" özellikleri ortadan kaldırılmıştır. Burada *özgürlüğün yok edilmesi, insanların kalıplara sokulması* söz konusudur. *Distopya insanlığın kötüye gittiğini, şartların mutlak kötülüklerle sonuçlanacağını öngörür.* Bu sebeple "Distopya ütopya ülkesi insanlarının gördüğü *düş*"tür (Yalçınkaya, 2004: 64).

Esasında söz konusu bu düşlere kâbus da denebilir. Çünkü görülen şey kötüdür. Distopya da kötü bir düş vardır. Ütopya insanı aslında iyiye muhtaç olduğu için de ütopya kurabilir. Ya da distopya insanı ütopik olan hayatının distopik olmasından korktuğu için de distopik düşünebilir.

En kısa manasıyla ütopyayı, iyi ve güzel bir dünya hayali kurmak; distopyayı ise iyi ve güzel bir dünyanın yok olması hayalini kurmak olarak tanımlayabiliriz. Ütopyalarda her şey iyi giderken; distopyalarda her şey kötüye yönelmektedir. Özgürlüklerin, sevginin, duygunun, hissiyatın, özel hayatın, mahrem olanın, adaletin, tarihin, konuşmanın, düşünmenin ve birçok olgunun yok olduğu ya da yok edildiği işlenmektedir.

Distopya, Yunancadaki olumsuzluk bildiren "dis" ön ekiyle yer anlamına gelen "topos" kelimesinin birleşimiyle oluşturulmuştur. "Kötü yer" karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu kelime, "ütopya karşıtı, ütopya kavramının karşısında duran, ters ütopya" (Bezel, 1984: 5) anlamlarına gelir. Ütopyanın karşısında duran, ona eleştiri ve tepki olarak ortaya çıkan bu türün Türkçede distopya, anti-ütopya, karşı ütopya, ters ütopya, kara-yok ülke, karabasan (Ziyalan, 1993: 12), negatif ütopya (Akatlı, 1995: 22) şeklinde adlandırılmaları da vardır.

Distopya, (anti-ütopya) çoğunlukla ütopik bir toplum anlayışının anti-tezini tanımlamak için kullanılır. Distopik bir toplum otoriter/totaliter bir devlet modeli, ya da benzer bir başka baskıcı sistem altında karakterize edilir. Aynı zamanda distopya", "karşı ütopya", "ters ütopya" veya "anti ütopya" olarak da adlandırılmıştır.

Küçükcoşkun anti-ütopya ve distopya kelimelerini kullanmayı uygun gördüğünü belirtmektedir. Bu tercihini belirtirken ütopya kelimesinin kavram olarak türünün sınırlarını ve anlam alanını olumlu yönde çizmesine karşın anti-ütopyaların ütopyaların taşlanması, eleştirilmesi, hatta küçük düşürülerek yeniden yorumlanması fikri üzerine kurulduğunu ileri sürmektedir (Küçükcoşkun, 2006: 18-19).

Distopya eserleri ütopya eserlerinde ortaya konan toplum tasarımlarına doğrudan bir karşı çıkıştan ziyade kendileri birer "karanlık gelecek kurgusu" niteliğindedirler. Esasında yer alan eserler de mevcut düzenleri ve bu düzenlerin gelecekte alacakları halleri eleştirmek amacını edinmişlerdir. Ancak ütopya eserlerinde, mevcut ya da muhtemel sorunları aşmak için, nasıl daha iyi bir toplum kurulur teması işlenirken, distopya eserlerinde mevcut gidişatın ya da muhtemel gelişmelerin doğurabileceği sonuçlar en ağır biçimiyle ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Distopya geleneğinin Yevgeni Zamyatin'in 1921 yılında kaleme aldığı "Biz" (We) adlı eseri ile başladığı söylenebilir. Nitekim bu çalışma kapsamında ele alınan distopya eserlerinden "1984"ün, Zamyatin'in "Biz" adlı eserinden önemli ölçüde etkilendikleri sıklıkla ifade edilmektedir. Distopya edebiyatının gelişimine bakıldığında, büyük oranda totaliter yönetimlerin yayılmasına paralel bir şekilde gelişim gösterdikleri görülmektedir. Zamyatin'in eserleri doğrudan doğruya kendi ülkesi Sovyetler Birliği'ne yönelik birer yergi olarak ele alınmakta iken, Orwell'ın eserini etkileyen totaliter yönetimler olarak Sovyetler Birliği, Almanya ve İtalya belirtilmektedir. Huxley'in eserini yazmasında ise Amerika'ya yaptığı ziyaretin büyük etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Bu örnek totaliter yönetim anlayışı açısında çok önemli bir farklılık arz etmekte bu münasebetle türün en önemli eserlerinden birisi olarak ele alınmayı hak etmektedir. Bu örnekleri göz önünde bulundurduğumuzda, ütopya edebiyatına ilişkin değerlendirmenin bir benzerinin distopya edebiyatı için geçerli olduğunu, mevcut siyasi yapıların ortaya çıkardığı sorunların bu türden eserlerin yazılmasına bir kaynak teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Distopya kavramı ilk olarak John Stuart Mill tarafından 1868'de kullanılmıştır. O bu kavramı "gerçekleşmesi için fazla iyi" olan ütopyanın tam aksine gerçekleşmesi için fazla kötü olan karşı-ütopya olarak kullanmıştır (Kumar, 2006: 172). Böylece, yukarıda sıralanmış olan ütopyanın süreç ve özelliklerine bakıldığında, distopyayı onun bir antitezi olarak ele almak mümkündür. 18. ve 19. yüzyıl Batı'daki gelişmeler göz önüne alındığında, distopya metinlerinin yazıldığı koşullar ortaya çıkmaktadır. Böylece distopya metinleri, emir ve kontrolün kurbanı haline gelmiş, teknoloji ve bilimin işlevlerinin bozulduğu ütopyanın versiyonları olarak görülebilir.

Distopyalar, ütopyalardan farklı olarak artık mutluluk vaat etmemektedir. Çünkü ezilen sınıflar ortaya çıkmıştır ve insanlar sefalete doğru sürüklenmektedir, artık geçmişteki ütopya umudu tükenmektedir. Teknoloji günden güne gelişmektedir ve makineleşme başlamıştır. Artık insanların yerini makineler almaktadır. İnsana olan ihtiyaç azalmakta, bu yüzden insanlar giderek yoksullaşmaktadır. Bu yüzden, distopya kavramı önem kazanmaya başlamıştır (Şamil, 2008: 16).

Kumar, distopya ile ütopya arasındaki ilişkiyi söyle dile getirmektedir: "Ütopya orijinal, karşı ütopya kopyadır; yalnızca sanki daima siyah renklidir... Karşı ütopya malzemesini ütopyadan alır ve onu ütopyanın olumlanmasını reddeden bir tavırla yeniden kurar." Diğer bir deyişle distopya var olabilmek için ütopyaya ihtiyaç duymaktadır. Aralarındaki diyalektik ilişki, distopyanın ütopyanın antitezi olarak var olmasına sebep olmuştur. Kumar, distopyaların başka bir özelliği olarak da, Augustinyenci

olduklarını söyler, yani ilk günahın etkisindeki insanlığın zayıflığı ve açgözlülük, hırs gibi özelliklerde olmaları onları bu günahın bir devamcısı yapmaktadır (Kumar, 2006: 172). Huxley ve Orwell gibi yazarlar, distopyanın tüm bu olumsuz özelliklerinin karşısında olan kişilerdir bu yüzden de bu olumsuzlukların altını çizmekte ve onları eleştirmektedirler.

Distopyalarda ilginç olan diğer bir nokta da, ütopyalara umut kaynağı olan; demokrasi, bilim ve sosyalizmin, distopyalarda cehennemi hazırlayan güçler haline gelmiş olmasıdır. Distopyacılar, genellikle tutku, eşitlik, bilim ve akla inanmaktadır ancak onları öfkelendiren, tüm bu ilkelerin kullanım biçimleridir; demokrasinin despotizmi, bilimin barbarlığı ve aklın da akıl dışılığı üretmiş olmasıdır (Kumar, 2006: 187-188).

George Orwell bile, 1984'te, O'Brien'ın Winston'a uyguladığı şiddetle ona sistemin doğrularını kabul ettirmeye çalıştığı bölümde, bir anlamda distopya'yı tanımlamıştır; "*Nasıl bir dünya yaratmaya çalıştığımızı anlıyor musun? Yaşamın amacını zevk kabul eden aptal ütopyacıların tam tersi bir yer... Korkunun, acının, işkencenin dünyası. Kendini geliştirdikçe daha da acımasızlaşan bir yer...*" (Orwell, 2012: 302).

3. Gündelik Hayatta Totalitarizm[2] ve Totaliter Bir Toplum Yapısı

"Totalitarizm kavramı faşist ve sosyalist diktatörlüklerin ortak özelliklerinin tek bir kavramla anlatılması gerekliliği üzerine İkinci Dünya Savaşı ve sonrası yoğun bir kullanım alanı bulmuştur. Totalitarizm kavramı Hitler dönemi Almanya, Mussolini dönemi İtalya ve Stalin dönemi Rusya'da uygulanan siyasal rejimlerin ortak niteliklerini açıklamak için kullanılmaktadır (Çetin, 2002: 12)". Orwell'ın yaşadığı bu dönem dolayısıyla *1984* ve *Hayvan Çiftliği* romanlarında edebiyat ve sosyolojinin söz konusu ortak noktalarından hareketle dikkat çektiği gündelik hayatın her yerinde saran totalitarizm eleştirilmektedir. Ve 20. yüzyılın gelecek toplumları adına özellikle totaliter yönetim ve ideoloji biçimleri hakkında uyarılarda bulunmak istemiştir.

Buradan hareketle totalitarizmi tanımlayacak olursak; "totalitarizm, toplumu bir bütün olarak ele alan, bir bütün olarak dönüştürmek isteyen ve tam bir kontrol sistemi ile toplumu sürekli düzenleyen devlet, ideoloji, siyasal parti ve liderlik olgularının bütünlüğü için kullanılır. Totalitarizmin en önemli özelliği toplumun, siyasal olarak total kontrolünün sağlanmasıdır. Totalitarizm, devlet ve toplumu bir ve bütünlük içerisinde birbirine eklemleyen, birbiriyle uyumlulaştıran ve ortak bir dünya görüşünü topluma dayatan bir siyasal sistemdir (Çetin, 2002: 12)".

Orwell yaşadığı bu dönemin milliyetçi, faşist ya da sosyalist ideolojilerinin özgürlük, adalet ve eşitlik arayışlarını ya da vaatlerini fiili olarak gerçekleştirme düşüncelerine nazire yaparak, bu romanında ideal toplum inşa etme çabalarını ironik bir kurguyla ele almıştır. Ve iktidarı, muktedir olmayı, iktidar seçkinliğini ve toplumların totalitarizm bağlamında inşa süreçlerini eleştirmektedir.

Kendisi de bir Sosyalist olan Orwell bu eserinde; yaşanılanları, özellikle de iktidar seçkinlerinin/muktedir olanların yaşamın tüm alanlarına, hatta bireysel mahrem alanlarına kadar dizayn etme ya da müdahale etme arzusunu, yönetme hırslarını, birey ve topluma tahakküm kurma çabalarını/girişimlerini eleştirmiştir. Sistemin teorik düzeyde eşitlik, özgürlük ve adalet, söylemlerinin, doğrularının fiiliyatta bu seçkinler tarafından nasıl yok edildiğini ve ideal toplum prototipi olarak tasavvur edilen yapının nasıl totaliter bir rejime dönüştürüldüğü hicvederek eleştirmiştir. Böylelikle eşitlik, özgürlük ve adalet arayışları ya da beklentilerini karşılamaya yönelik hemen tüm ideolojilerin kendi seçkinlerini türetme potansiyellerine dikkat çekmiştir. İktidar seçkinlerinin bireylere tahakküm ile baskı araçlarıyla kendi düşünce ve yaşam biçimlerinin dayatarak kabul ettirme uğraşılarının hangi marjinal noktalara ulaşabilme potansiyeline sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır.

4. "1984" Romanında Toplum Tasavvurları

4.1. Roman Hakkında

Winston Smith, Orwell'ın tabiriyle, Okyanusya ülkesinde yaşayan, Londra'nın İktidar Partisi'nin düşük rütbeli bir üyesidir. Winston gittiği her yerde, kendi evinde dahi yaşadığı her alanda tele-ekranlar aracılığı ile parti tarafından gözlenmektedir; her nereye bakarsa Parti'nin bilge ve büyük liderinin yüzünü görmektedir ki bu sadece Büyük Birader olarak bilinen bir tasvirden ibarettir. Parti, Okyanusya'daki insanların her şeyini kontrol etmektedir. Örneğin, isyankâr fikirleri düşünmek bile yasa dışıdır. Bu tür düşünce suçları, aslen, tüm suçların en tehlikelisidir.

Winston, özgür düşünce, cinsellik ve bireyselliğe dair her türlü ifadeye karşı olan Parti'nin baskısından dolayı bireyselliğine ket vurulmuş bir durumdadır. Winston partiden nefret eder ve illegal yollarla düşünce suçlarını yazdığı bir günlük tutmaktadır. Ayrıca Parti'yi yok etmeye çalışan hayali kardeşlik grubunun da gizli bir üyesi olduğuna inanmaktadır.

Winston, Parti'nin isteği doğrultusunda, yaşanan tarihi kayıtların değiştirildiği, Gerçek Bakanlığı'nda çalışmaktadır. Bir gün sürekli kendini izleyen, koyu saçlı yardımcı işçi olarak çalışan güzel bir kızı fark eder. Fakat onun hayalinde Parti'ye karşı hissettiklerinden ve düşündüklerinden haberdar olan ve düşünce suçlarından dolayı kendisini polise vereceğini sandığı bir muhbir olduğunu zanneder. Parti'nin geçmişi kontrol etmesiyle de aklı karışıktır, çünkü parti, Okyanusya'nın her zaman Doğu Asya ile müttefik olduğunu ve Avrasya'ya karşı savaştıklarını iddia etmektedir fakat Winston bunun doğru olmadığı düşünmektedir. Parti aynı zamanda kardeşlik grubunun sözde lideri Emmanuel Goldstein'ın yaşayan en büyük düşman olduğunu söylemektedir ancak bu, Winston'a mantıklı görünmemektedir. Winston akşamlarını ise Parti'nin gözetiminden bağımsız, sefil bir hayat süren işçilerin yaşadığı Londra'nın varoş semtlerini gezerek harcamaktadır.

Bir gün, Winston işyerindeki o güzel kızdan "*Seni Seviyorum*" yazılı bir not alır. İsminin daha sonra Julia olduğunu öğrendiği bu kızla birlikte, Parti'nin gözetiminden uzak olduklarını düşündükleri ormanlar arasında gizli yerlerde yasak bir ilişki yaşamaya başlarlar. Daha sonraları emekçilerin yaşadığı bölgede, Winston'un günlüğünü aldığı ikinci el dükkânının üst katını kiralarlar. Bu ilişki bir süre bu şekilde devam eder. Pragmatik ve iyimser Julia'nın aksine Winston er ya da geç yakalanıp cezalandırılacaklarından emindir, zira kaderci Winston bunun hükmünü, daha günlüğünün ilk sayfasını yazdığında vermiştir

[2] Makalenin isminde de yer verilen "Gündelik Hayatta Totalitarizm" ibaresi Gündüz Vassaf'ın kitabının isminden alınmıştır. (Vassaf,2009)

çünkü. Julia ile ilişkisi sırasında Winston'un Parti'ye olan nefreti gittikçe daha da artmıştır. Ve en sonunda O'Brien'dan beklediği mesajı alır; O'Brien görüşebilmek için ona adresini vermiştir.

Winston ve Julia, O'Brien'ın lüks dairesine giderler. Güçlü İç Parti'nin bir üyesi olarak O'Brien, Winston'un sadece hayal edebileceği, lüks bir yaşam sürmektedir. O'Brien, Winston ve Julia'yı doğrulayarak tıpkı onlar gibi kendisinin de Parti'den nefret ettiğini ve kardeşlik'in bir üyesi olarak ona karşı çalıştığını söyler. Winston ve Julia'ya kardeşlik'e katılmaları için telkinlerde bulunur ve Winston'a Emmanuel Goldstein'ın kitabının, Kardeşlik Bildirisi'nin bir kopyasını verir. Winston birkaç farklı düzenin bir karışımı olan sınıf temelli yirminci yüzyıl sosyal teorisini anlatan kitabı kiraladıkları odada Julia'ya okur. Yine odalarında kitabı okudukları bir günde, birden askerler içeri girer ve onları tutuklarlar. Bay Charrington, antikacı dükkânının sahibi, baştan beri Düşünce Polisi'nin bir üyesi olduğu böylece ortaya çıkar.

Sevgi Bakanlığı olarak adlandırılan bir yerde tutulan Winston, O'Brien'ın da, kendisini tuzağa düşürerek Parti'ye karşı açıkça bir isyana kalkışmaya sağlamak şartıyla kardeşlik üyesi olmaktan kurtarılmış, Parti'nin bir casusu olduğunu öğrenir. O'Brien aylarca, direnmek için çabalayan Winston'a işkence edip beynini yıkamaya çalışır. Ve sonunda O'Brien onu herkesin korktuğu, Parti'ye karşı gelenlerin gönderildiği nihai yer olan 101 no'lu odaya gönderir. Orda, O'Brien, Winston'a en büyük korkusu ile yüz yüze geleceğini söyler. Roman boyunca, Winston sürekli tekrarlanan, sıçanlarla alâkalı kâbuslar görmektedir ve şimdi ise, O'Brien bir kafes dolusu bağlı sıçanı Winston'un kafasına doğru tutmakta ve onun yüzünü yemelerine engel olmaya çalışmaktadır. Winston birden O'Brien'a yalvarmaya başlar ve bunu ona değil, Julia'ya yapmasını ister.

Winston'un Julia'dan vazgeçmesi O'Brien'ın başından beri istediği şeydir. Ruhu paramparça olarak Winston dış dünyaya doğru serbest bırakılır. Julia ile yeniden karşılaşır ancak artık ona karşı hiçbir şey hissetmemektedir. Roman'ın sonunda Winston, Parti'yi tümüyle kabullenmiş ve Büyük Birader'i de sevmeyi öğrenmiştir.

4.2. 1984 Romanındaki Karakterler

Winston Smith: Londra'daki iktidar partisinin önemsiz bir üyesi olan Winston Smith ince, dalgın, kibar, entelektüel bir kadercidir. Winston hükümetin baskıcı ve totaliter bir karaktere sahip olan rejiminden nefret eder. Romanın ana karakteri olan Winston, sürekli olarak devrim hayalleri kurmaktadır. Romanın başında zayıf ve hastalıklı bir karaktere sahip olan Winston, sürekli olarak içki içmekte ve Büyük Birader'e karşı gizli bir nefret beslemektedir. Aşk ve isyan duygularını bir deftere yazan Winston, er veya geç yakalanacağını da tahmin edecek kadar karamsardır aynı zamanda. Winston, zamanın bir yerlerinde, partinin iddia ettiklerinin aksine bir dünya hatırlamaktadır. Ancak geçmişinde sahip olduğu bu gerçekleri partiye karşı kullanmakta yeterince cesur ve başarılı değildir. Ayrıca sahip olduğu güven duygusu da onun bir diğer zayıf yanıdır. O'Brien ve Bay Charrington'a duyduğu güven onun iyileştirme ile neticelenen hazin sonunu hazırlayacaktır. Her ne kadar güven duygusu Winston'un zayıf yanını simgelese de, bu karanlık ve sadakatsiz dünyada onun bir kahraman gibi hissetmesine ve insanca duygular beslemesine de tek nedendir.

Julia: Gerçek Bakanlığının Roman Dairesinde çalışan koyu saçlı, güzel kızı ve aynı zamanda Winston'un aşkıdır. Julia, cinsellikten hoşlanır ve birçok parti üyeleri ile ilişkileri olduğu söyler. Sanki bu ilişkileri normalmiş gibi açıkça söyler. Julia pragmatik ve iyimserdir. Winston'un partiyi yıkmaya yönelik ideolojik motivasyonunun aksine, onun partiye karşı olan isyanı sadece kuralları çiğnemeye yönelik tamamen kişisel ve kendi zevki içindir. Zira iki kere ikinin dört ya da beş olduğunun onun için bir önemi yoktur. Büyük Birader'in istekleri onun için önemsizdir ve kabul edilebilirdir. Çünkü Julia için, partinin yasakladığı cinselliği yaşamak dışında, kabullenemez hiçbir durum söz konusu değildir. Bu basit ve dar dünya anlayışı ile Julia, yazarın gözündeki 1984 dünyasının kadınını temsil etmektedir.

O'Brien: Güçlü, gizemli, İç Partinin mensubu ve Winston'a göre aynı zamanda efsanevi grup, parti karşıtı isyancılar olan kardeşlik'in de üyesi bir kişidir. Başlarda Winston'un bu görüşlerini haklı çıkaran O'Brien ona ve sevgilisi Julia'ya iyi davranır ve onları evine davet ederek kardeşlik'in kitabını verir. Ancak romanın son bölümüne gelindiğinde Winston'la birlikte herkes, onun aslında partinin bir ajanı olduğunu öğrenirler. Antikacı dükkanının sahibi Bay Charrington ile birlikte anti-ütopik romanın güvenilmez, ikiyüzlü ve çift-taraflı insanını simgeleyen O'Brien, bir anlamda Büyük Birader'inde maddeleşmiş halidir. Winston gözaltında tutulduğu sürece ona işkence eden ve iki kere ikinin aslında beş ettiğini en sonunda Winston'a kabul ettiren O'Brien, partinin kurallarını kusursuzca uygulayabilen yetenekli biridir. Gerek onu yakalatmadan önceki tavırları olsun gerekse yakalattıktan sonraki tavırları olsun, sürekli babacan ve anlayışlı bir kişilik sergileyen O'Brien'a karşı Winston sürekli bir hayranlık beslemekten kendini alıkoyamaz ve onun gerçek bir dost mu yoksa bir düşman mı olduğunu da kesin bir karar veremez. Fakat bu nihai karar okuyucu için çok da zor değildir; çünkü O'Brien'ın, Winston'un içini boşaltarak geri kazanma hırsı, son derece aşikârdır.

Büyük Birader: Romanda hiç görünmemesine ve belki de gerçekte hiç var olmamasına rağmen Okyanusya'da kuralları koyan son derece önemli bir karakterdir. Winston her ne yana baksa, Büyük Birader'in "Büyük Birader'in Gözü Üstünde" mesajını haykıran yüzünün posterlerini görmektedir. Büyük Birader'in resmi bozuk paralarda ve her yerde kaçınılmaz olan tele-ekranlardaki yayınlarda da bulunmaktadır. Bu durum Winston'un tüm hayatını kaplar, içini nefret ve düşlerle doldurur. Bu anlamda Büyük Birader, Winston için bir motivasyon kaynağı olurken İç Parti üyeleri içinse halkı kontrol mekanizması görevi görür. Zira yaptıkları iş sorgulanacak olursa, bunu, emri altında çalıştıkları Büyük Birader'in isteği üzerine yaptıklarını söyleyerek diyalogları sonlandırırlar.

Her zaman ve her yerde bulunan, herkesi tek tek gözetleyebilen bu figür için bir nevi tanrı yakıştırması yapılabilir. Ancak yazarın yerdiği temalar göz önünde bulundurulduğunda, bunun zamanın diktatör liderlerinin bir yansıması olduğu gayet tabi belirgindir. Esasında Büyük Birader'in Joseph Stalin'i kastettiği açıkça ortadadır. Hiçbir zaman bir insan suretinde görmediğimiz Büyük Birader, ister bir tanrıyı temsil etsin, ister bir diktatörü; yazarın vurgulamak istediği tema neticesinde bu roman karakterinin, amacını kusursuz bir şekilde gerçekleştirdiği görülür (Darmaz, 2009).

4.3. 1984 Romanı Analizi

Orwell'ın başyapıtlarından birisi olan *1984*'te totaliter rejimin kontrolünde olan bir toplum anlatılır. Orwell'ın 1949 yılında yayınlanan 1984 adlı eseri, geleceğe yönelik bir uyarı niteliği taşımaktadır. 1984, bir anti-ütopyadır ve modern dünyanın hesapsız ilerleyişine bir başkaldırı niteliği taşımaktadır ve bir taşlamadır. Orwell'ın burada yarattığı dünya, aslında gelecekte görmekten korktuğu ve günümüzün düşüncesizce eğilimlerinin sonucu olabilecek bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Okyanusya'daki parti ve onun lideri Büyük Birader'in diktatörlüğünde sınıf ayrımcılıklarının olduğu ve katı kurallar altında toplum yönetilir. Dış Parti üyesi Winston Smith ise içten içe Parti'den ve yaşantısından nefret etmektedir. Tam da Partiye karşı ayaklanmaya kalkışacağı sırada, yakayı ele verir ve vahşice işkencelerle Parti'nin ilkelerine boyun eğmeye zorlanır. Romanda her ne pahasına olursa olsun yönetenlerin güçlerini, iktidarlarını korumak amacıyla kullandıklarını görürüz. İktidarın topluma hükmetmesi, işçi sınıfını aşağılaması ve temel ihtiyaçları bile asgariye indirmesi totaliter bir yönetimin yıkıcılığını gözler önüne sermektedir.

1984, en genel anlamda insanın insan olmasını ortadan kaldırmayı amaçlayan, bireysel kimliğin yok edildiği ve dünyayı bütünüyle kuşatan bir iktidarın kurgusudur. Bu ütopya devrim sonrası İngiliz sosyalizminin Londra'daki profilini ele almaktadır. Dünyada üç büyük devletin olduğunu varsaymıştır, bunlar; Okyanusya, Doğu Asya ve Avrasya'dır. Olayların geçtiği ülke ise Okyanusya'dır. İktidarı oluşturan tek bir parti vardır ve onun dışında başka bir siyasi yapılanma söz konusu değildir. Hükümeti oluşturan dört bakanlık vardır. Bunlar, haber, tarih, eğlence, eğitim ve güzel sanatlarla ilgilenen Gerçek Bakanlığı, savaşlarla uğraşan Barış Bakanlığı, yasaları ve düzeni koruyan Sevgi Bakanlığı ve ekonomiden sorumlu Varlık Bakanlığı'dır (Orwell, 2012: 28). Ülkedeki bütün işler bu dört bakanlığın denetimi altında yapılmaktadır. Üst düzey parti yöneticileri, parti üyeleri ve proletaryadan oluşan ülke, her an denetim altında tutulmaktadır. Parti üyeleri resmi işlerde görevli memurlardır, proletarya ise hem denetimden hem de destekten uzak sınıfı oluşturmaktadır. *1984*, Gerçek Bakanlığı'nın haber bölümünde görevli Winston Smith'in yaşam öyküsünü temel almakta ve bu çerçevede siyasi, toplumsal yapının özelliklerini sunmaktadır.

Orwell, *1984*'te bireyselliğin, özgürlüğün ve yaratıcı düşüncenin ortadan kaldırılışını, geçmişin yok edilişini, dil ve düşünce üzerindeki yozlaşmayı, bilimsel etkinlikleri, toplumsal sınıflara yönelik algıları, siyasi yapıların çelişkilerini, insan psikolojisinin yapısını ve bunun siyaset, eğitim, ekonomi, aile gibi kurumlarla ilişkisini ele almıştır. *1984*, iktidarın, güç kazanma ve bunu devam ettirme adına topluma ve insanlara ne tür dayatmalarda bulunabileceğinin belki en uç ama bir o kadar da çarpıcı örneklerini sunmaktadır. İnsanın tek başına bir varlık oluşunu yadsıyan, onu yalnızca kolektif bir bilinç çerçevesinde ele alan ve onun bağımsız herhangi bir eylemde bulunmasını tamamen imkânsız kılan bir iktidar anlayışı söz konusudur. Haberleri parti ideolojisine birebir uydurmakla görevli Winston, bunu fark etmiş bireylerden yalnızca biridir. Kendisi gibi belki binlerce insanın olduğunu hissetmektedir ancak parti karşısında ne kadar güçsüz olduğunun da farkındadır. Çünkü korkmaktadır, tıpkı diğerleri gibi o da korkmakta, bu nedenle yaptığı işin bir saçmalık olduğunu bildiği halde, yine de onu yapmaya devam etmektedir. Parti, insanı asla yalnız bırakmaz, her an onunladır; bütün parti üyelerinin evlerinde, iş yerlerinde onları gözetleyen bir tele ekran mevcuttur. Her an gözetlendiğini ve en ufak bir yanlışta uyarılıp, cezalandırılacağını bilen bir ruh hali içerisindeki kitle söz konusudur. Ufacık bir tedirginlik bile "düşünce suçlusu" olmak için yeterlidir, insan asla partinin ve onun başındaki hayali karakter "Büyük Birader"in gözünden kaçamaz, her an kuşatma altındadır. Yaşamak demek yalnızca partinin buyruklarına uymak ve onun ilkelerini benimsemektir. Şöyle demektedir parti:

"*Savaş Barıştır, Özgürlük Köleliktir, Cahillik Güçtür*." (Orwell, 2012: 28).

Parti üyesi herkes yukarıdaki ilkeleri benimsemek zorundadır. Parti asla onların düşünmesine izin vermez, hiç kimse söylenenler dışında bir şey yapma hakkına sahip değildir; kendilerine verilenle yetinmeleri gerektiğini benimsetmek bu iktidarın en temel ilkesidir. İktidar insanı, düşünceden eyleme, geçmişten geleceğe, doğumdan ölüme kadar kontrol altında tutmayı amaçlamaktadır. Böyle bir anlayışın hâkimiyetinde insan olarak kalmak oldukça zordur. Bu durum dayatmadan çok daha öte, adeta ele geçirmedir; öyle bir egemenlik ki zihinlerin içine kadar hâkim olmuş ve onlara düşünmesi gerekeni bile kendisi söylüyor. Orwell, böyle bir dünyada insana yer olmadığının açıkça altını çizer, artık insanlar değil söyleneni yapan kuklalar söz konusudur.

Okyanusya ülkesinde de hükümet toplum üzerindeki kontrolünü kitle iletişim araçları vasıtasıyla, propagandalar ve birtakım zorlamalar ile garanti altına almıştır. Bu amaçla, kitle iletişim araçlarından şarkılar yerine, toplumun düşüncelerini etkilemek için iktidar, Yenikonuş adında bir yöntem geliştirmiştir. Yenikonuş ile Parti, insanlar tarafından düşünülmesini istemediği şeylerin kesin olarak önlemini almış olur. Yani insanlara hitap ederek zaten sindirdiği kişileri istediği şeylere inanmaları ve itaat etmeleri için propaganda yapar. Okyanusya'da bazı ilkeler vardır. Parti'nin ilkeleri de Gerçek Bakanlığı'nın binasına şaşalı bir şekilde yazılıdır. Bu ilkeler, parti yanlışlarını tarihi değiştirerek, daha doğrusu tarihi olayların kaydedildiği arşivleri değiştirerek yapar. Yanlışlar yaşanılan her şeyin kaydedildiği arşivlerden silindiği takdirde yok edilmektedir.

Partinin toplumu bir arada ve kontrol altında tutma yollarından biri de Düşünce Polisi'dir. Düşünce Polisi her zaman ve her yerdedir. Nasıl ve ne şekilde sizi izlediğini bilemezsiniz ve eğer bir düşünce suçu işlediyseniz, er ya da geç, yakalanacağınız kesindir (Orwell, 2012: 27). İşte bu korku *1984*'teki insanların içine öyle işlemiştir ki, değil partinin kurallarını çiğnemek, bunu akıllarından bile geçiremezler. Ve bu yüzden düşünmek suçtur. Düşünmenin dahi yasak olduğu bir toplum yapısı vardır.

4.3.1. Totaliter Yönetim Tarzı

1984'ün Okyanusyası hem siyasal hem de toplumsal anlamda totaliter bir yönetime sahiptir. Okyanusya'nın bu totaliter yapısı, ülkede iktidardan muhalif gruplara, parti üyelerinden sıradan insanlara kadar her alanda hâkimiyetini sürdürmektedir. George Orwell'ın karşı ütopyasına hâkim olan bu rejimin Okyanusya'daki başkarakteri "Büyük Birader"dir. Büyük Birader, tüm parti üyelerini denetleyen ve kontrol eden bir konuma sahiptir. Okyanusya'nın tek partisi INGSOS'un en güçlü karakteri olan Büyük Birader, yalnızca posterlerde, duvarlarda ve ekranlarda bir suretten ibarettir. *"Otuz dokuz yaşında olan ve sağ ayak bileğinin üstünde bir varis ülseri taşıyan Winston, yolda birkaç kez dinlenerek, ağır ağır çıktı merdivenleri. Her katta asansörün karşısında olan poster, kocaman yüzüyle ona bakıyordu. Gözleriyle insanın hareketlerini izliyormuş gibi yapılmış resimlerdi bunlar. Resmin altındaki başlıkta: BÜYÜK BİRADER'İN GÖZÜ ÜSTÜNDE, yazılıydı (Orwell, 2012: 25 - 26)"*.

Kimsenin görmediği, konuşmadığı, ne zamandan beri yaşadığından, hatta yaşayıp yaşamadığından bile haberdar olmadığı bir surettir bu. Ancak parti üyeleri üzerinde bundan çok daha fazla bir etkiye sahiptir. Okyanusya'daki parti üyeleri onun olup olmadığını sorgulamadan, yalnızca var olduğuna ve gücünün tartışılmaz olduğuna inanmaktadır. Bu anlamda Büyük Birader, ülkenin en gizemli ve en sorgulanmaz üyesidir; olmadığı kadar gerçek algılanır ve varlığına yönelik kesin bir inanç beslenir.

Bireysel yaşamı baskı ve zor kullanarak denetleme yolunu seçen birçok totaliter yönetim gibi *1984*'te de görülmemiş bir dayatma ve baskı söz konusudur. Büyük Birader'in insanı kuşatan ve onun her an bir şüphe ile yaşamasına sebep olan sureti, parti üyelerinin evlerinden işyerlerine, sokaklardan caddelere kadar her yerde belirmektedir. Bunun yanı sıra, INGSOS'un sloganları ile kuşatılmış ülkede, insanın kendisini partinin hâkimiyetinde hissetmediği hemen hiçbir yer yok gibidir.

Okyanusya'da sınıflar üçe ayrılır: *İç Parti üyeleri*, *Dış Parti üyeleri* ve *proletarya* yani işçi sınıf. Burada yönetimde İç Parti üyeleri bulunur ve lüks bir yaşam sürerler. Dış Parti üyeleri ise eğitimli, çalışan sınıftır. Ancak çalışan bu sınıf özgür bırakılmazlar. Bu sınıftakiler kendi sınıfından veya başka sınıftan kimselerle bireysel olarak görüşemez, vakit geçiremezler; hatta tek başlarına dahi olsa eğlenemez, bir düşünmeyi gerektirecek eylemde bulunamazlar. Bu sınıfa ait üyeler eğer çalışmıyor, yemek yemiyor ve uyumuyor iseler, mutlaka partinin düzenlediği bir eğlencede bulunuyorlar demektir. Çünkü dış partide üyeler başıboş ve yalnız bırakılmazlar. Proletarya olarak anılan diğer en alt sınıf ise partinin isteklerine karşı gelmedikçe, bir arada ve dilediklerince yaşamakta serbesttirler.

1984'te lüks hayatın bütün nimetlerinden faydalanan iç parti üyelerinin dışında kalanlar, dış parti üyeleri ve proletarya, oldukça kısıtlı imkânlar ve şartlar dâhilinde zavallı bir hayat sürdürmektedirler. Eşyaların kalitesiz, yiyeceklerin ise yapay olduğu Okyanusya'da her sınıf kendi içerisinde eşit şartlar altında yaşamaya zorlanır.

Ortaya çıkan görünüm katı şekilde belirlenmiş, kast benzeri, kalıtımsal bir sosyal düzendir. Fakat partiyi yöneten sınıf, geleneksel anlamda babadan oğula geçen bir yapıda değildir. Totaliter yönetimlerin amaca ulaşma yoluna hizmet edecek her şeyi destekleyen politikaları gibi Okyanusya'da da parti verimliliği ve gücü korumak adına gerekirse, proletaryanın saflarından tamamen yeni bir kuşak oluşturmaya tümüyle hazır bir konumdadır. Bu kalıtımsal oligarşiden ziyade sonradan edinilmeye dayalı politika, Okyanusya'da partinin en büyük gücüdür (Orwell, 2012: 237).

Oligarşik yönetimin temeli, babadan oğula geçmesi değil, ölenler tarafından yaşayanlara aktarılan bir dünya görüşünün ve yaşama biçiminin sürdürülmesidir. Yönetici grup, yerine geçecekleri saptayabildiği sürece, yönetici kalır. Parti soyunu değil, kendisini ölümsüzleştirmeyi amaçlar. Hiyerarşik yapı aynı kaldığı sürece, gücün şunun ya da bunun elinde olması önemli değildir (Orwell, 2012: 241).

Orwell'ın *1984*'te üzerinde durduğu Okyanusya ülkeleri kıtlığın ve baskının yaşandığı yerlerdir. Bu ülkelerin, kendi acımasız politikaları neticesinde bu hale geldiğinin bilinmesi de okuyucu için önemlidir. Çünkü yazarın üzerinde durduğu bu noktalar; savaşlar, aile yapısının ortadan kaldırılması, düşünce suçlularının buharlaştırılması, tarihi arşivlerin partinin emellerine hizmet edecek şekilde sürekli değiştirilmesi gibi olayların hepsi oldukça gerçekçidir. Orwell'ın geleceğe dair bu öngörüleri, aslında onun, diktatör devlet adamlarının yönetimindeki toplumların sonunun nereye varacağına ait uyarılardır.

4.3.2. Sınıf Farklılıkları ve Eşitliğin Yok Oluşu

Orwell eserinde sınıf ayrımcılığına da dikkat çekmek istemiştir. Yazara göre sınıf ayrımcılığı sadece kavga ve karmaşaya yol açar. Ancak yine aynı yazara göre, *1984*'te de belirttiği gibi, bu kaoslar hiçbir zaman bir aydınlanmaya veyahut da ayaklanmaya neden olmayacaktır.

Totaliter yönetim anlayışına sahip bir partinin, halkın bir kısmını hiç denetleme ihtiyacı duymamasının açıklaması, prollerin yaşam tarzına ve farkındalık düzeyine bağlıdır. Proleterlerin korkulacak bir yanı yoktur, onlar kendi dünyalarında kuşaklar, yüzyıllar boyu, çalışır, ürer ve ölürler. Onların içinde bu yaşama koşullarına yönelik bir başkaldırı şöyle dursun, yaşadıkları dünyanın bundan daha farklı olabileceğine yönelik bir kavrayış bile yoktur. Bu nedenle parti, kitlelerin ne düşündükleri ile ilgilenmez. Kafalarında düşünce diye bir şey olmadığı için bu sınıfa düşünme özgürlüğü tanınmıştır. Ancak bir parti üyesinin, çok önemsiz bir konu hakkında bile partinin görüşü dışında farklı bir şey düşünmesine asla izin verilmez (Orwell, 2012: 234).

Proletaryaya sağlanan serbestlik parti üyeleri için geçerli olmadığı gibi, üyelerin nasıl yaşamaları ve düşünmeleri gerektiğine dair de birçok dayatma söz konusudur. Bir parti üyesi kendisine verilen iş dışında başka hiçbir şeyle ilgilenmez ve ülkenin nasıl yönetildiği, iş gücünün ne için kullanıldığı gibi konularda da asla fikir yürütmez. Parti onlar adına her şeyi düşünür. Tüm parti üyelerinin nasıl hareket etmesi gerektiği önceden belirlenmiştir. Tüm parti üyeleri aynı kıyafetleri giyer, aynı şekilde konuşur ve hareket eder.

"Bir parti üyesinin kişisel duyguları olamaz. Ondan, dış düşmanlardan ve iç sabotajcılardan sürekli nefret etmesi, zaferlerden gurur duyması, partinin gücü ve dehası karşısında kendisini bir hiç olarak görmesi beklenir." (Orwell, 2012: 242-243). Okyanusya'da parti politikalarının gizlenme ihtiyacı duyulmadığı tek sınıf prollerdir. Parti üyelerinin birçok şeyi görmesi engellenirken proletaryaya yönelik böyle bir sakınma söz konusu değildir. Orwell'ın proletaryanın bu farkındalık sorununa dikkat çekmesi Marx'ın proletarya diktatörlüğü evresine yönelik belirsizliği ile aynı noktada buluşmaktadır. Halkın yüzde seksen beşini oluşturan bu kesim, devletin tüm politik manevralarına baktığı halde hiçbir şey görmemektedir. Okyanusya'daki baskıcı rejimin bile bu sınıfı göz ardı etmesi, soruna yönelik ciddi bir eleştiridir. Ancak Orwell, prollere yönelik şöyle bir öngörüde bulunur: "*Düşünmeyi hiç öğrenememiş olan bu insanlar, günün birinde dünyayı tersine çevirecek olan gücü bedenlerinde biriktiriyorlar. Herhangi bir umut varsa prollerde vardır. …Gelecek prollerindir. … Çünkü proller ölümsüzdürler, eninde sonunda güç bilince dönüşecektir. … Sonunda uyanacaklardır. Bin yıllık bir gecikmeyle de olsa o gün gelinceye kadar, koşullar ne olursa olsun sağ kalmayı başaracaklardır"* (Orwell, 2012: 252).

Alt sınıfın amacı tüm farkları ortadan kaldırıp, her türlü eşitsizliğe son veren bir toplum yaratmak olsa da orta sınıf kendisini güven içinde yeni üst sınıf haline getirdiğinde, alt sınıfa ihanet edecek ve onu eski kölelik durumuna geri döndürecektir. Tarihin

bu şaşmaz döngüsü proletarya adına hep hüsranla sonuçlanacaktır. Ne zenginliğin artması ne reformlar ne de devrim, insanları birbirine daha eşit kılmıştır. Alt sınıf adına değişen tek şey, efendilerinin adı olmuştur ve proletarya adına tarihsel gelişme bundan öte bir anlam taşımamıştır. Orwell, prollere yönelik umudunu dile getirirken bir taraftan da tarihsel gelişim açısından sınıf savaşımlarını da göz önünde tutmuştur (Kumar, 2006: 493).

Orwell, 1984'te karanlık bir gelecek resmeder. Zira bu zamanda teknoloji çok ilerlemiştir. Tele-ekran denilen makineler aracılığıyla insanlar her an her yerde gözetlenir olmuşlardır. Bireysellik ve bireysel ilişkiler, eğlenceler vb. gibi her şey yasaklanmıştır. Yanı sıra aile diye bir yapıya da müsaade edilmeyen bir zamandır. Okyanusya'da dış parti mensubu kişiler yalnızdır ve yemek-içmek, uyumak ve çalışmak dışında vakitleri yoktur. Belirtilen bu üç eylemin dışında ise bireyler partinin düzenlediği eğlencelere katılmak zorundadırlar. Kısacası *1984* yılında insanlar çalışan köleler olmuşlardır. Fakat yine de Orwell'ın romanında zamanın başka bir önemi vardır. Çünkü yazarın önemsediği zaman *1984* yılının kendisi değildir. Onun önemsediği ve okuruna kavratmaya çalıştığı partinin zaman kavramı üzerindeki kontrolüdür. *1984*'te parti Gerçek Bakanlığı aracılığıyla ki burası romanın ana karakteri Winston'un da çalıştığı yerdir, tarihi sürekli olarak değiştirmekle meşguldür. Önce geçmişte olmuş sahte bir olay üretir, sonra da bunu yayınlar. Akabinde ise arşivdeki tüm kayıtları değiştirerek olayın gerçektenden de olduğu izlenimini verir. Bunun aksini ispat edebilecek geriye tek bir şey kalmıştır; bireylerin hafızaları. Bu da dili yok ederek gerçekleşmektedir.

Eğitimin yalnızca parti ideolojisinden ibaret olduğu, iktidarın gücü elinde tutmak adına her türlü yolu meşru kıldığı ve insanların geçmişlerinden bihaber oldukları, her geçen gün başta dilleri olmak üzere her anlamda yozlaşıp geriledikleri bir toplum tasarısı olarak *1984*, eğitimin toplum üzerindeki etkilerine ciddi bir vurgu yapmaktadır. "*Geçmiş, diye düşündü, yalnız değiştirilmekle kalmadı, yok edildi. Kendi belleğiniz dışında bir kayıt yokken, en belirgin olayları bile nasıl kanıtlayabilirsiniz? Büyük Birader adını ilk kez ne zaman duyduğunu anımsamaya çalıştı... Winston, partinin adını ne zaman duyduğunu bile anımsayamıyordu. 1960 yılından önce, INGSOS sözcüğünü hiç duymamıştı ama eski dildeki biçimi İngiliz Sosyalizmi olabilirdi. Her şey sisler arasında kayboluyordu… Partinin tarih kitaplarında, uçakların parti tarafından icat edildiği yazıyordu. Oysa o, çocukluğundan bu yana, uçakların var olduğunu biliyordu. Ama hiçbir şeyi kanıtlayamazdınız, çünkü elde tek kanıt yoktu"* (Orwell, 2012: 60).

Toplumun tarih bilincinden yoksun oluşunun en temel sebebi eğitim sistemindeki bozukluk olarak görülmektedir. Orwell' in, farkındalıktan yoksun kitlelerin her geçen gün toplum adına daha ciddi sorunlara yol açacağına dair uyarısı ciddi bir uyarıdır. Bu anlamda "cahillik güçtür" (Orwell, 2012: 40) ifadesi, gücü elinde tutan iktidarın kuvveti haline gelmekte ve halkın bilgisizlik içindeki bu durumu, parti için istendik yönde kullanılabilecek bir eylem alanı yaratmaktadır. Geçmişe partinin gözleriyle bakmak ve geleceği de bu şekilde değerlendirmek iktidar adına oldukça önemli bir güçtür. Okyanusya' da olduğu gibi birçok ülkede de böyle bir anlayışın kurduğu hâkimiyet, Orwell'ın dikkat çektiği en önemli konudur.

4.3.3. Konformist Birey Yetiştirilmesi ve Düşünce Suçu

Okyanusya'da dilin kelime hazinesi ve yapısı çok zayıftır ve gün geçtikçe de bu yönde ilerlemek adına çalışmalar yapılmaktadır. Çünkü kelime sayısını azaltıp cümle yapısını basitleştiren parti, böyle yaparak insanları düşünmeye iten, onları isyana ya da mevcut durumlarını herhangi bir şekilde sorgulamaya iten kelimeleri kalıcı olarak dillerinden çıkartmayı hedeflemektedir. Dili zayıf olanların, düşüncelerinin de zayıf olacağını vurgulayan yazar, hemen her rejimde dili kullanarak halkı kandıranlara karşı dile sahip çıkmanın önemini anlatmaktadır.

Düşünce eylemlerinin suç sayıldığı Okyanusya'da bir yasak da cinselliğe getirilmiştir. Parti aşk, sevgi vb. her türlü duyguyu ve isteği yasaklamıştır ve tek sevgi Parti'ye ve dolayısıyla Büyük Birader'e olan sevgidir. Bunun dışında cinsellik sadece nüfusun devam etmesi için gerekli olan bir olgudan başka bir şey olamaz. Bu durumun kaçınılmazı olarak parti, aile yapısına da müdahale etmiştir.

Okyanusya ülkesinde bilindik tarzdan bir aile yapısı yoktur. Aile sadece toplumun devamını sağlamakla yükümlüdür. Akrabalık ilişkileri bulunmaz. Ailedeki çocuklar ise parti tarafından yetiştirilirler; partiye karşı olanları ihbar etmeleri yönünde eğitilirler. "*Evliliğin tek amacı, parti'nin hizmetine verilecek çocuklar üretmekti*" (Orwell, 2012: 90) diyen Winston, bizim için durumu özetlemiş olur. Sevgi, sadakat gibi duyguları silinmiş, işlemez hale getirilmiş bu aileler, partinin mutlak hâkimiyeti için gereklidir.

İnsanları kontrol için değişik yöntemlere başvuran partinin kullandığı üç cümle ile Orwell, aslında totaliter rejimlerin amaçlarını özetler. Birbirleriyle çelişen bu üç söz, partinin bir bakanlık binasında büyük harflerle ve kocaman puntolarla yazılı durmaktadır:

SAVAŞ BARIŞTIR.

ÖZGÜRLÜK KÖLELİKTİR.

CAHİLLİK GÜÇTÜR (Orwell, 2012: 28)**.**

INGSOS'un temel sloganı olan bu ifade parti üyelerinin her yerde karşısındadır. Parti, söz konusu sloganın içeriğini üyelere benimsetmek adına basın yoluyla durmadan propaganda yapmaktadır.

Okyanusya'da basının bağımsız ve gerçekçi bir şekilde haber yapması asla mümkün değildir. Çünkü basın üzerinde ciddi bir sansür söz konusudur. Basın organları olan gazete, dergi ve tele-ekranlar tamamen parti kontrolünde yayın yapmak zorundadır. Bu anlamda medyanın tek başına herhangi bir güç sahibi olması mümkün görünmediği gibi partinin egemenliğindeki bu organlar, onun gücünü topluma hissettirmek ve rejimin ideolojik propagandasını gerçekleştirmek adına bir araç olarak kullanılmaktadır. Gerçek Bakanlığı'nda çalışan Winston Smith'in görevi de bu propagandanın bir parçasıdır. Kendisine gelen gazete ve kitaplardaki deneme, makale ya da araştırma gibi yazıların orijinal içeriğini partinin buyruklarına ve politikalarına göre yeniden düzenleyerek INGSOS için uygun bir hale getirmektedir. Bu işlemi yapan binlerce çalışan, aslında ülkede basın özgürlüğü olmadığının farkındadır ancak hiç kimse buna karşı gelmez. Çünkü parti nasıl bir basın organı istiyorsa parti üyeleri bunu sağlamakla yükümlüdür. Bu anlamda geçmişi değiştirmek ve toplumu da bu değişimin gerçekliğine inandırmak parti adına

oldukça kolaydır. Parti üyelerinin bunu nasıl benimsediği ise Yenikonuş'ta Çiftdüşün olarak adlandırılan yöntemle mümkün kılınmıştır.

Eğer partinin söylediği yalanları herkes onaylıyor, tüm kayıtlar aynı masalı anlatıyorsa, o halde yalan tarihe geçiyor ve gerçek oluyordu. "*Geçmişi denetleyen*" diyordu parti sloganı, "*geleceği denetler; şu anı denetleyen, geçmişi de denetler*." Oysa geçmiş, yapısı gereği değiştirilebilir olmasına karşın hiçbir zaman değiştirilmemişti. Şimdi gerçek olan şeyler, ezelden ebediyete dek gerçek kalacaktı. Basit bir işti bu: Tek gereken şey belleğinize karşı sonsuz bir zaferler zinciri kazanmanızdı. Gerçeğin denetlenmesi deniyordu buna, yeni dilde "Çiftdüşün" (Orwell, 2012: 31).

Çiftdüşün çelişen iki fikri aynı anda kabul etmeye dayanmaktadır. Üst düzey parti yöneticileri neyin hangi yönde değiştirilmesi gerektiğinin bilincindedir, bu nedenle gerçekle oynandığını da bilirler. Ancak çiftdüşün yöntemiyle, gerçeğin zedelenmediğine kendilerini inandırırlar. Bu işlem bilinçli yapılmalıdır aksi takdirde kesinliğini yitirir. Ancak aynı zamanda bilinçsiz de olmalıdır ki sahtekârlık ve suçluluk duygusu uyandırmasın. Çiftdüşün INGSOS ilkelerinin temel noktasıdır. Kasıtlı söylenen yalanlara yürekten inanmak, çıkarlarla çelişen bir gerçeği unutmak, objektif gerçekleri yadsırken bir taraftan da bu gerçekleri göz önünde bulundurmak gereklidir.

Eğer bir suçlu değilseniz, hiç penceresi olmayan bu sevgi bakanlığının yakınından bile geçmek imkânsızdır. Zira bu yerin asıl görevi suçlulara işkence etmek, onları cezalandırmak, beyinlerini yıkamak ve sonunda da ya serbest bırakmak ya da buharlaştırmaktır, yani öldürmek. Orwell'ın öldürmek yerine buharlaştırmak kelimesini seçmesi tartışılabilir bir durumdur. Romana göz attığımızda suçlulardan geriye hiçbir kayıt, iz, ceset kalmaması buharlaştırmak kelimesinin tercihini az da olsa açıklamaktadır. Ancak eserin hemen II. Dünya Savaşı sonrasında yayımlanmış olmasına bakarsak eğer, Yahudileri fırınlarda yakıp küllerini savuran Alman diktatörü Hitler ve yandaşları Nazileri hedef aldığı, gayet tabi, kabul edilebilir.

Gerçek Bakanlığının ferdi bir çalışanı olan Winston, Julia'ya göre daha ürkektir. Çünkü bizzat geçmişi değiştirmekle görevli Winston işinden dolayı partiden daha çok korkmaktadır. Zira çalıştığı yerin kayıtlarında binlerce suçlu silinip gitmiştir; hem kâğıt üzerinde hem de gerçek hayattan: *"Adları sicillerden silinir, o güne dek tüm yaptıkları kayıtlardan silinir, bir zamanlar var oldukları yadsınır ve sonra unutulurdu. Böylece ortadan kaldırılanlara, yok edilenlere genellikle buharlaştı denirdi" (Orwell, 2012: 43).*

Orwell' in bu uyarısı *1984*'te de görüldüğü gibi yalnızca kapitalist-emperyalist yönetimlerin değil Okyanusya'daki INGSOS'un totalitarist politikaları gibi insanın insana karşı zulmünü destekleyen her rejime yöneliktir. Parti sloganları uğruna kendini iktidara adayan ve tüm yaşamını bir rejimin diktalarına kurban eden toplumlar, bu tehlikenin farkına varmadıkları sürece, Orwell için, hep aynı döngüde sıkışıp kalacaklardır. Okyanusya'da parti yönetimi, üyelerin parti ideolojisi dışındaki her eylemine kesin bir yasak koymuştur. Düşünme eylemine yönelik bu kıskacın arasında sıkışıp kalan yaşamlar için yalnızca tek bir seçenek söz konusudur. O da partinin direktiflerine göre yaşamaktır.

Düşünmeyi durdurma ve bunu bir metot haline getirerek insanın düşünme eyleminin farkındalığını kazandığı dönemlere kadar uzanarak bu süreci kesintiye uğratmanın ötesinde süreci ortadan kaldırmak, hem bireysel hem de toplumsal anlamda iktidarın ülkeyi zihinlere kadar ele geçirdiği anlamına gelmektedir. Söz konusu suç durdurma aşamasını istendik yönde atlatamayan üyelerin kontrolünü sağlamak adına oluşturulmuş bir diğer yapı da düşünce suçu işleyenleri tespit etmek amacıyla oluşturulmuş düşünce polisidir. Parti diktaları karşısında bireysel bir tavır takınma ya da bunu hissettirme gibi durumlarda üyelerin anında tespit edilip yakalanmasını sağlayan düşünce polisi, iktidarın insan avına yönelik bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu öyle bir durumdur ki iki artı ikinin dörtten öte bir şey olmadığını söylemek bile yeri geldiğinde bir suç teşkil edecektir. Parti, bir şeyi nasıl düşünmek ya da onun üstene düşünmemek gerektiğini söylüyorsa, tüm parti üyeleri bunu kabul etmek zorundadır.

"Süreci kabul eder gibi görünmek mümkün değildir çünkü üyeler her anlamda kuşatıldıkları için ufak bir açık onları ele vermeye yeterlidir. İster KAHROLSUN BÜYÜK BİRADER yazsın, ister yazmasın fark etmiyordu. Günlüğü tutsa da, tutmasa da, yine fark etmiyordu. Düşünce polisi onu er geç ele geçirecekti. Eğer tek sözcük yazmamış olsaydı bile, yine de tüm suçları içine alan bir suç işlemişti. Buna Düşünce Suçu deniyordu… Düşünce suçu sonsuza kadar gizlenebilecek bir suç değildi. Bir süre saklayabilirdiniz ama yıllar sonra olsa bile, eninde sonunda sizi yakalamalarını engelleyemezdiniz" (Orwell, 2012: 42-43).

"Ana-babayla çocuk, insanla insan, kadınla erkek arasındaki bağları kopardık. Kimse eşine ya da çocuğuna ya da arkadaşına güvenmiyor artık. Gelecekte eşler ve arkadaşlar da ortadan kalkacak. Çocuklar doğar doğmaz annelerinden alınacaklar. Yumurtanın kuluçkadan alınması gibi. Cinsel içgüdü ortadan kalkacak. Üreme, tayın kâğıdını yenileme gibi yıllık bir formalite olacak. Orgazmı ortadan kaldıracağız" (Orwell, 2012: 303).

Aile, arkadaşlık, sevgi, aşk, cinsellik, güven gibi insani duyguları kökünden koparma amacı güden parti, hiçbir üyesine bunları yaşama fırsatı vermez. Parti adına bir suç olarak görülen bu duygular, iktidarı tehlikeye atacak ve yönetimin otoritesini sarsacak sakıncalar taşımaktadır. Winston ve Julia gibi partinin onaylamadığı ilişkiler kurmak kesin bir şekilde cezalandırılmaktadır. İnsanı doğallığından koparan ve bir diktalar yaşamına mahkûm eden yönetim, toplum üzerindeki bu hegemonyası ile her geçen gün daha da güçlenecek, güçlendikçe daha da zorbalaşacaktır. Orwell, insana böyle bir yaşamı layık gören, her türlü yönetimi eleştirmiş ve iktidarın halk üzerindeki bu dengesiz güç kullanımının tehlikeli boyutlarını *1984* eseriyle göstermeye çalışmıştır.

Teknolojinin tek bir el tarafından kullanıldığı ve yalnızca ona kolaylık sağladığı sahte modern kent Okyanusya, Winston'un ifadeleriyle soluk ve çürümüş bir haldedir. Bunu gören parti üyeleri, tele ekrandaki ilerleme haberlerine çiftdüşün yöntemiyle yaklaşmak zorundadır. Herkesin bildiğini bilmez görünmek Okyanusya'daki gibi herkes tarafından aynı anda uygulandığında gerçekler bir anda yalan, yalanlar da bir anda gerçek olacaktır. Parti bunu bilmenin kesin inancıyla hareket ederek bilim, sanat ve teknolojinin gerekliliğini de gereksizliğini de kendi çıkarları doğrultusunda belirlemektedir.

Orwell *1984*'te halkın, kendisine yapılanlara ses çıkamayıp, geçmişi ve geleceği kontrol altına almış totaliter yönetimlerin buyruklarına göre yaşamayı seçmesini eleştirmekte, ancak bu konuda halkın nasıl bir yol izleyeceğine dair pek bir şey sunmamaktadır.

"Sen bir yanlışsın. Silinmesi gereken bir lekesin. Sana biraz önce geçmiştekilerden farklı olduğumuzu söylemiştim. Biz, zorla boyun eğilmesinden hoşlanmayız. Bize kendi isteğinle uymalısın. Biz bize başkaldıranları yok etmeyiz. Akıllarını ele geçirip değiştirir, yeniden biçimlendiririz. Onlardaki tüm kötülüğü yok eder, onu yalnız görünüşte değil, tüm gönlü ve tüm ruhuyla tarafımıza çeker, sonra öldürürüz. Katlanamayacağımız tek şey, ne kadar güçsüz ve gizli olursa olsun, dünyada yanlış bir düşüncenin olmasıdır. Ölüm anında bile, doğru yoldan sapma söz konusu olmamalıdır. Geçmişte, doğru yoldan sapanlar, ölüme aynı düşünceleri taşıyarak giderlerdi. …Ama biz beyni parçalamadan önce onu yetkinleştiriyoruz. Eski despotların emri, "Olmamalısın"dı, totaliterlerin emri, "Olmalısın"dı. Bizim emrimiz ise, "Öylesin"dir. Buraya getirdiğimiz hiç kimse bize karşı dayanamaz. Herkes temizlenir" (Orwell, 2012: 289).

1984'ün baskıcı yönetimi INGSOS'un üst düzey yöneticilerinden O'Brien'ın Winston'a yapılan işkence sırasında söylediklerine bakıldığında partinin kendini tüm diğer rejimlerden daha otoriter ve dayatmacı gördüğünü söylemek mümkündür. Kendilerinden önceki totaliterlerden farklı bir zihniyet taşıdıklarını ve insanı geçmişte, gelecekte ya da şimdi de, yani zamanın her anında ele geçiren bu iktidarın, kendine yönelik algısının da despot bir temele sahip olması sebebiyle sapkın bir içerik taşıdığı görülmektedir. İktidarın kendini tek yetke olarak görmesi, parti üyeleri üzerinde kesin bir hegemonya kurmasını sağlamışken; proletaryanın söz konusu sürece dâhil edilmemesi birtakım eleştirilere sebep olmuştur. Bu saf dışı bırakma siyaseti, proletaryayı da pasif bir duruma düşürmüştür; ancak onların iktidar tarafından hiçbir şekilde denetlenmemesi de düşündürücüdür.

1984'te iktidar, insanı belli komutlar çerçevesinde yönetebileceği bir yapı olarak değerlendirmektedir. Kendisine verilen direktiflerle yaşayan, parti istediğinde seven, istediğinde nefret eden kurulu bir düzenek haline indirgenmiş insan, Orwell'ın karşı ütopyasında kasıtlı bir yabancılaşmanın içinde gibidir. "*İktidar, insanlara hükmetmektir: bedenlerine ve özellikle kafalarına. Maddeye, senin deyiminle dışsal gerçeğe egemen olmak önemli değildir. Zaten şu anda, madde üzerindeki egemenliğimiz mutlak.*" (Orwell, 2012: 299).

Makineler topluluğu olarak görülen toplumda, partinin belirlediği kurallar dışında başka bir kuraldan, felsefe ya da din kaynaklı herhangi bir ahlak sisteminden söz etmek mümkün değildir. Bu sebeple Okyanusya'da toplumsal bütünlüğü ya da bireysel hakları koruyacak nitelikte ahlaki değerler bulunmamaktadır. Okyanusya'da adeta bir sürüye verilen emirler söz konusudur. Toplumun ve değerlerin almış olduğu şekil Nietzsche'nin sürü ahlakını çağrıştırmaktadır. İktidar adına yaşamlar, bireysel seçimlerin önüne geçmekte ve sonuç olarak yabancılaşmış bir yapı ortaya çıkmaktadır.

"Biz, hayatı her düzeyde denetliyoruz, Winston. Sen "insan doğası" diye bir şey olduğuna ve bunun bize başkaldıracağına inanıyorsun. Ama insan doğasını biz yaratıyoruz. İnsanlar uysaldır. Belki de proleterlerin başkaldırarak bizi devirecekleri varsayımına geri döndün. Bunu sil! Onlar güçsüz hayvan gibidirler. İnsanlık partidir. Onun dışındakiler önemsizdirler"(Orwell, 2012: 305).

"Gerçek insan aklında yaratılır, başka yerde yoktur. Bireylerin akıllarında değil, çünkü bireyler yanlış yapabilirler. Gerçek, yalnız ortak ve ölümsüz olan Parti'nin aklındadır. Parti'nin inandığı ne varsa gerçektir. Parti'nin gözleriyle bakılmadıkça, gerçek görülemez" (Orwell, 2012: 283).

Gerçeği görebilen tek bir göz, olan biteni algılayan tek bir akıl ve yapılması gerekenleri mutlak bir doğruluk olarak öngören tek güç olan parti, bireylerin akıllarını kullanabilme yetisini yadsımaktadır. Bu durumda üyeler adına, iktidarın buyruklarına uyma mecburiyeti doğmaktadır. Üyelerin, yaşamlarını ilgilendiren durumlara karşı fikir bildirmez bir şekle sokulmuş olması düşünme, seçme ve eyleme özgürlüğüne vurulan darbe ve insanın özüne yönelme çabalarının tükenişi yabancılaşmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yabancılaşmış insanların oluşturduğu toplumlar, kaybolmuşluk hissine teslim olmuş ve bu toplumların yönetimin baskı ve yasaklarından dolayı bundan kurtulmaları güçleşmiştir.

İnsan doğasını yadsıyan ve onu kendisinin oluşturduğuna inanan iktidar, toplum üzerinde, toplumu var eden ya da onu ortadan kaldıran bir güce sahip olmuştur. Karşısında hiçbir gücün direnemeyeceği vurgusunu yapan parti, toplumu ve onu oluşturan bireyleri istendik yönde şekil verilecek bir madde olarak algılamaktadır. Orwell böyle bir anlayışın ürünü olan yönetimlerin insan doğasını yok edişine karşı hem iktidardaki parti ve yönetimleri hem de toplumların pasifist duruşlarını eleştirmiştir. Bu süreç sonunda ortaya çıkan yabancılaşma, insanın, kendisini bir robot olarak gören yönetimlere boyun eğmesine ve yozlaşan değerler içerisinde yitip giden bir yaşam sürmesine yol açacaktır.

1984'te parti üyelerinin hatta bir noktada parti yöneticilerinin bile herhangi bir özgürlüğe sahip olmadıkları görülmektedir. *"Önce gücün kolektif olduğunu anlamalısın. Birey, bireyselliğine son verdiği zaman güce kavuşabilir partinin sloganını biliyorsun. "Özgürlük Köleliktir". Bunun tersi hiç aklına geldi mi? Kölelik özgürlüktür. Yalnız ve özgür olan insan her zaman yenilir… Ama özgürlüğünü bir yana bıraktığı, Parti'ye kayıtsız şartsız boyun eğdiği, onunla bütünleştiği zaman sonsuzlaşır" (Orwell, 2012: 283).*

Parti, insanın yaşamını sürdürmesinin ön koşulu olarak, bireyselliğini feda etmesi gerektiğini savunmaktadır. Üyeler her konuda partinin dayatmalarına maruz kalmakta ve düşünceden eyleme her alanda söz hakkını ona devretmektedir. Bu durumda ortaya çıkan özgürlük problemi modern insanın en temel sorunu haline gelmiştir. Okyanusya'da üyelerin birbirinin aynısı durumuna getirilerek tek bir tipe indirgenmiş olması onları sıradan yaşamın sıradan insanları haline getirmiştir. "*Gerçekte her şey ne kadar basitti! Yalnızca teslim ol, gerisini düşünme! Ne kadar çabalarsan çabala, seni sürekli geriye atan bir akıntıya karşı yüzme ve sonra geri dönüp akıntıyla birlikte yüzmeye karar vermek gibi bir şeydi bu. Sizin tutumunuzdan başka değişen bir şey yoktu. Olması kararlaştırılan şey nasıl olacaktı; neden başkaldırdığını bile bilmiyordu artık" (Orwell, 2012: 289).*

Çaresizlik duygusunun vermiş olduğu bu teslimiyet, iktidarın gücünü arttırırken bireylerin gücünü tamamen yok etmektedir. Böylece yabancılaşma Okyanusya'da tüm parti üyelerini sarmakta ve toplumu göremediği bir geleceğe yönlendirmektedir. Orwell'ın siyasal yönetimlerin bireyler üzerindeki bu baskıcı politikalarının insanı sindirmesini modern çağın temel problemi olarak görmüş olması yabancılaşma sorununa dikkat çektiğinin en belirgin kanıtıdır. Modern yaşam koşullarının ve siyasal yönetim biçimlerinin, toplumların refah düzeyini artırması beklenirken, onları bir diktalar yaşamına mahkûm etme tehlikesi Orwell'ın yabancılaşma problemine önemli bir vurgusudur. Kendisine, dünyaya ve diğer insanlara yabancılaşan bireylerin oluşturduğu toplumların bu çıkmazı aklın ve bilimin ötesinde duran insani duyguların yozlaştırılması tehlikesini de aynı oranda

ön plana çıkarmaktadır. İnsanın insan üzerindeki her türlü egemenliğinden kaçmaya çalışan bir düşünür olarak Orwell'ın yaptığı eleştiriler modern insanın kendi yaşamına bir fert olarak sahip çıkması gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

1984'te Stalin, sınıf ayrımcılığı ve iktidarı koruyup toplumu kontrol etme çabaları işlenir. Eseri okuyanları güldürmez, aksine dehşete düşürür. Orwell'ın eserlerini kaleme alırken tanık olup kendinden sonraki nesillere aktarmaya çalıştığı olayların gerçek içyüzüdür. Hâlihazırda günümüzden pek de uzak olmayan bir tarihte yaşanmış olan bu olayların benzerlerinin, çok yakın tarihimize kadar sürdüğü bilinmektedir.

Bütün bir kelime haznesi sanatçı isimleri, şarkıları, moda terimleri, marka isimleri vb. daha birçok magazinsel ifadelerle dolu, her türlü felaketi dahi bir tiyatro oyununu izlermiş gibi boş bakışlarla takip eden bu belleksiz insanlar (Parakos, 2008: 41) kimlerin eseri? Tek kültürleri sinema, dizi ve futbol maçından ibaret olanlar neden başka bilgilere ihtiyaç duymazlar? Bir ucunda binlerce insan açlıktan mustaripken bir ucundakilerin pasta, portakal vs. yiyecek savaşları yaparak eğlendiği kişiler farklı ülkelerin mi insanları? İçleri boşaltılmış insanlar (Orwell, 2012: 224) derken yazarın korktuğu bu manzaralar mıydı bilinmez ama böyle bir neslin yetişmekte olduğu Orwell'ın tek yanılgısı olabilir mi?

Romanın ana karakteri Winston'un istemeye istemeye tükettiği, tatlarının berbat olduklarından yakındığı yapay yiyeceklerin günümüzde ne kadar yaygın hale geldiklerini söylemenin de, yazarın bunca isabetli görüşünün yanında çok da şaşırtıcı değildir. Özetlemek gerekirse, başta da açıklanmaya çalışıldığı gibi, bir çiftdüşün oyununun içinde gibiyiz; ne 1984'teki dünyanın günümüz gerçeği olduğunu söyleyebiliyoruz, ne de olmadığını.

Bu bağlamda 1984 ile Orwell'ın yaşamından 30-35 yıl sonrasını hedef göstererek anlatmak istedikleri, bir yazarın kitabı için öngördüğü bir başlık veya zaman dilimi olarak algılanmalıdır, çünkü anlatılmak istenen başlığın çok ötesindedir.

5.Sonuç ve Değerlendirme

Orwell'ı ütopya tarihinde önemli bir yere taşıyan eseri *1984*, totaliter bir rejimin yönetimindeki Okyanusya'nın hikâyesidir. Orwell *1984*'te sosyalist bir yönetimin ideal bir toplum inşa etme çabalarının bireyler üzerinde tahakküm kurarak totalitarizmi inşa sürecini sunmaktadır. Böylece tarihte, eşitlik ve özgürlük adına ortaya konan sistemlerin zamanla yozlaşarak totalitarist bir yapıya bürünme ihtimalini sunmuş ve bununla da söz konusu yönetimleri eleştirmiştir. Orwell için önemli olan, yönetim biçiminin insanı, insani koşullarda yaşamaya layık gören ve bunun için mücadele eden bir nitelikte olmasıdır. Bu sebeple böyle bir yaşam vadeden sosyalizme yönelmiş ancak onun için yapılan savaşların da bu sistemle yönetilen toplumların da, tasarladığı sonuca ulaşmayıp, gücü elinde toplayan bir grubun diktalarına hizmet eden yapılara dönüşmesi ile hayal kırıklığına uğramıştır.

Öyle olsa da bunların yalnızca birer uygulama olduğunun bilincinde olarak yaptığı açıklamalarla sosyalizmden umudunu tam olarak yitirmediği görülmektedir. 1984, Orwell'ın gelecekte mutlaka görüleceğini iddia ettiği bir tasarı değildir. O yalnızca bir ihtimal olarak verilmiş ve bu yönüyle de insanlığı uyaran bir eser olma özelliğine sahip olmuştur. Eserde en önemli vurgu, insanın düşünme eylemine yapılan saldırı olarak görülmektedir. Bu vurgu, bir düşünür olarak Orwell'ın insana bakış açısını yansıtırken; bir yazar olarak da onu öyküleme becerisini ortaya koymaktadır. İnsanın düşünmesi ve bir şeyler üretmesinin hem bireysel olarak kendi yaşamına hem de toplumsal olarak kurum ve kuruluşlara yaptığı etki, onun geleceğini belirleyecek bir etkinliktir. İnsanı bu eylemlerden uzaklaştırmak aynı doğrultuda kendi yaşamından ve kendinden de uzaklaştırmak olacaktır. Kendine uzaklaşmış insanın yaşadığı duygu çaresizlik ve yalnızlık hissine neden olacak, bu da yabancılaşmayı ortaya çıkaracaktır.

1984'teki her politika ve onun eseri olan her uygulama insanı yabancılaşmaya götüren sürecin farklı yolları olarak görülmektedir. Okyanusya'daki parti yönetiminin, toplum üzerinde kurduğu baskı, görülmemiş boyutlara ulaşmıştır. Yönetimin, parti üyeleri ve proller olarak ayırdığı toplumda ikili bir yapı oluşmuş durumdadır. Totaliter yönetimlerin uygulamalarını birçok örnekle ele alan Orwell, modern çağın temel sorunlarını da ön plana çıkarmıştır.

Totalitarizmin en belirgin özelliği olarak bireysel kimlikleri ortadan kaldırma amacı ele alındığında Okyanusya'daki yönetimin, insanın özgürlüğünü yadsıyan politikaları da bireyin varoluş alanını her geçen gün daraltma hatta yok etme amacındadır. Böylece insanın seçim yapma olanağı azaltmakta, bu da insanın kendi özünü oluşturma sorununa sebep olmaktadır. Varoluş filozoflarının, üzerinde önemle durduğu bu sorun modern insanın da başat problemi olarak görülmektedir. Yaptığı seçimlerle kendini ortaya koyan ve imkânlarının farkına varan insan, bu farkındalığı kendi özünü oluşturma yolunda kullanacak ve böylece kendini anlayacak ve üretecektir. Bu özgürlüğün elinden alınması onu çaresiz kıldığı gibi aynı zamanda da etkisiz hale getirecektir.

Hayat ve içinde yaşadığı toplum hakkında hiçbir fikir bildirmeyen insanların oluşturduğu yapı, onların üzerinde hâkimiyet kurmayı da kolaylaştıracaktır. *1984*'te iktidar, pasifleştirdiği parti üyelerini dil ve tarih bilincinden yoksun kılmaktadır. Bu durum, üyelerin geçmişi unutmasına ve yozlaşan dil karşısında düzene ayak uydurmasına yol açmıştır. İktidarın kendi çıkarları doğrultusunda geçmişi değiştirmesi ve üyelerin de çiftdüşün yöntemiyle buna ayak uydurmasının sağlanması, totaliter bir yönetimin insan üzerindeki denetiminin hangi boyutlara ulaşabileceğine bir örnektir. *1984*, birçok noktada makul görünmeyen politikaların ve gerçek dışı uygulamaların dünyası olarak algılansa da Orwell'ın sunduğu toplum yapısı ütopya olmanın ötesinde ciddi bir etkiye sahip olmuştur. "Büyük Birader" adı altında devletin ya da bir başka yapının insan üzerindeki hâkimiyeti noktasına yaptığı vurgu güncelliğini asla yitirmeyen bir problemdir.

Birey-devlet ilişkisinin yanı sıra birey-kurum ilişkisine de vurgu yapan *1984*, modern çağda birçok kurumun en başta da ahlaki yapının yozlaşmasına bir başkaldırı olarak algılanabilir. Toplumların devamlılığını sağlayan temel yapı olarak kültürün uğramış olduğu dejenerasyon, Okyanusya'da açık bir şekilde görülmektedir. Kültürü ve onu besleyen kanalları tek tek yok eden iktidar, ideolojisindeki insan tipini elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda politikalar üretmekte ve uygulamalarının sonuçlarını bu amaca odaklamaktadır. Bağımsız düşünme ve ürün ortaya koyma etkinliğini ortadan kaldırıp, geçmişi analiz etmeyen ve kendisine sunulanı sorgulamadan kabul eden bir insan profilini elde etmeyi amaçlayan iktidar, bu sebeple çiftdüşün, suçdurdurma, yenikonuş, düşünce polisi, buharlaştırma, bellek deliği gibi yöntemlere başvurmuştur. Okyanusya'da tüm parti üyelerinin maruz kaldığı söz konusu uygulamalar nihayetinde pasifize edilmiş bir toplum oluşturulmuştur.

Sonuç olarak; muktedir olanların; söylem olarak eşitlik, adalet ve özgürlük gibi kavramları kullanmalarına rağmen, toplum kesimlerinin tümüne karşı bu yaklaşımları sergileyemedikleri görülmektedir. İktidar gücünün bir süre sonra oluşturduğu seçkinleriyle; tahakküm, baskı ya da totalitarizm aracı haline dönüşmesi sadece belirli ideolojilerin ürünü değil, belki de tüm ideolojik yönetim biçimlerinin uç noktalarında varlığından söz edilebilir. İktidar seçkinleri, oligarşinin demirden kanunlarıyla iktidar gücünü benimsetmeye ve yaygınlaştırmaya hemen her zaman hazır olduğu uyarısı Orwell'dan bir çıkarım olabilir.

İdeal toplum tasavvurları, yitirdiği cennetinin arayışı içerisinde olan insanoğlunun tarihin her döneminde varlığını korumuştur. Söz konusu toplum portrelerinde her anlamda müreffeh, zengin, özgür, eşit ve adil bir toplum tablosu söz konusu toplum tasavvurlarının ortak noktaları olduğu söylenebilir.

İnsanoğlunun yaşadığı dünyayı değiştirme ve kendine daha iyi ya da en ideal olan bir yaşam alanı oluşturma gayesi/arayışı her daim bulunmalı ve zorluklar karşısında dirayetli olabilmelidir. *1984* romanında görüldüğü gibi susan, eleştirmeyen, itaat eden konformist değil, okuyan, araştıran, yorumlayan ve düşünen bu gaye ve arayışının bedellerini de ödeyebilme cesareti ve feraseti Onun varlığının ütopyalarındaki "*Güneş Ülkesi*"ne sürükleyecektir.

KAYNAKÇA

ANAR, Turgay ve ÖZBAY, Fatih (2013), "Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Osmanlı'dan Günümüze Türk Şiirinde Dilenme ve Dilenciliğe Genel Bir Bakış", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı/2 Yıl 2013 Güz.

AKATLI, Füsun, (1995), "Ütopyanın Çevresinde", Varlık, nr. 1051.

ALVER, Köksal, (2004), "Edebiyatın Sosyolojik İmkânı", Edebiyat Sosyolojisi, Hece Yayınları, Ankara.

ARON, Raymond, (1976), Demokrasi ve Totalitarizm, Çev: Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı, Kültür Eserleri:3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

BEZEL, Nail, (1984), Yeryüzü Cennetleri, Say Yayınları, İstanbul.

CAN, Bilal; ÖZBAY, Fatih (2014), "Edebiyata Sosyolojik Bakmak: Mustafa Kutlu'nun "Uzun Hikâye" Adlı Eserindeki Anlamlar ve İdeolojik Yansımalar", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 39.

ÇETİN, Halis, (2002), "Totalitarizm: İdeolojik Kökenleri ve Toplumsal İnşa Araçları", Cumhuriyet Üniversitesi SBD, S.15-43.

DARMAZ, Volkan, (2009), "George Orwell'ın "Animal Farm" ve "1984" adlı eserlerinin William Goliıng'in "Lord of the Flies" ve Joseph Conrad'ın "Heart of Darkness" İsimli Eserleri İle Toplumsal Yergi Açısından Karşılaştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

KÜÇÜKCOŞKUN, Yasemin, (2006), "1980-2005 Dönemi Türk Edebiyatında Ütopik Romanlar ve Ütopyanın Kurgusu", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

KUMAR, Krishan, (2006), Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya, Çev.: Ali Galip, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.

LINZ, Juan J. (1984), Totaliter ve Otoriter Rejimler, Çev.: Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Türk Derneği, S Yayınları, Ankara.

ORWELL, George, (2012), 1984, Çev.: Celal Üster, Can Yayınları, 33. Baskı, İstanbul.

PARLA, Taha, (1986), Demokrasi, Anayasalar, Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi Üzerine Yazılar, Onur Yayınları, İstanbul.

PARAKOS, Aylin, (2008), "1984", Sert Sessiz Dergi, Sayı: 6.

ŞAMİL, İbrahim, (2008), Gündelik Hayatın Gerçekliğine Fantastik Bir Başkaldırı: Ütopyalar ve Bilimkurgu Edebiyatı.

YALÇINKAYA, Ayhan, (2004), Eğer'den Meğer'e: Ütopya Karsısında Türk Romanı, Phoenix Yayınları, Ankara.

VASSAF, Gündüz, (2009), Cehenneme Övgü, Gündelik Hayatta Totalitarizm, İletişim Yayınları, 10.yıl özel baskısı. İstanbul.

ZİYALAN, Mustafa, (1993), "Ütopya Ötesi: Hipertekst", Varlık, nr. 1028.

TÜRKİYEDE FUTBOLLA İLGİLİ YAZILI MEDYADA KULLANILAN ARGO, KÜFÜR VE SAVAŞ METAFORLARININ İNCELENMESİ

Zinnur GEREK
Yrd.Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi, Beden Eğitimi Spor Yüksekokulu, Rekreasyon Bölümü, zgerek@atauni.edu.tr

Alparslan ÜNVEREN
Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Antrenörlük Eğitimi Bölümü, alparslan.unveren@dpu.edu.tr

Salih SEYHAN
Yrd.Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, salihseyhan34@gmail.com

ÖZET: Çalışmada, spor basınının kullanmış olduğu dil; savaş metaforları, argo ve küfür kapsamında incelenmiştir. Birinci bölümünde argo ve küfrün, Türk futbol tarihi içindeki oluşum ve gelişimine değinilmiştir. İkinci bölümde ise, 17 Mart 2012 tarihinde oynanan Fenerbahçe-Galatasaray futbol maçı örneklem alınarak, söz konusu maçın sonrasında Türkiye'de yayınlanan gazetelerin spor sayfaları ve köşe yazılarında kullanılan savaş metaforları, argo ve küfür ifadeleri nitel araştırma modeli içerisinde yeralan döküman analizi yöntemiyle incelenerek değerlendirilmiştir. İncelenen gazetelerde Türk spor basınının süslü, abartılı ve tahrik edici bir dil kullanma eğiliminin olduğu ifade edilebilir. Futbolla ilgili haber ve yorumlarda savaş terminolojisindeki bazı metaforların artık Türk futbolunda kullanılan doğal ve sıradan terimler haline dönüştüğü tesbit edilmiştir. Yazılı spor basınında küfür niteliğindeki kelimelere rastlanmamakla beraber argo ifadelerin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Özellikle yazılı basında derbi maçlar öncesi ve sonrasındaki argo ifadelerin sosyal medya ortamına taşınarak rakip taraftarlar arasında küfür ve nefret içeren mesajlara dönüşmesi dikkat çekici bir durumdur.Çalışma sonucunda; futbol müsabakalarında görülen şiddet olaylarında yazılı medyanın taraflar arasında var olan gerginliği tırmandırıcı veya yaşanan şiddeti tekrarlayarak yeniden üretici bir etkisinin olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor Dili, Basın ve Spor, Argo, Küfür, Basın Dili

INVESTIGATION OF SLANG, CURSES AND WAR METAPHORS USED IN PRINTED MEDIA ABOUT FOOTBALL IN TURKEY

ABSTRACT: In the study, had used language sports media; war metaphors, slang and swearing was analyzed under. In the first part of slang and blasphemy, emphasizing the formation and development in the history of Turkish football. In the second part, the war metaphors used to 17 March 2012 played Fenerbahce-Galatasaray football match taking samples in question in Turkey after the match published newspaper sports pages and columnists, slang and profanity are evaluated by the document analysis methods contained in the qualitative research model. Fancy of the press in Turkish sports newspapers examined, it was found that use exaggerated and provocative language. Football news and comment on some of the metaphors in war terminology has now been determined that becomes natural and ordinary terms used in Turkish football. In the words of the blasphemous Without the written press with sports very common slang expression seems to be used frequently. Moved to the written press in particular, before and after the derby match slang expressions in the transformation of social media messages containing profanity and hatred between rival fans is remarkable.Audience and also to demonstrate the difference between the studies of the crowd; in violence seen in football competitions that exist between written media in parties or tension by repeating the violent tırmandırıc proved to be a reproductive effects.

Keywords: Sports Language, Media and Sports, Slang, Bad Language, Swearword, Language of the media

1. Giriş

Dil, duygu ve düşünceleri doğrudan ya da dolaylı olarak bildirmeye yarayan bir anlatım aracıdır. Canlıdır ve sürekli gelişmektedir. Her yenilik, beraberinde dilini ve terminolojisini de geliştirmektedir. Ancak her gelişmenin dilin kurallarına uygun bir biçimde olduğunu söylemek zordur.

Toplumsal hayatta ne şekilde ve hangi amaçla kullanılırsa kullanılsın, bireyin kendini ifade etme aracı olarak argo işlevselidir. Bireyin bireyle ve toplumla ilişkisi sırasında argo devreye giren ifade tarzlarından biridir. Türk toplum hayatında kullanılan argo daha çok "genel argo" diyebileceğimiz kelimenin bir çeşit anlam genişlemesi yoluyla farklı manalarda kullanılmasıyla gelişmektedir. Toplumsal hayatın bir tezahürü olarak kullanılan argo doğal olarak spor seyircisine ve onun kitle iletişim araçlarındaki diline de yansımaktadır. Kullanılan argo kelimeler spor camiasına has karakterler taşısa da esasında toplumda var olanların tezahüründen ibarettir.

Spor basının dili hakkında çok şey söylenmekte ve yazılmaktadır. Basın, varlığını sürdürebilmek için çoğu zaman konuşma dilinin kurallarına aykırı davranarak müşterilerinin istediği dili tercih etmektedir. Yapılan araştırmalar da, spor basınının dil kullanımında daha özgür olduğu, başka alanlardan aldığı metaforları sık sık kullandığı, kişileştirmelere, öncelemelere daha çok başvurduğu tespit edilmiştir. Dildeki bu değişmelerin amacı, okuyucunun ilgisini çekmek, onu haberin içinde tutmaktır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde çok okunan yorumcuların yazılarından yaptığımız alıntılardan da görüleceği üzere, argo ve savaş metaforları kullanan, hakaretler savuran bir yorumcu, daha fazla ilgi çekmektedir.

Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte 1980 sonrası futbol oyunu yeni bir görünüme kavuşmuş, bazen insanı dengeleyen bazen de saldırganlık dürtülerini açığa çıkaran bir araç niteliğine bürünmüştür (Talimciler, 2003). Stadyumlardaki seyirciler birçok sosyal araştırmaya konu olmuş, seyirci davranışları üzerine birçok makale yazılmıştır. Broomberger; "*Stadyum, kentsel bir cemaatin kendisini hem bir bütün olarak hem de ayrışmışlığı ile enine boyuna yansıtabildiği ender yerlerden birisidir. Orada, toplumsal ilişkiler olağanüstü güçlü ifadelerle yüklü ritüellerle teatrelleştirilir. Bu temelde stadyum titiz bir tahlili sahiden hak etmektedir."* diyerek bu gerçeğe dikkat çekmektedir (Broomberger, 1993).

Davranışlar yanında, kullanılan dil açısından da stadyumlar incelenmeyi hak etmektedir. Farklı mesleklere (bürokrat, öğretmen, işçi, imam, çiftçi, pazarcı.. vb.) sahip insanlar stadyumlarda sadece taraftrar olarak yer almaktadır. Bir öğrenci sınıfta ciddi bir şekilde ders anlatan öğretmenini stadyumda "dağıtmış" bir şekilde bağırırken görebilmekte ve bunu normal sayabilmektedir. Çünkü oradakilerin gözünde stadyum zaten dışarıdan farklı davranılabilen ya da davranılması gereken bir yer haline gelmektedir. Orada farklı bir dünya, farklı bir millet, farklı bir din algısı oluşmakta dolayısıyla bu kadar farklılığın yanında dilin dışarıdaki gibi kalması mümkün olmamaktadır. Hemen bir stadyum dili oluşmakta ve inatla dışarıdaki dili kullanmaya devam etmek isteyenler, içerde olduğu halde dışarıda kalabilmektedir. Buna uzun süre direnemeyen ve içeride kalmak isteyen seyirci, kendisini stadyumdaki kimlikleri benimsemek zorunda hissetmektedir. Yani eline bir bayrak alarak, başına bir şapka, boynuna bir kaşkol takarak ve amigonun bellettiği sloganları tekrarlayarak içeride kalabilmektedir.

1.1. Argo ve Küfür

Argo kelimesi Türkçe'de; *"kullanılan ortak dilden ayrı olarak aynı meslek veya topluluktaki insanların kullandığı özel dil veya söz dağarcığı"*. ya da "*her yerde ve her zaman kullanılmayan veya kullanılmaması gereken çoklukla eğitimsiz kişilerin kullandığı söz veya deyim"* şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2005). Devellioğlu, argo kavramını; genel dilden ayrılan, küçük sosyal grupların arasında az ya da çok gizli düşüncelerin anlatılmasını sağlayan dil. (Devellioğlu, 1980) olarak ifade etmektedir. Küfür ise; *"sövme ve sövmek için söylenen söz, sövgü"* anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2005).

1.2. Türk Futbolunda Argo ve Küfürün Tarihsel Gelişimi

Toplumda kullanılan argo ve küfürlerin edebi metinlerde, kaynaklarda ele alınması hiçbir kültürde hoş karşılanmamıştır. Bundan dolayı toplumların tarihinde kullanılan argo ve küfür ile ilgili kaynaklar yetersizdir.

Türkiye'de sporun gelişmesi, beraberinde kavramların, terimlerin ve özel bir dilin oluşmasını sağlamıştır. Bu dil içerisinde argo ve küfür de bulunmaktadır. Özellikle İstanbul'da kurulan spor külüpleri hernekadar diğer spor dallarına zaman zaman ilgi göstermiş olsalar da temelde futbola ağırlık vermişlerdir. Dolayısıyla Türk spor dilinden bahsederken temel olarak Türk futbol dilini ele almak daha gerçekçi olacaktır. Nitekim bugün spor denildiğinde ilk akla gelen futboldur. Bundan dolayı Türkçe'de oluşan spor dilinin temelini futbol oluşturmuştur denilebilir.

1930'lardan sonra gelişim gösteren Türk sporunda hemen bir argo ve küfür dili oluşmamıştır. İlk başta Türk futbol takımlarının sembolleri olan "Kara kartal", "Kanarya", "Cimbom" tabirleri ile tazahürat yapılmaya başlanmış, sonraları İspanya kökenli " Oley" ifadesi Türk spor diline girmiştir. Futbol stadlarında 1930'lu yıllarda en yaygın tazahürat biçimi "Fenerbahçe oley, Beşiktaş oley" şeklinde olmuştur.

1940'lı yıllarda biraz daha "genel argo"ya yakın ifadeler kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde bile kullanılan "Bir baba hindi, hey Allah... Fenerede bindi... hey Allah" gibi kalıp ifadeler ortaya çıkmıştır. Aynı tarihlerde triübünlerde hakemler için kullanılan en ağır slogan ise "Hakeme de maşaallah ooo gelin olur inşaallah ooo" ifadesi idi (Kuru, 2009).

1950'li yıllarda argo tezahüratlara rastlanmakla birlikte küfürlü tezahüratlar ya da spor dilinin geneline yansımış bir küfür terminolojisine rastlanmamaktadır. Argo diyebileceğimiz ifadeler daha çok tribünlerden oyuncuyu coşturucu kavramlardı. En çok rastlananları ise; " Hadi Arslanım", "Vur koçum", " Koş be" şeklinde idi (Erdin, 2005). Bu tarihten sonra Türk spor dilinde argo dilinin gelişmeye başladığı görülmektedir.

1960'lı yıllarda Türk spor dilinde Argo ve küfür artık kendini göstermeye başlamıştı; ancak bu dil özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde bazı karşılaşmalarda kullanılıyordu. Anadolu kulüpleri ve taşra kültüründe ise "Açık mavi... koyu mavi, hadi gari" ya da "Kastamonu... Kastamonu... dep, dep" gibi yerel özellikler taşıyan daha sempatik ve yerel karakter taşıyan sloganlar revaçta idi. Bu yıllarda Türk spor dilinin şiirsel marş niteliğinde bir yapıya sahip olduğu da görülmektedir (Yücebulut, 2004).

1970 yıllarda romantik, mensubiyet anlamı veren marş karışımı bir dil kullanıldığı görülmektedir. Bu yıllardaki fikir hareketleri ve siyasi akımlar spor diline de bir şekilde yansımıştır. Mesela Galatasaray taraftarlarının kitleler halinde söylediği: "Kaleleri sen gollerle doldur... Bizim kuşkumuz her zaman boştur. Cimbomsun sen bizim canımız... Sarı kırmızı akar kanımız..." şeklindeki ifade, duygusal, iddialı ve milliyetçiliğe kayan bir dili anımsatmaktadır.

1980'lere gelinceye kadar, terörden ve ekonomik nedenlerden dolayı büyük şehirlere göç artmış, bunun bir sonucu olarak 1980'li yıllarda, köy ve kent arasında sıkışan arabesk kitle ve ihtilalin baskıcı yapısı sonucu ümitsizleşen ve apolitize olan halk yeni bir spor dili oluşturarak kendini ifade etmeye çalışmıştır. Bu dönemde özellikle futbol seyircisinde kitleler halinde ağır argo ve küfürlü tezahüratların yaşandığı yıllar olmuştur.

1990'lı yıllarda Türk sosyal ve ekonomik hayatındaki gelişmeler doğal olarak spor dilinde de bir değişim ve gelişime neden olmuştur. Bu yıllarda özel televizyon kanallarının kurulması, spor gazetelerinin arka arkaya Türk basın hayatına girmesi, spor içerikli programların artması, Türk spor dilinin gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca 1990'lı yılarda yükselen milliyetçi değerler, Türk spor kulüplerinin Avrupa'da aldıkları başarılarla birlikte spor diline yansımaya başlamıştır. Bu yılların en popüler tezahüratlarından birisi de şu şekildedir; "Avrupa Avrupa duy sesimizi... Bu gelen Türklerin ayak sesleri"

2000'li yıllara gelindiğinde spor medyası teknolojiye ayak uydurmuş, gerek yazılı ve gerekse sosyal medya üzerinden yaşamını sürdürmeye başlamıştır. Bu süreçte yazılı spor basının argo ve küfür kapsamındaki iafadeleri sosyal medyada taraftarlar arasında çok daha fazla etkili olmuş, hatta taraflar arasında var olan gerginliği tırmandırıcı veya yaşanan şiddeti tekrarlayarak yeniden üretici bir etkisinin olduğu görülmüştür.

1.3. Argo ve Küfür Kullanımında Yazılı Basının Etkisi

Hangi alanda olursa olsun kamuoyu oluşturmak isteyenlerin başvurduğu birinci araç genellikle medya olmuştur. Ancak basında spor haber merkezlerinde çalışanların, haber üretenlerin, manşet hazırlayanların ve köşe yazarlarının, bu iş için belli bir eğitim alıp almadıkları araştırılması gereken bir konudur. Spor servisinde çalışanlar, genelde birçok şeyi çalışırken öğrenmektedirler. Spor yazarları arasında uzun yıllardır bu işi yapan, yazdığı alanda uzmanlaşmış, dili iyi kullanan, yaptığı işe gerçekten ciddi

emek harcayan yazarlar olduğu gibi, sadece popüler olduğu için spor köşesi tahsis edilen yazarlar da yok değildir. Bugün, futbolculuktan, teknik direktörlükten, hakemlikten, sinema sanatçılığından, ses sanatçılığından, iş adamlığından, kulüp yöneticiliğinden, edebiyatçılıktan, akademisyenlikten, spikerlikten, bürokratlıktan futbol maçı yorumculuğuna geçen köşe yazarları ve televizyon yorumcuları vardır.

Füsun Alver, 2008 yılında yazmış olduğu bir makalede, futbolun savaş gibi algılandığını ve savaş metaforlarının spor gazetecileri tarafından dramatürjik stil aracı olarak kullanıldığını ifade ederek şöyle demektedir: "Medyada realite tasarımının bir aracı olarak dil önemli bir göreve sahiptir. Dil, iktidarın bir aracıdır; iktidarın bu aracının nasıl kullanıldığı ise, medyaya göre değişmektedir. Futbol dilinde metaforlar yapılandırılmakta ve futbol haberleri aracılığıyla geniş toplumsal kesimlere iletilmektedir. Futbol kültüründe futbolcuların eğitiminin ve disiplinin askeri eğitim ve disiplin kadar önemli olduğu düşünülmekte ve neredeyse savaş gibi algılanan futbol karşılaşmalarının medya tarafından yapılan sunumunda askeri alanda kullanılan kavramlardan yararlanılmaktadır. "Saldırı", "savunma", "akın" ve "püskürtme" gibi sözcükler ve karmaşık oyun durumunda "ikili mücadele" gibi kavramlar, futbol oyun alanında ortaya çıkan olayları anlatmak için sık sık kullanılmaktadır. Köşe yazarları yabancı futbolcuları, eleştirileri ile zorlamakta, oyun sırasında yaptıkları hataları ve kaçırdıkları fırsatları, "affedilemez" olarak sunmaktadırlar. Yabancı futbolcularla ilgili haberlerde "deri rengi"ni ya da futbolcunun geldiği ülkeye vurgu yapılarak, biyolojik ve kültürel ırkçılık içeren ayrımcı işaretlere yer vermektedirler (Alver, 2008).

Küçük ve Acet, 1998 yılında yazılı basının kullanmış olduğu üslubun sporcu ve seyirci saldırganlığı açısından etkisini inceledikleri makalede; yapılan taramalar neticesinde, yazılı basın, spor haberlerini aktarırken ağırlıklı olarak askeri terimler ve ifadeler kullandıklarını, özellikle, derby niteliğinde olan müsabakalarda bu tip terimlerin yoğunlaştığını ve bu nedenle bu haftalarda gerek seyirci gerekse sporcu ve yöneticilerin saldırgan davranışlara daha fazla meyilli olduğunu belirtmişlerdir (Küçük ve Acet, 1998).

Türkiyede yayın yapan bazı gazetelerinin farkli yillara ait nüshalarından tespit ettiğimiz aşağıdaki başlıklar, argo ve küfürün spor diline yansımasının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 1. Gazetelerde dikkat çeken argo ve küfür niteliğindeki manşetler

Tarih / Gazete	Argo	Küfür
21 Nisan 1992-(Star)	"Dingiltere"	
17 Eylül 1992-(FotoSpor)		Fenerbahçe-Botev maçı sonrası "Fener Botev'in Anasini İyi Belledi"
12 Ekim 1992-(FotoMaç)		"Eşekler Adam Olur Bu Fener Adam Olmaz"
4 Kasim 1993-(Sabah)	GS-Manchester United maçı sonrası "Bir Baba Hindi İngilize Bindi"	
3 Kasim 1999-(Star)	GS-Milan maçı sonrası "Yendik Mi Lan"	
17 Ekim 2004-(Pas FotoMaç)		Galatasaray-Kayserispor maçı sonrası "Kay Seri Sürsün"
24 Kasım 2004-(Sabah)	"Çek bi Lizbon"	
14 Eylül 2005-(Fanatik)		"Hayallere Kaka Bulaşti"
21 Haziran 2008-(Fanatik)		Hırvatistan-Türkiya maçı sonrası "Bunlara bi Çakmak Lazım"
25 Şubat 2009-(Fotomaç)		"Skıp Bıraktı"
31 Temmuz 2009-(FotoGol)		"Elano Dedik Oldu Aslanım Netanya'ya Çok Güzel Koydu"
29 Eylül 2010-(Star)		GS-Monaco maçı sonrası "Monacoduk"
16 Eylül 2011-(FotoGol)		Beşiktaş Maccabi Telaviv maçı sonrası "Kol Gibi Geçirdik"

2. Yöntem

12 Mart 2012 tarihinde oynanan Fenerbahçe-Galatasaray futbol maçı sonrasında ilgili maçla alakalı çeşitli yazılı basın dökümanları toplanarak; spor sayfalarında yer alan ve köşe yazarlarının kullandığı savaş metaforları, argo ve küfür içerikli yazımlar nitel araştırma modeli içerisinde yer alan döküman analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

3. Bulgular

Çalışmada; 17 Mart 2012 tarihinde oynanan Fenerbahçe-Galatasaray futbol maçı örneklem alınarak, söz konusu maçın sonrasında Türkiye'de yayınlanan gazetelerin spor sayfalarında yer alan ve köşe yazılarında kullanılan savaş metaforları, argo ve küfür ifadeleri taranarak aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

3.1. Fenerbahçe-Galatasaray Futbol Maçının Spor Basındaki Haber ve Yorumları

17 Mart 2012 tarihinde Fenerbahçe ve Galatasaray arasında oynanan Süper Lig maçının sonrası 18 Mart 2012 tarihinde ulusal basında öne çıkan gazetelerin spor sayfalarına ve köşe yazılarına bakıldığında, futbolun savaş gibi algılandığını, savaş metaforlarının ve argo ifadelerin spor gazetecileri tarafından sıkca kullanıldığı görülmektedir.

Başta da belirtildiği gibi, spor basını okuyucunun neyi ve kimi okuduğu üzerine araştırmalar yapmakta ve televizyon ekranlarında bağırmalı, çağırmalı, bol hakaretli tartışma programlarınının ciddi reyting yaptığını göz önüne alarak manşet ve köşe yazılarında o tarz bir usluba yer vermektedir.

Tablo 2. FB-GS Maçı sonrası köşe yazılarındaki, savaş metaforları ve argo örnekleri

Gazete / Yazar	Savaş Metaforu	Argo	Küfür
Hürriyet (Atkaya, 2012)	-Galatasaray'ın bütün cepheleriyle çöktüğü bir maç seyrettik. -Mutlak hakimiyetini ilan etti. -Mevzilerini oyuna dahil etmeyi becerdi. -Bayrağını maça dikti.	-Galatasaray yavaş yavaş girdi oyuna.	
Hürriyet (Toroğlu, 2012)	-Hala ders alamadık. Ya bir gün birileri verecek, ya da yalnız teknik adamların değil daha başkalarının da kanı akacak.	-Her topta hep beraber oyundan düşüyorlar. -Melo Oyuna ağırlığını koyamıyor. Yani bu paraların adamı değil. - Biz de her pisliği halının altına atıp üstünü kapatma özelliği olduğu müddetçe, daha çok tokatlar yeriz. -Herkese hayırlı futbollar. Pardon hayırlı tıraşlar.	
Hürriyet (Niğdelioğlu, 2012)	-Terim maçı kazanmak için tüm silahlarını sahaya sürdü -Fenerbahçe adına asıl korkulması gereken Bursaspor, Trabzonspor ve Antalyaspor maçları. Bu üç karşılaşma dün geceki cenkten çok daha zor geçecek.		
Hürriyet (Ünsal, 2012)	-Alex'in inanılmaz füzesi bir anda bütün ibreleri Fenerbahçe lehine çevirdi. -Maçın ikinci yarısı korku ile cesaret'in mücadelesi oldu.		
Zaman (Çöl, 2012)	-Sonra Alex'in bazukası maçı kopardı. -Fenerbahçe cephesinde	-Dip yapan moraliyle mücadeleden iyice kopmuştu. -Tribündeki sinerjinin de yansımasıyla özgüveni bir vites daha öne taşımış.	

Milliyet (Gökçe, 2012)		- Sonra geriye yaslandı. - Avantajın üstüne yattı. - Sil baştan harekâtına girişti. - Sow Fenerbahçe'yi uçurdu.	
Milliyet (Sırapınar, 2012)	-Takım çok çalıştı, çok koştu, çok savaştı.		
Milliyet (Şenay, 2012)	- Karşı direniş harekâtı maçın gündemine oturuyor. - Terim'in hücum gücü. - Cim-Bom'un gol korkuları ile dolu atakları ve yarışmada kurduğu ağır hakimiyet.	-Şeytanla dansa kalkmak.	
Akşam (Büyüka, 2012)	- Hızlı, hırslı ve müthiş mücadeleci - G.Saray bu iki golle baskın yemiş gibi oldu. -Fenerbahçe hücumu bıraktı adeta Çanakkale geçilmeze döndü.	-Of anam off….	
Sabah (Bilgiç, 2012)	-Galatasaray'ın 11'iyle savaştığı gövde gösterisi. - 50 bin taraftarının önünde takımının bu kadar ezilmesine izin veren, taktik üretmeyen ve tezahürat yaptıracak neden yaratamayan bu vizyon.	- Arkasına hem kaleyi hem de markajcısını alarak - Balet ustalığı ile yarım dönüş yapıyor, - Ayağına topun gideceği ağların yolunu ezberletiyordu - Büyük kaptan gözlerin zor seçtiği bir çivi çaktı. - Maçın öyküsü gerilimden çıktı, aksiyona dönüştü - Demek ki, onlara devre arasında soyunma odasını basıp ağzına geleni söyleyecek biri gerekiyormuş.	
Fotomaç (Yalçın, 2012)	-Buna karşılık Galatasaray esaret fotoğrafından çıktı.	- Fenerbahçe'de orta alanın çökmesi, Galatasaray'ın maçı çevirmesinin VTR'leri gibiydi. -Bu adam kazanmayı değil, intiharı seviyor.	

Fotomaç (Yula, 2012)	-İki gol tribünleri ve Fenerbahçe onbirini ateşlemişti.		
Fotomaç (Bol, 2012),	-F.Bahçe, pres yapmayı bırakıp orta saha üstünlüğünü de rakibe kaptırınca dalga dalga hücum eden sarı-kırmızılıları izlemeye başladık.	-İki farklı üstünlük Kocaman'ın, takımı geri çekme" hastalığının nüksetmesine yol açtı!	
Fanatik (Dizdar, 2012)	-Fenerbahçe mecalsiz görünen orta sahasının da etkisiyle uzun süre mahkum oynamak zorunda kaldı		
Fanatik (Dizer, 2012)		-Sarı-Lacivert Ferrari'nin su kaynatmasına ramak kalmışken!	
Fanatik (Atasoy, 2012)	-Kadıköy düşmez! - 3 Temmuz süreciyle bir rövanş ve bu lince alkış tutanlara, aradan yumruk çakıp kaçanlara meydan okuma maçıydı. - Moussa Sow çıkardığı güdümlü füzeyle Muslera'ya ikinci şoku yaşattı. - Fenerbahçe kalesinin önünde kelimenin tam anlamıyla Galatasaray karargâhı kuruldu.		
Fanatik (Dümer, 2012)	-İkinci 45'te saldıran konuk takım. -Baros'un son saniyede direği nişanlaması.	- Oyunu rakip sahaya yıkmak	
Yenişafak (Tanburacı, 2012).	-Sarı-Kırmızılılar neye uğradıklarını şaşırmış durumda groki, abondone, hatta nakavt oldular. -Felaketin çanları çalıyor gibiydi.	-Bıçakla karpuzu tam ortasından ikiye yarar gibi; -Fenerbahçe esti üfürdü. - Galatasaray'ı tamamen dağıttı - Galatasaray'ın hegemonyası içinde geçti.	
Cumhuriyet (Ural, 2012)	-Adeta 'hesaplaşma vakti' diyordu tribünler. - F.Bahçe adeta Çanakkale geçilmeze döndü		

4.Tartışma ve Sonuç

Günlük hayatta tepkinin bir tezahürü olarak kullanılan küfür, zaman zaman spor diline de yansımaktadır. Türk spor dilindeki argo ve küfür için denilebilir ki; her iki iletişim aracı da toplusal yapıyla doğrudan ilgilidir. Toplumun geçirdiği değişim, ekonomik şartlar, köyden kente göç, sporu etkilemekte ve bu etki de doğal olarak iletişim aracı dile yansımaktadır.

Küfür daha çok tribün seyircisi ya da ekran başında spor müsabakasını izleyen seyirci tarafından kullanılmaktadır. Çalışmamızda yazılı medyada kullanılan dilin içerisinde küfüre rastlanmamasının sebebi yasal yaptırımlardır. Ancak Türk sosyal hayatında varolan küfürlerin, sosyal hayatın bir parçası olan spora yansıması da kaçınılmazdır. Daha çok getto, varoş ve alt gelir guruplarının kullandığı bir ifade tarzı olan küfür her toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da en kaba iletişim tarzlarından biri olarak mevcudiyetini korumaktadır.

Yukarıda görüldüğü üzere 18 Mart 2012 tarihlerinde Türkiye'de yayınlanan gazetelerin spor sayfaları ve köşe yazılarındaki ifadeler incelendiğin de spor basınının süslü, abartılı ve tahrik edici bir dil kullandığı tesbit edilmiştir. Bunun yanı sıra 34 defa savaş metaforları ve 27 defa da argo ifadelere yer verilmiş olmasına karşın, küfür niteliğindeki hiçbir ifadeye rastlanmamıştır. Ancak önemli bir ayrıntı olarak, sevgi ve hoşgörüyü hakim kılacak tek bir haber veya yoruma da rastlanmamıştır. Spor basının kullandığı bu dilin taraftarlar arasında ciddi bir husumete ve özellikle sosyal medyada küfür ve hakeretlerin havada uçuştuğu, şiddetin hakim olduğu bir ortama zemin oluşturduğu kanaatine varılmıştır.

Şahan ve Çınar'ın, Ahmet Yalçın Kaya'dan aktardığı araştırmada, spor basınında; ulusal semboller, deyimler, militarist kavramlar, patolojik kavramlar, doğa kavramları, ekonomi kavramlar, mitolojik kavramlar, argo sözcük ve söz dizimlerinin spora uyarlanarak kullanıldığı görülmektedir. "1999 yılında yapılan bir çalışmada, yazılı basında yer alan spor yazarları spor kamuoyunu yönlendirmede %63.5 oranında olumlu mesaj, %36.5 oranında ise negatif mesaj vermişlerdir. Bu da, kamuoyunun yönlendirilmesi açısından dikkat edilmesi gereken bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Şahan'ın 2001 yılında yaptığı bir araştırmada, kitle iletişim araçlarında yer alan spor yazarlarının spor kamuoyu üzerindeki etkisinin yoklandığı bir soruya, %85 oranında "evet etkili" denirken, aynı araştırmanın bir başka sorusunda spor programlarının spor kamuoyuna etkisinin nasıl yansıdığına verilen cevapta ise %73 oranında olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Karaküçük'ün, çalışması ile Şahan'ın çalışması birbiri ile örtüşmektedir." (Şahan ve Çınar, 2004).

Türk sporundaki küfür, genellikle futboldaki fanatizm ile ilgilidir. Günümüz Türkiyesi'nde spor, özellikle futbol bir nevi aidiyet ve kimlik merkezleri haline gelmiştir. Kendi kimliğini desteklediği spor kulübüyle özdeşleştiren fanatik taraftar, takımının başarısızlığı ya da takımına karşı yapılan bir haksızlık karşısında, bu durumu içselleştirmekte ve başarısızlığın ya da haksızlığın kendisine yapıldığını düşünmektedir. Bu durumda devreye girecek ilk araç şüphesiz argo ve küfür olacaktır. Bu yönüyle ele alındığında Türk sporunda küfür problemi doğrudan fanatizm ile ilgilidir.

Bugün futbol, spor kavramının çok ötesindedir. Futbolun yapabildiklerini, toplumları dönüştürücü özelliğini, hiç bir spor dalında olmayan devasa ekonomisini, mabed gibi stadyumlarını, takımlarını ölümüne destekleyen fanatik taraftarlarını, yüzbinleri bulan çalışanlarını, dünyada istisnasız herkesi etkilediğini, kendine has bir dili olduğunu düşününce, onu sadece bir spor dalı olarak tanımlamak, futbol hakkında hiçbir şey bilmemek anlamına gelir.

Futbol dinden sonra insanlar arasında en çok paylaşılan ve benimsenen bir olgu haline gelmiştir. Böyle olunca, insanlar futbolun terminolojisine ve diline kayıtsız kalamaz olmuştur. İş alanında, eğitimde ve daha bir çok alanda, futbol terimleri kullanılarak konuşmalar yapılmakta, futbol terimlerinden deyimler türetilmektedir. "Topu taca atma", "hayatının golünü attı", "hep ofsayta düşüyorsun" gibi ifadeler, bu deyimlerden en çok kullanılan olarak öne çıkmaktadır. Milli maçlarda alınan galibiyetlerden sonra ülke çapında yapılan sevinç gösterilerinde yine ayrı bir argo dili gelişmektedir. Basının da bu tür maçlarda kullandığı manşet ve başlıklar da hemen benimsenip tedavüle koyulmaktadır.

Ekin ve Yıldız'ın, çalışmalarında yer verdiği bir araştırmaya göre; "…medyatik olup, gazetecilik mesleğinin dışında olan…" kişilerin dil bilgisi yanlışlıklarına ve eksikliklerine neden olduklarına, kişi, kurum ve kuruluşları sorumsuzca hedef gösterdiklerine işaret edilmektedir. Ayrıca gazetecilik bilgisinden yoksun olan bu tür spor yazarlarının yazılarında, argo kullanımı ve taraflı yazılar gibi sorunlara da sıkça rastlandığı belirtilmektedir. Araştırmada, Türkiye'de spor yazar olmanın kriterinin olmadığına da dikkat çekilmektedir. Spor basınında dikkat çekmek için kullanılan manşetlerin ve başlıkların şiddet, cinsellik ve argoyu çağrıştırdığı vurgulanan araştırmada, "5 kafa koptu", "bombaladı", "Ankara cellad", "Fatih Akyel'in de kellesi uçuyor", "kaldırırım", "Geçmişe mazi", "Eşek gibi geleceksiniz", "intikam" gibi ifadelerin manşetlerde çok sıkça yer almakta olduğu bildirilmektedir. Bazı spor yazarlarının eleştiri yaparken kullandıkları üslubun "ben merkezli", "hakaretamiz", "yargılayıcı", "ben haklıyım, sen bu işi bilmiyorsun" şeklinde olduğu belirtilmektedir." (Ekin ve Yıldız, 2005).

Ahmet Benzer, 27 farklı yazara ait 330.000 kelimeden oluşan 1000 makaleyi inceleyerek yapmış olduğu araştırmada; 330.000 kelimenin 33 tanesinin (% 0,008) küfür-argo kelimelerinden oluştuğunu tespit etmiştir. Bunlar; "balta", "al gülüm ver gülüm", "küçük Ahmet", "boylamak", "göstere göstere" "... geçirmek", "o... çocuğu", "avanta", "g... başı oynamak", "kıyak", "twitter Kazım", "cici baba", "yalakalık", "beleş maç", "kazma", "kütük", "aptal", "geri zekalı", "cillop", "kopil", "hanzo", "laga luga", "s... git", "şerefsiz", "o...ç.", "şakşakcı", "kazık atmak", "kıvırmak", "kazık", "ayıpsınız", "posta koymak", "fuck off", "racon kesmek" şeklindedir. (Benzer, 2010, s.101) "Militarist ve şiddet unsuru içeren 10 anahtar kelimenin 1 Haziran 2008 ile 31 Mayıs 2009 tarihleri arasındaki dönemde Fanatik, Fotogol, Fotospor ve Pas Fotomaç gazetelerinin haber ve yorum başlıklarında en fazla "Savaş" (146) ve "Kavga" (106) kelimelerinin geçtiği saptanmıştır. Anahtar kelimeleri en fazla kullanan gazete Fotogol (177) olurken, diğer gazeteler Fotospor (170), Pas Fotomaç (115) ve Fanatik (114) olarak belirlenmiştir." (Özsoy, 2011).

Günümüzde kalabalıklar içerisinde aidiyet arayan bireye göre bir spor dili gelişmektedir. "Aslolan hayattır, hayat ta Beşiktaş", "Beşiktaşlı değilsen hiçsin", "Alemin kralı sensin Beşiktaş" " Kral biziz bu alemde" "Yer siyah gök beyaz, Beşiktaş " gibi sloganları, her takım kendisine uyarlayarak kullanmaktadır. Spor külüplerine uyarlanarakdeğişerek hemen her kulübün taraftarlarının kullandığı sloganlar haline gelmiştir. Türk spor dilinde gözlemlenen bir diğer unsur ise güç ve erkekliğe vurgu yapan ifadelerin sıkça kullanılmasıdır.

Seyircilerin genel profile ile ilgili Özden Taşğın'ın yaptığı bir çalışmada da (Fenerbahçe Örneği) seyircilerin % 60'ının genç (15-29 yaş arası) olduğu 45 yaş üstü seyircilerin sadece % 6.8 olduğu görülmektedir. Aynı çalışmada Fenerbahçe seyircisinin %70'inin lise ve üniversite eğitimine sahip kişilerden oluştuğu görülmektedir. Bu da özellikle futbol açısından basındaki yönlendirmelere muhatap olan kitlenin daha çok genç ve eğitimli kişilerden oluştuğunu göstermektedir (Taşğın, 2000).

Sporun ruhunda varolan rekabet ve üstün gelme düşüncesi, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de zaman zaman olumsuzluklara sebep olmaktadır. Bu tür durumlarda kaba kuvvetten bir önceki adım olan "küfür" e başvurulmaktadır. Türk sporunun zaman zaman en hareretli tartışma konularından olan seyircinin statlarda, spor salonlarında küfür etmesi, ilgili spor fedarosyonlarınca yasaklanmakta ve çeşitli müeyyideler uygulanmaktadır. Ancak bu durum spor müsabakalarında görülen şiddetin önlenmesinde yeterli derecede etkili olamamaktadır.

Sonuç olarak; şiddet olaylarında yazılı medyanın taraflar arasında var olan gerginliği tırmandırıcı veya yaşanan şiddeti tekrarlayarak yeniden üretici bir etkisinin olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Alver, F. (2008). Kapitalist Üretim Sürecinde Irkçılık, Futbol ve Medya. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 26, s. 223-248.

Atasoy, H. A. (2012). 18 Mart, Kadıköy Düşmez. www.fanatik.com.tr.

Atkaya, K. (2012). 18 Mart, Hakkı Beraberlikti. www.hurriyet.com.tr.

Bilgiç, G. (2012). 18 Mart, Utandıran Oyun. www.sabah.com.tr.

Bol, E. (2012). 18 Mart, Kocaman: 2 G.Saray: 2. Foto Maç. www.fotomac.com.tr.

Broomberger, C. (1993). Stadyumdaki Kent. Futbol ve Kültürü içinde (Derl.) Roman Horak, Wolfgang Reiter, Tanıl Bora, İstanbul: İletişim, s. 41-56.

Büyüka, Ş. (2012). 18 Mart, Of.Off..Off… aksam.com.tr.

Çöl, Z. (2012). 18 Mart, Galatasaray Kazandı. www.zaman.com.tr.

Devellioğlu, F. (1980). Türk Argosu: İnceleme ve Sözlük. (Genişletilmiş 6. Baskı) Ankara: Aydın Kitapevi, s.13.

Dizdar, C. (2012). 18 Mart, Güç, Arzu, İrade. www.fanatik.com.tr.

Dizer, O. (2012). 18 Mart, Ferrari'sini Hakeden Bilge. www.fanatik.com.tr.

Dümer, Y. (2012). 18 Mart, Yazık Oldu. www.fanatik.com.tr.

Ekin, M., Yıldız, T. (2005). Spor Basınında Futbol Anlatım Dili: Manşetler ve Başlıklar. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, XVIII, (1), s. 93-106.

Erdin, M. (2005). Vay Anasını Sayın Seyirciler, Türk Futbolunda İlginç Olaylar. İstanbul: İthaki Yayınları, s. 12-34.

Gökçe, A. (2012). 18 Mart, Yine Terim Kazandı. www.spor.milliyet.com.tr.

Kuru, E. (2009). Türkiye Spor Seyircisinde Oluşan Kitlesel Tezahüratın Geleneklerle İlişkisi. Milli Folklor Dergisi, 82, (21), s.158-163.

Küçük, V., Acet M (1998). Kitle İletişim Araçlarından Yazılı Basının Kullanmış Olduğu Üslubun Sporcu Ve Seyirci Saldırganlığı Açısından İncelenmesi, Hacettepe üniversitesi, 5. Spor Bilimleri Kongresi .5-7 Kasım 1998, Ankara, s, 127.

Niğdelioğlu, F. (2012). Kocaman Hüsran,18 Mart, Hürriyet Gazetesi. www.hurriyet.com.tr.

Özsoy, S. (2011). Spor Gazetelerinin Başlıklarında Militarist ve Şiddet içerikli Metaforlar. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 1-5.pdf, s. 110-113.

Sırapınar, E. (2012).15 Dakika Yetmedi. 18 Mart milliyet gazetesi, www.spor.milliyet.com.tr

Şahan, H., Çınar, V. (2004). Kitle İletişim Araçlarının Spor Kamuoyu Üzerine Etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, s. 313-321.

Şenay, E. (2012). Şeytanla Dans. 18 Mart milliyet gazetesi, www.spor.milliyet.com.tr.

Talimciler, A. (2003). Türkiye'de Futbol Fanatizmi ve Medya İlişkisi. İstanbul: Bağlam. s.26.

Tanburacı, O. (2012). Muhteşem Goller. 18 Mart yenişafat gazetesi, www.yenisafak.com.tr.

Taşğın, Ö. (2000). Futbol Seyircisinin Sosyo-Ekonomik Profili "Fenerbahçe Futbol Takımı Seyircisi ÖrneğI". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8, s. 323-330.

Toroğlu, E. (2012). Ders Almadık. 18 Mart hürriyet gazetesi, www.hurriyet.com.tr.

Türk Dil Kurumu. (2005). Türkçe Sözlük (10. Baskı). Ankara: TDK. s.116-117 / 1278-1279.

Ural, A. İ. (2012). Bu Ne Hırs Böyle. 18 Mart cumhuriyet gazetesi, www.cumhuriyet.com.tr.

Ünsal, H. (2012). Rüzgâr Gibi Geçti. 18 Mart hürriyet gazetesi, www.hurriyet.com.tr.

Yalçın, H. (2012). Şampiyonluğun Prova Baskısı. 18 Mart fotomaç, www.fotomac.com.tr.

Yula, S. (2012). İki farklı Fenerbahçe. 18 Mart fotomaç, www.fotomac.com.tr.

Yücebulut, Z. (2004). Türk Futbol Tarihine Adını Yazanlar, Onların Hikayesi, Futbolun Duayenleri. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, s. 130.

273 NUMARALI MANİSA ŞER'İYYE SİCİLLİNDEKİ TEREKE KAYITLARINA GÖRE MANİSA'DA SOSYAL HAYAT (1836-1837)

İlker Mümin ÇAĞLAR

Dr. ,MEB Tarih Öğretmeni, magnisa45@hotmail.com

ÖZET: Şer'iyye Sicilleri Osmanlı tarihi kaynakları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Şer'iyye sicilleri, Osmanlı'da, kadıların tüm davalarda aldıkları kararları ve merkezden gelen emirleri kaydettirdikleri mahkeme kayıtlarıdır. Bu siciller içerisinde yazılmış veya bazen de ayrı olarak tutulabilen tereke defterleri ise Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi açısından bize çok değerli veriler sunarlar. Bilhassa Osmanlı-Türk aile yapısı hakkındaki araştırmalarda tereke defterleri özellikle müracaat edilmesi gereken kaynaklar arasındadır. Bu önemine binaen, Manisa'nın 273 Numaralı Şer'iyye Sicili'ndeki tereke kayıtlarına göre sosyal hayatı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Manisa, Şer'iyye Sicilleri, Tereke Defterleri, Osmanlı Devleti, Sosyal Tarih Araştırmaları.

MANİSA'S SOCIAL LIFE (1836-1837) ACCORDING TO THE TEREKE RECORDS OF MANİSA ŞER'İYYE REGISTRATION NUMBERED 273

ABSTRACT: Şer'iyye registrations (shariah sicilis) have an important place in Ottoman historical sources. Şer'iyye registrations (shariah sicilis) are the courts records in which the kadis in the Ottoman Empire have the decisions of cases and orders coming from the center registered. The tereke registers could be found inside of these sicilles or they could be held as a privately and these records give us critical informations in terms of Ottoman social and economic situation. Especially those registers are crucial sources which must be take into consideretion at the research of the Ottoman-Turkish family foundation. For this reason, it was examined that Manisa's social life according to the tereke records of Manisa şer'iyye registration numbered 273.

Key Words: Manisa, Şeri'yye Registrations, The Tereke Registers, Ottaman Emperor, Social History Researches.

1.Giriş

Şer'iyye Sicilleri, anlam olarak, Şer'i mahkemelerin tarih sırasıyla tutulan kayıtlarına verilen addır (Pakalın, 1972: s. 343). Kadıların görevli oldukları, kaza, kasaba ve köylerde mahkemelere yansıyan olayları ve merkezden gelen yazışmaları kaydettikleri veya kadıların verdikleri i'lâm, hüccet ve cezalarla, görevleri gereği tuttukları çeşitli kayıtları ihtiva eden defterlerdir (Bayındır, 1986: s. 1). Şer'iyye Sicilleri'ne, ayrıca mahkeme defterleri, kadı defterleri ve zabt-ı vekayi sicilleri ismi de verilmektedir (Bayındır, 1986: s. 2). İncelemiş olduğumuz defterin de konusunu oluşturan tereke kayıtları, yine şer'iyye sicilleri içerisinde yer alır. Şer'iyye Sicilleri dâhilindeki terekeler, hüküm şeklinde defterin bir bölümünde geçebileceği gibi, bizim çalışmamıza kaynaklık eden 273 No'lu Manisa Şer'iyye Sicil Defteri'nde olduğu gibi müstakil tereke defterleri şeklinde de bulunabilirler.

Tereke ölünün bıraktığı mal yerinde kullanılan bir tabirdir. Bir terekenin kadıya intikal edebilmesi için ya varislerin talebi ya da devletin mirasçılığı söz konusu olmalıydı. Bunların dışında kadıların miras taksimatına karışması yasaktı (Öztürk, 1995: s. 26). Terekeye, ölünün techiz ve tekfini, borçları, vasiyeti, veresenin hakkı girer (Pakalın, 1972: s. 460). Tereke verileriyle, kişisel servet analizlerine, tereke sahiplerinin medeni hallerine, mirasçılarının olup olmadığına, varsa kimlerden teşekkül ettiğine, menşeleri, meslek, görev ve unvanları gibi kişilerin toplum içerisindeki sosyal mevkileri hakkındaki bilgilere ulaşabiliriz (Öztürk, 1995: ss. 11-12). Ayrıca Osmanlı aile yapısını içeren haliyle tereke kayıtları, ailenin ekonomik gücünü, eş-çocuk durumunu, mesken şeklini, aile fertlerinin giyim, yeme-içme alışkanlıklarını, eğitim ve meslekî özelliklerini ortaya koyması bakımından da önem arz etmektedir. Buna ek olarak, vefat eden kişinin mirasçıları arasında varsa eşi, çocukları, anne ve babası, erkek ve kız kardeşleri ve diğer mirasçıları isimleriyle birlikte kaydedilmiştir. Osmanlı toplumunda birden fazla evliliğin oranı, bu tür evlilerin cemiyet içerisinde sosyal statüleri, meslek, görev, unvan ve ekonomik durumları da tereke defterleri ile açıklığa kavuşmaktadır. Bu özellikleriyle Osmanlı aile nüfusunun tespiti için yegâne kaynak özelliğine sahiptirler (Öztürk, 1995: s. 27).

Bu kayıtlar; muayyen tarihî devirlerde ve bölgelerde, esnaf, çiftçi, tüccar ve muhtelif kademede devlet hizmeti gören sosyal gruplar arasındaki servet dağılımına da mukayese imkânı tanımaktadır Ayrıca toplumdaki maddi kültürün yapısını, hayat, konfor ve lüksün seviyesini göstermektedir. Her türlü imalathaneler ile ziraî işletmelerin teşkilatı, üretim araçları ve kapasiteleri hakkında da bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte bütün bu servet unsurlarının pek çoğunun bulunduğu yer ve tarihteki piyasa değerinin tespitini sağlayarak, bu saye de piyasadaki cari para cins ve değerleriyle, para tarihi gibi çok önemli konuların aydınlatılmasına da imkân yaratmaktadır (Barkan, 1966: s. 2).

Tereke kayıtları, ölen kişinin isim, unvan ve görevi, babasının adı, oturduğu mahalle, köy veya şehir, vefat ettiği yer ve vefat şekli verilerek başlar. Daha sonra kişinin sahip olduğu konut, bağ, bahçe gibi gayrimenkuller, meslek araç gereçleri, ev eşyaları, hayvan cins ve miktarları, kişinin tarlada veya ambarındaki hububat çeşitleriyle bunların tahminî ya da hâlihazırdaki fiyatları ayrı ayrı yazılarak devam eder (Barkan, 1966: s. 1). Sonrasında vefat eden kişinin mallarının sayım ve dökümü yapılıp, bunların kıymetlerinin belirlenmesiyle, kişinin toplam muhallefât[1] değeri hesaplanır. Ortaya çıkan bu tutar içerisinden, cenaze masrafları, tereke kaydı tutulması için alınan vergiler ve kişinin borçları düşürülerek, mirasçıların her birinin hisseleri oranında alacakları malın nakdî değeri belirtilir (Özcan, 2005: s. 407).

Tereke kayıtları bilhassa yerel tarih araştırmaları bakımından muhteva ettiği verilerle fevkalade değerlidirler. Biz de buna binaen çalışmamızda, 1836-1837 yıllarına ait 273 numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri'nde geçen tereke kayıtlarının sunduğu bilgiler üzerinden, Manisa'nın sosyal hayatına dair çıkarımlarda bulunmayı amaçlamaktayız. Bu kapsamda söz konusu dönemde Manisa'nın ev ve mahalle yapısı, demografik durumu, aile hayatı, meslekî teşekkülleri ile kölelik müessesesi hakkında

[1] Muhallefât: Bir kişinin bıraktığı şeyler (Şemseddin Sami, 2004: s. 1310).

değerlendirmeler yapılmış, 19. yüzyılın ilk yarısı dâhilindeki bir zaman kesiti üzerinden Manisa'da gündelik yaşam sunulmaya gayret edilmiştir.

İncelemiş olduğumuz bu defterdeki tereke kayıtlarından, o dönemde Manisa müteselliminin Eyyüb Ağa, devlet hazinesine kalan tereke gelirlerinin hazineye aktırılmasından sorumlu memurun ise "emîn-i beytü'l mal" sıfatıyla Ahmet Efendi olduğunu anlıyoruz.

2. 273 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili Defteri

Çalışmamıza kaynaklık eden 273 numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri, 18 Cemâzi-yel-âhir 1252 (30 Eylül 1836) ile 19 Rebi'ül-evvel 1253 (23 Haziran 1837) tarihleri arasında Manisa'da vuku bulan tereke kayıtlarını içermektedir. Bu defterde, maruzlara, i'lâmlara, hüccetlere, emirlere, fermanlara, vekâlet ve kefaletlere ait kayıtlar yoktur. Defterdeki yazılar genellikle kırık divani ile talik olup, yazı düzgün ve okunaklıdır. Fakat bazen sayfa sonlarına denk gelen hükümlerin diğer sayfaya taşmaması için, çok karışık ve okunmasını zorlayacak derecede birbirlerine girerek yazıldıkları da olmuştur. Ayrıca sayfaya sığdırılamayan bazı hükümlerle alakalı bilgiler, ufak notlar halinde defterin arasına iliştirilmiştir. Defter 96 varak yani 191 sayfadan meydana gelmekte olup, ebatları 41 cm. x 16 cm.dir.

Defterde tereke kayıtlarıyla ilgili 331 adet hüküm bulunup, bunların tamamı Türkçedir. Hükümlerin büyük bir çoğunluğu Müslüman ahaliye aittir. Bunun yanında gayrimüslim ahali ile azad edilmiş köle ve cariyelere dair tereke kayıtları da defterde yer almaktadır. 1830'lu yılların Manisa'sına göre zengin bir örneklem grubu sayılabilecek bu mevcudun sunduğu istatistikî veriler ışığında, dönemin sosyo-ekonomik tahlilini kısmen yapmak mümkündür.

Defterdeki mirasçıların sayısı ve dağılımı şu şekildedir: 89 erkek eşe, 123 kadın eşe, 143 erkek evlada, 153 kız evlada, 25 babaya, 72 anaya, 69 erkek kardeşe, 75 kız kardeşe ve 95 diğer akrabalara miras intikal etmiş olmak üzere toplam 844 kişidir. Ayrıca defterdeki kayıtlara göre, 844 varis ve 331 muris[2] ile yaklaşık 1175 kişiye ulaşılmaktadır. Bu sayı içerisine, miras taksiminden sonra ortaya çıkan ve defterde ek hüküm ile belirtilen akrabalar dâhil değildir.

Tablo 1: Tereke Kayıtlarının Dağılımı

Murisler	**Erkek**	**Kadın**	**Toplam**
Müslümanlar	172	130	302
Gayrimüslimler	20	9	29
Toplam	**192**	**139**	**331**

Kaynak: 273 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri

3. Tereke Kayıtlarının İçeriksel Yapısı

İncelemiş olduğumuz tereke kayıtlarına önce "Medîne-i Magnisa'da İvaz Paşa Mahallesi'nde" örneğinde olduğu gibi adres tespitiyle başlanır. Bundan sonra Müslüman erkekler için "sâkin iken", Müslüman kadınlar için "sâkine iken", ifadeleriyle ikamet ettikleri mahalle belirtilir. Kayıtlarda Müslüman erkekler ve kadınlarda vefat etme bahsi, "fevt olan", "vefât eden" ortak ibareleriyle ve ayrıca erkeklerde "müteveffâ olan", kadınlarda ise "müteveffiye olan" gibi farklı ifadelerle geçmektedir. İstisnasız bütün Müslüman erkek kayıtlarında isimler "Halil bin Abdullah" (M.Ş.S. 273: 55) misalindeki gibi, babalarının isimleri ile birlikte verilir. Bazı kayıtlarda ise kişilerin, "Nâzır Hacı Hasan bin Mehmed" (M.Ş.S. 273: 123) ve "Haffâf Hasan bin Ebu Bekir" (M.Ş.S. 273: 15) örneklerinde olduğu gibi unvanları ve mesleklerinin, isimlerinin önüne eklendiği de görülmektedir. Aynı şekilde Müslüman kadınların da adları babalarının ismiyle beraber yazılır.

Gayrimüslim kayıtlarında ise şekil ve içerik yapısı şu şekildedir: Müslümanlarda olduğu gibi önce vefat edenin ikamet bilgisiyle başlanır. Adres tespiti hem erkek hem de kadınlarda "mütemekkin iken" ibaresiyle verilir. Kadınlarda ayrıca "sakine iken" ifadesinin de kullanıldığına rastlanır. Kişinin vefat etme bahsi erkeklerde genellikle "hâlik olan" tarzında anlatılmakla beraber, bazı kayıtlarda Müslüman erkekler için kullanılan "fevt olan" şeklinde yazıldığı da olmuştur. Gayrimüslim kadınlarda ise bu durum tüm kayıtlarda "hâlike olan" şeklindedir. Sonrasında isim tespitine geçilmektedir. İsim tespiti için durum gayrimüslimler için Müslümanlarınkiyle aynıdır. Sadece erkeklerde "oğlu" için kullanılan "bin" kelimesinin yerine, gayrimüslim erkek kayıtlarında "veled-i"[3] kelimesi yer almıştır. Kadınlarda ise Müslümanlarda olduğu biçimiyle, "kızı" anlamına gelen "binti" ve "ibnet-i" sözcükleri kullanılmıştır. Ayrıca isimlerden sonra erkeklerde ve kadınlarda kişinin gayrimüslim olduğunu belirtmek için "zimmî" ifadesi bulunur. Kadınlarda bu hâl için "nasrâniyye"[4] ibaresinin kullanıldığı da görülmektedir.

Kayıtlarda ölen kişinin isminin verilmesinden sonra mirasın kime ait olduğu belirtilir. Terekelerde, "verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi Hatice Hâtûn ibnet-i Hacı Hüseyin" (M.Ş.S. 273: 2) örneğinde olduğu gibi, vefat eden kişi evliyse önce eşinin adı babalarının isimleriyle birlikte yer almaktadır Eğer vefat eden kişinin eşi birden fazla ise o zaman "zevceteyn-i mehkûhayni" ifadesinden sonra eşlerinin isimlerine yer verilir. İncelemiş olduğumuz defterde birden fazla evlilik içeren sadece altı Müslüman erkeğe ait kayıt mevcuttur. Bundan sonra şayet varsa çocuklarının isimleri ayrı ayrı zikredilmektedir. Murisin birinci dereceden akrabalarının bulunmadığı zamanlarda dedeleri, nineleri, amca veya hala çocuklarının da mirastan pay aldığı görülmektedir. Bu akrabalar da, tereke kayıtlarında yine öz veya üvey olma durumlarına göre detaylı biçimde ifade edilmektedir.

[2] Muris: Miras bırakan (Devellioğlu, 2004: 685).
[3] "Medîne-i Magnisa'da Danişmend Halil Mahallesi'nde mütemekkin iken bundan akdem hâlik olan Uncu Yani veled-i Dimitri zimmînin.." şeklindeki ifade gayrimüslim erkek tereke yazım tarzına bir örnektir (M.Ş.S. 273:130).
[4] "Medîne-i Magnisa'da İlyas-ı Sagîr Mahallesi'nde sâkine iken bundan akdem hâlike olan Meyonala binti Yorgi nasrâniyyenin" ifadesi gayrimüslim kadın tereke yazım tarzına bir örnektir (M.Ş.S. 273:59).

4. Manisa'da Sosyal Hayat

4.1. Manisa'da Gündelik Yaşam

Sosyal hayatın en temel nüvesi olan aile kurumunun Manisa'daki yapısını, onların ikamet ettiği meskenlerin özelliklerinden yola çıkarak daha iyi anlayabiliriz. Ailelerin en temel yaşam alanı durumundaki konutlar, büyüklüğüyle, yeni veya eski olmalarıyla, yapıldığı malzemeler ve içerisinde barındırdığı eşyalar ile sadece ailelerin içtimaî ve iktisadî hususiyetlerini değil, halk kültürüne dair ipuçlarını da bünyesinde barındırmaktadırlar. Neticede insanların zamanlarının çoğunu geçirdiği temel fizikî alan olan evler, yapıları, konumları, şekilleri, hatta boyalarının rengine kadar aslında bu mekânlarda yaşayan insanların sosyal hayatının da bir nevî aynası durumundadırlar.

Osmanlı'da ikamet mekânları olan evlerin üst katına "fevkanî" alt katına da "tahtanî" deniliyordu (Halaç, 2012: s. 1444). Evlerde "selamlık" ve "haremlik" odaları ayrı olarak yapıldığı gibi selamlık evin hemen bitişiğine de inşa edilebiliyordu (Yediyıldız, 2003: s. 187). Mesela, Çengizâde Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden, Karagöz-zâde Hacı Ahmed Ağa ibn-i Hacı Halil'in varislerine intikal eden mirasının arasında, aynı mahallede hem harem dairesi hem de selamlık dairesi mevcuttu (M.Ş.S. 273: 70). Bazı evlerde "oda"[5] adı verilen (M.Ş.S. 273:49), misafirlerin ağırlanması için evin yakınına yapılmış, ayrı bir mekân da bulunmaktaydı. Ayrıca kimi evlerin bahçelerinin de olduğu yine defterdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır (M.Ş.S. 273:2). Bu bahçelerin[6] bünyelerinde meyve ağaçları ve su kuyuları yer alabileceği gibi, hatta bazıları içlerinden küçük derecikler geçecek kadar da büyük olabiliyordu.

Manisa'nın Kula ilçesinde iyi muhafaza edilerek günümüze intikal etmiş olan Kula evleriyle, mevcut tereke verileri ve klasik Osmanlı ev yapısını da model aldığımızda, şöyle bir Manisa evi tasvir edebiliriz. Kayıtlarda menzil[7] olarak geçen bu evler; dar sokaklar boyunca sıralanmış, geneli kârgir, bir kısmı ise ahşap malzeme kullanılarak yapılmış, iki veya tek katlı, cumbalı ve saçakları süslemeli, yüksek duvarlarla sokaktan ayrılmış genişçe avluya sahip bir yapıdadır.[8] Zemin katında mutfak, kiler, hamam ve ahır gibi mekânlar ile avluda fırın ve tuvalet, evin üst katında ise haremlik ve selamlık odaları mevcuttur (Eyüpgiller, 1999: ss. 50-51). Bu dönem dâhilinde, tereke kayıtlarına göre Manisa evlerinde bulunan ev ve mutfak eşyaları ise şunlardır:

[5] Günümüzde halen Anadolu'nun bazı yerlerinde "odacılık" geleneği devam etmektedir.

[6] Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, "Âmak-ı Hayal" adlı eserinde, 19. yüzyılın sonlarında Manisa'nın Turgutlu Kazası'ndaki evlerin bahçelerini benzer şekilde betimler (Filibeli Ahmed Hilmi, 2011: ss. 18-19).

[7] Çalıştığımız defterdeki kayıtlarda evler, "menzil der-mahalle-i mezbûre" ifadesindeki şekliyle, menzil olarak adlandırılmaktadır.

[8] 273 No'lu Şer'iyye Sicili Defteri'nde yer alan tereke kayıtlarında, Manisa evlerinin mimari yapısıyla alakalı bilgilerin azlığından dolayı, aynı dönemdeki Bursa ve Kula evlerinin mimari özelliklerine, Manisa evleri hakkında fikir edinebilmek için bakacak olursak; *"Anadolu'daki Türk evleri çoğunlukla iki katlı olmak üzere inşâ edilmiştir. …Bursa'da hiç bir Türk evinin alt katta penceresi yoktur. Burası bahçe ve tarla alanını ve ev edevâtını (araç ve gereçlerini) muhafazaya mahsustur. … Türk mimarı, öteden beri inşâ ettiği ön tavan ve döşemesini yaparken hâne sahibinin ihtiyaçlarını nazar-ı dikkate almaya mecburdur. Alt katın açık ahşap duvarları ekseriya her hangi bir ziynetten âridir (dekorasyondan arınmış durumdadır). ...Alt kat kısmen taştan olup harice doru daha ziyade çıkan cephesi mâil (eğimli) istinatlarla alt duvara bağlanmıştır. Dik bir tahta ile alt kattan asıl ikamet edilen kata çıkılır. Burası bir Bursa evinin planı kısmen selamlık yani kabul salonu olmak üzere iki kısma ayrılır. Bu ayırım şarklıların öteden beri pek ciddi itina ettikleri bir şeydir"* (Doğan, 2002: ss. 17-18). *"Kula evlerinin hepsinde küçük de olsa bir avlu yer alır. Avlu en az üç metre yükseklikte bir duvarla çevrelenmiştir. 18. Yüzyıl ve 19. Yüzyılın ilk yansındaki örneklerde eve giriş, çoğunlukla avludaki çift kanatlı ahşap bir kapı ile sağlanır. … Kula evleri genellikle iki katlıdır. Zemin katta ahır, kiler, mutfak gibi mekânlar yer alır. Helâ ve bazen fırın, çoğunlukla avlunun bir köşesindedir. …Türk evlerinde çeşitli amaçlara göre düzenlenen odalara rastlanmaz, her oda yemek yeme, yatma, oturma ve benzeri eylemleri karşılar"* (Karaarslan, 2010: http://arsiv.indigodergisi.com/56/hk24.htm).

Tablo 2: Ev ve Mutfak Eşyaları

Bakraç	Billûr Bardak	Billûr Kadeh	Çorba Tası	Desti
Evânî Bıçak	Güğüm	İbrik	İskemle	Kahve İbriği
Kâse	Kazan	Kepçe	Küp	Leğen
Lengerî (bakır sahan)	Maşrapa	Tâbe (tava)	Tas	Tava
Tencere	Tepsi	Sahan	Sini	Yumurta Tâbesi
Fincan Zarfı (kılıfı)	Porselen Fincan	Kahve Değirmeni	Pekmez Tâbesi	Tekne (geniş kap)
Nargile	Gülabdan	Buhurdanlık	Laledan	Şamdan
Fener	İbrik	Sürahi	Seccâde	Şilte
Ayna	Boğça(bohça)	Çalar Saat	Çar-şeb(çarşaf)	Çekmece
Yasdık	Minder	Hasır	Harar	Havlu
Heybe	İskemle	Keçe	Kilim	Örtü
Perde	Peşkir	Post	Sandûk	Yorgan
Torba	Şişe	Halı	Döşek	Sehpa
Masa	Mangal	Çanak	Kaput	Battaniye
Mum	Kazgan (kazan)	Sofra	Mak'ad(minder)	Küfe
Halı	Hurç	Lamba	Dağar (küp)	Kaşık
Sofra Peşkiri	Havan	Akçe Kesesi	Çıkrık	Masa Saati
Şilte Yüzü	Dolap	Tespih	Silecek	Dürbün
Dibek	Duhan Tâbesi	Çubuk (tütün içmek amaçlı)	İbrik	Nuhas (bakır kap)

Kaynak: 273 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri

Giyim eşyaları gündelik hayata dair bir veri olarak, toplumun yaşam tarzı ve kültürünün dışa vurmuş yansımalarıdır. Buradan hareketle ve tereke kayıtlarından çıkan veriler cihetiyle, Manisa'da bu dönemde yaşayan kadınların giyim tarzını şu şekilde açıklayabiliriz: Kadınlar genellikle ev içerisinde pamuklu ya da ipekli iç gömlekle, beli bir kuşakla bağlanan şalvar ve üstüne entari giyerlerdi. Sokağa çıkarken ise bunların üzerine bol bir mantoya benzeyen ferace veya maşlah geçirip, baş ile yüzlerini, tülbent ve yaşmakla örterlerdi. 19. yüzyıl Bursa tereke kayıtlarında geçen kadınlara ait giyim eşyalarından, Bursalı kadınların da giyim şeklinin, Manisalı hanımlarla benzerlik içerdiği görülmektedir (Faroqhi, 2010: s. 139). Bu haliyle mevcut giyim tarzının, en azından Batı Anadolu için genele şamil bir model olduğunu söyleyebiliriz. Kadınlar sahip oldukları değerli ziynet ve mücevheratın küçük bir kısmını sürekli kullansalar da, çoğunu özel günlere saklarlardı. Ayrıca bu takılar bir servet birikimi sağlamak için de iyi bir yatırımdı. Erkekler ise daha çok şalvar, gömlek, yelek ve ceketi günlük hayatta tercih etmekle beraber, fes, sarık ve cübbede kullanmaktaydılar. Bu dönemde Manisa'da kullanılan giyim ve tekstil eşyaları ile mücevherat çeşitleri şunlardır:

Tablo 3: Giyim ve Tekstil Eşyaları İle Mücevherat Çeşitleri

Gümüş Simli Ayna	Mahmudiye Altın	Yağlık	Altın-Gümüş Kemer	Elmaslı Altın Kemerdanlık
Uçkur	Bilezik	Altın Yüzük	Abdestlik	Altın Küpe
İnci	Entari	Kadife	Bağlama Çizme	Beledî
Ferace	Boğasi	Cüppe	Çatari	Çuka Fermene
Destar	Don	Gezî	Gömlek	Hamamiye
Hamamlık	Kutnî	Kürk	Lahûraki	Libâde
Maşlah	Mes Pabucu	Mintân	Peçe	Penbe
Peştamal	Sarık	Sırmalı Nalın	Sivasî	Şal
Şalî	Şalvar	Taraklı	Cüppe	Terlik
Tülbent	Üstüfe	Yağmurluk	Kıvrak	Yaşmak
Yelek	Yemenî	Melbusât	Kundura	Aba
Çevre	Örtü Başlık	Kepenek	Harmani	Örme
Burgu	İhram	Astar	İnci	Elmas Yüzük
Elmas Küpe	Kuşak	Yaldızlı Altın	Cedid Yirmilik	Atik Yirmilik
Fındık Rub'iyye	Atik Rub'iyye	Mısır Rub'iyye	Mahlût Altın	İslambol Altın
Sultan Selim Altını	Ecnas Akçe	Kostantin Altını	Sultan Mustafa Altını	Sultan Hamid Altını
Macar Altın	Altın Avize	Altın Mühür	Zümrüt küpe	Yakut Yüzük
Zümrüt Yüzük	Altın Çiçek	Edirne Altını	Altın Düğme	Altın Saat

Kaynak: 273 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri

Defterdeki bazı terekelerde geçen mal çeşitliliği ve fazlalığının bir ev ihtiyacının çok üzerinde dağılım içerdiği dikkat çekmektedir. Mevcut durum bize ilk başta, bu eşyalar üzerinden bir servet birikimi yapıldığını düşündürmektedir. Yani bilhassa kumaşlar, porselenler, altın, elmas gibi mücevherat bir nevi yatırım aracı vazifesi görmektedir. Şöyle ki, Manisa'nın İvaz Paşa Mahallesi'nde ikamet etmekteyken vefat eden El-Hac Abdülcelil Ağa ibnet-i İbrahim'in tereke kaydı bu durum için güzel bir örnektir (M.Ş.S. 273: 92-93). Bu kişinin terekesinde birçok tüfek ve kılıç kayıtlıdır. Bunların yanında yine mezkûr muhallefâtta

top top kumaşlar, farklı değerli taşlarla işlemeli saatler, çeşitli mücevherat ve çok sayıda mutfak eşyası geçmektedir. Himayesindeki kişilerin çokluğu nedeniyle ve yeri geldiğinde eşraf için hazırlanacak yemeklerde istifade edilmek üzere, bu mutfak eşyalarının ihtiyaç hâsıl olduğunda kullanıldığını düşünebiliriz. Yine elindeki tüfek ve diğer silahların adetçe çok olması, maiyetindeki adamlarının fazlalığı ile açıklanabilir. Neticede bu tür terekelerde geçen kıymetli malların ve ev eşyalarının, daha çok birikim sağlamak amaçlı edinildiğini, birçoğunun ise dolaplarda ve sandıklarda tutulup, gerektiği zaman çıkarılarak faydalanıldığını söyleyebiliriz.

Şehir mana olarak belirli bir idari mıntıkaya bağlı iskân merkezi ve onun çevresindeki geniş bir ziraat alanından ibaret olan yerleşimlerdir (Baykara, 1992: s. 82). Osmanlı ve diğer Türk-İslam devletlerinin şehirlerinde mahalleler genelde cami, mescid, zaviye, imaret gibi dini ve sosyal kurumların çevresinde gelişmiştir (Ergenç, 1984: ss. 72-73). Bu hususlarla birlikte mahallelerin teşekkülünde, çarşı ve pazar gibi iktisadî etkenleri de göz ardı etmemek gerekir. Zira 16. yüzyılda Manisa'ya bağlı Yengi Nahiyesi'nin bir köyü durumunda olan Turgutlu'nun[9] gelişmesinde ve büyümesinde bu faktörler etkili olmuştur (Çağlar, 2014: s. 15).

Manisa'da bahsedilen devirde fakir ile zengin beraberce aynı mahallelerde yaşayabilmektedir. Kişilerin ekonomik durumlarına göre mahalleler farklılık arz etmemektedir. Tereke kayıtlarındaki dökümleri de göz önüne aldığımızda, konut ve mesken değerinin yüksekliğini zenginlik göstergesi olarak kabul edebiliriz.[10] Bu durumda mahallelerin gelir düzeylerine göre ayrışmadığını görürüz. Nitekim defterdeki kayıtlarda geçen Manisa'nın Gürhâne Mahallesi'nde 8000 kuruş değerinde bir ev ile aynı mahallede 100 kuruş bedele tekabül eden bir evin de bulunması mevcut hususu doğrulamaktadır (M.Ş.S. 273: 95-40). Bu da evlerin, fiziki eskilik-yenilik, iki katlılık-tek katlılık, mimari yapı işçiliğiyle malzeme türü ve odalarının az-çok oluşuyla, bahçelerine dâhil müştemilatının mevcudiyetine göre fiyatlarının değiştiğini gösterir. Bu dönemde Manisa'da bulunan mahalleler şunlardır:

Tablo 4: Tereke Kayıtlarına Göre Manisa Mahalleleri

Sultaniye	Narlıca	Alaybeği	Yarhasanlar	Dere
Gürhâne	Attar Hoca	Hâki Baba	Derviş Ağa	Elhac Yahya
Nişancıpaşa	İbrahim Çelebi	Derviş Ağa	Çaprastlar-ı Kebîr	Tekke
Ebe Kuyusu	Saz	Hacı Yahya	Çaprastlar-ı Sağîr	Çarşu
Narlıca	Cami-i Kebîr	İvaz Paşa	Ayniali	Bektaş-ı Sağîr
Deveciyan	Dilşikâr	Yaviler	Bölücek-i Atîk	Bektaş-ı Kebîr
Lala Paşa	Kara Yunus	Hüsrev Ağa	Bölücek-i Cedîd	İlyas-ı Sağîr
Baba Kuyusu	Göktaşlı	Çengizâde	Sakalar	İlyas-ı Kebîr
İsa Fakih	Serâbâd	Danimend Halil	Ali Ağa	Nasırlı
Saray	Ermeniyan-ı Sufla			

Kaynak: 273 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri

Gayrimüslimler, için durum Müslümanlardan farklı değildir. Aynı mahallelerde, değişik sosyal ve zenginlik göstergesine sahip gayrimüslimler, Müslüman komşularıyla beraber yaşamaktadırlar. Gayrimüslimler Manisa'nın değişik mahallelerinde müstakil evlerde meskûn oldukları gibi, ayrıca sayıca fazlaca bir kısmı hanlarda ve çiftliklerde ikamet etmektedir. Toplam 29 gayrimüslim tereke sahibi içerisinden 9'u hanlarda, 9'u da çiftliklerde oturmaktadır. Gayrimüslimlerin oranca önemli bir bölümünün hanlarda ve çiftliklerde toplu şekilde yaşıyor olması, bize çalışma konumuza tekabül eden dönem civarında, Manisa'ya yüklüce bir gayrimüslim göçü[11] meydana geldiğini düşündürmektedir (Nakracas, 2005: s. 58; Çağlar, 2014: s. 73).

Tereke kayıtlarında kültürel hayata dair pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu hususta defterde sadece "Kapı" (M.Ş.S. 273: 42) ve "Sultan Cami-i" (M.Ş.S. 273: 96) medreseleri ile bazı kitap isimleri geçmektedir. Ayrıca miras taksimatı sırasında dört müderris unvanlı kişi görülmektedir. Terekelerde geçen kitaplar ise şunlardır:

[9] Turgutlu 16. yüzyılda Yengi Nahiyesi'ne bağlı bir köy durumundayken, burada "Pazar" kurulması ve etrafının surlarla çevrilerek emniyetli bir hal alması nedeniyle hızla büyümüştür. Zamanla mahalle sayısı ve nüfusu artarak, Yengi Nahiyesi'nin yerini almıştır. 19.yüzyıla gelindiğinde ise Turgutlu artık bir kaza merkezidir.

[10] Defterde geçen tereke kayıtları incelendiğinde ev değeri yüksek olan muhallefâtların, ev değeri düşük olanlara göre daha fazla ve daha kıymetli eşyalar içerdiği görülmüştür. Yani 19. yüzyılın ilk yarısında Manisa'da, bir nevi günümüzde olduğu gibi pahalı evlere sahip olma bir zenginlik göstergesidir. Bu konuya örnek olarak iki ayrı muhallefâtı kıyaslarsak, "Medîne-i Magnisa'da Gürhâne Mahallesi'nde sâkin iken bundan akdem fevt olan zenci Mustafa bin Abdullah'ın" mahalle-i mezbûrdaki evinin değeri 100 kuruş, terekesinin yekûnu ise 239 kuruştur (M.Ş.S. 273: 6). "Medîne-i Magnisa'da Yaviler Mahallesi ahâlisinden olub târik-i hacc-ı şerîfde fevt olan Hüseyin Kethüda Oğlu el-Hâc Hüseyin bin Ali'nin" mahalle-i mezbûrdaki evinin değeri 1500 kuruş, terekesinin yekûnu ise 20769, 5 kuruştur (M.Ş.S. 273: 23).

[11] Bu konudaki iddiamızı destekleyecek şekilde Georgios Nakracas eserinde, 1770 yılındaki Mora isyanının bastırılmasından sonra, Rumların Ege Bölgesi'ne doğru göç ettiğinden bahseder. Ayrıca 1844 yılına ait Turgutlu Temettuat Defterleri'nde de gayrimüslimler için benzer duruma ilişkin veriler göze çarpmaktadır.

Tablo 5: Tereke Kayıtlarında Geçen Kitap İsimleri

Kalemiye Mushaf-ı Şerif	Ahar Kitâb	Adalı İzhar	Mecmû'atu'l-Letâif	Tıbb-ı Şefâtî
Muhammediye-i Şerif	Perişan Ali Efendi Fetvası	Mültekâ	Cifr Mecmû'ası	Letâif-i Meryem-i Sâk
Küttâb-ı Risaliye	Fellâz-name	Halebî	Firâk-i Zâle	Buhûzec ve Ta'bîr-nâme
Kelam-ı Kadim	Kâfiye Mu'rebi	Tarîkat-ı Muhammedî	Miftâhu'l-Esrâr ve Mekânit	Letâifu'l-Ahkâm ve Selsele
En'âm-ı Şerif	Avâmil Mu'rebi	Binâ-i Kazîr	Nusret ve Şemsü'l-Maârif	Fezâilü'l-Nisye ve şemâilü'l-Karsiye
Birgivî Şerhi	Celâlü'l Kulûb	Mecmu'u Kitâb	İnşâ Mecmu'ası ve Reml-i Kitâb	Rûz-nâme ve Letâif-i Lâmiî
Kitab-ı Türkî	İbnü'l veled Kitâb	Sarf Cümlesi	Basma Âmentü Şerhi	Rûz-nâme
Basma Risâle Kitab	Mehmet Efendi Risalesi	İnşâ ve Tesbîh	Kitâbü'l-bâri' ve Münâkıb	Ahkâm-ı Nücûm ve Tercüme-i Kerim
Şifâ-i Şerif	Bostânü'l Örfiye	Niyân-ı Nâfia	Kibâri Saadet	Mefâtihu'l-Kunûz
Târih-i Altı Parmak	Kitâb-ı Arabiye	Kitâbü'l-Kavâninü'l-Ahkâm	Muhtasar Tıbb	Gülşen-i Esrâr ve istihrâc
Basma Târih-i Zafer	Takvîm-i Rûz-nâme Risâle ve Cedvel-i Setîn	Ümmü'l-Mezâhim Tercümesi ve Kal'a-i Hasret	Menâsik-i Hacc ve Tuhfetü'l-Haramîn Kadimü'l-Edviye	Müneccimü'l-Savb ve Gülşen-i Ebrâr
Divân-ı Zuhûr ve Ta'bîr-nâme	Hakîkat-i Netâyic	Takvîm-i Enver	Risâle ve Erîme	Ramden-i Kitâb

Kaynak: 273 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri

4.2. Manisa'da Çok Eşlilik

Sanıldığının aksine tüm Osmanlı toplumunda olduğu gibi Manisa'da da çok eşlilik yaygın değildir. İncelemiş olduğumuz defterde bu hususla ilgili sadece altı Müslüman erkeğe ait kayıt bulunmaktadır. Defterde geçen bu çok eşli evliliklerden, dördü iki eşli (M.Ş.S. 273: 61-123-158-170), biri üç eşli (M.Ş.S. 273: 186), biri ise dört eşli olarak belirtilmektedir. Yine bu defterde geçen çok eşli evliliklerin iki eşli ve üç eşli olanlarının çocuk sayısına bakıldığında birkaç çocuğu geçmediği görülmektedir. Bu durum ise bize kişinin çok eşliliğe, muhtemelen ilk eşinden çocuk sahibi olamamasından dolayı ikinci ve üçüncü evliliğe yönelme ihtiyacı gösterdiğini düşündürmektedir.

Defterdeki kayıtlarda, dört eşli evliliği olan kişinin 15 çocuğu olduğu görülmektedir. İbrahim Çelebi Mahallesi'nde meskûn iken vefat eden Çakal Osman Bey ibn-i Ali Bey isimli bu Bey'in terekesinin, kaplan postlarından, envai çeşit tüfek ve kılıca kadar, büyük bir mal varlığı içermesi, bu zatın maiyetinde birçok adama sahip âyandan biri olduğunu göstermektedir (M.Ş.S. 273: 175). Bahsi geçen bu kişinin çok eşliliğe yönelmesini mevcut ekonomik ve sosyal gücüyle de açıklayabiliriz. Neticede elimizdeki tereke defterindeki kayıtlara göre Manisa Beyleri arasında çok eşliliğin oranının, yaklaşık % 2 olduğunu söyleyebiliriz. Yine bu deftere göre ortalama olarak bir ailenin 4 veya 5 çocuğu bulunmaktadır.

Tablo 6: 19. Yüzyıl Tereke Kayıtları Verilerinden Şehirlere Göre Eş Sayısı

Şehirler ↓	**Toplam Evli Erkek Sayısı**	**1 Eşle Evli Erkek Sayısı**	**1 Eşle Evli Erkek Oranı (%)**
İstanbul	1242	1147	92,35
Edirne	1516	1407	92,81
Bursa	1092	1041	95,32
Ankara	812	715	88,08
Anadolu *(Muhtelif)*	883	789	89,35
Şam	133	120	90,32

Kaynak: (Öztürk, 1999: s. 409)

4.3. Manisa'da Kölelik ve Cariyelik

Osmanlı Devleti kölelik sistemini, kendisinden önce kurulan Türk-İslam devletlerindeki bu yapının bir devamı olarak bünyesinde hazır bulmuştu. Lakin İslam devletlerinde de, Batı tarzından farklı bir anlayışta da olsa kölelik müessesesi, İslam dininin belirttiği esaslar çerçevesinde mevcuttu. Bu durum Osmanlı Devleti'nde devşirme sisteminin teşekkülüne imkân sunmuştur. Neticede köleliğin devlet hizmetlerinde hem askerî hem de idarî yapıda kullanıldığını, halk nezdinde de ev işleri, tarım ve sanayi gibi alanlarda Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar devam ettiğini biliyoruz (Erdem, 2004: s. 14).

Manisa'da da köle ve cariyelik müessesesinin olduğunu defterden anlamaktayız. Kayıtlarda köle asıllı erkeklerin isimlerinden önce mutlaka onların azadlı köle olduğunu belirtmek için "zenci", köle asıllı kadınların isminden önce ise "zenciye", ifadesi kullanılmıştır. Bundan sonra, kendi ismi, sonra da "oğlu" anlamına gelen "bin" ya da "ibn-i" kelimeleri ve arkasından "Abdullah" ismi gelmektedir. Yani bütün köle kökenlilerin babalarının ismi Abdullah olarak geçmektedir. Bu da bu kişilerin daha küçük yaşta iken köle edildiği ve dolayısıyla babalarının isimlerinin tam olarak bilinmediğini göstermektedir. Defterdeki tereke sahiplerinin 28'i zenci (erkek köle) ve 15'i zenciye (cariye) asıllıdır. Bazı Müslüman terekelerinde ise cariyeler, Arab, zenciye ve beyaz cariye şeklinde geçmektedir. Muhtemelen cariyelere yaşı, sıhhati, fizikî yapısına göre fiyat biçilirken, beyaz ve

zenci olmalarına göre de kıymetlerinin değiştikleri görülmektedir. Genel itibariyle beyaz cariyeler Arab ve zenciye tabiriyle ifade edilen cariyelerden daha yüksek değere sahiptirler (Karataş, 2005: ss. 63-64).

Azad edilmiş köle kökenli bir kişinin mirası eşleri ile kendilerini azad eden Efendileri arasında taksim edilmektedir. Buna örnek "Zenci Abdullah bin Abdullahın verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi Zenciye Fatıma Hâtûn ibnet-i Abdullah ile kendüyü i'tâk eden Hacı Mehmet bin İbrahim'e münhasıra olduğu" şeklinde geçen tereke kaydıdır (M.Ş.S. 273: 40). Eğer vefat eden köle asıllı kişinin çocuğu varsa mirasından o da pay alırdı. Aynı Müslüman erkeklerde olduğu gibi, bazı kayıtlarda köle kökenlilerin de miraslarından üçte birini, hayır işleri için vasiyet ettiği görülmektedir. Bu da bize azad edilmiş kölelerin servet ve mal birikimi edinebilip, bunları kendi tasarruflarına göre kullanabildiklerini göstermektedir.

4.4. Manisa'da Meslekî Yapılanma

Toplumda insanlar arasındaki karşılıklı ihtiyaçların giderilmesine yönelik eğilim, üretim düzenini zorunlu kılmış ve bu da mesleklerin teşekkülüne yol açmıştır. Bu haliyle meslek, sosyal yapıda gelişen işbölümü içerisinde fert ve toplum arasındaki önemli etkileşim bağlarından biridir. Mesleğin içtimaî hayatta icra ettiği fonksiyona göre kişinin ve ailesinin, cemiyet içerisindeki yeri de belirlenir. Bu statüyle itibarın oluşmasında ferdin meslekî pozisyonu ve gelir seviyesi birinci derecede etkendir. Zaman içerisinde bu durum sosyal tabakalaşmaya da zemin hazırlamaktadır (Eke, 1987: s. 377).

Mevcut terekelerde, Manisa şehir hayatı içerisinde yer alan çok çeşitli meslekî zümrelere ve zanaatlara dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu veriler cihetiyle, meslekî materyallere, meslek-kazanç ilişkisine, zanaat erbaplarının işkollarına göre izlediği dağılıma, Müslim ve gayrimüslim arasında hem ekonomik hem de meslekî farklılıklara dair bilgiler elde edebiliriz. Bu hususlara ilaveten terekelerde geçen kimi emtiaların menşeleri üzerinden, ticarî ve kültürel etkileşimin yaşandığı coğrafî sahayı da görebiliriz. Bu dönemde defterde yer alan kayıtlara göre, Manisa'da mevcut meslek teşekkülleri şunlardır:

Tablo 7: Tereke Kayıtlarına Göre Meslek Çeşitleri

Abacı	Aşçı	Attar	Bakırcı	Bakkal
Balıkçı	Bardakçı	Berber	Bezzaz	Börekçi
Börkçü	Çakıcı	Çıkrıkçı	Çizmeci	Çoban
Çömlekçi	Çulha	Damgacı	Debbağ	Dellal
Demirci	Duhâncı	Ekmekçi	Enfiyeci	Eskici
Fesci	Gemici	Haffâf	Hallac	Hamamcı
Hancı	Hekim	Helvacı	Heybeci	Hizmetkâr
İbrişimci	İplikçi	Kadayıfçı	Kalaycı	Kalyoncu
Kantarcı	Kapçı	Kasap	Katırcı	Katmerci
Kazancı	Keçeci	Keresteci	Kiremitçi	Kuyumcu
Kuzeci	Limoncu	Meyhaneci	Mısırcı	Muytab
Müftü	Nalbantçı	Pekmezci	Pilavcı	Saatçi
Sabuncu	Sarraf	Semerci	Sisçi	Şerbetçi
Şilteci	Terzi	Turşucu	Tuzcu	Uncu
Yağcı	Yemişçi	Yorgancı	Yüncü	Müneccim

Kaynak: 273 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri

Kayıtlara göre Manisa'da meslek türü olarak çiftçilik ve hayvancılık oldukça yaygındır. Yine defterdeki verilerden, dönemin Manisa'sında büyük çiftlik sahipleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu çiftliklerde birçok farklı tür ve sayıda hayvan ile bunların bakımını üstlenen çalışanların da olduğu görülmektedir (M.Ş.S. 273: 94-122-132-139).

Tereke kayıtları, kişinin mesleğine ve geçim kaynağına göre farklı araç-gereç ve eşyalar içermektedir. Şayet vefat eden kişi toprak işleriyle uğraşan bir çiftçi ise muhallefâtında, eğer, dizgin, üzengi, heybe, gem, semer, saban gibi aletlerle, beygir, kısrak, tay, merkeb ve öküz gibi hayvanları görebiliriz (M.Ş.S. 273: 166). Eğer ticaret veya bir zanaatla uğraşan bir kişiyse, sahip olduğu dükkân ve işletmelerini, ticari faaliyetlerde bulunduğu iş çevresiyle alakalı borç ve alacaklarını, kurduğu ortaklıklara dair hisselerini yine bu terekelerden çıkarabiliriz. Mesela Bakkal Pavli'ye ait tereke kaydında, Turgutlu ve Ahmetli'de ¼ oranında sabunhane şirketi hissesi ve Manisa'da duhân zirâati şirketi hissesi yer almaktadır. Yine aynı terekede bu kişiye ait Manisa'da Odun Pazarı'nda, Saman Pazarı'nda, Han Kapısı'nda ve Turgutlu ile Ahmetli'de dükkânları olduğu kayıtlıdır (M.Ş.S. 273: 141).

Yine defterdeki borç-alacak kayıtlarına baktığımız zaman Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında ticari ilişkilerin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Meslek gruplarına kıyasla Müslüman ve gayrimüslimlerin genelde benzer işkollarına mensup oldukları görülür. Müslümanlar tarım sektöründe, gayrimüslimler ise ticarette biraz daha fazla paya sahiptirler. Burada belirtebileceğimiz diğer bir nokta da hekimliğin, mevcut tereke kayıtlarına göre, sadece gayrimüslimlerce ifa edilmesidir (M.Ş.S. 273: 165).

Defterde bu hususta dikkati çeken diğer bir nokta da meslek olarak addedebileceğimiz müneccimlik ile ilgilidir. Müneccim Hacı İbrahim isimli zatın terekesinde (M.Ş.S. 273: 136) geçen kitaplardan bu kişinin astronomi ve yıldızları kullanarak bir ilim icra ettiğini söyleyebiliriz. Zira müneccimler Osmanlı'da sadece rüyaları yorumlayarak, gelecekle ilgili kehanetlerde bulunan alelade falcılar değildirler. Takvim hesaplamasından, güneş ve ay tutulmalarına kadar astronomik hesaplar yapabilecek yetide âlim olarak kabul edilen kişilerdir (Aydüz, 1995: s. 178).

5. Sonuç

Tereke kayıtlarına göre Manisa'da, zengin ile fakir, Müslüman ile gayrimüslim yan yana beraber aynı mahallede komşuluk yapmaktadır. Bu nedenle sosyal ve dinî sınıf ayrımına dayalı mahalle teşekküllerine rastlanmamaktadır. Bunun yanında gayrimüslimlerin yaklaşık olarak % 60'ı çiftlik ve hanlarda yaşamaktadır. Gayrimüslimler de Müslümanlar gibi, miras mevzuunda taksimatın icrası için durumu kadıya intikal ettirebiliyorlardı. Bu hususta yine Müslümanlarda olduğu gibi, kadılar tarafından İslam Miras Hukuku kapsamında, gayrimüslimlerde de erkeğe iki, kadına bir hisse düşecek şekilde hüküm veriliyordu.

Defterdeki kayıtlara göre, köle kökenlilerin kendilerine ait mülkleri olabilmekte, evlenip aile kurup, farklı meslekler icra edebilmekte ve miraslarını yakınlarına bırakabilmektedirler. Bu durum tarihsel süreçte, Batı tarzı köle anlayışı ile bizim toplumumuzdaki köle anlayışı arasındaki farklılıkları da sergilemektedir. Kişinin köleye sahip olması o dönem koşullarında daha çok, bir nevi işçi ve memur edinme yoludur.

Tereke kayıtlarından, bazı kimselerin mallarını hayır işleri için vasiyet ettiği görülmektedir. Fakat genel bir kural olarak, vefat eden kişi malının ancak üçte birini hayır işleri için bırakabilirdi. Geri kalan miras, varisler tarafından paylaşılırdı. Taksimat sırasında eğer varsa anne karnındaki bebeğe de mirastan pay verilirdi. Bebeğin cinsiyeti belli olmadığı için onun hakkı erkek oranı üzerinden hesaplanırdı.

Defterde geçen mutfak eşyaları, giyim eşyaları, kumaş çeşitleri gibi vefat eden kişinin bıraktığı mallardan, Manisa'nın geniş bir coğrafî çevreyle kültürel ve iktisadî bir etkileşim içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum Manisa'nın, doğudan gelerek, İzmir'e açılan önemli bir ticaret güzergâhı üzerinde bulunmasıyla da açıklanabilir.

Kayıtlara göre Manisa'da tek eşlilik yaygındır. 1'den fazla eşe sahip olan sadece 6 Müslüman erkek bulunmaktadır. Ortalama olarak hane başına 4 ila 5 çocuk düşmektedir. Terekelerdeki miras taksimatına bakıldığında, erkeklerin eşlerine göre daha önce öldüğü görülmektedir. Eşlerine miras bırakanlar arasında erkekler, kadınlardan daha fazladır.

Defterdeki kayıtlara göre Manisa'da çok çeşitli meslekî zümrelere rastlanılmaktadır. Bunlar içerisinde ticaretle ilgili meslekler yüksek gelir getiren işkollarındandır. Ayrıca tarımla uğraşan zengin çiftlik sahipleri de bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin daha çok ticaretle, Müslümanların ise ziraatla iştigal ettikleri görülmektedir.

Küçük ve çok sayıda mahalleden müteşekkil, dar sokaklar içerisinde birbirine bitişik geniş bahçeli ahşap ve kargir evlerde yaşamın sürdüğü, tarım, ticaret ve zanaata dayalı bir hayat tarzının hâkim olduğu Manisa, bu haliyle tipik bir Anadolu taşra kenti özelliği içermektedir. Farklı kesimlere ait insanlardan mürekkep olan şehir zengin bir sosyal hayatı da bünyesinde taşımaktadır.

KAYNAKÇA

273 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri.

Aydüz, Salim (1995), "Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, C.I, İstanbul.

Barkan, Ömer Lütfi (1966), Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659), Belgeler, TTK, C.III, S.5-6, Ankara.

Bayındır, Abdülaziz (1986), İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması), İslami İlimleri Araştırma Vakfı, İstanbul.

Baykara, Tuncer (1992), Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar, Akademi Kitabevi, İzmir.

Çağlar, İlker Mümin (2014), Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Turgutlu (1839-1908), Basılmamış Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.

Devellioğlu, Ferit (2004), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara.

Doğan, İsmail (2002), "Korumacılığın Geleneksel Kent Kültüründen Çıkarması Gereken Dersler", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, C.35, S.1-2.

Eke, Beglü (1987), "Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü", İÜİF Mecmuası, C.XLIII, Prof. Dr Sabri, F. Ülgener'e Armağan Özel Sayısı, İstanbul.

Erdem, Y. Hakan (2004), Osmanlı'da Köleliğin Sonu (1800-1900), Kitap Yayınevi, İstanbul.

Ergenç, Özer (1984), "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları IV, İstanbul.

Eyupgiller, Kemal Kutgün (1999), "19. Yüzyıl Osmanlı Kentinde Etnik Yapı ve Fiziksel Çevre", Mimarlık, Mimarlar Odası Yayınları, S.287.

Faroqhi, Suraiya (2010), Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Filibeli Ahmed Hilmi (2011), Amak-ı Hayal, KLMN Yayınları, İstanbul.

Halaç, Hicran Hanım (2012), "45 Numaralı Konya Şeriyye Sicil Defterindeki Menzil Satışları Işığında Yol Ağları ve Kat Sayısına Göre Konut Tipolojisi (1714-1715)", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/3, Summer.

Karaarslan, Hale (2010), Kula Evleri, http://arsiv.indigodergisi.com/56/hk24.htm (erişim tarihi: 06.02.2015 - saat: 22:15).

Karataş, Ömer (2005), 242 Numaralı Manisa Şer'iyye Sicil Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1223-1224/1808-1809), Celal Bayar Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

Nakracas, Georgios (2005), Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

Pakalın, M. Zeki (1972), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III, İstanbul.

Özcan, Tahsin (2005), "Muhallefât", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Öztürk, Said (1999), "Osmanlı Topluluğunda Çok Eşliliğin Yeri", Türkler Ansiklopedisi, C.4, Ankara.

Öztürk, Said (1995), Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), OSAV, İstanbul.

Şemseddin Sami (2004), Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul 2004.

Yediyıldız, M. Asım (2003), "XVII. Asır Bursa Evleri (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.12, S.1.

ÖRGÜTSEL SESSİZLİK VE BİREYSEL YARATICILIK PERFORMANSI İLİŞKİSİ: ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞMENİN ARACILIK ROLÜ

Bülent AKYÜZ
Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,bulentakyuz@hotmail.com

ÖZET: Günümüz modern işletmeleri, çalışanlarının yaratıcılık kapasitelerinden faydalanmanın yollarını araştırmakta ve bireysel yaratıcılık performansını arttıran ve azaltan unsurların tespitine yönelik faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu amaçla bu çalışmada, örgütsel sessizlik, örgütsel özdeşleşme ve çalışanların bireysel yaratıcılık performansı algıları arasındaki ilişkiler incelenmiş ve örgütsel sessizliğin bireysel yaratıcılık üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolüne bakılmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda Marmara Bölgesi'nde faaliyet gösteren 24 farklı imalat ve satış firması çalışanlarından anket tekniği ile veriler toplanmıştır. Toplamda 176 kişiden elde edilen anket verileri ile çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi hedeflenmiştir. Elde edilen veriler açıklayıcı faktör analizi, güvenirlik analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizleri aracılığıyla değerlendirilmiştir. Araştırma bulgularına göre, örgütsel sessizlik alt boyutlarından prososyal sessizlik, bireysel yaratıcılığı olumlu yönde etkilemektedir. Aynı şekilde prososyal sessizlik, bir diğer sessizlik türü olan savunmacı sessizlik ile örgütsel özdeşleşmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Çalışmadan elde edilen son deneysel sonuç ise örgütsel özdeşleşmenin örgütsel sessizlik ve bireysel yaratıcılık ilişkisinde tam aracı olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Sessizlik, Örgütsel Özdeşleşme, Bireysel Yaratıcılık, Performans

THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL SILENCE AND INDIVIDUAL CREATIVITY PERFORMANCE: MEDIATOR ROLE OF ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION

ABSTRACT: Today's modern organizations tend to benefit from creative capacity of their employees thus they investigate the factors that increase or decrease individual creative performance. In this study, the relationships between organizational silence, organizational identification and perceived individual creativity performance were analyzed and the mediator role of organizational identification on the relationship between organizational silence and individual creativity was investigated. For these purposes, the research was conducted on 24 manufacturing and sales companies operating in Marmara Region and the data gathered through questionnaires was based upon the responses of 174 employees. These data were analyzed via reliability analysis, exploratory factor analysis, correlation analysis and regression analysis. According to the results, prosocial silence, one of the dimensions of organizational silence, has a positive effect on individual creativity. Likewise prosocial silence and defensive silence, other dimensions of organizational silence, positively affects organizational identification. Finally, the last experimental result shows that organizational identification has a mediating role on the relationship between organizational silence and individual creativity.

Keywords: Organizational Silence, Organizational Identification, Individual Creativity, Performance

JEL Code: M10, M12

1.Giriş

Çalışanlar değişim, yaratıcılık, üretkenlik, yenilik gibi işletmelerin başarısında önemli rol oynayan faktörlerin önemli bir kaynağı olarak görülmektedir. Dönüşümün ve yeniliğin çalışanlarda başladığını görebilen yöneticiler her kademedeki çalışanı harekete geçirmenin yollarını araştırmakta ve böylece yönetimi altındaki birimlerin daha güçlü adımlarla yarınlara ulaşmasını sağlayabilmektedir. Dolayısıyla bireylerin yaratıcılık yeteneklerinin artması bireylere, organizasyonlara ve toplumlara çok şey katacaktır. Üretkenliği ve yaratıcılığı azalan bireylerin ise yarattıkları fayda daha az olacaktır. Bu sebeple örgütlerde bireysel yaratıcılığı engelleyen ve teşvik eden uygulamaların tespit edilmesi ve gereken önlemlerin alınması önem kazanmaktadır.

Çalışanlar her konuda ortak tavır sergilemediği veya sergileyemediği gibi örgütteki yeniliği ve değişimi sağlayabilecek yaratıcı fikirleri ve davranışları sergileme noktasında da beraber hareket etmeyebilirler. Bazı çalışanlar bireysel, örgütsel ve toplumsal çıkarları önde tutarak yaratıcı fikirlerini açıklarken, bazı çalışanlar ise çeşitli nedenlerden dolayı fikirlerini açıklamayarak sessiz kalmakta ve zamanla yeni ürünler, fikirler geliştirmenin gereksizliğine inanmaya başlayabilmektedirler. Çalışanların birçoğunun örgütsel sorunlar karşısında harekete geçmemesi durumunda sessizlik kolektif bir hal almakta (Morrison ve Milliken, 2000) ve karşımıza örgütsel sessizlik kavramı çıkmaktadır.

Sessizlik çok boyutlu davranışlardan oluşan bir kavramdır ve bireysel yaratıcılığı farklı yönlerde etkileyebilir. Örgütsel sessizliğin farklı görüşlerin, yaratıcı fikirlerin ve faydalı bilgilerin ifade edilmeyip kendi içinde saklanmasına sebep olduğu düşünüldüğünde, sessizlik zamanla bireylerin yeni şeyler üretebilme kabiliyetini azaltabilmektedir. Pentilla'ya (2003) göre örgütsel sessizlik yaratıcılığa zarar vermektedir. Fakat diğer taraftan çalışan ve işletmenin yararı için gizli bilgileri saklama ve sessiz kalmanın bireylerin yaratıcılığına nasıl etki ettiği merak konusudur. Örneğin ilişkisel sessizlik başkalarına yardım etme, başkalarını koruma, dışadönüklük, sorumluluk alma ve yeniliklere açıklık gibi olumlu etmenlerle ilişkili olduğuna göre (Şimşek ve Aktaş, 2014), sessizliğin bireysel yaratıcılığı da arttıracağı düşünülebilir. Dolayısıyla farklı yönleriyle örgütsel sessizliğin çalışanların yaratıcılığına etkisi incelenmesi gereken bir husustur.

Örgütün amaçları ile bireyin amaçlarının bütünleşmesi ve uyumlaşması olarak tanımlanan örgütsel özdeşleşmenin (Hall, Schneider ve Harold, 1970, s.176) örgütsel yaratıcılığı arttıracağı düşünülebilir. Carmeli, Cohen-Meitar ve Elizur'e (2007) göre örgütsel özdeşleşme çalışma ortamında yaratıcılığı arttırmakta ve çalışanları yaratıcı davranışlar sergilemeye yönlendirmektedir.

Örgütsel faktörlerin çalışanların üretkenliğini etkilemesinin kaçınılmaz olduğu düşünüldüğünde örgütsel sessizlik ve örgütsel özdeşleşme gibi iki önemli örgütsel faktörün bireylerin yaratıcılık yeteneklerine nasıl etki ettiği araştırılması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı örgütsel sessizliğin ve özdeşleşmenin bireysel yaratıcılığa nasıl etki ettiğini araştırmak ve sessizlik ve yaratıcılık ilişkisinde özdeşleşmenin aracılık etkisini incelemektir. Elde edilen sonuçların araştırmacı ve yöneticilerin faaliyetlerine ışık tutacağı düşünülmektedir.

2.Kavramsal Çerçeve

2.1.Örgütsel Sessizlik ve Bireysel Yaratıcılık İlişkisi

Yaratıcılık, farklılıkları ve üretici düşünce zincirini kullanarak rutin ve alışılagelmiş fikirlerden farklı fikirlere yönelme yoluyla, çalışanlarda ve örgütte memnuniyet sağlayarak orijinallik, verimlilik ve duyarlılığın oluşturulmasıdır (Aksüzek, 2008). Başka bir tanımda yaratıcılık; üretmek, kavramsallaştırmak veya bireyler ve gruplar tarafından birlikte çalışılarak geliştirilen yeni ve yararlı fikirler, süreçler ve prosedürler olarak belirtilir (Çekmecelioğlu, 2002).

Bireysel yaratıcılık ise bir bireyin yeni ve faydalı fikirler üretebilmesidir (Amabile, 1988). Bireysel yaratıcılık performansı yüksek olan bireyler ortaya yeni bilgiler çıkarabilir, teknolojik ilerlemelere katkıda bulunabilir ve yenilikleri ortaya çıkaracak süreçler geliştirebilirler (Parjanen, 2012).

Yaratıcılık, işletmenin rekabet avantajını korumasında ve rakiplerini geride bırakmasında önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan firmalar çalışanlarının özgün fikirlerine değer vermeli ve yenilikçiliği teşvik etmelidirler. Fakat yeniliğin önemli kaynaklarından çalışanların yaratıcılık kapasitelerinden tam anlamıyla yararlanılamamaktadır çünkü örgütler yeni ve uygulanabilir fikirlerin üretim sorumluluğunu sadece araştırma ve geliştirme birimlerinde görmektedirler (Axtell vd., 2000; Chesbrough, 2003; Tidd, Bessant ve Pavitt, 2001).

Yönetici davranışları, çalışanların yaratıcılık performansını etkilemektedir ve yöneticiler çalışanlara gerekli kaynakları sağlayarak bireysel yaratıcılık yeteneğinin gelişmesini teşvik etmelidirler (Parjanen, 2012). Yaratıcılık yeteneği, bireylere destek sağlanır, cesaretlendirilir ve bireyler uygun şekilde ödüllendirilirlerse gelişir (Cengiz, Acuner ve Baki, 2007).

Sessizlik, sesin olmaması, sükût (TDK, 2005), konuşmanın olmaması veya açık bir şekilde anlaşılabilecek bir davranışın sergilenmeyişi şeklinde ifade edilebilir (Dyne, Linn, Soon ve Isabel, 2003). Örgütsel sessizlik ise, bireyin örgütün durumuyla ilgili davranışsal, zihinsel ve duygusal gerçek ifadelerini, bu durumu değiştirme ya da düzeltme yetkisi olan kişilerden esirgemesi şeklinde tanımlanmaktadır (Pinder ve Harlos, 2001, s.334). Örgütsel sessizlik, bir örgütün karşı karşıya kaldığı önemli sorunlara çözüm olabilecek fikirlerle ilgili çok az konuşarak ya da çok az davranışta bulunarak ifade edilen kolektif düzeyde bir olgudur (Henriksen ve Dayton, 2006).

Sessizlik bir iletişim problemidir ve işgörenlerin sorunlar ve öneriler hakkında dikey yönlü iletişim kurmaması veya kuramaması durumudur (Çakıcı, 2008). Yukarı doğru iletişimi ise iletişimde bulunacakların özellikleri, mesajın içeriği, örgütün içinde bulunduğu durum ve yönetici çalışan ilişkisi karakteristikleri gibi birçok husus etkilemektedir (Glauser, 1984).

Örgütsel sessizliği iki temel boyutla sınıflandıran Blackman ve Sadler –Smith'e (2009, ss. 571-572) göre ilk boyut, işgörenlerin sessiz kalması, ikinci boyut ise işgörenlerin sessiz bırakılmasıdır. İşgörenlerin sessiz kalması, tamamen kendilerinden kaynaklanan, bilinçli ve kasıtlı bir durum olarak ifade edilirken, işgörenlerin sessiz bırakılması ise işgörenlerin örgüt içerisindeki yönetim şekli, üst yöneticinin işgörenlere olan olumsuz tutumları gibi nedenlere atıfta bulunularak açıklanmıştır (Blackman ve Sadler –Smith, 2009, ss. 571-572).

Morrison ve Milliken'e (2000) göre bazı örgütsel yapılar ve politikalar (örneğin karar vermenin merkezileşmesinde artma veya yukarı doğru geri bildirim mekanizmasının yokluğu), yönetsel uygulamalar (örneğin aşağıdan gelen olumsuz geri bildirimleri reddetme veya olumsuz geri bildirim kanallarını oluşturmama) ve çalışan ile yöneticiler arasındaki demografik farklılıklar (örneğin yaş, ırk, etnik köken ve cinsiyet farklılıkları) örgütsel sessizlik ikliminin oluşmasında önemli faktörlerdendir. Pinder ve Harlos (2001, s. 346) sessizlik iklimini, işgörenler arasında konuşmanın başarısızlık ve tehlikeli olarak algılandığı bir ortam olarak tanımlamıştır. Sessizlik ikliminin hâkim olduğu bir örgütte çalışanların çoğu konuşmanın bir yarar sağlamayacağını veya sesliliğin beraberinde bir takım sorunlara yol açacağını düşünmektedirler.

Festinger'e (1954) göre topluluklarda hiyerarşik grupların oluşturulması, serbest iletişimi ve düşük statüdekilerin yüksek pozisyonlarda olanları eleştirmesini engellemektedir. Çalışanların yöneticilere güvensizliği, yüksek mevkilere çıkma beklentilerinin olması ve bu durumu tehlikeye atmak istememeleri de yukarıya aktaracakları bilgileri filtremelerine neden olmaktadır (Read, 1962; Roberts ve O'Reilly, 1974).

Çalışan sessizliği ile ilgili temel yaklaşımlar incelendiğinde, literatürde ilk karşılaşılan yaklaşımlardan biri sessizlik sarmalı yaklaşımıdır. Sessizlik sarmalı kuramı, insanların, çoğunluğu oluşturmadıkça, kendilerine inanılmayacağını ya da kendi fikirlerinin önemsenmeyeceğini düşünerek düşüncelerini ifade etmek konusunda isteksiz davranmaya eğilimli olduğunu açıklar (Çobanoğlu, 2007, s.17). Diğer bir yaklaşım ise fayda maliyet yaklaşımıdır ve bu yaklaşıma göre bireyler sessiz kalmanın getirisi ile konuşmanın bedelini karşılaştırır. Eğer sessiz kalmanın faydası daha fazla veya konuşmanın maliyeti daha yüksek ise çalışanlar sessiz kalmayı tercih etmektedirler (Premeaux ve Bedeian, 2003, s. 1540).

Dyne vd., (2003, s. 1366) iş gören niyetlerine göre sessizlik davranışının biçimlerini uysal (acquiescent), savunmacı (defensive) ve prososyal (prosocial) sessizlik olmak üzere üçe ayırmıştır.

Uysal sessizlik (İlgisiz-Kabullenici Sessizlik), itaat etme ve boyun eğmeye bağlı olarak ilgili fikirleri, bilgileri ve düşüncelerini ifade etmemek şeklinde açıklanmaktadır (Dyne vd., 2003, s. 1366). Bu sebeple uysal sessizlik, ilgisizliği ifade etmektedir (Kahn, 1990) ve aktiften ziyade pasif bir sessizlik türüdür. Çalışanlar konuşmanın anlamsız olduğunu ve değişim yaratmayacağını düşündüğünde konuşmaktan geri durmakta, düşünce ve önerilerini kendilerine saklamaktadırlar (Dyne vd., 2003, s. 1366).

Savunmacı sessizlik (Kendini Korumaya ve Korkuya Dayalı Sessizlik), bireylerin kendilerini korumak adına düşünce, bilgi ve yorumlarını ifade etmekten kaçınmasını ifade eder. Bu sessizlik türü korkuya dayanan proaktif bir davranıştır ve bireyin amacı kendisini dışsal tehditlerden korumaktır (Schlenker ve Weigold, 1989). Çalışanlar, üstünün duymak istemediği herhangi bir durumu veya bilgiyi cezalandırılmaktan korktuğu için kendinde tutabilir (Milliken ve Morrison, 2003, s. 1356). Suskunluk etkisi olarak ifade edebileceğimiz ve Rosen ve Tesser'in (1979) çalışmasında geçen "the mum effect", savunmacı sessizliğe örnek olarak verilebilir. Suskunluk etkisi, insanların kötü haberleri aktarmaktan çekinmesi veya kişisel huzursuzluklara ve karşı tarafın sert cevap vermesine neden olacağı düşüncesiyle sesliliği ertelemesi şeklinde açıklanabilir (Athanassiades, 1973; Dyne vd., 2003; Fisher, 1979).

Prososyal Sessizlik (Uzlaşmaya ve Fedakârlığa Bağlı Sessizlik), diğer bireylerin ve organizasyonun yararına işle ilgili fikirleri, bilgileri veya düşünceleri açıklamama şeklinde ifade edilebilir. Dyne vd., (2003) bu sessizlik türünü örgütsel vatandaşlık davranışı boyutlarından centilmenlik (sportmanship) boyutundan yola çıkarak tanımlamışlardır. Organ'ın (1988) tanımına göre centilmenlik, sessizliği tercih ederek şikâyet etmemek, sıkıntıları tolere etmek, sızlanmadan ve sorun çıkarmadan çalışmaya devam etmektir ve bu ifadeler prososyal sessizlik ile örtüşmektedir. Prososyal sessizlik başkalarını düşünen, aktif ve bilinçli bir sessizlik türüdür. Bireyin kendisinden ziyade başkalarına zarar geleceği düşüncesiyle sessizliğini korumasıdır (Dyne vd., 2003).

Sessiz kalma davranışı, kişinin içgörü geliştirmesi, kendisini eleştirmesi, bir nevi kendisi ve beyni arasında bir diyalog oluşturması demektir (Alerby ve Elidottir, 2003). Bu sessiz kalma davranışları örgütte yeni fikirlerin, sinerjinin ve yaratıcılığın ortaya çıkmasını engellemektedir (Gül ve Özcan, 2011). Panahi, Veiseh, Divkhar ve Kamari (2012), örgütlerde işgören sessizliğini kırmak için yaratıcı fikirlere uygun ödüllendirme sisteminin kurulması, okul yöneticisi ve denetmenler için ilişkisel becerileri geliştirmek amacıyla eğitimlerin verilmesi gerektiğinden bahsetmektedirler. Janssen, De Vries ve Cozijnsen (1998) uyum sağlayabilen ve yaratıcı özellikteki bireylerin konuşma davranışlarını karşılaştırmıştır. Yaratıcı bireyler genellikle çözüme ve yaşadıkları doyuma göre konuşma davranışını gerçekleştirmektedir (Şimşek ve Aktaş, 2014, s. 125).

Sessizlik, aşağılanma, korku, stres, ilişkilerin yozlaşması, yaratıcılığın ve verimliliğin azalması hislerini yaratmaktadır (Cortina ve Magley, 2003; Perlow ve Williams, 2003). Örgütsel sessizlik, yeni yaratıcı fikirlerin ve yararlı bilgilerin üst yönetime aktarılmayıp kendi içinde saklanmasına sebep olmaktadır (Afşar, 2013, s. 47). Örgütsel sessizlik yaratıcılığı azaltmakta (Pentilla, 2003), alternatif bakış açılarının geliştirilmesine ket vurmakta, katılımcılığı düşürmekte ve karar verme becerilerine zarar vermektedir (Huang, Van de Vliert ve Van der Vegt, 2005).

Yukarıda bahsedilen yaratıcılık ve sessizlik arasındaki ilişkiler ele alındığında, örgütsel sessizliğin bireysel yaratıcılık üzerinde farklı etkilere sahip olabileceği düşünülmektedir. Örneğin işyerindeki olaylara ilgisizliği ifade eden uysal sessizlik ile korkuya dayanan savunmacı sessizliğin istenmeyen iş davranışlarına sebep olacağı düşüncesiyle her iki sessizlik türünün bireysel yaratıcılığı azaltacağı düşünülmektedir. Diğer çalışanların ve işletmenin çıkarını düşünen prososyal sessizliğin ise olumlu bir iş ortamı oluşturacağı ve bireysel yaratıcılığa olumlu yönde etki edeceği düşünülmektedir. Bu sebeple, yaratıcılık ve sessizlik türleri arasındaki farklı yönlü ilişkilerden yola çıkarak ilk hipotezler şöyle kurulmuştur:

Hipotez 1a: Uysal sessizlik ile bireysel yaratıcılık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 1b: Savunmacı sessizlik ile bireysel yaratıcılık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 1c: Prososyal sessizlik ile bireysel yaratıcılık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

2.2.Örgütsel Özdeşleşme ve Bireysel Yaratıcılık İlişkisi

Hall vd. (1970, ss. 176-177) örgütsel özdeşleşmeyi, örgütün amaçları ve bireysel amaçların birbirleri ile bütünleşmesi ve birey ile örgütün uyumlu hale geldikleri süreç olarak tanımlamışlardır. Başka bir tanımda örgütsel özdeşleşme, bireylerin etkin bir şekilde gruptaki arkadaşları ile bağlandığı süreç olarak ifade edilmiştir (Foote, 1951, s. 21).

Çalışanlar örgüt ile kendilerini özdeşleştirdiklerinde örgütlerinin özelliklerini kendi özellikleri gibi hissetmekte ve örgütsel amaç ve hedefleri içselleştirmektedirler (Dutton, Dukerich ve Harquail, 1994; Mael ve Ashforth, 1995). Kurumuyla özdeşleşmiş bireyler kurumsal kimliğe uygun çıktılar elde etmeye çalışırlar (Ashforth ve Mael, 1989), kurumun faydasına olan işler için uğraşırlar ve kuruma zarar verecek her türlü davranıştan uzak dururlar (Evans ve Davis, 2014).

Örgütsel özdeşleşme iş tatminin ve verimliliğin artması, işten ayrılmaların azalması ve örgütsel vatandaşlık davranışlarının artması gibi hem bireysel hem de örgütsel kazanımların elde edilmesini sağlar (Van Dick, Ullrich ve Tissington, 2006). Ötken ve Erben'e (2010) göre örgütsel değerleri ve amaçları benimseyerek örgütsel özdeşleşmeyi sağlamış bireyler yaptıkları işleri daha anlamlı ve ilgi çekici bulurlar.

Bazı araştırma sonuçlarına göre örgütlerin dışarıdan algılanan prestijleri ile örgütsel özdeşleşme arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır (Smidts, Pruyn ve Van Riel, 2001). Kurumlarının toplumdaki imajı iyi olduğunda çalışanlar örgüt ile daha kolay bütünleşebilmekte ve çalışanların örgütsel bağlılık düzeyi artmaktadır (Carmeli, 2005).

Örgütsel özdeşleşme ile yaratıcılık birbiriyle uyumlu ve birbirini destekleyebilecek kavramlardır ve bu iki kavram birbirleri ile orantılı olarak arttırılabilir (Rotondi, 1974). Carmeli ve diğerlerine (2007) göre örgütsel özdeşleşme iş ortamında yaratıcı davranışları arttırmaktadır ve bireysel yaratıcılığın önemli öncüllerinden biridir. Yaratıcılığı yüksek bireylerin de belirli bir örgütle özdeşleşmesinin artması mümkündür. Belirli bir sosyal grupla özdeşleşme, bireyleri o grup için daha fazla iş ortaya koymaya sevk edebilir ve böyle bir özdeşleşme, çalışanlarda yaratıcı düşünmeyi, yeni ve yararlı çözümler üretmeyi tetikleyebilir (Cohen-Meitar, Carmeli ve Waldman, 2009). Bazı yazarların aksine Rotondi'ye (1975) göre ise örgütsel özdeşleşmenin yaratıcılığı azaltmada rolü bulunabilir.

Burris ve diğerlerinin (2008) ifadelerine göre örgütü ile bütünleşmiş bireyler sesliliklerini arttırırken örgüt ile psikolojik bağı zayıflamış bireyler gittikçe sessizliğe bürünmektedirler. Bununla birlikte yüksek kalitedeki lider-üye etkileşiminin çalışanların kendilerini ifade etme yeteneklerini arttırdığı ifade edilmektedir. Dikey iletişimin kalitesi ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Melikoğlu, 2009).

Bartels, Pruyn, de Jong, ve Joustra'ya (2007) göre iletişim iklimi ile özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Üst yönetim, amirler ve işgörenlerin katılımı ile sağlanan iletişimde açıklık yaşanması örgütle bir bütün olma algısı yaratacağından işgörenlerde örgütsel özdeşleşme düzeyini arttıracağı ifade edilmektedir (Vakola ve Dimitris, 2005, ss. 445-446). Fakat örgüt içi iletişimde sıkıntıların yaşanması ve sesliliğin azalması ise örgütsel özdeşleşmeyi olumsuz yönde etkileyebilir.

Bu ifadelerden yola çıkarak uysal ve savunmacı sessizlik ile örgütsel özdeşleşme arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğu düşünülebilir. İşletme ve çalışanlar için fedakârlık yapmaya dayanan prososyal sessizlik ise bireyin daha yaratıcı davranışlar sergilemesine sebep olabilir. Bu sebeple sessizlik ve özdeşleşme arasındaki farklı ilişkilere yönelik hipotezler şöyle geliştirilmiştir:

Hipotez 2a: Uysal sessizlik ile örgütsel özdeşleşme arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 2b: Savunmacı sessizlik ile örgütsel özdeşleşme arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Hipotez 2c: Prososyal sessizlik ile örgütsel özdeşleşme arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

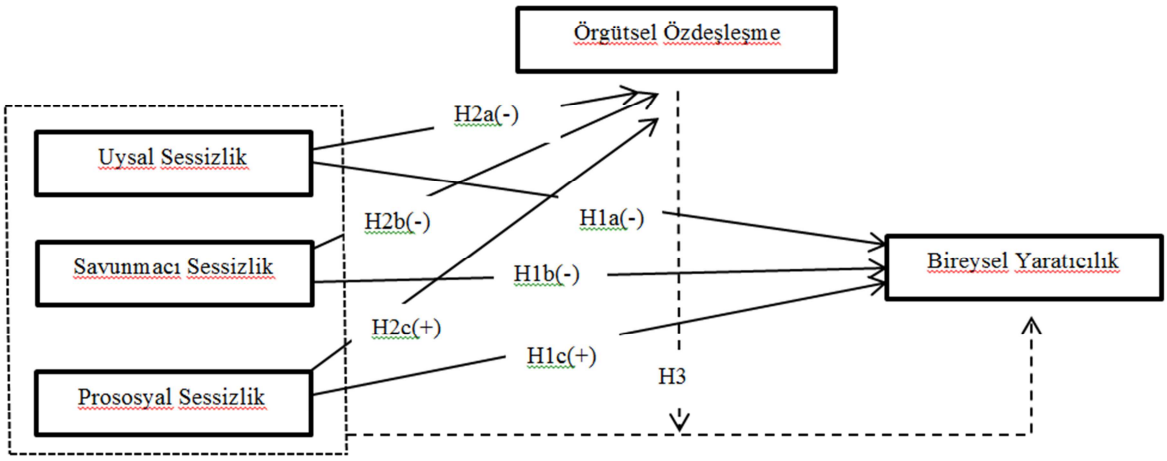
Yukarıda bazı araştırmalarda belirtildiği gibi hem örgütsel sessizlik hem de örgütsel özdeşleşme, bireysel yaratıcılık ile ilişki içerisindedir. Genel olarak örgütsel sessizliğin yaratıcılığı azaltabildiği düşünüldüğünde (Afşar, 2013, s. 47; Cortina ve Magley, 2003; Pentilla, 2003; Perlow ve Williams, 2003), örgütsel özdeşleşme ile bu olumsuz durumun önüne geçilebilir ve bireysel yaratıcılık arttırılabilir. Örgütsel özdeşleşmenin hem örgütsel sessizlik hem de bireysel yaratıcılık ile ilişki içinde olması, örgütsel sessizliğin çalışanların bireysel yaratıcılıkları üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolünün olabileceğini akla getirmektedir. Bu aracılık etkisini test etmek amacıyla H3 hipotezi geliştirilmiştir:

Hipotez 3: Örgütsel özdeşleşme, örgütsel sessizlik ile bireysel yaratıcılık arasında ara değişkendir.

3. Araştırma Metodolojisi

3.1.Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmanın amacı örgütsel sessizliğin çalışanların bireysel yaratıcılık performanslarını nasıl etkilediğini araştırmaktır. Bununla birlikte örgütsel sessizliğin örgütsel özdeşleme ile ilişkisi de inceleme konusu yapılmış ve örgütsel özdeşleşmenin örgütsel sessizlik ve bireysel yaratıcılık ilişkisindeki aracılık rolüne bakılmıştır. Şekil 1.deki araştırma modelinde, değişkenler arasındaki olası ilişkilerin yönü ve ilgili hipotezler gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli ve Hipotezler

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2.Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Anketin birinci bölümü örgütsel özdeşleşmeyle ilgili sorulardan oluşmaktadır. İkinci bölümde örgütsel sessizlik ile ilgili sorular, üçüncü bölümde bireysel yaratıcılık ile ilgili sorular ve son bölümde ise demografik değişkenleri ölçümleyen sorular sorulmuştur. Demografik değişkenler dışındaki tüm soruları cevaplamada 5'li Likert yönteminden (1=kesinlikle katılmıyorum; 5=kesinlikle katılıyorum) yararlanılmıştır.

Örgütsel sessizliği ölçümlemek için 15 soruluk Dyne vd. (2003) tarafından geliştirilen Örgütsel Sessizlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek Prososyal Sessizlik, Savunmacı Sessizlik ve Uysal Sessizlik olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmaktadır ve her bir boyutu ölçmek üzere 5 adet soru sorulmuştur. Yapı geçerliği keşifsel faktör analiziyle test edilmiştir. Prososyal sessizlikten bir madde güvenilirlik analizinde güvenilirliği düşürmesi nedeniyle elenmiştir. Uysal Sessizlik, Savunmacı Sessizlik ve Prososyal Sessizlik ölçeklerinin Cronbach alpha güvenirlik katsayıları sırasıyla 0.827, 0.818 ve 0.699 olarak hesaplanmıştır. Her bir alt değişkene ait maddelere örnek vermek gerekirse; "Benimle ilgili olmadığı için değişime yönelik yapılan öneriler hakkında konuşmakta gönülsüzümdür." maddesi uysal sessizlik için, yöneticimin tepkisinden korktuğum veya çekindiğim için işle ilgili bilgilerimi kendime saklarım." maddesi savunmacı sessizlik için ve "Kurumuma ait sırları açıklamam konusunda başkalarından gelen baskılara direnirim." maddesi prososyal sessizlik için örnek olarak verilebilir.

Çalışmada örgütsel özdeşleşmeyi ölçmek üzere Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen 6 soruluk ölçek kullanılmıştır. Riketta'nın (2005) ifadesine göre bu ölçek özdeşleşmeyi ölçmek için en sık kullanılan ölçektir. Ölçeğin Cronbach alpha güvenirlik katsayıları 0,736 olarak hesaplanmıştır. "Kurumum hakkında konuştuğum zaman, genellikle "onlar" ifadesindense "biz" kelimesini kullanırım." maddesi ölçekteki maddelere bir örnektir.

Bireysel yaratıcılığı ölçmek için Pıçakçı'nın (2013) Gümüşlüoğlu ve İlsev'e (2009) atıfta bulunarak kullandığı ölçekten yararlanılmıştır. 9 maddelik ölçeğin 3 maddesi güvenilirlik analizinde elenmiş ve geriye kalan 6 maddeden oluşan ölçeğin Cronbach alpha güvenirlik katsayısı 0,738 olarak bulunmuştur. "Fikir geliştirmek ve olgunlaştırmak için ortamlar ararım." maddesi ölçek içindeki maddelerden birine örnek olarak verilebilir.

3.3.Araştırmanın Örneklemi

Araştırma, 2014 yılında Marmara bölgesinde faaliyet gösteren 24 farklı imalat ve satış firmasında gerçekleştirilmiştir. Çalışma amacı doğrultusunda, giyim ve sarf malzemeleri alanında faaliyet gösteren firma çalışanları üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Tekstil sektöründe, yenilikçi ve modaya yön veren ürünlerin üretimine önem verilmektedir. Bu sektörü etkileyen ekonomik ve endüstriyel baskılar, giyim firmalarını teknolojik değişimler yapmaya, özgün ve yenilikçi ürünler üretmeye zorlamaktadır (Textiles Human Resource Council, 2011). Dolayısıyla bu sektörde çalışanların yaratıcılık kapasitelerinin yüksek olması beklenmektedir ve yaratıcılık yeteneklerini etkileyen faktörlerin belirlenerek gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda ilgili firmalarda çalışan toplam 209 kişiye ulaşılmıştır. Kullanılabilecek durumda olan 176 anket ile çalışmanın analizleri yapılmıştır. Değerlendirme aşamasında anket formları aracılığı ile elde edilen veriler kodlanmış ve bu veriler yaygın olarak kullanılan paket programlarla analiz edilmiştir. Böylece tanımlayıcı istatistikler ortaya konmuş ve güvenilirlik, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

Araştırma örneklemini oluşturan 176 kişiden 102 kişi (%58) erkek, 74 kişi (%42) bayandır. 76' sı (%43) çeşitli kademelerde yönetici pozisyonunda iken 100'ü (%57) alt düzey çalışan grubundadır. Eğitim düzeyleri incelendiğinde 15 kişi (%8,5)

lisansüstü düzeyinde, 46 kişi (%26,1) lisans düzeyinde, 32 kişi (%18,2) ön lisans düzeyinde ve 83'ü ise (%47,2) lise düzeyinde eğitim seviyesine sahiptir.

3.4. Bulgular

Bu çalışmada örgütsel sessizlik, örgütsel özdeşleme ve bireysel yaratıcılık değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Bu amaçla, ilgili değişkenlerle ilgili olarak bu bölümde faktör, korelasyon ve regresyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Üç alt boyutlu örgütsel sessizlik değişkenine keşifsel faktör analizi uygulanmış ve faktörleşmede 0,50 ve yukarısı değer alan maddeler aynı grup altında toplanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, güvenilirlik analizinde elenen bir maddeye ek olarak uysal sessizliğe ait bir madde, düşük faktör yükü nedeniyle elenmiştir. Geriye kalan 13 maddenin her biri ilgili 3 alt boyuttan birinde toplanmıştır. KMO Örneklem Uygunluğu analizi sonucuna göre ölçek 0,746 değerini alarak örneklemenin sayısının yeterliliğini ortaya koymuştur.

Değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon analizi bulguları ile ortalama ve standart sapma verileri Tablo 1'de sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre örgütsel özdeşleşmenin savunmacı sessizlik (r=0,351, p<0,01) ve prososyal sessizlik (r=0,354, p<0,01) ile pozitif yönde ve orta derecede anlamlı ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bireysel yaratıcılık ile prososyal sessizlik (r=0,481, p<0,01) ve örgütsel özdeşleşme (r=0,437, p<0,01) arasında da pozitif yönde orta derecede anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 1. Betimleyici İstatistikler ve Değişkenler Arası Korelasyonlar

Değişkenler	**Ort.**	**S.S.**	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
1.Uysal Sessizlik	3,01	0,98	**1**				
2.Savunmacı Sessizlik	3,51	0,89	0,006	1			
3.Prososyal Sessizlik	3,98	0,71	-0,072	0,057	1		
4.Örgütsel Özdeşleşme	4,10	0,62	0,084	0,351**	0,354**	1	
5.Bireysel Yaratıcılık	4,08	0,49	-0,079	0,077	0,481**	0,437**	**1**

**** p<0.01; N=176**

Araştırma değişkenlerinin, bağımlı değişkenler üzerinde ne kadar etkili olduklarını tespit etmek üzere regresyon analizleri yapılmıştır. Regresyon analizi bulguları Tablo 2'dedir. İlgili tabloda görüldüğü gibi Model 1'de örgütsel sessizlik değişkeninin bireysel yaratıcılığı etkileyip etkilemediği araştırılmıştır. Prososyal sessizlik ile bireysel yaratıcılık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (β=0,475; p<0,01). Uysal sessizlik ile savunmacı sessizlik ise bireysel yaratıcılığı anlamlı olarak etkilememektedir. Bu bulgulara göre H1c hipotezi kabul görürken H1a ve H1b hipotezleri kabul görmemiştir. Model 1'deki regresyon analizinde düzeltilmiş R^2 değeri 0,22 olarak bulunmuştur. Buna göre modeldeki bağımsız değişkenlerin tümü, bireysel yaratıcılığın %22'sini açıklamaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	**Bağımlı Değişkenler**					
	Bireysel Yaratıcılık		***Örgütsel Özdeşleşme***		***Bireysel Yaratıcılık***	
	Model 1		*Model 2*		*Model 3*	
	Std.B	t değeri	Std.B	t değeri	Std.B	t değeri
Uysal Sessizlik	-0,046	-0,684	0,106	1,598	-0,082	-1,283
Savunmacı Sessizlik	0,050	0,748	0,330	4,983**	-0,062	-0,918
Prososyal Sessizlik	0,475	7,097**	0,343	5,157**	0,359	5,285**
Örgütsel Özdeşleşme	-	-	-	-	0,339	4,669**
	$Ad.R^2$=0, 223 F=17,709		$Ad.R^2$= 0,233 F=18,714		$Ad.R^2$=0,307 F=20,338	

Model 2'de örgütsel sessizlik alt boyutlarının örgütsel özdeşleşmeyi nasıl etkilediği araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre savunmacı sessizlik (β=0,330; p<0,01) ile prososyal sessizlik (β=0,343; p<0,01) örgütsel özdeşleşmeyi istatistiki açıdan pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir. Uysal sessizliğin ise örgütsel özdeşleşmeyi anlamlı olarak etkilemediği görülmektedir. Bu sonuçlara göre H2c hipotezi kabul edilmiş, H2a ve H2b hipotezleri ise reddedilmiştir. Model 2'de düzeltilmiş R^2 değerine göre

modeldeki bağımsız değişkenler, örgütsel özdeşleşmenin %23'ünü açıklamaktadır. Model 3'te ise örgütsel sessizlik boyutları ile örgütsel özdeşleşmenin bireysel yaratıcılık üzerindeki ortak etkisi araştırılmıştır. Prososyal sessizlik (β=0,359; p<0,01) ile örgütsel özdeşleşme (β=0,339; p<0,01) bireysel yaratıcılığı pozitif yönde anlamlı olarak etkilemektedir. Diğer taraftan uysal sessizlik ve savunmacı sessizliğin bireysel yaratıcılığı etkilemediği görülmektedir. Model 3'ün düzeltilmiş R^2 değeri dikkate alındığında modelin açıklama gücü önceki modellere göre artarak %30'a yükselmiştir.

Bu araştırmanın temel amaçlarından bir diğeri ise örgütsel özdeşleşmenin örgütsel sessizlik ve bireysel yaratıcılık ilişkisindeki aracılık rolüne bakmaktır. Aracılık etkisini incelemek için şu üç aşamalı süreç izlenmiştir (Baron ve Kenny,1986; Şimşek, 2007, s. 23); (1) Bağımsız değişkenin (örgütsel sessizlik) anlamlı şekilde aracı değişkeni (örgütsel özdeşleşme) etkilemesi gerekir, (2) Bağımsız değişkenin anlamlı şekilde bağımlı değişkeni (bireysel yaratıcılık) yordaması gerekir, (3) Aracı değişken ve bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkileri regresyon eşitliğine dâhil edildiğinde; eğer bağımsız değişkenle bağımlı değişken arasında anlamlı olmayan ilişki çıkarsa tam aracılık etkisinden veya daha az anlamlı bir ilişki gerçekleşmiş ise kısmi aracılık etkisinden bahsetmek gerekir.

Tablo 3. Aracılık Etkisini Gösteren Regresyon Analizi Sonuçları

	Bağımlı Değişkenler					
	1.Aşama ***Örgütsel özdeşleşme***		2.Aşama ***Bireysel Yaratıcılık***		3.Aşama ***Bireysel Yaratıcılık***	
Bağımsız Değişkenler	Std.B	t değeri	Std.B	t değeri	Std.B	t değeri
Örgütsel Özdeşleşme	-	-	-	-	0,417	5,470**
Örgütsel Sessizlik	0,444	6,537**	0,230	3,120**	0,045	0,590
	Ad.R^2=,193 F=42,728		Ad.R^2=,048 F=9,735		Ad.R^2=,183 F=20,637	

N =176 ; **p <.01

Aracılık etkisini gösteren regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te özetlenmiştir. İlk aşamada bağımsız değişken örgütsel sessizlikle bağımlı değişken örgütsel özdeşleşme ilişkisine bakılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre örgütsel sessizlik, örgütsel özdeşleşmeyi anlamlı olarak etkilemektedir (β=0,444; p<0,01). İkinci aşamada ise örgütsel sessizliğin bireysel yaratıcılığa etkisi incelenmiş ve bireysel yaratıcılığın örgütsel sessizlikten anlamlı bir şekilde etkilendiği gözlemlenmiştir (β=0,230; p<0,01). Son aşamada örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sessizliğin bireysel yaratıcılık üzerindeki etkisine bakılmış ve örgütsel özdeşleşmenin bireysel yaratıcılığı anlamlı olarak etkilediği görülürken (β=0,417; p<0,01) örgütsel sessizliğin bireysel yaratıcılığı artık etkilemediği gözlemlenmiştir. İzlenilen bu üç aşama, örgütsel özdeşleşmenin örgütsel sessizlik ve bireysel yaratıcılık ilişkisinde tam aracı olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre H3 hipotezi desteklenmektedir.

4.Tartışma ve Sonuç

Modern örgütlerde bulunduğu pozisyona bakmaksızın her bir çalışanın üretkenliğine ve yaratıcılığına önem verilmektedir. Daha önce denenmemiş bir şeyi denemek, yenilikçi fikirler üretmek, sorunlara daha etkin çözümler bulabilmek gibi hususlar bireysel yaratıcılıkla doğrudan ilişkilidir. İşletmelerde çalışanların yaratıcılık performanslarını olumlu veya olumsuz yönde etkileyen birçok örgütsel faktör bulunmaktadır. Bu çalışmada, bireysel yaratıcılığı yordayıcı değişkenler olarak örgütsel sessizlik ve örgütsel özdeşleşme ele alınmıştır. Araştırma sonuçları, bazı sınırlılıklara rağmen yöneticilere, çalışanlara ve araştırmacılara önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışmadan elde edilen ilk sonuç örgütsel sessizlik alt boyutlarından prososyal sessizliğin bireysel yaratıcılığı olumlu yönde etkilediğidir. Prososyal sessizliğin temelinde kişisel korkulardan ziyade örgütsel çıkarları koruma vardır. Dolayısıyla bireyler iş arkadaşlarına, amirlerine ve bir bütün olarak örgüte yararlı olma adına yaratıcı düşünebilmektedirler. İş görenler örgüt ve diğer iş arkadaşları için endişe duyduğunda yeni düşünceler, süreçler, ürünler v.s. üretebilmekte ve etkili öneriler sunabilmektedirler. Bu sebeple yöneticiler proaktif bir sessizlik türü olan prososyal sessizliği çalışanlar arasında yayabilirler.

Çalışmadan elde edilen ilginç bulgulara göre savunmacı sessizlik ile prososyal sessizlik, örgütsel özdeşleşmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Savunmacı sessizlikte bireyler bilinçli olarak kendilerini dışardan gelebilecek tehditlere karşı koruma eğilimindedirler. Öngörülemeyen durumlara karşı bireyler örgüt içindeki konumlarını olumsuz yönde etkilememe adına sessiz kalma eğilimini gösterebilmektedirler. Dolayısıyla bu tarz sessizliğin mevcut sorunları henüz arttırmadığından örgütle özdeşleşme noktasında herhangi bir problem oluşturmadığı düşünülmektedir. Diğer taraftan savunmacı sessizlikte birey çözüm önerilerini, sorunlarını, fikirlerini kendine zarar gelebileceği düşüncesiyle üstleri ile paylaşmamakta, bunun yerine aynı örgüt içerisinde daha dar çerçevede bazı yakın ilişki içinde bulunduğu iş arkadaşları ile paylaşabilmektedir. Bu şekilde iş arkadaşları ile arasındaki bağı güçlendirerek iş arkadaşları ile özdeşleşmesini örgütle özdeşleşmeye taşıyabilmektedirler. Çünkü Foote (1951, p. 21)'ın da ifade ettiği gibi özdeşleşme, bireylerin etkin bir şekilde gruptaki arkadaşları ile bağlandığı süreçtir.

Prososyal sessizlik, aynı zamanda, örgütsel özdeşleşmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Bu tarz sessizlikte bağlı olunan örgütün amacı ve diğer işgörenlerin yararı düşünüldüğünden (Podsakoff v.d., 2000,p. 517) örgütsel özdeşleşme kolaylaşabilmektedir. Bu sessizlik türünde çalışanlar dışardan gelen baskılarla değil kendi istekleri ile sessiz kalmaktadırlar. Bu içsel motivasyon bireyi örgütten uzaklaştırma yerine bireyi örgütle daha fazla bütünleşmeye itebilmektedir. Diğer taraftan çalışanlar bu şekilde işbirliğine dayalı sessiz kalarak önemli bilgileri örgüt veya ilgili grup içinde tutmakta ve bu da örgütsel özdeşleşmeye olumlu yansıyabilmektedir.

Çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç ise örgütsel özdeşleşmenin örgütsel sessizlik ve bireysel yaratıcılık ilişkisinde tam aracı olduğudur. Başka ifadeyle örgütsel sessizlik, örgütsel özdeşleşme aracılığı ile bireysel yaratıcılığı etkilemektedir. Özellikle bu bulgu bu çalışmayı diğer çalışmalardan farklılaştırmaktadır çünkü literatür tarandığında ilgili değişkenler arasındaki aracılık etkisini araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Elde edilen sonuçlara göre uysal sessizlik ve savunmacı sessizlik ile bireysel yaratıcılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Aynı şekilde uysal sessizlik ile örgütsel özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçların yanı sıra çalışmaya dair bazı sınırlılıklar da mevcuttur. İlk olarak araştırma belli bir bölgede ve sadece imalat sektöründe çalışanlar üzerinde uygulanmıştır. Daha farklı bölgelerde, daha büyük bir örneklemde ve farklı sektör çalışanları üzerinde uygulandığında daha farklı sonuçlara ulaşılabilir. Diğer taraftan bireysel yaratıcılığı etkileyen, gözlenebilen ve gözlemlenemeyen diğer faktörlerle de çalışmalar yapılarak daha doğru sonuçlara ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

Afşar, L. (2013). *Örgütsel Sessizlik Ve Örgütsel Güven İlişkisi: Konuya İlişkin Bir Araştırma*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Aksüzek, S. (2008). *İşletmelerde Rekabet Avantajı Olarak Yaratıcı Düşünceden Yararlanılması Üzerine Bir Araştırma.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Alerby, E. ve Elidottir, J. (2003). The sounds of silence: some remarks on the value of silence in the process of reflection in relation to teaching and learning, *Reflective Practice*, 4(2), 40-51.

Amabile, T. M. (1988). A model of creativity and innovation in organizations, In B. M. Staw and L. L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior*, 10: 123-167. Greenwich, CT: JAI Press.

Ashforth, B. E. ve Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *Academy of Management Review*, *14*, 20–39.

Athanassiades, J. C. (1973). The distortion of upward communication in hierarchical organizations. *Academy of Management Journal*, 16: 207-226.

Axtell, C., Holman, D., Unsworth, K., Will, T., Waterson, P. ve Harrington, E. (2000). Shopfloor innovation: facilitating the suggestion and implementation of ideas. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *39*, 599-617.

Baron, R.M. ve Kenny, D.A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Tactical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology* 51: 1173-1182.

Bartels, J., Pruyn, A., de Jong, M. ve Joustra, I. (2007). Multiple Organizational Identification Levels and the Impact of Perceived External Prestige and Communication Climate. *Journal of Organizational Behavior*, 28(2), 173-190.

Blackman, D. ve Sadler-Smith, E. (2009). The Silent and the Silenced in Organizational Knowing and Learning. *Management Learning*. 40(5): 569-585.

Burris, E.R., Detert, J. R. ve Chiaburu, D. S. (2008). Quitting Before Leaving: The Mediating Effects of Psychological Attachment and Detachment on Voice. *Journal of Applied Psychology*, 93(4), 912-922.

Carmeli, A. (2005). Perceived external prestige, affective commitment, and citizenship behaviors. *Organization Studies*, *26*, 443–464.

Carmeli, A., Cohen-Meitar, R. ve Elizur, D. (2007). The role of job challenge and organizational identification in enhancing creative behavior among employees in the workplace, *The Journal of Creative Behavior*, 41(2): 75-90.

Cengiz, E., Acuner, T. ve Baki, B. (2007). Örgütsel Yaratıcılığı Belirleyen Faktörler Arası Yapısal İlişkiler, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1).

Chesbrough, H. (2003). *Open innovation. The new imperative for creating and profiting from technology*. Boston: Harvard Business School Press.

Cohen-Meitar, R., Carmeli, A. ve Waldman, D. A. (2009). Linking meaningfulness in the workplace to employee creativity: The intervening role of organizational identification and positive psychological experiences. *Creativity Research Journal*, 21(4), 361-375.

Cortina, L. M. ve Magley, V. J. (2003). Raising voice, risking retaliation: Events following mistreatment in the work place. *Journal of Occupational Health Psychology*, *8,* 247-265.

Çakıcı, A. (2008). Örgütlerde Sessiz Kalınan Konular, Sessizliğin Nedenleri Algılanan Sonuçlar Üzerine Bir Araştırma, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1): 117- 134.

Çekmecelioğlu, H. G. **(**2002). Yaratıcı Birey Teorisi ve Örgütsel Yaratıcılığı Etkileyen Genel Özellikler, *1.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kocaeli, 10-11 Mayıs.

Çobanoğlu, Ş. (2007). *Suskunluk Sarmalı ve Siyasal İletişim*. İstanbul: Fide Yayınları.

Dutton, J. E., Dukerich, J. M. ve Harquail, C. V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, *39*, 239–263.

Dyne, L. V., Ang, S.ve Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence And Employee Voice As Multidimensional Constructs. *Journal Of Management Studies* 40(6): 1360-1392.

Evans, W. R. ve Davis, W. (2014). Corporate citizenship and the employee: An organizational identification perspective. *Human Performance*, *27*(2), 129-146.

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 40, 427-48.

Fisher, C. D. (1979). Transmission of positive and negative feedback to subordinates: A laboratory investigation. *Journal of Applied Psychology*, 64: 533-540.

Foote, N. (1951). Identification As The Basis For A Theory Of Motivation. *American Sociological Review*. 16(1): 14-21.

Glauser, M. J. (1984). 'Upward information flow in organizations: review and conceptual analysis'. *Human Relations*, 37, 613-43.

Gül, H. ve Özcan, N. (2011). Mobbing ve Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkiler: Karaman İl Özel İdaresinde Görgül Bir Çalışma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2, 80-134.

Gümüşlüoğlu, L. ve İlsev, A. (2009).Transformational Leadership and Organizational Innovation, The Roles of Internal and External Support for Innovation, *Journal of Product Innovation Management*, 26 (3), 264-277.

Hall, D. T., Schneider, B.ve Harold, T. N. (1970). Personal Factors in Organizational Identification. *Administrative Science Quarterly*. 15(2): 176–190.

Huang, X., Van de Vliert, E. ve Van der Vegt, G. (2005). Breaking the silence culture: Stimulation of participation and employee opinion withholding crossnationally. *Management and Organization Review*, *1*(3), 459-482.

Janssen, O., De Vries T.ve Cozijnsen, A. J. (1998). Voicing by adapting and innovating employees: An empirical study on how personality and environment interact to affect voice Behavior. *Human Relations*, 51, 945-967.

Kahn, W. A. (1990). 'Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work'. *Administrative Science Quarterly*, 33, 692–724.

Mael, F. ve Ashforth, B. E. (1992). Alumni And Their Alma Mater: A Partial Test Of The Reformulated Model Of Organizational İdentification. *Journal of Organizational Behaviour*. 13(2): 103-123.

Mael, F. ve Ashforth, B. E. (1995). Loyalty from day one: Biodata, organizational identification, and turnover among newcomers. *Personnel Psychology*, *48*, 309–333.

Melikoğlu, M. (2009). *The Distinctive Role of Prestige, Communication and Trust : Organizational Identification Versus Affective Commitment*. Unpublished master's dissertation. Marmara University, İstanbul, Turkey.

Milliken, F.J. ve Morrison, E.W. (2003). Speaking Up, Remaining Silent: The Dynamics of Voice and Silence in Organizations. *Journal of Management Studies*. 40(6): 1353-1358.

Morrison, E. W. ve Milliken, F. J. (2000). 'Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world'. *Academy of Management Review*, 25, 706–725.

Ötken, A., ve Erben, G. (2010). Investigating the Relationship between Organizational Identification and Work Engagement and the Role of Supervisor Support. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 93-118.

Panahi, B., Veiseh, S., Divkhar, S.ve Kamari, F. (2012). An empirical analysis on influencing factors on organizational silence and its relationship with employee's organizational commitment, *Management Science Letters*, 2, 735–744.

Parjanen, S. (2012). Experiencing Creativity in the Organization: From Individual Creativity to Collective Creativity, *Interdisciplinary Journal of Information, Knowledge & Management*, 7: 109-128.

Pentilla, C. (2003). *Get talking*. Entrepreneur, Nov, 25.

Perlow, L. ve Williams, S. (2003). Is silence killing your company? *Harvard Business Review*, 81(5), 52-58.

Pıçakçı, K. (2013). *Örgüt İkliminin Bireylerin Yaratıcılık Performansı Üzerindeki Etkileri: Moda Sektöründe Bir Uygulama.* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

Pinder, C. C.ve Harlos, K. P. (2001). Employee Silence: Quiescence and Acquiescence as Responses Perceived Injustice**,** *Research in Personnel and Human Resources Management*, 20: 331- 369.

Podsakoff, P. M., Mackenzie, S. B., Paine, J. B. ve Bachrach, D. G. (2000). Organizational Citizenship Behaviors: A Critical Review of the Theoretical and Empirical Literature and Suggestions for Future Research. *Journal of Management*. 26(3): 513–563.

Premeaux, S. F. ve Bedeian, A. G. (2003). Breaking The Silence : The Moderating Effects Of Self-Monitoring In Predicting Speaking Up In The Workplace. *Journal Of Management Studies*. 40(6): 1537-1562.

Read, W. (1962). 'Upward communication in industrial hierarchies'. *Human Relations*, 15, 2-16.

Riketta, M. (2005). Organizational identification: A meta-analysis, *Journal of Vocational Behavior*, 66; 358-84.

Roberts, K. H. ve O'Reilly, G. A. (1974). Failures in upward communication in organizations: three possible culprits. *Academy of Management Journal*, 17, 205.

Rotondi, T. (1974). Creativity and organizational identification in research and development environments. *Public Personnel Management, 3*(1), 53-58.

Rotondi, T. Jr. (1975). Organizational identification: Issues and implications. *Organizational Behavior and Human Performance, 13*, 95–109.

Smidts, A., Pruyn, A. T. H. ve Van Riel, C. B. M. (2001). The impact of employee communication and perceived external prestige on organizational identification. *Academy of Management Journal*, *49*, 1051–1062.

Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş*, Ekinoks Yayıncılık: Ankara.

Şimşek, E. ve Aktaş, H. (2014). Örgütsel Sessizlik ile Kişilik ve Yaşam Doyumu Etkileşimi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma. *Anadolu University Journal of Social Sciences, 14*(2).

TDK (2005). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük.* Ankara.

Textiles Human Resource Council, 2011. *Canadian textile industry labour market information and HR needs assessment: A report on the changing face of Canada's textile industry*, Ottawa.

Tidd, J., Bessant, J. ve Pavitt, K. (2001). *Managing innovation: Integrating technological, market and organizational change.* Second edition, Chichester, UK: Wiley & Sons ltd.

Van Dick, R., Ullrich, J. ve Tissington, P. A. (2006). Working Under a Black Cloud: How to Sustain Organizational Identification after a Merger *British Journal of Management*, 17(S1), S69-S79.

YILLARA YAYGIN İNŞAAT VE ONARIM İŞLERİNDE MALİYETLERİN TESPİTİ, VERGİLENDİRİLMESİ VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Hamide ÖZYÜREK
Yrd. Doç. Dr. Turgut Özal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü hozyurek@turgutozal.edu.tr

Derya DUMAN
Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, deryaaduman@gmail.com

Samet KAPTAN
Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, sametkaptan@msn.com

ÖZET: Türk vergi ve muhasebe sistemimiz dönemsellik ilkesi üzerine kurulmuştur. Ancak bunun istisnaları bulunmaktadır. İnşaat sektöründe işin başlaması ile bitimi birden fazla yıla sirayet etmesi nedeniyle özel bir vergileme sistemine tabi tutulmuş ve dönemsellik ilkesinin istisnalarından birisini oluşturmuştur. İnşaat taahhüt işlerinde işin birden fazla yıla sirayet etmesi nedeniyle işe ait elde edilen gelir ile giderler farklı yıllarda doğmaktadır bu nedenle; maliyet ve gider unsurlarının ne zaman ve nasıl muhasebeleştirileceği, vergilemenin ne zaman yapılacağı hususları önem arz etmektedir. Vergilenecek matrahın bulunması için toplam maliyetlerin ve bu işlerden elde edilen toplam hâsılatın belli olması gerekmektedir. Hasılat ise ancak işin bitim tarihi itibariyle mümkün olmaktadır. Hem iş devam ederken, hem de iş bitiminde yasal defterlere yapılacak kayıtlar, işletmeler açısından bu işlere özgü ayrı bir muhasebe bilgisi gerektirmektedir. Bu çalışmada yıllara yaygın inşaat taahhüt ve onarım işlerinde maliyetlerin tespiti, vergilendirmesi ve muhasebe uygulamaları Vergi Kanunları ve Tek Düzen Hesap planı çerçevesinde ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yıllara Sari İnşaat ve Onarım İşleri, İnşaat İşlerinde Maliyetlerin Tespiti, Muhasebeleştirilmesi

DETERMINATION OF COST, TAXATION AND ACCOUNTING FOR IN CONSTRUCTION AND REPAIR WORK THAT EXTENDING TO YEARS

ABSTRACT: Türkish tax and accounting system was established on periodicity concept. But there are some exceptions. The starting and ending of a work in the construction sector was subjected to a special taxation because of spreading more than one year and it created one of the exceptions of periodicity concept. Construction contract spreads more than one year so income and expenses of a work result in different years. Because of that when and how the cost and expenses will be recognized and when the taxation will be handled have importance. Total cost and total revenue that is gained from these works must be clear to find out tax assesment. Revenue can just be clear at the end of a work. Legal records that will be signed to the reserves during work and at the end of work requires special accounting knowledge peculiar to these works for accountant. This study discusses finding cost of long term construction contract and repair work, taxing, accounting practice within the frame of tax acts and uniform chart of accounts.

Keywords: Construction and repair work that extending to years, cost finding and recognition in construction.

Giriş

5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunda; kurum kazancının, hesap dönemi esas alınarak tespit edileceği, 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununda gelir vergisinin konusunun bir gerçek kişinin bir takvim yılı içinde elde ettiği kazanç ve iratların safi tutarı olduğu hüküm altına alınmıştır. 213 sayılı Vergi Usul Kanununda ise hesap döneminin normal olarak takvim yılı olduğu belirtilmiştir. Buna göre; gerçek ve tüzel kişilerin kazançlarının tespiti esas itibariyle hesap dönemi esasına bağlanmış olmakla birlikte, bu esasa getirilen muhtelif istisnalardan birisi de yıllara sâri inşaat ve onarma işlerinde (YSİO) kazanç tespitinin işin bittiği yılda yapılmasıdır.

Özelliği gereği yıllara yaygın inşaat ve onarma işlerine başlanması ve tamamlanması birden fazla takvim yılını ilgilendirdiğinden özel bir vergileme sistemini de zorunlu kılmıştır. Bu müessese ile ilgili düzenlemeler Gelir Vergisi Kanununun 42 ila 44 üncü maddelerinde yer almaktadır. İlgili maddeler gereğince elde edilen gelirlerin işin bittiği yılda topluca beyan edilmesi gerekmektedir. (Dikmen ve Kaynak, 2011: 26) Beyannameye ek olarak verecekleri bilançonun aktifinde, devam eden inşaatlarla ilgili olarak yapılan gider ve maliyetler (17 Hesap Grubunda), pasifinde ise, devam eden inşaatlarla ilgili olarak alınan hak edişler (35 Hesap Grubunda) yer alacaktır. Kar-zarar ise ancak işin bitim tarihinde belirlenip, o yıla ait yıllık beyanname ile beyan edilecektir.

1. Yıllara Yaygın İnşaat Ve Onarım İşleri

Yıllara sari inşaat ve onarma işleri ile ilgili düzenlemeler GVK' nın 42 ila 44 üncü maddelerinde yer almaktadır. 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun 42 nci maddesinin birinci fıkrasında; "Birden fazla takvim yılına sirayet eden inşaat (dekapaj işleri de inşaat işi sayılır) ve onarma işlerinde kar veya zarar işin bittiği yıl kati olarak tespit edilir ve tamamı o yılın geliri sayılarak, mezkur yıl beyannamesinde gösterilir…" hükmü yer almaktadır. Bu madde hükmüne göre, bir işin yıllara sirayet eden inşaat ve onarma işi kapsamında değerlendirilebilmesi için,

- ✓ Faaliyet konusunun inşaat ve onarma işi olması,
- ✓ İnşaat ve onarım işinin birden fazla yıla sirayet etmesi,
- ✓ İnşaat işinin taahhüde bağlı olarak yapılması gerekmektedir. (Yıldız; 2014: 89)

1.1. Yapılan İş, İnşaat ve Onarma İşi Olmalıdır
İnşaat ve onarma işlerinin tanımı GVK'da yer almamakla beraber Gelir İdaresi Başkanlığının 27.08.2013 tarihli ve 38418978-125[15-13/5]-922 sayılı özelgesinde 4734 sayılı Kamu İhale Kanunundaki "yapım" tanımından hareketle inşaatın tanımının yapılabileceği belirtilmiştir. Adı geçen Kanunun 4 üncü maddesinde "yapım"; bina, karayolu, demiryolu, otoyol, havalimanı, rıhtım, liman, tersane, köprü, tünel, metro, viyadük, spor tesisi, alt yapı, boru iletim hattı, haberleşme ve enerji nakil hattı, baraj, enerji santrali, rafineri tesisi, sulama tesisi, toprak ıslahı, taşkın koruma ve dekapaj gibi her türlü inşaat işleri ve bu işlerle ilgili tesisat, imalat, ihzarat, nakliye, tamamlama, büyük onarım, restorasyon, çevre düzenlemesi, sondaj, yıkma, güçlendirme ve montaj işleri ile benzeri yapım işleri olarak tanımlanmıştır.

Dekapaj işlerinin de inşaat ve onarma işi sayılacağı 5035 sayılı Kanun ile GVK'nın 42'nci maddesine eklenmiş olup Gelir İdaresi Başkanlığının 20.08.2013 tarihli ve 38418978-120[42-13/1]-878 sayılı özelgesinde dekapajin; baraj sahasının veya kömür alanının üzerinin açılması ve bunlara ilaveten kazı ve döküm sahalarında yol, su kanalı yapımına kadar uzanan bir dizi işi de içeren bir faaliyetler zinciri olduğu belirtilmiştir.

1.2. İş Taahhüde Bağlı Olarak Yapılmalıdır
Yıllara sari inşaat ve onarım işinin taahhüde bağlı olarak yapılması gerekmekte olup mükelleflerin satmak üzere kendisi adına yaptığı özel inşaatlar bu kapsama girmemektedir. Taahhüt, kamuya karşı olabileceği gibi özel sektörde faaliyet gösteren işletmelere karşı da olabilir. Nitekim Danıştay Vergi Dava Daireleri Genel Kurulu'nun E.2004/229, K.2005/55 sayı ve 1.4.2005 tarihli kararında "Bir kimsenin satmak üzere kendi nam ve hesabına yaptığı özel inşaat dolayısıyla alıcıdan tahsil ettiği bedeli, istihkak bedeli değil, satış bedelidir. Yıllara yaygın inşaat işleri kapsamında düşünülemez. Satışın arsa payı üzerinden yapılıp inşaatın alıcı ile akdedilen sözleşmeye göre tasarlanması da bu durumu değiştirmez. Özel inşaatlar hangi şartlarla yürütülürse yürütülsün fiilen yapılan, inşa edilen dairelerin satışından ibaret olup, bu tür inşaatların herhangi bir kıymet imali ve satışından farkı yoktur ve kazanç tespitinin yıllık olarak ve maliyetle satış bedelinin karşılaştırılması suretiyle kazancın dönemselliği ilkesine göre yapılması gerekir." yönünde karar verilmiştir.

1.3. Yapılan İş Birden Fazla Takvim Yılına Sirayet Etmelidir
Yıllara sari inşaat ve onarım işlerinde özellik arz eden durum, işin birden fazla takvim yılına sirayet etmesidir. İşin birden fazla takvim yılına sirayet etmesi, işin 12 aylık süreden fazla sürmesini değil, işin başlangıç ve bitiş tarihlerinin farklı yıllara isabet etmesi durumunu ifade etmektedir. Toplam süre örneğin 3, 6 veya 11 ayı kapsamış olsa dahi yıl içerisinde başlayıp, diğer yılda devam ediyor ve tamamlanıyorsa yıllara sari niteliğini kazanır. (Oktay, 2013:21)

- İşin Başlama ve Bitim Tarihi
GVK'nın 44 üncü maddesinde inşaat ve onarma işlerinde işin bitim tarihinin; geçici ve kesin kabul usulüne tabi olan hallerde geçici kabulün yapıldığını gösteren tutanağın idarece onaylandığı tarih diğer hallerde ise işin fiilen tamamlandığı veya fiilen bırakıldığı tarih olduğu hüküm altına alınmıştır.

Ancak Kanunda işin başlama tarihi hakkında herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Sözleşmede yapılacak işin yer teslim tarihi öngörülmüş ise yerin teslim edildiği tarih, sözleşmede yer teslim tarihi belirtilmemiş ise sözleşmede belirtilen işin başlangıç tarihi, sözleşmede bunların hiçbiri belirtilmemiş ise sözleşmenin imzalandığı tarihin işin başlangıç tarihi olarak dikkate alınacağı Gelir İdaresi Başkanlığının 11.04.2014 tarihli ve 38418978-120[42-13/15]-368 sayılı özelgesinde belirtilmiştir. Sözleşme hükümlerine göre bir takvim yılı içinde bitirilmesi öngörülen, ancak çeşitli sebeplerle öngörülen süreyi aşarak yıllara yaygın hale gelen işlerden dolayı ödenen istihkaklardan gelir vergisi kesintisi yapılıp yapılmayacağı konusu özel bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk vergi kanunlarında yıllara yaygın inşaat ve onarım işinden dolayı elde edilen istihkaklardan vergi kesintisi yapılacağı hüküm altına alınmıştır. Yıllara yaygınlık durumu ortaya çıkmadan önce ödenen istihkaklardan kesinti yapılıp yapılmayacağı konusuna, Gelir İdaresi Başkanlığı 22.08.2011 tarihli ve B.07.1.GİB.4.61.15.01-606-100-2010-107 sayılı görüşü ve Danıştay 3.dairesinin 20.03.1996 tarih ve 829 sayılı kararıyla açıklık getirilmiştir. Buna göre bir yıllık sözleşmeye göre bitirilmesi gereken bir inşaat işinin diğer yıla sarkması halinde geçmiş yıl için tevkifat yapma zorunluluğu bulunmamaktadır.

2. Yıllara Sari İnşaat Ve Onarma İşlerinde Maliyetlerin Tespiti ve Vergileme
YSİO işinden elde edilen kazançlar GVK'nın 42 nci maddesinde yer alan hüküm gereği işin bittiği yılda tespit edilecektir. Dolayısıyla kazancın tamamı, işin bittiği yılın geliri sayılacak ve o yıla ait gelir veya kurumlar vergisi beyannamesine dahil edilecektir. Ancak aynı Kanunun 85 inci maddesi uyarınca tüccarın, faaliyetlerinden kazanç elde etmemiş olsa bile, yıllık beyanname vermek zorunda olduğu belirtildiğinden YSİO işleri yürüten mükellefler de iş devam ettiği sürece kar veya zarar beyanında bulunmasalar bile yıllık gelir veya kurumlar vergisi beyannamesi vermek durumundadırlar. (Anlar, 2008)

2.1. İşin Bitiminden Sonra Ortaya Çıkan Hasılat ve Giderler
Yine GVK'nın 44 üncü maddesine göre işin bitim tarihinden sonra, bu işlerle ilgili olarak yapılan giderler ve her ne nam altında olursa olsun elde edilen hasılat, bu giderlerin yapıldığı veya hasılatın elde edildiği yılın kar-zararının tespitinde dikkate alınacaktır.

2.2. İnşaat İşi Dışında Elde Edilen Arızi Gelirler
Yıllara sari inşaat ve onarım işleriyle uğraşan bazı işletmelerde, esas faaliyetler dışında ve işin devam ettiği yıllarda arızi kar ya da zararlar ortaya çıkabilmektedir. Bunlar özellikle inşaat işi nedeniyle alınan hak edişlerin bankalarda değerlendirilmesi sonucunda elde edilen mevduat faizleri ve döviz üzerinden ödenen hak edişlerde hak edişin onay tarihi ile ödeme tarihi arasındaki kur artışından kaynaklanan gelirlerdir. (Gezer Baştuğ, 2012:9)

Gelir İdaresi Başkanlığının 09.09.2011 tarih ve B.07.1.GİB.4.06.16.01-2010-GVK-42-19-710 sayılı özelgesi gereğince; hak edişlerin bankalarda değerlendirilmesi sonucunda elde edilen mevduat faizlerinin, yıllara sari inşaat işinden elde edilen gelirlerden ayrı olarak değerlendirilmesi ve söz konusu inşaat işinin bitimi beklenilmeksizin, ilgili dönemler itibarıyla yıllık olarak vergilendirilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan, Döviz üzerinden ödenen hak edişlerde, hak edişin onay tarihi ile ödeme tarihi arasında kur artışından kaynaklanan gelirlerin ise yine idarenin görüşüne göre yıllara sari inşaat işiyle ilgili olarak değerlendirilip istihkak tutarına dahil edilmesi gerekmektedir.

2.3. Yıllara Sari İnşaat ve Onarım İşi Kapsamında Ödenen İstihkak Bedellerinden Vergi Kesintisi
İşin bitiminden önceki yıl beyannamelerine, YSİO işlere ait gelirler dahil edilmemektedir. Kâr veya zarar işin bittiği yıl tespit edilerek tamamı o yılın geliri sayılmaktadır. Bu yöntem, devletin vergi alacağını zamanında alamaması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Bu sakıncayı gidermek için GVK'nın 94 maddesi ve 5520 sayılı KVK'nun 15. maddesi gereği YSİO işleri yapanlara ödenen istihkak bedellerinden(hak ediş ödemelerinden) %3 oranında gelir vergisi stopajı yapılması gerekmektedir. Bu işler kapsamında alınan avanslar da aynı şekilde stopaj vergilemesine konu edilecektir. Bu stopaj, işin bitiminde yapılacak nihai vergilemeye mahsuben yapılmaktadır. İşin zararla sonuçlanması halinde veya kapsama girmeyen işler için gereksiz olarak kesilen vergilerin mükellefçe iadesi istenebilecektir.(Küçük, 2012: 33)

2.4. Geçici Vergi
Diğer taraftan, GVK'nın Mükerrer 120'nci maddesine göre, Ticari kazanç sahipleri (basit usulde vergilendirilenler hariç) ile serbest meslek erbabı cari vergilendirme döneminin gelir vergisine mahsup edilmek üzere geçici vergi hesaplayacaklardır. Ancak aynı Kanunun 42 nci maddesine giren işler için geçici vergi ödenmeyecektir. Bunun nedeni ise söz konusu geçici verginin, gelir vergisi stopajı ile aynı türden bir vergi olmasıdır. Yüklenici işletme alt işletmeler için uyguladıkları hakkedişlerde faturalara %3 stopaj uygulamak zorunda olup bu uygulanan (%3) stopajı muhtasar ile beyan edip alt taşeronlara beyanname ve ekleri ile tevsik etmek zorundadır. Alt taşeronlarda Kurumlar vergisi beyannamesini hazırlar iken bu işlemi mutlaka kontrolünü yapıp ona göre beyanlarını yapmak durumundadırlar.

3. Yıllara Sari İnşaat Ve Onarma İşlerinde Ortak Genel Giderlerin Dağıtım Şekli
GVK'nın 42 inci maddesine göre YSİO işi yapan mükellefler, bu kapsamdaki her inşaat işine ait kayıtlarını ayrı bir defterde veya tutmakta oldukları defterin ayrı sayfalarında göstermek ve kar zararının ayrı ayrı saptamak zorundadır. Hangi işle ilgili olduğu saptanamayan veya bütün işler için yapılan giderler müşterek genel gider olarak nitelendirilerek yapılan işlere dağıtılır. Yapılan inşaat ve onarım işinin herhangi birinin bitmemiş olması inşaat ve onarım işine genel giderlerden pay verilmesine engel değildir. Hangi işe ait olduğu belli olan giderler dağıtıma tabi tutulmadan doğrudan ilgili olduğu işe ait hesaplara yazılır (Beyanname Düzenlene Kılavuzu, Hesap Uzmanları Derneği Yayınları, İstanbul, Şubat 2014). Müşterek genel giderlerin ne şekilde dağıtılacağına ilişkin dağıtım anahtarı GVK'nın 43 üncü maddesinde yer almaktadır. Buna göre; Birden fazla takvim yılına sirayet eden inşaat ve onarma işlerinde veya bu işlerin diğer işlerle birlikte yapılması halinde müşterek genel giderler ve amortismanlar aşağıdaki esaslara göre dağıtılır:

1. **(5024 Sayılı Kanunun 7'inci maddesiyle değişen bent: Yürürlük;01.01.2004)** Yıl içinde birden fazla inşaat ve onarma işinin birlikte yapılması halinde, her yıla ait müşterek genel giderler bu işlere ait harcamaların (enflasyon düzeltmesi yapılan dönemlerde düzeltilmiş tutarlarının) enflasyon düzeltmesine tâbi tutulmuş tutarlarının birbirine olan nispeti dahilinde;

2. **(5024 Sayılı Kanunun 7'inci maddesiyle değişen bent: Yürürlük;01.01.2004)** Yıl içinde tek veya birden fazla inşaat ve onarma işinin bu madde şümulüne girmeyen işlerle birlikte yapılması halinde, her yıla ait müşterek genel giderler, bu işlere ait harcamalar ile diğer işlere ait satış ve hasılat tutarlarının (enflasyon düzeltmesi yapılan dönemlerde bunların düzeltilmiş tutarlarının) birbirine olan nispeti dahilinde;

3. Birden fazla inşaat ve onarma işlerinde veya bu işlerle sair işlerde müştereken kullanılan tesisat, makina ve ulaştırma vasıtalarının amortismanları, bunların her işte kullanıldıkları gün sayısına göre yapılmaktadır.

4. Yıllara Sari İnşaat, Taahhüt Ve Onarım İşlerinin Muhasebeleştirilmesi
YSİO işi yapanların muhasebe düzenlerinde de özellik arz eden durumlar söz konusudur. GVK'nın 42 inci maddesine göre firmalar her inşaat ve onarma işinin hasılat ve giderlerini ayrı bir defterde veya tutmakta oldukları defterlerin ayrı sayfalarında göstermeye mecburdurlar. Kanundaki bu zorunluluğa uyulması fiiliyatta "bilanço usulünde" pek mümkün görülmemektedir. Bunun yerine uygulamada büyük işlerin muhasebesinin şantiyede tutulması, diğerlerinin ise merkezde aynı muhasebede ancak, ayrı hesaplarda tutulması şeklinde oluşturulmuştur. (Yılmaz, 2006:117) YSİO işlerinin muhasebeleştirilmesi ile ilgili düzenleme, Maliye Bakanlığı tarafından 16.12.1993 tarihinde 21790 sayılı resmi gazetede yayımlanan 2 No.lu Muhasebe Uygulamaları Genel Tebliğinde GVK hükümlerine paralel olacak şekilde belirtilmiştir. 17 kodlu hesap grubunda bulunan 170-178 arası hesaplar işletmenin üstlendiği yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinin maliyetlerinin oluşturulduğu hesaplardır. Bu hesaplar projeler bazında izlenir. 35 kodlu hesap grubunda bulunan 350-358 arası hesaplar ise işletmenin üstlendiği yıllara yaygın inşaat ve onarım işlerinden, tamamladıkları kısımlar için düzenlenen hakediş bedellerinin izlendiği hesaplardır. Bu hesaplar "170-178" hesaplara paralel olarak düzenlenir.

4.1. Maliyet Kayıtları
YSİO işi ile ilgili doğrudan maliyetler, işin bünyesine doğrudan doğruya giren, başka işlerle ilişkilendirilemeyen maliyetlerdir. İşin devamı süresince yapılan giderler, eğer doğrudan doğruya o işe ait ise 740-Hizmet Üretim Maliyeti Hesabına kaydedilecektir.

Doğrudan o işe ait olduğu saptanamayan genel gider mahiyetindeki harcamalar ise önce ilgili gider hesaplarına, (750-Araştırma ve Geliştirme Giderleri, 760-Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri, 770-Genel Yönetim Giderleri, 780-Finansman Giderleri) kaydedilecek, dönem sonunda ise, (varsa) söz konusu inşaat ve onarım işi ile aynı türden olan ya da bu kapsamda

olmayan diğer işler arasında pay edilecektir. (Akyol ve Küçük, 2013:409) Hesap dönemi sonunda iş bitmemiş ise, bu hesaplarda biriken tutarlar dağıtım oranlarına göre 741, 751, 761, 771 ve 781 kodlu yansıtma hesapları aracılığı ile projesine göre 170-178 kodlu hesaba veya ilgili gelir tablosu hesaplarına intikal ettirilecektir. İşin bazı kısımları ya da tamamı bir alt yükleniciye (taşeron) yaptırılmış ise, taşerona ödenecek hakedişten mahsup edilmek üzere verilen avanslar 179- Taşeronlara Verilen Avanslar hesabına kaydedilecek, taşeron tarafından hakediş faturası düzenlendiğinde ise, buradan alınarak 740- Hizmet Üretim Maliyeti hesabına aktarılacaktır. İşin bittiği hesap döneminin sonunda 17'li grup hesaplarda biriken tutarlar 622- Satılan Hizmet Maliyeti hesabına devredilerek kapatılacaktır. (Türkmen, 2013: 90)

4.2. Gelir Kayıtları

İnşaat işinin süresinin uzun olması nedeniyle hem işi yapan hem de işi yaptıran açısından bünyesinde risk taşıyan bir iştir. İnşaat işini yapan kişinin uzun bir süre harcama yapması ve karşılığında hasılat elde edememesi söz konusudur. İşte bu nedenle inşaat işlerinde işin yapılan kısmı kadar işletmenin işi yaptırandan belli bir bedel isteme hakkı doğmaktadır. Bir YSİO işinde işin başlamasından o ana kadar yapılan kısmına ait işlemlerin parasal olarak ölçülmesine hakediş denir. (Şenlik, 2011:446) Devam eden iş ile ilgili olarak alınan hakedişler direkt olarak projesine göre 350-358 kodlu hesaplara alınacaktır. 5520 sayılı KVK 15 inci maddesi ile 193 sayılı GVK 94 üncü maddesi gereği yıllara yaygın inşaat faaliyetinde müteahhit firmalara hakediş ödemeleri üzerinden %3 oranında vergi kesintisi yapılması zorunludur. İşin bitiminden sonra hakediş ödemeleri yapıldığında bu ödemeler üzerinden gelir vergisi kesintisi yapılmaz. Çünkü geçici kabul yapıldıktan sonra elde edilen hakedişler ilgili yılın beyannamesinde gösterilecektir. (Çatıkkaş ve Şuekinci, 2013:107)

Hakediş ya da avans ödemelerinden işin devam ettiği müddetçe işveren tarafından yapılan vergi kesintileri, 295- Peşin Ödenen Vergiler ve Fonlar (uzun vadeli) hesabına kaydedilir. İşin bittiği hesap döneminin sonunda buradan alınarak 193- Peşin Ödenen Vergi ve Fonlar (kısa vadeli) hesabına aktarılır. İşin bitmesi ile 350 no.lu hesapta biriken hakediş bedelleri, 600-Yurtiçi Satışlar Hesabına aktarılarak hasılat kaydedilir. İş bitiminde kazanç üzerinden hesaplanan yıllık gelir ya da kurumlar vergisinin, kesinti yoluyla ödenip bu hesaplara kaydedilen vergiden daha az olması veya işin tümden zararla sonuçlanması nedenleriyle yıllık vergiden mahsup imkânı bulunamayan peşin ödenmiş vergiler, firmanın vergi idaresinden bir alacağı olduğundan, 193 kodlu hesabın kapatılamayan bakiyesi 136- Diğer Çeşitli Alacaklar hesabının altında "Vergi Dairesinden Alacaklar" şeklinde bir alt hesap açılmak suretiyle bu hesaba aktarılır.

5. Ankara'da Faaliyet Gösteren bir İnşaat Firmasında Uygulama

İşletme 2012 yılı Eylül ayında başlamış olduğu A şantiyesini, sözleşme gereği 2012 yılı sonuna kadar bitireceğini taahhüt etmiştir. Fakat işin bu tarihe kadar bitirilemeyeceği anlaşıldığından sözleşme aralık ayında uzatılıp beyan edilmiştir. B şantiyesi yine 2012 yılında başlamış ve tamamlanma süresi 2013 yılı sonu olarak tespit edilmiştir. B şantiyesi malzeme montaj işi olup herhangi bir makine ve araç gereç kullanılmayacaktır. C şantiyesi 2012 yılında başlamış ve anahtar teslimli bir fabrika imalatıdır.

DAĞITIM ŞEMASI					
Şantiye	**Malzeme**	**İşçilik**	**Amortisman**	**Gen. Yön. Gid.**	**Finansman**
A Şantiyesi	Şantiye ayrımlı alım	% 10	% 20	% 10	% 10
B Şantiyesi	Şantiye ayrımlı alım	% 40	----------	% 40	% 40
C Şantiyesi	Şantiye ayrımlı alım	% 40	% 70	% 40	% 40
MERKEZ	----------	% 10	% 10	% 10	% 10

Şantiye	**Sözleşme**	**Damga Vergisi(Binde 5,69)**
A Şantiyesi	154.000,00	876,26
B Şantiyesi	720.000,00	4.096,80
C Şantiyesi	680.000,00	3.869,20

----------09 /2012 ----------

740.1.010	HİZ. ÜRT. MAL. A ŞAN. VRG GİD. HS.	876,00	
740.2.010	HİZ. ÜRT. MAL. B ŞAN. VRG GİD. HS.	4.096,80	
740.3.010	HİZ. ÜRT. MAL. C ŞAN. VRG GİD. HS.	3.869,20	
	100.1.001 KASA HESABI		8.842,00

Hizmet üretim gideri dağıtım fişi(A,B,C şantiyeleri)

- Eylül ayında hakediş tutarları

Şantiye	**Malzeme**	**Hakediş/Hasılat**
A Şantiyesi *	10.000,00	12.000,00
B Şantiyesi	50.000,00	XXXXXX
C Şantiyesi	60.000,00	XXXXXX

*Şantiye henüz YSİO aşamasında değildir.

Yevmiye Defteri kayıtları (Günlük Kayıtlar Açısından)

----------09 /2012 ----------

150.1.001	İLK MAD. VE MAL. A ŞAN. MAL. HS.	10.000,00	
150.2.001	İLK MAD. VE MAL. B ŞAN. MAL. HS.	50.000,00	
150.3.001	İLK MAD. VE MAL. C ŞAN. MAL. HS.	60.000,00	
191.1.001	İNDİRİLECEK KDV HESABI	21.600,00	
	320.1.001 SATICILAR HESABI		141.600,00

Hizmet üretim gideri dağıtım fişi (İlk madde malzeme)

----------09 /2012 ----------

120.1.001	A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI	14.160,00	
	600.1.001 YURTİÇİ SATIŞLAR HS.		12.000,00
	391.1.001 HESAPLANAN KDV HESABI		2.160,00

Hakediş kaydı

Geçici Vergi Yönünden Yapılması Gereken İşlemler ve Giderlerin Muhasebeleştirilmesi

Eylül ayında 20.000,00 TL işçilik, 10.000,00 TL genel yönetim gideri, 10.000,00 TL finansman gideri yapılmış, Eylül ayı için 10.000,00 TL amortisman gideri ayrılmıştır.

Şantiye	%	İşçilik	%	Amortisman	%	Gen.Yön.Gid.	%	Finansman
A Şantiyesi	10	2.000,00	20	2.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00
B Şantiyesi	40	8.000,00	X	----------	40	4.000,00	40	4.000,00
C Şantiyesi	40	8.000,00	70	7.000,00	40	4.000,00	40	4.000,00
MERKEZ	10	2.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00

----------30/09/2012 ----------

740.1.009	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.	(*)	2.000,00	
740.2.009	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. İŞÇ. GİD. HS		8.000,00	
740.3.009	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. İŞÇ. GİD. HS		8.000,00	
740.9.009	HİZMET ÜRETİM MERKEZ İŞÇ. GİD. HS		2.000,00	
	740.9.010 HİZMET ÜRETİM İŞÇ. GİD. HS.			20.000,00

İşçilik gideri dağıtım işlem kaydı

----------30/09/2012 ----------

740.1.008	HİZMET ÜRET. A ŞAN. AMORT. GİD. HS.	(*)	2.000,00	
740.3.008	HİZMET ÜRET. B ŞAN. AMORT. GİD. HS.		7.000,00	
770.9.009	HİZMET ÜRET. C ŞAN. AMORT. GİD. HS.		1.000,00	
	257.1.001 BİRİKMİŞ AMORT. HS. (-)			10.000,00

Amortisman gideri dağıtım işlem kaydı

----------30/09/2012 ----------

740.1.007	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. G.Y.GİD. HS.	(*)	1.000,00	
740.2.007	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. G.Y.GİD. HS		4.000,00	
740.3.007	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. G.Y.GİD. HS		4.000,00	
	770.1.010 GENEL YÖNETİM GİDERİ HS.			9.000,00

Genel Yönetim gideri dağıtım işlem kaydı

----------30/09/2012 ----------

740.1.006	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. FİN. GİD.HS.	(*)	1.000,00	
740.2.006	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. G.Y.GİD. HS		4.000,00	
740.3.006	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. G.Y.GİD. HS		4.000,00	
	780.1.010 FİNANSMAN GİDERİ HESABI			9.000,00

Finasman gideri dağıtım işlem kaydı

Geçici Vergi AKTARIMLARI (*)

----------30/09/2012 ----------

170.2.010	YSİO B ŞANTİYESİ VRG. GİD. HS.	4.096,80
170.3.010	YSİO C ŞANTİYESİ VRG. GİD. HS.	3.869,20
170.2.009	YSİO B ŞANTİYESİ İŞÇİLİK GİD. HS.	8.000,00
170.3.009	YSİO C ŞANTİYESİ İŞÇİLİK GİD. HS.	8.000,00
170.3.008	YSİO C ŞANTİYESİ AMORTİSMAN GİD. HS.	7.000,00
170.2.007	YSİO B ŞANTİYESİ GENEL YÖN. GİD. HS.	4.000,00

170.3.007	YSİO C ŞANTİYESİ GENEL YÖN. GİD. HS.		4.000,00	
170.2.006	YSİO B ŞANTİYESİ FİNANSMAN GİD. HS.		4.000,00	
170.3.006	YSİO C ŞANTİYESİ FİNANSMAN GİD. HS.		4.000,00	
660.1.001	KV BORÇLANMA GİD. HS. (-)		1.000,00	
740.1.001	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. MAL GİD. HS.		10.000,00	
170.2.001	YSİO İLK MAD. ve MAL. B ŞAN. MAL. HS.		50.000,00	
170.3.001	YSİO İLK MAD. ve MAL. C ŞAN. MAL. HS.		60.000,00	
622.1.001	SATILAN HİZMET MAL. A ŞAN. HS. (-)		14.876,00	
622.9.009	SATILAN HİZMET MAL. MERK. HS. (-)		2.000,00	
632.1.008	GENEL YÖNETİM GİDERİ MERKEZ HS. (-)		1.000,00	
622.1.001	SATILAN HİZMET MALİYETİ A ŞAN. HS. (-)		2.000,00	
	741.1.00	HİZMET ÜRETİM YANSITMA HESABI(-)		64.842
	150.1.00	İLK MADDE VE MALZEMELER A ŞAN. MAL.HS.		10.000,00
	150.2.00	İLK MADDE VE MALZEMELER B ŞAN. MAL. HS.		50.000,00
	150.3.00	İLK MADDE VE MALZEMELER C ŞANTİYESİ MALZEME HESABI		60.000,00
	771.9.01	AMORTİSMAN GİDERİ YANSITMA HESABI(-)		1.000,00
	741.1.00	HİZMET ÜRETİM GENEL YÖNETİM GİDERİ YANSITMA HESABI(-)		1.000,00
	781.1.01	HİZMET ÜRETİM FİNANSMAN GİDERİ YANSITMA HESABI(-)		1.000,00
		GEÇİCİ VERGİ VİRMAN FİŞİ KAYDI	187.842,00	187.842,00

III.Dönem YSİO gider dağıtım işlem kaydı

(*) A Şantiyesi henüz yıllara sari olmadığı için geçici vergi kar/zarar hesaplamasında dönem kar/zarar'ının hesaplamasına dahildir.

- **Ekim Ayında Hakediş Hesaplamaları ve Muhasebe Kayıtları**

Şantiye	**Malzeme**	**Hakediş/Hasılat**
A Şantiyesi	20.000,00	25.000,00
B Şantiyesi	100.000,00	120.000,00
C Şantiyesi	80.000,00	100.000,00

* Yevmiye Defteri kayıtları (Günlük Kayıtlar Açısından)

----------10 /2012 ----------

150.1.001	İLK MADDE VE MAL. A ŞAN. MAL.HS.		20.000,00	
191.1.001	İNDİRİLECEK KDV HESABI		36.000,00	
150.2.001	İLK MADDE VE MAL. B ŞAN. MAL.HS.		100.000,00	
150.3.001	İLK MADDE VE MAL. C ŞAN. MAL.HS.		80.000,00	
	320.1.001	SATICILAR HESABI		236.000,00

YSİO malzeme alımı işlem kaydı

----------10 /2012 ----------

120.1.001	A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI		29.500,00	
120.2.001	B ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI		138.000,00	
295.2.001	PÖVF B ŞANTİYESİ HESABI		3.600,00	
120.3.001	A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI		115.000,00	
295.3.001	PÖVF A ŞANTİYESİ HESABI		3.000,00	
	600.1.001	YURTİÇİ SATIŞLAR HS. (A.ŞANTİYESİ)		25.000,00
	391.1.000	HESAPLANAN KDV HESABI (A.ŞANTİYESİ)		4.500,00
	350.2.001	YSİO B ŞANTİYESİ HAKEDİŞLERİ		120.000,00
	391.1.001	HESAPLANAN KDV HESABI (B.ŞANTİYESİ)		21.600,00
	350.3.001	YSİO C ŞANTİYESİ HAKEDİŞLERİ		100.000,00
	391.1.001	HESAPLANAN KDV HESABI (C.ŞANTİYESİ)		18.000,00

Hakediş işlem kaydı

***(Şantiye henüz YSİO aşamasında değildir.)**

Ekim ayında 20.000,00 TL işçilik, 10.000,00 TL genel yönetim gideri, 10.000,00 TL finansman gideri yapılmış, Ekim ayı için 10.000,00 TL amortisman gideri ayrılmıştır.

ŞANTİYE	%	İŞÇİLİK	%	AMORTİSMAN	%	Gen.Yön.Gid.	%	FİNANSMAN
A Şantiyesi	10	2.000,00	20	2.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00
B Şantiyesi	40	8.000,00	X	----------	40	4.000,00	40	4.000,00
C Şantiyesi	40	8.000,00	70	7.000,00	40	4.000,00	40	4.000,00
MERKEZ	10	2.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00

----------31/10 /2012----------

740.1.009	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.	(*)	2.000,00	
740.2.009	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.		8.000,00	
740.3.009	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.		8.000,00	
740.9.009	HİZMET ÜRETİM MERKEZ İŞÇ. GİD. HS.		2.000,00	
	740.9.010 HİZMET ÜRETİM İŞÇ.GİD.HS.			20.000,00

İşçilik gideri işlem kaydı

----------31/10 /2012----------

740.1.008	HİZMET ÜRET. A ŞAN. AMORT. GİD. HS.	(*)	2.000,00	
740.3.008	HİZMET ÜRET. B ŞAN. AMORT. GİD. HS.		7.000,00	
770.9.009	HİZMET ÜRET. C ŞAN. AMORT. GİD. HS.		1.000,00	
	257.1.001 BİRİKMİŞ AMORT. HS. (-)			10.000,00

Amortisman gideri işlem kaydı

----------31/10 /2012----------

740.1.007	HİZMET ÜRETİM A ŞANTİYESİ G.Y.G. HS.	(*)	1.000,00	
740.2.007	HİZMET ÜRETİM B ŞANTİYESİ G.Y.G. HS.		4.000,00	
740.3.007	HİZMET ÜRETİM C ŞANTİYESİ G.Y.G. HS.		4.000,00	
	770.1.010 G.Y.G. YANSITMA HS.			9.000,00

Genel yönetim gideri işlem kaydı

----------31/10 /2012----------

740.1.006	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. FİN. GİD.HS.	(*)	1.000,00	
740.2.006	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. FİN. GİD.HS.		4.000,00	
740.3.006	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. FİN. GİD.HS.		4.000,00	
	780.1.010 FİN. GİD. YANSITMA HS.			9.000,00

Finasman gideri işlem kaydı

- **Kasım ayında Hakediş Hesaplamaları ve Muhasebe Kayıtları**

Şantiye	**Malzeme**	**Hakediş/Hasılat**
A Şantiyesi	10.000,00	12.000,00
B Şantiyesi	50.000,00	60.000,00
C Şantiyesi	60.000,00	80.000,00

----------11 /2012----------

150.1.001	İLK MADDE VE MAL. A ŞAN. MAL. HS.	10.000,00	
191.1.001	İNDİRİLECEK KDV HESABI	21.600,00	
150.2.001	İLK MADDE VE MAL. B ŞAN. MAL. HS.	50.000,00	
150.3.001	İLK MADDE VE MAL. C ŞAN. MAL. HS.	60.000,00	
	320.1.001 SATICILAR HESABI		141.600,00

YSİO malzeme alımı işlem kaydı

----------11 /2012----------

120.1.001	A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI	14.160,00	
120.2.001	B ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI	69.000,00	
295.2.001	PÖVF B ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI	1.800,00	
120.3.001	C ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI	92.000,00	
295.3.001	PÖVF C ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI	2.400,00	
	600.1.001 YURTİÇİ SATIŞLAR HS. (A.ŞANTİYESİ)		12.000,00
	391.1.001 HESAPLANAN KDV HESABI (A.ŞANTİYESİ)		2.160,00
	350.2.001 YSİO B ŞAN. HAKEDİŞLERİ		60.000,00
	391.1.001 HESAPLANAN KDV HESABI (B.ŞANTİYESİ)		10.800,00

	350.3.001	YSİO C ŞAN. HAKEDİŞLERİ	80.000,00
	391.1.001	HESAPLANAN KDV HESABI (C.ŞANTİYESİ)	14.400,00

Hakediş işlem kaydı

Kasım ayında 20.000,00 TL işçilik, 10.000,00 TL genel yönetim gideri, 10.000,00 TL finansman gideri yapılmış, Kasım ayı için 10.000,00 TL amortisman gideri ayrılmıştır.

Şantiye	%	İşçilik	%	Amortisman	%	Gen.Yön.Gid.	%	Finansman
A Şantiyesi	10	2.000,00	20	2.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00
B Şantiyesi	40	8.000,00	X	----------	40	4.000,00	40	4.000,00
C Şantiyesi	40	8.000,00	70	7.000,00	40	4.000,00	40	4.000,00
Merkez	10	2.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00

----------30/11/2012----------

740.1.009	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.	(*)	2.000,00	
740.2.009	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.		8.000,00	
740.3.009	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.		8.000,00	
740.9.009	HİZMET ÜRETİM MERKEZ İŞÇ. GİD. HS.		2.000,00	
	740.9.010 HİZMET ÜRETİM İŞÇ. GİD. HS.			20.000,00

İşçilik gideri işlem kaydı

----------30/11/2012----------

740.1.008	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. AMORT. GİD. HS.	(*)	2.000,00	
740.3.008	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. AMORT. GİD. HS.		7.000,00	
770.9.009	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. AMORT. GİD. HS.		1.000,00	
	257.1.001 BİRİKMİŞ AMORT. HS. (-)			10.000,00

Amortisman gideri işlem kaydı

----------30/11/2012----------

740.1.007	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. G.Y. GİD. HS.	(*)	1.000,00	
740.2.007	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. G.Y. GİD. HS.		4.000,00	
740.3.007	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. G.Y. GİD. HS.		4.000,00	
	770.1.010 GENEL Y.GİD.YANSITMA HS.			9.000,00

Genel yönetim gideri işlem kaydı

Kasım Ayı Finansman Giderinin Dağıtılması

----------30/11/2012----------

740.1.006	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. FİN. GİD. HS.	(*)	1.000,00	
740.2.006	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. FİN. GİD. HS.		4.000,00	
740.3.006	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. FİN. GİD. HS.		4.000,00	
	780.1.010 FİN. GİD. YANSITMA HS.			9.000,00

Finansman gideri işlem kaydı

Aralık ayında Hakediş Hesaplamaları ve Muhasebe Kayıtları

Şantiye	Malzeme	Hakediş/Hasılat
A Şantiyesi	20.000,00	25.000,00
B Şantiyesi	50.000,00	60.000,00
C Şantiyesi	80.000,00	100.000,00

* Yevmiye Defteri kayıtları (Günlük Kayıtlar Açısından)

----------12/2012----------

150.1.001	İLK MAD. VE MAL. A ŞAN. MAL. HS.	20.000,00	
191.1.001	İNDİRİLECEK KDV HESABI	27.000,00	
150.2.001	İLK MAD. VE MAL. B ŞAN. MAL. HS.	50.000,00	
150.3.001	İLK MAD. VE MAL. C ŞAN. MAL. HS.	80.000,00	
	320.1.001 SATICILAR HESABI		177.000,00

YSİO malzeme alımı işlem kaydı

----------12/2012----------

120.1.001	A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI	28.750,00	
295.1.001	PÖVF A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI	750,00	
120.2.001	B ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI	69.000,00	
295.2.001	PÖVF B ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI	1.800,00	
120.3.001	A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI	115.000,00	

295.3.001	PÖVF A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI		3.000,00	
	350.1.001	YSİO A ŞANTİYESİ HAKEDİŞLERİ		25.000,00
	391.1.001	HESAPLANAN KDV HESABI (A.ŞANTİYESİ)		4.500,00
	350.2.001	YSİO B ŞANTİYESİ HAKEDİŞLERİ		60.000,00
	391.1.001	HESAPLANAN KDV HESABI (B.ŞANTİYESİ)		10.800,00
	350.3.001	YSİO C ŞANTİYESİ HAKEDİŞLERİ		100.000,00
	391.1.001	HESAPLANAN KDV HESABI (C.ŞANTİYESİ)		18.000,00

Hakediş işlem kaydı

Aralık ayında 20.000,00 TL işçilik, 10.000,00 TL genel yönetim gideri, 10.000,00 TL finansman gideri yapılmış, Aralık ayı için 10.000,00 TL amortisman gideri ayrılmıştır.

Şantiye	**%**	**İşçilik**	**%**	**Amortisman**	**%**	**Gen.Yön.Gid.**	**%**	**Finansman**
A Şantiyesi	10	2.000,00	20	2.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00
B Şantiyesi	40	8.000,00	XX	----------	40	4.000,00	40	4.000,00
C Şantiyesi	40	8.000,00	70	7.000,00	40	4.000,00	40	4.000,00
MERKEZ	10	2.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00	10	1.000,00

----------31/12/2012----------

740.1.009	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.		2.000,00	
740.2.009	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.		8.000,00	
740.3.009	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.		8.000,00	
740.9.009	HİZMET ÜRETİM MERKEZ İŞÇ. GİD. HS.		2.000,00	
	740.9.010	HİZMET ÜRETİM İŞÇİLİK GİDERİ HESABI		20.000,00

İşçilik gideri işlem kaydı

----------31/12/2012----------

740.1.008	HİZMET ÜRET. A ŞAN. AMORT. GİD. HS.		2.000,00	
740.3.008	HİZMET ÜRET. B ŞAN. AMORT. GİD. HS.		7.000,00	
770.9.009	HİZMET ÜRET. C ŞAN. AMORT. GİD. HS.		1.000,00	
	257.1.001	BİRİKMİŞ AMORT. HS. (-)		10.000,00

Amortisman gideri işlem kaydı

----------31/12/2012----------

740.1.007	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. G.Y.GİD. HS		1.000,00	
740.2.007	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. G.Y.GİD. HS		4.000,00	
740.3.007	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. G.Y.GİD. HS		4.000,00	
	770.1.010	G. Y.GİD. YANSITMA HS.		9.000,00

Genel yönetim gideri işlem kaydı

----------31/12/2012----------

740.1.006	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. FİN. GİD. HS.		1.000,00	
740.2.006	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. FİN. GİD. HS.		4.000,00	
740.3.006	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. FİN. GİD. HS.		4.000,00	
	780.1.010	FİN. GİD. YANSITMA HS.		9.000,00

Finansman gideri işlem kaydı

***Geçici Vergi Yönünden**

----------31/12/2012----------

622.1.001	SATILAN HİZMET MALİYETİ A ŞANTİYESİ GİDERİ HESABI		42.000,00	
	741.1.001	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. İŞÇ. GİD. YANSITMA HS.		2.000,00
	741.1.001	HİZMET ÜRETİM A ŞAN AMORT. GİD. YANSITMA HS.		2.000,00
	741.1.001	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. G.Y. GİD. YANSITMA HS.		1.000,00
	741.1.001	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. FİN. GİD. YANSITMA HS.		1.000,00
	741.1.001	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. İŞÇ. GİD.		2.000,00

		YANSITMA HS. (-)		
	741.1.001	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. AMOR. GİD. HS.		2.000,00
	741.1.001	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. GEN. YÖN. GİD. YANSITMA HS.(-)		1.000,00
	741.1.001	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. FİN. GİD. YANSITMA HS. (-)		1.000,00
	150.1.001	İLK MADDE VE MAL. A ŞAN. MAL. HS.		30.000,00

IV dönem geçici vergi yansıtma işlem kaydı

(*)A Şantiyesi YSİO olduğu sözleşme uzatımına kadarki sürede tahakkuk eden hesaplar virmanı

----------31/12/2012----------

170.1.001	YSİO A ŞANTİYESİ MALZEME HESABI		20.000,00	
170.2.001	YSİO B ŞANTİYESİ MALZEME HESABI		160.000,00	
170.3.001	YSİO B ŞANTİYESİ MALZEME HESABI		170.000,00	
	150.1.001	İLK MAD. VE MAL. A ŞAN. MAL. HS.		20.000,00
	150.2.001	İLK MAD. VE MAL. B ŞAN. MAL. HS.		160.000,00
	150.3.001	İLK MAD. VE MAL. C ŞAN. MAL. HS.		170.000,00

IV dönem geçici vergi malzeme işlem kaydı

----------31/12/2012----------

170.1.006	YSİO A ŞANTİYESİ FİNANSMAN GİDERİ HESABI		1.000,00	
170.1.007	YSİO A ŞANTİYESİ GENEL YÖNETİM GİDERİ HESABI		1.000,00	
170.1.008	YSİO A ŞANTİYESİ AMORTİSMAN GİDERİ HESABI		2.000,00	
170.1.009	YSİO A ŞANTİYESİ İŞÇİLİK GİDERİ HESABI		2.000,00	
	741.1.001	HİZMET ÜRTM GİDERİ YANSITMA HESABI (-)		1.000,00
	741.1.001	HİZMET ÜRTM GİDERİ YANSITMA HESABI (-)		1.000,00
	741.1.001	HİZMET ÜRTM GİDERİ YANSITMA HESABI (-)		2.000,00
	741.1.001	HİZMET ÜRTM GİDERİ YANSITMA HESABI (-)		2.000,00

IV dönem geçici vergi malzeme işlem kaydı

----------31/12/2012----------

170.2.006	YSİO B ŞANTİYESİ FİNANSMAN GİDERİ HESABI		12.000,00	
170.2.007	YSİO B ŞANTİYESİ GENEL YÖNETİM GİDERİ HESABI		12.000,00	
170.2.009	YSİO B ŞANTİYESİ İŞÇİLİK GİDERİ HESABI		24.000,00	
	741.1.001	HİZMET ÜRTM GİDERİ YANSITMA HESABI (-)		48.000,00

IV dönem geçici vergi malzeme işlem kaydı

----------31/12/2012----------

170.3.006	YSİO C ŞAN. FİN. GİD. HS.		12.000,00	
170.3.007	YSİO C ŞAN. GENEL YÖNETİM GİD. HS.		12.000,00	
170.3.008	YSİO C ŞAN. AMORTİSMAN GİD. HS.		21.000,00	
170.3.009	YSİO C ŞAN.İŞÇİLİK GİD. HS.		24.000,00	
	741.1.001	HİZMET ÜRTM GİD. YANSITMA HS. (-)		69.000,00

IV dönem geçici vergi malzeme işlem kaydı

***2012 Kurumlar Vergisi Yönünden**

Kurumlar vergisi yönünden Merkez gelir ve giderleri ile birlikte A şantiyesi Aralık ayından önceki gelir ve giderleri hesaplanarak Kar/Zarar hesaplanıp Vergi matrahı bulunması gerekmektedir.

BRÜT SATIŞLAR	49.000,00
SATIŞLARIN MALİYETİ(-)	(18.876,00)
GENEL YÖNETİM GİDERİ(-)	(28.000,00)
FİNANSMAN GİDERLERİ(-)	(4.000,00)
DÖNEM KAR/ZARAR	(1.876,00)

- 2013 yılında yapılan malzeme gideri ve hakkedişler aşağıdaki gibi olmuştur.

Şantiye	**Malzeme**	**Hakediş/Hasılat**
A Şantiyesi	60.000,00	300.000,00
B Şantiyesi	400.000,00	1.000.000,00
C Şantiyesi	320.000,00	1.000.000,00

*** Günlük Kayıt Yönünden**

---------- / /2013----------

150.1.001	İLK MAD. VE MAL. A ŞAN. MAL. HS.		60.000,00	
191.1.001	İNDİRİLECEK KDV HESABI		140.400,00	
150.2.001	İLK MAD. VE MAL. B ŞAN. MAL. HS.		400.000,00	
150.3.001	İLK MAD. VE MAL. C ŞAN. MAL. HS.		320.000,00	
	320.1.001	SATICILAR HESABI		920.400,00

YSİO malzeme işlem kaydı

---------- / /2013----------

120.1.001	A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI		345.000,00	
295.1.001	A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI		9.000,00	
120.2.001	B ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI		1.150.000,00	
295.2.001	B ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI		30.000,00	
120.3.001	A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI		1.150.000,00	
295.3.001	A ŞANTİYESİ ALICILAR HESABI		30.000,00	
	350.1.001	YSİO A ŞAN. HAKEDİŞLERİ		300.000,00
	391.1.001	HESAPLANAN KDV HESABI (A.ŞANTİYESİ)		414.000,00
	350.2.001	YSİO B ŞAN. HAKEDİŞLERİ		1.000.000,00
	350.3.001	YSİO C ŞAN. HAKEDİŞLERİ		1.000.000,00

YSİO hakediş işlem kaydı

Yıl Sonu İşlemleri 31,12,2013

2013 yılında 240.000,00 TL işçilik, 120.000,00 TL genel yönetim gideri, 120.000,00 TL finansman gideri yapılmış, Aralık ayı için 120.000,00 TL amortisman gideri ayrılmıştır.

Şantiye	%	İşçilik	%	Amortisman	%	Gen.Yön.Gid.	%	Finansman
A Şantiyesi	10	24.000,00	20	24.000,00	10	12.000,00	10	12.000,00
B Şantiyesi	40	96.000,00	XX	----------	40	48.000,00	40	48.000,00
C Şantiyesi	40	96.000,00	70	84.000,00	40	48.000,00	40	48.000,00
MERKEZ	10	24.000,00	10	12.000,00	10	12.000,00	10	12.000,00

----------31 /12 /2013----------

740.1.009	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.	(*)	24.000,00	
740.2.009	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.		96.000,00	
740.3.009	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.		96.000,00	
740.9.009	HİZMET ÜRETİM MERKEZ İŞÇ. GİD. HS.		24.000,00	
	740.9.010	HİZMET ÜRETİM İŞÇİLİK GİDERİ HESABI		240.000,00

İşçilik gideri işlem kaydı

----------31 /12 /2013----------

740.1.008	HİZMET ÜRET. A ŞAN. AMORT. GİD. HS.	(*)	24.000,00	
740.3.008	HİZMET ÜRET. B ŞAN. AMORT. GİD. HS.		84.000,00	
770.9.009	HİZMET ÜRET. C ŞAN. AMORT. GİD. HS.		12.000,00	
	257.1.001	BİRİKMİŞ AMORT. HS. (-)		120.000,00

Amortisman gideri işlem kaydı

----------31 /12 /2013----------

740.1.007	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. G.Y.GİD. HS	(*)	12.000,00	
740.2.007	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. G.Y.GİD. HS		48.000,00	
740.3.007	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. G.Y.GİD. HS		48.000,00	
	770.1.010	G. Y.GİD. YANSITMA HS.		108.000,00

Genel yönetim gideri işlem kaydı

---

31 /12 /2013

740.1.006	HİZMET ÜRETİM A ŞAN. FİN. GİD. HS.	(*)	12.000,00	
740.2.006	HİZMET ÜRETİM B ŞAN. FİN. GİD. HS.		48.000,00	
740.3.006	HİZMET ÜRETİM C ŞAN. FİN. GİD. HS.		48.000,00	
	780.1.010 FİN. GİD. YANSITMA HS.			108.000,00

Finansman gideri işlem kaydı

Geçici Vergi Virmanı

31 /12 /2013

170.1.001	YSİO A ŞANTİYESİ MALZEME HESABI		60.000,00	
170.2.001	YSİO B ŞANTİYESİ MALZEME HESABI		400.000,00	
170.3.001	YSİO B ŞANTİYESİ MALZEME HESABI		320.000,00	
	150.1.001 İLK MAD. VE MAL. A ŞAN. MAL. HS.			60.000,00
	150.2.001 İLK MAD. VE MAL. B ŞAN. MAL. HS.			400.000,00
	150.3.001 İLK MAD. VE MAL. C ŞAN. MAL. HS.			320.000,00

IV dönem geçici vergi malzeme işlem kaydı

---

31 /12 /2013

170.1.006	YSİO A ŞANTİYESİ FİN. GİD. HS.		12.000,00	
170.1.007	YSİO A ŞANTİYESİ G.Y.GİD. HS.		12.000,00	
170.1.008	YSİO A ŞANTİYESİ AMORT. GİD. HS.		24.000,00	
170.1.009	YSİO A ŞANTİYESİ İŞÇİLİK GİD. HS.		24.000,00	
	741.1.001 HİZMET ÜRETİM GİD. YANSITMA HS. (-)			72.000,00

IV dönem geçici vergi malzeme işlem kaydı

---

31 /12 /2013

170.2.006	YSİO B ŞANTİYESİ FİN. GİD.HS.		48.000,00	
170.2.007	YSİO B ŞANTİYESİ G.Y.GİD. HS.		48.000,00	
170.2.009	YSİO B ŞANTİYESİ İŞÇ.GİD. HS.		96.000,00	
	741.2.001 HİZMET ÜRETİM GİD. YANSITMA HS. (-)			192.000,00

IV dönem geçici vergi malzeme işlem kaydı

170.3.006	YSİO C ŞANTİYESİ FİN. GİD. HS.		48.000,00	
170.3.007	YSİO C ŞANTİYESİ G.Y.GİD. HS.		48.000,00	
170.3.008	YSİO C ŞANTİYESİ AMORT. GİD.HS.		84.000,00	
170.3.009	YSİO C ŞANTİYESİ İŞÇ.GİD. HS.		96.000,00	
	741.3.001 HİZMET ÜRETİM GİD. YANSITMA HS. (-)			276.000,00

IV dönem geçici vergi malzeme işlem kaydı

***Kurumlar Vergisi Yönünden**

Tamamlanan bütün şantiyelerde geçici kabuller yaptırılmıştı.

A Şantiyesi

HESAP	BORÇ	ALACAK
170.1.001- MALZEME	80.000,00	
170.1.006- FİNANSMAN	13.000,00	
170.1.007- GEN. YÖNETİM	13.000,00	
170.1.008- AMORTİSMAN	26.000,00	
170.1.009- İŞÇİLİK	26.000,00	
295.1.001-YSİO VRG. HS.	9.750,00	
350.1.001-YSİO HAK. HS.		225.000,00

31 /12 /2013

622.1.001	SATILAN HİZMET MALİYETİ A ŞANTİYESİ GİDERİ HS.		158.000,00	
193.1.001	PÖVF A ŞANTİYESİ HS.		9.750,00	
136.1.001	VERGİ DAİRESİNDEN ALACAKLAR A ŞANTİYESİ HS.		9.750,00	
350.1.001	YSİO A ŞANTİYESİ HAKEDİŞLERİ		225.000,00	
	170.1.001 YSİO A ŞAN. MAL. HS.			80.000,00
	170.1.006 YSİO A ŞAN. FİN. GİD. HS.			13.000,00

170.1.007	YSİO A ŞAN. G.Y.GİD. HS.	13.000,00
170.1.008	YSİO A ŞAN. AMORT. GİD. HS.	26.000,00
170.1.009	YSİO A ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.	26.000,00
295.1.001	PÖVF A ŞANTİYESİ HESABI	9.750,00
193.1.001	PÖVF A ŞANTİYESİ HESABI	9.750,00
600.1.001	YURTİÇİ SATIŞLAR YSİO A ŞAN. HS.	225.000,00

IV dönem geçici vergi virman kaydı

B Şantiyesi

HESAP	BORÇ	ALACAK
170.2.001- MALZEME	650.000,00	
170.2.006- FİNANSMAN	64.000,00	
170.2.007- GEN.YÖNETİM	64.000,00	
170.2.008- AMORTİSMAN		
170.2.009- İŞÇİLİK	128.000,00	
170.2.010- DAMGA VRG.	4.096,80	
295.2.001- YSİO VRG.HS.	37.200,00	
350.2.001- YSİO HAK.HS.		1.240.000,00

----------31 /12 /2013----------

622.2.001	SATILAN HİZMET MAL. B ŞAN. GİD. HS.	910.096,80	
193.2.001	PÖVF B ŞAN.HS.	37.200,00	
136.2.001	VERGİ DAİRESİNDEN ALACAKLAR B ŞAN. HS.	37.200,00	
350.2.001	YSİO B ŞANTİYESİ HAKEDİŞLERİ	1.240.000,00	
170.2.001	YSİO B ŞAN.MAL.HS.		650.000,00
170.2.006	YSİO B ŞAN.FİN.GİD. HS.		64.000,00
170.2.007	YSİO B ŞAN. G. Y.GİD. HS.		64.000,00
170.2.009	YSİO B ŞAN. İŞÇ.GİD.HS.		128.000,00
170.2.010	YSİO B ŞAN. VRG. GİD. HS.		4.096,80
295.2.001	PÖVF B ŞAN. HS.		37.200,00
193.2.001	PÖVF B ŞAN. HS.		37.200,00
600.2.001	YURTİÇİ SATIŞLAR YSİO B ŞAN. HS.		1.240.000,00

IV dönem geçici vergi virman kaydı

C Şantiyesi

HESAP	BORÇ	ALACAK
170.3.001- MALZEME	600.000,00	
170.3.006- FİNANSMAN	64.000,00	
170.3.007- GEN.YÖNETİM	64.000,00	
170.3.008- AMORTİSMAN	112.000,00	
170.3.009- İŞÇİLİK	128.000,00	
170.3.010- DAMGA VRG.	3.869,20	
295.3.001- YSİO VRG.HS.	38.400,00	
350.3.001- YSİO HAK.HS.		1.280.000,00

----------31 /12 /2013----------

622.3.001	SATILAN HİZMET MAL. C ŞAN. GİD. HS.	971.869,20	
193.3.001	PÖVF C ŞANTİYESİ HS.	38.400,00	
136.3.001	VERGİ DAİRESİNDEN ALACAKLAR C ŞANT. HS.	38.400,00	
350.3.001	YSİO C ŞANTİYESİ HAKEDİŞLERİ	1.280.000,00	
170.3.001	YSİO C ŞAN. MAL. HS.		600.000,00
170.3.006	YSİO C ŞAN. FİN.GİD. HS.		64.000,00
170.3.007	YSİO C ŞAN. G.Y.GİD. HS.		64.000,00
170.3.008	YSİO C ŞAN. AMORT. GİD.HS.		112.000,00
170.3.009	YSİO C ŞAN. İŞÇ. GİD. HS.		128.000,00
170.3.010	YSİO C ŞAN. VRG. GİD. HS.		3.869,20
295.3.001	PÖVF C ŞAN. HS.		38.400,00
193.3.001	PÖVF C ŞAN. HS.		38.400,00
600.3.001	YURTİÇİ SATIŞLAR YSİO C ŞAN.		1.280.000,00

HS.

IV dönem geçici vergi virman kaydı

KAR/ZARAR AKTARIMI

----------31 /12 /2013----------

600.1.001	YURTİÇİ SATIŞLAR YSİO A ŞANTİYESİ HESABI	225.000,00	
600.2.002	YURTİÇİ SATIŞLAR YSİO B ŞANTİYESİ HESABI	1.240.000,00	
600.3.003	YURTİÇİ SATIŞLAR YSİO C ŞANTİYESİ HESABI	1.280.000,00	
371.1.001	PÖVF A ŞANTİYESİ HESABI	9.750,00	
371.2.002	PÖVF B ŞANTİYESİ HESABI	37.200,00	
371.3.003	PÖVF C ŞANTİYESİ HESABI	38.400,00	
	622.1.001 SATILAN HİZMET MALİYETİ A ŞAN. GİDERİ HES.		158.000,00
	622.2.001 SATILAN HİZMET MALİYETİ B ŞAN. GİDERİ HES.		910.096,80
	622.3.001 SATILAN HİZMET MALİYETİ C ŞAN. GİDERİ HES.		971.869,20
	690.1.001 DÖNEM KARI HS. A.ŞAN.HES.		67.000,00
	690.2.001 DÖNEM KARI HS.B.ŞAN.HES.		329.903,20
	690.3.001 DÖNEM KARI HS. B.ŞAN.HES.		308.130,80
	136.1.001 VERGİ DAİRESİNDEN ALACAKLAR A ŞANTİYESİ HES.		9.750,00
	136.2.001 VERGİ DAİRESİNDEN ALACAKLAR B ŞANTİYESİ HES.		37.200,00
	136.3.001 VERGİ DAİRESİNDEN ALACAKLAR C ŞANTİYESİ HES.		38.400,00

IV dönem geçici vergi virman kaydı

---

5. SONUÇ

Yıllara sari inşaat ve onarım işleri, birden fazla takvim yılına sarkması dolayısıyla gerek muhasebe ilkeleri gerekse vergi mevzuatı bakımından geçerli olan "hesap dönemi" ve "dönemsellik ilkesinin özel bir özellik arz eden bir istisnasını oluşturmaktadır. Bu özelliği dolayısıyla da farklı vergilendirme ve muhasebe ilkelerine tabi bulunmaktadır. Yıllara sari inşaat ve onarım işi yapan mükelleflerin yüklenici ile birlikte taşeronlar için vergilendirilmesine yönelik yasal düzenlemeler ve muhasebe kayıtlarının ne şekilde gerçekleştirileceğine dair uygulama örneği verilerek konuya açıklık getirilmiştir.

KAYNAKÇA

Anlar, U. "Yıllara Sari İnşaat Ve Onarma İşlerinde Dönem Sonu İşlemleri" , Vergi Dünyası Dergisi, Aralık, 2008,
Akyol, E. A. Ve Küçük, M., Vergi Ve Muhasebe Uygulamaları Cilt I, Ankara, Yaklaşım Yayıncılık, 2013
Baştuğ, A. G. "Yıllara Sari İnşaat Ve Onarma İşlerinde Hakediş Bedellerinin Değerlendirilmesi Sonucu Elde Edilen Gelirlerin Vergilendirme Dönemi" , Vergi Sorunları Dergisi, Mart, 2012, S.7-13
Beyanname Düzenlene Kılavuzu, Hesap Uzmanları Derneği Yayınları, İstanbul, Şubat 2014
Çatıkkaş, Ö. Ve Şuekinci, C. İnşaat Muhasebesi Ve Vergi Uygulamaları, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, 2013
Dikmen, M. B.- Kaynak, A. "Birden Fazla Takvim Yılına Sirayet Eden İnşaat Ve Onarma İşlerinde Vergi Planlamasına Yol Açan Mevzuat Boşluğu" , Vergi Dünyası Dergisi, Ekim, 2011, S.26-30
Küçük, M. "İnşaat Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi (Vergi Uygulaması – Muhasebe Standardı Karşılaştırması)" , Vergi Dünyası Dergisi, Mayıs, 2012, S.31-36
Oktay, C. "Yurtdışı Taahhüt İşlerinin Yıllara Sari Olma Özelliği Ve Tevkifat Uygulaması" , Vergi Sorunları Dergisi, Ocak, 2013, S.20-26
Şakar, O. "Yıllara Sari İnşaat Ve Onarma İşlerinde Dönem Sonu İşlemleri" , Vergi Dünyası Dergisi, Aralık, 2012, S.83-91
Şenlik, M. İnşaat Muhasebesi, Ankara, Maliye Ve Hukuk Yayınları,2011
Türkmen, C. "Yıllara Sari İnşaat Ve Onarma İşlerinde Dönem Sonu İşlemleri" , Vergi Dünyası Dergisi, Aralık, 2013, S.90-99
Yıldız, A.M. Dönem Sonu İşlemlerin Vergisel Boyutu, Ankara, Smmm Odası, 2014
Yılmaz, K. İnşaat Muhasebesi Vergilendirme Ve Asgari İşçilik, Ankara, Ceka Yayınları, 2006
Gelir İdaresi Başkanlığının 27.08.2013 tarihli ve 38418978-125[15-13/5]-922 sayılı özelgesi
Gelir İdaresi Başkanlığının 20.08.2013 tarihli ve 38418978-120[42-13/1]-878 sayılı özelgesi
http://www.alomaliye.com/nisan_06/danistay_e_2004_229.htm görüntüleme tarihi29.12.2014
Gelir İdaresi Başkanlığının 11.04.2014 tarihli ve 38418978-120[42-13/15]-368 sayılı özelgesi
Gelir İdaresi Başkanlığının 26.08.2013 tarih ve 11395140-105[229-2012-VUK-1-…]-1337 sayılı özelgesi
2 No'lu Muhasebe Uygulamaları Genel Tebliği, 16.12.1993 Tarihli Resmi Gazete, Sayı:21790)